8/873. 2119

L minta

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A MAGYAR
KIR. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:

GYALÓKAY JENŐ

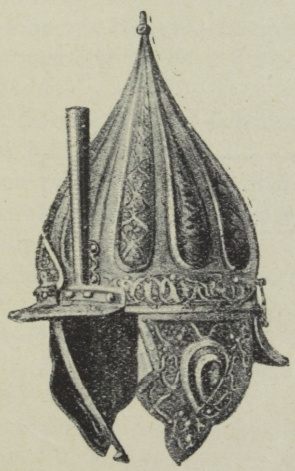

1922/1923. ÉVFOLYAM
(XXIII—XXIV. KÖTET)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1923.

TARTALOM.

		Oldal
Braun Tivadar:	Hajóhadunk olaszországi első haditette (1915.)	433
Ernyey József:	Blatnica vára és urai	349
Godányi Ernő:	Az agasui ütközet (1916 okt. 17.)	115
Gyalókay Jenő:	A háromszéki hadjárat (1849 júl. 16—24.) ..	56
József kir. herceg ő Fensége:	A 31. hadosztály a komarnói ütközetben s a reá következett visszavonulásban (1914 szept. 8—14.)	6
Körösi Sándor:	Macchiavelli és Zrinyi	43
Lukáts Károly:	Buda és Pest megerősítésének terve 1850-ből	390
Lukinich Imre dr.:	Porosz toborzás Magyarországon (1722—1740.)	199
Márki Sándor dr.:	Marlborough herceg és a kurucok (1704.) ..	181
Pilch Jenő:	Újraébredés	3
Pilch Jenő:	Adatok Görgey élet- és jellemrajzához	368
Rákosi György dr.:	Durazzo bevétele. (1916.)	310
Rákosi György dr.:	A 20. honvédhadosztály felvonulása az északkeleti harctérre és első harcrakelése Rohatynnál (1914 aug. 29, 30.)	397
Schwarzer Jenő:	Magyar huszárok a világháborúben (I. közlemény)	448
Soós Elemér:	Sóvár története és leírása	244
Stielly Walter:	Részlet a 41. honv. hadosztály kárpáti harcaiból (1915 március)	290
Szendrei János dr.:	Magyar hadtörténelmi emlékek külföldi múzeumokban (V. közlemény)	269
Szentgáli Antal:	A segesvári ütközet (1849 július 31) orosz forrás nyomán	279

TÁRCA:

Gyalókay Jenő:	Mecséry tábornok megsebesülése (1805 okt. 20.)	467
Pilch Jenő:	Háborúba megyek!	153
Pilch Jenő:	Pörpatvar br. Révay Antal tbk. hagyatéka körül (1806.)	324

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR:

		Oldal
Gyalókay Jenő:	Cziffra János huszárhadnagy vitézkedése 1814/15-ben	331
Iványi Béla dr.:	Báró Alvinczi tábornagy levelei gróf Teleki Józsefhez (1787—1793.)	472
Kemény Lajos:	Bocskay István haditörvénye (1606.)	162
Sebestyén József:	Magyaróvár felszerelése 1621-ben	165
Sebestyén József:	Rátkv György kinevezése dunántúli vicegenerálissá (1631.)	166

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM:

Fekete Lajos dr.:	Hírlapi szemle Törökországból	493
Levéltári Közlemények:	1923. évf. I., II. füz. (ism. Vadnai Emil)	495
Magyar Könyvszemle:	1923. évf. I., II. füz. (ism. —y.)	345
Schwarte:	„Der grosse Krieg" V. köt. (ism. Vadnai Emil)	168
Takáts Sándor:	„Régi magyar kapitányok és generálisok"(ism. Dr. Károlyi János)	336

A Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságából 175, 347

Pályázat 178

TARTALOM

PILCH JENŐ: Újraébredés 3

Ő FENSÉGE JÓZSEF KIR. HERCEG: A 31. hadosztály a komarnoi ütközetben s a reá következett visszavonulásban (1914 szept. 8—14.) .. 6

KŐRÖSI SÁNDOR: Macchiavelli és Zrínyi 43

GYALÓKAY JENŐ: A háromszéki hadjárat. 1849 jul. 16—24. 56

GODÁNYI ERNŐ: Az agasui ütközet, 1916 okt. 17. 115

TÁRCA

PILCH JENŐ: Háborúba megyek! 153

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

KEMÉNY LAJOS: Bocskay István haditörvénye (1606.) 161

SEBESTYÉN JÓZSEF: Magyaróvár felszerelése 1621-ben. 165

Ráttky György kinevezése dunántúli vicegenerálissá (1631.) 166

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

VADNAI EMIL: Schwarte: »Der grosse Krieg« V. kötete. 168

A Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságából 175

PÁLYÁZAT.

SOMMAIRE.

EUGÈNE PILCH :	Renouvellement	3
SON ALTESSE LE PRINCE ROYAL JOSEPH :	La 31. division dans le combat de Komarno et pendant la retraite subséquente (8—14. Sept. 1914.)	5
ALEXANDRE KŐRÖSI :	Macchiavelli et Zrinyi	43
EUGÈNE GYALÓKAY :	La campagne en Háromszék (16—24. Juillet 1849.)	56
ERNEST GODÁNYI :	Le combat près d'Agasu (17. Octobre 1916.) ..	115

FEUILLETON

EUGÈNE PILCH :	Je marche à la guerre :	155

ARCHIVES D'HISTOIRE MILITAIRE.

LOUIS KEMÉNY :	Règlement de campagne du Prince Étienne Bocskay (1606.)	162
JOSEPH SEBESTYÉN :	L'armement de la forteresse Magyaróvár (1621.)	165
	La nomination du George Rátkky au Sous-Général de la Hongrie au delà de Danube	166

LITTÉRATURE D'HISTOIRE MILITAIRE

EMIL VADNAI :	»La grande guerre 1914—18« par Schwarte, Tome V.	168

Renseignements du comité d'histoire militaire de l'Académie scientifique hongroise.

CONCOURS.

UJRAÉBREDÉS!

A világháború és az ezt követő békekötések kegyetlen feltételei nyomán fakadt általános anyagi romlás, lassan-lassan a tudományok terére is átcsapott és 1922-ben veszélybe sodorta a magyar tudományokat ápoló összes intézményeinket és társulatainkat. Ez a sors érte a Magyar Tudományos Akadémiát és vele együtt annak Hadtörténelmi Bizottságát is, amelynek működését az anyagi eszközök hiánya már 1919-ben is erősen korlátozta, amennyiben folyóiratának, a Hadtörténelmi Közleményeknek 1919—1921-i évfolyamait csak 1921-ben, egyesítetten és csupán tizennégy ívnyi terjedelemben, adhatta ki.

1922-ben a válság azzal érte el tetőpontját, hogy sem az Akadémia, sem pedig a magyar királyi honvédelmi miniszter úr nem bocsájthatott oly összegeket a Hadtörténelmi Bizottság rendelkezésére, hogy belőle a Hadtörténelmi Közleményeknek 1922. évi folyamát ki tudta volna adni. Meddő maradt mind a Tudományos Akadémiának, mind pedig a Hadtörténelmi Bizottságnak az a fáradozása, hogy társadalmi úton kísérelje meg előteremteni a bizottság működéséhez feltétlenül szükséges anyagi eszközöket. Vagyis a Hadtörténelmi Bizottság a mult évben éppen olyan válság előtt állott, mint 1898-ban, amikor a Magyar Tudományos Akadémia III. osztálya a Hadtudományi Bizottságot, kellő anyagi eszközök hiányában, nem alakította meg újból és beszüntette a Hadtörténelmi Közlemények kiadását.

Ámde a magyar katonai irodalmat és ezzel kapcsolatosan a m. kir. honvédség tisztikarának tudományos képzését szívükön viselő tényezők, sarkalva tántoríthatatlan és izzó hazafias érzésük által is, nem nyugodhattak meg abban, hogy ismét megszűnjék az a folyóirat, amely 1888-tól kezdve, bár csak egyszeri megszakítással is, de huszonkét évfolyamával, a magyar haditörténelem művelése révén, gazdag tartalmával hazai történetírásunkban új irányt jelölt meg, hézagot töltött be, hozzájárult tisztikarunk tudományos képzéséhez és a szakkörökön kívül a nagyközönségben is felköltötte és megnövelte a magyar hadtörténelem iránti érdeklődést.

Ily gondolatok között került felszínre ismét a Hadtörténelmi Bizottság elnökének, *József királyi herceg* tábornagy Úr Őfenségének, az a már régebben felvetett életrevaló és igen szép eszméje, hogy vajjon nem volna-e célszerű és lehetséges a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága által kiadott *Hadtörténelmi Közlemények*nek a m. kir. hadtörténelmi levéltár kiadta *Hadtörténelem* című folyóiratával való egyesítése, még pedig a Magyar Tudományos Akadémia védőszárnyai alatt, olyként, hogy az egyesített folyóiratok anyagi eszközeit a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar királyi honvédelmi miniszter úr vállvetve biztosítsák.

Belitska Sándor honvédelmi miniszter úr, átérezve az ügynek igen nagy fontosságát és ösztökélve hazafias érzése által is, a felvetett eszmét készségesen magáévá tette és ennek megvalósítása érdekében megtette az első lépést, különös tekintettel arra, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények*nek kipróbált régi, Magyarország legelső történetíróiból álló írógárdája van s ennek következtében kellő tudományos tekintéllyel is rendelkezik, de az anyagi eszközök hiányában még összeszorított keretekben sem lesz képes továbbra megjelenni, továbbá, hogy a m. kir. hadtörténelmi levéltár kiadta *Hadtörténelem* című folyóirat, az anyagi eszközök birtokában is, nemcsak hogy a kezdet nagy nehézségeivel küzd, hanem hogy ma csak kisszámú katonai írót tud szolgálatába állítani.

Nem kis szerepet játszott az a körülmény a két folyóirat egyesítési tervénél, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a maga tudományos tekintélyével, az eddigi és még ezután felsarjadzó és a magyar hadtörténelmet ápoló írógárdájával, segédkezet nyújtson a m. kir. hadtörténelmi levéltárnak, ennek a még csak zsenge új magyar intézménynek, amely a kezdet folytán még csak csekélyebb körre szorított tevékenységével és látókörével istápolásra és támogatásra szorul.

Egyrészt a Hadtörténelmi Bizottság elnökének, *József királyi herceg* tábornagy Úr Őfenségének magas befolyása, hathatós támogatása, de még inkább meggyőző, szívhez szóló meleg szavainak súlya, másrészt az egyesülés feltételeinek megállapítására hivatott és a magyar katonai irodalom fejlesztésének érdekeit önzetlenül támogató akadémikusok és katonák folytatta tárgyalások, 1922. végén megteremtették a két folyóirat egyesülésének feltételeit, amelyeknek révén a Magyar Tudományos Akadémia és a m. kir. hadtörténelmi levéltár egy közös és magasztos cél szolgálatában kezet fognak avégből, hogy a magyar történelem és a magyar katonai irodalom egyik legfontosabb ágazatát mind a hozzáértő polgári tudósok, mind pedig a szakavatott és tollforgatáshoz is értő katonák,

magasba szökkenő, virágaival pompázó terebélyes fává növeljék.

Érezzük, tudjuk és meg is vagyunk győződve, hogy a nemzetnek minden fia meleg köszönettel fog adózni és hálát sugárzó szemekkel fog tekinteni mindazokra, kik ezt az egyesülést bármely csekély mértékben is előmozdították és a nemzet mai súlyos viszonyai között tényezői voltak a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága által kiadott Hadtörténelmi Közlemények újraébredésének.

A két folyóirat egyesülésével a magyar hadtörténelmi irodalomnak most kétségen kívül új korszaka nyílik meg, anélkül azonban, hogy a rég kitűzött nemes és fontos cél érdekében megalkotott program lényegesen megváltoznék; csak a legújabb kor hadtörténelmének nagy tömegű anyaga folytán fog tetemesen bővülni az új folyóirat.

Amikor tehát a Hadtörténelmi Közlemények életét megmentve, újra munkához látunk, minden magyar ember közreműködését és pártfogását kérjük, legyen az író, avagy a tudományok iránt pusztán érdeklődő polgár és katona.

Vezéreljen mindannyiunkat elnökünknek, *József királyi herceg* tábornagy Úr Őfensége magasan szárnyaló székfoglaló beszédének ez a szakasza:

„Mi, igen tisztelt Uraim, csepegtessük népünk, nemzetünk szívébe az újraélesztő önbizalmat, önbecsülést és öntudatosságot; álljunk neki a nagy munkának, a magyar dicsőségnek emléket állítván, úgy, hogy a háború története is egy kő legyen a sziklaszilárd alapzatban, melyre újabb ezer esztendőre fölépítjük a régi Magyarország új bástyáit!“

Pilch Jenő,
a Magy. Tud. Akad. Hadtörténelmi Bizottságának előadója.

A 31. HADOSZTÁLY SZEREPE A KOMARNOI ÜTKÖZETBEN ÉS AZ AZUTÁN BEKÖVETKEZETT VISSZAVONULÁSNÁL.

(1914 szeptember 8—14.)

„Mikolajow elesett. A hídfő védőrsége a Drohobic—Sambor-i úton özönlik vissza, a legközelebb elszállásolt csapatokat és a hadosztály-lovasságot azonnal elibe küldeni és ha kell, a legerősebb eszközökkel azt megállítani, gyülekeztetni és a kötelékeket rendezni."

Még távolról sem volt a szerb harctérről jövő hadosztályom együtt *Sambor*ban, midőn 1914 szeptember 6-án déltájban vettem a IV. hadtestnek emlékezetből citált e parancsát. Tüstént a Dnyeszter-átjárókhoz gyalogságot és lovasságot küldök — *Bilaki* és *Czajkovice* között — és a Dnyeszter mentén lovasságom sűrű őrjáratait szervezem meg.

Kacsa! — Tán pár embert állítanak meg kiküldött csapataim, „visszaözönlésnek" nyomát sem látják!

Még aznap elrendelik — nézetem szerint nagyon elhamarkodva — előnyomulásomat a 31. hadosztállyal, midőn csapataim nagy része még a Kárpátoktól délre, szörnyű lassúsággal utazik idefelé!

„Előnyomulás Rudkira, mely közben oly módon gyülekezik a hadosztály, hogy a később érkező csapatok utána tolatnak!"

Csapataim *Sambor*ban lévő része 7-én délben viharzó lelkesedéssel vonul el mellettem és megkezdik biztosított menetben az előnyomulást *Rudkira* (32., 69., B. H. 3. s a 10. ágyúszred).

2 órakor délután utánuk indulok, miután a később megérkezők továbbirányítása végett mindent elintéztem. Óriás porfelleg áll mind vastagabb gomolyokban az út fölött. Az oszlopok megrekednek, a csapatok nem tudnak haladni, mert ameddig a szem ellát, hosszú sorban kocsi kocsi után jön szembe. Közöttük ezer és ezer ember, öreg férfiak, nők és gyermekek batyuval és csomagokkal hátukon, s kezükben legértékesebb holmijuk. Elvénült, fehér szakállas zsidók hosszú kaftánban, totyogó léptekkel tipegnek, tekintetük komor, mint a

jégzivatar föllege, rívó, jajgató gyerekeket vezetnek, súlyosan megrakott asszonyok sietnek alig haladva az úton nyugat felé; összekuszált, fölbomlott hajuk mutatja, hogy már napok óta kétségbeesetten menekülnek; a háború réme korbácsolja holtra fáradt testüket és maguk sem tudják hová mennek. Futnak, futnak cél és remény nélkül. Rettenetes, szívet facsaró látvány e menekülés. A nyomor szörnye mindegyikkel karöltve jár s vigyorogva halálra kínozza őket. Elegáns hölgyek, 10—12-en egy-egy szénásszekéren összezsúfolva, balsorsukba beletörődve, midőn a férfiak szalonöltözetben, fájós lábakkal bicegnek, az automobiloktól megvadult lovakat nem birják tartani s a kocsi recsegve az útszél árkába borul, ők egykedvűen kelnek föl s cigarettára gyujtanak! Nincs mit veszíteniök, úgyis mindent elvesztettek; kastélyok, falvak kirabolva, elhamvadtak, földönfutókká lettek.

A szomorú sereg fejét lógatva ballag tovább, a szitok és panasz elnémult ajkukon, csak elvétve hallani női rikácsolást, az is csak urát szidja, ki elvesztett valamit még abból a kevésből is, amit nagy nehezen megmentettek.

Mily ellentét: az én csapataim énekelve menetelnek; pedig ezek a halálba indulnak, amazok fejüket lógatva, sírva az életbe igyekeznek.

Énekelnek s nevetős arccal integetnek nekem.

Rudki felé tarka zűrzavara az elakadt csapatvonatoknak, menetelő katonaságnak. Jajgató menekülők mind nagyobb tömegben, tolongva sietnek a sűrű porfellegben. Sok beteg katona hever az út szélén. Igaz! délután van, itt a malária órája; sok, igen sok 69-eseim közül magas lázban összeesve félrebeszél, fogait csikorgattatja az őrült láz. Szerbiából hozott szomorú emlék. Bosnyákok, 32-esek fekszenek izzón piros arccal, üveges szemekkel. Szegény vitézeim!

8-án délelőtt *Chlopy-Komarnó*ra menetelünk; ott, a *Wereszyca* hídjától nyugatra, több csoportban táboroz hadosztályom, melyből már csak a 44. gyalogezred hiányzik.

Hosszú pihenőm volt, míg elővédem, *Le Beau* tábornok a 32. gyalogezreddel s két üteggel a 10. ágyúsezredből, elfoglalja a *Wereszyca*tól és *Komarnó*tól keletre lévő enyhe, alacsony terephullámot és magát beásva, biztosítja pihenőnket. Hadosztálylovasságom keletre és délkeletre földerít.

Délelőtt 9 órától kezdve erős ágyúdörgést hallok *Grodek* és *Mikolajów* irányából, délkelet felé a srapnel-felhőcskéket is jól látom. A hadtest a helyzetről, mint rendesen, nem tájékoztatott s így csak vakon a parancs szerint meneteltünk a hosszú pihenő helyére, melyet 11 órakor kezdtünk meg; ezalatt a tönkretett *Wereszyca*-hidakat tüzérségem részére hidász-

századommal és gyalogsággal, azaz az ezred műszaki csapataival kijavíttatom. Arról is értesülök, hogy *Komarno* és *Nowa-Wies* között az 5. híd szintén le van rombolva, pedig úgy sejtem, hogy ez lesz hadosztályom előnyomulásának körlete. Megosztom a munkaerőt, hogy itt is legalább 2 hidat javíthasson ki.

Azt hiszem, hogy *Rumno* és *Horozanna-Wielka* lesz támadásom iránya.

Déltájban igen heves az orosz tüzérségi tűz. Az előttem tán 3 km-re lévő *Andryanówot* s a közvetlen közelünkben lévő *Brzezniak* erdőt lövi.

Értesülésem szerint az előttem lévő erős ellenség balszárnyával *Horozanna-Wielka*ra támaszkodik és *Tatarynów—Rumno* vonalában erős állásokban áll ezidő szerint.

Az oroszok egyes igen magas srapneljei fölöttünk robbannak, ezért megfelelő alakzatot kell a pihenőre fölvennünk; azt hiszem azonban, hogy nem nekünk, hanem a chlopyi kastélynak szólnak.

Egy kis pajta mellett, egy vén vadkörtefa alatt ülve, vártam nagy türelmetlenséggel a hadtestnek parancsát.

12 óra 50 perckor kapom a 20. honvédhadosztály fölszólítását, hogy miután igen szorongatott helyzetben van, küldjek tüzérséget *Andryanówon* át *Tatarynów* irányába.

Azonnal elrendelem, hogy a 10. ágyúsezrednek három ütege ügetésben és vágtában előre hajtson *Le Beau* tábornok csoportjához, kinek alá is rendelem; föladata erős tűzzel a 20. honvédhadosztályt támogatni. A parancs könnyen kirepült, de az első híd a rajta átvonult *Le Beau* csoportjának terhe alatt összeomlott, mellette meg olyan mocsaras a talaj, hogy gyalogos sem mehet át, hát még tüzérség. Azt hittem, hogy régen helyén van, midőn 1 óra 30 perckor d. u. jelentik, hogy legjobb esetben csak 3—4 óra mulva kelhet át a vízen.

Közben az orosz lövegtűz mind hevesebb lesz, ahogy a német modja: „Lagen Schnellfeuer", melynek erkölcsi hatása nagy; még ránk is benyomást tesz, pedig csakis a szórási kéve vége ér bennünket el.

Nehéz gomolyokban hempereg a vörös és barna füst; első benyomásom az, hogy az oroszoknak jelt adandó, fölgyujtottak több kazlat! Tévedés! Orosz brizáncgránátok gyujtották föl *Andryanówot* és az erdőt. Hamarosan az egész falu és környéke egy magasan lobogó lángtengerré válik.

Elővédem *Przedmiescie*től (lásd részletes térkép 1: 75000) *Ostrog*ra vezető úttól keletre harcra fejlődve áll és *Le Beau* tábornok jelentését d. u. 2 óra 50 perckor veszem, hogy az ellenség *Rumno*t teljesen bevette, a mellette és előtte lévő

saját hadseregünkhöz tartozó csapatok megkezdték a visszavonulást. Támadjon-e ő tüstént?

Azt parancsolom, hogy csak velem együtt, egész erőmmel összehangzásban szabad támadnia, előbb nem; mert apránként eredmény nélkül fölmorzsolódnánk. Amint a hadtesttől engedélyt kapok, s a 44-esek, kik csak ma érkeznek a szerb harctérről, itt lesznek, szándékom az ellenség *Horozanna Wk.*-nál levő szárnyát hadosztályom zömével megkerülni, az útközben található csapatokat magamhoz rántani és délről észak felé az ellenséget fölgöngyölíteni. Ez a pillanat, mikor ő — *Le Beau* — eltolódásomat erélyes támadással lesz hivatva leplezni és födni.

Nekem csak előnyös, ha az ellenség *Rumno*nál és attól északra a hadsereg közepét visszanyomja, mert annál hathatósabb lesz és annál érzékenyebben fogja találni erélyes lökésem balszárnyába.

Tőlem délre látom a 43. Landwehr-hadosztályt *Brzeziec*től nyugatra *Nowa-Wies* felé támadásra tagozódni, de oly közel a sekély völgy — tán jobban mondanám, horpadás — fenekéhez, hogy az ellenségnek mindjárt észre kell vennie.

Iszonyatosan ingerel ez engem és bosszankodom fölötte, mert most biztosan el fogja árulni hadosztályomnak még meg sem kezdett és még nem is engedélyezett eltolását az átkaroláshoz.

A hadtesttől kérdésemre még nem jött válasz, hogy ilyetén támadásom nem ellenkezik-e az ő terveikkel?

Egyszóval nagyon ingerült és türelmetlen hangulatban vagyok, mert egy óriás eredmény könnyű lehetőségét látom oszladozni.

3 óra 30 perckor jön a hadtest parancsa: a 32. hadosztály *Huminiec-Rumno* irányában támad; a 31. *Horozanna-Wielka* irányában eltolódva, az ellenséges balszárnyat karolja át. Kiadom körülbelül a következő parancsot: Támadás. Le Beau-csoport, három zászlóalj Mária Terézia és három üteg (10. ágyusezred) *Andryanów*on át, balszárnyával a 32. hadosztállyal érintkezésben, *Horozanna-Wielka*tól északra. — *Felix*-csoport: 3 zászlóalj 69., három zászlóalj bosnyák, egy Mária Terézia és az egész fönnmaradt tüzérség, melyet balra hoszszantozásra fog fölállítani, tüstént *Brzeziec*en, *Nowa-Wies*en, *Rybolówka*n át *Podzwierzyniec*re menetel, onnét irány *Horozanna-Wielka*. Főerejével *Koszarki* felől a *Horozanna-Wk.* kastélynak támad. A most éjjel érkező 44. gyalogezred tartalék az én kizárólagos rendelkezésemre az erdőben *Koszarki*tól délkeletre.

3 óra 40 perckor d. u. kiadom az elmenetelésre a paran-

csot. A támadás megindulására még külön rövid parancsom fog kimenni.

Isten nevében előre az első nagy csatámba az oroszok ellen. Mindnyájan érezzük, hogy ennek muszáj sikerülnie. Lovasokat küldtem vágtában a 43. Landwehr-hadosztályhoz, nehogy egy más irányú mozdulattal elárulja átkaroló támadásomat, azon parancsot küldve neki, hogy az egész hadosztály az én parancsnokságom alá lép és *Felix* jobbszárnyától délkeletre, az erdőben *Folw. Koszarki*tól is délkeletre a *Kozuszyn*-patak melletti vadászlak környékén, mint tartalékom, jobbra és előre biztosítva magát, várja további parancsaimat.

Ekkor jön a IV. hadtesttől a parancs, hogy *Terszty ánszky*, mint idősebb hadtestparancsnok, a hadseregcsoport — IV. és VII. hadtest — parancsnokságát átveszi. *Fail-Grisler* altábornagy mindazon csapatoknak, melyek a *Lowczy* — 297-től északra; *József* főherceg altábornagy mindazon csapatoknak, melyek attól délre állanak, a támadási készültség elérésekor veszik át vezetését és parancsnokságát. Ennélfogva rövid időre a *Le Beau*-csoport *Fail-Grisler* alá kerül. Az én parancsnokságom alá tartozik a 43. hadosztály és esetleg a *Mikolajów*tól északnyugatra lévő 38. honvédhadosztály (Karg altábornagy).

A tisztek lelkesen üdvözölnek és szeretett csapataim élén emelt hangulatban indulok 3 óra 45 perckor d. u. *Chlopy*tól *Brzeziec*en át. Embereim vígak, ők is érzik, hogy tán életünk legnagyobb napja lesz a holnapi.

Brzeziec teljesen le van égve, még gyümölcsfái is, csak tyukok kotorásznak a hamuban s egy koromtól fekete disznó turkál háztól-házhoz cammogva. Egy füstölgő tanyában, még sziporkázó és égő gerendák között, két félig meztelen, gyönyörűszép 5—6 éves gyermekecske játszadozik és ártatlanul nevetgélnek s nem sejtik, hogy mily borzalmak történnek itt körülöttük. Ó reájuk az Isten vigyáz! Ők e percben a nagy elhamvadt falunak egyetlen lakói. Fájdalmas kép, melyet lelkemben elviszek. Két 69-es bakámmal fölvetetem őket s elviszszük addig, míg találunk valakit, akinek átadhassuk. A falun túl egy parasztféle ember áll, ő átveszi őket s azt ígéri, hogy elviszi a legközelebbi lakott faluba, hol majd gondjukat viselik.

A falut az oroszok igen ügyesen rendezték be védelemre, minden ház lőrésekkel, mellvédekkel és akadályokkal van ellátva. Itt egy új részletes parancsot adok ki, miután a hadtestparancsnok automobilon *Windisch-Graetz Lajost* utánam küldötte, hogy csak igazán a legerélyesebben hajtsuk végre a támadást, a körülményeket nem véve tekintetbe. Visszaüze-

nek neki, hogy legyen nyugodt, holnap igen nagy sikerünk lesz.

Parancsot küldök a 43. hadosztálynak, hogy egy dandárával a *Felix*-csoporttól jobbra (délre) lépcsőzetesen támadjon, *Horozanna—Wielka* keleti kijáratára vévén irányt balszárnyával; a többi 9 zászlóalja a 44. ezreddel együtt az én hadtesttartalékomat képezi *Folw. Koszarki*tól délkeletre a vadászlaknál és kizárólag én rendelkezem fölötte. Parancsom másolatát *Windsich—Graetz* elviszi a hadtestnek.

Ember tervez — Isten végez. — Kissé másképen lett, mint hittem. Azt hittem, hogy még aznap megkezdhetjük a döntő mozdulatot, de a kiindulási helyzetig még 12 kilométer menetünk volt, melyet a megkerülés kívánt meg; s ezt az átjárhatatlan mocsarak miatt egy oszlopban kellett megtennem, ami szintén igen sokkal meghosszabbította a menetet. Még a 43. hadosztály is ugyanarra az útra szorult és előttünk egyetlen használható hídon kellett átmenetelnie *Nowa—Wies*nél, hogy az általam elrendelt kiindulási helyzetbe jusson. Így minden kissé késett.

Nagyon aggódtam, hogy az ellenség ezen oldalmenetet, melyet két hadosztály vitt egymás mögött véghez, nem messze visszaszoruló saját tűzvonalunk mögött, észreveszi s akkor egész tervünk meghiúsul.

Az Isten megsegített eleinte és az égő falvak vastag füstje elfödött.

Mint mondom, előre nem látott okoknál fogva nagyon elhúzódott menetünk, *Nowa—Wiest* csak akkor értük el, midőn a nap arannyal szegélyezé be a kavargó füstgomolyokat és szelíd pírt festett az ég halványodó boltozatára.

Erősen sötétedett, midőn lóháton csapataim élén a falu kijáratát elhagytuk.

Bizony az éjjel össze kellett magunkat szednünk, hogy a sok rémhír meg ne ingasson!

Koromsötét az éjjel, midőn az egyetlen hídon két hadosztállyal kell áthaladnom. A 43. hadosztály, számításom ellenére, nagyon elmaradt.

Előttünk a megvert csapatok visszatóduló csoportjai, rémhírekkel ajkukon, özönlenek rendetlenségben a híd felé; mögöttük s velük megszámlálhatatlan, nyomorúságosan vánszorgó szegény sebesült. Mind jajgat, hogy meg vagyunk rettenetesen verve, ezredükből alig néhány ember maradt életben, konyháik elvesztek, öt napja nem tudják hol vannak, nem láttak falatot; már alig bírnak menni, oly nagyon elgyengültek az éhségtől.

Szigorúan megparancsolom, hogy az összes visszamenő

embereket, akár ép, akár sebesült, itt a hídnál föl kell tartóztatni, hogy az egészségesek beosztást nyerjenek, a sebesültek pedig csoportonként a segélyhelyekre vezettessenek és ne tévelygjenek szanaszéjjel, tán napokig, bekötözetlen sebekkel hiába.

Az 1. honvédgyalogezrednek egy őrmestere hangomról nagy örömmel megismer, még békében több évig szolgált alattam. Tüstént munkához lát és nagy eréllyel pár perc alatt egy 270 emberből álló vegyes századot állít össze. Sok aggódás és vergődés után végre megy minden.

Erélyesen meghagyom, hogy a hadosztályok először a kiindulási helyzetbe meneteljenek és csak ott vegyék föl a harcalakzatot.

Ezen vonal: △ 297 (*Horozanna-Wielkától* nyugatra) — *Tatarynów* keleti kijárata — *Koszarki*. A tartalék 12 zászlóalj a vadászlaknál, *Kolodrubytól* 5 kilométerre északra. A tartalék már csak 9-én reggel érhet oda; a többi még éjfél előtt elérte a vonalat, hol ütközeti előörsök állíttattak föl.

Meghagytam, hogy azon esetre, ha az ellenség előbb érne oda, akkor mi valamivel hátrább állunk meg. Én a támadás kezdetéig *Rybolówka* majorban maradok. A támadásra, melyet erőteljes tüzérségi előkészítés fog megelőzni, én adom ki a parancsot.

A hadtest 4 nehéz — 15 cm. 99/4. M. — tarackot utal ki nekem, melyet *Tatarynów* felé küldök ki, hogy az oroszok szárnyát hosszantozva lőhessék. Ezek rendkívül előnyös helyet találtak *Tatarynowtól* délre, teljesen födve, egy kis fenyvesben.

Este egyik rémhír űzi a másikat. Sebesültek a leghajmeresztőbb dolgokat beszélik a föltartóztathatatlanul előnyomuló óriás orosz túlerőről. Az ellenség már a közvetlen előttünk fekvő *Podzwierzyniec* falvát is elfoglalta és ott több mint 1000 sebesültünk az ellenség kezére került. Ismerem az effajta riasztó híreket, melyekből legalább 80 %-ot kell levonni, hogy talán az igazság közelébe jussunk. Parancsomat fönntartom!

Lassan éjjelezési helyünk felé megyünk. Itt érnek utól 44-eseim, vígan beszélgetve. Még a koromsötét éjszakában is hangomról megismernek és feszesen tisztelegve menetelnek el mellettem.

Rybolówkán egy még ki nem csépelt kazalra fölmászom, ott egy kis zseblámpásnál fekve megírom naplómat s egy 69-es bakám által a kazalban részemre vájt barlangba belefekszem, hogy egy picikét, ha lehet, a következő nagy nap eseményei előtt pihenhessek.

A 29. ezrednek egy rettenetesen megtizedelt zászlóalja, *Bacsilla* alezredessel élén, itt volt s én hadosztályomhoz csatoltam őt.

9-én 1 órakor hajnalban kapom a parancsot, hogy *Fail-Grisler* 6 órakor és én 7 órakor reggel kell, hogy a támadást megkezdjük. Ez pompásan egyezik terveimmel. Intézkedem és vezérkari tisztjeim éjjeli munkája a parancs sürgős kidolgozása.

5 órakor reggel heves ellenséges tüzérségi tűz ébreszt föl, melyre tüstént felel az én tüzérségem.

A dértől fehér a köpenyegem; s a kazal körül kipirult arccal jár *Cseh István* 69-es bakám. Hej, szőke fiam, bizton ott az ezüstös velencei tó sárga nádasa táján járnak gondolataid és révedező tekinteted előtt kis házikód, mint délibáb remeg és becsületes szíved sóvárogva vonz odafelé Pákozdra, a tósori kis fészkedbe.

A 43. hadosztály parancsnoka, *Schmiedt* altábornagy, keres engem; a világosszőke bajuszú *Cseh István* halkan jelenti, hogy a kazalon fekszem, mire a tábornok ráförmed, hogy ott csak egy tábornoki köpenyt lát, de nem a főherceget. Nem hiszi, hogy ott pihentem! Ja, nem minden tábornok nőtt a parasztfiúk között fel, mint én! Lemászom fészkemből. *Csehnek* finom mosoly fut át arcán! Megértett? Jól értjük mi egymást, az én bakáim meg én. — *Schmiedt*nek tegnapi parancsomat s teendőit még részletesen megmagyarázom. Ma nagy sikerünk lesz! Ő is lelkesen búcsúzik és föladata után indul.

6 óra 20 perckor igen heves géppuska- és gyalogsági tűz meg ágyúzás hallatszik elég közel északi irányból. *Fail-Grisler* támadása ez. Látom az ellenséges srapnelverést igen széles vonalban, a hirtelen megjelenő fatális kis fehér felhőcskéket és félreismerhetetlen nyávogását, szurrogását hallom. De bölcs voltam, hogy a kazlon aludtam! Egy ilyen találat s kazlastul elégek! 7 órakor reggel *Holodówka* majorig akarok előrelovagolni, hogy a támadásnál magam is ott legyek.

Vezérkari főnököm, *Vogt* őrnagy, nagyon kér, hogy inkább valamivel később a főtámadó csoporthoz menjünk *Koszarki* felé, hogy annak időszerű és megfelelő támadását, melyet amúgy is magamnak tartottam fönn, magam indíthassam el. Igaza van! A főtámadásnál van az én helyem. — Még rövid ideig *Rybolówkán* maradtam.

7 óra 10 perckor kezdődött tüzérségi előkészítésem s nemsokára géppuskáim és gyalogságom tüze is beleszól; az orosz gyalogság sortüzeit, össztüzeit hallom és golyóik csiripelve jönnek, fákban és falakban csettennek. — *Le Beau* és *Felix* tábornokok csoportjai harcba léptek.

7 óra 25 perckor veszem *Tersztyánszky* parancsát, hogy okvetlen tartsam magamat, beásva és esetleg védelmi harcra szorítkozva. Nagyon meglep ezen parancs, mert látom és a csatazajból is kiveszem, dandárparancsnokaim is jelentik nekem, hogy *Le Beau* is, *Felix* is 10 zászlóaljukkal és tüzérségemmel lassan, de egyenletesen haladnak, a helyzetet előnyösen ítélik meg és reménytelinek tartják. A 43. hadosztálynak 7 zászlóalja *Tatarynów*tól délre, a △ 285-től ekkor kezdték meg előnyomulásokat *Horozanna-Wielka* irányában, úgy, ahogy megparancsoltam. Az ellenség nagyon erős és mégis, lassan bár, de megszakítás nélkül nyomulunk előre. Az orosz ezen csoportjának balszárnya határozottan a *Horozanna-Wielka*-i kastélynál van, mögötte ezidő szerint erősebb tartalék nincsen megállapítva.

Tartalékom, a 44. ezred és *Horzetzky* tábornoknak egész dandára, 9 erős zászlóaljjal és 5 üteggel az általam megjelölt ponton áll, a *Koszuszyn-patak* mellett az erdőben és várja parancsomat a támadás megkezdésére, mely oldalba és részben hátba fogja érni az orosz szárnyat. Meggyőződésem szerint nem várt nagyságú eredményre fog vezetni. Úgy vélem, hogy tőlem északra valami baj történt, mely a csoportparancsnokságot ezen intézkedésre bírta. Annál erélyesebben folytatom támadásomat, hogy lehetőleg mentesítsem a többieket.

A csoportparancsnokságnak azt jelentem, hogy habár az ellenség számra sokkal erősebb, mint én, az én támadásom szépen halad és én a legerélyesebben fogom végrehajtani az előbb vett parancs értelmében, mert a döntő átkarolást, mely a mi részünkön nem fog sok vérbe kerülni, három erős ezreddel fogom végrehajtani. Egyszersmind azt is jelentem, hogy most vett értesülés szerint *Karg* altábornagy parancsomat megkapta és *Werbyz*en át északnak szándékozik hadosztályával támadásomhoz csatlakozni. Nézetem azonban az volt, hogy *Karg*nak iránya, *Horozanna-Wielka*, nincs jól megválasztva, mert igen kellemetlenül össze fog az ő csapata keveredni az én amúgy is szorosan egymás mellett előnyomuló hadosztályaimmal; ennélfogva értesítem *Karg*ot, hogy hogyan van csoportosítva támadásom; a kitűzött pont elfoglalására ez teljesen elegendő, ő pedig ne *Horozanna-Wielka*t vegye irányul, hanem *Dobrzany*t és haladjon párhuzamosan az én támadási irányommal, ezáltal azon ellenséges 3—4 hadosztálynak, melyekkel harcban állok, ő a hátát a legveszélyesebben fenyegetné és visszavonulási vonalukat elvághatja, vagy úgyannyira veszélyezteti, hogy azok kénytelenek lesznek a leggyorsabban a fatális átkarolás elől kitérni. Így döntő hatása le-

hetne a mi támadásunknak az orosz balszárnyra.

8 óra 30 perckor jelentés *Le Beau*, nemsokára *Felix* és *Schmiedt* tábornoktól, hogy a támadás, habár lassan és veszteségteljesen, de halad és az első orosz állást elfoglaltuk, az ő tüzérségi tüzüket azonban az állásban alig lehet kitartani, mert pontosan ismerik a távolságokat.

Az előállást aránylag könnyen adták át és a tulajdonképpeni védőállásba mentek vissza, oda, hol most erős ellenállást fejtenek ki, ugyanekkor elhagyott állásaikat gyilkos gránát-, srapnel- és géppuskatűz alá veszik.

Az első állásban kevés gyalogságuk volt. A tulajdonképpeni elkeseredett ellenállás csak a 2. vagy 3. állásban kezdődik, mely erősen van megszállva. Ameddig itt harcolnak, addig pár száz lépéssel hátrább a tartalékok új állásokat építenek; ezt magam is láttam.

10 órakor két 32-es baka tizenegy orosz foglyot hoz hozzám. Azt mondják, hogy a samari 48. hadosztályhoz tartoznak, ezredeik száma 189., 190., 191., 192. Ez a négy ezred harcol a *Le Beau*-csoport ellen és azt állítják, hogy nemsokára visszaverik támadásomat, mert *Horozanna* és *Rumno* mögött 10 ezredük áll tartalékban, és azután még sok, igen sok fog utánuk jönni.

Velem szemben a 48. hadosztályt *Kornilow* tábornok vezényli.

10 óra 45 perckor lóháton *Koszarki* felé indulok törzsemmel.

Most látom a harcot egész véres keservében és rettentő nagyságában, ide-oda ingadozva. Lelketrázó látvány ez. Szeretett hőseim szuronyrohamra mennek; nem sikerül, visszaverik a kemény oroszok; kétségbeesett elszántsággal kétszer, háromszor rohannak újra, száz és száz vagy sebesülten vagy holtan elesik, végre mégis kézitusában kiverik a zöldeket! Az oroszok futva széjjelugranak és a hátrább lévő állásból friss orosz tömegek őrült puska- és géppuskatűzzel söprik végig a támadók sorait és mint a halál kaszái, úgy aratnak aranyos búzámban, szeretett véreimben.

Kevés a tüzérségem hatása, pedig dolgozik, ahogy bír.

Ide ötvenszer ennyi tüzérség kellene!

Csak volnának ezekben a sorokban a képviselők, hogy éreznék a maguk bőrén, hogy mit vétettek, midőn nem adtak tüzérséget, mert mindent megobstruáltak.

A bömbölő ágyúharc, s a bőgve, sivítva ide-oda repülő gránátverés fülsiketítő robaja a brisáns-gránátoknak, melyek toronymagasságba vetik fel a földet és porfellegeket kavarnak fel, küzdő vitézeimet betemetve velük.

Sokszor nem lehet a füsttől, gőztől és a felkorbácsolt földtől semmit sem látni.

Tetem tetem mellett mozdulatlanul hever, nyögő és jajgató sebesültek kapálódznak a földön, vagy förtelmes sebeiket befogva, törekszenek a segélyhelyet még élve elérni. Folyton maradoznak ki a rohanók soraiból a halottak és sebesültek! Itt nincs megállás, mert az a megsemmisülést jelentené, ezt mindenki tudja és a vitézek újra és újra megrohanják a sok egymás mögött levő orosz állást. Úgy érzem, mintha torkomat vasfogóval szorítanák össze; az Isten vezéreljen és oltalmazzon benneteket dicső hőseim!

Nem csillapszik a küzdelem, ellenkezőleg folyton fokozódik. És ha előbb azt hittem, hogy hevesebb már nem lehet, úgy most mégis megtízszereződött. Déli 12 órakor elérem *Folwart-Koszarkit*.

Lady lovam füleivel játszva, bátran megy s néhány nagy akadályon gyönyörűen ugrik át, a holtakra vigyáz, átlépi és világért sem tenné rájuk lábát. Érti gazdáját, ki e sok ifjú dicső holtat egész lelkéből siratja. Az üvöltő gránátokra és srapnelekre nem ügyel.

Lovaimat a vadászlak mögé állíttatom, hol a fal némileg védi őket a lövedékek ellen.

Egy hatalmas nyárfa mellett egy kis földtöltésre lépek fel, onnét jól tudok tájékozódni, s most a *Tatarynówn*ál tomboló harcot látom.

Délnek — csupa zöld, a világ legszebb bársonya, — ameddig csak a szem ellát, mindenütt üde zöld erdő! Északra jobbkézt alacsony, fiatalos, balkézt alig hullámos terep, szabad szántóföld, ott őrülten dühöng a harc. Közvetlen előttem az elkeseredett tusa, hősök úgy a mieink, mint az ellenség! Utolsó rendelkezésemre álló tüzérségemet, egy tábori tarackos-osztályt és két ágyúsüteget, az én álló helyem közelében állíttattam fel; s elrendelem, hogy az ellenséges ütegeket *Neu-Horozannát*ól délre — melyek gyalogsági támadásomat már-már megakasztják — lehetőleg megsemmisítsék. A könnyű ütegek a *Tatarynówn*ál és az erdő csücskében levő orosz gyalogságot lövik és a kellemetlen orosz ütegeket.

Tartalékomat 12 óra 15 perckor délben utasítom: a 44. ezred, 29. ezred (Bacsilla) és a Horzetzky dandára jobbra, lépcsőzetesen az egész 44. ezreddel a jobbszárny mögött átkaroló támadásra az ellenséges balszárny ellen, irány balszárny *Horozanna-Wielka*-i kastély. Ezzel az utolsó kártyámat kijátszottam és Istenben bízva, várom a csata eldőltét.

Isten ítélete! Egész tüzérségem a maximumra fokozza tüzét. Viharzik a tusa. 12 óra 40 perckor délután azt hiszem,

hogy tetőpontját érte el a csata; ezt lehetetlen hosszasabban kibírni! A dombon állok és dermedve nézem e förtelmet. Csak úgy özönlenek a sebesültek vissza, mindegyiknek van egy kedves szava hozzám: „Jól megy, édes Fenséges Urunk! verjük az ebadta muszkát!“ — „Az Isten velünk van!“ Ők azok, akik erőt adnak nekem, ők, az istenáldotta hősök.

2 órakor délután az ellenség egész csoportom előtt visszahúzódik, helyenként vad futásban menekül, de a falvak szegélyén megint ellenállásra telepszik le.

Újabb támadást rendelek el, most már tartalékommal összhangban. Annak átkaroló hatását a legrövidebb időn belül várom.

Tűzérségem leghevesebben lövi céljait. Kitünően dolgozik, akárcsak a nyári jégeső zsenge dohányban. E hatalmas tűzhullám oltalma alatt megint előnyomul vitéz gyalogságom és fölveszi újból a tűzharcot. Most már könnyebben haladnak és nemsokára egy terephullám mögött eltűnnek szemeim elől. És a csata minden szörnyűsége újból megkezdődik.

Látnom kell! Előresietek az erdő széléig, hogy tovább is figyelhessem, hiszen egész lényem velük van, egész létem rajtuk csüng, szeretett fiaimon, kik ott a kis dombon előttem oly iszonyatosan verekszenek. Az erdő sarkán megállok és meghatva nézem az elkeseredett küzdelmet. Valami különös hang üti meg fülemet. Valaki egyhangú, bús dalt énekel, közben kínosan hörög s bugyborékol a vére! Pár pillanatnyi kínos hörgés után megint a monoton dalt énekli, mind szomorúbban, elakadozó, gyengülő hangon. Letérdelek, hogy a sűrű bozótban lássak. Ott, három lépésre tőlem, fekszik a haldokló bosnyák, fejét jobbkezébe támasztja, könyöke a földre van ékelve, szájából habos vér folyik és nehezen kapkod levegő után, ziháló lélekzete vérét szívja be és löki ki. Megint hörögve próbál énekelni! Halotti énekét oly megrázóan zengi! Szemeit kifordítja, de megint visszatérnek és mind szakadozottabban, mind halkabban és érthetetlenebbül énekel, már csak ajkai mozognak és hangja a hörgésben fullad el. Melléje térdelek, fel akarom támasztani a haldoklót, ő megismer, szomorúan mosolyog rám, balkezét szíve tájára teszi, szemei újból remegve kört írnak le és kifordulva maradnak meg és vastag vércsomók csúsznak ki szájából. Lélekzete hörögve mindjobban kimarad. Ajkai még mozognak — imádkozik, majd hirtelen teljes súlyával nehezedik feje balkaromra. A kihalt szemek újra megjelennek és a habos vérrel telt száj nagyra kinyílik! Vége! Lefektetem a holtat, rettenetesen eltorzult kékes arcát egy zöld gallyal letakarom és visszamegyek törzsemhez.

Újabb jelentés nincs. Két szép gesztenyefa alatt leülök

uraimmal a hűs árnyékon. Ebédet hoznak. Most — és enni! Uraim csodálkozva néznek reám! Hiszen minden fényesen áll! Igen, hála Istennek. De azt az irtóztató, szívszaggató nyomort nem nézték meg velem! A sok ezer sebesült és haldokló hősök nyomorúságos kínjait, akik életükkel váltják meg a győzelmet. Egy híg, hitványul ízetlen levest eszem immel-ámmal. Azalatt, két lépésre mellettem, egy nagy sírt ásnak. Húst is hoznak, gépiesen eszem és 4 halottat hoznak és csendesen a nagy sírba eresztik le. Fölkelek. Ami ennivalót az asztalra tettek részemre, összeszedem és elsietek vele a sebesültekhez az erdőőri lakba.

Tele van, még kint is sok hosszú sorban feküsznek a zöldséges kertben, a nap forró sugarainak kitéve, sóhajtva, nyögve kínlódnak. Egy zörgő babtáblán is több száz sebesült fekszik és módfelett szenvedve várják, hogy ők is orvosi kezelés alá kerüljenek.

Itt hoznak egy törzstisztet hordágyon. Feje vérrel borítva, hosszú bajsza aludt vértől merev, szájából vastagon folyik a vére. *Achácz,* az én derék alezredesem! Az orvos komoran rázza a fejét, — nagyon, nagyon súlyos eset — elvérzés veszélye forog fenn. Bekötözik és én automobilon akarom elküldeni. Nem lehet, nagyon gyenge. Nagynehezen jegyez valamit egy könyvecskébe és egy 32-es altisztnek mutatja, aki fejével bólint: „Meglesz, alezredes Uram!" Mellette térdel tisztiszolgája és keservesen sír: „Utolsó darabka kenyerét is megfelezte velem!" Vigasztalni próbálom a fiút: „Ne sírj fiam, hiszen még meggyógyulhat és csak felizgatod őt!" „Igaz, Fenséges Úr, szamár voltam!" *Achácz* megismer, összeteszi sárga, vértelen kezeit, aztán ég felé mutat és remegő, szorongatott hangon, alig érthetően mondja: „Az ég áldja meg Fenségedet. Ne tessék oly nagyon előre menni! Tessék, itt vagyok én!"

Elbúcsúzom az én sebesültjeimtől, lóra ülök és törzsemmel 4 óra 30 perckor *Tatarynówra* lovagolok. Ott még a házakból és fákról lövöldöznek. Útközben megdícsérem a könnyű tarackokat, melyek a nehezekkel együtt az oroszoknak oly rettenetes tüzérségét, *Horozanna-Wielka*tól nyugatra, két órai küzdelem után elhallgattatták. A holtak között visszavágtatok az úthoz és egy igen nagy csapat orosz fogollyal találkozom, kiket csak öt 69-es bakám kísér; azt mondják az utóbbiak, hogy második támadásom is sikerült és az ellenség északnak és erős csapatai keletnek is visszavonulnak.

Mindjárt gondoltam, hogy hadászatilag egyedül helyes, ha nem hagyja magát *Lemberg*re szorítani, hanem keletnek vonul vissza, hogy további előnyomulásunkat *Lemberg* felé egy nyomással a jobboldalunkba lehetetlenné tegye, vagy

legalább is nagyon veszélyeztesse. Azért kívántam, hogy *Karg* altábornagy távolabb kerüljön kelet felé. Minthogy róla eddig semmi újabbat nem hallottam, úgy vélem, még messze délre maradt, amiért is a mi végleges eredményünk nem lesz olyan tökéletes, mint ahogy reméltem.

A 69-esek hoznak egy orosz géppuskát: „Ezt a Fenséges Úr részére fogtuk el!" Köszönettel átveszem, még jó hasznát vehetjük majd.

5 óra 10 perckor délután törzsem élén lovagolva áthaladok *Tatarynówon*. Az összes ablakok befalazva, csak lőrések maradtak helyettük, minden gyeptéglákkal beépítve és födve. A falakban is lőrések láthatók, az oroszok mindent a legaprólékosabban a védelemre rendeztek be. A lakosság mind elmenekült, az utak gránátoktól felszántva, rombolás és halál uralkodik itt egyedül. Egy házból lőnek és az én derék 69-es törzszázadom háztól-házhoz szalad, hogy a lövöldözőket elfogja. Búgva zuhanik alá egy nehéz orosz gránát a falu északi végébe és tüstént vastag barnás füstgomoly emelkedik s néhány perc alatt több ház lángokban áll. 5 óra 15 perckor a falu keleti végét érem el, ahol nagy csoportokban találom szegény sebesültjeinket a földön heverve.

Innét a dülőúton *Kolonia Haliczka* felé indulunk.

Megdöbbenve állok meg, nagy tömegben özönlenek vissza csapataim. Mi történt? „Gyülekezni!" — a parancs! — „De akkor tessék helyben gyülekezni és senki nekem egy tapodtat nem megy tovább vissza." Tüstént engedelmeskednek és parancsomra újból rendezkedve, előrenyomulnak. Nincs baj, csak új támadásra akarták sorakoztatni a bosnyákokat.

6 óra tájban, midőn a nap égő fellegek bíboros dunyhái közé pihenni tér s az estalkony varázsa rezeg égen s földön, egy minden eddig tapasztaltat felülmúló gyalogsági harc, őrült géppuskatűztől s ágyúzástól kísérve támad fel. *Tatarynów* egészen kigyulladt, *Rumno, Horozanna-Wielka* és amerre csak a szem ellát, minden falu óriás lángokat lövellve, hatalmas füstoszlopokat lélegzik, zsarátnokban haldokolva. Az ég piros felhőzetébe vegyül odafenn a halál lehelete, s a pusztulás párája új felhőket képez. A halál réme vadul hahotázva tarol le mindent idelenn, míg odafönn dicső fényben alszik el a napnak utolsó sugara.

*Rumno*nál és *Horozanna*nál a géppuskatűz soha nem sejtett hevességű. Jelentés is jön, hogy a 32. és 31. hadosztály *Rumno*t és *Horozanna*t körülzárta és az oroszok a lángban álló, a mi gránátjaink által csépelt falvakban kétségbeesett ellenállást fejtenek ki, — ez az a rettenetes géppuskatűz.

Erősen sötétedik.

Az nyugtalanít, hogy a tüzelés mind őrültebb mérveket ölt.

Előrevágtatok *Palenikire* és *Kruseniecre*, ott a kis major ég és nagy jajgatás hallatszik belülről; a tető bedőlt, s már segíteni nem lehet. Midőn a lóról leszálltam és látom, hogy intézkedni való nincs, az egyik épülethez megyek. Sorban sok korommá égett hulla fekszik.

Gyalog annyira előremegyünk, hogy szabad téren legyünk. *Paleniki* és *és Kolonia Haliczka* között, közelebb *Paleniki* hez, egy tarlón telepszünk le.

Az összes falvak magasan lobogó lángok martalékai, még az ég lángvörös, az árnyak táncolnak, akárcsak boszorkánytáncot lejtenének és a fegyverek tüze őrülten ropog. A lángoló falvak fölöttt szűntelen villognak a srapnelek. Szegény oroszok, most pokol a jussuk.

Sok ezer hangú hurrá és éljen, aztán megtízszereződik a fegyverek, géppuskák tüze. Akár a kazánban forró víz zöreje. A jó Isten oltalmazza dicső véreimet, szeretett fiaimat. Ekkor jelentik: „Horozanna-Wielka a miénk, több ezer orosz fogoly és rengeteg fegyver a kezünkben. A 44-esek 14, a 69-esek 8 és a 32-esek 7 ágyút zsákmányoltak és a 44. a vészes oldalozó tűz dacára, melyet kelet felől kapott, hősiesen rohamozott. Négy rohammal foglalta el az ütegeket és keserves viaskodásban újból és újból visszaszoríttatva, ismét kierőszakolta végleg a hallatlan hősiességgel küzdő oroszoktól az elkeseredett tusa színhelyének birtokát. Midőn az ágyúk mellett az egész orosz legénység elesett volt, a megmaradt három tiszt töltött és lőtt; dicsőség ezeknek a hős orosz tiszteknek, kik közül kettő elesett és a harmadik sebesülten fogságba esett. Hatszor intézett még szuronyrohamot az orosz gyalogság, hogy az elvesztett ütegeket visszaszerezze, de 44-eseim urai maradtak a helyzetnek.

Éjjeli 11 óra felé lecsillapult a véres küzdelem s kimerülten egy kis buckára hajtám — a tarlón feküdve — fejemet, azzal, hogy tüstént rázzanak fel, ha valami hír jön. A füst közül előpislogó csillagokat néztem; oly félénken néztek le, mintha csak akkor akarnának valóban előbujni, midőn már elcsitult a tüzelés s elmúlt a rettentő vérontás!

A hideg dacára elaludtam; a nyirkos tarló ruhámon keresztül önté belém a föld halotti hidegségét.

*

Szczerzec, az országút mellett a 44-esek táborában, 1914. szeptember 10.

Hangos lengyel fecsegés ébreszt fel; 12 óra éjjel; egy dzsidás járőr majd hogy rám lovagol. Uraim egy része horkol, egyik cifrán összeszidja a járőrt — csak azt hallom: *Co gyelás, ti szatracena hovadu!*" Éppen elég! Odaszólok: *„Man kann auch streng sein ohne solche Beschimpfungen!*" — Újra csend, csak egyes lövések; az égen még elsáppadó pír és temérdek csillag! Kutya hideg van!

Egy szép bariton folyton lelketrázón kiabál és hangosan imádkozik: „Jaj Istenem — édes Istenem, jaj, hadd haljak meg!" Mások kínjukban fennhangon sóhajtoznak.

Fölkelek. A telefondrótba botlom, elesem s a drót elszakad, a távírász felkiált: *„Achtung, Draht!"* — de már késő, elszakadt.

Oda megyek, ahol jajgatás hallik. A paleniki erdőőri lakban, mely nem égett le, több száz sebesültem fekszik, csak a legsúlyosabbakat hagyták itt, közöttük azt, aki oly szívszaggatóan imádkozik. Súlyos haslövése van és gerincét eltörte a golyó. Rettenetesen szenved. Szép vonásai eltorzulva, a halál már rányomta megmásíthatatlan bélyegét, mely oly rettenetesen hideg és oly félelemteli kifejezést ád a szegény arcnak. A hold fényénél megismer és fájdalmasan sóhajtva utánam nyújtja kezét. Szegény homlokát, mely vizes a hideg verejéktől, símogatom, míg ő legiszonyatosabb kínok között lelkét örök Urának adja vissza. Az ólomsúlyú kezet az elcsendesült kebelre teszem és visszamegyek előbbeni fekhelyemhez, hová *Bánfi* huszárom ezalatt szénát hozott és alvózsákomat a nyeregből lecsatolta.

Piros égen zöldes-sárgán, sápadtan és halálosan csendesen süt a beteg kinézésű hold a rettenetes küzdelem elpusztított helyére. A közeli és távoli falvak még mind lángolnak s mindegyik egy-egy piros félkör formájú foltot fest az égre. Rettentő kép. Kísértetiesen borzongató, mélán bús egy éjjel!

A harcvonalakban csend, csak rendes időközökben egy-egy lövés. Az őr jelzi, hogy ébren van.

*Horozanna-Wielka*nak minden ablaka vörös fényben izzva, a füstbe sugárkévét meresztve, regél az emberiség legborzasztóbb művéről, a háborúról.

Lefekszem, 1 óra reggel! *Bánfi* csendesen lehúzódik. Elaludni nem bírok, fázom is és a haldoklók siránkozását hallom a segélyhelyről s a sebesültek keserves kínlódását. Azután éles kiáltást: *„Halt! — ki az?"* Az én 69-es tábori őrseimen valaki, úgylátszik, keresztül akar jönni. Felugrom, midőn egy hang kiáltja: *„Orosz ágyút hoztunk Fenséges Urunknak!"*

Odasietek, *Scheuer* hadnagy és derék emberei azon kínlódnak este óta, hogy az első zsákmányolt ágyút nekem el-

hozzák. Meghatva köszönetet mondok és elrendelem, hogy közelünkben lefeküdjenek, aludjanak egy kicsit.

Mi is újra lefekszünk, még 2 óra sincs és nagyon hideg van, csillog a dér, 0 fok körül lehet a hőmérséklet. Most elalszom, de mindúntalan fölébredek a sebesültek kínos panaszaira.

2 óra 30 perckor jön a parancs: reggel az oroszok üldözését, — kik gyorsan vonulnak vissza — erélyesen folytatni. *Vogt*tal megbeszélem a parancsot. Mindenütt erős tartalékokat vonunk ki, különösen a jobb szárny mögé, azután üldözésirány a balszárnnyal *Szczerzec*.

4 órakor már nem bírom ki a hideget és midőn köpönyegemhez nyúlok, érdesen serceg a jegecektől. Fölkelek és pár lépést előre megyek.

Ott a hant, amelyre az este ledőltem. Benne fakereszt, azt este nem vettem észre. Csak két vékony ágból csinált szegényes kis kereszt. A 69-es tábori örsöt megkérdem, nem tudja-e, hogy micsoda sír ez? *„Kérem, ez a mi kapitány urunk, éppen akkor temettük el, amikor Fenséges Urunk az este a dombra előrement.*

Előttem teljesen megszenesedett gyümölcsfák egy leégett, még füstölgő ház körül. Mellette egy leégett szalmakazal, melyet a könnyű reggeli szellő felkavar és fekete szálait az elégett fák fekete koronáin át pödörinti. Tán a gyászos fákra gyászos hamulombot akar illeszteni, hogy sirassa az emberiség rémséges pusztulását? Egy 69-es, akinek parancsa van, hogy kísérjen, *Kéfől* a neve, velem jön és befordulok a házba, de ő megfogja karomat: *„Nem lesz jó oda bemenni, Fenséges Uram!“* De későn van, már láttam az iszonyatosságot, melytől meg akart óvni gondos bakám. Egymás mellett, a legnagyobb kínban, csikart torzhelyzetben levő megszenesedett halottak, szájuk, mintha torkuk szakadtából ordítanának, nagyra tátva, tagjaik a fájdalomtól göresbe húzva, ruháik leégtek róluk s csak a félig megszenesedett meztelen testek sisteregnek felpuffadva s némelyik gőzölög még. Szörnyű látvány! Az oroszok segélyhelye ez, melyet súlyos sebesültjeikkel hátrahagytak és később az ő tüzérségük gránátjai gyujtották fel e szerencsétlen tanyát.

Még van időm és így sietve a vadászlakba megyek, sebesültjeimhez. Ennivalót és dohányt viszek nekik. Próbálom vigasztalni őket! Bizony, sovány vigasz!

Éppen mikor kijövök, hogy előremenjek, hogy induló üldözésünket vezessem, egy lövés durran mögöttem, elég közel, utána még egy, több, sok és egy óriási gyorstűz támad. Először az erdőben, majd mind közelebb és közelebb jön. Ki-

sietek, hogy törzsszázadomat rajvonalba alakítsam, hogy a hatalmas rajtaütést — mert más nem lehet, olyan irtóztató gyorstűz van most már köröskörül — amennyire lehet, kivédjük. Elkéstem! Törzsem rohan, hanyatt-homlok menekül, a lovak leforduló nyergekkel száguldanak a szélrózsa minden irányába. Az egészségügyi kocsik lovai megvadultak és neki azároknak, a fél hidat leszakítják, a kocsik az árokba fordulnak, szegény sebesültek, kiket éppen felraktak, kiesnek. Ellenséget nem látok s a tüzelés alább hagy — akkor nagy szurrogással jön fölöttünk át egy orosz repülőgép s kiderül, hogy több hadosztály erre lövöldözött! Itt van la, szégyeljétek magatokat, egy repülőgép miatt ilyen riadalom! Az összes urakat széjjelküldöm a legénységet összegyüjteni. „Gyülekező futólépésben!" Ezen leverő jelenség benyomása alatt lovamra ülök — Lady nem szaladt el — és *Horozanna-Wielka*ba lovagolok.

Egy 69-es zászlóalj tegnap különösen kitett magáért, még az este *Humieniec*ig üldözte az ellenséget. *Farkas* vezérkari alezredes, ki mint „Berichterstatter" van hozzám beosztva, az éjjel egyedül *Humieniec*ig lovagolt — nagyszerű vakmerőség — s ott találta a zászlóaljat.

Vágtában lovagolok! Szelíden hullámos terep, igen széles sekély völgyek és lapos dombhátak jellemzik. Hosszan húzódó, igen enyhén ereszkedő part mentén nyargalok, sok orosz álláson ugratva át, hulla hulla mellett hever, sűrű csoportokban saját és orosz sebesültek még el nem látva, jajgatva, nyögve, haldokolva fekszenek.

Tisztet küldök ki, hogy tüstént hozzon előre egészségügyi katonaságot.

Elhagyatott orosz ágyúk ásítva állnak holttetemektől környezve, lódögök között. Ruhák, felszerelés és fegyverek, roncsok, véres rongyok rettenetes egyvelege hever a véres földön.

A győzelem! az nagy volt, hiszen halott oroszok ezrei, sebesültek és foglyok osztagokba gyüjtve népesítik a győzelem helyét! *Horozanna-Wielka*tól közvetlen nyugatra, *Neu-Horozanna* déli szegélyén, egy lapos réten áll egy ellenséges ágyúüteg! Ez „a halottak ütege!" Sorban az összes ágyúk, részben még töltve is, részben nyitva, némelyik éppen kilőve, holt oroszoktól környezve; egyik halott két kezében egy töltényt tart s a nyitott ágyúra dőlve halt meg, a másik a závárzaton lóg szétzúzott fejjel, nem bírta már bezárni lövegét; a harmadik annak farkára bukva fekszik. Egy tiszt széjjelroncsolt keréknek hanyatt dőlve halt meg, két lábát vágta a földbe a gránát, kezében járó óra, éppen rá akart nézni. Egy döglött lovon ül a halott lovas, csak oldalra van fektetve mindkettő; amott a másik csak lova nyakára borult s úgy halt meg lovával együtt.

Egy egész fogat már befogva az ágyúba, indulófélben dermedt meg s úgy befogva hever ott egymásra dőlve. Az ágyú s mozdonya összezúzva, páncéljai összerongyolva. Mindenki meghalt! Oly borzasztóan mozdulatlanok és csendesek; rettenetes ez a hős csoport az ő iszonyatosan torz merevségében. Itt állnak holtan, megdermedve, örökre megdicsőülve az oroszok hősei, a halottak ütegei!

Törzsemnek tisztelgést parancsolok s magam is megadom a mártíroknak az utolsó tiszteletet! Az Isten nyugosztalja őket. Győztes csapataim tisztelegve vonulnak el erre s én mélyen meghatva, a legigazibb tisztelettel hajlom meg a hősöknek e halhatatlan csoportja előtt. A rétet, melyen az ütegosztály állott, az én gránátjaim teljesen fölszántották, felforgatták ekrazitbombáim, melyeket nehéztarackjaim rettentő precizitással hánytak ide. Megrázó kép. Requiescant in pace!

Tovább lovagolva, az elhamvadt, még füstölgő *Horozanna-Wielka*ba érünk. Csak a kormos, füstölgő falak állanak még, félig bedőlt fekete gerendákon zsarátnok piroslik és finom, kékes füst emelkedik égfelé. Tyúkok és disznók mászkálnak, kotorászva, illetve turkálva a hamuban. Egy nagy disznó egy félig megszenesedett orosznak tetemét cibálja és csámcsogva eszi. A lombtalan, megszenesedett gyümölcsfákon szomorkodva ülnek a házigalambok; ők is elvesztették otthonukat. Nyomasztó a halálos csend, csapataim szótlanul menetelnek át és néznek bátran újabb, tán még nehezebb küzdelmek elé. Szomorú a pusztulásnak e hallgatag képe, melyből gyász, nyomor és szenvedés néz ránk halotti merevségű tekintetével. Bizony, olyan képek, melyeket az ember még halála órájáu sem feledhet el.

*Horozanna-Wielka*tól északra a 44. ezredet „tömegben" pihenve találom, *Felix* tábornok csoportjának tartaléka.

Hadosztályomat következőképen csoportosítottam: 32.ezred, 69. ezred, 3 üteg (10 ágyúsezred), *Le Beau* tábornok csoportja, balszárnyával, irány *Szczerzec,* csatlakozást keres a 32. hadosztálynak jobbszárnyához. 3-as bosnyákok és jobbra hátra lépcsőzetesen a 44. ezred, a többi tüzérségemmel, *Felix*-dandár, irány *Piaski,* szoros érintkezésben marad *Le Beau*-csoporttal. Tőlem jobbra, de már nem az én parancsnokságom alatt a 43. Landwehr-hadosztály.

9 órakor délelőtt a 281-es magaslaton, *Horozanna-Wielka*tól északra állok és látom az ellenséges srapnel-felhőcskéket, úgymint a 43. hadosztály heves ágyútüzét messze délkeletre tőlem. Messze elmaradtak mögöttem, ami nekem jobbszárnyam miatt — mely így nagy veszedelembe kerülhet — kellemetlen, hiszen egészen a levegőben lóg. Szomszédom vissza-

maradása megköveteli, hogy várjak, ami megint az oroszoknak sok időnyereséget jelent, melyet ők művészettel kihasználnak. Mire utólérjük őket, már orruk hegyéig el lesznek sáncolva.

Tüstént jelentem *Tersztyánszky*nak, hogy parancsa dacára, hogy lehető gyorsan érjem el *Szczerzec—Piaski—Dornfeld* vonalát, kényszerülve vagyok várni, míg *Schmiedt* legalább ágyúlőtávolba jön hozzám. Amint az összeköttetést vele megkapom, tüstént folytatom előnyomulásomat. Egyelőre azonban látom heves srapneltüzét, ha *Mikolajów* felé nézek; azt hiszem, hogy *Demnia* körül küzd valahol. Már küldtem összekötő lovasjárőröket.

A 44. ezredet elveszem *Felix*től és a *Dmytrzet*ől délnyugatra lévő lapostetejű dombon állítom föl, hogy *Tersztyánszky* hadtestének jobbszárnya meglepetések ellen meg legyen óva! Mert kelet felől rendkívül kényes helyzetbe kerülhetnénk. Most érezzük csak, hogy mily jó lett volna, ha jobb szomszédom kívánságom szerint erélyesen északkeleti irányban nyomult volna tegnap előre, hogy az orosznak a keleti irányban való visszavonulását megakadályozza, hogy észak felé történő előnyomulásomat ne fenyegesse keletről egy oldaltámadás és ezáltal a tőlünk megkövetelt gyors haladás ne akasztassék meg.

Célunk *Lemberg*re erélyes nyomást gyakorolni, hogy az orosz főerőknek haderőnk balszárnya elleni összpontosítását és csapataiknak innen való elvonását megakadályozzuk. Sajnos, *Karg* teljesen elmaradt és nem vehetett részt csatánkban.

Délelőtt 9 óra után hirtelen jobbszárnyam hátába és éppen felém gyorsan előnyomuló rajvonalak tűnnek szemembe és így a legkínosabb helyzetbe kerülök egész hadosztályommal. Nagy elővigyázatom dacára 5—6 ellenséges zászlóalj közém és szomszédom közé ékelődött. Több járőrt küldök ki, magam is a domb élére sietek, hogy lássam, tényleg oroszok-e, ahogy jelentik, hogy azután a szükséges ellenintézkedésemet gyorsan még megtehessem.

Végre kiderül, hogy a 43. Landwehr-hadosztálynak osztagai, melyek teljesen irányt tévesztettek.

Magam látok azután a Mikolajów—lembergi úton hatalmas, legalább 10—15 kilométer hosszú porfelhőt; hosszabb megfigyelés után látom, hogy orosz tüzérség az és igen sok szekér-csapatvonat. Van lovasság is és hosszabb gyalogsági oszlop, mely mind Lemberg felé menetel. Egyes lovascsapatokat pedig *Mikolajów* felé látok haladni. Éppen kiadom *Felix*nek a parancsot, hogy ezen hosszú oszlopokra kezdje meg tü-

zérségével a tüzelést, midőn már parancs nélkül megtörténik! A hatását igen hamar meglátjuk: ide-oda vágtázás, a gyalogság széjjelfutása jelzi tüzérségem kellemetlen hatását. Pár perc alatt eltűnt a hosszú oszlop és csak az ülepedő porfelhő jelzi hült helyét.

Szemembeötlik egy gyakran fölvillanó éles, vakító fénysugár, a 44-esek élétől nem messze egy fehéröltözetű paraszt, aki fényjeleket ad! Árulás! Tábori csendőreim közül kettőt odaküldök, fogják el az illetőt. Kiderül, hogy egy 15 éves gyerek az, aki egy üres konzervdobozt visz kezében és amint a fiú járva himbálja a kezét, a napon föl-fölvillanik a bádog! Hány ártatlant ítéltek így el?! Megkönnyebbülten eleresztem a fiút, egy tele konzervdobozt dugva a zsebébe s ő boldogan távozik.

A nap igen forrón tűz, álmos leszek! Csatározás nincs, teljes a csend, csapataim gyorsan nyomulnak előre, anélkül, hogy a legcsekélyebb akadályba ütköznének.

Egy csomó levágott kukorica fekszik ott a régi orosz ütegállás mellett, bizton a lovak etetésére vágták le. Ledőlök rá, míg törzsem úgy 200 lépésre tőlem hátrafelé pihen, kissé elalszom, oly jóleső melegen dédelget az őszi nap sugara. Roszszul fekszem és oly útálatos szag is van, nem tudom honnét jön. Odébb fogom a kukoricaszárat vinni, kifordul a gyomrom ettől a mind penetránsabb dögszagtól; már álmomban éreztem ízét s most fölébredek, hogy odébb jobb fekhelyet készítsek magamnak belőle. Nem bírom fölemelni, igen nehéz és visszaesik; utánanézek, hogy mi lehet az. Egy kékesfekete, földuzzadt emberi kezet húzok ki. Egy valószínűleg tegnap reggel elesett orosznak a teteme van a kukoricával befödve. A 189. ezred jelvénye rajta. Borzasztóan néz ki és most tűrhetetlen hullaszag árad ki belőle. Egy gránát fél fejét lecsapta és agyvelején temérdek féreg nyüzsög.

Lóra ülünk és gyors ütemben a humienieci erdő északkeleti csúcsához igyekezünk. Ott *Dáni Balázs* tábornok — ki *Sabác*nál megsebesült volt — jelentkezik nálam és nagy győzelmemhez szívélyesen gratulál. Vele valamit eszem és 1 óra délutántól egy igen heves tüzérségi küzdelmet figyelünk meg, mely jobbszárnyam mögött, messze hátul folyik. Oly messze hátul van, hogy részemről egy további előnyomulás olyan könnyelműség volna, hogy felelősséget nem lehetne érte vállalni. Sajnos, várnom kell, míg erről pontosabbat megtudok, vagy a 43. hadosztály jobbszárnyával is előbbre jut és féligmeddig velem egy magasságba kerül. 3 órakor következett be ez, midőn a hadtestitől parancs jön: Átcsoportosítani, a 31. hadosztály Szczerzec—Piaski vonalába nyomul, 32. hadosztály egy csoporttal előttem, a másikkal mögöttem átrokirozik az

én jobbszárnyamra Dornfeldre, a 43. hadosztály attól jobbra és a 7. hadtest tőlem balra. 5 órakor délután következő csoportosítás által tettem eleget a vett parancsnak: *Le Beau* csoportja: 4 zászlóalj 32.ezred, 3 zászlóalj bosnyák, 3 üteg tüzérség-ó-305-ös magaslat *Szczerzec*től keletre. *Dámi* csoportja: 3 zászlóalj 69. ezred, 4 zászlóalj 44. ezred és a megmaradt tüzérség 2000 lépésre *Piaski*tól délre.

A közben parancsnokságom alá rendelt *Podhoránszky* tábornok csoportja e két csoport közé fog ékeltetni, *Szczerzec*től *Piaski*ra fogom küldeni. Egész — vele jött — 11. tábori ágyúsezredét *Szczerzec*nél visszahagyja, mely a temető környékén keres magának állást (-ó-305).

Még alig indult meg ez a tüzérség, máris egy 15 cm.-es orosz üteg tűz alá veszi és fogatainban nagy kárt okoz. 5 órakor *Le Beau* csoportja heves ütközetbe elegyedik és a *Szczerzec*től keletre levő magaslat élén egyelőre beássa magát, mert az igen heves orosz tűz miatt csak nagy veszteségekkel bírna kétes eredményt megkísérelni. Igen heves az állóharc is már. Mind a két fél le van kötve és egyik sem bír mozdulni. Reggel majd alapos tüzérségi előkészítés után fogjuk csak a megparancsolt támadást végrehajtani. *Podhoránszky* dandára az oroszoktól szintén erősen megszállott *Piaski* nyugati szegélye előtt megakad és beássa magát, részben délnek kitér *Dáni* felé. *Dáni* egyelőre nem mehet előre, mert jobbszárnya addig, míg *Fail Grisler* nem rokirozott át, nagyon veszélyeztetve van. Be kell várnia, hogy utóbbi tőle jobbról, vele egy magasságba kerüljön. A 43. hadosztály és *Karg* úgy látszik végkép lemaradtak, nincs semminemű hírem felőlük. 6 órakor veszem a jelentést, hogy *Dáni* tábornok előnyomul és az első összeütközésnél sok oroszt ejtett foglyul.

A 44. ezredet a szczerzeci útelágazáshoz magamhoz rendeltem, mint hadosztálytartalékot.

*Szczerzec*nek Rosenbergtől északra lévő része lángokban áll, ez a zsidó negyed, jobban mondva zsidó háromnegyed, melyet az oroszok fölgyujtottak.

Én álláspontomat a lanyi és humienieci út elágazásánál választom. Ott a két út között, egy néhány méter magas dombon egy kereszt áll és onnét egész hadosztályomat közelből áttekinthetem, a harcot jól vezethetem. Itt egy mélyen bevágott út van, hol egész törzsem védett helyet talál lövetés esetében.

A 44-esek is itt táboroznak velem, előttem 15 lépésre két üteg áll. Törzsem egynéhány házba vonul be éjjelre, én szégyenleném megtenni és 44-eseim között a puszta földre terülök le. Soká hallgatom jó tréfáikat s egészen víg hangulatba

emelnek a derék fiúk. Egy század és én egy kertben fekszünk és bizony nem egy golyó pottyan csiperegve s koppanva közénk!

Rosenberg, 1914. szeptember 11.

Egész éjjel lassú csatártűz volt a temetőnél, a magaslaton, balkézt tőlünk. Nagyon hideg volt; ugyan bunda volt rajtam, de a földön fekve még azon keresztül is fölfázik az ember.

4 órakor reggel a hadtest parancsa értelmében rendelkezem. Előnyomulás *Lemberg* déli szegélye felé! Hol van még *Lemberg*? hány orosz állás van még addig? Először a 305-ös magaslatot, *Piaskit* és a mellette délre fekvő erdőt kell elfoglalnom. Egyelőre nem is beszélek *Lemberg*ről, elég ha az erősen körülárkolt *Dornfeld*et nevezem meg célul! Erős ellenséges osztagok tartják megszállva és előbb tüzérségem fogja megpuhítani és aztán vesszük csak szuronyroham alá.

Csoportosulásom ehhez: *Le Beau* a Szczerzec-i temetőnél 4 zászlóalj 32. ezred és 2 üteg (10. tábori ágyúsezred) megfelelő előkészítés után a 305-ös magasságú temetőkápolnától a másik 305-ös magaslaton át a kis erdőcskékhez stb. Erről a VII. hadtest, mely *Le Beau*tól balra *Dwór Abrahamoviczen* át nyomul előre, értesítve lett és kérettem, hogy támogassa nehéz támadásomat. A bosnyák ezredet, az egész tüzérséggel és 44-esekkel, *Dáni* csoportjához teszem át, a *Piaskit*ól délre fekvő, kelet felé nyúló magaslaton követik a 69. ezredet, a piaski erdőt és *Piaskit* beveszi és aztán észak felé kanyarodva *Le Beau*val összhangzásban folytatja előnyomulását. 6 óra 35 perckor jelenti *Le Beau*, hogy az oroszok a 305-ön, *Cerkienna-Goran* arccal nyugat felé igen erős állásban várják támadásunkat és kéri, hogy mind *Dáni*, mind a VII. hadtest oldalozva támogassa őt.

Tüstént fölszólítom erre a VII. hadtestet és saját tüzérségem tűz alá veszi a kérdéses orosz állást.

A bosnyákok eltolása sok időt igényelt, mert födve meneteltek, a terep előnyeit keresve, a kellemetlen tűzhatást kerülendők. *Dáni* nem várta be őket és nélkülök kezdte meg előnyomulását. Föladata *Piaski* és az erdő bevétele után a *Le Beau*-dandárral és a 32. hadosztállyal a legszorosabb kapcsolatban folytatni az előnyomulást. *Piaski* és az erdő elleni támadás azonban csak akkor kezdődhetik, ha a jobb szomszéd *Dornfeld* felé rendelt támadásával az én jobbszárnyammal egy magasságba ért. (A parancsból nem vehető ki világosan, hogy ezt a 32. vagy 43. hadosztály hajtja-e végre? Jelentéseim szerint eddig még a 43. van mellettem.)

Podhoránszky dandára, új parancs szerint, alám rendeltetett. Ez megkönnyíti az intézkedést. *Le Beau* és vezérkari tisztje megsebesült. *Felix* veszi át *Le Beau* dandárát.

Míg a parancsot intézkedésem alapján kidolgozzák, kissé 44-eseim közé vegyülök és beszélgetek velük. Jókedvűek és bakavicceket csinálnak; kérdéseimre frissen és élcesen felelnek. Tudom, hogy ők éppen úgy tisztában vannak azzal, hogy ma igen nehéz napjuk lesz, mint én.

Tegnap este nem tudtuk erős állásaiból kiszorítani az oroszt és azóta még jobban kiépítette azokat és még erősbítéseket is kapott. Ő erősbödött és bennünket, sajnos, csak veszteségek értek.

5 órakor elmenetelnek a 44-esek az ütközetbe. Aztán a bosnyákok lépnek el előttem frissen, harci kedvvel.

Előttem a csatatér, egy széles völgy, jobbról szelíd dombsor a hosszúkás piaski erdővel, mely a dombon végighúzódik és *Dornfeld*nél a völgybe ereszkedik, túl a völgy végén *Dornfeld* és *Dobrzany*, látom mint hangyákat dolgozni az oroszokat, az erdőt akarják a faluval egy futóárokkal összekötni. Elrendelem, hogy egy ütegem egynéhány össztüzet adjon le rájuk. Megtörténik és több orosz fölbukik, a többi pedig a lövészárkokba szalad. Az előttem levő völgy baloldalán az enyhe partmagaslat, az igen hosszú *Piaski* a völgyet kíséri, maga a völgy részben friss zöld, mocsáros rét, több széles vizes árok, balra tőlem mindjárt *Szczerzec* füstölgő romjaiból emelkedik a 305-ös domb, rajta szépen fekvő, még virágos és friss, zöld temető nagy kupolás templommal, előtte egy mélyen bevágott vízmosás szalad le a hegyről, ott egy kis kápolna s a mögött a 11. ágyúsezred ütegei. Ez mind egész közel hozzám. A templomtól keletre húzódik a második 305-ös magaslathoz a lapos dombvonulat, a *Podgora-Cerkienna Gora*, ezen látom keresztben a gerinc irányával a 32-eseket igen heves tűzharcban a 305-ön levő oroszokkal, onnét sűrűn jönnek hozzánk az orosz golyók. Géppuskák is nagyon dolgoznak.

Tüzérségem megkezdi előkészítő munkáját, a közvetlen előttem fekvő üteg is. Nemsokára az erdőben, *Piaski*tól délre hallom a heves géppuska- és gyalogsági tüzet; ezek az én 69-eseim. Midőn a nálam lévő ütegek harmadszor lőnek, hallom a félreismerhetetlen sustorgást, mint jönnek az ellenséges ágyúlövedékek és recsegve szakítják a levegőt a robbanó gránátok. Hej, bizony nagyon közel jött az üteghez a három első lövés!

*Dánin*ál igen erős puskatűz hallik és egy ágyúlövés sem, pedig külön odatettem tüzérségem kétharmadát, hogy nehéz támadását a tüzérséggel alaposan előkészítsék. Lovast küldök oda, hogy a tüzérségét használja ki a legalaposabban, csak azután eressze neki a gyalogságot. *Orfandl* főhadnagyot küldöm

el ezzel a parancsal. Az ellenséges tüzérség leginkább két ütegemet lövi, mely a kápolnánál a vízmosás mögött áll, főképp nehéz brizánegránátokkal.

Az ágyúk között maradok, míg vágtában el nem indulnak, azután a 4 méter magas dombra megyek, kőkeresztemhez, melyet fakerítés környez. A fehérre meszelt, de már régen megszürkült kereszt előtt állítom föl távcsövemet és valóban hadosztályom minden emberét látom, az erdőben lévőket kivéve. A -o- 305-ös magaslaton a templom és temető között is van egy árok, partjai igen meredekek, ez felém fut le a dombról. Ebben tőlem 1000 lépésre balra látom a dandár tartalékát feküdni, azt hiszem 1 zászlóalj 32-es. Nem kellemes a helyzetük, az ároknak nyugat felé néző partján kell feküdniök, hogy a temetőnél küzdő két ütegemnek szánt orosz tüzérségi tűz ne okozzon nekik nagy veszteségeket. Igazán a legbensőbb bámulattal és lelkesedéssel nézem ezen 11. ágyúsezredbeli két üteg küzdelmét, mint vereti hiába őket a nehéz és könnyű orosz tüzérség és mint küzdenek ők, hősiességben remekelve. Folyton jönnek a nehéz gránátok és mindegyik vagy bele, vagy közvetlen közelébe vágódik, hős ütegemet sűrű füst- és porfellegekbe burkolva.

Figyelmeztetem törzsemet vitézeim nyugalmára és kötelességtudására e legnagyobb életveszély közepette. Tisztek s legénység mind egyforma hősök.

Visszapillantok. *Le Beau* tábornok felkötött karral, véres ruhákban áll mögöttem. Hála Istennek, csak húslövés; símán átcsúszott felsőkarján a golyó.

Jelenti, hogy nem túlerős — néhány zászlóaljból álló — ellenséggel áll szemben, de oly kitünően el van sáncolva az orosz, hogy gyalogsági tűzzel semmit sem tud elérni; másrészt oly kolosszálisan jól lőnek az oroszok, hogy egy lépést sem tudunk előrehaladni. Már tegnap is nagy vesztesége volt a bosnyákoknak. Ma, minthogy csak 4 zászlóalja maradt — a többit elvettem —, teljesen lehetetlen az ellenséges állásokat elfoglalni.

Ezt tudom és nem is akarom, hogy ott rohamozzanak, nekem más terveim vannak, melyeket nemsokára végrehajtok, akkor magától el fog esni az oroszok templommagaslati állása. A sebesült tábornoknak mutatom a 32-ősöket, mily bámulatos nyugalommal vonulnak a gyilkos orosz gyalogsági tűzben előre. *Le Beau* megy!

Megfigyelem az én derék 32-eseimet, amint a keletibb -o- 305 felé igen nagy nehézségek között nyomulnak elő. *Piaski* házaiból — jobbról útálatos oldaltüzet kapnak, egyenkint futnak, másznak és kúsznak előre, oly biztos és

nyugodtan véghezvitt előnyomulás ez, akárcsak gyakorlat volna. Minden csatár körül sűrűn poroznak az orosz puska- és géppuskagolyók, különösen ha fölugrik, hogy előrefusson, Isten csodája, ha épen eléri a kiszemelt födözéket. Elrendelem, hogy 4 ütegem *Piaski* azon házait, melyből az oroszok lövöldöznek, gránáttűz alá vegye. *Podhoránszky* tábornokot *Dáni* dandára mögé mint hadosztálytartalékot küldöm és *Dáni*nak meghagyom, hogy miután tüzérségem *Piaski* lövetését abbahagyja, ő egy csoporttal támadja lehetőleg hátba az ott lévő oroszokat, főfeladatát ez azonban nem alterálhatja.

Közben jelentés érkezik, hogy a VII. hadtestnek velem szomszédos hadosztálya, a 34-ik, igen súlyos küzdelemben van *Szczerzec*től északnyugatra, tehát meglehetősen elmaradva és az én segítségemre küldött 7 zászlóalj *Dwór Abrahamoviczen* nem bír túlhaladni, mert nagy túlerejű ellenség támadja őket és éppen csak hogy tartani tudják magukat, támadásról a mi részünkről szó sem lehet.

Felix csoportjától orosz foglyokat hoznak, akik — köztük különösen egy zsidó, azon ígéretem után, hogy nem lesz bántódásuk — azt közlik, hogy tegnap este a megerősített magaslaton (-o-305 Piaski, három ezred) egy orosz dandár volt. Éjjel két hadosztállyal erősítették meg itteni csapataikat és még jönnek erősbítések *Lemberg* felől. (?)

Igen hosszú porfellegeket látok a lemberg—mikolajów-i országúton. Ha csapatok ezek, és nem a vonat szekerei, akkor jóval több mint egy hadosztály jön még errefelé.

Ugyanekkor a 43. hadosztálynak igen erős tüzérségi harcát, szintúgy a *Karg*- (38. honvéd-) hadosztály küzdelmét messze hátam mögött hallom. Ezek, sajnos, már lekésnek, vagy egyáltalán nem vehetnek részt ezen nagy orosz erők elleni harcomban! Ez nagyon aggaszt! Főkép azért, mert *Dáni* tábornok jelentései szerint ő már harmadszor ment szuronyrohamra az erdőben és óriás veszteségeket szenvedve, visszaverték. A bosnyákok, a 44-esek, 69-esek hiába rohamoztak. Reméli, hogy egy megkerüléssel segíteni tud és megjavítja a helyzetet. Ez a rettenetesen véres piaski erdő, mely hasonlít az 1866-i Swiep-erdőhöz, alig két kilométer hosszú és 800 lépés széles, sűrű bozót alnövése van a szép magas szálasnak. Ebben az oroszoknak egynéhány igen erősen kiépített támpontjuk van és azok körül 2—3 száz lépés sugarú körben vállmagasságban le van vágva a fa és a tönkök közé döntve. A nagy sűrűség és a keresztül-kasul döntött gallyazat miatt csak igen lassan lehet haladni, jobban mondva az egyeseknek magukat keresztül kell préselni és ember ember mögött tud csak keresztülhatolni.

Előnyomulásukban csapataim zavartalanul jutottak idáig, de amint a federítő-járőrök csak fejüket ki merészelték a levágott részre dugni, máris fejlövéssel rogytak össze. És midőn a vitézül előnyomuló rajvonal ezt a körletet elérte, minden oldalról alig észrevehető erődítésekből, melyek még srapnelbiztos fejvédővel is el vannak látva, anélkül, hogy maguk csak egy célzott lövést tehettek volna, vagy tehetnének: kegyetlenül gyilkos géppuska- és gyalogsági keresztüzet kapnak és még csak nem is sejthetik, hogy honnét jött az. Ezt az erdőt így nem lehet bevenni! Megkerüléssel fogjuk kiemelni az ott teljesen beékelt oroszt.

Míg ez a borzalmas küzdelem dühöngött, a 32-esek bámulatos előnyomulását is figyeltem, melyet dicső hősiességgel hajtottak végre. A legútálatosabb gyalogsági és tüzérségi oldaltűzben mind messzebb előredolgozták magukat! Mélyen megindulva látom számtalan bajtársamat elesni és mégis föltartóztathatatlanul előbbre és előbbre, terepránctól vízmosásig s vízmosástól egy kis dombig vagy horpadásig haladnak.

8 óra 45 perckor délelőtt láttam az oroszokat, a *Piaski*tól északra lévő dombháton át, rendetlenségben menekülni és a 32-eseket éljenezve utánuk iramodni, majd meg tűzzel üldözni őket.

De *Piaski*, *Dornfeld* és a völgy rétjei Piaski és az erdő között tele voltak még ellenséggel.

Egy üteg tűz alá veszi az erdőt, azonban tüstént telefonhír jön: „Tüzet szüntess, a 44. és 69. ezredet a saját tüzérség tüze éri!" Még csak ez kellene! 11 órakor délelőtt elrendelem, hogy az egész 11. tüzérezred a nevezett réteket, *Piaski* és *Dornfeld* községeit gránát- és srapnelltűz alá vegye, szintúgy a 15 cm. nehéz tarackjaim. Megtörténik. Nemsokára látom, hogy *Piaski*ból már nem lőnek az oroszok és a 32-esek kevesebb veszteséget szenvednek, a faluból azonban orosz nem jön ki.

A temető melletti két ütegem össztüzet össztűz után ad le *Dornfeld*re, pedig még mindig a leghatásosabb orosz tüzérségi tűz alatt áll. Minden össztűz után jön az oroszok nehéz gránátverése.

Egy kis kápolna állott még ma reggel alig 20 méterre a középső ágyútól oldalt, az most már egy eltörpült romocska lett. És hőseim küzdenek, mintha csak gyakorlatoznának.

A szczerzeci iskolánál sok-sok vitézt látok; mind sebesültek. Egy percre odasietek, hogy köszönetet mondjak azért, hogy hazánkért vérüket ontották. Elmondják nekem, hogy az erdőben rettenetes „lakodalom" van. A fákon polgári emberek ülnek, akik lövöldöznek, mindenütt rejtett géppuskák vannak, minden lépten orosz erődítések, és pedig mindig úgy,

hogy a miéink két vagy három oldalról kapnak tüzet és már számtalan halottunk és sebesültünk fekszik ott. Sebesültjeim meghatóak lelkes hazafiságukban. Egy 32-es, kinek mellébe hatolt a golyó, midőn részvéttelin hogyléte felől érdeklődtem, vígan s nevetve válaszol és ingét levetve szembe mosolyog: „Itt a mellemen ment be, de rajtam nem fog a muszka golyó! Itt — tessék a hátamat megfogni — itt ni! a bőr alatt van a golyó!“ Mutató- és hüvelykujjával fogja a csúcsos golyót, melyet én is megfogtam. A lapocka alatt, közvetlen az epidermisz alatt volt. Miután több mint 400 sebesülttel beszéltem, sietve visszatértem az én keresztemhez.

11 órától kezdve őrült tüzelés hallatszik a piaski erdőből. A várakozás kínos órái ezek. Látom enyéimet teljes rendetlenségben kiszalâdni, rendeződnek s újból bemennek. Ez a hetedik roham, melyet végrehajtanak. Hiába! Nem megy!

1 órakor délután temérdek oroszt látok az erdőből *Dornfeld* felé menekülni, több mint egy félóráig tart ez a hangyavándorlás. Parancsomra egész tüzérségem oda összpontosítja legerélyesebb tüzelését. Nagy pusztításokat végez ez a tűz; 10—15 oroszt látok itt is, ott is fölbukni.

Ezalatt 69-es útászaim legnagyobb lelkinyugalommal dolgoznak a piaski völgyben a hidak helyreállításán. *Piaski* lángbaborul, nemsokára *Dornfeld* is kigyullad tüzérségem megsemmisítő hatása alatt s a lobogó lángok az eget nyaldossák, míg a barna füstgomolyok sziporkázva lövellnek a magasba. Elsőnek azon házak hamvadtak el, melyekből az oroszok előnyomuló 32-es vitézeimet oly rettenetesen oldalba lőtték.

1 óra 45 perckor látom, hogy az oroszok *Piaski*tól keletre új állásokat ásnak: tüzérségemmel lövetem. Amint a lövedékek körülöttük robbannak, elszaladnak.

2 óra 55 perckor értesít a 32. hadosztály, hogy az erdőt *Horbaczet*ől keletre elfoglalva, az oroszokat kiverte belőle. Ugyanekkor jön a hadtesttől parancs, hogy az ellenség az egész vonalon visszavonulásban van, a 31. hadosztály, *Podhoránszky* dandára nélkül, *Winiawa—Podsadkin* át előtörve, a súlyos küzdelemben lévő 34. hadosztályt mentesítse.

Föltételesen kiadom az ennek megfelelő parancsot — „ha az ellenség ki lesz verve állásaiból“.

Én a hadtestnek jelentettem ugyan, hogy a piaski erdőből megfutamodott az ellenség, de azt nem, hogy az egész vonalon visszavonulna. Ennélfogva kötelességem volt a parancsot a helyzethez mérten módosítani.

3 órakor d. u. jelenti mind a három dandárparancsnok, hogy az ütközet áll; magam is látom és észlelem a nagy he-

vességű tűzharcot. *Felix* jelenti, hogy az oroszok igen kiadósan megerősödtek, sok új csapatuk lépett éppen most harcba, ő képtelen tovább előnyomulni. Alig hogy jelentésem elment, hogy visszaözönlenek az oroszok az erdőből és a hadtestnek a fentemlített parancsa megjött: magam is látom és jelentik is, hogy *Dornfeld*nél és *Piaski* keleti kijáratánál erős új orosz csapatok nyomulnak elő. Ekkor jelenti *Dáni*, hogy most nyolcadszor fog rohamra menni és a 69. kiváló vitézséggel kezdte meg a támadást. Talán most sikerül, hisz' az erdőben e pillanatban igen kevés lehet az orosz, kezdek reménykedni.

Sajnos, a balsikert nemsokára rá magam látom.

Hősök mind, 32., 44., 69. és a bosnyákok! Tetemeik borítják a földet! Megparancsolom *Dáni*nak: „Erdőt kiüríteni, sebesülteket összeszedni, azután összes tüzérségem tűz alá veszi azt és további parancsomig lövi!" *Dáni* telefonon könyörög, hogy ezt ne tegyem, mert többezer sebesült fekszik ebben a szerencsétlen „halálerdőben" és lehetetlen most összeszedni őket! Jó, akkor nem lövetjük. Igaza van *Dáni*nak, de megbocsájthatatlan hiba volt az első támadás előtt nem lövetni legalább egy órahosszat. Mentségül csak az szolgál, hogy *Schnetzer* ezredes jelentette volt, hogy az erdőt átkutatták a járőrök és nem találtak benne semmit. Egy hamis jelentés milyen katasztrófához vezethet!!!

Elrendelem, hogy a csapatokat, ott ahol vannak, rendbehozzák, kissé ássák be magukat és majd éjjel rajtaütést csinálunk. Ezalatt hír érkezik a 43. hadosztálytól, hogy visszaverték az oroszok s a hátrább elfoglalt állásban is éppen csak hogy még bírja tartani magát, további előnyomulásról szó sem lehet. Éjfélkor tüzérségi tüzet kér a *Popielany*-i erdőre. Jó, meglesz.

A legjobban elővett 44-es zászlóaljat kivonom és magamhoz rendelem, ezt ma már nem eresztem harcba.

5 órakor délután *Piaski* teljesen a lángok martaléka. Rettenetes látvány s mégis most egészen hidegen hagy.

6 órakor heves tűzharc; a helyzet súlyos. 9 óra 30 perckor este, midőn éppen el akarom hagyni a kereszt melletti állásomat, jön a szóbeli jelentés, hogy *Dáni* és *Podhoránszky* csapatai a 44-esekkel és 69-esekkel a piaski erdőből kiverték az oroszt. A halálerdő a miénk! 1000 orosz foglyot ejtettek ott. Most még egy szót a kápolna mellett állott két hős 11. tüzérezredbeli ütegről: 4 óra 30 perctől reggel egész este 6 óráig igen sok célra tüzelt kiváló eredménnyel, anélkül, hogy az erkölcsileg megrázó ellenséges nehéz tüzérség tüze ellen még csak próbát tehetett volna, hogy védekezzék, minthogy azok a mi hordtávolságunkon messze túl állottak. Az oroszok kitü-

nően lőttek, de nem volt szerencséjük, mert egész eredményük 15 és fél órai tüzelés után, midőn a legtöbb lövésük közvetlen ágyúim körül robbant, egy telitalálat volt, mely egy ágyút félig tönkretett és egy emberünket könnyen megsebzett. És egy második gurulat, mely két lovat agyonvágott.

*Rosenberg*ben egy földszintes ház erkélyének kövezetén, 44-eseim és 69-eseimtől környezve, lefeküdtem. 12 óra 30 perckor mozgás; fölébredek, hívnak! fölugrom. 2 óra reggel a hadtest elrendelte volt az általános rajtaütést; ez rendben van! És most? „A 3. hadseregnél beállott balszerencse miatt általános visszavonulás." Na csak ez kellett még. Hogy ezt meg kellett élnem! És a temérdek sebesült az erdőben?

Rudki, szeptember 12.

Tegnap egy kis jelenetet felejtettem el följegyezni és így utólag teszem ezt, mert jellemzi vitézeimet. Messziről, a piaski erdőtől kezdve, láttam egy bakámat közeledni. Éppen alkonyodott és az erdő körül halványan rózsaszínű pára telepedett a földre. Tán a sok dicső hősvérnek párája, mely az Egek Urához száll, hogy krisztusi szenvedések engesztelő áldozata tömjéneként vegye körül az örök Isten trónját? Ebben a párában fut valaki, majd fölbukik; golyó járta át hűséges szívét? Szorongó lélekkel nézem — vagy 5 percig meg se mozdul — halott szegény. Már el akarom fordítani tekintetemet, midőn két karját hirtelen maga alá kapja, fölugrik s nekiiramodva fut, ahogy csak lábai bírják; vagy 150 lépésre megint elvágódik; ez vagy ötször ismétlődik; ekkor látom, hogy a vizesárokba ugrik; nagy loccsanás és eltűnt. Legalább egy negyedóra múlik el és többet nem látom őt. Lihegve fut az úton egy baka felém, följön a kerek dombocskára, tiszteleg és kifulladva jelentkezik: *„Meldi gehorzamsz, jelentést hoztam a 44-esektől, hogy az ide rendelt batajon egy félóra mulva itt lesz és Dáni tábornok úrtól ezt az írott jelentést hoztam."* — Köszönöm, fiam. Ugy-e te futottál az erdőtől a vizesárokig, néhányszor levágódva s aztán az árokban jöttél tovább? bizton nagyon csipegett a golyó? — „Igenis, nagyon lőttek a muszkák!" — „Na hál' Istennek, hogy épen jöttél ide!" — „Meldi gehorzamsz, meg vagyok lőve, még az erdő szélén kaptam a lövést, combomat érte!" — „Bekötöztek?" — „Nem!" A jelentést elolvasom, nem tartalmaz olyasvalamit, hogy intézkednem kellene. Vele megyek a segélyhelyre, útközben kikérdezem; szegény fiú, szülei Pécsett élnek. Látom, nehezen jár s igen sápadt. El fog ájulni: „fiam, kapaszkodjál a karomba, rosszul vagy!" Nem felel; átfogom derekát és összeroskad. Óvatosan a földre fektetem. Hívok orvost és velük megyek, amint fölviszik.

Levetik véres, vizes ruháját. Jobb combja keresztüllőve, de csontot nem ért a golyó, hanem nagy vérvesztesége volt, úgy hogy gyógyulása sokáig fog tartani.

Mellette maradok és fejére teszem kezemet, míg bekötik súlyos sebét. „Isten fizesse meg hősi magadviseletét, beadlak a nagy vitézségi éremre! Az Isten áldjon meg!" Mélyen meghatva távoztam.

Midőn ma, egy álmatlan éjszaka után, harmattól vizes széna-fekhelyemet elhagytam, nem lévén intézkednivalóm, egyedül sétáltam az úton, mely innét *Szczerzec*től *Komarno*ra vezet. Még alig kezdett szürkülni s én az úton állok, hogy szeretett vitéz csapataimat lássam.

Parancsaimat már régen kiadtam. A 32. ezred és egy zászlóalj 44-es marad a kápolnahegyen és *Piaski*tól délre; ott föltartóztatják az ellenséget, míg minden csapatom *Szczerzec*et és a *Szczerek* vizét átlépte, miután a 32. ezrednek két zászlóalja mint utóvéd marad hátra. *Podhoránszky* tábornok a *Komarno*tól keletre levő magaslatokig előre megy dandárával, ott egy már előkészített állást megszáll és keresztülvonulásunk után a 31. hadosztálynak átkelését a *Wereszyca*n mint utóvéd födi, az előbb visszahagyott 32. zászlóalj itt csatlakozik hadosztályomhoz. — További parancs ott adatik ki. Egyedül, búsúlva állottam az országúton és félhomályban sötétellik előttem a dombon a temető és a piaski erdő rémképe, ez a bús hely, mely megszámlálhatatlan sok hősnek sírja lett. Ott nyugszanak szeretett fiaim tetemei temetetlenül. Fájdalmas ez a csendes őszi táj, amint a lelapult sűrű reggeli ködből hallgatagon emelkedik ki a „halálerdő" gyászosan sötét árnya! Oly komor e fenyves, e temető, hol virulókorú vitézeim holtan hevernek; vagy elhagyatottan, vigasztaló szó nélkül, csak holtaktól környezve vívódnak keservesen a hideg halállal. Istenem, mily iszonyatos volt tegnapi „győzelmünk!" — és hiábavaló! Én nekem sokkal borzasztóbb lett ez, mint azoknak a szegényeknek, kik az erdőben dermedtek meg, kiknek szegény szemüket senki sem nyomja le szeretettel! Bár feküdnék én is köztük!

A nap ritkaszép, vérespírú égen mosolyogva kel fel. Fölséges őszi nap meleg lehelletével ébreszti a komor tájat! Engem is vigasztalni akarsz, te aranyos sugár?

Csapataim feszesen tisztelegve menetelnek el mellettem, de igen nagy fáradtság látszik meg rajtuk. Hány ismerős arcot nem látok többé! Ott, abban az iszonyú erdőben eltorzulva, üveges szemmel várják, hogy a hideg föld boruljon reájuk. — Sírni tudnék most, hogy az apróra fogyott lét-

számot látom. Mi lett szeretett büszke hadosztályomból! A 44-esek elmenetelve lelkesen éljeneznek.

Egész akaraterőmbe kerül, hogy önuralmamat megtartsam.

Azután hosszú sorokban jönnek a sebesültek, fáradtan, kimerülten és kínosan vánszorognak szegénykék: „Otthagynának, hogy a muszka kezeljen, hát utolsó erőnkkel elvánszorgunk!" A legborzasztóbb szemrehányás ez látszólag! De valójában nem az, csak nem akarnak orosz kézre kerülni. A hadtest elrendelte volt, hogy a súlyos sebesültek egy orvossal a muszkáknak átadandók. Megállítom a tüzérséget, vonatot, a hadihíd-kocsikat és fölsegítem az egészséges legénységgel a sebesülteket; szegények oly szépen megható szavakkal köszönik meg.

Egy 44-es káplár jön — hej! ez *Sárközi József,* ki köpenyegét fejem alá tette *Klenák*nál, egyike az elsőknek, ki orosz ágyúra vetette magát *Tatarynów*nál. A balsorsú piaski erdőből jön, egész éjjel keresgélve ment és panaszkodik: „A pantallósok (Landwehr), azok szaladtak el és magukkal rántották a miénket és egy ilyen pimasz szúrta át a lábamat bajonettel!" Egy kocsira ültetem fel, azután lehetőleg a többieknek segédkezem, hisz' olyan sokan szorulnak segítségre. — 7 óra 30 perckor tüzérségem az út két oldalán állásba megy *Huminiec*től keletre, és midőn látjuk, hogy az oroszok a szczerzeci temetőnél állásainkat megszállják, megnyitjuk a tüzet.

Míg én az általam már előre megjósolt szomorú tapasztalatokon töröm a fejemet és mi *Huminiec*en átvonulunk, óriás gyalogsági tűz támad, a vonat szekerei vágtában indulnak és egymásba hajtanak. Gorombán összeszidom őket, hogy rendben hajtsanak és ne legyenek gyávák. Megint csak egy orosz repülőgép síklik át fölöttünk; erre lőtt a gyalogság. Utóvédem 11 óráig maradt a helyén; az oroszok a szczerzeci temetőnél nem mennek tovább; tüzérségem elhallgatott.

Most vágtában előrelovagolok lovászommal *Komarno-Chlopy*ra, ahol *Tersztyánszky*nál jelentkezem, aki egészen elérzékenyülve és nála eddig nem tapasztalt melegséggel gratulál az óriási és célját teljesen elért nagy győzelemhez, melyet hős csapataimmal arattam; — 6000 orosz foglyot és 40 ágyút szállítottunk be! Fájdalmas érzéssel szívemben köszönöm meg üdvkívánatait és azután a most beállott zuhogó esőben csapataimhoz lovagolok, melyek a *Romanówka* felé vezető út mentén pihenve gyülekeznek. Jéghideg vihar korbácsolja arcunkba a sűrű esőt. Ott áll az annyira megtizedelt hős 44-ik ezred és viharosan üdvözöl engem.

Ott, míg valamit eszünk, két teljesen kiéhezett 32-es jön,

akik állítólag nyolc nap óta nem ettek semmit, azaz úgyszólván semmit. Egyik ájultan esett össze. Az én menázsimból adok nekik levest és húst.

*Vogt*tal autóra ülök és *Romanówka*ra megyünk. Igen síkos úton felfordult és összetörött szekerek között csúszkálunk. A nyomorult falvacskában minden tele van és nincs egy árva lyuk, ahol a zuhogó eső elől meghúzodhatnánk; másrészt nem akarok csapatokat a vízbe kergetni. A hadtestnek telefonálok, hogy *Rudki*ra megyek, ahol amúgy is hadosztályom egy része éjjelezik. Beleegyeznek és oda hajtunk. Ez azonban nem olyan egyszerű, mert előttünk hat hadosztály menetel teljes vonatával. Már most is teljesen el vannak rekedve és alig tudunk keresztüljutni.

Rudki, szeptember 13.

Egész éjjel zuhog az eső és jéghideg szélvész dühöng. 5 órakor reggel menetkészen kimegyek; úgy volt, hogy *Sambor*ba menetelek ma. Teljes lehetetlenség, mert az úton négy sorban megrekedt nehezen megterhelt vonatszekerek, közöttük egyenként átbujkáló gyalogság; végleg eldugult az út.

Leírhatatlan a zűrzavar és fejetlenség. A négy és öt sorba egymás mellé szorult és egymásba akadt kocsik se előre se hátra nem bírnak menni. Valamennyibe hátul az utánuk jövő kocsik rúdja beleszaladt; sok helyütt a rudak beleakadtak. Minden elképzelhető ezredhez tartozó gyalogság egyenként, rajokban és századokban keresik kötelékeiket; mindegyik kérdez, hogy merre van ezrede, hadosztálya. Hol van a XI., a VII., hol a XII., hol a XIV. hadtest, hol a 43. Landwehr-hadosztály, hol a 101., a 102., a 61. gyalogezred és a jó Isten tudja, hogy még mi.

Utóvédemnek, *Felix* tábornok a 32. ezreddel és két üteggel, parancsot küldök, hogy a szomszédos utóvédekkel együtt további parancsig mostani helyükben ki kell tartaniok és minden orosz támadást okvetlen föl kell tartóztatniok. *Felix* jelenti, hogy egyelőre csak egyes kozák szotnyák próbálnak zavarni.

Én *Remitz* és gróf *Belrupt* vezérkari századosokkal az útelágazásnál állok és a szekereket rendezzük, hogy csak két oszlopban meneteljenek és így további megrekedések ne forduljanak elő. Kínos föladat, főkép azzal a tudattal, hogy minden pillanatban erélyesen támadhat az ellenség és hogy akkor egy többé jóvá nem tehető, megsemmisüléssel egyenlő katasztrófa elkerülhetetlen.

Délután a hadtestparancsnokság *Sambor*ba költözött

innen és nekem adja át a további rendezést és a visszavonulás megvédését, mint rendesen, ha valami rosszul megy.

Átadták a 31. hadosztályon kívül a három utóvéd parancsnokságát. — Ezekhez — melyek északon a 33. gyalogezredből, középen az én utóvédem és délre egész a Dnyeszterig *Perneczky* tábornok dandárából állanak — azt a határozott parancsot küldöm, hogy mostani helyükön ássák be magukat és minden körülmények között okvetlenül tartsanak ki és minden támadást védjenek ki.

Beáll az este és az éjjel, a legcsekélyebb kilátás nélkül arra, hogy tovább menetelhetnénk. Hat hadosztálynak muszáj teljesen összekavart vonataikkal ezen az egy, teljesen kijárt, mondhatnám fölszántott, feneketlen úton egymás mögött a legnagyobb sietségben elvonulnia és csak azután kezdhetem meg saját hadosztályommal és utóvédeimmel a további visszavonulást.

Sambor, szeptember 14.

Egész éjjel kint állok és rendezem a mindig összegabalyodó csapatokat és vonatokat. Mindenki teljesen kimerült; én is alig bírok már állani. Reggel a belvárosba megyek, ahol az összes telefónok összefutnak és ott találom *Vogt* őrnagyot a legnagyobb munkában és kétségbeesésben. Semmi se jó; minden fölmondja a szolgálatát a tökéletes kimerültség miatt.

10 óra 30 perckor délelőtt jelentik, hogy az oroszok kisebb támadásokat kísérelnek meg, de tüzérségi és gyalogsági tüzem föltartóztatta őket. Az oroszok oldalozó tüzérségi tüze az én — most már a bosnyákokkal is megerősített — utóvédemnek igen kellemetlen. Ennek folytán könnyű tarackjaimat is kiküldöm az orosz tűz ellensúlyozására. Délután 2 órakor eszünk valamit. Egyszerre bejön egy ezredes ezredparancsnok és jelenti, hogy újabb parancs híján ezredével az utóvédállást elhagyta és bevonult ide. A mennydörgős mennykövét neki, mintha vipera mart volna meg, úgy fölugrom és rárivallok: „Azt a parancsot kapta, hogy utóvédjével a visszavonulást a 31. hadosztály utóvédjével, melyet lát és mellyel összeköttetésben kell lennie, egyetértően és egybehangzóan kezdje csak meg. Meg volt mondva, hogy *előreláthatólag* 11 óra 30 perckor fog kezdődni. Látta-e, vagy jelentették-e Önnek, hogy a 31. hadosztály utóvédje visszavonul?“ — „Nem, az áll!“ — „Tehát nem cselekedett vele egyetértésben és egybehangzóan! Hátra arc és tüstént helyére visszamenetel csapatával! Tüstént! Megértette?!“ — Megindul, de aztán visszafordul, mintha újra beszélni akarna. Ezt nem tűrhetem! — „Ezredes Úr,

egy szót se többet, tüstént elmenetelni!" — Már jön is az ő minősíthetetlen magaviseletének következményeiről a fatális jelentés: „Utóvédem északról oldalba támadva, igen érzékeny veszteségeket szenved és már aligha fogja állásait tovább tarthatni." — „Riadó az egész 31. hadosztálynak. Rögtön megkezdeni a visszavonulást Samborra! Utóvéd 4 óra 30 percig délután okvetlenül kitart!"

Ugyanekkor jelentették, hogy a délen levő utóvéddandár visszavonul. Ez homlokegyenest ellenkezik a parancsommal. Lovasságomat a Dnyeszter átjáróihoz előre küldöm *Dolobóra*, hogy északra a vasúti és a *koniuszki—siemianowszkiei* hidakat megszálljak és ott még erőszak árán is rendet csináljanak és a megrekedt vonatszekerek és csapatok elvonulását a legnagyobb eréllyel elősegítsék és rendezve meggyorsítsák.

Miután mindent rendbehoztunk, elpakoltunk és meggyőződtem arról, hogy az összes vonatok és csapatok elhagyták *Rudkit*, automobilra ülök, hogy előre hajtva, a *koniuszki—siemianowszkiei* hídnál törzsemmel magam rendezzem az elvonulást és főképpen a nem engedelmeskedő magasabb parancsnokságokkal szemben a legerélyesebben fölléphessek magam is. A teljesen fölázott feneketlen úton rettenetesen lassan haladunk, fölborult és összetörött szekerek között bujkálva, hol a kocsisok szitkozódva fáradoznak kocsijuk rendbehozatalán. Úton-útfélén a sárban elakadt kocsik, fekvő lovak, az útat elzáró összeakadt vehikulumok, saraglyák, összetorlódott számtalan fogatok. Alig lehet itt haladni. Tiszteket rendelek mindenhová a rend fenntartására ebben a rettentő kavarodásban. Amellett zuhog az eső és a sár mind feneketlenebb lesz.

A *Dnyeszter* hídján átküldöm automobilomat és a keleti oldalon magam veszem a rendezést kezembe. Az összes átjárókat a robbantásra előkészíttetem; a vasúti hidat is. Száz és száz parasztszekér áll itt az úton és eltorlaszolja az átjárást, zsúfolva vannak menekülő zsidókkal, akik Magyarország felé iparkodnak. Sírnak, jajgatnak, kiabálnak, könyörögnek, hogy eresszem át őket a hídon. Irtóztató zsibaj, lárma, mind engem ostromolnak. A kötelesség az első. „Keiner darf mir in die Nähe der Brücke! Der es versucht, wird erschossen!" Sikoltozva távoznak s én szuronyos őrökkel lekisértetem: „Alle Zivilfuhren an den Fluss neben der Brücke, dort warten bis alle Truppen vorüber sind, dann bleiben Wachen dort und ich lasse noch 2 Stunden Zeit zum abfahren der Flüchtlinge!" Azután majd 200 kiló ekrasit légbeveti a hídat.

Az özönlő hideg esőben, dideregve állok a hídnál és meleg szívből jövő szavakat mondok arra menetelő csapataimnak,

hogy biztassam szegényeket! Alig birnak már menni; meggörnyedve csoszogtak; tökéletesen ki vannak merülve; erejük végleg kifogyott.

Borzasztó egy nap, sír az ég, sír a lelkem, ha délceg vitézeimet ily nyomorultul kell látnom! Szegény fiacskáim, mi lett belőletek? Akaraterejük is megtörött! Pedig még mi minden vár ránk? Jobb talán, ha nem sejtjük.

Itt jön a 44. ezred vontatva, megrogyottan, kimerülten. „Föl a főt fiacskáim és előre. Én itt maradok és mint utólsó hagyom el a hídfőt, mielőtt föl lesz robbantva!" Éljennel felelnek és összekapják magukat, iparkodnak vidáman haladni. Hallom, amint egy gyerek mondja, ismerem Duics Pál, vitéz legény: „Csak kilépni gyerekek, a főherceg megmutatta nekünk, hogy nincs csokoládéból a magyar, hogy elázzék!" Egy szép fekete szemű, fekete hajú szál legény feszesen tiszteleg s szeme mosolyog. „Hogy vagy fiacskám Varga?" — „Nagyon jól, köszönöm, csak meglazult egy kissé az istráng a szekerem-ben, de csomót köt rá az öröm, hogy a Fenséges Úr megismert!" „Csak megismerem vitéz őrömet, ki testével födött *Sabácon?*" — „Ha födhetném holtomig, akkor boldog volnék!" — „Fenséges Úr! Én voltam az elsők között az orosz ágyúknál e hó 9-én!" — „Azt tudtam fiam! Megkapod érte a nagy ezüst vitézségi érmet!" — Tovább megy — látom-e valaha még?

Órák múlnak. Két példányban parancsot írok, hogy *Schauer* százados zászlóalja (44.) *Babina-Kaiserdorf* vonalában, mint utóvéd beássa magát és további parancsig ott marad. 8 órakor este éri el az utóvéd a hidat. Két beteget hoztak hordágyon oda, mind a kettő a 10. ágyúsezredből van. Előttem hal meg mind a kettő! Ez csak kolera lehet; ilyen rettenetesen heves lefolyású hasmenés és hányás; egy óra alatt halt meg mind a kettő; görcsbe húzott tagok, elkékült arc. Csak nem üti föl fejét a rémeknek réme?

Elment az utóvéd s most eleresztem a menekülőket, azután parancsot adok az utászoknak, hogy robbantsák föl a hídat. Északon, majd délen óriás dörrenés; megsemmisültek a hídak, csak ez áll még! Az utólsó kocsi után egy recsegő robaj és a híd a vízbe zuhan. A túloldalon pedig néhány kis villanás. Az első orosz járőr lőtt ránk. Felülök az automobilra velem *Vogt* őrnagy és *Riegel* százados és *Sambor* felé indulunk. *Sambor* innét 16 kilométer. Mint a rossz álom, olyan volt ez az út; borzasztóbbat alig lehet elképzelni. Csapatok, vonat, menekülők kocsin s gyalog széjjelválaszthatatlan egyvelegbe összepréselve, a méteres sárban és dühöngő viharban, mely vadan korbácsolja a csapkodó lepedőkben hulló óriás esőt.

A legénység százával eldől és a vízben elalszik, a hátul jö-

vők verik föl, hogy tovább vánszorogjanak. Számtalan kocsi áll, vagy egymásba hajtanak, mert a kiéhezett és kimerült kocsisok alszanak. Menekülők, férfiak, asszonyok, gyerekek vékony ruhába öltözve, mely húsukhoz tapad, gázolnak, fejükön nincs kalap, ökröket, teheneket vezetnek, sírnak, jajgatnak, kiabálnak vagy rikácsolnak. Óra hosszat elakadunk ismételten, mert teljesen eldugult az út. A szegény katonák neki dőlnek kimerülten automobilomnak, elalszanak és a sárba rogynak le. Mellettem horkol *Vogt,* elől *Riegel,* a soffőr meg a fogfájástól gyötörve nyújtja magát. Én nem alszom, nem is tudnék aludni, annyira meggyötrött állapotban vagyok és annyira ingerült, hogy azáltal próbálok lelki megnyugvást találni, hogy szegény katonáimon amennyire birok, segítek. Ha kocsimhoz dől megfogom kezét és fölébresztem, ami ennivaló tartalékom van, azt kiosztom. *Vogt,* aki oly éhes szokott lenni, majd nézni fog, ha üresen leli kosarunkat és én akkor egy jót nevetek majd. Magam is ki vagyok merülve, alig birok mozdulni és irgalmatlanul fázom.

4 óra 30 perckor reggel végleg elakadok, mert kiégett a gépen valami és végleg fölmondja a szolgálatot.

Hát ha nem megy másképp, a felhőszakadásban és viharban, mely irgalmatlanul dühöng, gyalog folytatom útamat. *Samborba* még sötéttel érek be; nincs kvártélycsináló; háztólházhoz vánszorgok. *Vogt* is, *Riegel* is lemaradt; egész egyedül vagyok. Végre egy utcasarkon összeütközöm *Bánfival*! Hál' Istennek! Ő egy nagy, teljesen elhagyott házba vezet, ahol asztalterítővel csinált ágyat nekem. Levetkőzöm és tüstént elalszom hat órakor reggel. Ólmos, nehéz álomba merülök.

És tovább folytatódik a visszavonulás a Kárpátokon át Homonnára s az erőltetett menetek meg a kolera pusztítják szegény vitéz csapatainkat.

József,
kir. herceg, tábornagy.

MACHIAVELLI ÉS ZRINYI.

A mohácsi vész után Magyarországot három részre tépték, felosztották; vagyis először a tulajdonképeni Magyarországra, mely keskeny és hosszú sáv volt az ország nyugati és északi határán a Habsburgok jogara alatt, kik egyidejűleg a nagy német birodalomnak is császárai voltak, másodszor a Szapolyai és utódai kormányzása alatt álló független erdélyi fejedelemségre, végül harmadszor a török hódoltságra, mely az ország közepét, a Nagy Alföldet, idegen járom alatt tartotta. Állami életünk eme válságos korszakában, midőn egyrészről a német hatalma, másrészről a török terjeszkedése, de még ezeknél is inkább a belső egyenetlenség végromlással fenyegették hazánkat, Zrinyi, a költő, államférfiú és hadvezér, tüneményszerű ihlettséggel megismeri a veszedelmet, melyben nemzete forog. Borzalommal látja, mint rohan kelet és nyugat felől egy-egy rettenetes sárkány a magyar hazára; égő fájdalommal érzi, mint sorvasztja a közeledő fenevadak izzó lehellete a gyanútlanul alvó magyart. A veszedelem láttára érces hangjának zord, fenséges erejével rákiált a mély álomban szendergőre: *Hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!* De lángszava mintha pusztában kiáltó szóként veszne el; a három felség alatt három országban megoszlott nemzet hallja a szót, de tettre nem serken.

A törekvő hadvezér, a daliás főúr, szabad hazáról, egységes, független, erős, hatalmas nemzeti államról szól a magyar néphez: Vallásos villongásunkat — úgymond — ellenségeink mesterségesen felhasználták, hogy egymás ellen való gyűlöletet szítsanak szívünkben; magyar a magyart, testvér a testvért marcangolja. Javuljunk meg! Térítsük vissza a tiszta erkölcs útjára a nemességet s az elzüllött jobbágyságot! Töltsük meg egymás iránt való szeretettel, keresztény erkölccsel a szívüket! Szeressük a hazát jobban önmagunknál! Egyesüljünk hazánk védelmére! Teremtsünk nemzeti hadsereget! Akkor aztán majd elűzhetjük kenyértermő rónánkról a törököt; akkor majd megőrizhetjük legféltettebb jogunkat, szabadságunkat és nem kell örökös tartományként a német birodalomba olvadnunk.

S hogy prófétai ihlettségű szavai ne csak az elmét és szívet, hanem a képzeletet is megragadják, kobza érchúrjain megszólaltatva a magyar hazaszeretet és vitézség hősi énekét, a halhatatlan szigeti vértanu példáján mutatja meg nemzetének, hogyan kell a hazát szeretnünk, hogy kell a hazának mindenünket, életünket is, feláldozni.

Sokan elbűvölten hallgatták a lángszavú hős énekét, szózatát; mindenki csodálta fényes tehetségét, lelkességét, de senki sem tudta képzelete magas szárnyalását tekintetével követni, senki sem volt képes mélyreható államférfiúi belátástól sugalmazott eszméit felfogni. A nemzet és egyáltalában a kor, még nem volt érett eszméi befogadására.

Három-négy emberöltővel Zrínyink előtt, éppily hazafiúi aggodalommal, éppily lángoló hazaszeretettel hirdette Olaszország klasszikus földjén, a szabadságától megfosztott Firenze tanácsának számkivetett jegyzője, a modern történetírás és államtudomány atyja, Machiavelli, hogy Olaszország szolgaságának, darabokra szaggatott voltának, erkölcsi romlottságának, az idegen uralom az oka. Ily romlott nép csak egységes, erős, független nemzetté válva lehet ismét jó erkölcsűvé. Ezt az erős, egységes nemzetet tehát minden úton-módon, még erőszakos eszközökkel is meg kell teremteni. A hazát lelki üdvösségünknél is jobban kell szeretnünk. Erőskezű férfiút kell az ország élére állítani, aki nem hitvány, erkölcsileg, testileg elzüllött zsoldosokra, hanem saját fegyvereire, az erős, egészséges népre, nemzeti hadseregre támaszkodva, megszabadíthatja majd az országot az idegen uralomtól, a franciáktól, spanyoloktól s különösen a német császártól és minduntalan fenyegető hadaitól. Az így visszahódított országot azután „a népnek kell szabadsággal, nemzeti hadseregének erejével s a köz- és magánerkölcs ápolásával ismét megszilárdítania és felvirágoztatnia".[1]

1513-ban, sancascianói magányában írta le ez eszméket a firenzei bölcs. Szép álmai megvalósulásáért azonban egész életében hiába küzdött, fáradozott. Álom volt az egész, legalább Machiavelli kora szempontjából; de jövendőmondó álom, melyet saját kora még nem tudott kihüvelyezni, melynek jóslatai azonban az idők folyamán, éppúgy, mint a Zrínyiéi, következetesen beteljesednek.

Vajjon ismerte-e Zrínyi Machiavelli műveit? Hatottak-e reá eszméi és mesteri előadása és mily mértékben?

Ne feledjük, hogy „nincs senki a világtörténelemben, kit

[1] *Pasquale Villari:* Niccolo Machiavelli e i suoi tempi III., 379. l.

századokon át annyira félreértettek és úgy rágalmaztak volna, mint Machiavellit",[2] hogy művei valóságos vihart támasztottak az emberek erkölcsi feladataival foglalkozó irodalomban. Ez azonban csak Machiavelli halála után történt, midőn a reformáció már erőre kapott Németországban és erős visszahatással volt a katholikus hitélet bensőségére is. Machiavelli ugyan, noha Németországot is megjárta, — közömbös lévén vallásos kérdések iránt, — tudomást se vett az egész mozgalomról, Róma azonban, mely eleinte szintén csodálkozva és hidegen fogadta a németek vallásos érzékenykedésének hírét, Machiavelli halála után már nagyon is komolyan foglalkozott a kérdéssel. Hisz Machiavelli ugyanazt cselekszi, amit Luther Márton! Új alapra akarja fektetni a romlott társadalmat! Csakhogy nem a vallás, hanem a politika útján akarja a célt elérni. Machiavellit tehát egyszerre, minden oldalról támadni kezdik; támadják alapos erkölcsi okokból, támadják pártfelfogás sugallta okok alapján. Villari világhírű művének II. kötetében[3] részletesen vázolja ezt a hosszú ostromot, mondván: „Ekkor már minden megváltozott nemcsak Firenzében, hanem egész Olaszországban és Európában is. A köztársaság örökre megszűnt, a Mediciek korlátlan uralma kialakult, egész Itália idegenek fennhatósága alatt volt. Németországban a reformáció felébresztette a vallásos érzést s ez arra kényszerítette az egyházat, hogy újult erővel emelkedjék ki a „Rinascimento" romlottságából. Machiavelli azzal vádolta a pápaságot, hogy Olaszország romlásának s a világ erkölcsi süllyedésének okozója. Ezt a vérlázító vádat nem lehetett többé oly közömbösséggel meghallgatni, vagy elolvasni, mint X. Leó és VII. Kelemen korában. Akik most az egyház tekintélyének visszaállításán fáradoztak, akik arra törekedtek, hogy az emberiség lelkiismeretének s a kormányférfiak politikai magatartásának legfőbb irányzása ismét a pápaság kezébe jusson, veszedelmes ellenséget látnak a firenzei bölcselőben, kit mindenáron meg kell semmisíteni, el kell taposni, különösen azért, mert az egyházat az állammal szemben megalázta s a vallással csak annyiban foglalkozik, amennyiben a nép vallásossága az államhatalom megerősítésére szolgál. Így tehát Machiavellit egyszerre minden oldalról ellenség vette körül, akik keresztűzbe fogták fegyvereikkel. A firenzei számkivetettek nem bocsáthatták meg Machiavellinek, hogy a Mediciektől hivatalt kért és hogy Medici Lorenzónak tanácsot akart adni; az új fejedelem párthívei nem bocsátották meg köztársasági érzü-

[2] U. o. III., 382. l.
[3] U. o. II., 410. és köv. l.

letét; a protestánsok megbotránkoztak vallásos közömbösségén és azon a módon, melyen a kereszténységről szólt; a katholikus egyház a hidrát látta benne, akit el kell taposni... A rendszeres hadjáratot a jezsuiták kezdték, akik teljes erejükből az egyházi állam visszaállításán dolgozva és szentnek tartva minden eszközt, mely a célhoz közelebb juttatta őket, ádáz ellenfelei lettek annak, ki az állam függetlenségeért harcolt. Mindenekelőtt képmását Ingolstadtban nyilvánosan megégették és 1559-ben rábírták IV. Pál pápát, hogy a tilalmas könyvek jegyzékére helyezze nevét, amit aztán az 1564-i trienti zsinat is megerősített."[4]

Ez az irodalmi ostrom a mi Zrínyink korában s még halála után is, élénk folyamatban van.

De itt állapodjunk meg kissé, hogy megkérdezzük, *lehetséges-e, hogy ennyi üldözés, ily hosszú ostrom láttára, éppen egy születésénél, neveltetésénél, de saját meggyőződése erejénél fogva is buzgó katholikus hitű magyar főúr vegye fel az annyira gyalázott firenzei tanácsjegyző fegyverzetét, hogy ugyanazokkal az eszközökkel kísérelje meg nemzetének idegen uralom alól való felszabadítását?*

E rejtély megoldása végett vizsgáljuk kissé Zrínyink családi és nyilvános életének körülményeit.

Zrínyi Miklós gróf, a költő, hadvezér és államférfiú, Magyarország egyik legtekintélyesebb főúri családjának sarja. Atyja, György, Horvátország dúsgazdag bánja, előbb a protestáns hiten volt már, éppúgy, mint az akkori főúri magyar családok legnagyobb része, de az ország buzgó hercegprímása, Pázmány Péter, visszahódította a katholikus anyaszentegyház kebelébe. Zrínyi György korán halt el; hat esztendős árváját, Miklóst, a nagy hercegprimás gyámságára bízta. Pázmány Péter gondoskodott is róla, hogy korának legkiválóbb erői vezessék nevelését. Az időben a legjelesebb, legtudósabb tanárok a Jézus társaságbeli atyák voltak; innen van, hogy Miklós a jezsuiták gráci és nagyszombati kollégiumait látogatja és tanulmányai befejeztével, egy esztergomi kanonok kíséretében, egy évre Olaszországba megy tanulmányútra.

Meg kell jegyeznünk, hogy Zrínyi gyermekkorától kezdve, magyar anyanyelvén kívül olaszul és horvátul is tudott. Miklós Csáktornyán, a Zrínyiek ősi nagybirtokának székhelyén, született és itt töltötte gyermekéveit is. Ennek a vidéknek népessége részint magyar, részint horvát; de az Adria fiumei és horvát tengerparti csúcsain romjaikban mai napság

[4] *Villari*, II., 410—11. l.

is látható Zrínyi-féle várak és kastélyok igazolják azt a feltevést, hogy az ifjú gróf gyakran időzött e regényes helyeken és a dallamos olasz nyelvet a nép ajkáról sajátította el. A műveiben elszórt olasz közmondásszerű idézetek ugyanis az adriamelléki velencés olasz nyelvjárás bélyegét hordják magukon, amely nyelv akkoriban az Adria keleti partjain mindenütt otthonos volt.

Grácban, a grammatika és szintakszis éveit járva, olasz jezsuita tanároktól tanult. A kollégium igazgatója Pellizerolli Vitális atya volt, ki a latinon kívül nagy gondot fordított intézetében a német és olasz nyelv tanítására is. Az olasz jezsuita atyák Zrínyi egész életére és irodalmi munkásságára nagy hatással voltak. Bizonyára az ő ajkukról hallotta Zrínyi Tassonak s a *Gerusalemme Liberatá*-nak, a pogányok ellen vívott keresztény háborúnak dicsőítését, ami családi hagyományaival és saját élményeivel egybeforrva, később a *Szigeti Veszedelem* című hőskölteményének megírására készteti s az ő ajkukról hallotta „az ördög újjával író" pogány Machiavellinek gyalázását, ami a Machiavellivel való foglalkozásra serkentette elméjét. Említettük ugyanis, hogy a jezsuiták akkoriban minden áron meg akarták semmisíteni Machiavellit. 1637-ben Kelemen, spanyol jezsuita, ír a *„Lenyakazott machiavellizmus"*-ról, 1697-ben Lucchesini olasz jezsuita *„Machiavelli ostobaságairól"* ír, amely mű a könyvárus boltokban sokáig *Lucchesini atya Ostobaságai* cím alatt szerepelt. „Nem is érdemelt más címet" — fűzi hozzá Villari.[5] Egyik-másik tanára vallásos buzgóságból eredő Machiavelli-ellenes kifakadása mély nyomot hagyhatott a gyermekifjú lelkében. Bevéste emlékezetébe Machiavelli nevét s midőn a modern európai kultúra bölcsőjének klasszikus földjén, Itáliában, annyi felséges elme és tehetség munkáinak élvezésébe merült, mohón kapott Machiavelli munkáin is. Mert tudvalevő, hogy mialatt egész Európában ezt a könnyű és hatásos keresztes hadjáratot folytatták Machiavelli ellen, azalatt az a furcsa dolog történt, hogy a nagy tanácsjegyzőnek művei mind újabb kiadásokat értek és minden nyelvre lefordítva, bejárták az egész világot.

Az ifjú Zrínyi, egyévi olaszországi időzés után, új eszmékkel telítve tér vissza. Magával hozta Itáliából mindazokat az olasz könyveket, melyeket megszerezhetett, de ezenkívül még az olasz nép és művelődés iránt táplált, kioltathatlan rokonérzését is. A *Bibliotheca Zrínyiana*[6] című bibliográfiai mű tanú-

[5] *Villari*, II. 414.

[6] Bibliotheca Zrínyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrínyi. Wien, 1593. Verlag von S. Kende.

sága szerint, költőnk európai hírű fényes könyvtárának háromnegyed része olasz művekből állott, amelyek között Machiavellinek öt részből álló teljes kiadása is megvolt. A mű címe: *Tutte le opere di Nicoló Machiavelli cittadino e secretario Fiorentino divise in V parti,* de megvolt és mai napig is megvannak, Gentillet francia protestáns írónak Machiavelli-ellenes műve, az *Anti-Machiavellus,* továbbá Boccalini *„De Ragguagli di Parnasso"* és Justus Lipsius *„Politicorum"* című művei is. Zrínyi könyvtárának ereklyéi jelenleg a zágrábi egyetem birtokában vannak. Huszonöt évvel ezelőtt vették meg egy bécsi könyvárustól. Érdekes, hogy Boccalini példánya az I. Centúria 151. lapján alúl be van hajtva, éppen ott, hol a Machiavellire vonatkozó példázat van. Justus Lipsius pedig telve van megjegyzett helyekkel, melyeket Zrínyi, különösen a Machiavelli elveivel egyezőket, a könyv táblájának belső lapjára s a fedő lapokra sajátkezűleg gondosan ki is írt.

Hogy Zrínyink őszinte, igaz lelkét megismerjük, ne feledjük, hogy kora ifjúságától kezdve gyakran módjában volt gyámjának, Pázmány Péternek, udvarában az ország zászlós urainak és főpapjainak tanácskozását végighallgatni. Sohasem feledhette ez összejövetelek hazafias aggodalmait és nem feledhette gyámjának tanításait, aki, noha ő volt hazánkban a katholikus egyház új megalapítója, fenntartotta azt az elvét, hogy jobban kell szeretnünk a hazát, semmint politikai ellenfeleinket gyűlölnünk. Ez a tanítás arra bírta, hogy ellenfeleinkben is kutassuk azt, ami jó és hasznos lehet reánk nézve, szilárd valláserkölcsi elveinél fogva pedig megbízott magában, hogy Machiavelli műveiben is megtudja válogatni, mi a helyes, mi a helytelen. Másrészről az imént említett Boccalini művének behajtással megjelölt lapja világosan rámutat, mily véleménye volt Zrínyinek Machiavelliről. Tudjuk, hogy sokan azzal vádolták Machiavellit, hogy ő a zsarnokokat látta el tanáccsal, miképen nyomhassák el a népet. Mások ismét azt állították, hogy a királyoknak adott tanács örve alatt voltaképen a népet világosította fel, miként szabadítsák fel magukat a zsarnokság hatalma alól. Nagyon tetszhetett tehát Zrínyinknek az a szatírikus, tréfás előadás, melyben Boccalini Apollo elé vezetteti Machiavellit, hol máglyán való halálra akarják elítélni. „Nem értem, — így védi magát Machiavelli — miért akarnak elítélni, holott én nem tettem egyebet, csak leírtam a történelem előadása szerint a fejedelmek magaviseletét és tetteit. Ha őket nem ítélték el azért, amit tettek, elítélhetnek engem azért, mert tetteiket leírtam?" Ekkor már fel akarják menteni Machiavellit, de a vádló elmondja, hogy Machiavellit éjnek idején látták egy juhnyáj közepette, amint a békés juhok

szájába kutyafogakat rakott. Ily módon — így fejezi be beszédét a vádló — egy pásztor, a füttyszó és vessző nem elégségesek többé a juhnyáj kormányzására. Erre Machiavellit csakugyan elítélik. — A példázat értelmét bizonyára nem nehéz kitalálni.

Zrínyi, Olaszországból visszatérve, átveszi öröklött birtokait. A Rinascimento olasz fejedelmei udvarának fénye elevenedik meg körüle, megházasodik, fényes udvart tart, a művészetnek és tudománynak Mecenása és teszi mindezt a török torkában, Csáktornyán. Minden alkalmat megragad a török ellen való kirohanásra, úgy hogy éber őrködése megszabadítja a Dráva vidékét a török betörésektől. Híre-neve napról-napra növekedik; az akkori egész világ az ő érdemeiről beszél. Huszonhét éves korában Horvátország bánja; néhány év múlva a nádorispáni méltóságra jelölik, de a bécsi udvar — hálátlan lévén ekkor is, mint mindig — nem hajtott a magyar rendek kívánságára. Féltek tőle, mert észrevették, hogy bántja a nép nyomora, az udvaroncok mesterkedése s az idegen vezérek tehetetlensége. Ő, ki annyiszor fényes győzelmet aratott a törökön, kivel a vezérek egyike sem mérkőzhetett, a katonai pályán is mellőzést volt kénytelen elszenvedni. Egész Európa ünnepelte téli hadjáratának diadalát és mégsem őt nevezték ki fővezérré, hanem az az időbeli Fabius Cunctatort, a methodista Montecuccolit és ahelyett, hogy a Zrínyi által rémületbe ejtett törököt most már újabb támadással végleg kiűzték volna az országból, megkötötték a szégyenletes vasvári békét. Zrínyi látván, hogy a bécsi udvar rövidlátása következtében tehetetlenül kell vesztegelnie, elkeseredve visszavonult és halhatatlan írásaira bízta mindazt, mit a haza felszabadítása érdekében üdvösnek tartott.

Hadtudományi íróink, Zrínyi stratégiai tanácsaival foglalkozva, néhány évtizeddel ezelőtt még csodálkozva emlegették, hogy Zrínyi eszméit, jóval költőnk halála után, Savoyai Jenő, Nagy Frigyes és I. Napóleon valósítják meg. Oly eszmék ezek, melyek azóta trónokat döntöttek és országokat rendítettek meg és melyeknek helyességét a mai fejlett hadtudomány feltétlenül elismeri. E történeti nagyságok elveit és tetteit vizsgálva, látjuk, hogy Montecuccoli még a Gusztáv Adolf félreértéséből keletkezett és akkoriban mindenfelé dívó methodizmusnak híve. „A methodizmus apostolai, — úgymond Rónai Horváth Jenő — kikben a józan gondolkozás helyét a módszeresség rögeszméje foglalta el, hadászati elveiket időre, hadszínhelyre, viszonyokra és ellenfélre való minden tekintet nélkül *mindenkor* és *mindenütt* alkalmazni óhajtották.“ Ellenben Zrínyi, éppúgy, mint Savoyai Jenő, Nagy Frigyes és I. Napó-

leon szerint „nincs a hadakozásnak oly szabálya, melyet mindenkor okvetlenül meg lehetne tartani; cselekvésünket az időhöz, a viszonyokhoz és alkalmakhoz kell szabni; a kedvező időt, a kedvező alkalmat fel kell használni; ha a szerencsés órák elmúltak, hiába várjuk azok visszafordulását . . .“ Már most, Machiavelli elveit és tanításait ismerve, világos lévén hogy Zrínyi, éppúgy, mint Savoyai Jenő, Nagy Frigyes és I. Napóleon, a firenzei bölcsnek tanítványa, büszkén mutathatunk rá, hogy a magyar Zrínyi első volt azok között a nagy hadvezérek közt, kik Machiavelli tanításait, a nemzeti hadsereg s az általános hadkötelezettség eszméjét megértették, hirdették s a modern haditudomány alapelveit megvalósítani törekedtek. Hogy valaki tanítványa valakinek, nem azt jelenti, hogy cselekedeteiben vakon követi a mestert. Machiavelli pld. azt tanítja *Arte della Guerrá*-ja VI. könyvében:[7] „Nincs esztelenebb, veszedelmesebb dolog a kapitányra nézve, mint télen háborút viselni és sokkal veszedelmesebb a támadóra, mint a támadást váróra nézve.“ Tanítását azzal okolja meg, hogy a téli hidegben, fagyban, vízben nem lehet fegyelmet tartani, mert nem lehet a hadi népet egy táborban tartani, hanem kastélyokba, villákba, falvakba szétszórtan kell elhelyezni, úgy hogy minden fegyelemre irányuló jó szándékod hiábavaló fáradság. Példákat is említ, hogy a kapitányt ilyes vállalkozásoktól elriassza, mindez azonban nem tántorította meg Zrínyit, aki Machiavelli tanításának alapelveit követve, a kedvező alkalmat látva, 1664-ben, szigorú tél közepén ráront a törökre és felégetvén az eszéki hídat, szétveri az ellenséges sereget. Zrínyi tehát, éppúgy mint később a nagy Napóleon is, a kedvező alkalom megragadása tekintetében következetesebb magánál Machiavellinél is, még pedig azért, mert Machiavelli csak elméletben foglalkozott a hadi tudománnyal, Zrínyi ellenben és Napóleon, a harctéren szerzett tapasztalataikkal egészítették ki a Machiavellinél észlelt hiányokat.

Ebből az egy példából is kitűnik, (idézhetnénk többet is)[8] hogy Machiavelli olvasgatása mély és maradandó művelő hatással volt írónkra, de ez nem fosztotta meg önállóságától, sem gondolkodásában, sem cselekedeteiben. Zrínyink nem szegődik szolgai módon a firenzei bölcs eszméihez, nem is fogadja el minden tanítását feltétlenül, hanem egyes esetekben a saját egyéniségének megfelelő tiszta erkölcsi alapra fekteti, vagy össze-

[7] Mach. Opere. 1820. Firenze. V. köt. 284. l.

[8] Lásd *Zrínyi és Machiavelli* c. tanulmányomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1902. évf. I—III. füzeteiben és az *Áfium és Busbeck* c. értekezésemet a *Magyar Figyelő* 1918. évi januári füzetében.

hangzásba hozza a keresztény erkölcs elveivel, vagy átalakítja, megnemesbíti, továbbfejleszti az átvett eszméket, vagy Machiavellinél is következetesebben levonja a tanítás következményeit, más esetekben pedig a mesterrel épp ellenkező álláspontra helyezkedik: *mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ez eszmék és elvek szilárd alapot szolgáltattak és határozott irányt adtak Zrínyi politikai és hadi írói tevékenységének.*

A Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottsága 1891-ben kiadta Rónai Horváth Jenő szerkesztésében Zrínyink *Hadtudományi Munkáit.* Ezeket tanulmányozva, látjuk, hogy Zrínyi

a) *Vitéz Hadnagyá*ban azt fejtegeti, milyen legyen és hogy s miképen járjon el a hadvezér. A mű három részből áll: *Discursusok, Aphorismák* és *Centúriák.* A *Centúriák* bizonyára a Machiavelli *Discorsi*-ja olvasgatása alatt támadt friss benyomások hatása alatt keletkeztek. Kerekdeden, tömören megírt jegyzetek, elmélkedések ezek a hadseregről, a vitézségről, a fegyelemről, a legénységről, a vakmerőségről, a becsületről, erkölcsről stb. Az *Aphorismák*-ban a Tacitus Annaleseiből, Históriájából és Agricolájából vett tételekhez fűzi hadtudományi oktatásait, éppúgy mint Machiavelli a *Discorsi* három könyvében a Liviusból vett történeti adatokhoz. De valamint hogy Machiavellinek Livius csak kiinduló pontul szolgál és voltaképen nem Livius római történetbeli dolgaival foglalkozik, hanem elméje Olaszország jövőjére lévén irányozva, a saját politikai és hadi elvei kifejthetése végett idézi fel a mult tapasztalatait: *úgy Zrínyi is Tacitust csak kiinduló pontul használja, hogy a Machiavelli Discorsi-ja és Arte della Guerrá-ja* (A hadviselés mestersége) *olvasásából merített eszmék segítségével a jövendő magyar hadsereg fővezérének, tisztjeinek a hadviselésre és hadművészetre nézve jó tanácsokat adjon*

b) Azokat az eszméket, melyek különösen foglalkoztatták, Zrínyi külön *Discursus*-okban dolgozta fel. Hat ilyen diskurzust írt. Az első a haditudományokról, az olvasgatás szükségességéről, a második a fáradhatatlanságról, a harmadik a hadi dolgoknak idő és alkalmatosság szerint való változtatásáról (amit Zrínyi szerint olasz szóval úgy hínak, hogy *„diversificare"*), a negyedik a vakmerőségről és okos hadvezetésről, az ötödik a győzelem kiaknázásáról szól. Végül a hatodik, *mely Zrínyink önálló felfogására nézve a legjellemzőbb,* azt fejtegeti, hogy jó szerencse nélkül hiábavaló a kapitánynak minden fáradozása és hogy mi is voltaképen az a „Szerencse." Az ötödik diskurzusról Kanyaró Ferenc kimutatta,[9] hogy a

[9] *Abafi.* Figyelő. XX. köt. 1886.

szt.-gothárdi csata és vasvári békekötés után íratott s így minden valószínűség szerint Zrínyi utolsó munkája. Ezt Rónai Horváth is elfogadja s kétségtelennek mondja, hogy e diskurzus „katonai fejtegetéseinek éle csakugyan Montecuccoli személye ellen irányul, éppúgy, mint ahogy a diskurzus második részében foglalt panasz a vasvári béke miatt és a kapcsolatos politikai reflexiók az ezen békét javasló Porcia herceg és I. Lipót egyéb tanácsosai ellen emelt kemény vádak."[10] Ez a biztos adat jogosulttá teszi azt a véleményünket, hogy Zrínyi nemcsak az ötödik diskurzust, *hanem e mesterien írt értekezések mindegyikét, egy-egy adott esemény alkalmából, külön-külön írta.* Erre vall az értekezések tartalom- és formabeli tökéletessége is. Itt Zrínyi nemcsak módszer, hanem szerkezet és előadás tekintetében is teljesen Machiavelli mellé helyezhető, úgy hogy ha példái nem a magyar történelemből és a török ellen viselt háborúinkból volnának véve, ha bizonyítása nem magyar viszonyokra vonatkoznék, bátran beilleszthetnők bármelyiket a Machiavelli *Discorsi*-ja fejezetei közé.

A szerencséről szóló diskurzusában erősen küzködik Machiavelli pogányságával. A jelmondat, melyet egész életére szimbolumul választott: *Sors bona, nihil aliud.* Jó szerencse kell, semmi egyéb, hogy az ember a harctéren, a politikai életben, vagy bármiféle vállalkozásában boldogúljon. Maga mondja, hogy életében semmin sem tépelődött annyit, mint ezen a „legnehezebb matérián." Machiavelli is elgondolkodik, miként lehetne a pogány hagyományokat a kereszténység tanaival összeegyeztetni, mondván: „Amin néha-néha tépelődve, már-már meghajoltam véleményük előtt (hogy ugyanis az ember bizza magát teljesen a sorsra). Mindazonáltal . . . én azt hiszem, igaz lehet ugyan, hogy a Szerencse cselekedeteink felének ura, de a másik fele, vagy valamivel kevesebb nekünk marad, hogy magunk intézhessük dolgainkat."[11] Zrínyi lelkében a kérlelhetetlen pogány fátum csak tiszta, erényes cselekedetek által elérhető, magasztos, keresztény erkölcsi eszmévé, a véghetetlen, felfoghatatlan isteni hatalommá nemesül, mely lényegében nem egyéb, mint maga az Isten. „Ész, vitézség — mondja Zrínyi — semmi szerencse nélkül; csak jó szerencsét adjon . . . az Isten, semmi többet nem kell kívánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hírünk — nevünk ebben foglaltatik,[12] mert hisz a szerencse hatalmában bízva, remélve, vágyó lelke Isten hatalma előtt borul porba, tőle várja, hogy a magyar nemzet érdekében kegyeibe fogadja.

[10] Zrínyi Hadtud. Munkái, 233. l.
[11] Machiavelli, *Principe* XXV.
[12] *Rónai Horváth Jenő:* Zr. Hadtud. Munkái. 218. l. Jegyz.

c) Zrínyinek másik fontos hadászati munkája, a *„Tábori kis Tracta"* a nemzeti hadseregnek az *Arte della Guerra* szellemében való megszervezésének módjáról szól.

d) Hogy elejét vegye az ország romlásának, gátat akar vetni a kelet és nyugat felől fenyegető veszedelemnek. *Siralmas Panasz*-ában a hazafias aggodalom ékesszóló, meggyőző hangján tárja a nemzet elé a Habsburgok részéről fenyegető veszedelmet, a *Török Áfium ellen való orvosságában* pedig a török ellen való fegyverkezésre buzdítja a nemzetet.

A Habsburg-ház akkoriban a trónöröklés jogát akarta az országgyűléssel kimondatni. Az első kísérlet kudarcot vallott ugyan a rendek ellenszegülése folytán, de Zrínyi, jól látva I. Lipót mesterkedéseit, nagyon félt a jövendőtől. Magyarország nem mondhat le abbeli ősi jogáról, — úgymond Zrínyi — hogy szabadon ne választhassa a saját fejedelmét. „Mi módon engedhetnénk . . . ezen eleinknek véres verítékével szerzett országunkat idegen nemzetnek? Miképen haereditáltatnánk szabados és nemes országunkat a német nem jóakaró és mindenképpen veszedelmünket szomjúhozó szomszédoknak?[13] Figyelmezteti a nemzetet, hogy a magyar nép saját akaratából választotta Árpádot fejedelmévé, és magának tartotta fenn a szabad királyválasztás jogát, ha az Árpádház kihalna. Machiavelli azt mondja *Discorsi*-ja III. könyvének I. fejezetében, hogy *„ha azt akarjuk, hogy valamely kormányforma vagy intézmény hosszú életet éljen, úgy kell megalkotni, hogy gyakran vissza legyen téríthető a kezdetéhez."* Ebből a tanításból magyarázhatjuk Zrínyinek határozott álláspontját, ki szintén kimondja: „Minden dolog ez világon valami módon instituáltatik, avval tartatik is és conserváltatik."[14]

e) *Siralmas Panasz*-a eszméinek bővebb kifejtése végett, megírja *Mátyás király életéről való elmélkedések* című munkáját, hogy egyrészről önmaga tisztán lássa, milyennek kell a nemzetmegváltó fejedelemnek lennie, másrészről a nemzetnek is megmutassa, hogy nem királyi vérből származó uralkodó is ülhet a trónon s hogy az ország nagysága, hatalma, dicsősége az uralkodónak nem családfájától, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaitól függ. Machiavelli hatása itt nemcsak az előadás módszerében nyilvánul meg, hanem abban is, hogy Zrínyi itt, éppúgy mint Machiavelli a *Discorsi*-ban vagy az *Istorie Fiorentiné*-ben nem mindig a fontos eseményeket, hanem inkább azokat emeli ki, melyek a saját eszméinek bizonyítására szolgálhatnak. Látjuk, hogy különösen a Hunyadiak alacsony származásával, Mátyásnak királlyá választásával, hadi erényeivel,

[13] Zr. Sír. Pan. 303—4. l.
[14] Zr. Tör. Áf. 117. l.

barátai s a klérus iránt való magatartásával, törvénytiszteletével és szerencséjével foglalkozik s minthogy mintája, Machiavelli és ennek idealizált hősei, Borgia Caesar, Castruccio, Castracani és Istorie-beli emberei a politikán és háborún kívül sem irodalom, sem művészet, sem műveltség vagy vallás iránt nem érdeklődnek,[15] ő is csak futólag említi az épületeket, melyeket Mátyás „széllel az országban" nagy költséggel emeltetett és nem szól Mátyás irodalom- és művészetkedveléséről, európai hírű könyvtáráról stb. Pedig mily becses kincse volna irodalmunknak, ha a tudomány- és művészetkedvelő Zrínyi, az előkelő ízlésű főrangú író, erről művében oly részletesen megemlékezett volna, mint ahogy a vallásról és vallási türelmességről Machiavelli, közömbössége ellenére is, örökbecsű sorokat jegyzett művébe.

Említettük már, hogy Zrínyi kortársai váltig csodálták szellemének magas röptét, az egész nemzet elismerte hadi és politikai kiválóságát. Hozzáfűzhetjük ehhez még azt is, hogy a magyar főurak az ország legelső emberének tekintették és minden fontos politikai kérdésben hozzásiettek, hogy vele a dolgot megbeszéljék. Bethlen Miklós Erdélyből jön Csáktornyára, s hogy kikerülje a török hadakat, nagy kerülővel, Felső-Magyarországon át jön Horvátország határára, hogy az ország dolgát ezzel a „fejedelemmel" megbeszélje. Tollius Jakab, hollandiai író, hosszú utat tesz, hogy korának ezt a legnagyobb emberét láthassa és lelkesedéssel írja le udvarának életét. Mindazonáltal Zrínyi világosan látja igyekezetének csekély eredményét. A bécsi udvar minden tervének kivitelét elgáncsolja, a nemzetben, saját népében pedig nem talál olyat, aki hasznos tanítások olvasgatásával és követésével igyekeznék a hazát megmenteni.

f) Ekkor fog hozzá legremekebb, legtökéletesebb munkájának, *„A Török Áfium ellen való orvosság"*-nak, írásához. A szónoki keretet Busbeck *„Exclamatio"*-jából veszi. Busbeck a padovai és bolognai egyetemet látogatta és így szintén Machiavelli tanítványa[16] Zrínyi ebbe a keretbe saját tapasztalatait, saját tudását, saját fenkölt eszméit beleillesztve, igyekszik a nemzetet rábírni, hogy nemzeti hadsereget teremtsen és így rázza le az idegen jármot.

Itt rá kell mutatnunk a Zrínyi és Busbeck között levő különbségre. Ferdinánd császárnak a török szultán udvarába küldött nagyműveltségű követe, Busbeck, — mint említettük — szintén Machiavelli tanítványa lévén, állandó, nemzeti had-

[15] *Villari*, II. 277. l.

[16] L. *Áfium és Busbeck* c. tanúlmányomat a *Magyar Figyelő* 1918. I. füzetében.

sereg szervezésére buzdítja császárját. Zrínyi ellenben a néphez fordul, hogy fegyverkezzék az egész nemzet és *ezzel, a nagy Machiavelli után, ő az első modern harcosa az általános védőkötelezettségnek.* Busbeck gróf még nem emelkedhetik ez eszme magaslatára, mert flandriai születésű követe lévén a császárnak, csak a német birodalom állapotára és érdekeire van tekintettel. Zrínyi ellenben, magyar voltánál fogva, éppoly válságos viszonyok között küszködik hazájáért, mint a firenzei bölcs, ki Itália felszabadításának és ezért egységének szükségességét hírdette.

Hogy az általános hadkötelezettség modern eszméje csakugyan Machiavellitől ered, erre nézve legyen szabad *Max Jähns,* porosz vezérőrnagyra, a jeles hadi íróra, a *Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance* című mű szerzőjére hivatkozni. Ez, *Machiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht* című tanulmányában így szól: „Alles in Allem genommen, erkennt man, dass Machiavelli, der durch seine begeisterte Verkündigung des Gedankens der allgemeinen Wehrpflicht als ein Reformator auf dem Gebiete des militärischen Verfassungslebens erscheint, auch das Wesen der kriegerischen Technik in einer für seine Zeit ganz ungewöhnlichen Deutlichkeit durchschaute und es ist ein neuer, ich möchte sagen, psychologischer Beweis für die nahe Verwandtschaft von Kriegskunst und Staatskunst, dass der Begründer des modernen Staatsrechts zugleich der erste moderne militärische Klassiker ist.“ [17]

Zrínyi nemes szívének minden idegszálával átérzi a firenzei bölcs jövendőmondását. Előzi az ellenséget a haza vérrel szentelt földjéről, felszabadítani az országot, feltámasztani a haza egységét: *ezeknek az eszméknek élt, ezeknek szentelte egész életét.* Meghalt, mielőtt iratainak bármiféle eredményét észlelhette volna. Meghalt, hazája pusztulásának rémképével szívében. A karok és rendek 1687-ben törvénybe iktatták a Habsburgok trónöröklő jogát s harminchat évvel utóbb a Pragmatica Sanctiót. Senki se emlékezett már Zrínyi Siralmas Panaszának intelmeire. De manapság, midőn ezek a törvények csodálatos módon a semmiségbe süllyedtek és nemzetünk ismét, éppúgy, mint Zrínyi idejében, végzetének jó- és balsorsot rejtegető zárt kapuja előtt áll, *itt az ideje, hogy a fényes emlékű írónak nemzet- és hazamentésre irányuló szavai, különösen a saját erőnkben való bizakodásra, a kedvező alkalom megragadására s a hely-, idő- és körülményekhez való alkalmazkodásra vonatkozó alapvető elvei, a nemzet minden fiának szívébe bevéssődjenek!* *Kőrösi Sándor.*

[17] Villariból, III. 87 l.

A HÁROMSZÉKI HADJÁRAT

1849 július 16—24.

I.

Bem háromszéki és moldvaországi támadása az erdélyi nyári hadjáratnak egyik nagyon érdekes, de mindamellett ritkán emlegetett s akkor is többnyire tévesen magyarázott fejezete.

Az utóbbi oknál fogva szükségesnek látszik, hogy behatóbban foglalkozzam a háromszéki hadjárattal s vele együtt a Gál Sándor ezredes vezetése alatt vívott sepsiszentgyörgyi (harmadik) ütközettel is,[1] amelyet Ramming — nyilván Clam-Gallas altábornagy jelentése alapján — a II. osztrák hadtest „dicső győzelme"-ként iktat a nyári hadjárat történetébe.[2] S mivel Ramming könyve, jobb hiányában, a nyári hadjárat történetének leggyakrabban használt és legtöbbször idézett forrása ma is:[3] érthető, hogy követői némely — különösen az erdélyi hadieseményekben felbukkanó — hiányosságait és hibáit se veszik észre.[4]

[1] 1849 júl. 23. — Az első júl. 5-én, a második júl. 20-án volt.

[2] „Der Feldzug in Ungarn und in Siebenbürgen, im Sommer des Jahres 1849." 520—526. l.

[3] Rammingnál részrehajlóbb, de *itt-ott* pontosabb, a másik általánosan ismert osztrák forrás: „Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen." Von einem oesterr. Veteranen. (1863.) Szerzője, mint tudjuk, *báró Heydte A.* ezredes.

H. v. N. orosz ezredes mindössze 25 sort szán a szóbanforgó eseményekre. („Bericht über die Kriegsoperationen der kais. russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen." III. 44—45. l.

Rüstow, Horváth M., Kővári, Pataky, Rónai-Horváth, Gracza, stb. stb. művei, a háromszéki hadjárat hiteles forrásául el nem fogadhatók.

Czetz a háromszéki hadműveletekkel 17 *sorban* végez. („Bem's Feldzug in Siebenbürgen." 337—338. l.) s még ez a kevés is merőben hibás.

Nagy Sándor „Háromszék önvédelmi harca" c. könyve se az, amit várhattunk tőle. Leghasználhatóbb része a függelék és az okmánytár.

[4] Egynéhány tévedésére már rámutattam „A segesvári ütközet." (Erd. Múzeum: 1913. évf. 129—151. l.), „Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején." (Tört. Szemle: 1915. évf. 71—114.

Már maga a kezdet is hibás, amelyből legtöbb hadtörténetíró Bem háromszéki és moldvaországi hadműveleteit származtatja.

Gelich szerint[5] Bem július 1-én megszállotta Besztercét és Olaszfalut s itt „annak komoly megfontolásával, hogy erői nagyon csekélyek arra, miszerint Grotenhjelmmel szemben nagyobb sikert vívjon ki, *elhatározta, hogy csapatainak kisebb részével Olaszfalunál és Besztercénél leköti Grotenhjelmet Borgóprundban, a zömmel pedig Gál Sándor*[6] *hadtestét erősíti meg és Lüders ellen fog fellépni.*"

Ez lenne tehát a háromszéki támadás eredete s ezt vallja legtöbb hadtörténetírónk is.

Ha azonban az idézett szavakon egy kissé gondolkozunk, három dolognak kell azonnal a szemünkbe ötlenie:

1. Bizonyára különösnek találhatjuk, hogy Bem akkor támad az *erősebbik* ellenfélre — Lüders gyalogsági tábornokra — amikor belátja, hogy a *gyöngébbikkel* — Grotenhjelm altábornaggyal — nem boldogul. Mert tudnunk kell, hogy az utóbbinak csak 11.400, *Lüdersnek* azonban 27.300 *harcosa* volt, Gál Sándor ezredesnek, a brassói hadosztály maradékaival egyesült, székely hadosztálya pedig, a sepsiszentgyörgyi első (júl. 5.) ütközet után, javarészben szétfutott.[7]

l.), „A nagyszebeni hadosztály felbomlása" (Hadtört. Közlemények: 1916. évf. 150—187. l.) továbbá „Bem moldvaországi hadműveletei" (Tört. Szemle: 1918. évf. 237—254. l.) c. értekezéseimben.

[5] „Magyarország függetlenségi harca" III. 594. l.

[6] Csíkszentgyörgyi *Gál Sándor* az erdélyi hadsereg legjobb hadosztályparancsnoka volt. Váratlan fordulatok alkalmával nem mindig találta el ugyan a helyes megoldást, ámde nem szabad elfelednünk, hogy gyarló csapatai s nagyobbára gyönge tisztjei, válságos pillanatokban rendesen cserbenhagyták. Talán az volt a legnagyobb hibája, hogy nem tudott eléggé gorombán szétütni szófogadáshoz nem szokott, makrancoskodó törzstisztjei között. Azonban kétségtelen, hogy — kivált mint szervező és oktató — nagyon nagy érdemeket szerzett.

Bem, a hadjárat vége felé, tábornokká való előléptetésre ajánlotta. Kinevezése júl. 29-én meg is történt, (Nemz. Múz. lt. — 1848/49. iratok) de — tudtommal — a „Közlöny"-ben már nem jelent meg. Mikor a kormány parancsa, a szerencsétlen nagycsűri ütközet (aug. 6.) után, a fővezéri állásra szólította Bemet: az öreg úr az erdélyi hadsereg parancsnokságát Gálra ruházta s Widdinben, szept. 15-én írott bizonyítványában, a legnagyobb elismerés és méltányolás hangján nyilatkozik róla. (U. o.)

[7] *Szabó Samu* tüzérfőhadnagy tudósítása: Csíktusnád, 1849. júl. 8. *(Nagy S.* i. m. 173. l.) és *Domahidy Ferenc* huszárfőhadnagy tudósítása: Csíkszereda, 1849. júl. 6. *(Nemz. Múz. lt.* — 1848 49. iratok.)

2. A besztercei (IV.) hadosztály[8] Grotenhjelm ellen már eleve gyöngének bizonyúlt. És Bem most, ennek a különben is jócskán megfogyatkozott haderőnek *zömét* Háromszékbe viszi, ami annyit jelent, hogy az otthagyott kisebbik részt az oroszok torkába dobja s ezzel Kolozsvár és Maros-Vásárhely felé is megnyitja előttük az útat.

3. Feltünő, hogy Bem, noha Lüders megtámadását már július 1-én elhatározta, még 10 napig tölti a drága időt Besztercén s július 10-én újra megütközik Grotenhjelmmel.

Valljuk meg, hogy *ezekre* az intézkedésekre hiába keresnénk magyarázatot.

Azonban a valóság nem is ez volt. Már más helyen tárgyaltam,[9] hogy az oroszok készülődéséről se Bem, se az őt hosszas délmagyarországi tartózkodása alatt helyettesítő Czetz tábornok, nem volt alaposabban tájékozva s hogy a csapatoknak az egész határ mentén való szétforgácsolása, ennek a bizonytalanságnak volt egyik okozata.

Az egyes hadosztályok erejét összehasonlítva, azt kell hinnünk, hogy Bem a borgói szoros felől várta a főtámadást, amely azonban mégsem itt, hanem a tömösi szorosnál indult meg. A mieink fogyatékos – mondhatni hanyag — hírszerző szolgálata folytán, az oroszok a borgói szorosban meglepetésszerűen lépték át az ország határát.[10] Nagyon könnyen kiverték borgóprundi állásából Dobay József alezredes besztercei hadosztályát, amely erre, minden további harc és megállás nélkül, Dézsig hátrált.

Bem, amikor ez történt, a hadsereg főparancsnokságának átvétele dolgában tanácskozott Kossuthtal. A veszedelem hallatára a közelebbi — besztercei — harctérre sietett, de Dobay hadosztályát már nem ott, hanem Dézsen találta. Bárhogyan mentegeti is Thoroczkay Sándor Dobayt,[11] megokoltnak kell tartanunk Bem azon való felháborodását, hogy a valamennyinél erősebb besztercei hadosztály olyan hamar kereket oldott.

Az öreg úr kénytelen volt a megvert hadosztály élére állani, hogy Dobay gyors meghátrálásának legalább további káros következményeit elhárítsa s egyúttal Grotenhjelmnek

[8] Jún. 20-án: 7376 gyalogos, 279 lovas és 12 ágyú. *(Gyalókay:* „Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején." — *Tört. Szemle,* 1915. évf. 109. és 114. l.)

[9] *Hadtört. Közlemények:* 1916. évf. 151. l.

[10] *Kriegs-Archiv, Wien.* — 1849. Armée-Corps in Siebenbürgen. 142. XIII A. 18. (A bécsi hadilevéltárat ezentúl csak „*K. A.*" betükkel jelzem.)

[11] „A 73. honv. zászlóalj története." *(Hazánk:* 1888. évf. 36. l.)

is megmutassa, hogy se Maros-Vásárhely se Kolozsvár felé nem szabad még az útja. Mihelyt sikerült neki, Beszterce megszállásával, a felbillent egyensúlyt valamennyire helyreállítania, azonnal elhatározta, hogy Lüders ellen indul.

Ekkor ugyanis már jól tudta, amit az első pillanatban még nem sejthetett: hogy nem az orosz sereg zömével áll szemben. Igy hát azt is jól látta már, hogy az erdélyi hadjárat sorsa nem a besztercevidéki harctéren fog eldűlni.

Időközben megtudta, hogy Brassó is elveszett; hallott a Feketeügy vonalán vívott meddő harcokról, valamint arról is, hogy Gál Sándor fékentartására az V. orosz hadtestnek csak egy töredéke maradt Brassóban és a Feketeügy közelében, nagyobbik része azonban Fogaras felé indult.

Bem úgy számított, hogy ha ő most Gál hadosztályát megerősíti, s az otthagyott oroszokra vetve magát, azokat talán Brassóból is kiszorítja: akkor Lüders, Oláhországgal való összeköttetése megszakadván, kénytelen lesz hadtestével Brassó felé, tehát tulajdonképeni hadműveleti céljával ellenkező irányba, fordulni vissza.

Bem terve alapjában véve helyes volt, de megvalósulása három föltételtől függött. Még pedig elsősorban is attól, vajjon a Barcaságba tört oroszok ereje csakugyan nem nagyobb-e 10—12 ezer embernél, amint azt Bem még június 30-án is hitte.[12] Ez a téves hit magyarázza meg, hogy elegendőnek tartotta, ha Brassó környékén — az ott levő orosz hadtest kiverésére — 12 ezer embert és 50 ágyút egyesít.[13]

A második feltétel az volt, vajjon Gál ezredes megtudja-e Bem jöveteléig Háromszéket oltalmazni; végül pedig — mint harmadik feltétel — az is ugyancsak befolyásolhatta a magyar felmentő hadművelet sikerét, hogy az oroszok nem kapnak-e időközben erősítést?[14]

Mint látni fogjuk, a három feltétel közül egy se teljesült.

Hadtörténetíróink úgy mondják, hogy Bem a háromszéki támadáshoz szükséges segítőcsapatokat a besztercei (IV.) hadosztályból vette volna el.[15] Azt hiszem ezt a feltevést Ramming következő szavainak *félremagyarázása* szülte:

[12] *Ihász* alezredesnek szóló útasítása: Teke, 1849. jún. 30. (Nemz. Múz. lt. — Ihász Dániel iratai.)

[13] *Ramming:* i. m. 510. és 520. l.

[14] A legelső gyarapodás a wolhyniai gyalogezred, a 14. tüzérdandár 5. könnyű ütege és a 43. doni kozákezred fél százada volt, amely jún. 25-én — Lein ezredes parancsnoksága alatt — az ojtozi szoroson jött be Erdélybe. *(H. v. N.:* „Bericht.' I. II. 77. l.)

[15] *Gelich:* i. m. III. 726. l.

Breit: „Magyarország függetlenségi harcának katonai története." III. 155. l.

„Bem war nach dem Gefecht bei Bistritz, in der Nacht auf den 11. Juli von Szeretfalva abgereist, um sich in die Csík zu begeben, *dort alle disponiblen Kräfte zu sammeln.* In Szeretfalva *liess er nur* 3—4000 Mann Infanterie, 200 Mann Cavallerie und 14 bis 15 Geschütze unter Commando eines gewissen Damaszkin zurück.[16]

Mint látjuk, Ramming itt egy szóval se mondja, hogy Bem a besztercei hadosztályból csak valamit is elvitt volna.[17] Történetíróink azonban abból, hogy az — eleinte majdnem 8 ezer főből állott — IV. hadosztálynak *csak* 3—4000 embere maradt Szeretfalván: azt következtetik, hogy az öreg úr a *többit* magával vitte. *Ez a „többi" azonban akkor már nem volt meg, mert július 6-án, tehát öt nappal Bem távozása előtt, mindössze csak 3806 ember állott Besztercénél.*[18]

Íróinknak, mint azt ez a tévedésük is igazolja, se az erdélyi hadsereg erőviszonyairól, sem pedig az oroszok betörése után végrehajtott csapatmozdulatokról, nincsenek helyes fogalmaik.[19]

A besztercei hadosztályt a kilenc kisebb-nagyobb ütközet okozta veszteségek, a különböző betegségek, de még sokkal inkább a tömeges szökések,[20] annyira megapasztották,[21] hogy annak egy részét, vagy épen a zömét, elvinni, súlyos hiba lett volna.

[16] I. m. 514. l.

[17] Nem is mondhatja, mert az eredeti források mitse tudnak róla. Grotenhjelm különítményének hadműveleti naplójában, a júl. 10. dátumnál, erre vonatkozóan csak a következő feljegyzést találtam: „Bem übergab das Commando an den Insurgenten-Obstlt. Damaskin und verfügte sich in der kommenden Nacht nach M.-Vásárhely, von dort nach Háromszék." *(K. A.:* 142. XIII A. 18.) Springinsfeld alezr. júl. 13-iki jelentésében pedig csak ez van: „Sicheren Kundschaftsnachrichten gemäss ist Bem am 12. Abends nach M.-Vásárhely abgereist." (U. o. 142. XIII. A. 17.)

[18] A besztercei hadosztály létszámkimutatása: Beszterce, 1849. júl. 6. (Gyalókay lt.)

[19] Ezt már „Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején" c. értekezésemben is bizonyítottam. (Tört. Szemle: 1915. évf. 71—114. l.)

[20] Bem jún. 29., júl. 3. és júl. 5. kelt napiparancsai. *(Nagy* S. i. m. Okmánytár LXIX. és k. l.). Halottakban és sebesültekben — az olaszfalusi ütközetet kivéve — nagyon csekély volt a veszteség.

[21] Ime, egy két feltűnő példa: A besztercei hadosztályhoz tartozó 12. zászlóalj jún. 20-tól júl. 6-ig 924 emberről 459-re, a 73-ik 759-ről 290-re, a 76-ik 825-ről 505-re olvadt le (Gyalókay lt.). Így aztán érthető, hogy mire Bem eltávozott, a hadjárat kezdetekor 7838 főnyi hadosztálynak fele se volt már meg. Július 11-én — a tüzérség személyzete nélkül — már csak 3557 emberrel állott Damaszkin Szeretfalván. (Részletesen közöltem „A segesvári ütközet" c. értekezésemben. — Erd. Múzeum: 1913. évf. 135. l.). S ha Czetznek hinni lehet, aug. 2-ig ez is 2000 főre zsugorodott össze. (I. m. 341. l.)

Nem is került rá a sor, mert *Bem — hogy Gál hadosztályát megerősítse, — nem a besztercei, hanem a dévai (II.) és a kolozsvári (III.) hadosztályból, valamint a gyulafejérvári ostromlóseregből vette a szükséges segítőcsapatokat s azoknak nagyobb részét, Maros-Vásárhelyen és Székelyudvarhelyen át, Csíkszeredára, kisebb részét pedig, Segesváron és Kőhalmon át, a Homoród és Vargyas völgye között emelkedő Rikatetőre (-ǫ-681)*[22] *irányította.*

Minthogy azonban Gyulafejérvár hiábavaló ostroma még mindig tartott, az onnan elvett csapatokat másokkal kellett pótolnia.

A székelyföldre indított segítőcsapatok parancsnoka, a vizsgálat alól július 3-án felmentett Dobay alezredes lőn. *Az erről szóló napiparancs*[23] *tehát a háromszéki hadjárat tulajdonképeni kezdőpontja.*

A magyar csapatok imént említett átcsoportosítását — az erdélyi vezérkar hivatalos írásai nyomán[24] — a következő összeállítás mutatja:

1. A dévai (II.) hadosztályból:

11. zászlóalj (1126 ember) Gyulafehérvárra,
50. „ (816 „) Csíkszeredára[25]
80. „ 2 százada } [1005 ember] } Csíkszeredára,
82. „ 4 „ }
II. vadászezred 4 százada (493 ember)) Gyulafejér-
6. huszárezred ½ százada (75 ember 75 ló)) várra,
2. sz. 6 fontos gyalogosüteg (75 ember, 60 ló, 4 löveg) egyelőre Segesvárra.

2. a kolozsvári (III.) hadosztályból:

27. zászlóalj tartaléka (1212 ember) Csíkszeredára,
75. „ 4 százada (600 ember) Gyulafejérvárra,

[22] 2. vázlat.

[23] „Da ich mich überzeugt habe, dass der nach dem Einbruche der Russen und Österreicher bei Borgoprund erfolgte Rückzug von Bistritz bis Deés, welcher uns so vielen Schaden verursachte, keineswegs der Muthlosigkeit des Commandanten Oberstlieutenant Joseph Dobay, sondern einzig und allein dem Mangel an hinlänglicher militärischer Erfahrung zuzuschreiben ist, . . . so habe ich beschlossen . . . ihm den Befehl derjenigen Truppen, welche ins Széklerland gegen die russisch-österreichische Invasion werden concentriert, anzuvertrauen. Herr Oberstlieutenant Josef Dobay wird sich demnach nach M.-Vásárhely begeben und dort meine weiteren Befehle abwarten." *(Nagy S.:* i. m. Okmánytár, LXXI. l.)

[24] Gyalókay lt.

[25] Később a Rikára (u. o.)

6. husz.-ezr. 1/2 százada (102 ember, 102 ló) Sz.-Udvarhelyre,
„ „ 1/2 százada (62 ember, 62 ló) Csíkszeredára,
Lengyel dzsidások ? Besztercére,

3. A gyulafejérvári ostromlóseregből:

32. zászlóalj (806 ember) egyelőre Kőhalomra, (később a Rikára)
79. zászlóalj tart. 5 szda (636 ember) Csíkszeredára,
81. zászlóalj (622 ember) a Rikatetőre,
15. husz.-ezr. 1 százada (98 ember, 98 ló) egyelőre M.-Vásárhelyre.

4. Ismeretlen helyről:

10. husz.-ezred 3/4 százada
15. husz.-ezred 1/4 százada (30 lovas) } egyelőre
1 üteg (8 ágyú) } Kőhalomra,
1 üteg (6 ágyú) a Rikatetőre.[26]

Mint ebből az összeállításból látható, *Bem a székelyföldre indítandó csapatokat nem a besztercei hadosztályból vette el,*[27] *amit különben július 5-én — Besztercén — kiadott napiparancsa is bizonyít.*[28]

Minthogy a felsorolt csapatmozdulatok hosszabb ideig tartottak: július 10-ig Bem is a besztercei hadosztálynál maradhatott, ahol amúgy is nagy szükség volt reá.

[26] *Gelich* (i. m. III. 730. l.) és *Breit* (i. m. III. 157. l.) szerint br. Stein ezredes a szeretfalvi ütközet (tehát júl. 16.) után, három zászlóaljat küldött volna, *Kolozsvárról*, a besztercei hadosztályhoz. Ez azonban lehetetlen, mert a kolozsvári hadosztállyal Stein — mint a gyulafejérvári ostromlósereg parancsnoka — nem rendelkezett.

[27] A besztercei hadosztályhoz a 12., 73., 76., 83. és 84. zászlóalj, a 31. zászlóalj 2 százada, a III. vadászezred egy osztálya, az 1. és 2. tart. zászlóalj, a lengyel gyalogoslegio 4 százada, továbbá a 11. huszárezred egy osztálya, a 15. huszárezred egy szakasza, valamint 12 ágyú tartozott. (Tört. Szemle: 1915. évf. 109. l.) Ugyanezeket a csapatokat sorolja fel, csak sokkal kisebb állománnyal, Damaszkin júl. 11-én, tehát már Bem távozása után, kelt létszámkimutatása is (Gyalókay lt.), a 31. zászlóalj 2 századának s a 15. huszárezred egy szakaszának kivételével. Ezek azonban már korábban távoztak el a hadosztálytól.

[28] „Itt kell mindenekelőtt a muszkát megszorítanunk, mert *Háromszék felé már más csapataink vannak útban*, hogy azt ott is összezúzzák." (*Gelich:* i. m. III. 722. l.)

II.

A helyzet akkor, amidőn Bem a szeretfalvi táborból távozott,[29] a következő volt:

1. vázlat. A háromszéki hadjárat szinhelye.

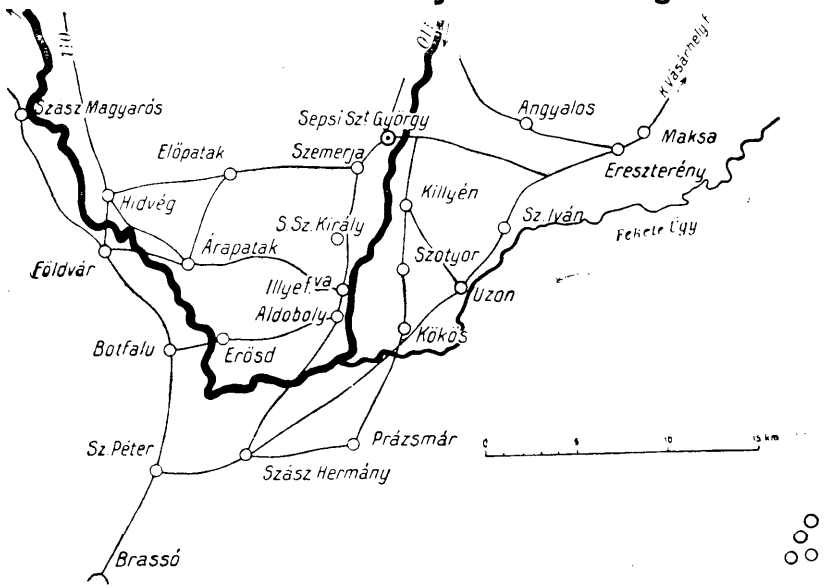

Lüders, miután az újra támadó székely hadosztály a sepsiszentgyörgyi (első) ütközet után szétfutott: Essauloff tábornokot a 14. gyaloghadosztály 2. dandárával, egy lovasezreddel és 1½ üteggel, Sepsiszentgyörgynél és Uzonnál hagyta, ő maga pedig az V. hadtest zömét Földvárnál egyesítette, ahol a II. osztrák hadtest megérkezésére várakozott.[30]

Gál Sándor szétugrasztott csapatai Csíkszereda és Tusnád körül gyülekeztek.

Bem, aki július 13-án már Székelyudvarhelyen volt s 16-áig ott is maradt, talán Clam-Gallas hadtestének közeledésén kívül, minderről tudhatott. Megtudhatta ott még azt is, hogy Engelhardt orosz tábornok előretolt dandára Móricz Jó-

[29] A július 10-ről 11-re virradó éjjelen.

[30] *H. v. N.*: „Bericht." I.-II. 151. l.

A háromszéki hadjárat színhelyét az 1. és 2. vázlat, továbbá a részletes katonai térkép Zon. 22. Col. XXXIII., Zon. 23. Col. XXXIII., valamint az általános katonai térkép 43° 46° és 44° 46° lapja mutatja.

zsef alezredes fogarasi különítményét, július 12-én, rövid harc után bekerítette és elfogta.[31] Arra is el lehetett tehát készülve, hogy Pap Vilmos alezredes az I. kerületben maradt, s most valamennyire megerősített,[32] csapatokkal se fogja Nagy-Szebent az oroszoktól megoltalmazhatni.

Csíkszeredára érve,[33] már bizonyosan tudhatta, hogy az osztrák (II.) hadtest bevonult a törcsvári szoroson. Láthatta Gál hadosztályának ijesztő megfogyatkozását s nem remélhette, hogy az oroszok megtámadásához szükségesnek és elegendőnek tartott 12 ezer embert össze tudja szedni. Így hát nem is gondolhatott arra, hogy Brassó ellen induljon, mert ha — a még akkor is Sepsiszentgyörgy táján vélt — Essauloff tábornokot és az osztrákokat talán meg is veri: a Földvárnál hitt Lüders gyorsan kicsikarhatja kezéből a diadalt, anélkül, hogy hosszabb hátráló mozdulatot kellett volna tennie.

Egy ilyen hadművelet tehát nem sokkal késleltette volna az oroszok nyugat felé való vonulását, már pedig Bem, helyes strategiai érzékkel, ezt akarta volna mindenáron akadályozni.

Brassó felszabadítása ilyenformán le is került a napirendről s Bem július 17-én már nem erről, hanem egy — Moldva- vagy Oláhországba intézendő — betörésről ír Kossuthnak. Ezért nem is vonult az Olt völgyén Sepsiszentgyörgyre, hanem a Kászon völgyén Kézdivásárhely felé indult. Az Olt völgyét csak kisebb erőkkel szállotta meg,[34] ezenkívül pedig — mint már hallottuk — július 12-én[35] a Rikára is irányított egyes csapatokat,[36] amelyeknek parancsnokságát most Dobay alezredes vette át.

A Rikára tolt csoportnak egyelőre az volt a feladata, hogy

[31] Részletesen leírtam „A nagyszebeni hadosztály felbomlása" c. értekezésemben. (Hadtört. Közl. 1916. évf. 160—162. l.)

[32] Az erősítés: a 72. zászlóalj 4 százada (376 ember), a 11. huszárezred ½ százada (67 ember, 59 ló) és 2 db 6 fontos ágyú, július 17-én érkezett N.-Szebenbe. (*Gyalókay:* „A nagyszebeni hadosztály felbomlása." — Hadtört. Közl. 1916. évf. 164. 184—186. l.)

[33] Július 16.

[34] Július 17. és 18-án Oltszeménél a 85. zászlóalj 868 embere; a baconi útnál ugyanazon zászlóalj 1 tisztje és 50 embere állott, 1 db 3 fontos ágyúval. Mikóújfalunál a 11. huszárezred 4-ik százada (135 ember, 133 lóval) s az 1. székely lovasüteg 2 ágyúja helyezkedett el. Bükszádot a 85. zászlóalj 1 tisztje és 50 embere szállotta meg 2 db 3 fontos ágyúval, végül Tusnádfürdőn ismeretlen számú és fajtájú gyalogság állott, 4 db 3 fontos ágyúval. (Gyalókay lt.)

[35] „*Honvéd*" 179. sz. (Kolozsvár, 1849. júl. 25.)

[36] Mint a már felsoroltaknál későbbi csapatmozdulatokból is kitűnik: a 32., 50. és 81. zászlóalj, a 10. huszárezred ¾, s a 15. huszárezred ¼ százada, továbbá 6 vagy 8 ágyú került a Rikára. (Gyalókay lt.)

a Földvárról Bölönön és Homoródoklándon át Székelyudvarhelyre vivő útat elzárja az ellenség elől.

Maga Bem július 17-én d. u. 3 órakor indult csapatai után Csíkszeredáról[37] és éjjel 12 órakor Szárazpatakra,[38] 18-án pedig Eresztevénybe érkezett. Előőrseit „az eresztevényi tetőn, messze be Angyalos felé", az előőrsök tartalékát „a Maksán aluli gödörben" (?) helyezte el.[39] Itt maradt 20-án d. u. 1 óráig.

Különböző hadtörténetírók azt állítják, hogy Bem 11—15 ezer embert és 32—50 ágyút egyesített volna *Csíkszeredán.*[40] Ezen kívül — Clam-Gallas rémlátása szerint, — Hétfalu környékén is csak úgy nyüzsgött a sok fegyveres.[41] Ramming és követői ezt az állítást is megrostálás nélkül fogadják el.

Bármint forgatom, vizsgálom is az egykorú írásokat, 12 vagy épen 15 ezer főnyi magyar haderőt nem tudok belőlük összehozni. Már mondottam, hogy a székelyföldre rendelt csapatok egy része a Rikát szállotta meg, ez tehát nem is jutott Csíkszeredára. Ennélfogva az a sereg, amely a július 18—20. között kelt hivatalos létszámkimutatások[42] s a Borra százados összeállította hadrend[43] szerint, Bem személyes parancsnoksága alatt állott, jóval kisebb volt. Ime:

a) **Törzs:**

A hadseregparancsnokság személyzetéből	11 ember,	27 ló
Be nem osztott törzs- és főtisztek . . .	43 „	53 „

b) **Gyalogság:**

27. zászlóalj tartaléka	(Deák György őrnagy)	1098 ember	
79. „ „	5 sz. (Lukács őrnagy)	647 „	
82. „ 4 százada	(Kovács Ignác őrnagy)	1198 „	
80. „ 2 „			

[37] *Borra János,* Bem vezérkarához beosztott huszárszázados, tudósítása: Sepsiszentgyörgy, 1849. júl. 21. (u. o.)

[38] Kézdivásárhelytől éjszakra 10 Km.

[39] *Borra* szds. intézett tudósítása. (Gyalókay lt.)

[40] *Gelich:* i. m. III. 732. l.; *Breit:* i. m. III. 167. l.; *Heydte:* i. m. 72. l.; *Nagy S.:* i. m. 83. l.; *Ramming:* i. m. 520 l. stb. Ramming azonban elfelejti, hogy előbb (510. l.) mit írt Bemről: „. . . er *hofft* binnen einigen Tagen 12000 Mann mit 50 Geschützen *Kronstadt gegenüber* concentriert zu haben."

[41] *Clam-Gallas* jelentése a hadügyminiszternek (*K. A.* 143. XIII B. 107.). Már egyszer kimutattam, (Tört. Szemle 1915. évf. 93—94 l.), hogy az újonnan alakult honvédcsapatok felszerelése — fegyverek hiányában — már az orosz betörés előtt fennakadt. A hétfalusi hegység fegyveres megszállására tehát gondolni se lehetett. Clam-Gallas legfeljebb valami kaszás-lándzsás nemzetőröket láthatott azon a tájon s azoktól riadhatott meg annyira.

[42] Gyalókay lt.

[43] Júl. 19-én kelt. (u. o.)

85. „ (Kiss Antal őrnagy) . . . . . 970 ember
86. (Tuzson János őrnagy) . . . . . 1034 „
5. tart. zászlóalj (Hild Ferenc őrnagy) . . . 647 „
Papp szds. százada[44] . . . . . 210 „
Mindössze 6 zászlóalj: 5804 ember.

c) Lovasság:

4. sz. „Sándor" huszárezred 1/4 szda (Marcell Károly hdgy) . . . . . 36 ember 40 ló
6. sz. „Württemberg" huszárezred 6. századából (Egyed Lajos fhdgy) . . . . . 50 „ 55 „
11. sz. székely huszárezred 4. szda (?) . . 135 „ 133 „
15. sz. „Mátyás" huszárezred 5. oszt.[46] Móricz Dénes őrn.) . . . . . 106 „ 125 „
Mindössze körülbelül 3 3/4 szd: 327 ember 353 ló.[47]

d) Tüzérség:

(Müller József alezredes.)

1. sz. 6-fontos székely lovasüteg (Pap Sándor fhdgy) 4 ágyú
? sz. „ gyalogosüteg (?) } 8 ágyú
? sz. „ gyalogosüteg (?) }
1. sz. 3-fontos gyalogosüteg (Szabó Samu fhdgy) . 7 ágyú
? sz. „ „ (?) . 5 ágyú
Mindössze: 24 ágyú, 320 emberrel és 239 lóval.

e) Műszaki csapatok:

Székely útászcsapat, 2 szd. (Móricz Sándor szds) . *307 ember.*

Az egész haderő tehát: 6812 ember, 672 lóval és 24 ágyú-

[44] Alkalmasint a 4. tart. zászlóaljból.
[45] Júl. 23-án Moldvaországban elesett.
[46] A 15. huszárezrednek, a többitől eltérően, 5 osztálya volt. Az orosz betörés óta ez az 5-ik (csík-gyergyói) osztály 267 emberről és 215 lóról olvadt le az itt kimutatott létszámra, amely egy gyönge lovasszázadénak is alig felel meg.
[47] Hadtörténetíróink legtöbbje szerint Bem 1000 lovast vitt magával Háromszékből Moldvaországba. Ugyan honnan vette volna? Mint azt „Bem moldvaországi hadműveletei" c. értekezésemben részletesen kimutattam, ez az 1000 lovas, a hivatalos adatok világánál, 221-re zsugorodik össze. (Tört. Szemle: 1918. évf. 237—254. l.) Megjegyzem, hogy az 1000 lovas legendája orosz eredetű. (K. A.: 140. VIII. 48.)

val, ami a hadtörténetíróink emlegette 12—15 ezer főtől és 40—50 ágyútól még nagyon messze jár.

A távolságuknál fogva egyelőre fel nem használható rikai csapatok hadrendje a következő volt:

Különítményparancsnok: Dobay József alezredes.

32. honv. zászlóalj (Antos Ferenc őrnagy) . . .	806	ember
50. „ „ (Benkovics őrnagy) . .	816	„
81. „ „ (Endes József őrnagy) . .	622	„
10. („Vilmos") huszárezred 3/4 százada kb. . .	70	„
15. („Mátyás") huszárezred 1/4 százada	30	„
Tűzérség (6—8 ágyú) kb.	100—120	„
Mindössze (kerekszámban) kb. . .	*2500*	*ember.*

Ha ezt, a Bem közvetlen vezetése alatt állott maksai seregheż adjuk (kerekszámban) 9300 ember és 30—32 ágyú lesz az eredmény.

Lássuk mármost a Bemmel szemben állott II. osztrák hadtest összetételét és állományát is:[48]

Hadtestparancsnok: Gróf Clam-Gallas Eduard altábornagy[49]

Vezérkari főnök: Wagner őrnagy.

Tüzérparancsnok: Schön őrnagy.

1. Gróf Pergen vezérőrnagy hadosztálya:

Van der Nüll ezredes dandára:

24. („Parma") gyal. ezr. III. zlja (Gr. Daun őrnagy)	465	ember
51. („Károly Ferd.") gy. e. { III. zlja. (Klokocsán őrn.) / komb. zlja (Steinberg szds.) }	840	„
Bukovinai határőr osztály (Raab fhdgy) .	240	„

[48] *K. A.:* 140. VI. 14. — *Ramming:* i. m. 24. l.; *Heydte:* i. m. 70., 71. l.

[49] *Clam-Gallas* vitéz, de régidivatú, minden különös vezetőképességnélküli osztrák lovasgenerális volt. Az 1848. olaszországi hadjáratban mint vezérőrnagy vett részt s május 29-én Montanaránál, júl. 25-én Custozánál, bátorságával tűntetvén ki magát, a Mária-Terézia-rend lovagkeresztjét kapta. Úgy látszik, ez volt a jogcím arra, hogy a II. hadtest parancsnokságában Malkowsky altábornagy utódja legyen. Hogyan töltötte be ezt az állását? — azt mindjárt látni fogjuk.

Clam-Gallas 1859-ben és 1866-ban (a csehországi harctéren) az I. hadtestet vezette, de dicsőséget se az egyik, se a másik háborúban nem aratott.

1891-ben halt meg, mint ny. lovassági tábornok s a cs. és kir. 16. huszárezred tulajdonosa.

11. (székely) huszárezred két százada (Suini őrnagy)	135	ember
1. sz. 6-fontos gyalogosüteg (Sichrowsky fhgy)	114	„
½ röppentyűsüteg (Tiller fhdgy)	60	„
Mindössze: 3²/₆ zlj, 2 lov. szd, 1 könnyű-, ½ röpp. üteg:	*1854*	*ember.*

b) *Br. Stutterheim ezredes dandára:*

23. vadászzászlóalj (Pöck őrnagy)	515	ember
63. („Bianchi")[50] gy. e. (I zlja (Pollovina szds.) / II. zlja (Vukovich őrnagy))	1200	„
41. („Sivkovich") gy. e. (III. zlja (Jellinek szds.) / I. sz. LW. zlja (Kleiser őrn.))	960	„
3. („Miksa Ferd.") könnyű lov. e. 5., 6. szda (Niemetz őrn.)	125	„
2. sz. 6-fontos gy. üteg (Köppel hdgy)	121	„
Mindössze: 5 zlj., 2 lov. szd, 1 könnyű üteg:	*2921*	*ember.*

2. Coppet vezérőrnagy hadosztálya:

a) *Eisler ezredes dandára:*

„Uracca" gránátos zászlóalj[51] (Robaglia szds)	510	ember
1. erd. oláh határőr ezr. I. zlja (Riebel József őrnagy)	410	„
62. („Tursky") gy. e. (III. zlja (Nechiba őrnagy / tartalék[52] zlja (Jovich szds.))	838	„
31. („Leiningen") gy. e. III. zlja (Riebel Károly őrnagy)	305	„
3. („Miksa Ferdinánd") könnyű lov. ezr. 2. szda	120	„
1. sz. 12-fontos gyal. üt. (Michelczicz hdgy)	144	„
Mindössze: 5 zlj, 2 lov. szd., 1 nehéz üteg:	*2327*	*ember.*

[50] 1799-ben alakult s 1852-ben az 55. számot kapta. Nem azonos tehát az 1860-tól 1918-ig fennállott 63. gyalogezreddel. *(Beran:* „Geschichte des k. u. k. Inf. Regts Nr. 55." 4. és 297. l.)

[51] A 31., 51. és 62. gyalogezred gránátososztályaiból alakult. Minden gránátososztály 2 századból állott. *(Orsz. Lt.* HT. — D. 815.)

[52] Ezt a zászlóaljat *Ramming* is, *Heydte* is kifelejtette a hadrendből. (I. m. 24. és 70., 71. l.)

b) *Schönberger ezr. lovasdandára:*

3. („Miksa Ferd.") könnyű l. e. (Br. Lederer alezredes) 4 szd.	262	ember
5. („Savoyai") drag. e. (Schönberger ezr.) 6 szd.	360	„
Mindössze 10 század:	*622*	*ember.*

Tüzér tartalék:

(Herle fhdgy.)

1. sz. 3-fontos gyal. üteg[53] (Sztraka hdgy) . . .	96	ember
3. sz. 6-fontos gyal. üteg (Raak hdgy) . . .	104	„
Röppentyűs szakasz	11	„
Lövőszeres oszlop	80	„
Mindössze:	*291*	*ember.*

Az egész — nagyon megfogyatkozott — hadtest tehát 13²/₆ zászlóaljból, 16 lovasszázadból, 5 ütegből és 5 db röppentyűvetőből állott, létszáma pedig 8015 fő volt.

Lüders, nem tartván Clam-Gallas hadtestét a reá háruló feladat megoldására elég erősnek, Rennenkampf tábornokot egy erős különítménnyel hagyta ott,[54] amely a következő csapatokat foglalta magába:

Wolhyniai gyal.-ezred[55] (Lein ezr.) 3317 ember.

„Bug" dzsidás ezr. (Rennenkampf tbk.)[56]	1220	„	1077	ló
48. doni kozákezr. 3. századából	56	„	57	„
14. tüzérddr. 5. könnyű ütege .	189	„	150	„ 8 ágyú
9. lovasüteg fele kb. . . .	105	„	130	„ 4 „
Mindössze: 4887 ember, 1414 ló, 12 ágyú.				

Ezt is beleszámítva: 17²/₆ zászlóalj, 24¹/₂ lovasszázad, 6¹/₂

[53] Az osztrák tábori tüzérségből már 1842-ben kiselejtezték a 3-fontos ágyút s csak hegyiháborúban, vagy pedig — mint itt is — a hiányzó 6-fontosak pótlására alkalmazták. Minden könnyű üteg 4 db 6- (vagy 3-) fontos ágyúból és 2 db 7-fontos rövidtaracból, minden nehéz üteg 4 db 12-fontos ágyúból és 2 db 7-fontos hosszútaracból állott. A röppentyűs ütegnek 6 db röppentyűvetője volt.

[54] *K. A.:* 140. VII. 16. ad 19. 43. továbbá *H. v. N.:* i. m. I., II. 152. I.

[55] Ebből azonban 2 zászlóaljat, az 5. könnyű üteg felével és néhány kozákkal együtt, a tömösi szoros állandó őrségeül jelöltek ki, ezekkel tehát — támadó hadművelet esetén — nem rendelkezett Clam-Gallas. *(K. A.:* 140., VII. 43.)

[56] Az orosz gyalogságnál és lovasságnál akkoriban több tábornok szolgált, mint ezredparancsnok. *(H. v. N.:* i. m. I., II., 70—77. l.)

üteg, 5 drb röppentyűvető volt, 12902 emberrel, Clam-Gallas parancsnoksága alatt.

Ha ezt Bem hadával egybevetjük, a magyar és osztrák (orosz) csapatok 7:13 arányát kapjuk. Sőt még ha a rikai csoportot hozzászámítjuk is, az arány — Bem javára — csak 9.5:13-ra javul.

Ha azonban a csapatoktól várható erőkifejtést is tudni akarjuk, akkor azoknak nemcsak számbeli erejét, hanem használhatóságuk fokát is meg kell állapítanunk. Hivatalos adatok nyomán ismételten bizonyítottam már,[57] hogy Bem seregének jókora része nem volt az oroszokéval egyenlőrangú. Itt azonban nemcsak az orosz, hanem — nagyobb részben — a délmagyarországi hadjárat kudarcától s az oláhországi hosszas táborozás sanyarúságaitól megviselt osztrák volt az ellenfél, ami valamennyire a mieink javára billentette a mérleget.

Ettől függetlenül vizsgálva a dolgot, a magyar seregről általában azt mondhatjuk, hogy azok a csapattestei voltak leghasználhatóbbak, amelyeknek állományában legkevesebb volt az ujonc, továbbá — bármilyen különösen hangzik is — azok, amelyek szülőföldjüktől távol harcoltak, ahonnan a vitézek nem egykönyen szökdöshettek haza.[58]

Az itt számításbavehető honvédcsapatok állapotáról, tájékoztatásul, a következőket mondhatom:

A 27. zászlóalj tartaléka 1849 június havában alakult s jún. 21-én 908, teljesen tanulatlan s így hasznavehetetlen, ujonca volt. Ezek a hosszabb menetet, természetesen, nem bírták s mire a zászlóalj Kolozsvárról Maros-Vásárhelyre érkezett, 377 volt a szolgálatra képtelenek száma.[59]

A 79. zászlóalj tartaléka, június második felében, 348 újoncot kapott.[60]

A 85. zászlóalj *ötféle* puskája között 364 darab kovás volt.[61]

[57] *Erd. Múzeum:* 1913. évf. 138—140. l., *Tört. Szemle:* 1915. évf. 93—95. l. és *Hadtört. Közl.:* 1916. évf. 158—160. l.

[58] A tömeges szökés az erdélyi hadseregben egyre jobban elharapózott. Bem fennebb számbavett kis seregéből, pár nap alatt, 210 ujonc szökött meg, még mielőtt ellenséget látott volna. Ebből a (biharvármegyei) 27. zászlóalj tartalékára csak 5, ellenben a (székely) 85. zászlóaljra 84, a 86.-ikra 46 szökött katona esik. *(Pap Károly* őrnagy jegyzéke a megszökött újoncokról. Maksa, 1849 júl. 19. — *Gyalókay* lt.) Lásd különben *Szabó Samu* főhadnagy Kászonújfaluban, 1849 jún. 28.-án és K.-Vásárhelyen, 1849 jún. 29.-én kelt tudósításait is. *(Nagy:* i. m. 169., 170.)

[59] M.-Vásárhelyi térparancsnokság jelentése. 1849 júl. 10. *(Gyalókay* levéltár.)

[60] *Tört. Szemle:* 1915. évf. 106. l.

[61] U. o., 93. l.

Az 5. tartalékzászlóalj, arra a hírre, hogy az oroszok Brassó felől betörtek, puskalövés nélkül odahagyta az őrizetére bízott ojtozi szorost. Június 8-tól július 16-ig 1070 főről 264-re olvadt le s a legutolsó pillanatban 383 ujoncal egészítették ki.[62]

A nagyobbára ujdonsült és hiányosan felszerelt 11. és 15. huszárezredben maguk a honvédek se nagyon bíztak.[63] Az előbbinek itt szerepelt 4-ik századában, 125 ló között 28 feltörött hátú, tehát hasznavehetetlen volt.[64] A 15. huszárezred 5-ik (csík-gyergyói) osztályának egy negyedrésze se volt az orosz betöréskor felszerelve, s még a július 20-án kimutatott 106 lovas felszerelése se volt teljes.[65]

A tűzérségről — sajnos — nincsenek megbízható adataim. Csupán annyit állapíthatok meg — s ez jó jel — hogy *az imént említett 210 szökött katonából egy se volt tüzér.*

Az utászoknak, szerszámjukon kívül, csak oldalfegyverük volt.

Mindezekhez még hozzátehetjük azt is, hogy sem a legutóbbi (júl. 5.) vereség, se pedig a törzstiszteknek Gál Sándor ezredes ellen támasztott zendülése, nem volt alkalmas arra, hogy az anélkül is elcsüggedt, kedvetlen s lépten-nyomon megugrásra hajlandó honvédcsapatokba bizalmat és újabb lelkesedést öntsön.

Csak az volt a szerencse, hogy a II. osztrák hadtestnél se volt sokkal jobb a helyzet, jóllehet ott nem fordult elő annyi fegyelembeütköző vétség, mint a mieinknél.

III.

Július 14. és 15-én váltotta fel a II. osztrák hadtest a barcasági és háromszéki orosz csapatokat, hogy — Paskiewitsch tábornagy kívánsága szerint — a székelyeket letiporja s földjükön a háború előtti régi rendet visszaállítva, az V. orosz hadtest hátát, minden keletfelől származható bajtól oltalmazza.[66]

Bizonyos, hogy ezt a feladatot csak kíméletlen, gyors

[62] *Gyalókay* lt. — A 80., 81., 82. zászlóaljról már szólottam. *(Erd. Múzeum:* 1913. évf. 138., 139. l.)

[63] *Szabó S.* fhdgy tudósítása. *(Nagy S.* i. m. 170. l.) Továbbá *Domahidy Ferenc* huszárfőhadnagy tudósítása. Maksa, 1849 júl. 2. *(Nemz. Múz.* lt. — 1848/49. iratok.)

[64] Júl. 17. létszámkimutatás. *(Gyalókay* lt.)

[65] Júl. 20. létszámkimutatás. (U. o.)

[66] *Dorsner* ezr. jelentése. Bukarest, 1849 jún. 11. *(K. A.:* 142. XIII/A. 16.)

támadással s az első siker haladéktalan és alapos kiaknázásával lehetett volna kielégítően megoldani.

Clam-Gallasnak azonban nem nagy kedve volt hozzá, hogy Bemmel ujjat húzzon. Lüders meg éppen nem nógatta támadásra, mert neki az volt most a legfontosabb, hogy Nagyszeben és Gyulafehérvár felé irányuló hadműveletei közben, ne kelljen a hátát rajtaütéstől féltenie; továbbá az, hogy a tömösi és törcsvári szorost is őrizze valaki, mindaddig, amíg ő — a vöröstoronyi szoroson át — Oláhországba újabb utat nem nyit. Erre a feladatra keresve se találhatott volna hajlandóbb embert, a tétovázó, örökké meglepetéstől tartó, Clam-Gallasnál, aki készségesen vállalkozott az efféle, nem sokat kockáztató, szerepre.

Félre is tett nyomban minden támadó tervet s egyelőre csupán a következő három feladat megoldásában kereste az üdvösséget:

1. az élelmezés biztosítása Háromszékből;
2. Brassó és a tömösi szoros fedezése;
3. az oroszokhoz vivő földvár—sárkány—fogarasi út biztosítása.

Ezzel a gyakran összekoccanó három problémával okolja meg[67] azt az intézkedését, hogy az alája rendelt csapatokat, a a hátrányos térszínviszonyok ellenére is, abba a háromszögbe állította, amelynek csúcspontjait Földvár, Predeál és Sepsiszentgyörgy jelzik.

És pedig: Eisler ezredes dandárát Földvárra, Van der Nüllét Sepsiszentgyörgyre, Rennenkampf különítményét Kökös közelébe, végül Stutterheim gyalog- és Schönberger lovasdandárát — hadtest tartalékul — Szászhermányba és Botfaluba helyezte. A tömösi szorost — Alsó- és Felsőtömösnél, továbbá Predeálnál — a wolhyniai orosz gyalogezred két zászlóalja szállotta meg, egy fél könnyű üteggel s néhány kozákkal együtt.[68]

Ebben a helyzetben akarta tehát Clam-Gallas Bem támadását bevárni.

[67] *Clam-Gallas* jelentése a hadügyminiszternek. (U. o., 143. XIII/B. 107.)

[68] Szászhermány—Kökös: 13 km; Kökös—S.-Sz.-György: 11 km; S.-Sz.-György—Földvár: 25 km; Földvár—Botfalu 6.5 km; Botfalu—Szászhermány: 7 km; Szászhermány—S.-Sz.-György 22 km. — Clam-Gallas tehát, egy nap alatt, akár Földváron, akár S.-Sz.-Györgyön egyesíthette hadtestét. (A tömösi két orosz zászlóalj nem jött számításba.) Ellenben Rika—Oltszeme: 48 km; Oltszeme—Maksa: 18 km; Oltszeme—Tusnádfürdő: 24 km. lévén: Bem a júl. 19.-iki helyzetből se tudta volna csapatait se a Rikán, se Maksa körül egy nap alatt összevonni. (1. és 2. vázlat.)

Ha azonban az osztrák hadtestparancsnoknak nemcsak a háború bevégezte után írott jelentését, hanem egykorú leveleskönyvét,[69] továbbá az események forgatagában hevenyén papírra vetett parancsokat, rendelkezéseket és hadműveleti naplókat is tanulmányozzuk, akkor szükségképen az a meggyőződésünk támad, hogy a július 15. és 20. közötti néhány nap, a legnagyobb fejetlenség és tanácstalan ide-oda kapkodás időszaka volt.

Nemcsak a csapatok elhelyezése, hanem az egyes dandárok hadrendje is, úgyszólván 24 óránkint változott.[70] Naponta felriasztották[71] s minden elfogadható ok nélkül, ide-oda rángatták, össze-vissza csereberélték őket. Valóságos francianégyest járattak velük, a Földvár—Brassó—Uzon—Sepsiszentgyörgy körülhatárolta területen, aszerint, hogy Clam-Gallas honnan kapott valami — alapos avagy merőben kósza — hírt, a majd itt, majd ott felbukkanó s az osztrákokat folytonosan nyugtalanító magyarok, immár küszöbön álló támadásáról.[72]

Csaknem felborította az egész helyzetet az a július 19-én jött jelentés, hogy körülbelül 1000 magyar gyalogos, 2 huszárszázaddal és 2 ágyúval, Szászmagyaróst[73] készül megszállani s hogy ugyanakkor Kézdivásárhely irányából is nagyobb mozgolódás észlelhető.[74]

Erre a hióbhírre Clam-Gallas teljesen elveszíti a fejét. Mint Dick orosz tábornoknak írja, a szászmagyarósi csapat csakis valamely nagyobb magyar hadoszlop elővédje lehet s már előre is fogvacogva gondol a másnap bizonyára elkövetkező támadásra. Nem bízik benne, hogy Bemmel diadalmasan mérkőzhessék meg s ezért arra kéri Dicket, hogy a Sárkányon levő négy orosz zászlóaljat azonnal indítsa a földvári úton Persányba, az osztrák sereg támogatására.[75] A nagy ijedség azonban korai volt, mert a magyar csapatok Szászmagyarósról 20-ikán már visszahúzódtak.[76]

[69] *K. A.:* 142. XIII/A. 13. a—m.

[70] U. o. és *Operations Journal der Brigade Stutterheim. (K. A.:* 142. XIII/A. 17½.) — Az első elhelyezkedés azoknak a jelentéseknek alapján készült, amelyek szerint K.-Vásárhelynél, Bikszádnál és F.-Rákosnál (2. vázlat) nagyobb erejű magyar csapat áll.

[71] Júl. 17., 18., 19., 20.

[72] „Seine Patrouillen streiften keck bis in die zunächst unserer Frontlinie befindlichen Ortschaften und *mit unermüdlicher Tätigkeit erschien er bald hier, bald dort mit bedrohlicher Stärke.*" *(Clam-Gallas* jelentése, i. h.)

[73] Földvár és F.-Rákos között. (2. vázlat.)

[74] *Clam-Gallas* leveleskönyve. *(K. A.* 142. XIII/A. 13 m.)

[75] U. o.

[76] *K. A.:* 142. XIII/A. 12½.

Nyilvánvaló, hogy ezt az expediciót — Bem parancsára — a Rikán álló Dobay alezredes rendezte; célja is világos: az udvarhelyi útra kívánta terelni az osztrák hadtestparancsnok figyelmét, hogy erejének egyrészét ezáltal Földváron kötve le, megakadályozza azt, hogy Eisler ezredes dandára a többiek segítségére siethessen. Ez, mint látni fogjuk, sikerült is.

Végre, július 20-án, csakugyan elkövetkezett Bem támadása, amelyet Clam-Gallas már öt nap óta remegve várt. Ekkorára azonban az eddigi sok rendszertelen kapkodás és oknélkül való riadalom annyira megzavarta már az osztrák hadosztály- és dandárparancsnokok fejét, hogy most, amikor kenyértörésre került a dolog, mindeniknek csak a mielőbbi visszavonuláson járt az esze.

Clam-Gallas jelentése vajmi röviden, alig néhány szóval, siklik át a július 20-ikai — csúfosnak mondható — hátráláson, ami érthető is, mert nem volt semmiféle olyan ok, amely a — szinte ellenállás nélkül történt — gyors visszavonulást csak valamennyire is igazolhatta volna.

Most, mielőtt még az események vázolását folytatnám, a következőket kell közbeszúrnom:

Bemnek, hogy moldvaországi expedíciója alatt hátát biztosítsa, nem volt elegendő a határhoz olyan közel eső Kézdivásárhely birtoka. Szükségessé vált, hogy Sepsiszentgyörgy is az ő kezébe jusson, nehogy az ellenség, az Olt völgyén felfelé haladva, a kézdivásárhely—csíkszeredai útat is hatalmába kerítse s Bem összeköttetéseit arrafelé megszakítsa. Ugyancsak el kellett a Feketeügy vonalát is foglalnia, hogy megakadályozza Clam-Gallasnak Uzon felől Kézdivásárhely felé való támadását, amely könnyen elzárhatta volna az ojtozi szorost a Moldvaországba hatolt magyar csapat *mögött*.

Csak arra várt tehát, hogy a Maksára rendelt csapatok megérkezzenek s miután ez, a július 19-ről 20-ikára virradó éjjelen megtörtént,[77] nyomban megkezdette a támadást.

Azon a tájon, amelyet Bem támadása közvetlenül ért, az osztrák és orosz csapatok helyzete a következő volt:

Sepsiszentgyörgyön és Sepsiszentkirályon: 3 zászlóalj,[78] 4 lovasszázad, 1—6 fontos üteg, 1/2 röppentyűsüteg.

Illyefalván: 2 zászlóalj;[79]

[77] Egykorú névtelen tudósítás. (*Honvéd*, 179. sz. Kolozsvár, 1849 júl. 25.)

[78] Van der Nüll dandárából.

[79] Stutterheim dandárából. — A sepsiszentgyörgy—illyefalvi csoportot Gr. Pergen tábornok, hadosztályparancsnok vezette, akivel Rennenkampf orosz tábornoknak a legszorosabban együtt kellett volna működnie.

Szotyoron: 8 orosz dzsidásszázad, ½ lovasüteg;
Prázsmáron és Kőkösön: 2 orosz zászlóalj és egy fél könnyű üteg; végül
Szentiván táján egy fél kozákszázad állott.
Mindössze tehát 7 zászlóalj, 12½ lovasszázad, 14 ágyú és 3 röppentyűvető.[80] Ezzel szemben az öreg Bem 6 zászlóaljat, 3¾ lovasszázadot és 24 ágyút állíthatott harcba.

2.vázlat. A helyzet 1849. jul. 19-én.

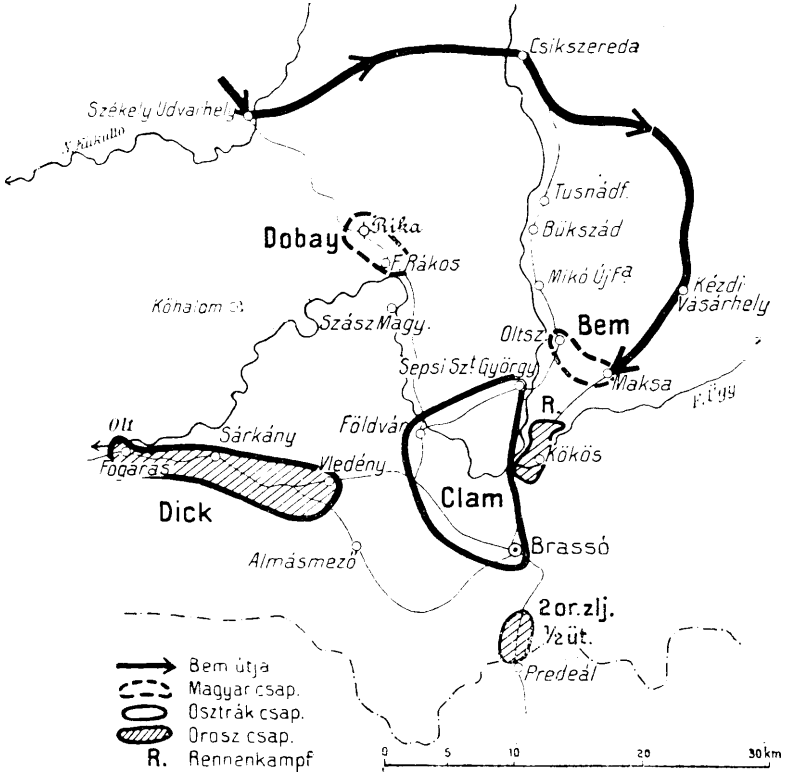

Igaz ugyan, hogy az osztrák zászlóaljak — állományra — a honvédekéinél jóval gyöngébbek voltak, de ezt az aránytalanságot kiegyenlíthette jobb felszerelésük, továbbá az orosz és osztrák lovasság fölös száma is. Az erőviszonyok tehát semmiképen se hiusíthatták meg az osztrákok (és oroszok) szívós

[80] *Clam-Gallas* leveleskönyve. (*K. A.*: 142. XIII. A. 13. i.)

ellenállását, annál is kevésbbé, mert Szászhermányból könnyen kaphattak erősítést, Bem azonban semmiféle erőgyarapodásra nem számíthatott.

Ennek előrebocsátása után lássuk, mi történt 19-ikén? A 24. gyalogezred krónikája szerint,[81] már a szász-magyarósi riadalommal egyszerre jelezte egy osztrák lovasjárőr, hogy a magyarok 7000 emberrel közelednek Sepsiszentgyörgy felé, mire az ott, Sepsiszentkirályon és Illyefalván levő csapatokat tüstént,[82] a Szászhermányban levőket pedig délután 3 órakor[83], felriasztották. Erre a hírre Pergen tábornok, aki — úgy látszik — orosz kollégájában nem nagyon bízott, Gr. Daun őrnagyot a 24. gyalogezred 15. és 16. századával, továbbá egy lovasszázaddal, Killyénen át nyomban Szentiván felé indította.

Rennenkampf tábornok — a magyarok közeledését hallva, — dzsidásezredét és fél lovasütegét Szotyorra,[84] Lein ezredes két zászlóalját és fél könnyűütegét pedig Kőkösre irányította.[85] Az est beálltával azonban lovasságát is Kökösre rendelte vissza, mert a kozákok jelentése szerint, a magyar sereg zöme már áthaladt Szentivánon s mert a beállott sötétség a további felderítést meggátolta. Csupán a kozákok maradtak kinn Szentiván előtt.[86]

Rennenkampfnak ez a hátráló mozdulata nagyon megijesztette az Illyefalván levő Pergen tábornokot; arra kéri tehát Clam-Gallast, hogy Rennenkampf lovasságát rendelje azonnal vissza, korábbi állásába, Szotyor mellé. Hat órakor reggel már azt jelenti Clam-Gallasnak, hogy az orosz tábornok, anélkül, hogy a magyarok megtámadták volna, a Feketeügy balpartjára vonult vissza, miáltal a sepsiszentgyörgy—illyefalvi csoport jobb szárnya válságos helyzetbe jutott. Pergen szorultságát és idegességét legjobban saját szavai tanusítják: *„General Rennenkampf hat mich complet in Stich gelassen* und sich, ohne angegriffen zu werden, hinter die Kökös[87] zurückgezogen. Meine rechte Flanke ist daher voll-

[81] *Prohászka:* „Geschichte des k. k. Inf. Regts. Nr. 24." — 457. l.
[82] U. o.
[83] *Op. Journal der Brig. Stutterheim. (K. A.* — 142. XIII. A. 17½.)
[84] 1. vázlat.
[85] *Rennenkampf* Clam-Gallasnak. *(K. A.* — 140. VII. 4.)
[86] *Pergen* Clam-Gallashoz, júl. 20., reggel 3h: „...Der Offizier der herüberkam sagte mir, der Herr General habe sich deswegen zurückgezogen, weil ihm die Kosaken meldeten, dass der Feind in grosser Stärke über St Ivan heruntergezogen wäre und es schon zu finster wäre um Recognoscierungs Patrouillen auszusenden." *(K. A.* — 140. VII. 35.)
[87] Helyesen: Feketeügy.

kommem in der Luft und ich bin jedem Angriff ausgesetzt, ohne ein Geschütz zu haben. Ich weis nicht, ob der Feind von St Ivany vorgegangen ist oder nicht. *Gott gebe dass der Tag bald vergeht.*"[88]

Igaz ugyan, hogy Rennenkampfnak nem volt nagy kedve Bem huszárjaival megütközni,[89] de azért Pergen gyanakvása mégis túlságos volt, mert az orosz tábornok, 20-án reggel 3 órakor, Prázsmár tájáról újra Szotyor—Uzon vonalába nyomult előre. Onnan egy dzsidás-osztályt küldött tovább Szentiványra,[90] hol az Daun őrnagy különítményével találkozott.

Az orosz tábornok 4 h 30-kor reggel ujabb jelentést ír, mely szerint 2000 főnyi magyar gyalogság vonul Laborfalván[91] és Szentivánon át Uzon felé, a magyar lovasság pedig — a kozákok híradása szerint — Sepsiszentgyörgy felé tart.[92]

Pergen tábornok, Rennenkampf és Daun jelentése alapján, az oroszok előzőnapi példáját követve, Sepsiszentgyörgy rögtöni kiürítését rendelte el, amit azonban 2000 honvéd támadása sehogysem okolhat meg. Hadosztályából csupán a 24. gyalogezred III. zászlóalját hagyta ott, egy lovasszázaddal, többi csapatát pedig Illyefalvára küldötte vissza.

De a várt támadás mégse történt meg olyan hamar, mint azt Pergen gondolta. Bem ugyan délután 1 órakor[93] útrakelt maksai táborából, azonban előőrsei mégis csak este 7 h 30-kor csaptak a Van der Nüll dandár utóvédjével, az Olt sepsiszentgyörgyi hídjánál, össze.[94]

Bem támadó oszlopa, amely máris megzavarta az osztrákokat, az utóbbiak jelentései szerint, 2 zászlóaljból, 3 lovasosztályból (!) és 12 ágyúból állott.[95] Az osztrák utóvédből egy gyalog- és egy lovasszázad az Olt balpartján — a híd előtt — foglalt állást, a többi pedig a túlsó parton maradt.

Mindeddig nem tudtam erről az ütközetről részletesebb és megbízhatóbb adatokat találni;[96] ennélfogva csupán an-

[88] *K. A.* — 140. VII. 35.

[89] U. o. 35. a. — Panaszkodik, hogy lovai már három nap óta nem láttak rendes abrakot s hogy a szakadatlanul szolgálatban levő legénység a főzéshez se jut.

[90] U. o.

[91] Szentiván tőszomszédságában, tőle keletre.

[92] *K. A.* — 140. VII. 35. b.

[93] *Borra János*, Bem vezérkarához beosztott 11. huszárezredbeli százados tudósítása. — Sepsiszentgyörgy, 1849 július 21. (*Gyalókay* lt.) A „*Honvéd*" 179. (júl. 25.) számában megjelent egykorú névtelen tudósítás szerint, Bem d. u. 2 indult el Maksáról.

[94] *Borra* tudósítása (id. h.).

[95] *Prohászka:* i. m. 458. l.

[96] *Ramming* is csak futtában említi (i. m. 520. l.) s a többi for-

nak megállapítására szorítkozhatom, hogy az osztrákok egy óra mulva már meghátráltak — Borra szerint megszaladtak — s a beállott sötétség leple alatt Illyefalvára húzódtak vissza.[97]

Ugyancsak 20-án, délután 6 órakor, Bem baloldali oszlopa Uzon és Kökös között megtámadta s másfélóráig tartott harcban, a Feketeügy balpartjára nyomta vissza Rennenkampf orosz lovasságát.[98]

Összefoglalva a történteket: a Bem támadásánál számbavehető 7 (osztrák és orosz) zászlóaljból csak egy, a 12½ lovasszázadból *talán* 5, a 14 ágyúból azonban egy se került harcba; vagyis *a csoport nagyobbik része kereket oldott, anélkül, hogy magyar csapatokkal találkozott volna.*

De ezt a csorbát akkor még könnyen ki lehetett köszörülni, mert Bem másnap — Illyefalvánál — nagyon lanyhán támadott, azután pedig már elmult a szászmagyarósi veszedelem is. Ennélfogva mi sem akadályozhatta Clam-Gallast abban, hogy legalább is a Szentpéterről és Szászhermányból könnyen kimozdítható 5 zászlóaljat, 2 lovasszázadot és 2½ üteget Pergen csoportjának megerősítésére használván fel, az elveszett — *de fontosnak tartott*[99] — Sepsiszentgyörgyöt visszaszerezze. Nem tette, bár maga is jól tudta, hogy nagy hibát követett el, amelyet csak valami ügyesen kitalált ürüggyel tud leplezni, vagy talán igazolni is. Ilyen mondvacsinált megokolásul kínálkozott az az állítása, hogy azért

rások is vagy röviden, vagy hibásan írnak róla. Nem lehet semmi okosat kisütni a *Honvéd* 179. számában megjelent egykorú tudósításból se. Az is szerfelett zavaros, amit *Nagy Sándor* ír róla (i. m. 83. l.). Mint szabadságharcunk annyi más krónikásának, neki se volt érzéke hozzá, hogy a harc taktikai szempontból fontos és jellemző mozzanatait felismerje és megörökítse.

[97] *Borra* tudósítása (i. h.).

[98] Az oroszoknak négy lovuk hullott el a küzdelemben, tíz pedig súlyosan megsebesült. Ezek közül öt, pár nap múlva, szintén megdöglött. Még a nevüket is tudjuk: Bastania, Jenesa, Tefon, Katafalka és Asepia. Valamennyi a „Bug" dzsidásezredhez tartozott. Az orosz dzsidások elvesztettek továbbá: 20 darab 1838. M. karabélyt, 16 darab 1827. M. kardot és 17 darab 1849. M. dzsidát. Hogy hány ember pusztult el ebben a harcban, azt sehol se látom feljegyezve, de valószínűnek tartom, hogy a fegyverrel együtt a gazdájuk is odaveszett. („*Corresp. Prot. des II. Armée-Corps-Cdos*", Corr. No. 148., 149., 168. — *K. A.* 143. XIII B. 103.)

[99] „Die Besetzung von Sepsiszentgyörgy ermöglichte aber allein den Besitz jener Terrainstrecke, aus welcher die Lebensmitteln des reichen Háromszék bezogen werden können, denn *die Räumung dieses Punktes hätte augenblicklich den Feind dahingezogen.*" (*Clam-Gallas* jelentése. *K. A.* — 143. XIII. B. 107.) Az osztrák hadtestparancsnoknak ez a megállapítása a júl. 14., 15.-i helyzetre vonatkozik.

hátrál, mert az ellenséget a Barcaságra akarja csalogatni,[100] majd pedig az, hogy a magyarok nagy erővel (?) közelednek a tömösi szoros felé, ennélfogva nem is annyira Bem illyefalvi tüntetésszerű támadása, mint inkább az osztrák jobbszárny bizonytalan helyzete tette kívánatossá a további visszavonulást Földvár felé.[101] Azt azonban bölcsen elhallgatja, hogy a tömösi szorosban már 2 orosz zászlóalj és egy fél könnyű üteg állott s hogy 21-ikén odarendelte még Lein ezredes 2 zászlóaljját is.[102] Igy hát az osztrák jobb szárnyat, a hegyek felől, alig érhette volna meglepetés.

Mennyire másképen hangzik Rennenkampfnak írott levele, amelyben azt mondja, hogy *meg akarja Bemnek a Barcaságra való hatolását gátolni s ezért a tömösi csoporttal a magyarok bal szárnyát fogja fenyegetni.*[103] Vagyis, egyik állítása szerint maga után csalogatja, a másik szerint pedig feltartóztatja Bemet. Mi itt az igazság? Alkalmasint az, hogy 21. és 22-én még maga Clam-Gallas se tudta, hogy mit akar s majd csak az *Eisler* dandár 22-én végrehajtott expeditiója után szándékozott a további tennivalókat megállapítani, amint ez az említett levélből határozottan ki is tűnik.

Ebből tehát az is kiviláglik, hogy az osztrák hadtestparancsnok egyáltalában nem siettette a Bemmel való végső leszámolást, mert ha csakugyan összeakarta volna tépni ellenfele „strategiai szövevényét" — amint azt többször idézett jelentésében írja — akkor a hadműveleti vonal nem Földvár—Előpatak—Szemerja, se nem Földvár—Árapatak—Illyefalva, hanem Szászhermány—Uzon—Kézdivásárhely—Sósmező lett volna. Hiszen Clam-Gallas július 21-én már jól tudta, hogy Bem az ojtozi szorost — bizonyára nem ok nélkül — alaposan kikémleltette s ha mégúgy nem értette is meg az orosz hadműveleti alap megtámadásának strategiai jelentőségét:[104] ösztönszerűen is az ojtozi szoros felé kellett fordulnia, ha Bemmel döntő viadalra akart volna kelni.[105]

[100] U. o., továbbá *Heydte:* i. m. 72. l.

[101] „Es war... die Bedrohung der Flanke und des Rückens durch Insurgentenschaaren beunruhigend, weshalb es notwendig wurde sich zu concentrieren und dem Feinde eine compacte Masse entgegenstellen." *(Clam-Gallas* jelentése, i. h.)

[102] *Clam-Gallas* Rennenkampfnak. Földvár, júl. 22. *(K. A.* — 140., VII. 47.)

[103] U. o.

[104] *„Konnte der gesunde Menschenverstand den Zweck eines solchen Vorhabens auch nicht erfassen,* so war bei den abenteuerlichen va banque spielenden Unternehmungen der Rebellen ein solcher Plan im Grunde doch nicht unwahrscheinlich." *(Clam-Gallas* jelentése, i. h.)

[105] Erről még lesz szó.

E helyett azonban Van der Nüll és Stutterheim dandárát Szászhermány körül egyesítette s még 21-én este Földvárra vonult vissza velük.[106]

Bármilyen kisszerű csetepaték voltak is a július 20-án és 21-én vívott harcok, eredményük mégis nagy volt, mert egész Háromszék nyomban megtisztult az ellenségtől.

Tudva már most Pergen és Rennenkampf gyors visszavonulását, önkéntelenül is az a gondolatunk támad, hogy Bemnek — a moldvaországi betörés tervét elejtve, s a szerencsésen indult hadműveleteket *minden erejével* folytatva — Clam-Gallas ellenében sorsdöntő sikert kellett volna kicsikarnia.

Igaz, hogy Bem csapatainak számbeli ereje és általános állapota nem volt valami kedvező, de félig-meddig ellensúlyozhatja azt Bemnek a vezetésben megnyilvánult, a határozatlan Clam-Gallasénál jóval nagyobb, ügyessége, az ellenség jókora részének máris bekövetkezett hátrálása, továbbá az a körülmény is, hogy ugyanaz az osztrák hadtest a délmagyarországi hadjáratban is erősebb volt Bem seregénél s mégis kudarcot vallott. Végül azt se hallgathatjuk el, hogy *Bemnek akkora hada, a mekkorát itt most egyesíthetett volna, egyetlen ütközetében se volt.*

Azonban jól jegyezzük meg, hogy az osztrákokon vett diadal csak akkor lehetett volna teljes, ha Bem Clam-Gallast — az V. orosz hadtesttől elvágva — Oláhországba űzi vissza. Bemnek tehát mindenáron a belső vonalra — azaz Lüders és Clam-Gallas közé — kellett volna férkőznie, hogy az osztrák hadtestet Földvár felől Brassó felé szoríthassa, még pedig úgy, hogy az se Szunyogszék és Vledényen, se pedig Barczarozsnyón, Ó-Tohánon és Almásmezőn át, Lüdershez ne csatlakozhassék.[107]

A támadásnak tehát nem a maksai táborból, hanem a Rikáról kellett volna megindulnia.

Csakhogy itt is volt ám egy nagy bökkenő, még pedig az orosz beavatkozás lehetősége, sőt bizonyossága.

Lüders ugyanis, hogy az osztrák hadtesttel, s még inkább a tömösi és törcsvári szorossal, való összeköttetését szebenvidéki hadműveletei alatt is biztosítsa, Dick tábornokot 8 zászlóaljjal, 200 kozákkal és 12 ágyúval Fogarason hagyta. Dick ebből 4 zászlóaljat, 50 kozákot és 4 ágyút Sárkányra, 100 kozákot pedig Vledénybe küldött, ahol korábban Clam-

[106] Prázsmár és Szászhermány között csak az orosz különítmény, továbbá Schönberger lovasdandára maradt.

[107] 2. vázlat.

Gallas hadtestéből állott 2 gyalogszázad.[108] Ezzel kölcsönös összeköttetésük és együttműködésük biztosítva lévén, kétségtelen, hogy Bem két malomkő közé jutott volna, mihelyt Clam-Gallast Földvár felől Brassó felé szorítja. Ha pedig hadának egy részét az oroszok lekötésére fordítja, akkor a többi már nem lett volna elég erős arra, hogy az osztrákokkal eredményesen számoljon le.

Közvetlen taktikai sikerre tehát nem számíthatván, lemondott Brassó felszabadításának mindeddig ébrentartott gondolatáról; de hogy az ellenséget egy váratlan sakkhúzással mégis megzavarja: Kossuthtal közösen szőtt másik kedves tervének, a moldvaországi betörésnek,[109] megvalósításához fogott.

Még 21-én elhagyta Sepsiszentgyörgyöt, Gál Sándor ezredesre bízván az ottmaradt csapatokat, amelyeknek megerősítésére, a Rikáról, a 81. honvéd zászlóaljat rendelte oda.[110]

*

Július 22-én végre Clam-Gallas is támadásra szánta magát. Nem tudta, mert akkor még nem is tudhatta, hogy Bem eltávozott-e már Sepsiszentgyörgyről s így puszta véletlen, hogy ez a két fontos esemény csaknem egyszerre történt. Nem szabad tehát közöttük semmiféle okozati összefüggést keresnünk.

Mi indította Clam-Gallast arra, hogy közvetetlenül két napig tartott visszavonulása után, a magyar sereget megtámadja? Erre a fontos kérdésre megadja — július 22-én — a választ ő maga, Lein ezredesnek küldött utasításában: *nem találván sehol olyan állást, amely hadtestét minden eshetőség ellen biztosíthatta volna, támadásra határozta el magát.*[111] Tehát a szorultság kényszerítette s nem valami jóelőre kigondolt hadműveleti terv bírta reá.

21-én azt jelenti Lüdersnek, hogy éjfélkor 5 zászlóaljjal, 1 lovasszázaddal, 6 ágyúval és 5 röppentyűvetővel *ő maga* kel útra s Előpatakon át a Sepsiszentgyörgynél álló magyarok oldalába és hátába ront.[112] De már néhány óra mulva mást gondolt, mert otthon maradt s csak Eisler ezredest indította *a fentinél kisebb erővel, de ugyanazzal a feladattal* s ugyan-

[108] *Dick* Clam-Gallasnak. Fogaras, júl. 18. *(K. A.:* 140. VII. 30.)

[109] Részletesen leírtam „Bem moldvaországi hadműveletei" címen. *(Tört. Szemle:* 1918. évf., 237—254. l.)

[110] *1848/49. Tört. Lapok:* 1897. évf., 129. l. és *Honvéd* 185. sz. (1849 júl. 31.)

[111] „Da ich nun nirgends eine Stellung finde, die mich gegen die möglichen Eventualitäten sichert, so gehe ich morgen *mit der ganzen Kraft* in die Offensive über." *(K. A.:* 140., VII. 45.)

[112] U. o. 140., VII. 38.

azon az úton, Sepsiszentgyörgyre. Ámde, *az élelmezés körül mutatkozott nehézségek következtében* (!) ez a vállalkozás megkésett.[113] s a későbben kelt írásokban már csak felderítéssé töpörödött össze.[114]

Erről a — nagy garral hirdetett, de csaknem balul végződött — próbatámadásról csak Eisler ezredes jelentése[115] és — tőle a részletekben különbözve — Heydte[116] szól bővebben. A többi források alig említik.

Heydte előadásából az osztrákoknak határozott győzelmét lehet kiolvasni. Viszont Eisler ezredes ugyancsak kertel, de azért mégis csak meg lehet jelentésének sorai *között*, az osztrákoknak nem nagyon hízelgő, igazságot találni.

Mint írja, 22-én reggel — Előpatak gondos átkutatása után — $^1/_2$7h tájban, Szemerjától körülbelül 2 kilométernyire nyugatra,[117] magyar előőrsökre bukkant, amelyek — Heydte leírása szerint — az elővédet alkotó oláh határőrosztályt megtámadták,[118] még pedig jó sikerrel, mert az oláhok csakhamar „gyors visszavonulásra kényszerültek", magyarán mondva: megfutottak. A nagyobb bajt csak a gránátoszászlóaljnak a derékhadból hirtelen előrántott 51. gyalogezredbeli osztálya hárította el, amely, Ofner Károly főhadnagy vezetésével, a honvédekre rohant s őket Szemerjára szorította vissza.

Eisler erről az epizódról mit sem szól, de azért mégis azt hiszem, hogy megtörtént, mert a magyargyűlölő Heydte bizonyára nem költött olyat, ami a magyar katona dicsőségét gyarapíthatta.

A visszanyomott magyar előőrsök a Szemerja és Sepsiszentgyörgy közötti magaslatra húzódtak vissza, ahol — Eisler becslése szerint — mindössze vagy 1500 gyalogos, valami kevés lovasság és 2 ágyú állott harcba, még pedig úgy, hogy a magyar csapatok egy része, az újra összeszedelőzködött oláh határőrosztály s a 62. gyalogezred tartalékzászlóalja elől, lassacskán Sepsiszentgyörgy felé hátrált, másik része pedig, a

[113] *Clam-Gallas* Lein ezredesnek, júl. 22. (*K. A.*: 140., VII. 45.)
[114] *Clam-Gallas* Dick tbknak, júl. 22. (u. o. 140., VII. 40.) és *Clam-Gallas* jelentése. (U. o. 143., XIII. B. 107.)
[115] *K. A.*: 140. VII. 46.
[116] I. m., 74. l.
[117] Részl. kat. térkép: Zone 22. Col. XXXIII.
[118] A támadásban résztvett az Eisler-dandárból (a két oláh határőrszázadon kívül) a gránátos zászlóalj, továbbá a 62. gy.-e. III. és tart. zászlóalja; a tüzértartalékból a 3. sz. 6-fontos üteg. A 62/III. zászlóaljat Előpatakról Sepsiszentkirályra irányították. Lovasságot nem említ Eisler ezr. jelentése.

szemerjai temető tájáról, ágyú- és puskatűzzel fogta oldalba az osztrákokat, mire azok csakhamar meg is hátráltak.[119]

Most azután valami érdekes dolog történt. Eisler ezredes a két magyar ágyút a saját ütegével akarta volna elnémítani, ámde az utóbbi — a harc kezdetén — lenn a mély völgyben, az országúton, állott meg. Később előbbrevonult ugyan, de a szemerjai magaslatra nem tudott fellőni. Megfelelő állást kellett tehát keresni. Csakhogy az ütegparancsnok — Raak hadnagy — hiába lótott-futott, nem talált olyan helyet (?) ahonnan tüzével a magyar ágyússzakaszhoz férkőzhetett volna.[120] Ezalatt a magyar gyalogság — alkalmasint a nyugati (jobb) szárnyon — megkerülő mozdulatot tett, úgy hogy az üteget már-már az elfogatás veszedelme környékezte. Csak nagy üggyel-bajjal tudott a szűk úton megfordulni s négy gránátosszázad oltalma alatt a völgy első kitágulásáig visszavonulni, ahol azután állást foglalt.

A válságot ezúttal is a gránátoszászlóaljnak 51. gyalogezred alakította osztálya hárította el, amely felfogta a hátráló csapatokat s ezzel a mieink további előtörésének is gátat vetett.

Kár, hogy Eisler jelentéséhez semmiféle vázlatot nem csatolt s így a harc helyét nem tudom, a kissé zavaros leírásból, egészen pontosan megállapítani.

A vállalkozás eredményét összefoglalva, teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy Eisler ezredes a kapott parancsot nem hajtotta (mert nem hajthatta) végre. Utasítása az volt, hogy rajtaütésszerűen *támadjon a magyarok oldalába és hátába.*[121] E helyett azonban csaknem ő jutott a mieinknek szánt sorsra, amelytől csak a kellő pillanatban elrendelt visszavonulás árán tudott menekülni.[122] Próbálkozása még mint felderítés se volt eredményes, mert nem tudta meg, hogy a vele szembeszállott magyarokon kivül, mennyi van még Sepsiszentgyörgyön?

Magára a harcra vonatkozóan az a megjegyzésem, hogy

[119] Lehetetlen — még csak megközelítően is — megállapítani, hogy ebben a harcban miféle honvéd csapattestek vettek részt; és hogy ki vezette őket?

[120] Inkább azt hiszem, hogy az üteg a meredek lejtőn nem bírt felkapaszkodni.

[121] „3 Bataillons, 6 Geschütze und 1 Escadron wurden auf den Gebirgsweg über Előpatak expediert, *um den Feind*, wenn er bei St. György steht, *in Flanke und Rücken zu nehmen.*" *(Clam-Gallas* Rennenkampfnak, júl. 22. — *K. A.:* 140., VII. 47.)

[122] Az eredménnyel Clam-Gallas se volt megelégedve: „Die . . . Expedition gegen St. György *hat nicht genug überraschend gewirkt.*" (U. o. 140., VII. 45.)

sokkal jobb és hatásosabb lett volna, ha a mieink nem fönn a magaslaton várják, hanem Szemerja nyugati oldalán, a mélyútban, szorítják meg az osztrákokat, akik ott csak nagynehezen tudtak volna harcalakzatba fejlődni. A siker valószínűsége különben is a mieink részén volt, mert 1500 honvéddel szemben csak 1200 osztrák gyalogos állott.

Eisler ezredes, a gránátosok pillanatnyi sikerében nem bizakodva, nem tartotta a további küzdelmet tanácsosnak, s feladatát megoldottnak vélve, elrendelte az általános visszavonulást Földvárra, ahová a dandár délután 2 h érkezett, miután útközben a Sepsiszentkirályról visszatérő zászlóaljat is magához vette.

A most vázoltak után nagyon valószínűtlenül hangzik az a hivatalos kimutatás,[123] amely Eisler dandárának veszteségét mindössze 3 sebesültre és egy eltűnt katonára teszi, mert mégis csak bajos elhinni, hogy egy jól fegyelmezett s rajtaütéssel meg nem zavart csapat meghátráljon, a nélkül, hogy vesztesége lett volna.

A 62. gyalogezred III. zászlóaljának nem volt ilyen kalandos útja. Baj nélkül lejutott Sepsiszentkirályra, sőt egy része onnan Illyefalvára is, mert *magyar csapatokat se az egyik, se a másik helyen nem talált.* Ezt, a további események megérthetése végett, jól jegyezzük meg.

Clam-Gallas tehát annyit megtudhatott Eisler jelentéséből, hogy Szemerján van valamelyes magyar haderő, Sepsiszentkirályon és Illyefalván azonban nincs. Azt hihetnők tehát, hogy 23-án ugyanott, de nagyobb erővel, próbálkozik meg, ahol egy nappal azelőtt valóban voltak honvédcsapatok. Annál meglepőbb, hogy hadműveleti vonalául nem az előpatak—szemerjai, de még csak nem is az aldoboly—illyefalva—szemerjai útat választja, hanem az árapatak—illyefalvait, hogy az utóbbi helyen *képzelt* ellenséget oldalba támadhassa.[124]

Ha a magyar csapatok zöme Szemerján és Sepsiszentgyörgyön volt, úgy az akkori szabályok szerint csak előőrsei

[123] *K. A.:* 140., VII. 41.

[124] „Morgen werde ich den Feind *in seiner Position in Illyefalva* — — — angreifen." *(Clam-Gallas* Dicknek, júl. 22. *K. A.:* 140., VII. 40.)

„Ich hielt es nicht für ratsam die Vorrückung über Honigsberg, Doboly und Illyefalva zu bewirken, sondern über Árapatak, durch das Gebirge, *gegen die rechte Flanke einer allenfälligen feindlichen Stellung bei Illyefalva und Doboj."* (*Clam-Gallas* jelentése: *K. A.* 143., XIII B. 107.)

lehettek Illyefalva vagy Sepsiszentkirály táján.[125] Ramming tehát a helyzetből és a hadműveleti vonal irányából helyesen következteti, hogy *Clam-Gallas nem a magyar sereg zömét, hanem csak előőrseit akarta megtámadni.*[126] A fehasznált 15 zászlóalj, 24 lovasszázad és 5½ üteg számára vajmi silány feladat.

Mi ennek a magyarázata? Az, hogy *az osztrák hadtestparancsnok, már a támadóterv születésekor is, csak félsikerre spekulált.*

Ez az állításom nem valami ingadozó alapra épült feltevés. Helyes voltát ugyancsak erősen bizonyítja a Lein ezredesnek szóló, július 22-én kelt útasítás, amelyben Clam-Gallas többek között ezt is írja:

„Indess will ich mich keineswegs in eine längere Verfolgung einlassen, sondern beabsichtige nur dem Feinde einen Schlag beizubringen, der uns auf einige Tage... die Ruhe sichert.“[127]

Vagyis tulajdonképen csak rá akar a magyarokra riasztani, hogy azok őt, az ijedség hatása alatt, legalább egynehány napig nyugton hagyják Brassó vagy Földvár környékén, a hivatalosan letagadott, de a valóságban féltve-féltett egerút — a tömösi és törcsvári szoros[128] — közelében. Ezért nem is akarja a megverendő magyarokat nyomatékosan üldözni, nehogy az ármányos Bem valamelyik (vagy mindkét) szorost, az osztrákok háta mögött megszállhassa.

*

Clam-Gallas, július 22-én, a másnapi támadásra vonatkozóan úgy rendelkezett, hogy a hadtest zöme, t. i. a Van der Nüll, Stutterheim és Eisler dandár, valamint a tüzértartalék — az említett sorrendben — 23-án reggel 3 h induljon el Földvárról s Hídvégen, Árapatakon s a hegyeken át Illyefalvára nyomuljon, hova d. e. 9 h kellett volna a hadtest élének érkeznie.[129]

[125] „Hadseregek és hadtestek előőrseiket két órányi távolságra küldik előre.“ *(Tábori utasítás. 1849:* 12. l.)

[126] I. m.: 521. l.

[127] *K. A.:* 140., VII. 45.

[128] „Die Rückzugslinie in das Ausland, nämlich durch den Törzburger- und Tömöser-Pass, hatte ich im Voraus verworfen, *wie das Ansehen der kaiserlichen Waffen fordert.*“ *(Clam-Gallas* jelentése. *K. A.:* 143., XIII B. 107.)

Természetes, hogy ez már csak elkésett nagyképűsködés. Az Oláhországba való visszavonulás márciusban és májusban se öregbítette az osztrák hadak dicsőségét, de azért — más menekvés hiányában — mégis csak reá fanyalodtak.

[129] *K. A.:* 140., VII. 54. és 143., XIII B. 107.

Schönberger lovasdandára reggel 7 h kel át az Olt erősdi hídján s 9 h találkozik a hegyekről Illyefalvára leereszkedő három gyalogdandárral.

Végül Rennenkampf orosz különítménye,[130] ugyancsak reggel 7 h, a kökösi hídnál gyülekezik s az Olt balpartján a hadtesttel egy magasságba hatol.[131]

A további eljárás az Illyefalva körül várt összecsapás eredményétől függött.

Árapatak és Illyefalva közé a baróti hegység végső nyúlványa ékelődik. A két falut — a hegyeken át — gondozatlan szekérút, részben csak taligaút, köti össze, amelynek legmagasabb pontja 192 méternyire van Árapatak felett. Minthogy azonban ez a kapaszkodó körülbelül 5 km. hosszú vonalon oszlik el, rendes viszonyok között a menetet nem nagyon hátráltatta volna.

Most azonban, a másodnapja tartó eső a rossz hegyiútat feneketlenné változtatta s ennek következtében a Van der Nüll dandár éle csak délután 2 h érkezett Illyefalvára. Mikor a Stutterheim dandár Árapatakra ért, akkor már Van der Nüll dandára két óra óta vesződött, hogy az elakadt ágyúkat és lövőszeres kocsikat a hegyre felvontassa.[132]

Clam-Gallas, nehogy a fennakadás és torlódás még fokozódjék: Stutterheim dandárát Erősdre irányította, abban a hitben, hogy ott talán könnyebben feljut a hegyre, amelynek gerincén azután — egy, ma már meg nem határozható úton — az Árapatakról Illyefalvára tartó két gyalogdandárhoz kellett csatlakoznia. Ámde az út Erősd előtt és mögött is feneketlen volt, úgy hogy Stutterheim kénytelen volt a faluban 6 pár ökröt keríteni s azokkal egyenkint húzatta fel az ágyúkat és lövőszeres kocsikat a hegyre, mert az oláhországi hosszú menetekkel elcsigázott s az utolsó napok szűntelen hajszájával még jobban kimerített lovak, a szó szoros értelmében a sárba ragadtak.[133]

Mint előbb mondottam, Clam-Gallas számítása szerint, a hadtest éle d. e. 9 órakor már Illyefalván lehetett volna, de bizony a nem várt akadály éppen 5 órai késést okozott.

Mindez még nem lett volna valami nagy baj, ha a feltevésnek legalább a magyarok helyzetére vonatkozó része vált volna. be. De bizony ezzel is felsült az osztrák hadtestparancs-

[130] Két zászlóalj, egy dzsidásezred, fél kozákszázad, fél lovas- és fél könnyű üteg.

[131] *K. A.:* 140., VII. 45.

[132] U. o. 142., XIII A. 17½.

[133] *Op. Journal der Brig. Stutterheim.* (*K. A.:* 142., XIII. A. 17½.)

nok, mert Illyefalvát üresen találta. Se Gál Sándor odaképzelt főállásának, se a több joggal gyanított előőrsvonalnak, nem volt semmi nyoma.[134] Így tehát az előre kihíresztelt oldaltámadásból semmi se lett s Clam-Gallas, hogy a hosszú és fárasztó útat ne hiába tette légyen meg, kénytelen volt továbbhaladni, immár egyenesen Sepsiszentgyörgy irányában. De most legalább nem vaktában ment, mert az illyefalvi toronyból — messzelátóval — Sepsiszentkirály mögött és Szemerja előtt, magyar csapatokat lehetett látni.[135]

IV.

A sepsiszentgyörgyi ütközet színhelye az Olt jobb partján, az illyefalva—sepsiszentgyörgyi országút mindkét oldalán, terül el. Ezt a sávot az országút két, egymástól különböző, részre osztja. A keleti rész egészen sík, amelyet csak több, kisebb-nagyobb — nyáron többnyire száraz — ér, továbbá egy töltés[136] szelt át, amely Sepsiszentkirály és Szemerja között, körülbelül feleúton, Killyén irányában húzódott az Oltig.

Maga az Olt itt — kivált nyári szárazság idején — nem absolut akadály, de a sepsiszentgyörgyi ütközet előtti két napos esőzés alkalmasint jócskán megduzzasztotta s így átgázolását is megnehezítette.

Hidak Illyefalva, Szotyor, Killyén, Szemerja és Sepsiszentgyörgynél voltak rajta.

Az országút és a folyó közé eső térszín, Illyefalvától az említett töltésig, könnyen járható, attól északra azonban részben ingoványos és legalább is a lovasság és tüzérség mozgását akadályozza.

Az országút a baróti hegység lábánál húzódik végig s így a harctérnek az úttól nyugatra eső része már erősebben tagozott hegyvidék, amelynek felső részét erdőség borította s borítja részben még ma is. A harcban szerepelt magaslatok 80—100 méterrel emelkednek az országút fölé.

Szemerjától nyugatra, az Előpatakra vivő út északi oldalán, a Szemerja patak meredek lejtőjű, csaknem vízmosásszerű, völgyet vájt a hegyek közé, amelynek egyik oldalága északnyugati irányban nyúlik felfelé. A pataknak Szemerján alul nincs rendesen kifejlődött medre, ennélfogva vize

[134] Az ilyesmit németül „Luftstoss"-nak hívják.
[135] *K. A.:* 142., XIII. A. 17½.
[136] 3. vázlat. — Ma már nincs meg.

— esőzéskor — a réten is szétterülve, átitatta és süppedékessé változtatta azt.[137]

Maga Szemerja, a hasonlónevű patak mindkét partján, nagyobbrészben lejtőre épült. Az ütközet leírásában említendő temploma 12 méterrel van magasabban a falu délkeleti szögleténél.

3.vázlat. A sepsiszentgyörgyi ütközet.

(A helyzet este 7óra tájban.)

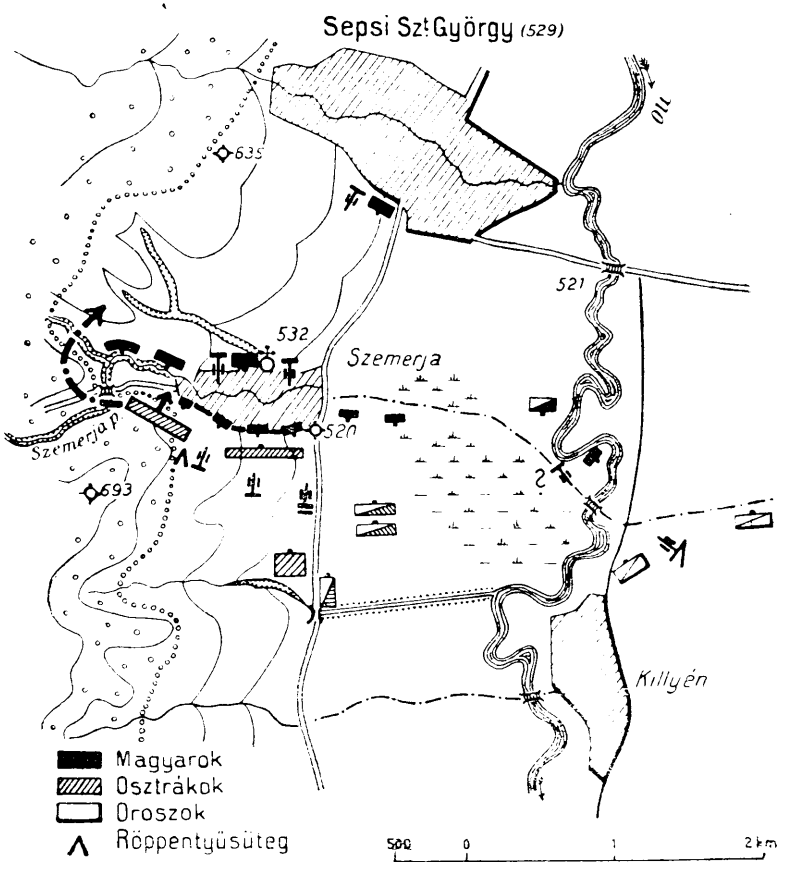

Manapság Sepsiszentgyörgy már összeépült és egyesült

[137] A patak vizét ma mesterséges árok viszi a falu szélétől az Oltba.

Szemerjával. Ennélfogva nagyságukat a Heydte könyvéhez csatolt — 1861-ben készült — vázlat alapján rajzoltam, amely bizonyára sokkal közelebb jár az 1849-i állapotokhoz, mint a mi sokkal később készült — 1:75.000 arányú — részletes katonai térképünk.

Hogy a most röviden ismertetett, csatatéren lefolyt harcot igazságosan bírálhassuk, az ellenfelek erőviszonyát is meg kell állapítanunk.

Mikor Bem Moldvaország felé elvonult, a következő csapatokat hagyta Gál Sándor ezredes parancsnoksága alatt:[138]

27. zászlóalj tartaléka (4 század) kb.	720	ember
79. „ „ (5 század)	647	„
80. „ 2 százada	1198	„
82. „ 4 „		
85. „	970	„
Papp szds. százada	210	„
15. huszárezred 5-ik osztálya	106	lovas
Székely útászcsapat $1^1/_2$ százada kb.	220	ember
6 fontos lovasságyú 4 db		
6 „ gyal. „ 2 „	legfeljebb 240 emberrel.	
3 „ „ „ 12 „		

Mindössze tehát $3^4/_6$ zászlóalj, 2 lovasszázad, $1^1/_2$ útászszázad és 18 ágyú; a 20., 21. és 22-i harcok okozta veszteségeket számításba véve, *legjobb esetben 4200 ember.*

Ez a pontos, hivatalos adatokból megállapítható, valóság. Minden hadtörténetíró, aki Gál Sándor hadosztályát 6—8 *honvéd* zászlóaljra, ugyanennyi — vagy még több — ezer *honvédre* és 20—24 ágyúra becsüli, feltétlenül hamis nyomon jár.

Mint a közölt adatokból látható, a háromszéki kis magyar sereg, Bemnek Moldvaországba vonulása következtében, július 20-i állományának 62 százalékára zsugorodott össze. Ezzel szemben a Clam-Gallas parancsnoksága alatt egyesült hadakat, az említett három kis ütközetben beállott — nem nagy — veszteségen kívül, semmi sem apasztotta. A harcban résztvett magyar és osztrák (orosz) erők aránya tehát 4:10 lehetett. Ezt jól fontolja meg mindenki, ha a sepsiszentgyörgyi ütközetet, vagy a néhány nappal utána elkövetkezett baljóslatú eseményeket, vizsgálja és bírálgatja.

A július 23-án harcolt magyar csapatok erejére és összetételére vonatkozóan még csak néhány megjegyzésem volna:

Gál Sándor ezredes július 24-én kelt tudósításában azt

[138] A parancsnokok nevét az előbbi hadrend tartalmazza.

írja, hogy hadosztálya 4 *kis* zászlóaljból, 2 lovasszázadból és 14 ágyúból állott.[139] A gyalogsággal és lovassággal tehát rendben volna a dolog, de az utolsó szám — az ágyúké — egy pillanatra gondolkodóba ejthet.

Bizonyos ugyanis, hogy július 20-án, a maksai táborban, 24 ágyúja volt Bemnek. Ebből 6 darabot vitt magával Moldvaországba, így hát Sepsiszentgyörgyön 18 darabnak *kellett* maradnia.

Ismerve a tüzérség akkori alkalmazásmódját, Gál tudósítását úgy lehet értelmeznünk, hogy a harcban csak 14 ágyú vett részt, a többi pedig — mint ágyútartalék — dologtalanul vesztegelt.[140]

Németh László, július 25-én kelt tudósításában,[141] a később érkezett 81. zászlóaljjal együtt, 5 zászlóaljat sorol fel. (27., 79., 81., 80/82., 85.) Ez eddig helyes, de már vastag tévedés az, hogy a 6. („Württemberg") és a 8. („Coburg") huszárezred egyes részeit is harcoltatja, mert a 6. huszárezred Maksán volt félszázadát Moldvaországba vitte Bem, a 8. huszárezred Erdélyben lévő egyetlen százada[142] pedig — a szóbanforgó időben — egyáltalában nem is volt Háromszékben.

*

Délelőtti 9 óra helyett délutáni 2 óra volt már, amikor a hegyeken átkelt osztrák csapatok éle Illyefalvára ért, ahol Schönberger lovasdandára régóta várakozott reá.

Időközben az eső is elállott s derülni kezdett.

Clam-Gallas pihenőt adott ugyancsak elfáradt csapatainak s a Sepsiszentkirály mögött felvonult honvéd félzászlóalj megtámadását d. u. 4 órára rendelte el. A pihenő alatt az Olt illyefalvi hídját a 41. gyalogezred 3-ik zászlóalja, a 3. könnyű lovasezred egy százada és két hatfontos ágyú őrízte.[143]

A magyar félzászlóalj időközben erősítést kapott, mert Gál Sándor, az ellenség közeledését megtudván,[144] egy huszár-

[139] *Honvéd*, 182. sz. (Kolozsvár, 1849 júl. 28.) Ebből tehát az is kitűnik, hogy a nemzetőrséget Gál se vette számításba.

[140] Mint látni fogjuk, Clam-Gallas se vitte harcba két ütegből álló ágyútartalékját. — Bem nem követte ezt a rossz szokást, amelyről még szólani fogok.

[141] *Honvéd*, 185. sz. (Kolozsvár, 1849 júl. 31.) Különös, hogy hadtörténetíróink se ezt, se az előbbit, nem idézik, pedig, Gál és Németh tudósításain kívül, nincs a sepsiszentgyörgyi (3-ik) ütközetről egykorú magyar feljegyzésünk.

[142] 7-ik század.

[143] *Formanek:* „Geschichte des k. k. Inf. Regts. No. 41." II. 505. l.

[144] Schönberger lovasdandára d. e. 11 óra tájban már Aldobolyon lehetett s így Gál, legalább is ennek ottlétéről, idejekorán értesülhetett.

századdal és két ágyúval eléje sietett,[145] hogy Clam-Gallast mindaddig feltartóztassa, amíg csak a székely hadosztály a szemerjai állást meg nem szállotta. Az ilyformán megszaporodott előcsapatok, részint a Sepsiszentkirálytól közvetlenül északra eső magaslaton, részint a falu keleti végénél, az országút közelében, helyezkedtek el, még pedig úgy, hogy a felállítás jobbszárnyát két gyalogszázad alkotta; ettől balra — tehát a középen — az ágyússzakasz és egy gyalogszázad, az országút keleti oldalán a huszárszázad állott.[146]

Clam-Gallas d. u. 4 órakor Illyefalván adta ki a támadásra vonatkozó rendelkezéseit, amelyek szerint a Van der Nüll dandár alkotta a balszárnyat, a Stutterheim dandár a közepet és Schönberger ezredes a jobbszárnyat, a 3-ik könnyű lovasezred hat századával.[147]

Eisler ezredes dandára, az ágyútartalék, valamint az 5-ik dragonyosezred öt százada, az országúton s annak mindkét oldalán, hadtesttartalékként csoportosult. Általános irány: az illyefalva—szemerjai országút.[148]

Öt órára járt az idő, mire a támadás megkezdődött.

Van der Nüll dandára, a röppentyűs félüteggel, a Sepsiszentkirálytól délre eső magaslatra vonult, úgy, hogy az ellenfeleket csak a falu választotta el egymástól, Stutterheim dandára valamivel hátrább maradt. A harcot, az 51. gyalogezred 13-ik századának oltalma alatt, a röppentyűs félüteg indította meg, amely a szemközt álló honvéd ágyússzakaszt csakhamar állása elhagyására kényszerítette. A bukovinai határőrök két százada áthatolt a falun, míg a 24. gyalogezred III-ik s az 51. gyalogezred combinált zászlóalja az akkoriban sokkal lejjebbnyúló erdőbe nyomult, hogy onnan a magyar jobbszárnyat megkerülje. Az 51. gyalogezred 3-ik zászlóalja — mint tartalék — az erdő szélén hatolt előre. A hatfontos gyalogosüteg egyelőre az országúton maradt.[149]

Természetes, hogy a támadónál jóval gyöngébb magyar csapatok döntő harcba nem bocsátkozhattak, ennélfogva — még mielőtt megkerülésük megtörténhetett volna — a gyalogság az erdőn át, a lovasság és a tűzérség az országúton, — kezdett hátrálni Szemerja felé.

Feleúton Szemerja és Sepsiszentkirály között, mint már

[145] Id. tudósítása: *Honvéd* 182. sz.
[146] Részletes katonai térkép: Zone 22. Col. XXXIII.
[147] *Clam Gallas* jelentése (i. h.); *Van der Nüll jelentése (K. A.:* 140. VII. 54.). *Heydte:* i. m. 78. l.
[148] Az Olt balpartján haladó orosz különítménynek: Killyén s tovább Szemerja vagy Sepsiszentgyörgy.
[149] *Van der Nüll* jelentése (i. h.).

mondottam, az országútat az Olt partjával egy 1½ m. magas töltés kötötte össze, amelynek meghosszabbításában, az országúttól nyugatra, egy vízmosás nyúlik a hegylábak közé.[150]

Ezen a vonalon történt a mieink második ellenállása. Heydte leírása és vázlata szerint, a töltés mögött egy üteg, továbbá mind a töltés, mind a vízmosás mögött némi gyalogság állott.

Ezzel a tüzérséggel került harcba Van der Nüll dandárának az országúton haladó hatfontos ütege. Minthogy azonban egymagában nem boldogult, az Eisler dandár tizenkétfontos ütegét parancsolták előre. Mindkettőnek egyesített tüze aztán visszavonulásra kényszerítette a magyar ágyúkat, a fedezésükre szolgáló gyalogsággal együtt.

Most már az Illyefalva és Szemerja közötti területen minden ellenállás meglévén törve, arra a harcra került a sor, amelyet sepsiszentgyörgyi harmadik (hibásan: második) ütközetnek hívunk, holott inkább a „szemerjai" nevet érdemelné meg.

Az a védővonal, amelyben Gál hadosztálya a lábát megvetette, az Olt — Szemerjától délkeletre eső — hídjánál kezdődött; onnan a falu déli szélén, majd a Szemerja patak balpartján húzódott tovább s Szemerja nyugati végétől számított, körülbelül 800 lépés távolságban ért véget, az ott betorkolló szakadékos mellékvölgynél. Az egész védővonal hossza 5000 lépés, ami — a Gál rendelkezésére állott — legfeljebb 3700 főnyi gyalogságnak nagyon sok volt, még akkor is, ha feltesszük, hogy a kétnapos eső a járhatatlanságig átáztatta a részben amúgy is lucskos és süppedékes szemerjai rétet.

Ezen a hosszú védővonalon, ilyen gyönge megszállás esetén, bizonyára egyes hézagoknak vagy nagyon tökéletlenül védett szakaszoknak kellett támadnia, ami, elegendő tartalék hiányában, az ellenség betörését ugyancsak megkönnyítette.

Általánosságban szólva, az állás kulcsa mindenesetre a jobbszárnyon volt; ha ez elveszett, a közép és a balszárny nem volt tovább védhető. Viszont egy, a szemerja—sepsiszentgyörgyi országút irányában megkísérelt áttörés, a jobbszárny leverése vagy legalább is hathatós lenyűgözése nélkül, kockázatos vállalkozásszámba megy, mert az erdőből könnyen és észrevétlenül lehet Szemerja elé, tehát az ellenség hátába, ellentámadást intézni.

A jobbszárny csakis akkor veszítheti el fontosságát, ha a támadó az Olt balpartján is előnyomul és a szemerjai, vagy — még okosabban — a sepsiszentgyörgyi, hídon átkelve, a

[150] 3-ik vázlat.

védő balszárnyára vagy hátába támad. Ez lett volna, július 23-án, Rennenkampf orosz különítményének igazi feladata, amelyet azonban, maig ki nem derített okból, nem oldott meg.

Szükséges és fontos volna pontosan tudnunk, hogy az egyes magyar csapattestek miképen helyezkedtek el a most vázolt védővonalon? De — sajnos — ezeket a részleteket még csak némi valószínűséggel se tudjuk megállapítani.

Gál Sándor ezredes július 24-én és Németh László 25-én kelt, már többször idézett, tudósítása rövidségénél fogva se tartalmazhat bővebb adatokat.

Valóban sajnálnunk kell, hogy Szabó Samu tüzérfőhadnagynak — az 1. sz. háromfontos gyalogosüteg parancsnokának — egykorú feljegyzései és levelei nagyobbára elkallódtak. Ami megmaradt belőlük, azt Nagy Sándor közölte, szintén ismételten idézett könyvében. De még ez a kevés is azt bizonyítja, hogy írója józanfejű s helyes katonai ítélőképességgel bíró ember volt, akinek a sepsiszentgyörgyi ütközetre is bizonyára akadt egynéhány talpraesett megjegyzése.

Nagy Sándor honvédtüzér főhadnagy, aki *„Háromszék önvédelmi harca“* címen jókora könyvet írt a szűkebb hazájában lefolyt hadieseményekről, leginkább lett volna hivatott arra, hogy eloszlassa azt a bizonytalanságot, amely a sepsiszentgyörgyi ütközet egyes részleteit még most is környezi. Ennek a hivatásának azonban nem felelt meg, mert például a csapatok felállításáról mindössze ennyit tud:

„A székelység a szemerjai réten, az ágyúk részint az országúton, részint a templom melletti magaslaton lőnek elhelyezve, egy párt kivéve, amelyek az Olt híd védelmére voltak elrejtve“.[151]

Hogyan értsük ezt? Mi az a „székelység“? Talán a 79., 80/82. és 85. zászlóalj, továbbá Pap százada? Ezeket tehát mind a szemerjai rétre, vagyis az országút és az Olt közé állította Gál? Ha ez igaz, akkor az országúttól nyugatra eső, legalább 2300 lépés hosszúságú, védőszakaszra és tartalékul *együttvéve* csak a 27. zászlóalj 4 százada maradt volna, vagyis az egész gyalogságnak 1/5 része. Higyje, aki akarja.

Talán azt se kell bővebben bizonyítgatnom, hogy az ilyen meghatározásnak: az ágyúk, egy párt kivéve, részint itt, részint ott voltak felállítva, komoly hadtörténeti leírásban nincs helye.

Milyen ütegek harcoltak a sepsiszentgyörgyi ütközetben? Kik voltak parancsnokaik? Hol állottak az ütegek és egyes kikülönített szakaszaik? Mi volt a feladatuk és hogyan

[151] I. m. 86. l.

oldották azt meg? Tűzbe jött-e, és ha igen: hol és mikor az ágyútartalék? Hogyan viselkedtek a tűzérek a harcban? Nem volt-e baj a Gábor Áron-féle ágyúkkal? Volt-e elegendő lövőszer? Mikor és hova vonultak vissza az ütegek? Mennyi volt a veszteségük emberben, lóban és tűzéranyagban? Hogyan működött az osztrák és orosz tűzérség?

Ha Nagy Sándor ezekre a kérdésekre néhány száraz, de határozott szóval válaszol: hálára kötelezte volna az erdélyi szabadságharc történetének kutatóit. Sőt, mint tűzérnek, kötelessége is lett volna, hogy a szabadságharc történetében olyan mostohán kezelt ,de az ellenség szerint is nagyon jó,[152] tűzérségünk működését, alaposan leírja az utókor számára.

Hangsúlyozom: módjában lett volna, mert Müller József tűzéralezredes segédtisztje lévén, mindenről tájékozva lehetett s a szemerjai templomnál levő állásából az egész tűzérharcot látnia kellett.

Ezzel aztán készen is volnánk a magyar forrásokkal, mert a többi vagy semmit se mond, vagy csak kivonatosan közli azt, amit Ramming részletesen megírt. Nincs is semmi remény, hogy a sepsiszentgyörgyi ütközetnek valamely, magyar kézből származó, megbízható leírása jutna napvilágra, mert ha érkezett volna is valami hivatalos harcijelentés az erdélyi fővezérség marosvásárhelyi vezérkari irodájába: az, a többi írással együtt, augusztus 18-án, a dévai fegyverletételkor, az oroszok birtokába jutott.[153]

Szégyenszemre kell bevallanunk, hogy az osztrák források jóval többet mondanak, mint Háromszék krónikása, ennélfogva ha azt akarjuk — legalább főbb vonásaiban — tudni, hogy a székely hadosztály miképen szállotta meg a szemerjai állást, hozzájuk kell folyamodnunk.

Clam-Gallas jelentése szerint[154] a Sepsiszentkirálynál látható magyar előcsapatok ereje három gyalog-, egy lovasszázad és 2 ágyú volt. Szemerja déli szélén 1 zászlóalj állott 2 ágyúval, a falu mögötti magaslaton pedig 4 zászlóalj és 1 üteg látszott.

Hogy mi volt a magyar hadosztály jobb szárnyán, azt Clam-Gallas nem tudta, ellenben az Olt *bal*partján, a híd közelében, egy kisebb megszálló csapatot vélt látni. Ez azonban aligha volt így, mert Gál-pusztán védelemre szorítkozott s így nem lett volna semmi értelme annak, hogy az Oltot mint

[152] *H. v. N.* „Bericht." I. 7. 8. l.

[153] Gondosan átvizsgáltam a bécsi hadilevéltárnak az *erdélyi* hadjáratra vonatkozó egész anyagát, de abban az itt tárgyalt ütközetről semmiféle magyar származású írást nem találtam.

[154] I. h.

természetes védővonalat feladva, a túlsó parton hídfőszerű állást foglaljon. Elég hiba volt, hogy később, már az ütközet alatt, mégis átment egy magyar csapat a hídon, ezt azonban Rennenkampf orosz lovassága rögtön vissza is zavarta.[155]

Mint az elmondottakból kitűnik, Clam-Gallas mintegy $5^1/_2$ zászlóaljra, 1 lovasszázadra és 10 ágyúra becsülte azt, amit a székely hadosztályból láthatott.

Heydte, aki maga is ott volt az ütközetben, már részletesebb és hihetőbb megfigyelésekről számol be.[156] Szerinte Szemerja déli szélén — az országúttól nyugatra — 3 ágyú, az országúttól kelet felé, egészen az Olt hídjáig, 2 gyalog- és 1 lovas-osztag volt elhelyezve, amelyek előtt a süppedékes szemerjai rét terült el. A falutól északra eső magaslaton, a templom közelében, 1 zászlóalj és 9 ágyú, végül a magyar jobbszárnyon, a Szemerja patak mögött, 3 zászlóalj mutatkozott. A hadosztálytartalék — körülbelül 1 zászlóalj és 3 ágyú — Sepsiszentgyörgy déli végén, az országút közelében állott.

Ez tehát mindössze 6 zászlóalj, 1 lovasszázad és 15 ágyú lenne. Mivel azonban Gálnak 18 ágyúja volt, 3 darabot — Nagy Sándor állítása alapján[157] — az Olt hídja táján kell keresnünk.

Mondottam már, hogy Gál Sándor gyalogsága — nemzetőrök nélkül — csak $3^4/_6$ zászlóaljra rúgott. Így hát, a zászlóaljak számában, Heydte is tévedett, de az erők elosztásában igaza lehet. Leírásából ugyanis az tűnik ki, hogy a magyar gyalogság fele a jobb szárnyra jutott, ami helyes és természetes is. Azt is el kell hinnünk, hogy a tűzérség fele arra a magaslatra vonult fel, amelyen a templom áll. A lovasságnak a bal szárnyon kellett lennie, mert az orosz és osztrák lovasság is azt fenyegette.

Azon se csudálkozhatunk ,hogy az osztrákok 5—6 zászlóaljat láttak, holott Gálnak négy se volt, mert — mint a hadrend mutatja — az osztrák zászlóaljak a honvédekénél jóval gyöngébbek voltak s így az osztrákok, a maguk csapattesteihez szabván a mértéket, a magyar félzászlóaljakat is egészeknek tarthatták.[158]

Azt ugyanis nem vagyok hajlandó elhinni, hogy Clam-Gallasék nemzetőrséggel tévesztették volna össze a honvéde-

[155] *Heydte:* i. m. 81. l.
[156] U. o. 77. l.
[157] I. m. 86. l.
[158] *H. v. N.* (i. m. III. 45.), *magyar foglyok vallomása alapján,* 10 zászlóaljra teszi Gál hadosztályát, *Clam-Gallas* pedig, idézett jelentésében, 12000 főre.

ket, mert a nemzetőrök nem igen szoktak olyan helyeken mutatkozni, ahol az ellenség is megláthatta őket.

A tárgyaltak alapján, azt hiszem, nem járok messze a valóságtól, ha *a magyar gyalogság elosztását úgy képzelem el, hogy annak körülbelül fele a jobbszárnyon, 1/4 része a középen állott. Valami kevésnek az Olt hídjánál is kellett lennie s a mi még ezenkívül megmaradt, az tartalékba került.*

Az egész (gyönge) lovasosztály a balszárnyon, a tűzérség pedig nagyjában úgy helyezkedett el, amint azt Heydte nyomán már vázoltam.

Annyit tehát láthatunk, hogy az állás jobbszárnya elég erősen, közepe már csak gyöngén, balszárnya pedig alig-alig volt megszállva, ami érthető is, mert egy 5000 lépésre nyúló állást 3700 gyalogossal, mindenütt erősen nem lehet megszállani. Annál kevésbbé érthető, hogy Gál ezredes se a sepsiszentgyörgyi, se a szemerjai hídat fel nem szedette, vagy legalább is el nem torlaszoltatta, hogy az orosz lovasság át ne jöhessen rajtuk. Az átgázolást a két napi esőzéstől megáradt és meggyorsult víz, valamint a baloldali, sok helyütt nagyon meredek, sőt alá is mosott, part minden bizonnyal megnehezítette.

Azt, hogy az egyes zászlóaljak elosztását és felállítását is meghatározzam, meg se merem próbálni;[159] ellenben van egy pont, a tűzérség elhelyezése, amelyhez, alaptalan feltevések kockáztatása nélkül is, hozzászólhatunk.

Gál ezredesnek 6 darab hatfontos és 12 darab háromfontos ágyúja volt, amelyeknek vezetését Müller József alezredes vette át, aki — mint a maga szakmájában járatos ember — bizonyára értett a tűzérségnek az akkori harciszabályok szerint való alkalmazásához.[160]

Védelemről lévén szó, természetes, hogy az ütegek *javarészét* úgy kellett felállítania, hogy azok az ütközet folyamán ne kocsikázzanak minduntalan ide-oda, hanem — amennyire lehet — ugyanabból a tüzelőállásból, minél hosszabb ideig tudjanak *hatásosan* lőni. Ennek a kívánságnak a szemerjai templom tája felel meg leginkább. A templom ugyanis 12 méterrel van a falu délkeleti sarkánál magasabban s a Szemerjától

[159] *Kővári* szerint („Erdély tört. 1848/49-ben": 252. l.) a hadosztálytartalékot a csíki nemzetőr zászlóalj alkotta volna, Tamás András alezredes parancsnoksága alatt. Tudjuk, hogy a tartalékot ott vetik latba, ahol baj van. Józan ésszel el se hihető, hogy Gál ezredes ezt a nehéz szerepet éppen a nemzetőrségre bízta volna.

[160] Müller 1848-ban mint hadnagy lépett át a cs. kir. 4. sz. („Simm") tűzérezredtől a honvédtűzérséghez. A szabadságharc előtti időben a tűzérségnél legalább 10 — de rendesen jóval több — évi szolgálat után lehetett csak a hadnagyi rendfokozatot elérni (*Sobicka:* „Alte Batterien". 25., 32., 40. stb. l.).

délre eső térszínen, az országúttól nyugat felé számított 400 lépés távolságig uralkodik. Innen nyugatra, a falut északról és délről környező emelkedések körülbelül egymagasságúak.

A hatfontos ágyú legnagyobb lövőtávolsága 1400, a háromfontosé azonban csak 1200 lépés lévén, bizonyosra kell vennünk, hogy Müller alezredes a templom tájára állította 6 darab hatfontos ágyúját s a falu déli szélére, valamint az Olt hídjához és az ágyútartalékhoz is, a mozgékonyabb, de kisebb hatású háromfontosakat osztotta be.[161]

A templomot a tűzérállás közepéül véve, onnan hatfontos ágyúval 600 lépésnyire, háromfontossal 400 lépésnyire lehetett a falu elé lőni, vagyis, a közép ellen irányuló gyalogtámadásnak erős ágyútűzben kellett történnie. Azonban háromfontos ágyúval alig lehetett a templom tájáról elérni az ellenségnek az országút közelében felvonuló ütegeit, mivel azoknak — szükségképen — saját gyalogságuk vonala mögött, tehát a falutól legalább 5—600 lépéssel délre kellett állaniok.

Ebből tehát világosan kitűnik, hogy a magyar tűzérségnek egy közelebbi állásra is lett volna szüksége, amelyből — ha a harc menete úgy kívánta — könnyűszerrel visszamehetett a távolabbiba. Ilyen állás azonban nem volt, mert annak — 7—800 lépés lövőtávolságot számítva — éppen a faluba kellett esnie, már pedig ott számottevő tűzérséget nem lehetett felállítani.

Hogy Müller alezredes ennek a közelebbi tűzvonalnak szükséges voltát felismerte, bizonyítja az a körülmény, hogy a falu déli szélén, az országút közelében is helyezett el 2 vagy 3 ágyút. Ámde ez édeskevés volt ahhoz, hogy három ágyús és egy fél röppentyűs osztrák üteg felvonulását meggátolja. Nagyobb tűzérséget pedig nem lett volna tanácsos a gyalogság vonalába állítani.

Mai szabályaink szerint hibáztatnunk kellene, hogy Müller alezredes, az anélkül is kishatású 3-fontos ágyúkból, három darabot tartalékba tett;[162] csakhogy meg kell gondolnunk, hogy akkoriban a tűzértartalék — az osztrák hadtestek

[161] A 3-fontos ágyú 7.5 cm., a 6-fontos pedig 9.4 cm. öblű volt. — A magyar 3-fontos ágyú (a 2-fogatú osztrák mintától eltérően) négyfogatú lévén, könnyebben mozgott a szintén csak négyfogatú, de jóval súlyosabb hatfontosnál. Hatos fogata csak a lovas és a 12-fontos ütegeknek volt.

[162] Az erdélyi honvédtűzérség, sok 3-fontos ágyújával, állandó hátrányban volt az orosz és osztrák tűzérséggel szemben, amelyek 6-fontos ágyúikon kívül 12-fontos (tehát nehéz tábori) ágyút és 7-fontos (rövid és hosszú) tarackot is alkalmaztak. Az *erdélyi* honvédhadseregnek 12-fontos ágyúi egyáltalában nem voltak. Tarack is alig akadt néhány darab.

szervezetszerű része[163] — szükségesnek tartott valami s ráadásul még valóságos nebántsvirág is volt, amelyhez vagy egyáltalában nem, vagy már csak akkor nyúltak, amikor úgyis késő volt minden. A harc kezdetén való alkalmazását dogmává merevedett rossz szokás tiltotta, amelytől csak kevés felsőbb parancsnok és kevés tűzértiszt tudta magát mentesíteni.

*

Az ütközet leírására áttérve, kénytelen vagyok legnagyobbrészben a bécsi hadilevéltár forrásanyagát követni, minthogy pontos és hiteles magyar feljegyzéseink — sajnos — nincsenek. De azért más kútfőkből is felhasználom mindazt,[164] amit legalább is hihetőnek vagy valószínűnek tartok.

Előbbi fejtegetéseimből — úgy hiszem — eléggé kitűnt, hogy Clam-Gallas terjedelmes jelentésének első része tulajdonképen rosszul sikerült, könnyen cáfolható védőirat, amelylyel lépten-nyomon elkövetett botlásait és balfogásait akarja mentegetni s — ha lehet — igazolni is.[165] Ellenben a jelentésnek az a része, amely a sepsiszentgyörgyi 3. ütközetet tárgyalja, már nem ilyen célzatú, sőt helyenkint feltűnően őszinte is. Nem látjuk benne az első részben valósággal túltengő mosdató és leplező szándékot. Ujra meg ujra fellángoló makacs küzdelmet rajzol, amelynek sorsa több ízben is csak egy hajszálon függött. Ismerve a helyzetet, az erő és térszínviszonyokat, azt kell mondanunk, hogy az ütközet — legalább

A 12-fontos (11.6 cm. öblű) ágyú 1800 lépésre, a 7-fontos (14.7 cm. öblű) rövid tarack, a legnagyobb (32 latos) töltéssel, 2000 lépésre, az ugyanolyan öblű hosszú tarack (56 latos töltéssel) szintén 2000 lépésre lőtt.

[163] Egy osztrák hadtest tűzértartaléka — szabályszerint — egy 12-fontos gyalogos-, egy 6-fontos lovas- és egy röppentyűs-ütegből állott. A II. osztrák hadtesté tehát szabálytalanul volt összeállítva. (Lásd: Hadrend.).

[164] Ennek igazolásául ide iktatom még azt, amit az általában hitelesnek tartott *Czetz* ír a júl. 22., 23-i ütközetről: (i. m. 338. l.) „Die Szekler griffen die vereinigten österreichisch-russischen Truppen am 22. an, *wurden aber bis Illyefalva und Sepsi-Sz.-Király, am 23. nach Szemerja, und am 24. bis Sepsi-Sz.-György zurückgeworfen.* Nach einem harten Kampfe wurden sie am 27. aus Sepsi-Sz.-György verdrängt." Láthatjuk, hogy Czetz, aki a nyári hadjáratban se mint harcos, se mint szervező részt nem vett, értesüléseit meg nem bízható forrásból kapta. Ez magyarázza meg, hogy két — soha meg nem történt — ütközetről (júl. 24. és 27.) is tud.

[165] Hogy az elkövetett hibákból mennyit kell Clam-Gallas és mennyit vezérkari főnöke — Wagner őrnagy — rovására írnunk, azt természetesen nem tudom megállapítani. Kétségtelen azonban, hogy mindazért ami történt, együttesen voltak felelősek.

nagyjában — úgy folyhatott le, a mint azt Clam-Gallas leíratta.[166]

*

Elmúlt már 6 óra, mire a támadásra kijelölt két osztrák gyalogdandár Szemerja alá érkezett, hogy megvívja az eddigi események után olyan könnyűnek képzelt, de annál keményebbnek bizonyult, harcot Gál Sándor hadosztályával.

Clam-Gallas támadásának alapgondolata — mint a történtek is igazolják — az volt, hogy Van der Nüll dandára a magyar jobbszárnyat igyekszik átkarolni, mialatt Stutterheim dandára Szemerja előtt köti le Gál Sándor erejét. Ezt a vállalkozást, jobbról történő ellentámadás esetén, a lovasság fedezi. Az egyesített tűzérség részint a falu mögötti honvédütegeket némítja el, részint pedig Szemerját lövi, hogy az osztrákok — ha az alkalom kedvező — a magyar állás közepét is áttörhessék. *Az Olt tulsó partján levő orosz különítmény csak tüntetésre szorítkozik* s a székely hadosztály Csík felé irányuló hátrálóvonalát fenyegeti.[167]

Clam-Gallas és vezérkari főnöke felismerték ugyan a magyar jobbszárny fontosságát, de nem hajtották végre az annak leküzdéséhez okvetlenül szükséges átkarolást olyan következetesen és olyan nyomatékkal, amint azt a helyzet megkívánta volna.

Előbb azt halljuk, hogy a Van der Nüll dandár csak akkor fog komoly támadásba, ha a Stutterheim dandár nyomása Szemerján már érezhetővé vált. Majd pedig arról van szó, hogy a Stutterheim dandár maradjon mindaddig vissza, amíg csak Van der Nüll dandára elegendő tért nem hódított. Ez a kétfelé kacsintgatás volt az oka, hogy az osztrákok támadása balszárnyukon nem történt akkora relativ túlsúllyal, amekkora a döntés gyorsabb és könnyebb kierőszakolásához szükséges lett volna.

A magyar jobbszárny ellen küldött Van der Nüll dandár $3^2/_6$ zászlóalja 1500 főből, a Szemerja előtt elhelyezkedő Stutterheim dandár 5 zászlóalja pedig 2600 főből állott, *tehát a gyöngébb csoport kapta a nehezebbik feladatot,* ami — mindkettőnél egyformán használható csapatokat feltételezve — még eddig sohasem bizonyult célszerűnek.

Van der Nüll dandára — mint már hallottuk — az erdőbe hatolt; Stutterheim dandára pedig, valamivel hátrább, az or-

[166] A gördülékeny és választékos stylusban írott jelentés nagyon jótollú, gyakorlott íróra vall. Tanulhatna belőle nem egy — csak száraz csatakalendáriumot gyártó — hadtörténetírónk.

[167] Erről még majd bővebben szólok. — Az ütközet színhelyét a 3. vázlat mutatja.

ságúton és attól balra közeledett Szemerjához. Az Eisler-dandár 12-fontos ütege az országút közelében, még pedig eleinte a már többször említett töltésnél, tehát Szemerjától körülbelül 1500 lépés távolságra, vonult fel, hogy a magyar előcsapatok visszavonulását siettesse. A röppentyűs fél üteget Van der Nüll magával vitte a hegyre, amelynek lejtőjén a 6-fontos üteg is haladt. A Stutterheim-dandár 6-fontos ütege is az országúttól balra nyomult előre. Így, fokozatosan előrehatolva, abba az állásba jutottak az ütegek, amelyet a 3. vázlat mutat. Vagyis: a röppentyűs üteg az erdő sarkánál kapott helyet s tőle jobbra és hátra lépcsőzve a két 6-fontos, végül az országút mellett a 12-fontos üteg foglalt állást.[168]

Mihelyt ez a tűzvonal kialakult, a Szemerja előtt levő 2—3 magyar ágyúnak vissza kellett vonulnia a templom magaslatára, ahonnan azonban a 3-fontos ágyúk már nem igen tehettek kárt az osztrák tűzérség két távolabbi, tehát az országúthoz közelebb álló, ütegében.

A tűzérállás kialakulása után Stutterheim Szemerja előtt 500 lépésre megállott,[169] hogy Van der Nüll dandára időt nyerjen az átkarolásra. Ezt az átkarolást a bukovinai határőrök két századának és az 51-ik gyalogezred III-ik zászlóaljának kellett végrehajtania.

Rennenkampf ágyútűzzel zavarta a magyarok balszárnyát, Schönberger ezredes pedig, Killyénnel egy magosságban, készen állott, hogy a magyar balszárny netaláni ellentámadását visszaverhesse.[170]

Ámde a türelmetlen Van der Nüll — Sepsiszentkirály könnyűszerrel történt elfoglalása után — abban bizakodott, hogy Szemerját is játszva kerítheti hatalmába. Nem várta meg tehát, hogy a már elrendelt átkarolás hatása érezhetővé váljék, hanem a 24. gyalogezred III. s az 51. gyalogezred kombinált zászlóalját, Szemerja megrohanására utasította.

Az osztrák csapatok, kemény tusa árán, kétszer is betör-

[168] *Clam-Gallas* jelentése (K. A. 142. XIII B. 107.).
Van der Nüll jelentése (u. o. 140. VII. 54.).
A Stutterheim-dandár hadműv. naplója (u. o. 142. XIII A. 17½.)
Az 1. sz. 12-fontos üteg jelentése (u. o. 143. XIII B. 73.).
Az ágyútartalék és a lövőszeresoszlop Illyefalván maradt, ahol azt a 31. gyalogezred III. zászlóalja fedezte (u. o. 142. XIII A. 26. a.).

[169] *K. A.:* 142. XIII A. 17½.

[170] *Clam-Gallas jelentése* (i. h.).
Nagy Sándor (i. m. 86. l.) Mátyás-huszárok rohamáról is tud. Ez azonban nem történhetett meg, mert — egyébről nem is szólva — az ingoványba mégse rohanhattak.

tek a falu nyugoti részébe, de a honvédek bátran védekeztek s támadóikat mindakétszer ki is verték.[171]

Ekkor Gál Sándor, hogy a sikert betetőzze, jobbszárnyának veszedelmes helyzetével nem gondolva, támadásba fogott a Szemerjáról kiszorult osztrákok ellen. Honvédeink kétszer is megrohanták az erdőbe visszanyomott ellenséget, de nem bírtak vele. Ebben a válságos pillanatban Gál Sándor újabb csapatokat vetett a harcba,[172] hogy a küzdelmet a mieink javára dönthesse el s bárha Clam-Gallas sarokbaszorított gyalogsága vitézül verekedett: az osztrákokat már-már katasztrófa fenyegette.

Az átkarolás mindegyre késett s az erdőbe hatolt honvédek végre is visszanyomták s tűzérségük balszárnyához szorították az osztrákokat. A röppentyűs félüteg s a tőle jobbra álló 1. sz. 6-fontos üteg nagy bajba jutott. Clam-Gallas maga is beismeri, hogy az ütközet sorsa csak egy hajszálon függött, s ha a gyalogság még egy kissé hátrál, az üteg s vele együtt az eddig kivívott előny is oda van.[173]

Most tűnt ki, hogy az erők csoportosítása nem a helyzetparancsolta módon történt, mert Van der Nüll dandára a reárótt feladatra gyöngének bizonyult.

Minthogy az átkarolás sehogyan se akart sikerülni, Pergen tábornok, hadosztályparancsnok, a Stutterheim-dandárhoz tartozó 23. vadászszázlóaljat a balszárnyra küldötte segítségül. Hogy hogy nem? *ez a zászlóalj az erdőben annyira nyugatra tévedt, hogy az ellenséggel egyáltalában nem is találkozott* s egy idő mulva, anélkül, hogy valamit végzett volna, a dandárhoz tért vissza.[174]

Bárhogyan forgatjuk is a dolgot, ez az eltévedés bizony csak mesebeszéd; mert ha más nem, hát a puskaropogás eléggé hallhatóan megadta a zászlóaljnak azt az irányt, amelyben haladnia kellett. Ezt a kifogást vagy megokolást olvasva, minden — csak valamennyire is tapasztalt — katonaember tüstént gyanút fog, hogy a vadászok talán nem is mertek a magyarokkal megütközni, hanem az erdőben meglapulva várakoztak, amíg a harcizaj azon a szárnyon el nem ült; akkor azután — mint aki dolgát jól intézte — bevonultak a dandárjukhoz.

[171] *Van der Nüll jelentése.* (K. A.: 140. VII. 54.). E szerint a védők, azon a szakaszon, kétszerte erősebbek voltak támadóiknál. Ismerve az erőviszonyokat, ezt az állítást a dajkamesék közé kell soroznunk.

[172] Ez az újabb csapat csakis a hirtelen előrántott hadosztálytartalék lehetett.

[173] *Clam-Gallas* jelentése. (i. h.).

[174] *Op. Journal der Brig. Stutterheim (K. A.:* 142. XIII. A. 17½).

Minthogy a vadászokra nem lehetett számítani, más — még pedig gyors — segítség kellett. A balszárnyon egyelőre semmi jót se remélhetvén, Stutterheim dandárából a 63. gyalogezred II. zászlóalját küldötte Pergen, Van der Nüll támogatására. Sertic százados, a zászlóalj ideiglenes parancsnoka, azonnal támadott s az erdőben viaskodó honvédcsapatokat, rövid, de heves küzdelem után, a faluba szorította vissza s ezzel Van der Nüll hatfontos és röppentyűs ütegét is kiszabadította válságos helyzetéből. Ezalatt az osztrák szélső balszárnyon még mindig eldöntetlenül hullámzott a harc ide-oda, pedig már jócskán be is alkonyodott.

Clam-Gallas még a teljes sötétség beállta előtt akarván a döntést kierőszakolni, a 63. gyalogezred I. zászlóalját azzal a parancscsal indította, délfelől, Szemerja ellen, hogy a helységen át próbáljon a templomnál álló honvédütegekhez férkőzni. Ugyanakkor a 41. gyalogezred III. és Landwehr-zászlóalja kelet felől rohanta meg a falut.[175] Természetes, hogy a Szemerja és az Olt között elhelyezett gyönge magyar gyalogság ezt a támadást nem tudta megakadályozni, *tartalék pedig, amely a falut megmenthette volna, már nem volt.* Így azután az osztrákok aránylag könnyűszerrel törtek be, mindkét oldalon, a gránátoktól kigyulladt községbe, amelyet a mieink, rövid de heves utcai harc után, odahagytak.[176]

Most már a templom magaslatán levő honvédütegek is felkapcsoltak s gyorsan vonúltak vissza Sepsiszentgyörgy felé. Ez annyival is inkább sürgős volt, mert az osztrák átkarolócsapatoknak — végre-valahára — sikerült a Szemerja-patakon átvergődniök s a falutól nyugatra eső magaslatra is felhatolva, a magyar jobbszárny csapatait visszanyomták.

És most valami, nagyon szokatlanúl hangzó, különös dolog történt.

Mihelyt a mieink a faluból s — attól nyugatra — a Szemerja patak balpartjáról visszahúzódtak, az osztrákok megállottak s csak a 63. gyalogezred I. zászlóalja követte a hátrálókat a szemerjai templom magaslatáig. Ez a zászlóalj jó $1^1/_2$ óráig ácsorgott ott. Végre a zászlóaljparancsnok — Pollovina százados — megúnta a hosszas várakozást, s látván, hogy senki se jön utána, egy nagy vargabetűvel a falut nyugat felé megkerűlve, visszatért a többi csapatokhoz, amelyek akkor már Szemerja déli oldalán, az erdő és az országút között, gyülekeztek.[177]

Bizonyos, hogy se a hadosztályparancsnoknak, se valame-

[175] *Op. Journal der Brig. Stutterheim* (i. h.).
[176] *Clam-Gallas* jelentése (i. h.).
[177] *Op. Journal der Brig. Stutterheim* (i. h.).

lyik dandárparancsnoknak nem volt hozzá joga, hogy a kedvezőre fordult harcot megállítsa s a csapatokat a falu mögé vigye vissza.

Ezt csak Clam-Gallas parancsolhatta meg. Emlékezhetünk reá, hogy hadműveleti tervét, már kezdettől fogva félsikerre alapította s döntő vállalkozásba fogni nem mert. Most megtörtént az a „csapás", amelyet a mieinkre mérni szándékozott s nehogy az üldözéssel nagyon messzire szakadjon Földvár tájától: megszünteti a harcot, megállítja a jó reménnyel biztató előretörést s visszamegy oda, ahol Szemerja megtámadása előtt állott.

A támadó hadműveletnek végeszakadt, még mielőtt egészen kifejlődhetett volna.

Ezt azonban nem lett volna tanácsos a jelentésbe írni. Nem is volt rá szükség, mert újra történt valami — az előbbi erdei és utcai harcnál gonoszabb — meglepetés, amelyet nagyon jól fel lehetett a történtek megokolására használni.

Gál ezredes ugyanis — dícséretére legyen mondva — most se hagyta abba a küzdelmet, bármekkorát fordult is a kocka; sőt az éj leple alatt, 1/2 11 h tájban,[178] még egy kisérletet tett, hogy az ellene fordult hadiszerencsét a maga részére hódítsa vissza. Fülsiketítő lármát csapva,[179] sűrű csatárlánc közeledett az égő faluból az osztrák jobbszárny felé, ahol Schönberger ezredes hat lovasszázada állott. Clam-Gallas szerint[180] vagy erősítést kaptak, vagy legutolsó tartalékjukat vitték harcba a magyarok.

Ez az utóbbi feltevés nem állhat meg, mert az anélkül is legfeljebb egy gyenge zászlóaljra rugó hadosztálytartalék már korábban elfogyott, hiszen a falu elvesztésekor se volt már belőle semmi.

Ellenben másik gyanításával, hogy t. i. Gál Sándor az utolsó pillanatban erősítést kapott: jó nyomon jár Clam-Gallas.

Tudjuk, hogy Bem még 21-én iderendelte a rikai csoportból Endes József őrnagyot a 81. honvédzászlóaljjal. Ezt a legnagyobb válság közepette érkezett zászlóaljat Gál Sándor — más, hirtelen összeszedett csapatokkal együtt — azonnal támadásra indította.[181]

[178] Az 1. sz. 12-fontos üteg jelentése. *(K. A.:* 143., XIII. B. 73.)

[179] Volt rá eset, hogy ez is segített; például Arcolenál, 1796 nov. 17-én. *(C. v. B. K.:* „Zur Psyhologie des grossen Kriegs." I. 19. és 41. l.)

[180] Id. jelentése.

[181] *„1848/49. Tört. Lapok":* 1897. évf., 129. l. és *„Honvéd"*, 185. sz. — *Nagy Sándor* szerint (i. m. 87. l.) „egy friss zászlóalj érkezett, Ta-

Ez a merész visszacsapás nagy zavarba hozta az erre nem számító osztrákokat s alkalmasint a mieink javára billenti vissza a mérleget, ha Clam-Gallasnak nincs már ép tartalékja.

De volt! Ott állott a jobbszárnyon Schönberger ezredes 6 lovasszázada s valamivel hátrább Eisler ezredes gyalogdandárja is, amelyből eddig csak a 12-fontos üteg szólott bele a harcba.

A lovasság ugyan tehetetlennek bizonyult, mert egy mély és széles árok volt előtte, amelyen a sötétben nem tudott, vagy nem mert átkelni. Mindenesetre különös gondolat, hogy Schönberger ezredes a — mozgásra hivatott s csakis így érvényesülő — lovasságot olyan helyre állította, ahonnan nem tudott többé kimozdulni. A támadószándék tehát nem lehetett valami nagy.

Clam-Gallas, a veszedelmet látva, a 62. gyalogezred III. és tartalék-zászlóalját dobta a meglepően és elszántan előretörő honvédek elé. *A támadás azonban olyan heves volt, hogy ez a jókora erő se tudta feltartóztatni.*[182]

Most már csak a gránátoszászlóalj segíthetett, amely, Robaglia százados vezetésével, jobb szárnyuk ellen irányított szuronyrohammal állította meg a magyar csapatokat, amelyek már a 12-fontos üteg közelébe jutottak.[183] Gál Sándor megszüntette a harcot s visszavonult Sepsiszentgyörgy felé, anélkül, hogy az osztrákok követték volna.

Hangsúlyozom, hogy Clam-Gallas nyiltan beismeri, mily nagy volt Gál ellentámadásának kínos perceiben a veszedelem.[184] A beállott teljes sötétség minden alaposabb tájékozó-

mási András vezérlete alatt". Ez azonban téves, mert a vértanuhalált halt *Tamás* (nem Tamási!) András alezredes, a csíki nemzetőrzászlóaljat vezette, ez pedig már az ütközet *előtt* Sepsiszentgyörgyön állott. Különben se lehetett volna ellentámadást csinálni vele.

A 81. zászlóalj az erdélyi honvédségnek egyik legjobb csapatteste volt.

[182] *Clam-Gallas* jelentése (i. h.).

[183] Az 1. sz. 12-fontos üteg jelentése. (*K. A.*: 143., XIII. B. 73.)

[184] „Was ich vorübergehend dachte, schien endlos zu werden, denn hier wollte der Feind alles Verlorene wieder erlangen... *Die Lage war drohend, sehr drohend,...* Je grösseren Wiederstand er fand, desto grösser wurde sein Ungestüm..." stb. (Id. jelentése.) Így ír *Ramming* is (i. m., 525. l.).

Hogy Clam-Gallas mennyivel őszintébb például *Heydte*-nál, mutatja az, hogy az utóbbi szerint elegendő volt a gránátosok tüntető fellépése, hogy a honvédek megszaladjanak. (I. m., 81. l.) Viszont a másik túlságba esik *Nagy Sándor*, aki azt állítja, hogy honvédeink szuronytszegezve verték vissza az osztrák *és orosz* hadat Illyefalvára és Aldobolyra (i. m. 87. l.).

dást meggátolt s a Van der Nüll- és Stutterheim-dandár összezavarodott csapatai még csak most rendezkedtek. Az osztrák tüzérség is hallgatni kényszerült, nehogy a maga fajtájában tegyen kárt; a lovasságot pedig — mint láttuk — ügyetlenül választott állása (de talán félénksége is) tétlenségre kárhoztatta.

Éjjeli 11 óra volt már, mire a honvédhadosztály Sepsiszentgyörgyre visszavonult. Nem zavarta senki, mert *Clam-Gallas másodszor is elszalasztotta a kínálkozó alkalmat. Ahelyett, hogy a visszavonulókat nyomon követve, Sepsiszentgyörgyöt is elfoglalta (vagy legalább Szemerját megtartotta) volna, még akkor éjjel Illyefalvára, 24-én pedig — a már fejtegetett okoknál fogva, — korábbi állásaiba, a Fekete-ügy és Olt mögé húzódott vissza.*[185]

Mit művelt az egész ütközet alatt Rennenkampf orosz különítménye? Kurtán válaszolhatunk erre a kérdésre: semmit. Egy kis ágyúzás s a lovasság egy-két tétovázó mozdulata csakugyan semmi, a tulsó parton vívott harchoz hasonlítva. Clam-Gallas — s az ő nyomán Ramming — azt állítja, hogy az orosz gyalogság valami félreértés folytán megkésett s így *komolyabb tüntetésre* nem is kerülhetett a sor.[186]

Erre csak azt jegyzem meg, hogy ilyen tüntetés nincs, mert ha a dolog valahol komolyra fordul, akkor az már nem tüntetés többé.

A másik esetről pedig az a véleményem, hogy Lein ezredes két zászlóaljának elmaradása éppen olyan érthetetlen, mint aminő a 23. vadászzászlóalj eltévedése volt. Nem hihetem, hogy Lein ne fogadta volna meg Clam-Gallas parancsát, amely őt

[185] *Van der Nüll*, júl. 25-én kelt jelentésében, ezt írja: „Die nun eingetretene Nacht, gänzliche Ermüdung der Truppen und *andere Umstände* liessen es nicht ratsam erscheinen, die errungenen Erfolge weiter zu benützen." (*K. A.*: 140., VII. 54.) Már tudjuk, mik voltak azok az „egyéb körülmények".

[186] *Clam-Gallas* jelentése (i. h.) és *Ramming* (i. m. 523. l.). Az orosz „*Bericht*" egy árva szóval se említi Rennenkampf működését. *Heydte* ellenben (i. m. 81. l.) azt írja, hogy Rennenkampf lovassága Sepsiszentgyörgy alá hatolt, hogy az ottani hídon át Gál hátába törjön; ámde a beállott sötétség miatt nem volt tanácsos ezt a mozdulatot végrehajtani. Ez igaz lehet, de ha csakugyan akart valamit, akkor miért várt a sötétség beálltáig?

Nagy Sándor állítja (i. m. 87. l.), hogy az orosz lovasság egyparszor megpróbált a Szemerja alatti hídon átkelni, de a mieink kartácstüze mindannyiszor vissza is riasztotta. Vajmi gyönge kísérlet — igazán csak tüntetés — lehetett, mert Rennenkampf, ha komolyan akarja, 8 lovasszázadával és 4 ágyújával könnyen nyithatott volna magának utat.

23-án reggel 7 órára a kökösi hídhoz rendelte, ahol a további parancsot Rennenkampf tábornoktól kellett kapnia.[187]

Feltéve mármost azt a szintén alig hihető esetet, hogy Rennenkampf semmiféle parancsot se adott Leinnak, s ez utóbbi elmúlasztotta, hogy Clam-Gallassal összeköttetést létesítsen: akkor az osztrák hadtestparancsnokság kötelessége lett volna, hogy az orosz zászlóaljakat megkerestesse s Szotyoron és Killyénen át a szemerjai vagy sepsiszentgyörgyi hídhoz küldje. A lehetőség megvolt, hiszen a lovasságnak amúgy se akadt egyéb dolga. A hadtesttel egy magasságban haladó Rennenkampffal bizonyára megvolt az összeköttetés; így hát azt is rögtön lehetett tudni, hogy Lein csakugyan elmaradt-e, és ha igen: hol és miért?

Ha az orosz gyalogság felkutatása megtörténik, akkor az, a hozzá beosztott könnyű félüteggel együtt, *legkésőbb* 7 órakor este Sepsiszentgyörgy alatt lehetett,[188] már pedig július 23-án esti 7 órakor még nincs sötét s így azt a két zászlóaljat még akkor is a magyar hadosztály hátába lehetett volna küldeni.

*

Bizonyára mindenkit érdekelhet, hogy mekkora veszteséget okozott, mindkét részen, a hat óra hosszáig tartott makacs küzdelem?

Az osztrákok hivatalos kimutatása 7 halottat, 89 sebesültet és 20 eltűntet vall be.[189] Ramming 26 halottról és 84 sebesültről,[190] Heydte pedig ugyanannyi halottról és 94 sebesültről tud.[191] Ezzel szemben Clam-Gallas[192] a magyar hadosztály veszteségét 500 (Ramming[193] 560) halottra és sebesültre, valamint 35 fogolyra teszi. Tehát Gál majdnem ötször annyit veszített volna, mint az osztrákok, ami azonban sehogy se hihető.

Gál Sándor feljegyzése szerint[194] az ő hadosztályánál 15—20 halott és 40 sebesült volt; Németh László — egy nappal későbbi — tudósítása 9 halottról és 61 sebesültről számol be.[195] Ellenben, szerinte, az osztrákok 43 halottjukat és sebesültjüket hagyták a csatatéren, a többit pedig 40 szekéren szállították be Brassóba.

187 *K. A.:* 140., VII 45.
188 Kökös—Sepsiszentgyörgy: 11 km.
189 *K. A.:* 140., VII. 41.
190 I. m. 525. l.
191 I. h.
192 Aug. 2. jelentése a hadügyminiszternek. (*K. A.:* 141., VII. 4.)
193 I. h.
194 „*Honvéd*", 182. sz.
195 U. o., 185. sz.

Vagyis: ahány krónikás, annyiféle állítás. Bizonyosat nem mondhatunk, de kétségtelen, hogy a veszteségnek — mindkét oldalon — jókorának kellett lennie; mindenesetre nagyobbnak annál, amit az osztrákok a maguk részéről beismernek.

Clam-Gallas úgy tudja, hogy az ő tüzérsége a mieink négy ágyúját is tönkretette.[196] Erről azonban minden — nem Ramming nyomán járó — magyar forrás konokul hallgat. Pedig, ha csakugyan elpusztult ez a négy ágyú, akkor érdekes volna megtudni: vajjon az osztrák tüzérség rontotta-e valóban el őket, avagy pedig — a Gábor Áron-féle ágyúk rossz tulajdonsága szerint — elhasadtak a hosszantartó tűzharcban?[197]

Ez is egyike azoknak a kérdéseknek, amelyekre jogosan várhattuk volna Nagy Sándortól a választ.

V.

Most még csak a tárgyalt ütközetből folyó tanulságokról lehet szó. Ennélfogva azt kell fejtegetnünk és elbírálnunk, hogy mi volt jó és mi volt elhibázva?

Lássuk előbb a magyarokat.

Gál Sándor ezredes hadosztályának kétféle feladata is lehetett volna: először is el kellett zárnia az Olt völgyén Háromszékből Csíkba vivő útat, másodszor: meg kellett akadályoznia azt, hogy az ellenség, az ojtozi szoroson át, a Moldvaországban levő Bem hátába törhessen. Láttuk, hogy csak az első feladatra került a sor.

Gál hadosztálya[198] aránytalanul gyöngébb volt a támadó osztrák-orosz hadtestnél[199] s így helyzete, mégolyan kedvező és könnyen védhető állásban is, elég nehéz lett volna.

A szemerjai állás nem volt rossz, ámde Gál — hogy annak jó oldalait kellően kihasználhassa — kénytelen volt a védővonalat hosszabbra nyujtani annál a mértéknél, amelyet a megszálló csapat ereje a szóbanforgó esetben megbírhatott.

De még így is el lehetett volna, tisztán passzív védekezéssel, a teljes sötétség beálltáig húzni a harcot, amikor annak, minden valószínűség szerint, úgyis végeszakad. Hibáztatnunk kell tehát azt az ellentámadást, amelyet Gál — Szemerja nyu-

[196] Id. jelentése. (*K. A.*: 140. VII. 4.) — *Ramming* (i. h.) 6 elpusztult ágyúról tud, úgyszintén *Heydte* is (i. h.).

[197] A segesvári ütközetben (júl. 31.) négy Gábor Áron-féle ágyú hasadt el; a vöröstoronyi ütközetben is elhasadt egy. (Júl. 20.).

[198] 4200 fő.

[199] 10500 fő.

gati végéről — Van der Nüll dandára ellen indított. Egy ilyen próbálkozás ugyanis csak akkor sikerülhet, ha az illető védőszakaszon friss erőket tudunk harcbavetni, anélkül, hogy ezzel a szomszéd védőszakaszokat károsítanók. Itt azonban ez a feltétel nem volt meg. Arra az egyetlen tartalékra, amely a harc legelején Sepsiszentgyörgyön[200] állott, nem *csak* a jobbszárnynak, hanem a középnek is szüksége lett volna, annyival is inkább, mert a jobbszárny ellen csak $3^2/_6$, a közép ellen azonban 5 osztrák zászlóalj vonult fel.

Annak, hogy Gál ezredes, az ellentámadás végett — szükségképen — minden tartalékát a jobbszárnyra vitte, az lett a következése, hogy akkor, amikor az eddig állóharcot vívó Stutterheim-dandár ezt a mozdulatot ellensúlyozni kezdette és két irányban is támadott: a gyönge magyar harcvonal — támogatás hiányában — mind a két helyen azonnal átszakadt. Szemerja sorsát tulajdonképen ez, nem pedig a jobbszárny megkésett átkarolása döntötte el.

Gál maga is írja idézett tudósításában,[201] hog yaz ellenség 6 zászlóaljjal[202] indította meg a támadást. Ezen kívül a szemerjai magaslatról látnia kellett az osztrák lovasságot, Fisler valamivel hátrább következő gyalogdandárát, úgyszintén az Olt balpartján közeledő orosz különítményt is. Ekkora erejű ellenségre tehát nem lett volna szabad ellentámadást kockáztatnia.

Ezt leszámítva, Gál ezúttal derekasan megállotta a helyét, mint hadosztályparancsnok s helyrehozta 18 nap előtt elkövetett hibáját.[203] Látszik, hogy csapatait rövid idő alatt kellőképen ráncbaszedte s a fegyelmet helyreállította, megszűntetvén ezzel azt a bomlást, amely a székely hadosztályban a július 5-i szerencsétlen harc nyomán indult meg.

A magyar gyalogság kétségkívül kitartóan és nagyon bátran verekedett s a jóval erősebb két osztrák dandárt órákon át fel tudta tartóztatni.

A tűzérségről csak annyit tudunk, hogy nagyon hatásosan lőtte Stutterheim Szemerja előtt álló dandárát,[204] továbbá,

[200] Később alkalmasint a szemerjai templom táján.
[201] „*Honvéd*". 182. sz.
[202] Helyesen: $8^2/_5$.
[203] Gál csaknem végzetessé vált hibát követett el azzal, hogy július 5-én — bár támadásukra bizonyosan számíthatott — készületlen, rendezetlen haddal fogadta az oroszokat, aminek szomorú következése a székely hadosztály szétszaladása lett s csakis az oroszok lanyhaságán és határozatlanságán múlott, hogy a székelyföld már akkor végképen el nem veszett.
[204] *Op. Journal der Brig. Stutterheim.* (*K. A.*: 142. XIII. A. $17^1/_2$).

hogy az Olt közelében álló ágyúk meghiúsították Rennenkampf lovasságának, bizonyára nagyon erőtlen, átkelő kísérleteit. Többet — sajnos — nem mondanak a rendelkezésünkre álló források.[205]

Kétségtelen azonban, hogy a sötétség beálltával a magyar tüzérségnek is el kellett hallgatnia s így, különösen abban a veszedelmes pillanatban, amidőn Stutterheim dandára Szemerját megrohanta, nem támogathatta többé a gyalogságot.

A lovasság[206] nem juthatott szerephez, mert az a rohama, amelyet Nagy Sándor említ, egyáltalában meg se történhetett.[207]

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy miképen hajtotta végre a támadást az orosz különítménnyel megerősített osztrák hadtest? — akkor először is azt kell kifogásolnunk, hogy a támadó csapatok csoportosítása már Illyefalván megtörtént, amikor Clam-Gallas és vezérkari főnöke még semmit se tudott a magyar hadosztály szemerjai állásáról.

Szemerjához közelebb érve, nagyjában már lehetett látni, mi van a falu előtt s mi van mögötte a dombon, de azt, ami a falutól nyugatra állott, a hegy és az erdő eltakarta. Már maga ez a bizonytalanság is elég indítóok lehetett volna arra, hogy Van der Null dandára — még a támadás előtt — erősítést kapjon.

Ez azonban — mint láthattuk — nem történt meg. Így azután Stutterheim dandárának kellett a Van der Nüllére szakadt ellentámadást visszavernie, amit — a falu kétoldalról való megrohanásával együtt — jól is hajtott végre, s az utóbbival a magyar jobbszárny meghátrálását is kétségkívül gyorsította.

Az Eisler-dandár harcbavetése, a váratlan magyar ellentámadás viszaverésére, jól és elég gyorsan történt. Ellenben az orosz különítmény fel nem használása súlyos és semmivel se menthető hiba volt.

Arra a netalán feltolakodó kérdésre, hogy hogyan kellett és hogyan lehetett volna az adott esetben Clam-Gallasnak eljárnia? — azt válaszolhatjuk, hogy háromféleképen is megoldhatta, az erők aránytalansága folytán nem is nagyon nehéz, feladatát.

[205] Gál Sándor is, Németh László is, hallgat a tüzérségről, már többször idézett tudósításában. (*„Honvéd"* 182. és 185. sz.)

[206] 106 lovas.

[207] A magyar huszárság előtt 6 század osztrák, tőle keletre 9 század orosz, lovas állott. Móricz Dénes őrnagynak minden bizonnyal több belátása volt, semhogy 15 század ellen kockáztatta volna meg a támadást.

Az első mód az lett volna, hogy Lein ezredes két orosz zászlóalját nem Kökösre, hanem Illyefalvára rendeli s az ütközet alatt tartalékul használja fel. Azután két gyalogdandárral arcbatámadja, a harmadikkal pedig balról, tehát az erdőn át, *megkerüli* a magyarok állását. Ugyanakkor a fél lovasüteggel megerősített orosz dzsidásezredet Sepsiszentgyörgy *mögé*, a székely hadosztály hátráló vonalára, küldi. Ismétlem, a hídak nem voltak felszedve s így az Olton való átkelésnek nem lett volna semmi komoly akadálya.

A második lehetőség az volt, hogy Clam-Gallas *az egész orosz különítményt*, Sepsiszentgyörgyön át, a mieink *mögé* irányítja. Könnyű elképzelni egy ilyen — a vázolt körülmények között meg se akadályozható — hátbatámadás hatását.[208]

Végül a harmadik megoldás az lett volna, hogy Clam-Gallas két gyalog és egy lovasdandárral leköti Gál Sándort Szemerjánál, harmadik gyalogdandárját pedig — az egész orosz különítménnyel együtt — a lehető leggyorsabban, az ojtozi szorosba küldi, *hogy Bem s a Moldvaországba vitt csapatok visszatérését meggátolja.*

Ne gondolja senki, hogy ez az eszme csak 74 évvel a történtek után, az események pontos ismerete alapján, az íróasztalnál született. *Az oroszok tüstént erre gondoltak, mihelyt megtudták, hogy Bem Moldvaországba rontott.* Lüders határozottan ezt az eljárást *várta* Clam-Gallastól[209] s ugyanezt tanácsolta neki Du Hamel tábornok,[210] valamint Dannenberg altábornagy is.[211]

Bem, Clam-Gallas helyében, bizonyára így járt volna el, ámde a tétovázó, semmit kockáztatni nem akaró s mindegyre kelepcétől tartó osztrák hadtestparancsnok (és vezérkari főnöke) ilyesmibe nem merte belevágni a fejszéjét. Pedig már

[208] Még ha a két orosz zászlóaljat csakugyan nem lehetett is előkeríteni, a dzsidásezredet a fél lovasüteggel együtt, feltétlenül át kellett volna az Olton küldeni. 1200 lovas nagy zavart csinált volna ott.

[209] „Je suis persuadé, que votre Excellence prendra les mésures nécessaires pour chercher *à couper l'ennemi à sa retraite.*" *(K. A.:* 140. VII. 76.)

[210] „Je crois mon Général, qu'il se présente actuellement une occasion peut-être unique pour prendre Bem et pour faire mettre bas les armes à toute la bande qui l'accompagne, *en opérant contre les communications des rebelles dans la direction d'Oitouz*". (u. o. 140. VII. 75.)

[211] Je m'empresse, Monsieur le comte, de porter ces nouvelles à Votre connaissance, en priant Votre Excellence de vouloir bien diriger quelques troupes sur les communications du détachement hongrois . . . *et tacher de lui couper la retraite.*" (u. o. 140. VII. 48.)

Napoleon megmondotta, hogy aki a háborúban a véletlennek, a szerencsének, ajtót nyitni nem mer, az inkább ne fogjon soha semmihez.

A három nap óta szakadatlanul hajszolt osztrák csapatok viselkedéséről is kellvén szólanunk, megállapíthatjuk, hogy a gyalogság harcbakerült része — a 23. vadászzászlóaljat kivéve — derekasan viselkedett, úgyszintén a tüzérség is. A lovasságot azonban megbénította ügyetlenül választott állása és részben a csatatérre boruló sötétség is.

*

Ki győzött Sepsiszentgyörgynél? Nem ok nélkül bolygatom ezt a kérdést, mert a diadal dicsőségét mind a két fél magának követeli.[212]

Ha igazságos ítéletet akarunk mondani, akkor újra csak arra a kérdésre kell visszatérnünk, hogy mi volt az ellenfelek feladata és hogyan oldották meg azt?

Miután Clam-Gallas — eredeti szándéka szerint — a magyar előcsapatokat visszanyomta s őket továbbszorítva, a szemerjai állásba ütközött: nem lehetett más feladata, mint az, hogy a székely hadosztályt onnan is kiverje. Ez a vállalkozása — mint láttuk — kemény harc árán sikerült is, minek folytán Gál Sándor Sepsiszentgyörgyre vonult vissza.

Mi történt most? Nyomon követte-e Clam-Gallas az erősen megbomlott magyar csapatokat Sepsiszentgyörgyre? Nem, mert — szerinte — ennek a lehetőségnek eléje vágott az osztrák csapatkötelékek nagyfokú meglazulása, a nagy sötétség, majd később a mieink váratlan és merész visszacsapása is.

A további üldözés tehát csak ennek visszaverése után vált lehetővé. Az Eisner-dandár, amely eddig tartalékban állott, nem lehetett olyan fáradt, hogy a visszavonulókat Sepsiszentgyörgyre is követve, megállapodásukat és újabb harcra való készülésüket meg ne tudta volna akadályozni.[213]

Clam-Gallas azonban valósággal megijedt a saját sikeré-

212 Clam-Gallas egész Oláhországot telelármázta nagy diadalának hírével, de ott nem hittek el mindent szószerint. Colquhoun bukaresti angol főconsul, 1849 július 27-én, azt jelenti Palmerstonnak, hogy Brassóban nem nagyon bízakodó a hangulat. Legalább is erre mutat az a körülmény, hogy az ottani hatóságok a pénztárakat és irattárakat átküldötték az oláh határon s 26-án számosan visszatértek Oláhországba azok közül, akik az oroszokkal együtt érkeztek Brassóba. („*Correspondence relative to the affairs of Hungary, 1847—1849.*" 299. l.)

213 Akkoriban Szemerja éjszaki és Sepsiszentgyörgy déli széle között körülbelül 1500 lépés volt a távolság.

től és nemcsak Szemerját, hanem az egész Háromszéket is újból elhagyva, gyorsan visszavonult. Már pedig az, aki győzött és ezt nyiltan hirdeti, legrosszabb esetben is csak megáll, de nem tér vissza *önként* oda, ahonnan kiindult.

Nagy hiba, hogy Clam-Gallas — szükségtelen hátrálását akarván mentegetni — mindjárt az ütközet leírása után, visszazökken korábbi módszerébe. Azt mondja t. i., hogy Gál megmenekült ugyan a tökéletes vereségtől, de legalább kénytelen volt letenni Brassó ellen szándékolt támadásáról. Ezzel az állításával bizony nagy csorbát ütött a történeti igazságon, mert ilyenféle támadótervről szó se volt, nem is lehetett; így hát Clam-Gallasnak se volt mit meghiúsítania.

Gál ezredes hivatása a szemerjai állás védelme volt. Láttuk, hogy magában a szorosan vett ütközetben ő lett ugyan vesztes, azonban ellenfelének oknélkülvaló visszavonulása, puskalövés és kardcsapás nélkül visszajuttatta őt, elveszített állásának birtokába.

Az igazság tehát az, hogy végső eredményként Gál Sándor maradt a helyzet ura.

Sajnos, ezt az előnyt nem lehetett többé kihasználni. Ehhez az öreg Bem és megfelelő haderő kellett volna. Se az egyik, se a másik nem volt kéznél, mert Bem Moldvaországból egyenesen Marosvásárhelyre útazott, az ojtozi szoroson át hazavonuló csapatok pedig nem vették Sepsiszentgyörgy felé útjukat.

Mint az elmondottakból eléggé kitűnt, *döntő taktikai csapás se az egyik se a másik harcoló felet nem érte.*

De mindamellett se mondhatjuk, hogy Bem vállalkozása meddő lett volna. El nem vitázható eredménye, hogy Háromszék kétszer egymásután[214] megtisztult az ellenségtől, de ennél még fontosabb stratégiai eredménye volt az, hogy a már Nagyszebenig jutott Lüders — részint a háromszéki eseményeket, részint Bem moldvaországi betörését hallva — kénytelen volt eddigi *nyugati* irányú útját megszakítva, *kelet felé*, tehát homlokegyenest ellenkező irányba, fordulni vissza.[215]

Július 29-én — mint tudjuk — Segesváron, augusztus 2-án pedig már Székelykeresztúron állott.

A háromszéki támadás volt a vöröstoronyi szoros hős védőjének — Ihász alezredesnek — ígért segítség,[216] amely azon-

[214] Júl. 21. és 24.

[215] *Gyalókay:* „Bem moldvaországi hadműveletei." *(Tört. Szemle*, 1918. évf. 253. l.)

[216] Bem jún. 30 és júl. 13. kelt útasítása Ihász számára. *(Nemz. Múz. lt.* — Ihász D. iratai.)

ban, Bem hibáján kívül, már későn érkezett. A szoros július 20-án délután elveszett,[217] tehát ugyanakkor, amikor Bem Clam-Gallast és Rennenkampfot Sepsiszentgyörgynél és Kökösnél megtámadta.

Bem stratégiai sikere máskülönben sem volt teljes, mert Lüders elég erősnek tudta magát arra, hogy július 26-án Segesvár irányában megkezdett támadó hadműveletei alatt is, megszállva tartsa Nagyszebent s így közvetve az Olt szorosát is.

Kétségtelenül helyesen járt el akkor, amidőn Bem és a saját hadteste közé Clam-Gallast állította ütközőbakul, mert ilyenképen az osztrák hadtest fedezte az oroszok hátát. Ennek köszönhette Lüders, hogy el tudta foglalni Fogarast, Nagyszebent és a vöröstoronyi szorost, anélkül, hogy Bem őt közvetlenül megzavarhatta volna.

Hogy mindebben se magának Clam-Gallas altábornagynak, se vezérkari főnökének, nem volt számottevő érdeme, azt az elmondottakból bárki is jól láthatja.

*

Zrinyi Miklós írja a „Török afium ellen való orvosság"-ban, hogy a harcmezőn „a fáradhatatlan szorgalmatosság, az unalom nélkül való vigyázás és a gyors készség szokta annak a drága fának gyümölcsét elérni, kit az emberek dicsőségnek hívnak."

Bem hadműveleteit tanulmányozva, bennük az öreg vezérnek mindenkor és mindenütt megnyilvánuló és sohasem lankadó munkakedvét, törhetetlen akaraterejét, valamint gyors elhatározó képességét is, bámulhatjuk.[218]

Volt része dicsőségben is. Erdélyi és délmagyarországi hadjárata — 1849 tavaszán — a diadalok szakadatlan sorozata volt, de a nyári hadjáratban hűtlen lett hozzá a forgandó szerencse.

Ámde, ha nemcsak a végső sikert vagy kudarcot, hanem a vezér egész munkáját, terveit, szándékait, tetteit, elfogulatlanul vizsgáljuk, akkor bizonyára az a meggyőződésünk

217 *Gyalókay:* „A nagyszebeni hadosztály felbomlása." *(Hadtört. Közl.* 1916. évf. 166—174. l.)

218 Hogy mennyire bízott — még az utolsó pillanatban is — az igaz ügyért bátran és szívósan vívott harc sikerében, azt legjobban bizonyítják Kossuthhoz, Temesrékasról aug. 10-én írott jelentésének következő szavai: *„Ayons confiance dans la justice des cieux et nous sortirons victorieux de notre crise actuelle, si le courage et la persévérance ne nous manquera pas."* (*Nemz. Múz. lt.* — 1848/49. iratok.)

támad, hogy Bem előtt — bárha elbukott is — minden magyar katonának tisztelettel kell meghajolnia.

Ramming nem sajnálta tőle a legnagyobb elismerést, amit egyik ellenfél a másiknak adhat;[219] nekünk magyaroknak, — akikért harcolt —, szent kötelességünk, hogy emlékét hálásan megőrízve, változatlan fényében és tisztaságában adjuk, nemzedékről-nemzedékre, időtlen időkig tovább.

Gyalókay Jenő.

219 I. m. 531., 532. l.

AZ AGASUI ÜTKÖZET.

1916 október 17.
(Három vázlattal.)

I. Általános helyzet.[1]

Több mint kétesztendei semlegesség után, 1916 augusztus 27-én Oláhország hadat üzent Ausztria-Magyarországnak. — Németország erre a következő napon ugyancsak hadüzenettel válaszolt, amihez Törökország augusztus 30-án, Bulgária szeptember 1-én csatlakozott.

A monarchia szempontjából az oláh hadüzenettel a háború új fázisa kezdődött, melyben oly ellenséggel kellett megküzdeni, mely a háború addigi tapasztalatait értékesíteni tudta, anélkül, hogy áldozatokat hozott volna.

Oláhország — semlegességének tartama alatt — gazdaságilag fellendült, mert földjének termékeit előnyösen tudta értékesíteni az Osztrák-Magyar monarchiában és a Német birodalomban. Oroszországgal fenntartotta a szoros baráti viszonyt és a nyugati hatalmakkal tárgyalásokat kezdett árúkicserélések ügyében, melyek azonban összeköttetés hiánya miatt nem valósulhattak meg. Maga Károly király a központi hatalmak felé hajlott, mert ezek oldalán vélte országának jólétét és jövőjét biztosítani. Egy hatalmas párt, a bojárok pártja, Bratianu vezetése alatt azonban ellene dolgozott. Az entente hatalmak győzelem esetén „Nagy Oláhország" álmának megvalósulását, még pedig a monarchia területéből Bukovinát, Erdélyt és a Bánátot, Bulgária területéből Dobrudzsának Rustsuk és Várna vonaláig terjedő részét ígérték Oláhországnak.

Az entente befolyásnak az oláh politikában való érvényrejutását Károly király nem érte meg. Az ellenségeskedések

[1] Az itt közölt adatokat *Immanuel:* „Der Weltkrieg" és *Falkenhayn:* „Der Feldzug der 9. Armee gegen die Rumänen und Russen 1916/17." munkáiból merítettem. Felhasználtam továbbá: *Morgen:* „Meiner Truppen Heldenkämpfe" c. művét, valamint a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár hadműveleti iratait (61. hadosztály, 16. és 19. dandár. 1916 október) és a harcokban résztvett tisztek feljegyzéseit is.

és zavarok, melyek a háború nyomán felléptek, gyorsították az agg uralkodó halálát, aki Németország hű barátja volt és országa jólétét s jövő boldogságát szívén hordozta.

Midőn 1916. év nyarán Anglia és Franciaország a Sommenál, Olaszország a Karszton, Oroszország pedig Keletgaliciában és Bukovinában eredményeket ért el, az oláh kormány elérkezettnek látta a pillanatot, hogy a cselekvés terére lépjen. Ferdinánd király, Bratianu pártjának befolyása alatt, az entente oldalán a hadviselő államok sorába lépett, miáltal oly lépésre szánta el magát, mely országát később meglehetős kritikus helyzetbe juttatta.

Az oláh hadvezetőség 750.000 emberrel rendelkezett, melyből kb. 600.000 embert tehetett ki a harcoló csapatok létszáma. — E sereg egy részével Erdélyt akarta birtokába venni, másik részével pedig, orosz és szerb csapatok támogatása mellett, Bulgáriába akart betörni.

Oroszország terve az volt, hogy Oláhország támogatására a galiciai győzelem folytán felszabaduló hadosztályait Dobrudzsába küldi, míg az entente keleti hadseregének Szalonikiből Szófiára való előrevonása által akarta az oláh hadműveleteket támogatni. Északon egy oláh hadseregcsoportnak egyidejüleg Moldvaország északnyugati sarkából a Kárpátok déli lábához kellett előnyomulnia, hogy az orosz hadseregnek Északkeletmagyarországba való átkelését elősegítse.

Oláhországnak az entente oldalán történt közbelépése a központi hatalmakra nagy veszélyt jelentett. Ha sikerül a román hadseregnek Erdélybe előnyomulva a monarchia északi hadseregének hátába jutni: az orosz déli hadsereggel karöltve, a központi hatalmak keleti arcvonalát tarthatatlanná teszi.

A fentebb vázolt nagyszabású tervek megvalósítására Oláhország az alábbi hadseregeket állította fel:

1. hadsereg (Culcer) Kis-Oláhországban. Előnyomulási iránya Nagyszeben és Hátszeg. Ehhez mint balszárnyoszlop egy megerősített hadosztály csatlakozott, amelynek az volt a feladata, hogy Orsován keresztül a Bánátba nyomuljon elő. Ereje 4½ gyaloghadosztály, továbbá 3 lovasdandár.

2. hadsereg (Grainiceanu). Feladata: Nagy-Oláhországból Erdély keleti részébe betörni és Segesvárt elfoglalni. Ereje 4 gyaloghadosztály és 4 lovasdandár.

3. hadsereg (Dobrudzsa hadsereg): Dobricnál az orosz erősítések beérkeztéig védelmet fejt ki, azután pedig Sumlára és Várnára nyomul.

4. hadsereg (Északi hadsereg): Moldvaország északnyugati részében azon rendeltetéssel, hogy Beszterce és Maros-

vásárhely vonalát érje el. Ereje 4 gyaloghadosztály és 1 lovasdandár.

A tartalékhadsereg Bukarestnél áll készen, hogy Erdélyben vagy Dobrudzsában felhasználható legyen.

A monarchia részéről az erdélyi határvidéket, 1916 augusztus elejéig, csupán népfelkelő és hadtápalakulatok, a határmenti csendőrség, majd később munkászászlóaljak biztosították. Augusztus hó elején, midőn a harcterek kritikus eseményeivel telített levegőben az oláh beavatkozás lehetősége is egyre érezhetőbbé vált, a hadvezetőség a határvidék biztosítására elhelyezte az 51. és 61. gyaloghadosztályt, továbbá a 11. lovas hadosztályt és a 82. gyalogezredet. Igy a már előzőleg ott lévő alakulatokkal együtt rendelkezésre álló erők a következő csoportosításban voltak:

Védőszakasz	*zászlóalj*	*hadtáp-zászlóalj*	*lovasszázad*	*üteg*
Gyergyószentmiklós	13	4	$2^3/_4$	9
Brassó	6	3	3	3
Nagytalmács	$5^1/_2$	2	1	1
Hátszeg	1	2	$^3/_4$	1
Orsova	$3^1/_4$	1	—	4

A határnál tehát összesen rendelkezésre állott:

$28^3/_4$ gyalogzászlóalj,
12 hadtápzászlóalj,
$7^1/_2$ lovasszázad,
18 üteg és a hátszegi szakaszban ezenkívül
3 bányamunkászászlóalj.

Az 51. gyaloghadosztály Gyulafehérvárnál, a 61. gyaloghadosztály a gyergyószentmiklósi védőszakaszban, a 11. honvéd lovashadosztály a 7. hadsereg jobbszárnyán, a 82. ezred pedig a brassói védőszakaszban helyeztetett el.

Augusztus 13-ikán megalakult Kolozsváron Arz gyalogsági tábornok vezetése alatt az 1. hadseregparancsnokság, amelynek az összes Erdélyben levő csapatokat alárendelték.

Az osztrák-magyar monarchia látszólag teljesen készületlenül fogadta az oláh hadüzenetet. Tény, hogy Erdély békében politikai és pénzügyi okok miatt nem volt mint harctér előkészítve, mint például a Monarchiának Oroszországgal, Itáliával és a Balkán-államokkal határos részei. 1911—12-ben történtek ugyan a vezérkarnál kezdő lépések, de először csak a háború előtti esztendőben dolgozott ki a vezérkar hadműveleti irodája Oláhország ellen egy felvonulási tervet.

Bár a háború első két esztendeje alatt már gyakorta bizonytalanná vált Oláhországnak a monarchiához való viszonya, Erdély katonai berendezése terén további lépések nem történtek. Ezt egyrészt a szükséges anyagi eszközök és a csapatok hiányának tulajdoníthatjuk, másrészt azzal menthetjük, hogy az esetleges előkészületekkel nem akarták Oláhországot ellenünk hangolni.

Ily körülmények között azután, midőn 1916 nyarán az oláh háború közvetlen közelből fenyegetett, Erdély majdnem védtelenül állott. Anyagi szempontból az őstermeléssel foglalkozó Erdély helyzete, mely eddig a háborút közvetlenül nem érezte, elég kedvezőnek igérkezett.

Vasúti berendezése azonban rendkívüli kedvezőtlen volt. Összes vonalai, kivéve a budapest—brassói, majd arad—tövisi fővonalat, a helyiérdekű vasútak jellegével és berendezésével bírtak. Csupán 50-tengelyes forgalomra voltak berendezve s állomásaik nem rendelkeztek megfelelő rakodókkal. Különösen hiányzott a csíki medencét a Hargitán keresztül Székelyudvarhellyel összekötő vasútvonal, továbbá az ország szívébe vezető fővonalaknak még egy vágánnyal való kiegészítése.

II. Erdélyi hadműveletek.

A központi hatalmak lemondtak arról, hogy az erdélyi határvidéket az oláh támadással szemben védelmezzék. Szándékuk az volt, hogy az oláhokat a lehetőség szerint feltartóztatják, először a határvidéken, később a Felső-Maros és Kis-Küküllő-völgyben, míg a főerők felvonúlnak.

Oláhország szándéka az volt, hogy keleti arcvonalával az orosz déli hadseregheg csatlakozva támad és Erdélyt birtokába veszi, déli arcvonalával egyelőre a szorosokat foglalja el, majd az általános támadáshoz csatlakozik.

Dobrudzsa ellen a hadjárat megnyitására Mackensen hadserege készen állt. Minthogy Oláhország haderejének legnagyobb részét Erdély ellen vonúltatta fel, számítva a dobrudzsai orosz hadseregre, itt az első nyomás is érzékenyen találta. Az oláh déli haderőt a Duna kettéválasztotta, úgy hogy érthető volt Mackensen azon törekvése, hogy a hadsereg két részét külön-külön győzze le.

A központi hatalmak elhatározták, hogy az oláhok elleni hadjáratot támadva fogják végrehajtani, ami ha sikerül, nemcsak erkölcsi fölényt biztosított volna, de Oláhország gazdag javaival is kecsegtetett.

Mackensen hadserege tehát szeptember első napjaiban a

3. bolgár hadsereggel karöltve megkezdte előnyomulását s már szeptember 5.-én Turtukai erődítéseinek elfoglalásával nagy rést vágott az oláh védelmi vonalon, amelyet a silistriai hídfő megvétele követett.

Az 1., 2. és 4. oláh hadsereg ezalatt minden nagyobb ellenállás nélkül elérte a Hátszeg—Nagyszeben—Kis- és Nagyküküllő felső folyása—görgényi hegység vonalát. Az előnyomulás érthetetlen lassúsággal ment, jóllehet az oláhok mindent a gyors betörésre készítettek elő. A 4. hadsereg északi szárnyának a Tatárszoros ellen való erélyes térnyerése, mely az oroszok előtt megnyitotta volna a határt, elmaradt.

Az 1. hadsereg mögött szeptember közepén megalakult a 9. német hadsereg, Falkenhayn parancsnoksága alatt, német és osztrák-magyar csapatokból. A központi hatalmaknak szándéka az volt, hogy az 1. hadsereggel Székelyudvarhelyen keresztül, a 9. német hadsereggel a Nagyszeben—brassó-i hegyvidék ellen tör előre. A két hadsereg között a határ Piski—Tövis—Segesvár vonala volt.

Szeptember 26. és 28. között a 9. hadsereg, a Vulkánhágó és Szurdukszoros felé való biztosítással, az 1. oláh hadseregnek Nagyszebennél álló részét jobboldali megkerüléssel megtámadta. Az átkarolást Zsinna környékéről az alpesi hadtest hajtotta végre, elzárta a vöröstoronyi szorost, míg arcban az 51. honvéd hadosztály, továbbá a 76. és 187. német hadosztály támadott.

A 4. oláh hadsereg ezalatt, folytatva vontatott előnyomulását, a Székelyudvarhely—görgényi hegység — Beszterce-vonalig jutott. A 2. hadsereggel Fogarasra támadva, saját 1. hadseregének helyzetét akarta megmenteni.

Október 5-én a szövetségesek az oláh főerőnek Fogarastól nyugatra előretolt részét átkarolva, megtámadták és áttörték. Az oláhok abbahagyták a támadást és nagy áldozatok árán megkezdték visszavonulásukat.

Az 1. hadsereg ezalatt az oláhokat a Székelyudvarhely—Parajd—Libánfalva vonalából keletnek visszavetette, majd a Hargita és görgényi hegyvonulaton átkelve, október 10-én elérte a csíki medencét és a felső Maros völgyét.

Október közepén a magyar és német csapatok már majdnem mindenütt elérték a határt.

A Monarchia és Németország csapatai megtisztították Erdélyt az oláhoktól. Ez természetes következménye volt annak, hogy az oláh hadvezetőség figyelmen kívül hagyva a hadviselés örök törvényeit, muló politikai sikereket hajhászott

akkor, mikor minden erejével mohón rávetette magát Erdélyre. Az oláh harctér földrajzi helyzetére való tekintettel Alexejew tábornok, az orosz vezérkar főnöke, azt tanácsolta Oláhországnak, hogy Erdélyt orosz csapatok szállják meg, Oláhország ürítse ki Havasalföldet körülbelül az Argesul vonaláig, miáltal arcvonala jóval megrövidült volna. Az így felszabadult oláh csapatokat stratégiai céllal megindítandó támadásra lehetett volna felhasználni. A besszarábiai példán okult oláhok azonban attól féltek, hogy az oroszok majd annak idején nem ürítik ki Erdélyt és ragaszkodtak ahhoz, hogy ők legyenek testvéreik „felszabadítói."

*

Most az Erdély határán szemben álló hadseregek küzdelmeiből kihasítunk egy kis darabot, hogy e tanulmány keretében ismertessük két egymással szemben álló seregtest hadműveleteit.

III. Földrajzi ismertetés.[1]

A Tatros völgyében — amely tanulmányunknak színhelye lesz — fontos vasúti vonal fut át. Oláhországba. A völgy, a két oldalt emelkedő hatalmas hegyek és az ezek lejtőit borító zöld legelők, e vidék alpesi jellegét mutatják. A Tatros folyót, mely a Pogányhavas északi lejtőjén ered, a havasokból lefolyó sekély vízü patakok és az oldalvölgyek vízei táplálják. Egész folyását a ritkán elszórt apró házak sora követi. Csak a völgyekben van élet; oda fenn, a hónapokon át hóval borított csúcsokon, csak fenyő zöldel.

E vidék lakói a „csángók". Az erdélyi magyarság e távoli hegyek közé szakadt része megtartotta a természet eredeti egyszerűségét. Nyelvünk különös kiejtésével és a népviselet sajátosságával külön kis törzset alkot. Távol a világ zajától, mitsem tudva annak forgásáról, legeltetik állataikat és szántják földjeiket, ahol megterem kevés kukoricájuk. Összes szükségleteiket maguk fedezve, nem érintkeznek a külvilággal. Fehér vásznaikat maguk szövik, cserfa kérgével házilag festik gyapjúfonalaikat, amiből asszonyaik ruhákat szőnek. Fiaik néha egész esztendőn át a havasok lejtőin élnek, őrizve állataikat, összegyüjtik azok termékeit, amit azután más szükségleti cikkekkel cserélnek fel.

A vasutvonal kiépítése folytán Oláhországgal megindí-

[1] A helységnevek írásmódja az osztrák-magyar monarchia részletes térképével egyezik.

tott kereskedelmi forgalom — amely mellett a csempészet szabadon burjánzott — kiragadta a határmentén élőket nyugodt filozófiájukból. A gyímesbükki határállomáson messziről jött zsidók boltokat és kocsmákat nyitottak, majd pénzváltó üzletek alakultak, amelyek az életnek hevesebb lüktetést adtak.

A gyimesi szoros — amelyen túl a Tatros mint Trotusu folytatja útját — tulajdonképen keskeny kapu, amelyet a Tatros vágott a határhegyláncon magának. Két oldalt régi vár nyomai, bástyák, ahonnan végig látni az oláhvá vált folyó további völgyén. E völgy jó darabig szűk marad, később azonban, Asaunál, kiszélesedik, oldalait enyhébb lejtők alkotják, ahol már a szőllő is megterem.

A Tatros völgyet környező hegyek átlagos magassága 1500 méter. Aljukat zöld legelő, sziklás oldalukat fenyő borítja s csúcsaik hónapokon át hóval fedettek.

E terepen a hadműveletek egész különleges irányban alakultak át. Már a hadjárat elején bebizonyosodott, hogy itt a csapatok értéke és a vezetés sokkal fontosabb tényezők, mint azok létszáma. Tömegeket itt nem lehet mozgatni, lövőszerrel ellátni és élelmezni. A terep átszeldelt, áttekinthetetlen, felderítése nagy nehézségekbe ütközik és a biztosítás a legnagyobb figyelmet kívánja meg. A sűrű erdők, a zeg-zugos völgyek, ahol csak vadállatokat sejtünk, gyakorta lehetnek egy-egy vállalkozásnak leplei.

Nincsenek összefüggő, zárt rajvonalak; az összeköttetést közbeiktatott kisebb erők végzik. A mozgás, tájékozódás nehéz, helyiismeretet vagy rendkívüli tapasztalatot igényel. A hegyek felső részei az esőzések alkalmával a nap legnagyobb részében, de néha hetekig is, páratelt felhők közé nyúlnak, ami majdnem teljesen megbénítja a tájékozódást és a felderítést.

E terepen az utánszállítás körülményeivel különösen számolni kell. Hiába vannak szép terveink s jó csapataink, ha nehezen leküzdhető, vagy éppen leküzdhetetlen akadályokkal állunk szemben. Oly csapatnak, amely útnélküli terepen harcol s amelyet esetleg néhány napi járóföld választ el vonatától, a pótlás egész külön berendezésével kell rendelkeznie. Az ütközetvonat szekerei helyett málhásállatokkal és a mozgókonyhák helyett főzőládákkal kell a csapatokat felszerelni. Az alacsony lövedékpályájú tábori tűzérséget meredek lövedékpályájú tarackoknak, továbbá málhásállatokon szállítható hegyitüzérségnek kell felváltania.

A hegyiterep sajátosságai tehát megkívánják, hogy az itt működő csapatok különleges felszereléssel rendelkezzenek.

IV. A 61. hadosztály.

A cs. és kir. (később honvéd) 61. hadosztály két népfelkelő hegyidandárból és egy tüzérdandárból állott, meglehetősen gyenge létszámmal és hiányos felszereléssel.

Ezt a hadosztályt, melynek erejét a Doberdón és a Monte S. Michelén vívott nehéz harcok, majd 1916 nyarán a Brussilow elleni kimerítő és eredménytelen küzdelmek teljesen megőrölték, pihenés és kiegészítés végett küldték az akkor még csendes erdélyi határra. Az oláh hadüzenet folytán, még mielőtt magához térhetett és állományát, továbbá felszerelését kiegészíthette volna, széles arcvonalon megkezdte a harcot a támadó oláhokkal. A visszavonulás kényszere s a nehéz terepen a sokszorosan nagyobb erővel szemben vívott harcok a csapatok fizikai és erkölcsi értékét igen kedvezőtlenül befolyásolták. Magábanvéve az a tudat, hogy az oláh hadsereg előtt kell visszavonulni, megalázóan hatott. Az oláh hadüzenet által okozott meglepetés és nagy számbeli gyengeségünk megingatta a felsőbb hadvezetésbe vetett bizalmat.

A hadosztályt alkotó két honvéd dandár, továbbá a tüzérség legnagyobb része magyar tisztek vezetése alatt színtiszta magyar legénységből állott. Nem vált azonban a vezetés előnyére, hogy a hadosztályparancsnokságnál a vezérkari főnök és a vezérkari tisztek nem beszéltek magyarul s így nem csodálkozhatunk, hogy a pszichikai kapcsolatot a vezetés és a csapat között nem találjuk meg olyan mértékben, mint amennyire az ilyen tisztán nemzeti háború esetén szükséges lett volna.

Az Erdély határán álló magyar csapatok, látva a tehetetlenséget és készületlenséget, amellyel az oláh háborút fogadtuk és megkezdettük, továbbá látva, miként vesztjük el Erdély városait és falvait, a monarchia hadvezetőségének „idegen" szellemében vélte a hibát feltalálni, mely Magyarország határait védtelenül hagyja, míg az osztrák határokat a magyarok százezreinek vérével öntözi. A csapatoknak nem volt bizalma a felsőbb vezetőkben, amihez még hozzájárult a visszavonulásnak demoralizáló hatása.

A csapatok csak a legritkább esetben tudják, hogy mi a visszavonulás oka. Nem számíthatunk annak megítélésére, vajjon nem lappang-e a visszavonulás mögött valami nagyobb eredményre való törekvés, avagy az az ellenséges fegyverek kényszerítő behatásának következménye volt-e. A katonáknak, kik az eseményeket átélve, nem tudják azokat magasabb szempontból értékelni s az ütközetek veszélyeitől és nélkülözéseitől körülvéve, a részletek kedvezőtlen benyomásai alatt

állanak, fájdalmat és méltatlankodást okoz a nehéz körülmények között vérrel megszerzett területek elvesztése, avagy az ország megcsonkítása. Amilyen előnyös lehet esetleg a visszavonulás a haditerv elérendő eredményeire, éppen olyan kártékony a hadsereg erkölcsi állapotára.

*

A 61. hadosztály a Kis-Küküllő völgyében, Szováta—Kibéd-nél vívott sikeres ütközet után (október 5-én) az ellenséget üldözve, nagy léptekkel közeledett a határ felé. A 7. oláh gyaloghadosztály csapatrészei kíséreltek meg vele szemben ugyan ellenállást, de ennek csak utóvédharc jellege volt s a 61. hadosztály Parajdon, Korondon, Székelyudvarhelyen, Szentegyházasoláhfalun, Csíkszeredán, Csíkszépvízen keresztül előnyomulva, október 13-án átlépte a határt, hogy előnyomulását oláh földön folytassa.

A visszavonuló oláhok látogatásuk nyomát visszahagyták a házak falain — telefirkálva azokat hatalmasságuk dicsekvő szavaival — és a békés lakósság lelkén, amely a kiállott borzalmak után félénken került elő a Hargita erdeiből, vagy a hegyoldalak szénakazlaiból. A falvak kifosztva, üresen állottak, a jószágot elhajtották, az értékeket elvitték. Az elbujdosottak alig ismertek rá elhagyott tűzhelyeikre; gyermekek szüleiket, anyák fiaikat keresték. A megöregedett arcokon a néma fájdalom fáradt kifejezése ült.

Sóváradon a csapatok oláh késektől elvérzett holttestekre bukkantak — legnagyobbrészt öreg emberek és nők voltak — kiket az oláhok nem tartottak érdemesnek arra, hogy magukkal hurcolják őket. A fiatal és munkabíró férfiakat magukkal vitték s a nők közül is azokat, akiket aljas vágyaik erre alkalmasnak tartottak.

A magyar csapatok bevonulása felszabadította a lelkeket attól a nyomástól, amelyet az oláhok rövid, de annál kegyetlenebb uralma okozott. Megtorlást áhítozó lelkesedés kísérte mindenütt a felszabadítókat, mely a katonák lelkében is visszhangra talált. A győzelemben való hit, mely minden egyes kilométer után erősebb és erősebb lett, a fáradt csapatok erejét megkétszerezte.

V. A 7. oláh hadosztály.

A Tatros és Uz völgyekben az oláh királyi 7. gyaloghadosztály fejtett ki ellenállást. Ez a hadosztály a 13. és 14. gyalogdandárból, a 7. lovasezredből, a 7. tábori tüzérdandárból és 1 hídász félzászlóaljból állott. A hadosztály kötelékébe tar-

tozott még a 4. vadászezred is, ezt azonban a visszavonulás megkezdésekor Dorna-Vatrára irányították.

A 7. gyaloghadosztály gyalogezredei, a 14. gyalogezred kivételével, 3—3 zászlóaljból állottak; a 14. gyalogezred 4 zászlóaljból állott. Az ezredek létszámviszonyaira ezen időről pontos adataink nincsenek, azonban hozzávetőleg egy-egy zászlóalj puskás létszámát 800 emberre tehetjük. Egy zászlóalj 4 századra, a század 4 szakaszra tagozódott. Minden gyalogezrednél volt géppuskás század, amely részben Maxim rendszerű, részben francia gyártmányú géppuskákkal volt felszerelve. Igy például a 14. ezrednél 4 Maxim- és 2 francia géppuskásszázad volt. Minthogy a francia géppuskákat az utóbbi időben adták ki, legénységük jórészt még járatlan volt azok kezelésében. A hadosztálynál néhány gyalogsági ágyú is volt, amelyek azonban — az oláhok saját bevallása szerint — gyenge hatásuknál fogva, nem voltak alkalmasak a tűzérség pótlására.

Az összekötő szolgálat ellátására minden századnál, továbbá minden zászlóaljparancsnokságnál, egy-egy 3—4 emberből álló telefonjárőr volt rendszeresítve, mely egy készülékkel és 3 km.-dróttal volt felszerelve. Az ezred- és ennél magasabb parancsnokságoknál telefonosztagok voltak. Az összekötőszolgálat ellátására ezenkívül a hadosztálylovasságból minden ezrednél 20 jelentőlovas és 6 futár (staféta) lovas volt beosztva. A századoknál, továbbá a zászlóalj- és ezredparancsnokságoknál még 2—2 kerékpáros teljesítette a küldönczszolgálatot.

A 7. és 8. lovasezred — mindegyike 4—4 századdal — alkotta a 4. lovasdandárt, amelyből a 7. lovasezred volt a 7., a 8. lovasezred a 8. gyaloghadosztálynál mint hadosztálylovasság. A 8. lovasezred — eltérően a többi lovasezredtől — dzsidával volt felszerelve. Minthogy repülőjük nem volt, a felderítés feladata jórészt a lovasságra hárult.

A 7. hadosztályhoz beosztott 7. tábori tüzérdandár a 4. és 8. tábori tüzérezredből állott. A hadosztály tehát csak tábori lövegekkel rendelkezett. A tarackok hiányát és a hegyitüzérség szükségességét az oláh vezetők gyakran érezték és fontosságát felsőbb helyen is hangsúlyozták, azonban eredmény nélkül. Volt ugyan azelőtt a hadosztály kötelékében egy tarackosezred, ezt azonban más arcvonalrészre szállították el.

A 4. (azaz északi) hadsereg parancsnoka Presán tábornok volt, aki egy magasrangú oláh tiszt véleménye szerint kevésbbé jellemes, törtető ember s mint hadvezér, rossz vezetőszámba ment. Ugyanaz, Istrate tábornokot, a 7. hadosztály parancsnokát, gyengekezűnek és kevésbbé önállónak tartja.

A Trotusu-völgyben harcoló 14. dandár parancsnoka, Boian ezredes érdekes egyéniség. Az ő jellemzésével már bővebben kell foglalkoznunk, mert ő volt azon csoport parancsnoka, amely a 61. hadosztállyal szemben állt.

Boian Octáv ezredes a műszaki csapatnál szolgált s mint ilyen, egy éven át erődítési munkálatokon dolgozott a határnál. Azt a nézetet vallotta, hogy az erődítések ne a határhegyekbe legyenek előretolva, hanem a Darmanesti—Comanesti—Moinesti vonalban, azaz az Asau völgy keleti lejtőjén fussanak .Mindazonáltal a parancshoz híven kiépítette a Beleghetunál lévő állásokat, emellett azonban nem tett le eredeti tervéről és állandóan foglalkozott az említett vonal kiépítésének gondolatával.

Boian ezredes terve, a visszavonulás folytatásával, előtérbe jutott s a 4. hadseregparancsnokság, amely a visszavonulás folytán a védelem megújítására alkalmas vonalat keresett, bekérte terveit.

Boian ezredest békében a tábornoki előléptetésnél többször mellőzték s most a háborút akarta felhasználni arra, hogy a tábornoki rangot megszerezze.

A 14. ezred parancsnoka Petku Damian vezérkari alezredes volt, akit katonailag képzett, rendszeres és óvatos embernek ismertek. Az általános vélemény az volt róla, hogy kiváló és derék katona.

A 14. oláh dandárparancsnokságnál vezérkari tiszt nem volt, ennek szerepét egy tartalékos főhadnagy töltötte be.

VI. A 61. hadosztály helyzete október 15-én.

A 61. hadosztály eddigi előnyomulásában, a helyzetnek megfelelően, mélyen tagozódott. Egyik dandárával, a 19.-kel az ellenséggel állandó érintkezésben maradt, míg másik dandárával menetoszlopban nyomult elő.

Október 15-én délelőtt a 19. dandár a Palancától északkeletre és délre levő magaslatokat megszállva tartó ellenséget támadta és azt sikeres harc után visszavonulásra is késztette. Ez az ellenségnek 2 századból és 2 lövegből álló utóvédje volt, mely visszavonulva, a sugurei völgytől keletre fekvő magaslati vonulaton kísérelt meg ismét ellenállást. Este ez a vonal is a 19. dandár birtokába jutott.

A járőrök felderítése megállapította, hogy az oláhoknak Diaconesci-től északra 908 -ó- és 1299 -ó-, majd délnyugatra a 727 -ó- és 763 -ó- vonalában megerősített állásai vannak.

A hadosztályparancsnokság 15-ről 16-ra virradó éjtsza-

kára kiadta a parancsot, mely szerint a hadosztály a következőképen csoportosul:

A 12. lovaslövészosztály Sambreában és Agasuban;

a 19. dandár Brusturosa és Agasu-vasútállomás között;

Maxon ezredes, a 17/III. zászlóaljjal és a 92. hegyiüteggel Cotumbában;

a 16. dandárparancsnokság és a 29. népfelkelő gyalogezred Gyímesen és Palánkán;

a tüzérség egy része Palánkán, a zöme Csíkgyímesbükkön;

a hadosztályparancsnokság Palánka északnyugati részében, az egészségügyi intézet Gyímesközéplokon, az eleségvonat Sántateleken.

A helyzet felderítetlen volt, különösen északon, ahol a szomszédos XXI. hadtesttel hiányzott a kapcsolat. A terepet nem lehetett áttekinteni; a nagy hegyek, a számtalan völgy, a felderítés széleskörű és alapos végrehajtását megakadályozták. A folyton hátráló ellenséget nyomon követve, erre nem volt sem idő, sem erő. Az ellenség ellenállásának megszilárdulása folytán ez mindinkább érezhetővé is vált. Az északi terep felderítésével a hadosztályparancsnokság Perczel őrnagyot bízta meg, akinek erre a célra, 2 huszárszázadán kívül, 2 gyalog-, 1 lövészszázadot és 1 hegyitávbeszélő osztagot bocsátott rendelkezésére. Perczel őrnagynak feladata az volt, hogy az osztagokkal merészen fellépve, az ellenségben és a lakosságban azt a hitet keltse, hogy ott erősebb hadművelet várható. Nyilvánvaló, hogy a hadosztályparancsnokság ezáltal palástolni akarta könnyen sebezhető voltát, másrészt az ellenség figyelmét elakarta vonni. Perczel őrnagynak másik nehéz feladata az volt, hogy a VI. és XXI. hadtest között, a gyímesi szoros és a Határkő közötti terepen[1] összeköttetést létesítsen.

15-én este megérkezett a hadosztályparancsnoksághoz a VI. hadtest parancsa, amely szerint a 61. hadosztály előnyomulását a Trotusu-völgyben mindaddig folytassa, míg a 39. hadosztállyal, mely a Csobános és az Uz völgyekben nyomul elő, szoros érintkezést nem létesít.

A hadtestparancsnokság ezzel kapcsolatban elhatározza, hogy 16-án az előnyomulást folytatja.

A 61. hadosztályparancsnokság idevonatkozó intézkedései az alábbiakban foglalhatók össze:

A 19. dandár a völgyben és attól északra nyomul elő; 1 zászlóaljat a Mte Muncelu, Mte Pietrosu és Mte Preoteselle birtokbavételére, illetőleg biztosítására, továbbá az Asauvölgy felderítésére küld.

[1] Légvonalban 30 km.

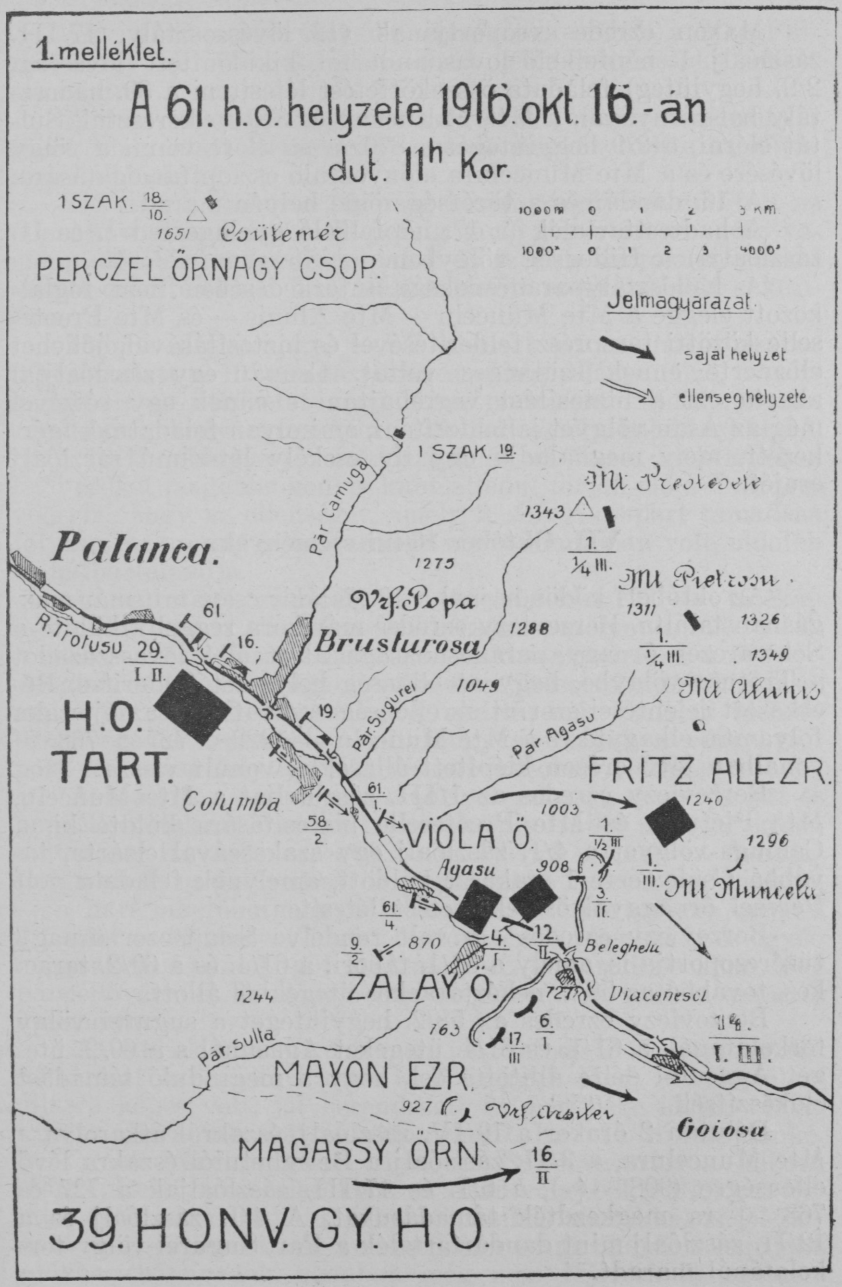
1. melléklet.
A 61. h.o. helyzete 1916. okt. 16.-án
dut. 11h Kor.
1 SZAK. 18. 10.
1651 Csülemér
PERCZEL ŐRNAGY CSOP.
1000m 0 1 2 3 km
1000* 0 1 2 3 4000*
Jelmagyarázat
saját helyzet
ellenség helyzete
1 SZAK. 19.
Par Camuga
M. Prelucele
1343
1. ¼ III.
Palanca.
1275
Vf. Popa
Brusturosa
1288
M. Pietrosu
1311
1326
1349
1. ¼ III.
R. Trotusu
29. I. II.
61.
16.
H.O.
TART.
Par Sugurel
1049
M. Alunis
Par Agasu
19.
Columba
61. 1
58. 2
FRITZ ALEZR.
1240
1003
VIOLA Ö.
1. ½ III
1296
1. III.
M. Muncelu
Agasu
908
3. II.
61. 4
9. 2.
870
4. I.
12. II.
Beleghelu
ZALAY Ö.
1244
721
Diaconesci
163
6. I.
17. III
Par Sulta
MAXON EZR.
927
Vf. Cresler
Goiosu
MAGASSY ÖRN.
16. II
39. HONV. GY. H.O.

Maxon ezredes csoportjának (12. lövészosztály, 17/III. zászlóalj, 1. népfelkelő lovasdandártól kikülönített lovasság, 2/9. hegyiüteg) feladata összeköttetést létesíteni a 39. hadosztály balszárnyával, a Mte Faltuenau és 870-ǫ- keresztül, Sultát elérni, a 2/9 hegyiüteget a 870-ǫ--ra előre vonni a völgy lövésére és a Mte Muncelura előnyomuló oszlop támogatására.

A 16. dandár és a tüzérség zöme helyén marad.

A hadtesttartalék (a 17. népfelkelő gyalogezred I. és II. zászlóalja) a Hidegség völgyben.

A hadosztályparancsnokság intézkedésében nem foglalkozott eléggé a Mte Muncelu — Mte Alunis — és Mte Preoteselle közötti tereprész felderítésével és biztosításával, jóllehet elismerte ennek szükséges voltát. Csupán egy zászlóaljjal akarta ezt a biztosítást végrehajtani s ennek egy részével még az Asau-völgyet is felderíteni, ami olyan feladatnak ígérkezett, mely meghaladja egy ily csekély létszámú zászlóalj erejét.

VII. Október 16-iki események.

Az októberi ködös hajnal a 19. dandár csapatait már mozgásban találta. Berzeviczy ezredes már kora reggel kiküldte a Schwarczer őrnagy parancsnoksága alatt álló lovasszázadot a Trotusu-völgybe, hogy az ellenség helyzetét felderítse. Beérkezett jelentései szerint az ellenség Agasut még az éjtszaka folyamán elhagyta és a Mte Muncelu — 1229-ǫ- 727-ǫ- 763-ǫ- vonalban levő erősen kiépített állásokba vonult vissza.

Berzeviczy ezredes az 1/III. zászlóaljat a Mte Muncelu, Mte Pietrosu és Mte Preoteselle biztosítására küldte ki, a Camuga-völgyet a 4/I. zászlóalj egy szakaszával elzárta, továbbá Csülemérre 1 szakaszt küldött, amelynek feladata volt Perczel őrnaggyal összeköttetést létesíteni.

Berzeviczy ezredes alá volt rendelve Schmoczer őrnagy tüzércsoportja is, amely a 61/1. tábori, a 61/4. és a 60/2. taracskos, továbbá az 58/2. nehéztaracskos ütegekből állott.

Berzeviczy ezredes az 58/2. hegyiüteget a sugurei völgy torkolatánál, a 61/1. és 61/4. ütegeket Agasunál s a 60/2. üteget Agasutól délre állította fel, hogy a meginduló támadást előkészítsék.

Délután 2 órakor a 19/IV. zászlóalj, északról átkarolva a Mte Muncelura, a 3/II. zászlóalj a Beleghetutól északra lévő ellenségre (908 -ǫ-), a 6/I. és 17/III. zászlóaljak a 727 és 763 -ǫ- ra megkezdték támadásukat. A 4/I. zászlóalj és a 12/II. zászlóalj mint dandártartalék a Par. Sugurei völgy torkolatánál maradt.

Ezt a támadást Maxon ezredesnek délről a Mte Faltueanuról a 763 -ó- ellen való előnyomulással kellett támogatnia.

A tüzérség végrehajtotta a belövést, majd megkezdte a tüzet, mely alatt Berzeviczy ezredes megközelítette az ellenséges állásokat.

Délután 5 órakor a tüzérség heves pergőtüzet zúdított az ellenséges állásokra s a 20 percig tartó tűz után az egész vonalon előretörő magyar csapatok és az erős drótakadályokkal védett erődítésekben lévő oláhok között megkezdődött a kézitusa.

Fabini altábornagy, a VI. hadtest parancsnoka, aki az ütközet alatt a 19. dandárparancsnokság álláspontján tartózkodott és az ütközetet végignézte, parancsot küldött Maxon ezredesnek, hogy egyesüljön a 39. hadosztály balszárnyát képező 16/II. (Magassy) zászlóaljjal és az összes kezeügyében levő erőket magához vonva, kíméletlenül törjön elő a Trotusu-völgybe, hogy az ellenséget, amely a völgyi-csoport támadása folytán megingott és helyenként visszavonulóban volt, oldalba és hátba támadja.

Arcban a 6/I. zászlóalj tört be elsőnek a 727 -ó- tájékán és a völgyben az ellenséges erődítésekbe, melyet a 763 -ó- és a 908 -ó- elfoglalása is követett. Maxon ezredesnek a 763 -ó- elfoglalása után a völgybe való előretörése és oldaltámadása, amint ezt a hadtestparancsnok akarta, már csak az üldözés lehetőségével kecsegtetett, minthogy az oláhok a völgyi-csoport támadása folytán már visszavonulóban voltak.

A beállott szürkületkor a jól berendezett, megerősített és páncélkupolákkal felszerelt állások mindenütt magyar kézen voltak. A tüzérség szabatos munkájával — mely a dandárparancsnok megelégedését a legteljesebb mértékben kivívta, — a harc sikeréhez nagyban hozzájárult. Berzeviczy ezredes 3 tisztet és 98 embert fogott el, továbbá 1 géppuskát és egyéb nagyszámú hadianyagot zsákmányolt. Az erődítésekben lévő páncéllövegeket az oláhok még idejekorán ki tudták vinni és megmenteni.

Az oláhok részéről ebben az ütközetben a 14. gyalogezred vett részt az erődítésekben levő üteggel. Hogy tartós ellenállásra képes volt, jól berendezett és még béke idején előkészített állásainak volt tulajdonítható. Ez volt a tulajdonképeni oláh védelmi vonal, amelyet Boian ezredes a háború előtt épített. Ezen állásokhoz az Asau-völgyből a Piciorul Socilor és Piciorul Danciului között málhás állatokkal is jól járható szerpentinszerű út vezetett, melyet az oláhok a legújabb időkben készítettek, azonban még nem fejeztek be egészen.

A 39. hadosztály ezalatt az Uz völgyében, ettől északra és délre támadta a 13. oláh dandárt, melynek csapatai a Mte Farcu mr. — Mte Farcu mc. — 1330 -o- és 1252 -o- vonalban erős ellenállást fejtettek ki, sőt egyes helyeken ellentámadásba is fogtak.

Északon Perczel őrnagy a nehéz, átszeldelt terepet felderítette és helyreállította az összeköttetést a Gyergyóbékásnál küzdő 143. dandárral, amelynek jobbszárnya a Bitca—Neagra-ra támaszkodott. A Mte Mariuson és a V. Bratisu-völgyben Perczel őrnagy osztagai kisebb oláh erőket vetettek vissza. A 143. dandárnak az ellenség ellenállt és védelmi berendezésének megerősítésén dolgozott.

Este 10 órakor érkezett a 19. dandárparancsnoksághoz a 19/IV. zászlóalj telefonjelentése, hogy Mte Muncelutól északnyugatra lévő 1240 -o--ra ért és ott fog éjjelezni.

Az éjtszakai helyzetet a 2. melléklet tünteti fel.

Az est folyamán a hadosztályparancsnokság az alábbi parancsot adta ki a csapatoknak:

„A hadtestparancsnok úr őnagyméltósága a harc színhelyén való jelenléte alkalmával az eddigi teljesítményeikért. különös elismerését és köszönetét fejezi ki a hadosztály vezetőinek és csapatainak, amelyek eddig a legmesszebbre hatoltak az ellenséges területen."

A hadosztályparancsnokságnál a 17-ére szóló intézkedésen dolgoztak. A 19. dandár parancsnoka tájékoztatta a hadosztályparancsnokot a helyzetről. Azt a nézetet vallotta, hogy az előnyomulás folytatásának nagy jelentőségét felismeri ugyan, ámde addig, míg az északi szárny felderítve és biztosítva nincsen, a völgyben való előnyomulás csak veszélyt rejthet magában. Tehát addig, míg a felderítés eredménye ismeretlen, a dandár egy erre a célra kiszemelt állásban álljon készen.

A hadosztályparancsnokság Berzeviczy ezredes tájékoztatása alapján egyelőre olykép intézkedett, hogy a 19. dandár a Beleghetunál levő állásokat tartsa megszállva, itt kötelékeit rendezze és várja be a további parancsokat, Maxon ezredes pedig a 39. hadosztály balszárnyával létesítsen összeköttetést.

Berzeviczy ezredes e parancs vétele után részletesen intézkedett az esetleges előnyomulás előkészítésére, továbbá a felderítésre, biztosításra és összeköttetésre nézve is.

Az éjtszaka komor sötétjével nyugalom ült a tájra. Megszűnt minden mozgás, csak egyes felderítő-osztagok kísérelték meg az előrejutást az alig járható terepen. E terepen éjtszakai menetekről, — eltekintve az egyetlen úttól — alig lehetett szó.

A nappal is nagy tapasztalatot követelő tájékozódást lehetetlenné tette a ködös sötétség, mely betakarta a sűrű erdőséggel borított hegyeket. A felderítés tehát, eltekintve a bizonytalan tapogatózástól, csak virradatkor indulhatott meg.

VIII. Események a 7. oláh hadosztálynál.[1]

Mielőtt a következő nap eseményeivel foglalkoznánk, lássuk, mi történt az oláhok oldalán?

Október 15.-én az oláh trónörökös Comanestibe, a 7. oláh hadosztályparancsnokság szállására érkezett és úgy látszik, ez az alkalom szülte meg a Trotusu-völgyben végrehajtandó nagy ellentámadás tervét.

Boian ezredes parancsot kapott a Trotusu-völgyben támadó magyar erők visszaverésére. Az ezredes belátta, hogy ha a völgyben és annak lejtőin támadna, annak nem volna eredménye. Vállalkozást tervezett tehát, amit 16.-án délelőtt Samsonoviciu alezredessel, a 7. hadosztály vezérkari főnökével, aki ezért Comanestiből Asauba jött, vitattak meg. A tárgyalás eredményeképen Boian ezredes megkapta az engedélyt, hogy a tervezett oldaltámadást végrehajtsa.

E vállalkozáshoz az épen harcban álló 14. gyalogezreden kívül a Leordánál[2] tartalékban levő 16. gyalogezredet is rendelkezésére bocsátották.

A 16. ezred evégből Leordából Comanestibe ment, ahonnan vasúton Gura-Ciobanusulra szállították s ott 16.-án d. u. 2 h-kor kirakodott.

A 16. ezred két zászlóalja felváltotta a 14. ezrednek Gura-Ciobanusulnál tartalékban levő két zászlóalját. A fennmaradó 16.-ik ezredbeli zászlóalj és a 14. ezred két zászlóalja Asaura vonult, hol Boian ezredes megalakította az átkaroló csoportot.[3]

Boian ezredes terve a következő volt:[4]

1. 16.-án este 8h-kor indul az Asau-völgyben északnak, majd a Mte Alunis és Mte Muncelu között átkel a hegygerincen és leereszkedik az Agasu-völgybe.

2. A 10 századból álló oszlopból 3 század betör a Trotusu-völgybe, 7 század pedig a Trotusu-völgy északi lejtőjén keleti irányban hatol tovább. E leereszkedés időpontja a reggeli szürkületre esik s a félhomály hozzá fog járulni ahhoz, hogy a magyar csapatok a keleti irányban haladó oszlopot saját

[1] Az oláh dandárparancsnok vallomásai alapján.
[2] Comanestitől közvetlenül északra.
[3] 2. melléklet.
[4] Saját vallomásai alapján.

csapatuknak nézzék s így sikerülni fog az első rajvonal hátába jutva, azt rohammal megsemmisíteni, ugyanakkor pedig Agasunál riadalmat keltve, nyugati irányban előnyomulni.

3. Az arcban levő 4 zászlóalj és 3 üteg akkor, amidőn az átkaroló csoport akciója megkezdődik, erélyes támadásba fog.

4. Az átkaroló csoport lovak nélkül menetel. A géppuskákat és a hozzávaló lövőszert a legénység viszi. Felszerelés: hátizsák nélkül, a kenyérzsákban kétnapi élelem.

Az október 17-iki események.

Az éjtszaka nyugodtan telt el. Reggel 6 órakor a 19. dandárparancsnokságnál az előző nap megvert oláhokról annyit tudtak, hogy Goiosa környékén foglaltak állást. Járőrök a 825 és 613 magaslatokról gyalogsági és géppuska-tüzet kaptak.

A Mte Muncelura küldött 19/IV. zászlóaljról nem érkezett újabb hír.

Északon Perczel őrnagy egyik osztaga az Ardele-völgyből egy oláh századot visszaszorított.

Berzeviczy ezredes a hadosztályparancsnok előtt hangsúlyozta a balszárny biztosításának fontos voltát és figyelmessé tette a hadosztályparancsnokságot azon körülményre, hogy a biztosítási vonal, amelyben a Csülemértől az Alunisig csak $2^1/_2$ század áll, a tervezett előnyomulás által még nagyobbodni fog.

Nem volt kétséges, hogy a 16.-án elfoglalt állásokat a 14. oláh dandárnak csak egy része védte, tehát a komoly harc még hátra van.

A 19. dandár parancsnokának az volt a nézete, hogy a 61. hadosztálynak addig, míg a terep felderítve nincs, az előnyomulást folytatnia nem szabad, mert ez csak veszélyt rejt magában.

Délelőtt 8 órakor érkezett a 61. hadosztályparancsnoksághoz a VI. hadtestparancsnokság távirata, mely szerint a Belegheturól hátraszorított ellenség a völgyben egy zászlóaljjal és egy üteggel követendő.

E parancsal kapcsolatban a 61. hadosztályparancsnokság a 19. dandárnak parancsot adott egy különítmény megalakítására, melynek feladata az volt, hogy az oláhokat Asauig kövesse.

Ekkor már Berzeviczy ezredes Beleghetuben volt, hol a helyzetről tájékozódva, Viola és Zalay őrnagyokkal meg-

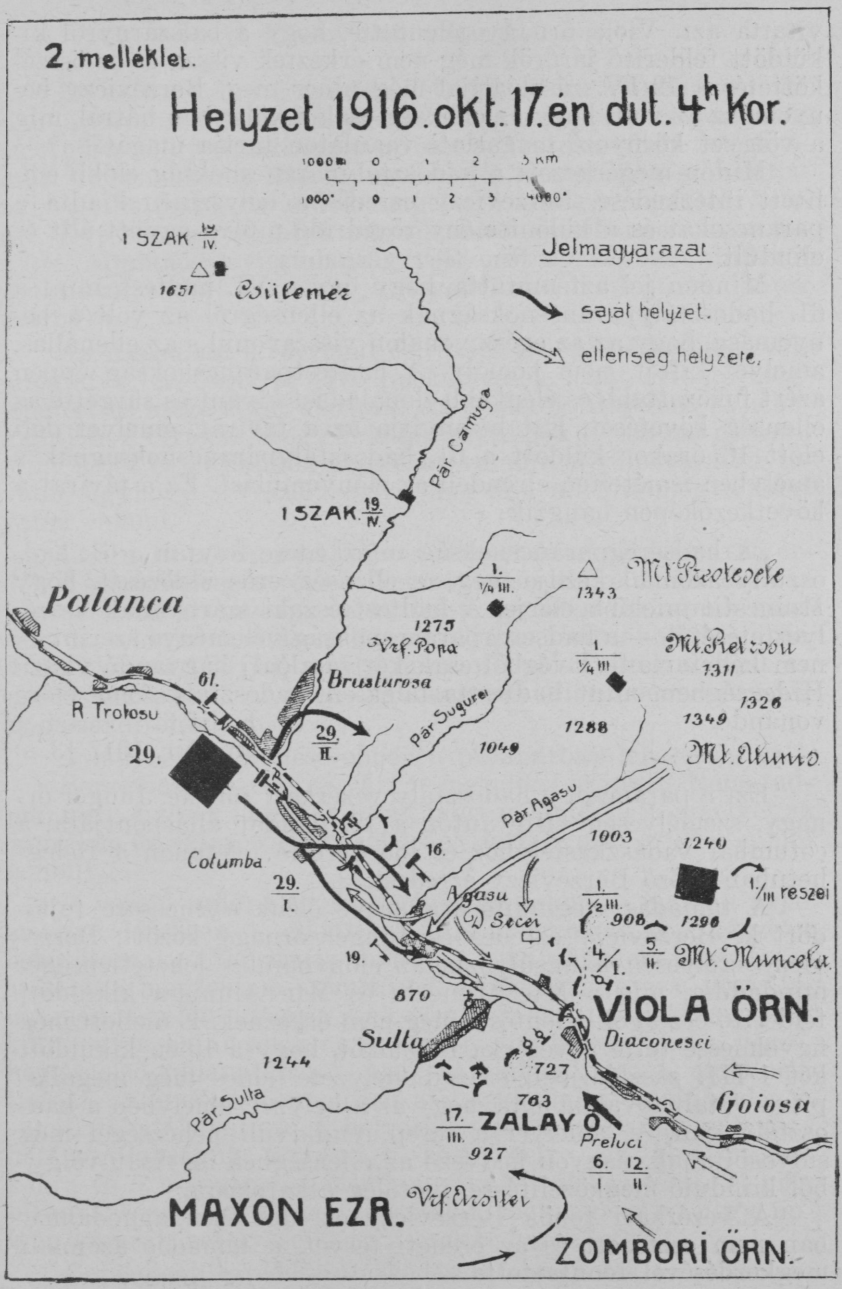
2. melléklet.
Helyzet 1916. okt. 17.én dut. 4h kor.
1000 m 0 1 2 3 km
1000° 0 1 2 3 4000°
Jelmagyarazat
sajat helyzet.
ellenseg helyzete.
I SZAK XV. IV.
1651
Csillemér
Pâr Camuga
I SZAK 19. IV.
Palanca
1. 1/4 III.
1343
Mt. Preotesele
1275
Vf. Popa
1.
1/4 III
Mt. Pietrosu
1311
1326
1349
1288
1049
Mt. Atumo
Brusturosa
61.
R Trotosu
29.
29. II.
Pâr Sugurei
Pâr Agasu
1003
1240
16.
Columba
29. I.
Agasu D Secei
1. 1/2 III.
908
1296
1/III részei
19.
4/1.
5. II.
Mt. Munceln.
870
VIOLA ÖRN.
Sulta
Diaconesci
1244
727
763
Goiosa
17. III.
ZALAY Ö
Preluci
927
6. I.
12. II.
Pâr Sulta
MAXON EZR.
Vf. Arcitei
ZOMBORI ÖRN.

vitatta azt. Viola őrnagy jelentette, hogy a balszárnyról kiküldött felderítő járőrök még nem érkeztek vissza és az összeköttetés a 19/IV. zászlóaljjal még nincs meg. Berzeviczy benyomása az volt, hogy az ellenség csak a völgyben hátrál, míg a völgyet környező magaslati vonulaton tartja magát.

Midőn megérkezett a hadosztályparancsnokság előbb említett intézkedése, Berzeviczy ezredes a helyszínén kiadta a parancsokat és a különítmény rövid idő múlva együtt állt és elindult.

Minden jel azt mutatta, hogy úgy a VI. hadtest, mint a 61. hadosztályparancsnokságnak az ellenségről az volt a benyomása, hogy az az egész vonalon visszavonul s az ellenállás, amelyet kifejt, nem komoly. A hadtestparancsnokság éppen azért fokozottabb és élénkebb előhaladást kívánt és sürgette az ellenség követését. Ezt bizonyítja az a távirat, amelyet délelőtt 10 órakor küldött a 61. hadosztályparancsnokságnak s amelyben ismételten elrendeli az előnyomulást. Ez a távirat a következőképen hangzik:

„A hadseregparancsnokság intézkedése folytán a 61. hadosztály azonnal kezdje meg az ellenség erős üldözését, hogy Moinestit mielőbb elérje. A hadtest északi szárnyának veszélyeztetésétől — a hadseregparancsnokság véleménye szerint — nem kell tartani. Evégből csak két zászlóalj hagyandó vissza Hidegségben, mint hadtesttartalék. A hadosztály zöme előre vonandó."

Kalif 6.
Op. Nr. 1017/13.

Ezt a parancsot a hadosztály vezérkari főnöke, Jünger őrnagy, személyesen vitte autón a 19. dandár álláspontjára, a cotumbai vadászkastélyhoz és ide kérette telefonon a Beleghetuban időző Berzeviczy ezredest.

A támadás megindítására nézve élénk eszmecsere fejlődött ki Berzeviczy ezredes és Jünger őrnagy között. Berzeviczy erélyesen hangsúlyozta az előnyomulás lehetetlenségét mindaddig, míg a Mte Muncelu és Mte Alunisra kiküldött felderítő-osztagok jelentései meg nem érkeznek. E mellett még figyelmessé tette a vezérkari főnököt, hogy a 15-én kiküldött két 1/III. zászlóaljbeli század helyzete sincs még megállapítva. Utalt továbbá arra, hogy az a helyzet, amelyben a hadosztály van, s amelyet a terep rendkívüli nehézségei még súlyosbítanak, nagyon kedvező az ellenségnek az Asau-völgyből kiinduló megközelítésre, illetőleg átkarolásra.

A vezérkari főnök Berzeviczy ezredes ezen aggodalmában nem osztozott és az eredeti tervet, a támadás azonnali megkezdésével fenntartotta.

X. Az oláh átkarolás.

Ez volt a helyzet, amidőn délelőtt 11 óra 50 perckor a 19. dandárparancsnokságnak jelentik, hogy egy ellenséges járőr az Agasu-völgy északi szakaszában a Trotusu-völgy felé nyomul. Ugyanekkor a Mte Muncelu felől puskaropogás és harci zaj volt hallható. Az erdők rengetegei mitsem engedtek látni s a lövéseket egybefolyó morajlásként visszhangozták a hegyek. Általános nyugtalanság vett erőt a lelkeken. Jóllehet senki sem tudott biztosat, a legellentmondóbb hírek keltek szárnyra.

Az Agasuban levő vonat és tüzérség a déli étkezéssel volt elfoglalva; az északról jövő puskalövések tehát érthető meglepetést és idegességet okoztak. Az emberek általános pszichológiájához tartozik, hogy inkább hajlandók a rosszat elhinni, mint a jót és hajlandók a rosszat valamivel túlozva adni tovább, úgyhogy a veszély máris megvan, mielőtt még történt volna valami.

12 óra 10 perckor az Agasu-völgyet északról környező erdőből egy ellenséges oszlop élet bontakozott ki. A 19. dandár parancsnoka bizonyosra vette, hogy egy oláh osztagnak sikerült, az oldalbiztosításon keresztüljutva, hátunkba kerülnie. A 19/IV. zászlóaljjal, amely minden valószínűség szerint az első összetűzésnél az ellenséggel szembenállott, nem volt meg az összeköttetés.

A helyzet megítélése ebben a pillanatban lehetetlen volt. Berzeviczy ezredesre várt a megoldás szerepe. Nem tudjuk, mily érzések hatották őt át, mert magatartása, amelyet az önuralom és határozott akarat irányítottak, nem árult el abból semmit.

A vezető szilárd egyéniségének ilyenkor — bízva a saját meggyőződésében, — ellent kell állni az érzelmek és a képzelet behatásainak. Clausewitz mondja: „Az érzékek benyomása erősebb a megfontoló számításnál és pedig annyira, hogy talán még nem létesült még csak némileg fontos vállalat se, anélkül, hogy a parancsnok ne küzdött volna kétségekkel a végrehajtás első pillanatában.“ Azok az emberek tehát, akik nem tudnak az érzékek benyomása alól szabadulni és akik idegen sugallatokat követnek, a helyszínen határozatlanná válnak s határozatlanságuk átragad a környezetre, az alparancsnokokra és a csapatra is. Mindannyiunk emlékezetében él még bizonyára egy-egy ilyen tapasztalat, mely igazolja, hogy milyen károsan befolyásolta ez a csapat harci értékét.

Berzeviczy ezredes intézkedéseit, amelyeket az átkarolás

megérzésének ezen első pillanatában tett, az önmagába vetett szilárd bizalom jellemzi.

Mindenekelőtt alparancsnokait tájékoztatta a helyzetről telefonon és nyugodt kitartásra intette őket. Viola őrnagy,

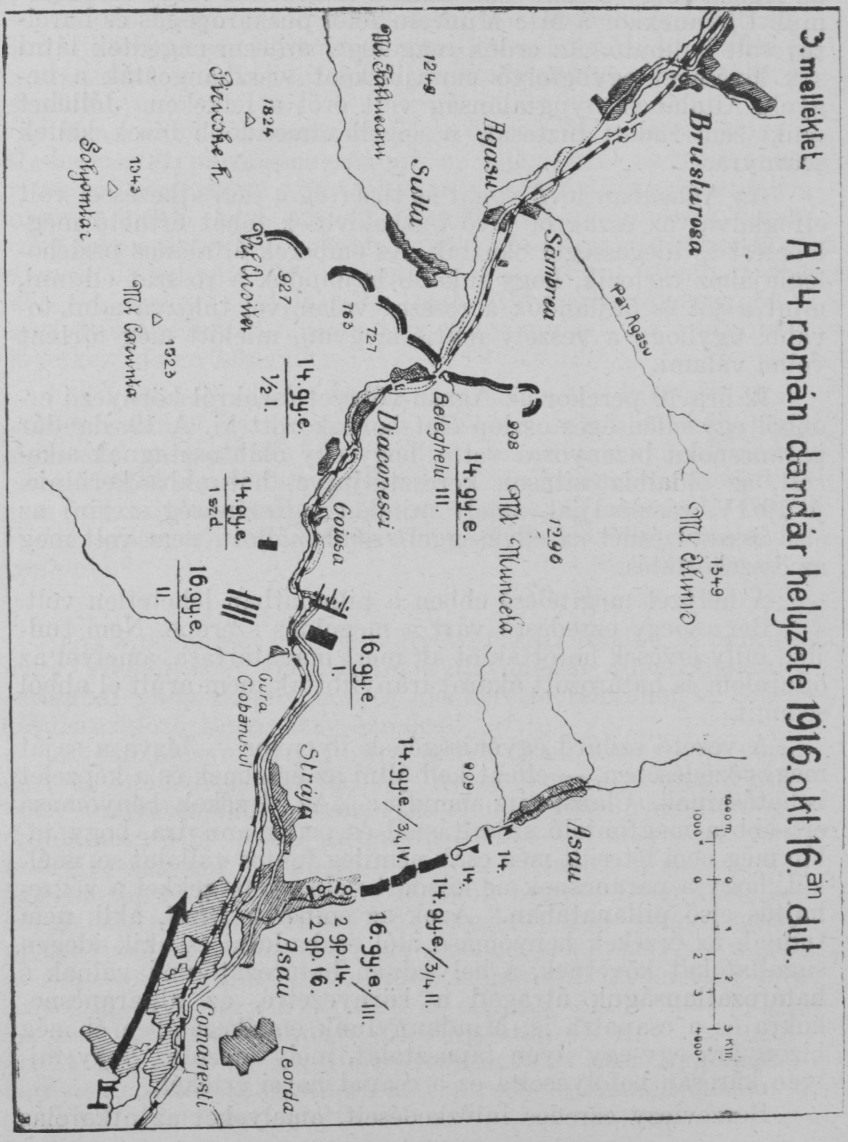

aki teljes figyelmét a balszárnyra fordította ,saját jószántából csoportjával északnyugati arcvonalba állott, hogy az ellenségnek esetleges hátulról történő beavatkozását készen várja.

Berzeviczy az Agasuban levő tüzérség és vonat biztosítására a 4/I. zászlóaljból egy századot rendelt. A 19/IV. zászlóaljhoz az összeköttetés fenntartására lovas járőrt küldött azon paranccsal, hogy a 19/IV. zászlóalj a 3/II. zászlóaljjal (Mte Muncelu) azonnal létesítsen összeköttetést. A tüzérséget utasította, hogy álljon északra néző arcvonalba és a Trotusu-völgy északi lejtőjére nyissa meg a tüzet. A hadosztályparancsnoktól pedig a hadosztálytartalék harcbavetésére kért intézkedést.

A hadosztály vezérkari főnöke, az északról megfigyelt ellenséges beavatkozás közvetlen hatása alatt belátta, hogy Berzeviczy aggodalmai jogosultak voltak. Autójába ült és a hadosztályparancsnokság szállására sietett megigérve Berzeviczy ezredesnek, hogy a hadosztálytartalékot előre fogja küldeni. Az előnyomulás természetesen nem indulhatott meg.

Ezalatt az Agasuban levő ütközetvonatrészek az ellenség puskatüzének hatása alatt befogtak és Cotumba irányába elhajtottak, ami azonban rövidesen meneküléssé vált, mert egy ellenséges század ekkor már az agasui templomtól északra levő magaslaton volt.

Saját tüzérségünk tűz alá vette az északi völgylejtőt és az Agasu völgyét.

Az események rohamosan követték egymást. A völgyet környező erdőből ekkor már 600—700 főnyi oláh tömeg bontakozott ki, mely heves puskatüzet zúdított Agasura.

Egy oláh csoport Agasu vasutállomásnál elzárta a völgyet. Az útat, amelyen egy felbomlott és megvadult lovaktól vonszolt ütközetvonatrész vágtatott, géppuskatűz seperte végig.

A tüzérek már kartácsra töltöttek s karabélyaikkal és pisztolyaikkal igyekeztek visszatartani az oláhokat.

A lovak és a fegyvertelen emberek között általános lett a riadalom. Az oláh tömeg rávetette magát az Agasunál és Sambreánál levő tüzérségre és vonatra. Katonáink és a győzelmétől megittasult oláh tömeg között elkeseredett harc és kézitusa fejlődött ki. A tüzérek utolsó percig védték ágyúikat s vérükkel öntözték a kihült ágyúcsöveket. A lovak egyremásra hullottak és hörgésük belevegyült a fegyverek és kézigránátrobbanások zajába. Közéjük estek az oláh puskatustól szétroncsolt koponyájú katonák. Embereinket, kik már több sebtől vérezve halállal vívódtak, levetkőztették, hasbaszúrták s a legkülönbözőbb kínzások közepette végezték ki őket.

A málhásszekereket felbontva, fosztogatni kezdtek. A gyilkolás kéjétől égő szemekben a kapzsiság vágya is megcsillant. Az oláhok, feledve mindent, mi emberi voltukra halványan emlékeztette őket, állati hordaként garázdálkodtak.

Agasu védtelen volt. A tüzérség megvédésére Berzeviczy által kirendelt 4/I. zászlóaljbeli század 80 fegyverével nem tudta a helyzetet megváltoztatni, s támadása elmorzsolódott abban az egyenlőtlen harcban, amely a tüzérség és az oláhok között kifejlődött.

A 19. dandárparancsnokságot a betört ellenség egy része ugyancsak megtámadta. Berzeviczy ezredes ekkor a parancsnokságnál lévő tisztekkel, huszárokkal és küldöncökkel megszállotta a völgylejtőt s erős tűzzel sikerült az ellenséget feltartóztatni és megakadályozni a Brusturósa felé való előnyomulásban.

A telefonösszeköttetés megszakadt. A csapatok elől tájékozatlanok voltak. Berzeviczy ezredes vezérkari tisztjét, Náday vezérkari századost, előre küldte Beleghetuba, hogy Viola őrnagyot a hadosztálytartalék előrendelése felől tájékoztassa és megbízza, hogy a völgyet Beleghetunál zárja el. Nyugalom azonban itt se volt. A Goiosára előnyomuló különítményt, kevéssel az átkaroló támadás után, ugyancsak megtámadták. E támadás, amelyet az oláh arcvonalcsoport, három ütegtől támogatva, négy zászlóaljjal hajtott végre, Zalay őrnagyot visszavonulásra késztette. Hogy ez a támadás sikerrel járt, annak volt tulajdonítható, hogy a 811 magaslaton keresztülhaladó oldaloszlop lemaradt s így az oláhok oldaltámadása sikerrel járhatott. Maxon ezredes ekkor két lóról leszállított lovasszázaddal a Prelucitól északra lévő magaslatokat megszállotta és jóideig feltartotta a nagyobb erejű ellenséget.

A két irányból megindított támadás a 19. dandárt kritikus helyzetbe sodorta. Agasuba két és fél zászlóalj tört be, elnémította a tüzérséget, megtámadta a dandárparancsnokságot és Viola őrnagy Beleghetunál lévő csoportját, ugyanakkor arcban négy zászlóalj és három üteg az elől lévő négy különítményt a völgybeli csoportra szorította vissza.

*

Bernátsky ezredes, a 16. dandár parancsnoka, a 29. népfelkelő gyalogezreddel Brusturosán állott. Ebéd ideje volt s a gőzölgő mozgókonyhák körül a katonák jóízűen fogyasztották ebédjüket, amidőn Agasu felől elhangzottak az első lövések. Az eget rövidesen srapnelek gomolygó füstfellegei borították, amit az ágyúlövések egyre erősbödő moraja kísért.

A tájékozatlanság és a távoleső harcok bizonytalan érzete bő anyagot nyujtott a találgatásra.

1 óra 5 perckor érkezett az első hír az elől történt eseményekről.

Az országúton Agasu felől hajtó-katonák, kocsijaikból kifogott lovakon, vágtattak vissza és rögtön a legellentmondóbb és legképtelenebb hírekkel szolgáltak. A képzeletnek ilyenkor bő aratása van.

Bernátsky ezredes feltartóztatta a hátramenekülőket és meghallgatta azok zavart, a harc közvetlen benyomásai alapján kiszínezett, jelentéseit.

Bernátsky gyorsan határozott. Anélkül, hogy parancsra várt volna, a 29. ezredet felriasztotta és kiadta az ezredparancsnoknak, Szellinga alezredesnek, az előnyomulási parancsot: a 29. ezred I. zászlóaljával a völgyben, II. zászlóaljával a völgytől északra levő magaslati vonulaton előnyomul.

Bernátsky ezredes minden valószínűség szerint nem akart egész erejével a völgyben előnyomulni, mert kitehette volna magát annak, hogy az uralgó hegyoldalak birtokában lévő ellenség a völgyben támadó csoportot megsemmisíti. Fontosnak vélte — bár ez kissé hátráltatta az előnyomulást — a magaslati vonal birtokában előretörni, amely esetben arra is számíthatott, hogy a völgyben lévő ellenség visszavonulását északról megakadályozhatja.

Ő maga vezérkari tisztjével, Toókos vezérkari századossal előre lovagolt, hogy tájékozódást szerezzen. Ekkor már a sugurei völgyben levő 680 magaslattól fél kilométernyire keletre fekvő magaslatot egy ellenséges század — valószínűleg az oláh átkaroló csoport jobb oldalvédje — szállotta meg. Toókos százados a kéznél lévő huszárszakasszal megközelítette ezen ellenséges századot és meglepetésszerű támadással vissza is verte azt.

E támadás után, amely a 29/I. zászlóaljnak Agasu felé való zavartalan előnyomulását biztosította, Bernátsky vezérkari tisztjét a Piciorul Burinisu-n keresztül előnyomuló 29/II. zászlóaljhoz küldte, hogy annak előnyomulását siettetve, az Agasu tájékán a völgyben lévő ellenséget északról átkarolja.

Számítani kellett azonban arra, hogy a nehéz és haránt-völgyekkel mélyen átszeldelt oldalterep, amelyen Szellinga alezredesnek a 29/II. zászlóaljjal keresztül kellett hatolnia, késleltetni fogja az előnyomulást, aminek természetszerű következménye lesz, hogy nem tud lépést tartani az országúton támadó 29/I. zászlóaljjal.

És valóban, a 29/II. zászlóaljnak a későbbi, gyorsan lejátszódó eseményekben nem jutott szerep.

Midőn időközben Jünger őrnagy autójával Brusturosába érkezett, hogy a hadosztálytartalékkal intézkedjék, az már végre is hajtotta a Bernátsky ezredestől kapott parancsot.

A hadosztályparancsnokság még a hadtesttartalékból egy zászlóaljat (Hidegség), továbbá a Gyimesbükkön lévő tüzérségből két üteget rendelt előre.

Az oláh átkaroló csoport, — kivéve azt a két századot, amely a D.-Secei gerincet szállotta meg, — a völgyben volt, az elfogott emberek és az ejtett zsákmány összeszedésével elfoglalva. Ennek egy része már Beleghetu felé nyomult, magával hurcolva az elfogott ágyúkat és foglyokat.

Viola őrnagy ezalatt Beleghetunál a kezeügyében lévő erőkkel, még pedig a 4/I., 17/III., ½ 12/II. zászlóaljakkal és az 1/III. zászlóalj egy századával megszállotta a 908 — Beleghetu-vonalat, itt 16 géppuskát egyesített és megindította a harcot az Agasuból támadó csoport ellen.

Maxon ezredes hegyi ütege, amely Beleghetutól délre lévő magaslatokra húzódott vissza, a Beleghetu és Agasu közötti terepet lőtte.

Délután 3 órakor megjelent Cotumbában a 29. ezred I. zászlóalja Nagy százados vezetése alatt és széles arcvonallal, amely átérte a völgy lapályos és a folyó ágaival átszeldelt részét, megtámadta a győzelmében vak ellenséget.

A helyzet ekkor már olyannyira kritikus volt, hogy néhány percnyi késedelem is végzetes következménnyel járhatott volna. Berzeviczy ezredes személyesen ment előre a 29/I. zászlóaljjal s elől az úton, a rajvonal előtt, lovagolt Bernátsky ezredes.

A 29/I. zászlóalj támadása méltó arra, hogy arany betűkkel írjuk a magyar hadtörténelem hőstettekben oly gazdag lapjaira. Tagadhatatlanul a legszebb feladatok egyike volt az, amely osztályrészeül jutott. E zászlóalj minden egyes tisztje és embere átérezte, hogy az ő fegyvereikben bíznak elől a szorongatott csapatok s ez az érzés oly erőt öntött izmaikba és szívükbe, amely megrövidítette a távolságot és megacélozta lelküket.

A nagy harcikedv, amelyet a siker biztos tudata hevített, az első összecsapás után egyre fokozódott.

Agasuban, a völgy házai és kertjei között, az emberek egyenkint vagy csoportonkint harcoltak. E harc, amelyet a végsőkig feszített emberi és faji szenvedély irányított, csodálatos sorozata volt az apró hőstetteknek. A puskaropogás és kézigránátok zajába megrémült oláh jajkiáltások és a magyar osztagok diadalmas rohamkiáltásai vegyültek. Honvédeink a megkínzott és elcsúfított holttesteket látva, a bosszú tűzétől

hevülten kegyetlenül megtorolták a borzalmakat. Kiszabadították elfogott embereinket, ágyúinkat. A 29/I. zászlóalj rohamot roham után intézett s kérlelhetetlen volt e néppel, amely az előbb még vadállatként öldökölt s később kegyelmet esdekelt.

A délután 4 órai helyzetet a 3. melléklet mutatja.

A 29/I. zászlóalj támadása a hátráló oláhokat Beleghetu felé szorította, ahol megszólaltak Viola őrnagy géppuskái és fegyverei. Az oláhok ellenállása mindinkább lanyhult. Kijózanodva a győzelem mámorából, hátukon érezve a magyar fegyverek hideg vasát, megadták magukat vagy fegyvereiket eldobálva a D.-Secei gerincen keresztül menekültek. A menekülőket azonban a 29/I. zászlóaljnak a D.-Secei gerincen tértnyerő osztagai oldalba támadták és legnagyobbrészt megsemmisítették.

Beleghetutól nyugatra, a vasúti töltés egyik áteresze alatt, tanácstalanul állott kíséretével az oláh dandárparancsnok, Boian ezredes. Ősz szakáltól övezett sápadt arca és megtört tekintete tökéletesen kifejezte vállalkozásának teljes sikertelenségét. A helyzet valóban reménytelen volt. Emberei részben a csatatéren feküdtek, vagy szétzüllött csoportokban menekültek. Elveszett minden. Az imént még olyan biztató győzelem kudarccá fajult. Zavaros szemei látni vélték a sírgödröt, amelybe katonai pályáját temetik. Nem kísérelte meg a menekülést. Az út mindenütt zárva volt s egyébként se bírták volna fáradt tagjai.

A lenyugvó októberi nap utolsó sugarai vöröses fénnyel hintették be a Trotusu őszi képét. A fegyverek zaja lassan elült. A magyar csapatok elfoglalták a fontos magaslatokat, beszállították a foglyokat, kiknek száma percről-percre növekedett. A D.-Secei gerincről a 14. oláh ezred parancsnokát, Petku alezredest, hozták az ezredtörzzsel együtt.

Beleghetunál a vasúti töltés oldalát oláh holttestek borították. A földön szerteszét oláh fegyverek és eldobott felszerelési tárgyak hevertek. Az útat övező árkokban vonatrakományaink idehurcolt darabjaira ismertek rá hajtókatonáink. A hegyoldalakban gazdátlan lovak kószáltak s régi környezetüket keresték. Nyerítésük fel-fel hangzott a harcot követő mély csendben.

Berzeviczy ezredes intézkedései szerint a beleghetui állásokat megszállották, az osztagokat rendezték. A sebesülteket a Beleghetunál felállított segélyhelyre hordták, magyarokat és oláhokat egyaránt, ahol orvosok látták el őket. A nagy izgalmak utáni fáradt egykedvűség vett erőt a lelkeken.

Beállt a szürkület.

A havasok felől átható hideg szél seperte végig a völgyet, s az eget sötét fellegek borították be. Lassankint mély, átláthatatlan sötétség ereszkedett a tájra és megeredt az eső.

*

Az oláhok, teljesen leverve, részben fogságunkba kerültek, részben az éj sötétjének leple alatt már a távoli hegyekben jártak.

Az oláhok vesztesége, a 61. hadosztályparancsnokság erre vonatkozó adatai szerint, megközelítette a 600-at. Ez csak a halottak és elfogottak száma, tehát azoké, akik a küzdőtéren, vagy kezeink között maradtak, míg sebesültjeik száma ismeretlen.

Az oláh dandárparancsnokon kívül még 7 tiszt és 420 ember került fogságunkba és ezenkívül Agasuban 6 oláh tisztet és 126 oláh katonát temettek el. Sok fegyvert és nagymennyiségű felszerelési tárgyat is zsákmányolt a 61. hadosztály. Az alig járható, sűrű erdőkkel borított terepen, ahol alig volt hihető, hogy emberek jártak, jóval később, a további harcok alatt is, találtak erre a napra emlékeztető jeleket, oláh fegyvereket és töltényeket, amelyeket az oláhok menekülésük megkönnyítése végett dobáltak el.

Az oláhok rajtaütő kísérlete és az Agasuban véghezvitt vérengzés a 61. hadosztálynak is érzékeny veszteséget okozott. A hősöket azonban, kik szinte fegyvertelenül szálltak szembe a sokszorosan nagyobb erővel, egy még sokkal súlyosabb és mélyrehatóbb veszteség megváltóiként kell tekintenünk. Főleg a 19. dandár és az Agasuban volt tüzérség szenvedett leginkább. A 61. hadosztály egész vesztesége e napon 55 halott, 2553 sebesült és 417 eltűnt.

A veszteséget mutató adatok a harcot közvetlenül követő időből valók s ezzel magyarázható meg az eltűntek nagy száma, ami napok múltán azonban jóval csökkent.

Az oláhok rövid győzelmük folytán átmenetileg foglyokat is ejtettek, lövegeket és egyéb hadianyagot is zsákmányoltak, de mindez alig 2 órán át volt birtokukban.

XI. Az oláh dandárparancsnok vallomásai.

Hogy kellőleg megvilágíthassuk az oláh vezetők és csapatok erkölcsi értékét, részleteket közlünk Boian ezredesnek 1916 október 19-én a VI. hadtestparancsnokság hírszerző tisztje (Hirsch vk. százados) előtt tett vallomásából.[1]

[1] K. u. k. VI. Korpskommando K. Nr. 445/19.

A már ismert adatokon kívül, az átkarolásra vonatkozóan a következőket mondja:

„A legnagyobbrészt úttalan terepen a Mte Muncelu és Mte Alunis között végrehajtott menet hosszabb pihenő nélkül 16-án délután 8 órától 17-én délelőtt 10 óráig tartott. A legénység hátizsák nélkül menetelt, kétnapi élelemmel a kenyérzsákjában. A géppuskákat és az ehhez tartozó lövőszert a legénység vitte. A menet különösen nehéz volt."

„Hogy a biztosító osztagok vagy egyes járőrök az ellenségbe ne ütközzenek és ezáltal az oszlop jelenlétét el ne árulják, a 10 századból álló oszlop teljesen zártan, a legcsekélyebb biztosítás nélkül haladt."

„Reméltem, hogy még a reggeli szürkületkor beérkezem a Trotusu-völgybe, hogy ott kelet felé menve, a magyar csapatokban saját csapatuk látszatát keltsem. Tervem az volt, hogy először a magyar elsővonal hátába jutok, ezután kifejlődve, rögtön végrehajtom a rohamot."

„Midőn azonban az oszlop a Trotusu-völgyhöz közeledett, már jó ideje fényes nappal volt. Az úton egy vonatoszlop hajtott. Jóllehet a völgybe csak három századot küldtem és hét századot a völgy északi lejtőjén keleti irányba rendeltem, mégis mindkét előllevő zászlóalj legénysége hangos ordítozással vetette magát a vonatoszlopra és az ütegre."

„A kötelékek teljesen felbomlottak és midőn csapatainkat mindkétoldalról megtámadták, vad, féktelen kézitusa fejlődött ki."

„A 14. ezred mindkét zászlóalja nagy veszteséget szenvedett. Ezt az ezredet teljesen szétverték. A 16. gyalogezred zászlóalja, félig rendezett századokkal, az erdőkbe húzódott vissza."

„Átkaroló támadásunkkal egyszerre az arccsoportnak is erős támadást kellett volna végrehajtania, ez azonban elmaradt vagy alig vált érezhetővé."

Az összekötő szolgálatot említve, Boian ezredes a következő kijelentést tette:

Az eddigi harcok alatt még sohase volt telefonösszeköttetés köztem és csapataim között. Ez csak a hadosztályparancsnoksággal volt meg. Drót hiányában az összekötőszolgálatot küldöncök által kellett teljesíteni, ehhez azonban a modern harcokban hősök kellenek. *Az egész dandáromnál csak egy ilyen tökéletesen megbízható ember volt.*"

Az élelmezés az utóbbi időben nagyon rossz és kevés volt, már hetenként három hústalan napot állapítottak meg. A dohány, amely eleinte sok volt és jó, most kevés és rossz."

„A tisztek rendesen megkapták illetményeiket, ezzel

szemben a legénység máig se kapott zsoldot. Ehelyett azt közölték, hogy mivel most úgy sincs pénzre szükség, később egyösszegben fogják kifizetni."

A lovasságról szólva, igen kedvezőtlen véleményt adott, annak felderítő tevékenységére nézve:

„Gyakran előfordult, hogy lovasjárőrök nem tudták megállapítani, hogy egy községben van-e ellenség vagy nincs? Azt sohasem láttam — mondá különös hangsúllyal Boian ezredes, — hogy a lovasság, lóról leszállva és lőfegyverét használva, harcolva derített volna fel."

„Az oláh vezetők a magyar erőkről, csoportosításról és állásokról nagyon rosszul voltak tájékozva, úgy nagyban, mint kicsiben. Ezt főleg és elsősorban a légijáróművek teljes hiányának lehet betudni. A tájékozódás így fogolyvallomásokra szorítkozott, azonban ez sem volt eléggé rendszeres."

„A levélcenzura igen szigorú volt. A táborból a hátországba csakúgy tiltva volt híreket küldeni, mint viszont."

„A fivérem — mondá Boian ezredes — egy levélben néhány napilapot küldött Bukarestből. A levelet azonban a következő megjegyzéssel kaptam meg: Az újságokat a cenzura viszatartotta. Ilyeténképen a tisztek és legénység egyformán tájékozatlanok voltak a harctereken és a hátországban történt eseményekről. Tábori újságok sem voltak, csak a napi harcjelentéseket közölték."

Rendkívül nagyjelentőségű Boian ezredes ítélete az oláh hadseregről, amely a következőképen hangzik:

„A vezénylő tábornokok nagyrésze, *kegyelt, elégtelen tudással, kik állásukat nyegle fellépésüknek, vagy politikai és udvari cselszövéseknek köszönhetik. Egymás között összeférhetetlenek és irígyek.* Iliescu, az oláh vezérkar főnöke, hamis, hitvány jellem, ő volt különben a háborúnak nagyrészt okozója. Presán tábornok hadseregparancsnok kevésbé jellemes, törtető, rossz vezető. Istrate tábornok, hadosztályparancsnok gyenge, nem eléggé önálló."

„A tisztikar, amelynek úgy az általános, valamint a katonai képzettsége nagyon csekély: hanyag és kötelességtudásnélküli. Harcban ezenkívül gyakran gyáva."[1]

„A legénység? Azok nem katonák. Ahelyett, hogy lőnének és harcolnának, elbujnak vagy elszaladnak. Csak a vonatra vetik rá magukat, mint valamely vad rablóhorda."

Ezt állítja különben Petku alezredes, a 14. ezred parancsnoka is, aki még hozzáteszi: „midőn ütközetre került a sor, az

[1] Azt egyébként az oláh legénység is állította, hogy a tisztek az elsők, kik hátra szaladnak.

összes kötelékek felbomlottak, tiszteket nem lehetett találni és osztagokat nem lehetett alakítani. A főbűn a dandárparancsnokot terheli, hibás intézkedéséért."

Boian ezredes alábbi nyilatkozata szenzációs:

„Egy hadseregnek ilyen hiányos anyagi eszközökkel és *ily csekély erkölcsi tartalommal* nem szabad háborút folytatni. A mozgósítás előtt 14 nappal még mondottam egy politikusnak, akadályozza meg ezt a háborút, mert mi nem vagyunk arra alkalmasak. Azonban mindenki meg volt szédülve s csak kevesen voltak óvatosak. Egy magas állásban lévő, most vezénylőtábornok, mondotta nekem, hogy az osztrák-magyar monarchia nem rendelkezik ellenünk szabad erővel s mi játszva fogunk bevonulni s csak egy nagy ütközetet fogunk vívni a Marosnál s ezt megnyerjük."

„Mi vétkesek vagyunk, hogy régi szövetségesünket megtámadtuk s ezért bűnhődni fogunk."

Politikai fejtegetései a következőkben foglalhatók össze:

„Mindenekelőtt is a sajtó és a politikusok nagy része meg volt fizetve. A főagitátorok voltak: Take Jonescu, Philipescu, az erdélyi Luca páter. A tábornokok közül Iliescu. Bratianu kevésbbé érvényesült. A király, akinek kevés befolyása volt, az alkotmány mögé sáncolta magát s előre kijelentette, hogy mindenbe belenyugszik, amit a nemzet érdeke követel. Álláspontját egyébként aszerint változtatta, ahogy azt miniszterei akarták. Carp, Romániának az egyetlen jelentős politikusa, mindíg óvta a nemzetet, azonban mint bolondot kinevették, sőt később meg is fenyegették, úgy, hogy teljesen visszavonult a politikától. Pártja még fennáll, de befolyását teljesen elvesztette."

„Az oláh nép nagyrésze teljesen jellemtelen, ingatag, kapzsi, közönséges és pénzért mindenre kapható. Mindenhol kegyeltek és cselszövők álltak az államszervek élén. *Én csak azt óhajtom, hogy egész Oláhországot a monarchia szállja meg, hogy az asszonyok, csirkefogók és zsebtolvajok gazdálkodásának vége legyen."*

„Ne csodálkozzék, hogy így beszélek" — fejezte be Boian ezredes a vallomását —, „de a most Oláhországban uralkodó rendszerrel szemben forradalmár vagyok."

Boian ezredes-dandárnok vallomását Petku alezredes nyilatkozata egészíti ki. Petku Damian alezredes, a 14. gyalogezred parancsnoka, ki a vezérkarból került az ezred élére, jó benyomást tett, katonailag képzett, rendszeres és óvatos ember. A dandárparancsnokról a következőkép vélekedik:

„Boian ezredes a hadmérnökkar tagja volt; tábornoki előléptetésnél többször mellőzték s most a háborúban akarta a

tábornoki rangot elnyerni. Képzett, de zavartfejű és tüzeskedő. Alárendeltjei kezelésében nagyon szigorú és durva."

Petku alezredes a kudarcot a dandár- és hadosztályparancsnok bűnéül rója fel, akik ezt a vállalkozást tervezték.

Érdekes Petku alezredesnek az a nyilatkozata, mely szerint ezredét, melyet személyesen képzett ki a háborúra, az egész hadjárat alatt nem tudta személyesen vezetni, mert századaival a hadosztályparancsnok, szakaszaival a dandárparancsnok rendelkezett. Éppen ezért a vezetésben hiányzott az egységes szellem és a határozott akarat.

Úgy Boian ezredes, mint Petku alezredes nagy elismeréssel nyilatkozott a magyar csapatokról, azok haditapasztalatáról és teljesítményeiről. Különösen Boian, aki a következőket mondotta: „Sokat utaztam külföldön s ösmerem az Önök és Németország hadseregét és viszont ismerem az oláh hadsereget is s így elmondhatom, hogy nekünk sohasem lett volna szabad Önök ellen háborút viselni."

XII. Mérlegelés.

Miután lejátszódott előttünk néhány nap azon küzdelmekből, amelyeket Erdély határán vívtak csapataink, kutassuk az események belső rugóit, amelyek a leírt oláh átkarolás meghiusulását előidézték. Ebben a harcban egyébként elénktűnik kicsiben az egész oláh hadjárat. Meglepetésszerű betörés, előnyomulás és győzelem mindaddig, míg fegyverek nem állnak velük szemben. Azután kudarc.

A 61. hadosztályt Boian ezredes átkaroló támadása teljesen váratlanul érte s nem zárkózhatunk el annak megállapításától, hogy az rendkívül nagyon veszélyes volt az egész hadtest helyzetére.

Boian ezredes, a terepet teljesen ismerve, a helyet jól választotta meg. Átkelve a Mte Alunis és Pietrosul közötti aligjárható terepen s oldalba támadva a 19/IV. zászlóaljat, Agasu felé törekedett, ahol érzékeny pontot sejtett. Valóban, támadása a tüzérségnél és vonatnál pánikszerű zavart okozott. Bár tervéhez mérten késedelmet szenvedett, a meglepetésszerű rajtaütés mégse maradt el.

Hogyan jöhetett át Boian ezredes a biztosító vonalon? Ez a kérdés tulajdonképen a fordulópontja az egész vállalkozásnak. Anélkül, hogy a felelősségtől felmentenénk a 19/IV. és 1/III. zászlóaljakat, amelyek ezen a tereprészen a biztosítást látták el, el kell ismernünk, hogy a hegyiterepen való hadműveleteknél gyakorta ki vagyunk téve hasonló meglepetéseknek.

A nehezen felderíthető terepen előnyomuló hadosztály számíthatott arra, hogy az ellenség, amely kiürítve a völgyet, lépésről-lépésre hátrált, kihasználhatja azt az előnyt, amelyet neki a terep ismerete és az előnyomulás nehézkes volta nyújthat.

A hadjáratokban általános igyekvés, hogy ellenfelünk számára meglepetéseket tartogassunk. Valamennyi támadásnak, vállalkozásnak, átkarolásnak ez a kiinduló pontja, mivel döntő helyen a túlsúlyt enélkül el se képzelhetjük. A meglepetés tehát nem más, mint eszköz a túlsúly elérésére. A hegyvidék, sajátosságánál fogva, a legkülönfélébb meglepetéseknek szolgálhat színhelyéül.

A gyors előnyomulás által elérendő eredmények nem engedték érvényre jutni azt az aggodalmat, amelyet a terep felderíthetetlensége a dandárparancsnokban ébresztett. Való, hogy a leggyakrabban az előnyomulás késedelmes megkezdése, főleg az üldözés, elvesztheti jelentőségét vagy csökkentheti az eredményt, azonban, hogy a szükséges szemesség és óvatosság mennyire fontos tényezők, azt legélénkebben bizonyíthatja ez a példa.

Berzeviczy ezredes intézkedéseit ez a szellem hatotta át. A megújuló támadóparancsok ellenére se mulasztotta el, hogy dandárát az északi tereprészen biztosítsa. Az, hogy a biztosító erő a vállalkozással szemben kicsinek bizonyult, érthető, mert Berzeviczy ezredes arra kapott parancsot, hogy támadását egy távoli cél eléréséig folytassa, tehát erőit nem morzsolhatta szét a nehéz oldalterep szélesebbkörű biztosítására.

Itt nem is annyira a biztosító erők számbeli ereje, hanem azok elhelyezkedése és tevékenysége kerül elbírálás alá. A térképen is szembetűnően uralgó hegygerinc, amelyet a Mte Muncelu, Mte Alunis, Mte Pietrosu és Mte Preotesele alkot, valóban megfelelő támaszpontokat nyujt a biztosításnak. Kérdés azonban, hogy e vonulat kiemelkedő pontjai tényleg meg voltak-e szállva? Vajjon, ha a biztosítóosztagok 16-án a kora délelőtti órákban indultak útnak, elegendő idejük volt-e, hogy a légvonalban körülbelül 9 km.-nyi útat megtéve, a biztosítást berendezzék?

Térképről nem mondhatunk ítéletet. A sűrű erdőkkel borított, úttalan, aligjárható terepen mozgó csapatoknak előre nem látott akadályokkal is meg kellett küzdeniök. A tájékozódás rendkívüli nehézségéhez hozzájárult, hogy az erről a vidékről felvett térképek nagyon megbízhatatlanok voltak. Csodálkozhatunk-e tehát azon, ha az időjárás szeszélyeinek kitett és az állandó előnyomulás folytán kimerült csapatok eltévedtek? Az osztagok parancsnokaiban élt az a szent meg-

győződés, hogy a feladatukat híven teljesítették, holott a 19/IV. zászlóalj az 1240 -ó--on keresztül még nem érte el a Mte Muncelut, az 1/III. zászlóalj 11. százada a Mte Pietrosutól 2 km.-re hátrább, a 9. százada, amelynek a Mte Preoteselét kellett volna megszállnia, attól kb. 3 km.-nyire délnyugatra levő gerincen állott.

A térkép nélkülözhetetlen kelléke a vezetésnek, nélkülözhetetlen eszköze a tájékozódásnak, de csupán segítőeszköz a terep áttekintéséhez. Ez a példa világosan mutatja, mennyire szükséges, hogy a vezetés ne elégedjék meg intézkedéseinek a térképen való megjelölésével, hanem vigye át azt a valóságba, a terepre is. Kétségtelen, hogy ehhez a vezetés törekvéseiről kellőképen tájékozott vezérkari tisztek is szükségesek.

Rendkívül hátrányosan befolyásolta a helyzetet az, hogy a biztosítóosztagok egymás között még nem létesítettek kapcsolatot. Természetes, hogy ezen a nehéz terepen ez több időt és nagyobb erőt kívánt volna meg. Emellett a dandárparancsnoksággal is hiányzott a telefonöszeköttetés. Ha ez megvan és a 19. dandárparancsnokság idejekorán tudomást szerez a 19/IV. zászlóaljat ért támadásról, talán a tüzérséget és vonatot sikerült volna megóvni a bekövetkezett eseményektől. Így azonban olyan helyzet állott elő, amely a legnagyobb mértékben próbára tette a 61. hadosztály erkölcsi erejét.

Öntevékeny és kezdeményező cselekvésről csak ott lehet szó, ahol valamely komoly helyzet erre alkalmat nyujt. Tömegek harcában hiába keressük az egyéni gondolatot és erőt, az öntevékenységet eltemetik a nagy méretek és a katonai erényeket a harceszközök nagy eredményei olvasztják magukba.

A hegyi háború azonban széles teret ad az önálló cselekvésnek. Ily vállalkozás sokkal inkább érvényre engedi jutni a csapat értékét, mint a sík terep egyöntetű harcai.

Az a helyzet, amelybe a 19. dandár Boian ezredes Agasuba való betörése által jutott, rendkívüli taktikai érzéket kívánt. A helyzet nehézségét csak fokozta, hogy az oláh támadás épen a 19. dandárparancsnokság és a csapatok közé történt, tehát amellett, hogy mindegyiket közvetlenül veszélyeztette, az összeköttetést is elvágta.

A csapatok magukra voltak hagyva és a parancsnok működése is megvolt bénítva.

A helyzet megoldására a csapatok részéről olyan erkölcsi alap, a vezető részéről olyan szilárd eltökéltség és önbizalom volt szükséges, mely lehetővé tette egyrészt a kitartást, másrészt egy ellenakció sikeres kifejtését is.

Clausewitz, a kiváló katonai bölcsész, akinek tanításait, most a háború után, igazoltnak tekinthetjük, mondja: „Az

erkölcsi tényezők a legfontosabbak a háborúban. Ezek a szellemek a háború elemének minden rétegében ott vannak és az erők tömegét mozgató és vezető akarathoz szorosan hozzásímulnak, azaz egyesülnek vele."

S valóban, ha a taktika körébe eső dolgokat vizsgáljuk, elsősorban nem az egyéni tulajdonokat és értékeket kell-e elbírálnunk, melyek ugyan nem osztályozhatók és mennyiségtanilag ki nem fejezhetők ugyan, de a taktikában a tevékenység alapját teszik.

A vezető önbizalma az az erő, mely kritikus helyzetben mindig megmutatja a helyes útat, amelyet követni kell. A saját erőnkbe vetett bizalom magában véve is fölér a fél győzelemmel.

Ilyen önbizalom hatotta át Berzeviczy ezredest és Viola őrnagyot, kik bár egymástól elvágva, önállóan, nem vesztve el a fegyvereikbe és erejükbe vetett hitet, fogadták az ellenség átkarolását. A csapat a pánik hatása alatt, csakúgy elszéled, mint a nyáj, mely a veszély közeledtét érzi.

A csapat ilyen alkalmakkor tesz bizonyságot az értékéről és ilyenkor adhatja önállóságának tanújelét a parancsnok. A nyugodt kitartásból több lelkierőre lehet következtetni, mint amennyi a sikeres támadás végrehajtásához szükséges. Clausewitz mondja: „Nem az az erős lélek, amely csupán erős indulatra képes, hanem az, amely a legerősebb indulatban se veszti el egyensúlyát és a kebelében tomboló vihar ellenére is a belátás és a meggyőződés olyan fesztelenül működhetik benne, mint amilyen szabadon leng az iránytű bármekkora vihartól hányatott hajón."

Mikor a harcosok lelke tele van csüggedéssel s mindent elveszettnek vélve, önkéntelenül saját életük megmentésére gondolnak, csak az elszánt, határozott, megrázó példát adó s a megalkuvó és széjjelhullott tömeg idegeit felkorbácsoló akarat képes arra, hogy a helyzetet megváltoztassa. A tömegből hiányzik az értelem, s nincs jelleme. A tömeg engedelmeskedik az izgalmaknak, amelyek lelkében pillanatnyilag változnak s a mindenkori külső befolyás alatt áll. Csak a sugalló erővel bíró határozott akarat tud a tömegnek parancsolni .

A határozottság a bátorság megnyilvánulása, mely hivatva van a lelkek kétségeit és a habozások veszélyeit eloszlatni.

Hogy az oláh átkarolás a magyar csapatok vonatánál meglepetést keltett és riadalmat idézett elő, azon nem csodálkozhatunk. A hajtókatonák fegyverrel vagy gyéren, vagy egyáltalán nem voltak felszerelve. Állományuk gyengén kiképzett és legidősebb korosztályú népfelkelőkből állott. Egy-

öntetű vezetésről nem lehetett szó, mert az elszórt elhelyezés és a terep (házak, kertek) áttekinthetetlensége ezt meggátolta. Ezen okok ellenére is, míg lehetett, szembeszálltak az ellenséggel s a tüzérséggel együtt kitartottak.

A tüzérség a rajtaütést azzal a készséggel és elszántsággal fogadta, mely a magyar csapatokat a háború alatt mindég jellemezte. Jóllehet fedezet nélkül állottak az ellenség előtt, megkezdték azzal a harcot. Ez a harc, amelyet a meglepetés fölénye az oláhok részére biztosított, a tüzérségre nézve sikertelenül végződött ugyan, de megállította az oláh tömeget, megbontva az átkarolás tervének menetét és olyan példát nyujtott — ha nagy áldozatok árán is — amely az ütközet második felében különösen nagyhatású volt.

Ebben a harcban csodálatos élénkséggel rajzolódnak a tömegek közt fennálló faji különbségek. Csak a magyar faj engedelmes bizalma, amellyel alá tudja magát vetni vezetője nézetének és a lelkesült elszántság és kitartás, amellyel annak akaratát végrehajtja, lehet egyik tényezője a harc sikerének. A másik tényező a vezető szelleme. Ez a kettő szorosan egybekapcsolódik s csak ez hozhat sikert.

A 61. hadosztályparancsnokság, a helyzet hiányos áttekintése folytán, nem vett részt a harc irányításában. Általában attól a pillanattól kezdve, midőn a harc megkezdődik, csupán annak a vezetőnek befolyására számíthatunk, aki a helyszínén van. Még a hadosztálytartalék előreküldését is megelőzte a tartalékparancsnok kezdésszerű fellépése, — ami ugyan még nem biztosítéka a sikernek s néha-néha a helyzetet kedvezőtlenül is befolyásolhatja — de ebben az esetben beláthatatlan események megakadályozója volt.

Minden percnyi késedelem csak növelte volna a veszélyt.

Hogy a közbelépés alkalmas pillanatát eltaláljuk, olyan szellemi éleslátásra van szükségünk, amely abból a nagy képzettömegből, mely ilyenkor megrohanja az elmét, fel tudja gyorsan ismerni azt, amely elhatározására a leghelyesebb. A határozatlanság szülte tépelődés, a cselekvésen való kétségbeesett rágódás semmiesetre se szülhet helyes ítéletet. Ha tehát egy parancsnok nem rendelkezik a szükséges szellemi éleslátással és nem érzi azt a lelkierőt, mely minden bizonytalanságot szétoszlat: jobb, ha inkább csak a felsőbb vezető intézkedéseinek végrehajtására szorítkozik s lemond a kezdőművelet esetleges erkölcsi sikeréről.

Összegezve azon okokat, amelyek az oláh átkarolást meghiúsították, megállapítjuk, hogy ezt

1. a 19. dandár parancsnokának fellépésében,
2. a tartalékparancsnok kezdő elhatározásában,

3. a csapatok kitartásában és
4. az oláh átkaroló csoport hibáiban kereshetjük.

Ad 1. Berzeviczy ezredes a hadosztályparancsnokság támadó parancsa ellenére megállott, ezzel a felelősséget teljesen saját vállaira véve, a támadás végzetes balsikerét elkerülte. Intézkedéseivel, amelyeket az átkarolás megérzésének első pillanatában tett s amelyek higgadt megfontolásból eredtek, magához ragadta a vezetést és a csapatokban bizalmat ébresztett. A tartalék előreküldéséről intézkedett. Személyes bátorságát latba vetve, részt vett a harcban, s midőn csapatok nem álltak rendelkezésére, környezetével tartotta fel az ellenségnek nyugatra való előnyomulását. A tartalék előnyomulása után azt támadásra vezette.

Ad 2. Bernátsky ezredes saját felelősségére támadásra vezette a tartalékot, miáltal döntő befolyással volt a helyzetre.

Ad 3. A 19. dandár Beleghetunál levő arcvonala, Viola őrnagy parancsnoksága alatt, a kétoldalról megindult támadás közepette kitartott s pusztító tüzével a 29/I. zászlóalj által visszavonulásra késztetett ellenség leverésében közreműködött.

Ad 4. Boian ezredes vállalkozását bírálva, könnyen szembeötlenek azok a tényezők, amelyek az oláh csapatokon belül közrejátszottak az átkarolás megfeneklésében.

Az ellenség oldalában vagy hátában végrehajtott vállalkozás szép eredménnyel kecsegtet, de hadi tapasztalatokban szegény és gyengébb erkölcsi alapon álló csapat kezében olyan fegyver, mely könnyen visszafelé sülhet el.

A jó parancsnoknak mindíg kezeügyében van a vállalkozás eszméje s a fegyverekben való bizalom, továbbá az elérendő babérok, gyakorta eltudják hallgattatni azt az aggodalmat, amelyet a kockázat ébreszthet. A vállalkozás végrehajtásánál legfontosabb annak a pontnak kiválasztása, ahol az ellenség a legérzékenyebb s ha ezt kitapogattuk és vállalkozásunk végrehajtásra kerül — a meglepetésszerűség. Akkor, amidőn az ilyen támadás elveszti meglepetésszerű jellegét vagy ha nem használja ki kellően azt az előnyt, amelyet a helyzet nyujt számára, a vállalkozásnak csupán a hátránya marad meg, vagyis az a kellemetlen helyzet, amelybe kerültünk.

Valamely vállalkozást elgondolni és végrehajtani két különböző dolog, amelyek — mint a tapasztalatok mutatták — sokszor igen távol esnek egymástól, kivált, ha a parancsnokok nem számolnak kellőképen azokkal a következményekkel, amelyek az ellenség részéről is beállhatnak, jólehet nem kételkedhetnek abban, hogy az ellenség se fogja tétlenül nézni,

hogy oldalba vagy hátba támadják. A véletlenségre alapítani valamit olyan bűn, amely ilyen esetben rendszerint megboszulja magát.

Boian ezredest, vállalkozása kigondolásánál, az a terv vezérelte, hogy az ellenséget megtéveszti és pedig úgy, hogy őt saját csapatával tévessze össze. Ez meglehetős vakmerő kívánság, annál is inkább, mert nem egyeztethető össze másik szándékával, hogy ugyanekkor kisebb erővel rajtaütést kísérel meg. Nem valószínű tehát, hogy a magyar csapatok akkor, midőn a hátukban ellenség lövöldöz, bizalommal fogadjanak egy oszlopot, amely abból az irányból jön. Mindezt a reggeli szürkületben tervezte, tehát ha este 8 órakor indul, az éjtszaka folyamán akarja megtenni az útat. Ha időközben valamely előre nem látott körülmény őt szándékában megakadályozná, vállalkozása már is változást szenvedne. A hegyeken át való megkerülést, az ellenség ritka vonalán való átjutást, úgy vélte megoldani, hogy nem küld előre felderítő és biztosító osztagokat, amelyek belebotolva az ellenség biztosító hálózatába, csak árulói lehetnének, hanem egy oszlopban menetel.

Ennek megértése megkívánja, hogy Boian ezredesről feltételezzük, hogy kizárólag a győzelemmel számolt és azt nem is vette figyelembe, hogy ha az ellenség kelleténél korábban észreveszi őt, a vállalkozás nemcsak hatástalan marad, de reá nézve végzetes következményekkel is jár.

Boian ezredes nem bízott embereiben, talán ez volt az oka, hogy nem küldött biztosító járőröket. Az átkaroló oszlop élén ő maga megy. Jóllehet megértjük Boian ezredes aggodalmait, nem osztozhatunk nézetében. Feltehető ugyan, hogy az ellenség még nem tudott saját biztosító vonalában összeköttetést létesíteni és ekkor sikerül észrevétlenül átjutnia, de viszont a biztosítatlan menet folytán igen könnyen egész vállalkozása hajótörést szenvedhetett volna.

Boian ezredes erre a vállalkozásra alapított mindent. Ha sikerül az átkarolás és ha az arcvonalcsoport megindítja ugyanakkor erélyes támadását, az egész 61. hadosztályt megsemmisíti. Az ellenség által megteendő intézkedéseket nem fontolta meg eléggé, s a terv sikerét inkább a szerencsére bízta. Mindent, katonai jövőjét is, erre a kártyára tette fel.

Boian ezredes ott követte el az első hibát, hogy elhagyta csábítani magát attól az alkalomtól, amely az Agasuban levő tüzérség és vonat megrohanásában kínálkozott. Az igazi célját, azt, hogy a 19. dandár Beleghetunál levő arcvonalát hátbatámadja, elhanyagolta s ahelyett, hogy az oláh arcvonalcsoportnak lehetővé tette volna az áttörést, zsákmány és fogolyejtéssel foglalkozott, tökéletesen megelégedve azzal a pánik-

kal, amit Agasuban előidézett. Vajjon mit ér Boian ezredes az ágyúkkal, foglyokkal és vonattal, ha nem tudja őket hazavinni? Ő pedig nem gondoskodott arról, hogy ebből a helyzetből éppen olyan könnyedséggel jusson ki, mint ahogy belekerült. A rajtaütésnek inkább a 19. dandár főerejére kellett volna történnie, ami elsősorban megteremtette volna a kapcsolatot az arcban működő oláh csoporttal, másodsorban mentesítette volna a völgyet az ellenállástól. Így a 7. oláh hadosztály nyitva találta volna az útat a Sulta-völgyön keresztül a csíki medencébe és ezáltal az egész 6. hadtestet veszélybe sodorhatta volna.

Boian ezredes vallomásaiban a csapatot okolja azért, hogy midőn Agasunál a mozgó vonatot meglátta, „mint egy rabló horda" rá rohant, anélkül, hogy erre parancsot kapott volna. Az eredeti terv tehát ezen feneklett volna meg. Bár nem kételkedünk az oláh csapatok nagy harcivágyában, mégse vagyunk meggyőződve arról, hogy az a parancsnok, aki nehéz körülmények között befolyását érvényesíteni tudta, ne bírta volna csapatát visszatartani. Az alkalom valóban csábító volt s az átkaroló csoport zöme lement a völgybe. Az eredmény azonban nem a kitűzött cél elérése volt, hanem tulajdonképen csak epizód, amely Boian ezredes eredeti tervét átalakította. Midőn később, miután Agasuban végzett, Beleghetu irányába nyomult elő csoportjának egy részével, az arcvonalcsoport készen várta és a hadosztálytartalék támadása is megkezdődött, majd a két vonal között megtörtént Boian ezredes teljes leverése.

E sikertelen vállalkozás másik hibája az volt, hogy nagyon hosszadalmassá vált. Az oláhok a legnagyobb nyugalommal dolgoztak Agasuban, jóllehet tudniok kellett volna, hogy minden perc, amit itt vesztegelnek, közelebb hozza a tartalékokat. A tüzérség és a vonat leszerelésére elegendő lett volna egy $^1/_2$ zászlóalj, mert ennek sikere úgysem a számbeli erőben, hanem az okozott meglepetésben rejlett. A többi erővel a legnagyobb gyorsasággal kellett volna hátulról áttörni az előllevő vonalat, addig, míg az ellenség a meglepetés okozta zavar következtében nem tudta a kellő óvóintézkedéseket megtenni.

Nem hiszük, hogy Boian ezredes ne lett volna ezzel tisztában, de Agasuban már az a helyzet állott elő, hogy az átkaroló csoport, amely a legnagyobb nehézségek közepette fegyelmezetten tette meg a hegyek között az utat, teljesen széjjel bomlott. Ezt az időt használta ki Berzeviczy ezredes és a hadosztálytartalék, hogy az ellenséget kiverje.

Egy széjjelszóródott csapattal ellenállni akkor is nehéz,

ha a széjjelzüllést a győzelmi mámor okozta. Nemcsak a vereség veszélyezteti a csapat erkölcsi erejét, hanem a győzelem is, ha a vadságra hajló lelkeket szabadjára hagyjuk. Erő csak egységes és egyetakaró tömegben van. Minden embernek tudnia kell, mi a cél, s annak át kell hatnia egész lényét, mert lehetetlen bármit is elérni, ha az egyesek akaratát és cselekedeteit nem egyesítjük a cél elérésére egy bizonyos irányban. Az öntudatnak ezen egységes megnyilvánulása nem volt meg Boian ezredes csapatában s így akkor, amidőn a helyzet megkívánta volna, nem is volt cselekvőképes. Ez csakis a vezetőkön múlott. Minthogy ezek akarata inkább egyéni célok szolgálatában állott s nem volt egy bizonyos irányban egyesítve, merész kívánság lenne, ha az oláh csapatokkal szemben ilyen követelésekkel állanánk elő.

Boian ezredes vallomásából, amelyet fogságbajutása után tett, világosan visszatükröződik az oláh nép jelleme és a hadsereg szelleme. Olyan bírálat ez, amelynek tárgyilagosságára biztosíték, hogy oláh vezető szájából ered. Az oláh hadsereg szempontjából valóban elszomorító, hogy akadt tiszt, ki hazájáról és nemzetéről így nyilatkozott.

Az oláh vezetők értékét egyébként orosz szövetségesük sem ismerte félre. Gurko Vasili tábornok, aki 1916—17 telén az orosz hadsereg vezérkarának főnöke volt, a következőképen ítéli meg az oláh hadsereget: „Az oláh hadsereg nyersanyaga közül a legénységről igen jól vélekedtünk, ellenkezőleg azonban a tisztikarról, mely erkölcsileg nem állott a kívánt magaslaton és nélkülözte a szükséges katonai képzettséget is. A legjobb fegyvernem még a tüzérség volt, de ennek sem volt fogalma a háborúban kipróbált eljárásokról."[1]

*

Ez a harc a 61. hadosztály csekély létszámú csapatait súlyosan megviselte ugyan s az oláhok vérengzése is fájdalmas veszteséget okozott, mindamellett csapataink erkölcsi értékét nagyban emelte. Megerősítette a vezetésbe vetett bizalmat, fokozta a kitartást s útat mutatott az ezután következő harcokra, amelyek a magyar fegyvereknek újabb dicsőséget hoztak.

Godányi Ernő.

[1] Gurko: La Russie 1914—17.

— TÁRCA —

HÁBORÚBA MEGYEK.

— Töredék *Karsa Ferenc* honvédfőhadnagy naplójából. —

A *Szózat* 1922 október 26-i számában „Töredékek Karsa Ferenc naplójából" cím alá foglaltan, a Tárca-rovatban, olyan apró hadtörténelmi eseményeket illesztettem egymás mellé, amelyek *Buda várának 1849-i ostrománál* zajlottak le. Ezeket az apróságokat és az alább következendőket is Szentkirályszabadjai *Karsa Ferenc* 1848/49-i volt honvédfőhadnagynak ívrét-nagyságú, kétszázhuszonkilenc lapoldalra terjedő naplójából vettem, amelyet, amint már a *Szózat*-ban is jeleztem: nagy gonddal és nem kis írói készséggel rótt egybe a szerző az 1853/54. években.

A napló szerzője a 20. honvédzászlóaljban mint közhonvéd kezdte meg katonai pályáját, majd tizedessé, azután őrmesterré, később pedig hadnaggyá lépett elő és Buda ostroma után *Görgey főhadiszállásához került mint futártiszt.* Sok érdekes feljegyzése van, amelyeket egyfolytában közreadni a nagy terjedelem miatt szinte lehetetlen.

Ezúttal a napló III. fejezetéből kívánom azokat a sorokat közzétenni, amelyek a kassai első csatát megelőzőleg zajlottak le Karsa zászlóaljában.

A *szószerinti* szöveg a következő:

Két századra való legénység volt felruházva (tehát szeptember 1-től december 1-ig ennyire szorgoskodott a kormány), de hogy mindenik század tehessen szolgálatot, tehát mindenik században volt néhány felöltöztetett legény (az altisztek maguk varrattak honvédruhát), de fegyver, a hajdúkét és stiftistákét is beleszámítva, csak egy századra való volt a hat század közt kiosztva. A két század tehát az egész zászlóaljból újra alakult, s mint legtapasztaltabb két százados, a derék, erélyes és bátor *Körmey* és a testben és lélekben elöregedett *Almásy* százados alá rendeltettek. Az így szétosztott és a kaszárnyában századosukhoz nem szokott keveréknek megvolt aztán a sajnos következése.

Körmey a kinézésre igen derék két őrmestert, *Janthót* és *Joksmannt* vitte magával; mind a kettő beillett volna gránátosnak; ehhez a századhoz csatlakozott *Komáromy László* is, mint önkéntes. Almásy századánál a kaszárnyában maradt *Almásy* őrmester.

Almásy százados egyik őrmesterében se bizakodván, az 5. századtól engem és a 2. századtól *Kállayt* kérte magához. Tisztek voltak a Körmey vezénylete alatt: *Brezovszky, Lebégh Dénes* és *Schmied Károly;* az Almásy vezénylete alatt: *gr. Pletrich, Moll Károly* és *Sebes Pál.*

A Körmey százada minden fegyverünket átvéve, december 1-én szekereken egyenesen *Bártfára* indult. Az Almásy százada hiába várván az ígért fegyvert, december 4-én hajnalban *Eperjes* felé indult, de csak fegyver nélkül; másnap Eperjesen osztották ki a Váza-ezred selejtes fegyvereit.

Most — közbevetőleg legyen mondva, — ítélje meg bárki, milyen kilátása lehetett *Pulszky*nak, hogy *Schlick* seregének beütését meggátolja, — vagy talán két század felfegyverzett honvédtől. — de akikkel még nemhogy csak egy puskát elsüttettek volna, de még tölteni se tanították, — továbbá 180 lengyeltől Thornijcki alatt és mintegy 100 kassai önkéntes vadásztól csudát vártak? Útban volt ugyan, amint mondták, a 42. honvédzászlóalj, de az sem volt külömbül se felöltözve, sem fegyverezve, mint mi, tehát azok is, ha megérkeznek, csak a szaladók számát szaporítják s mi több, az első vesztett csata demoralizáló hatása alá kerülnek ,pedig a katonát a siker teszi meg vitéznek!

December 6-án délután 3—4 óra közt *Bártfa* felé indultunk, s nem messzire *Eperjes*től már az ellenség elől visszatakarodó kassai vadászokkal, lengyelekkel és honvédekkel találkoztunk. Még akkor nem volt szabad a honvédet botbüntetéssel büntetni, de minthogy a botbüntetés alól alig felszabadult nép másféle fenyítéket csak komédiának tartott: se a kurtavas, de még a bakba-kötés se volt elégséges eszköz, hogy a fegyelmet megteremtse. A Körmey századába más századoktól beosztott legénység, akik nem szokták meg az ő szigorú, de igazságos modorát és nem tudták megbecsülni az ő mindig éber körültekintését s zaklatásnak vették az előőrsi szolgálaton őket mint újoncokat folyton ellenőrző gondoskodását, — a rakoncátlanság annyira ment, hogy a korcsmában dorbézolókat késő éjjel hazakergetni szándékozó őrjárat vezetőjére, *Janthó* őrmesterre rálőttek. *Körmey* a zavargók megfenyítését, — nehogy ellentállásra találjon, — saját századával nem merte megkísérleni, tehát mikor az úton találkoztunk, s a két század egymással szemközt állt, Körmey megkérdezte Almásyt, hajlandó-e neki segítségére lenni a bűnösök megfenyítésében, megmagyarázván neki, hogy miután ellenség előtt állunk, ha a fegyelmetlenség megtorlatlanul marad, ránézve épp oly veszélyessé válhat, mint Körmeyre nézve. *Almásy* habozott, de *Pletrich* főhadnagy, akinek a botoztatás okozott jókedvet, — „exequálni" kell őket, a huncutokat, — véleménnyel járult a kérdéshez. Almásy a Pletrich szava után hozzám kucorgott és azt súgá, hogy „nem szabad botozni", — ami igaz

is volt; de én kértem, hogy miután Körmeynek igazsága van, századja előtt ne árúlja el habozását, hanem vagy tagadja meg határozottan és fennszóval, vagy egyezzen belé a Körmey kívánságába. No, nyiltan ellenkezni nem mert Körmeyvel, tehát avval a feltétellel, hogy ő nem fog vezényelni, vezényeljen Körmey, vagy Pletrich, mert ő a felelősséget el nem vállalja. Ezzel a század hátamögé húzódott s Eperjes felé ballagott privadinerjével, hogy azt mondhassa, hogy nem volt ott. Itt ismerkedtem meg Körmeyvel, aki aztán, míg egy zászlóaljban voltunk, soha magától el nem eresztett; Almásy pedig szemenrehányta, amiért a Körmey kívánságára hajlottam.

De hát ki tudta jobban, mint én, hogy a mi jó katonai erkölcsünk öregbítésének céljából, mennyire hibázott nálunk a káplárpálca!

Az „executió" megtörtént; nyolc vagy tíz legényen hamarosan elverték a port, azután mintha semmi sem történt volna, kivévén a legénység erős megrezzenését, szó nélkül siettünk Eperjesre. Eperjesen átvettük az utóvédszolgálatot, a többi csapatok sietve takarodtak Szentpéterre.

Irányi Dániel[1] kormánybiztos Eperjes város tanácsának megparancsolta, hogy nemzetőreit csatlakoztassa a *Pulszky* hadtestnek csúfolt seregéhez. A város nem akarta. Irányi, parancsolatját végrehajtandó, a mi éppen átvonulóban lévő századunkat a városház előtt felállíttatá és a magistratus füle hallatára a fegyvereket megtöltetni rendeli; azután maga is a zöldasztalhoz ült és még egyszer megkérdezte a senator urakat: elküldik-e hát nemzetőreiket vagy nem a császári sereg megverésében közreműködni? — mert ilyen volt ám az *Irányi* beszédjének iránya! A tanácsosok egy szájjal-lélekkel nemet mondtak, mire a kormánybiztos egy hadnagyot, két altisztet és egy szakasz honvédet a tanácsterembe rendelt. A fegyveres erő láttára a tanács megdöbbent és mikor *Irányi* azt mondta, hogy ha a nemzetőrség azonnal ki nem rukkol, ebből a teremből az urak élve ki nem mennek, — a hadnagy pedig lövéshez készülj!-t vezényelt, — a senatus pedig megadta magát.

Az eperjesi nemzetőröknek dícséretére válik, hogy egy óra alatt kirukkoltak s fegyverrel sorakozva, mellettünk álltak; mi pedig félretéve a bizalmat, közrefogtuk őket és hajnal tájban ily szép rendben *Szentpéter*re értünk! De már az nem vált dícséretükre, hogy akik bizonyos szükség ürügye alatt egypár lépést el-

[1] Széles Magyarországon a sárosi és szabolcsi urak a leggőgösebbek. Nagy visszatetszést keltett a svihák urakban az, hogy egy lutheránus pap fiát nevezték ki kormánybiztosnak, annyival inkább, mert már a nem tősgyökeres sárosi *Ujházy László* főispánt, öntelt, erőszakoskodó természete miatt szintén ki nem állhatták. Hogy Sáros vármegyét absolute elvesztettük, oka volt e két tapintatlan kinevezés. (A naplóíró megjegyzése.)

ódaloghattak, mint valami szilaj tulok, vágtatva szöktek vissza Eperjesre. Tehát a sárosiaknak se bizodalmuk, se hajlandóságuk nem volt a magyarokhoz.

Nem beszélem el azt a keserves, hajnal hasadását alig váró időt, mikor ott Szentpéteren éhen, szomjan kutattunk a korcsmában egy pohárka pálinka után és nem adtak még ott sem, ahol volt. A nagykocsmába pedig, ahol a kormánybiztos aludta édes álmát, nehogy felzavarjuk álmából, még csak be se eresztettek. No hát nyugodjék békével borostyánjain és képzelt mindenhatósága képzeletén, — majd felébred ő is az igazi valóságra.

Az éhséget meg az ácsorgást megúnván, útnak eredtünk s mentünk, mendegéltünk egészen *Bökiig* (Habzsán). Itt ismét felébredt bennünk az a sejtelem, hogy a katonának a háborúban talán enni is szoktak adni, és ennek a sejtelemnek annyira átengedtük magunkat, hogy szinte bizonyosra vettük, hogy az abaúji önkéntes lovasok után — akik éppen egy tehenet vágtak le — a jóllakásban bizonyára mi következünk. Hiszen a legénység bornyúján fityegő bográcsok, ha bekormozva nem voltak is, de már jóformán megrozsdásodtak, nem lévén nekik az a szerencséjük, mint Petőfi fogainak Debrecenben. Mellékesen legyen mondva, bizony igen is ránk fért volna már egy kis ennivalócska, — ha csak egy kis prófunt, vagy zablepény képében is, — de a végzet másként volt megírva, mert bizony a negyedik napot is éhenszomjan kelle kihúznunk. Nem emlékszem, miféle szent kedvéért bőjtöltettek bennünket, vagy talán az előrelátott futáshoz könnyítgette *Pulszky* honvédjeit; elég az hozzá, hogy mikor a lovas nemzetőrök (minek mondanám őket huszároknak) éppen evéshez fogtak: Szentpéter előtt megvillant két svalizsér-sisak és hogy a mi nyálunk hiába csorogjon, *Lemcsán* és *Budamér* közé táborba szállítottak.

Utóvéd és előőrs az Almásy-század, erősítés a Körmey-század és a lengyel légió, — a zöm a kaszás és flintás nemzetőrség és a 20. zászlóalj kaszával fegyverzett négy százada. Legszélsőbb őrszem az abaúji lovasnemzetőrség, őrnagyuk *gr. Török Miklós*, kapitány *Komáromy József* akkor alispán, főhadnagy *Fekete György*, alhadnagy *Kasza Tamás* és *Püspöky József*, őrmester *Payzsos István*. Tehát ott legelől ebre bízták a hájat (értem gr. Törököt).

A nap szállófélben volt. Az első két szakasz kiállította az őrszemeket, a másik két szakasz készenlétben egy mély árokban helyezkedett el. Kapitányom a fáradtságtól, éhségtől elcsigázottan hevert le a sárba s azonmód elaludt; a többi tisztek a másik század tisztjeivel a budaméri kocsmába behúzódtak... kártyázni; Körmey elment az előőrsöket vizsgálni. A legénység zúgolódott, amiért élelmezéséről nem gondoskodnak.

No már ekkor tisztában voltam a körülményekkel, hogy az

ilyen tisztek mellett az Istenen kívül csak magam segíthetek magamon, meg a századomon. Éhségem és a század mind hangosabbá válni kezdő zúgolódása késztettek, hogy *Koczák Pestát* (Korlátról), aki kondásbojtár-professzióval volt a törzskönyvbe beírva, előszólítottam, hogy nézzen szét Budamérban, mit lehetne ott ennivalónak szerezni? — Egy negyed óra múlva jelenti: van húsnak való, de kenyér nincsen. Kenyér helyett — szól közbe *Szabó Jóska*, a kinyizsi juhászbojtár — jó lesz a káposzta, a' meg van a kocsma pincéjében. Ez a *Szabó Jóska* őrmesteri szolgám volt s mindig oldalamnál tartózkodott egész Tápióbicskéig, ahol mellettem esett el. *Koczák Pesta* és *Szabó Jóska* kellő fedezettel, egyik húsért, a másik káposztáért elmentek.

Hoztak egy süldőt, meg egy riskatinót; a tinót lábon hozták, mivel az ő néma türelmességében bizakodtak, de a süldőt leszúrva. Hogy a kapitányt fel ne ébresszük, csendesen hozzáheveredtem, a félszázad pedig, hogy a járó-kelő patrollok figyelmét fel ne költse — a jóllakás andalító reményével, nyugodtan, szó nélkül várta a sült... no, nem a galambot, de a disznó- és marhahúst, csak a műértők foglalkoztak a nyúzással és boncolással!

Budamérból Lemesánba vezető országút két oldalán, Budamértól mintegy 500 lépésre, egy széles és mély vízmosás van, mely felett az országúton egy kőhíd áll; megengedték, hogy abban a mély vízmosásban, a töltés keleti oldalán, ahol egyszersmind a félszázad egy része meghúzódott, a legénység felváltva, melegedésére, inkább szárítkozására csendes tüzet rakhattunk. Az eső szakadt s alig bírtuk a sarat gázolni. A süldő csak úgy kondásosan, a híd alatt csakhamar megperzselődött s rövid vártatva a süldő és riskatinó húsa, lejjebb az árokban, barátságos egyességben a bográcsokban rotyogott.

Az első sistergésre a kapitány felpillantott és mint a legerősebb szagláló-érzékkel ellátott cseh vizsla, a bográcsok felé fordítva orrát, kérdé: mit süttök? — Egy kis húst hozattam a faluból, — mondok. — Adjanak nekem is belőle, — kérte együgyűen. Felkeltem és mondám *Koczák*nak, hogy válogasson neki marhahúst, nehogy észrevegye a disznóhúst. — Hát káposztát ne adjak neki? — kérdé *Koczák*. — Akkéne még, bolond, hát ha megtudja, hogy loptuk? — Ennek a beszédnek kettős hasznát vettük, egy, hogy a kapitány csakugyan mit se tudott meg másnap reggelig, amikor aztán az egész világ megtudta, más meg az, hogy úgy *Koczák*, mint az összes legénység elértette, hogy az én bőröm épségben maradása okáért a már megtörtént csinynek titokban kell maradnia.

Közeledett az éjfél, azzal az előőrs felváltásának ideje. Hamarosan jóllaktunk a félig sült hússal és nyers hordóskáposztával, a szakácsokat a kapitány mellett őrnek(?) hagyva, az előőrs felváltására indultam.

Mikor az őrszemeket kiállítottam s *Kállay János* őrmestertársam csapatja és a szökésben elfogott eperjesi nemzetőrök, kik közt egypár tiszt is volt, már sorakoztak, odamentem Kállayhoz, elmondtam neki a történteket s kértem, hogy előbb adja át a foglyokat, azután menjen az előőrsi tiszti tanyára, lakjanak jól, de egy árva szót se szóljanak senkinek.

El nem hallgathatom azt a kómikus esetet, hogy *Koczák* Budamérből két köpű méhet is hozott, s egyikkel a kocsmában kártyázó tiszturakat, a másikkal az állásban adomákkal lakmározó és szunyókáló Körmey-századot ajándékozta meg. Koczáktól szép volt, hogy tisztjeinek prezentet adott, de a pajtásairól se feledkezett meg. De azt már képzelni lehet, hogy ugrándoztak szét az illető bajtársak, mikor a füsttől és világosságtól nekizúdúlt méhek a szobát és állást össze-vissza dongták s egynek-egynek az arcához csapódtak. Azt se tudom bizonyosan, vajjon akik megmérhetetlen üres gyomraikat a jóllakás valódi gúnyjául mézzel merészkedtek megtölteni, megköszönték-e Koczáknak jóakaratát, vagy a bekövetkezett gyomorgörcs zaklató fájdalmában az isteni mindenhatóságot nem az ő megdorgálására kérték el a szentírásból.

Pitymallott, mikor az előőrsöket *Budamér* alá behúzták. Budamér lakosai, akik előlünk a hegyekbe szöktek, látván a magyarok visszavonulását és *Somos*nál a svalizsérek csákóinak csillogását, egyenkint szivárogtak be felujokba. A kocsmáros-zsidó észrevette, hogy egy hordó káposztája hiányzik, panaszra ment *Pulszky*hoz; — a nyom igen természetesen a mi táborhelyünkre vezetett. *Pulszky* a már sorakozott két századhoz lovagolt, engem kérdőre vont (hát a tiszteket miért nem vette kérdőre? — vagy tán az Újházy-kastélyban ő is egész éjszaka kártyázott? — hát nem tartotta a tisztek kötelességéhez tartozónak, hogy az előőrsi sanyarúságban az altisztekkel és a rájuk bízott legényekkel megosztozzanak??), azután főbelövéssel fenyegetett és tán meg is tette volna a bolond, ha a Körmey századában az éhség kényszerűsége miatt eleddig történt szökések meggátolása szándékával nem mentem magamat, amit nem tudtam másként meggátolni mondok, mint hogy egy ökörtinót levágattam, — mert már hatodik napja zsoldot, négy napja, hogy ennivalót nem kaptunk. — Hát ökröt is rabolt? — förmed rám *Pulszky*. — Igenis, szolgálatjára, ezredes úr! — Az ördögnek szolgálatjára, de nem az enyimre... hisz ez... — Ekkor *Komáromy József* úr Pulszkyhoz lovagol s beszél neki. Mit mondott, nem hallottam, de következése lett, hogy mert a hordó káposzta magában, az ökör és süldő nélkül nem igazolta volna azt az álltásomat, hogy a századot az elszökéstől akartam megmenteni, vagy talán, mert az élelmezésben volt rendetlenség főokának saját magát elismerte, már szelidebb hangon: — Gondom lesz erre az őrmesterre, — fenyegetéssel ismét azt parancsolta, hogy mentsem magamat. — Nézze

meg, ezredes úr, a másik századot, hány ember hiányzik abból, míg az enyémből egy se (ez pedig nem volt igaz, mert a sárosmegyeiek ebből is mind elszöktek), mert én, ahol lehetett, magam is loptam nekik, éhen nem élhet az ember, hát azok közül a sárosmegyeiek fegyverestől hazaszöktek. — *Pulszky* végigjártatta szemét a két századon, majd később még beszélünk erről, — szóval megfordította lovát, elment. De hát bizony *Pulszky*nak se gondja nem volt többé erről a dologról, mint ahogy az a későbbiekből bőven ki fog tűnni.

Visszahúzódtunk *Budamér* déli végére, ahol táborozott zászlóaljunkból egy század kaszával fegyverezve, — velük volt *Juli*, a zászlóalj első markotányosnője. Megedzett hősöknek tekintett bennünket a kaszás-század és nagy ovációkkal fogadott. Nem szégyenlem elmondani, hogy mikor *Juli* meglátott, karjaiba szorított — hatalmas megtermett leányzó volt — és megcsókolt: Jaj, jaj, lelkem, az én kedves kis strázsamesterem! — Azután elimbe rakta az ennivalót, kezembe adva borosüveget és kimondhatatlan szívesen traktált, úgyszólván tömte belém az ételt, italt. A kaszás-századnak volt elég ennivalója, megosztották velünk, — de *Pulszky* is megemberelte magát és küldött századunknak negyven kenyeret, egy átalag juhtúrót és egy hordó bort, azt tarisznyánkba, a bort kulacsokba pakoltuk s ez volt egyedüli élelmünk egész Miskolcig véghez vitt futásunkban. De ne előzzük meg a történteket!

Lehet, hogy a sárosiak megszökésében tényező volt a koplalás is, de ez kétes, — mert bár otthon a szegény ember türelmesen elbőjtölget, de tessék elhinni, hogy a más kosztján nem akar koplalni, — de főoka mindenesetre ügyünk iránti ellenszenve volt, így hát a mi vörös sipkánkról a dicsőség reményének egy szalagja lefoszlott.

Az ezredes távozása után minden bosszúságomat, mérgemet a századon akartam tölteni, — s az újra sorozáskor olyan bakakáromkodást vittem véghez, hogy a nem messzi oldalt álló *Püspöky József* és *Fekete György* bátyáim sohse tudták kitalálni: hol férhet meg az a sok méreg abban a kis emberben. Ezt ők a szabadságharc után beszélték el nekem, mint olyan jelenetet, amit sohse tudtak elfelejteni.

Pilch Jenő.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Bocskay István haditörvénye.

(1606.)

Statuta seu leges militares, iuxta quas vivere tenentur milites.

Mivelhogy ez ideig, mióta az Úristen ez az hadakozást az ő nevének tisztességére és szegény hazánknak szabadságának helybe hozására támasztotta az hadaknak sok külömb-külömbféle forgandó állapotja miatt semmi jó rendtartás az vitézlő nép között nem lehetett, kihez képest sem ő felségének, sem ő felsége után való generálisoknak és kapitányoknak módjok és authoritások nem lehetett, sem az vitézlő népnek rendtartásába sem az oly dolgoknak lecsendesitésébe, kik miá az sok hallhatatlan panaszok mind ő felségét szüntelen érték, mind penig ő magokat az kapitányokat. Immár mostan hátrahagyván és semmivé tevén minden ezelőtt lett végzéseket és mód nélkül való rendtartásokat, hogy ennek utána mindenek jobb móddal és rendtartással legyenek, tetszett őfelségének, az országnak és az vitézeknek közönségesképen, hogy ezután az hadakozó vitézek között ilyen rentdtartás legyen, az mint rend szerint következik.

Először. Legelsőbben, hogy az Úristen az mi hadunkat megáldja és szerencséltesse az kapitányok mindenképen azon legyenek, hogy az Isten tisztessége közöttök nevekedjék és gyarapodjék, minden seregekbe praedicatort tarcsanak és az kapitányok az undok szitkokat és isteni káromlásokat az vitézek között megtiltsanak. Ha valaki az tilalom ellen cselekednék, azt az kapitány megbűntesse, ő maga is jó példát adjon nekiek.

2. Az lovas hadnak az ő regulája és rendtartása ez, hogy az lovas kapitány legfeljebb 500 lóval lehessen és az kapitány feljebb való hadnagyot 100 lovasnál ne tartson alatta és mind az kapitánynál, mind hadnagyoknál az alattok való vitézeknek számok és nevek mindenha rend szerint írva legyen.

3. Az kapitánynak gondja legyen reá, hogy sok számú lovon való vitézeket maga számára avagy szeriben ne tartson; ő magának tíz lovasnál való szeri ne legyen, az hadnagyoknak penig se-

regben, hat lovas vitéz legyen. Az fő legények két s háromlóval rend szerint legyenek jó szerrel.

4. Kapitányt az fejedelem válasszon és az hites legyen ő felségének és az országnak, zászlót fejedelem adjon nekie; az alatta való hadnagyokat az fejedelem ő felsége confirmáljon és ő felsége hirével legyenek; azok is hittel legyenek ő felsége és az országnak kötelesek. Zászlót penig nekiek is ő felsége rendeljen és adjon.

5. Az zászlóhoz és kapitányhoz az hadnagy és az vitézlő nép hittel legyen köteles és valaki hír nélkül zászlóját, kapitányát elhagyja, tisztességét és fejét veszítse el érette és vagy hadnagy vagy főlegény, ne menjen maga szükségéhez még csak házához is kapitánya híre nélkül egy nyomást is.

6. Egyik kapitány, se hadnagy az másik kapitányság avagy hadnagyság alatt levő vitézt az előttejárója híre nélkül és akaratja ellen alája ne fogadja. Ha penig ezt akár kapitány, akár hadnagy és az más zászló alatt levő vitéz mód nélkül befogadná seregébe, aféle kapitány, akár hadnagy tisztit elveszitse és böcsületi ne legyen.

7. Az ki magától zászlót emel ő felsége hire nélkül és kapitánnyá avagy hadnaggyá teszi ő magát ő felsége akaratjából az generális az oly kapitányt avagy hadnagyot felakasztassa és városoknak, faluknak reátámadások szabadon meglehessen.

Büntetések:

1. Valaki kapitányára avagy hadnagyára támad szidalommal vagy éktelen szóval illeti, a felett három pálcával keményen megverjék.

2. Valaki penig kapitányához avagy hadnagyához fegyvert vonszon vagy megsebesiti avagy megöli, fejével érje meg. Item: Az kapitányoknak gondjok legyen arra, hogy helyben törvénynyel, mezőn penig bottal az alattok valójokkal bírjanak.

3. Úrnak, nemes embernek, papoknak, iskoláknak az vitézek házokra és majorokra ne szálljanak. Aki megpróbálja, fejével érje meg. Az, ki az malmot elvagdalná, az kezét elvágják érette; mivelhogy közönséges jóra való; az malomban vivőket is az ki megháboritaná, megbüntessék.

4. Az jobbágyok lovát, barmát, ingó-bingó marháját, akármiét az vitézlő nép el ne vegye; valaki penig ezt általhágja, tehát tartozzék az kapitány az marhát visszaadni és ő magát aféle cselekedetéért keményen meglehálni. Ha penig az kapitány ezt meg nem mívelné, elveszítse tisztit, tisztességét vele. Ha penig eladta volna az marhát, elégitesse meg az szegéy embert.

5. Valaki szentegyházat feltörne avagy sirokat fölásna, fejével érje meg.

6. Valaki élést feljebb annál, az kit megeszik maga és lova, eladna vagy penig házához hordana vagy maga hasznára fordítaná az árát. Item az kik az szegény embereket sarczoltatják, égetik, sütik, kinozzák, pénzt kérnek rajtok és vesznek, aféléket az kapitány igen megveressen vagy törvény szerint megbüntessen és az hadból is kiűzzön.

7. Az kik erővel szüzeket törnek, asszonyállatokat akaratjok ellen rontanak, fejökkel érjék meg. Item valaki megtolvajol valakit uton vagy háznál, az kapitány tiszti vesztése alatt mint tolvajt megölessen afélét törvénynyel. Ha nem mivelné az kapitány, ő felsége büntesse meg az kapitányt törvénynyel.

8. Az kik fölvernék az olyan élést vagy egyéb marhát, azmelyet vagy fejedelemnek vagy uraknak vagy kapitányoknak vagy hadnagyoknak vagy ország gyülésére vagy táborban vagy egyebünnen vinnének, tehát fejével érje meg nyavalyás.

9. Valaki bányákat, hutákat, réz hordókat, harmincadosokat és az országnak egyéb jövedelmét, kiből az vitézlő népnek kellene fizetni, megháboritana, fejével érje meg.

10. Ha valaki az postákat, kik ő felségétől vagy az országtól közönséges dolgokban jönnek s mennek, megháboritaná, minden kegyelem nélkül megöletessék, mert azok közönséges ország dolgában járnak, sőt inkább azoknak segitséggel legyenek, hogy hamarébb járhassanak.

11. Ezen kivül is ha valami oly mód nélkül való dolgok esnének az vitézek között, az kapitányok az ő magok becsületére el ne szenvedjék. Datum in libera civitate nostra Cassoviense 29 Aprilis anno Domini 1606.

Stephanus m. p.[1]
Stephanus Illieshazy m. p.
Valentinus Druget de Homonna comes m. p.
Paulus Nyari m. p.
Michäel Katai m. p.
Sebastianus Tökeli m. p.
Georgius Druget de Homonna comes m. p.
Michäel Zobor m. p.
Sigismundus Balassa m. p.
Christophorus Turzo comes perpetuus terrae Scepusiensis m. p.
Thomas Nadazdi.
Georgius Seczi.
Georgius Warkocz.
Rakoczi Lajos.
Rhédei Ferencz.
Ioannes Dezsőfi.

[1] *Bocskay István* fejedelem.

Dengelegi Mihaly.
Somodi Geörgh és 15 pecsét helye vagyon, kinek neve ninesen.

(Egykorú másolat, papiroson, Kassa város levéltárában 5182. szám alatt.)

Közli: *Kemény Lajos.*

Magyaróvár felszerelése.

(1621.)

A dunántúli végházak között a mosonmegyei Óvár (ma Magyaróvár) csak kisebb szerepkört töltött be abban a honvédelmi feladatban, mely a győzelmes, előrenyomuló törökséget volt hivatva megállítani hódító útjában. Jelentőségéről és állapotáról az alábbi felszerelési jegyzék tájékoztat:

Inventarium, avagy az Óvári végházban levő taraczkoknak szakállasoknak és egyébféle lövő szerszámoknak, azokhoz tartozandó eszközökkel egyetemben megiratási. (1621.)

Elsőben két öreg taraczk, melyből hét fontos golyóbist lőhetni.
Item egy taraczk, melyből két fontos golyóbist lőhetni.
Item megint egy taraczk, melyből három fierdongh golyóbist lőhetni.
Két taraczk, az melyekből fél funtos golyóbist lőhetni.
Item tizennégy szakállas.
Negyvennégy szakállas, melyeknek rosszadás miatt hasznát nem vehetni.
Nyolvankét seregbontó csévék, ágy nélkül valók, melyeknek hasznát nem vehetni.
Tizenegy kézi puskák, avagy muskétok.
Négyszáztizennégy sáncz ásni való kapák és csákányok.
Ötvenkilencz hellebárdok.
Háromszáz s tizenhárom töltött és üres tüzes fazokak.
Tizenkilencz tüzes labdák, vasszegekkel csinálván.
Huszonnyolcz pornak való puska palaczkok.
Egy szál vas. Két tüzes golyóbisok.
Ötvenhat fa-töltések golyóbissal rakvák, szakállasba valók.
Kilenczvenkilencz bátagból csinált töltések, azok is golyóbissal rakvák, szakállasba valók.
Kilenczszázötvennégy hat és hét fontos vas golyóbisok.
Háromezer két funtos és apróbb vas golyóbisok.
Item egyezer négyszáz és ötven vas golyóbisok, aprók.
Nyolcz dupla vas pléhek.
Harminczegy félszer vas pléhek.

Hatezernyolcszáz hatvan szakállashoz való golyóbisok.
Másfél mázsa, muskatéshoz való ón golyóbisok.
Száztizenkét öreg és appró vas golyóbisok.
Egy mázsa szurok, tüzes szerszámhoz való.
Hat öreg és kisded golyóbishoz való formák.
Negyedfél mázsa kanóth.
Egy ón önteni való tábla.
Fél mázsa kénkő.
Egy áldgyu emelni való csiga minden szerszámával egyetemben.
Áldgyu vonyó és kötő kötelek, tizennégy.
Huszonhat és fél mágla por.
Kilencz taraczk-tésztétó szerszám.

Actum in Arce Ovar 15 mensis Januarii Anno Dni 1620.

(O. L. Nádasdy Lev. Leltárak 1621—1642.)

Közli: *Sebestyén József.*

Gróf Nádasdy Pál kinevezi Rattky Györgyöt dunántúli vicegenerálissá.

(1631.)

A dunántúli főkapitányságot 1622—1633-ig *Nádasdy Pál* gróf viselte. Ez a fontos méltóság nemcsak sok költséget, hanem sok fáradságot és gondot is okozott viselőjének. Nádasdy országos gondjai s méltóságai mellett úgy érezte, hogy elvállalt kötelezettségének egymagában nem bir eleget tenni, azért 1631-ben kinevezte helyettes főkapitánnyá *Rattky Györgyöt*, régi hűséges emberét, amit a következő rendeletben adott tudtára a dunántúli főkapitányság katonanépeinek:

Az vitézlő népnek adandó instructio.

Miképpen és mi móddal viseljék tőlünk közelben adatott érdemes vicegenerálisunkhoz magokat.

Elsőben akarván mindenkoron az vitézlő rendek előmenetelére, nyugodalmára és egyéb szükséges dolgainknak fogyatkozás nélkül való végre viselésére és gondviselésére igyekezni, nem utolsó, de igen szükséges és illendő dolognak látjuk lenni, hogy az mi főgenerálisságunk mellé egy jó, böcsületes, érdemes vicegenerális választassék, ki mind az vitézlő rendet, minden az ő tisztihez való dolgokban igazgassa, előttek legyen és igazságokban oltalmazza, s mind penigh minket előttejáróját megkönnyebbítsen;

ezen végre annakokáért ezen vicegenerálisságnak tisztit s böcsületit adtuk conferáltuk az nemes, nemzetes és vitézlő *Rattky György* uramnak, mint érdemes szolgának, minden azon tiszthez tartozandó requisitumokkal teljes plénipotentiájával és teljes hatalommal. Parancsolván minden, mind lovas, gyalog vitézlő rendeknek életek, tisztességek vesztése alatt, hogy az megnevezett és tűlünk rendeltetett vicegenerálisához, Rattky György uramhoz minden engedelmességgel, minden zúgolódás nélkül úgy viselje magát, s úgy tisztelje, böcsülje mindenekben, minden parancsolatában és hagyásában eljárván, az mint tulajdon az magunk személyét, melyet ez tisztben miutánunk fog viselni; melyet, ha valaki ez ellen cselekednék, mint magunk személyének megutálóját és megvetőjét megbünteszik (sic!)

2. Kivánjuk, sőt ugyan parancsoljuk az vitézlő rendnek, hogy ő kegyelmének lévén már mindenben teljes hatalma, vicegenerális kapitanságra, minket főgeneralis kapitánt semmivel ne bántsanak, hanem ő kegyelmét találják meg minden dolgokrul mindaddig, mig oly az dolog, kit ő kegyelme eligazíthat; ha oly dolog lenne penigh, kit ő kegyelme el nem igazíthatna, pro informatione hozzon levelet ő kegyelmétül, mi annak utána eligazítjuk; ha penigh valakinek az vitézlő rend közül criminalis dolga lenne, az is elsőben az ő kegyelme székin láttassék meg; ha az törvény nem tetszik, appellálhatja az magunk székire.

3. Hasonlóképpen hadnagyok, vajdák és egyéb tisztviselők semmiben magokat ne ártsák, mind addig, hanem mindennek legyen az előttejáró vicegenerálisától dependentiája. Ezt is eltávoztatván, hogy az tisztviselők semmirül minket vicegeneralisok híre nélkül ne informáljanak, mert efféle dolgokbul sok nem jó dolgok következhetnének és az sinistra informatióból másnak is akadékot szerezhetnének.

4. Az eddigh való sok csíntalanságh igen tílalmaztatik, az ki eddigh szokás volt, mert ha ki ebben találtatik, érdemes büntetését elveszi.

5. Az vitézlő rend egyezségben, egymás szeretetben éljenek és előttek-járójokhoz hallgassanak s minden az ő maga tisztében járjon el szorgalmatosan.

Actum in arce nostra Sárvár die 24 martii anno 1631.

Comes Paulus de Nádasd mp.

(O. L. Nádasdy Ltr. Utasítások 1628—1631.)

Közli: *Sebestyén József.*

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Der Österreichisch-ungarische Krieg. Bearbeitet von *Hoen, Metzger, Pohl,* stb. Leipzig; Bath, 1922. XIV., 674 lap, 2 térkép. *(Schwarte:* Der grosse Krieg 1914—1918. című művének 5. kötete.)

Négy és fél év minden reménye, minden aggodalma elevenedik meg előttünk, mikor e vaskos kötetet átolvassuk; közel 700 oldalának minden fekete betűje egy-egy halottat gyászol, ki oly eszméért ment halálba, mely ma már feltámaszthatatlanul halott. A gyászos összeomlás maga alá temette a dunai monarchiát és évszázados multra visszatekintő intézményeit; a legnehezebben a hadsereggel végzett, melynek dicsőséges hagyományok és hosszas megszokás által összekovácsolt vasgyűrűje még a legtovább tartotta össze a széthullásnak induló birodalmat, míg végül is a külső és belső helyzetnek teljes romlása szétvetette a birodalomnak ezt az utolsó pillérét is.

Mindeddig hiába vártuk a világháborúnak osztrák vagy magyar részről való katonai megvilágítását, pedig felette kívánatos, hogy nagyközönségünk a *mi* szempontjaink figyelembevételével megírt szakszerű munkából ismerje meg annak történetét, nem pedig pletykákra alapított „chronique scandaleuse"-ökből, vagy szégyenletes tájékozatlanságot elárulóújságközleményekből. A komoly olvasóközönség eddig kizárólag német szerzők munkáira volt utalva, kik természetszerűleg nem tudják mindenkor helyesen értékelni az előttük nagyrészt ismeretlen vagy érthetetlen osztrák-magyar viszonyokat. Ép ezért örömmel üdvözöljük, hogy a *Schwarte* altábornagy szerkesztette, a világháborút tárgyaló tízkötetes műben helyet szorítottak a fenti kötetnek is, melyben a volt monarchia hadseregében jelentős szerepet betöltött hadtörténelmi írók az 1914—18. évek eseményeit osztrák-magyar szemszögből nézve világítják meg. Minden tárgyilagosságuk mellett sem volt elkerülhető, hogy a magyar szempontok sokszor hiányos, sőt téves beállításban ne szerepeljenek; de azért mégis hangsúlyoznunk kell, hogy egyes hiányosságoktól eltekintve, érdemes alkotással van dolgunk.

A bevezetésben *Hoen* altábornagy, az osztrák hadilevéltár igazgatója, a volt haderő rövid történetét és jellemzését foglalja össze. Meggyőző számsorok bizonyítják, hogy mily kevés történt a véd-

erő fejlesztése tekintetében és megállapítja azoknak a súlyos felelősségét, akiknek hibájából elégtelen és gyarló felszereléssel indult döntő harcba népünk színe-virága, az 1914. évi hadsereg. A mozgósítást aránylag szűkszavúan ismerteti és csak sejtjük azt a súlyos helyzetet, melyet a 2. hadsereg kétlaki szerepeltetése délen és északon egyaránt okozott.

Az 1914/15. évi orosz hadjáratnak Ivangorod bevételéig terjedő részét *Metzger* altábornagy írta meg, aki 1917-ig a hadseregfőparancsnokság hadműveleti irodájának volt a vezetője és így döntő befolyással volt a hadműveletek menetére. A háború ezen szakára nézve épen tőle várhattunk volna értékes felvilágosításokat; de sajnos, csalódtunk. Rövid 31 oldalon (ebből is 2½ oldal a vázlat) csupán nagy vonásaikban peregnek le előttünk a hadjárat eseményei, amelyeknek folyamán pedig tényleges hadseregünk majdnem teljes egészében elpusztult és a krasniki, lembergi és megannyi más harcmezőkön elhullott hőseink sem találnak meleghangú méltatásra. Ha egyes csapattesteink tetteinek kiemelése kívül is esik a mű keretein, mégis sajnálatos, *hogy a limanovai csata gyújtópontjában állott Nádasdy-huszárokról mint „Herberstein gróf* (a hadosztályparancsnok) *lovasai"-ról történik említés.* Alig pár sor foglalkozik kárpáti harcainkkal, melyeket hevenyészett kiképzésű, gyatra felszerelésű csapataink a tél minden borzalmaival dacolva, vívtak meg a honi föld védelmében. A monarchia hálátlan szerepet vállalt, amidőn az orosz óriás ellen támadó hadjáratot indított a német szövetséges tehermentesítése végett és sajnálnunk kell, hogy ez a még mindig kellően nem értékelt körülmény sem domborodik ki eléggé *Metzger* előadásában. A háború e fontos szakának ilyen vázlatos tárgyalása súlyos, — talán egyetlen — szerkezeti hibája a könyvnek, mely például a hasonlíthatatlanul jelentéktelenebb albániai harcoknak 48 oldalt szentel. Hogy menynyiben részes ebben az aránytalanságban a szerzőnek 1921-ben bekövetkezett halála, azt megállapítani nem tudjuk.

A hírhedtté vált 1914. évi szerb-montenegrói hadjárat történetét *Pohl* ezredes írta meg. Potiorek tábornok feladatát, az állam területének ellenséges betörés elleni biztosítását, csupán támadólag gondolta megvalósíthatni, holott 140.000 főnyi haderejével szemben 220.000 harcra edzett ellenfél állott. Kétrendbeli kudarc után az 1914 novemberében megindított támadás sikerrel kecsegtetett; a csapataival való személyes kapcsolatot nem kereső hadvezér azonban túlértékelte elért sikereit és nem vetett számot hadseregének állapotával. A kétségbeesetten harcoló szerbek ellentámadása legyöngült csapatainkkal szemben megsemmisítő eredményre vezetett, és emberfeletti teljesítmények árán elért sikereink elvesztek. Vereségünk külpolitikai téren is súlyos következményekkel járt. A galiciai események folytán amúgy is megcsorbult katonai tekintélyünk

alapjaiban rendült meg, ezenfelül a szerb területnek — bár ideiglenes — megszállása indította meg a hármasszövetségi szerződés idevágó pontjaira hivatkozó Olaszország rekompenzációs követeléseinek lavináját is.

A négy első isonzói csatának leírásával indul meg az olasz háború története. Szerzője *Krauss Alfréd* tábornok. Mintaszerűen áttekinthető, amellett a jelentős részleteket kellőkép kiemelő előadásban gördülnek le az 1915. év nehéz, de örökké dicsőséges harcai a Karszton, az Isonzó mentén és az Alpokban. Az alantas vezetés és a csapat hősköltemenyének indul meg az olasz háború és az is marad mindvégig; jólesően látjuk, hogy a magyar csapatok minden dícséreten felül álló tettei teljes méltánylásban részesülnek.

Konopicky tábornok, az akkori 3. hadsereg vezérkari főnöke, szerzője az 1915. évi szerbiai és montenegrói hadjáratról szóló fejezetnek. A 3. osztrák-magyar és a 11. német hadseregeknek sikeres folyam átkeléseihez és az azt követő előnyomuláshoz kapcsolódó bolgár támadás rövid pár hét mulva a központi hatalmak birtokába juttatta Szerbia és Montenegró egész területét. A szerb haderő jelentékeny része azonban, bár óriási szenvedések árán, megmenekült és nemsokára a szaloniki arcvonalon újra harcba lépett. A *Conrad* és *Falkenhayn* közötti ellentét ekkor már erősen jelentkezett a közös ügy rovására. Az 1915/16. év telén a központi hatalmak kedvező katonai helyzetben voltak ugyan ,de a hadvezetőségek között a hadműveletek további iránya tekintetében dúló egyenetlenség súlyos veszélyek csíráit rejtette magában. Verdun és Luck előrevetették árnyékukat.

Az 1916. évi déltiroli támadás *(Krauss* tábornok leírása) a világháború legérdekesebb harcai közé tartozik. Először történt meg, hogy a modern haditechnika minden vívmányával felszerelt százezres hadseregek döntő küzdelmek kivívásához magas hegységben támadnak. A rendesnél hátrányosabb hóviszonyok miatt csak május 15-ikén indulhatott meg a támadás, amely különösen a középen (XX. hadtest; parancsnoka az akkori trónörökös) kitűnően sikerült. A hatalmas kezdősiker kihasználása azonban nem volt tökéletes, ami által támadásunk sokat vesztett lendületéből, az ellenség pedig lélekzetvételhez jutott és tartalékait a veszélyeztetett pontok felé irányíthatta. Támadásunk túlhaladta már tetőpontját, még mielőtt csapataink elérhették volna a síkságot és mielőtt Brusszilov áttörése déltiroli hadműveleteink beszüntetésére kényszerített volna bennünket. Pedig gyalogságunk haláltmegvető bátorságának és tüzérségünk megsemmisítő hatásának az állandó jellegű, modern védőberendezésekkel megerősített hegyóriások sem tudtak ellentállani. A vezetés hibáit itt is a csapat van hivatva feledtetni. Aggodalmas lassúsággal folytak a III. hadtestparancs-

nokság előkészületei a mély Assa szakadéknak és Asiago környékének két hadosztállyal való elfoglalására nézve, amikor a győri 11. vadászzászlóalj egy tizedese nyolc emberével áthatolt a félelmetes Assa-szakadékon és megállapította, hogy az ellenségnek se híre, se hamva.

A világháborúnak reánk nézve talán legsúlyosabb időszakát, az 1916. év harcait az orosz és román harcterekben, *Hoen* tábornok ismerteti. Kétségbeejtő helyzetet teremtett Brusszilov sikerült olykai áttörése. A Somme-menti pokol a német harcosok hekatombáit nyelte el, Görz elesett, Románia pedig ellenségeink sorába állott és a védtelen Erdélyre vetette magát. Ugyanakkor az orosz áradat szakadatlanul ostromolta seregeink megritkult sorait. Csodával határos és csak a fölényes német vezetésnek, valamint csapataink, főképp magyarjaink elkeseredett ellenállásának köszönhettük, hogy a hullámok nem már 1916-ban csaptak össze felettünk. A lucki csatavesztés itthon a legerősebb izgalmakat váltotta ki, melyek Tiszának a hadseregfőparancsnoksághoz, sőt a királyhoz intézett, legutóbb Rubint altábornagy által közzétett, leveleiben és felterjesztéseiben is pregnánsan jelentkeznek. A hadvezetés a keleti arcvonalon a hadsereg és a hátország egyhangú helyeslése mellett Hindenburg és Ludendorff kezébe került. A román hadjárat leírása folyamán számos magyar honvéd- és népfelkelő-alakulat haditettei nyernek dícsérő megemlítést.

Az isonzói arcvonalon uralkodó látszólagos csendet (a VII. temesvári hadtest például a „csendes" áprilisban 17, májusban pedig 20%-át vesztette el állományának) augusztus 6-ikán a hatodik isonzói csata zaja váltotta fel. Újszerű, meglepetésre alapított támadóeljárással, melynek útjait az elmaradhatatlan árulás is egyengette, sikerült az olaszoknak a görzi hídfőt elfoglalniok, minek folytán a doberdói fennsíkot is fel kellett adnunk. Cadorna azonban, saját beismerése szerint, csak presztizssikert aratott, mert katonai helyzete csak keveset javult. A hatodik, valamint az 1916. év további folyamán lezajlott 7., 8. és 9. csatákról szóló fejezet szerzője *Pitreich* tábornok.

1916/17. telén a haderő élelmezési létszáma három és fél millió emberre rugott; ebből 780.000 állott a tűzvonalban. Kilenc katonára két tűzvonalbeli katona esett tehát, ami a hadtápvonalak nagy kiterjedésére volt visszavezethető. A rendelkezésre álló 100.000 tiszt és hasonállású közül 26.000 volt a csatavonalon; a harcoló csapatnál tehát 30 emberre esett egy tiszt. A háború kezdete óta a tüzérség mutatta fel a legnagyobb fejlődést, és ezidőtájt 5700 tábori és hegyi, valamint 1550 nehéz löveget számlált. 1917 februárig három millió volt az addig nyilvántartott halottak, sebesültek és foglyok száma; ezen időpontig a lakosság 14%-át, hét millió embert hívtak be katonai szolgálatra. Levonva a veszteségeket és a hadrakelt

sereg létszámát, mindössze 500.000 fő maradt a hátországban a hadsereg további rendelkezésére, holott a hadrakelt sereg havonkint még nagyobb harci tevékenység nélkül is 100.000 főnyi pótlást kívánt; ez az embertartalék tehát mindössze öt hónapig volt elegendő. Csak a legnagyobb takarékosság és a pótlásügyek egységes vezetése által lehetett a további követelményeknek úgy, ahogy megfelelni.

A tizedik és tizenegyedik isonzói csaták Pitreich tábornok tollából eredő leírása a könyvnek fénypontjai közé tartozik. Szinte regényszerű változatosságban szerepelnek az Isonzó hősei, akik közül mindig kimagaslanak a magyar csapatok. A felsőausztriai 14. gyalogezred egy tisztjének naplójából közölt bő részlet a Monte S.-Gabriele pokláról próbál fogalmat nyujtani és a német birodalom közönségével is éreztetni akarja, hogy katonáink a nyugati harctér borzalmaihoz hasonló helyzetekben is derekasan megállották helyüket. Sajnos, hogy a 20. honvédhadosztály, melynek pedig annyi véres hőstette fűződik e hegyhez, még mindig nem örökítette meg írásban dicső szereplését.

1917. nyarán heves harcok dúltak az orosz és román arcvonalon. Kerenski e támadásáról *Kissling* alezredes nyujt szemléltető képet. A szövetségesek Zalosce—Zborow-i ellentámadása teljesen helyreállította a kezdetben főképp cseh árulás folytán kedvezőtlen helyzetet és megtisztította Galiciát és Bukovinát az ellenségtől.

A tolmeini áttörés az osztrák-magyar hadi tevékenység csúcspontja és a szövetségessel való sikeres együttműködés ragyogó példája. Gorlice és Tolmein példái mutatják, mire lett volna képes a két hadsereg, ha hadműveleteiket mindenkor egyetértésben intézik. Az Isonzótól a Piaveig tartó előnyomulást *Konopicky* altábornagy és *Glaise-Horstenau* alezredes írták meg. Még ma is feldobban a közelmult szomorú eseményei által oly rezignált szívünk, ha magunk elé idézzük a friauli síkon átélt diadalmas napok emlékét és ha szemlét tartunk a hatalmas zsákmány felett: 300.000 főnyi fogoly, 3152 ágyú, 30.000 gépfegyver és megszámlálhatatlan egyéb hadianyag került kezünkre. A Piavenál azonban erős ellenállásra találtunk. Olaszország a végveszély pillanatában eléggé nem csodálható módon magára eszmélt és megérttette fiaival, hogy a nemzet sorsa forog kockán. A szövetségesek is jelentékeny (körülbelül 12 hadosztálynyi) segítséget küldtek, úgy hogy az új arcvonal a Piave partján alakult ki.

Az 1918. évi júniusi szerencsétlen kimenetelű támadás részleteit és bírálatát *Glaise-Horstenau* alezredes írta meg. A támadás sikertelenségét elsősorban a rendelkezésre álló erők végzetes szétforgácsolása okozta. A vezérkar főnökének határozatlansága megakadályozta azt, hogy a rendelkezésre álló hatalmas tömeget egy irányban használják fel erőteljes áttörés céljaira, holott az egész

háború folyamán nem voltak olyan kedvező erőviszonyaink az olasz arcvonalon, mint akkor, amikor is 1:1 arányban állottunk az olaszokkal szemben. Hat csoportban forgácsolódott szét a hatalmas emberanyag, anélkül, hogy valahol is döntő fölénnyel rendelkeztünk volna. A hadászati hibákkal párosult az árulás és a hadianyag gyarló volta is. Az asiagói fennsíkon az ellenség percre ismerte a támadás időpontját; tüzérségünk kiürített állásokra tüzelt; gyalogságunk ugyanily árkokat rohant meg. Katasztrófális köd fokozta a támadás folytán elkerülhetetlen rendetlenséget és ebben a helyzetben érte az előretörő hadsereget az ellenség tervszerűen előkészített hatalmas ellentámadása. Estére csapataink majdnem mindenütt visszatértek régi állásaikba.

A 6. hadseregnek a Montello ellen megindított támadása több eredményt mutatott fel és a túlnyomóan magyar csapatok el is foglalták a karsztos fennsík legnagyobb részét. A többi arcvonalrészeken beállott harci szünet azonban lehetővé tette az olaszoknak, hogy tartalékjaikat a 6. hadsereg ellen vonják össze s ehhez járult még a Piave rohamos áradása által lehetetlenné tett utánpótlás is, úgy hogy a hadvezetőség nehéz szívvel elrendelte a visszavonulást. A súlypont nélküli támadás nem járt, mert nem is járhatott sikerrel és szerencsétlen, veszteséggel teljes kimenetele oly következményeknek vált okozójává, amelyek már az összeomlás szomorú kérdésébe kapcsolódnak bele.

Az albániai hadjáratnak megkapóan színes képét rajzolja meg *Veith* ezredes, aki ennek az országnak alapos ismerője. Albánia gazdasági és kultúrális leírása, Durazzónál és egyebütt vívott nehéz, de eredményes harcaink ismertetése, csapatainknak megpróbáltatásokkal, betegségekkel teli élete többnyire ismeretlenek az olvasó előtt. A Pflanzer-Baltin vezérezredes által megindított lendületes ellentámadás mindennél jobban bizonyítja azt, hogy még 1918 augusztusában is vezethetett az arra hivatott parancsnok sikeres támadást csapatainkkal, holott azok a táplálkozás és felszerelés tekintetében az igénytelenség olyan fokát érték el, amelyről a háború előtt, vagy akár 1916-ban álmodni sem mertünk volna.

A Törökországban szerepelt négy ütegünk harcairól *Adam* alezredes emlékezik meg. Tüzéreink a Gallipoli-félszigeten, a Suezicsatorna elleni vállalkozásban, valamint a gazai csatákban derekasan kivették részüket.

Haditengerészetünkkel *Handel-Mazetti* és *Igaly* fregatthadnagy foglalkoznak bővebben. Tengerattjáróink kiváló teljesítményeik folytán a számbelileg túlsúlyban lévő francia-olasz hajóraj félelmetes ellenfeleivé váltak. Csatahajóink is több ízben sikerrel szerepeltek. Így 1915 május 24-ikén, az olasz hadüzenet napján, bátor előtörésükkel hathatósan megzavarták az olasz mozgósítási és

felvonulási mozdulatokat. 1917 május 15-ikén vívta meg a „Novara" Horthy Miklós parancsnoksága alatt két más cirkálóval egyetemben a diadalmas otrantói csatát. Dunai monitorjaink is jelentős szerepet vittek a Szerbia elleni hadjáratok folyamán és a románok rahovói Dunaátkelésével kapcsolatos harcokban is.

A monarchia háborús bel- és külpolitikájára vonatkozó, valamint az összeomlásról szóló fejezetek *Glaise-Horstenau* tollából erednek. A politikai kérdések tárgyalása nem tartozik ide; de mégis megállapítjuk, hogy a szerző erősen nagynémet gondolkozása természetszerűleg ezt a nemzeti szempontot juttatja érvényre egyébként kiválóan értékes fejezetében. A monarchia bel- és külpoiltikájának magyar szempontból való szakszerű taglalása magyar szerző feladata; botorság volna azt idegen nemzet fiának tárgyilagosságától várni.

Kétségtelen, hogy a hadsereg, amelyet a Piave-menti balsiker alapjában rendített meg, amelyet roppant nagy nélkülözések gyöngítettek és bűnös propaganda megmételyezni kisérlett, az utolsó, rettenetes próbát, az olaszok 1918 október 24-ikén meginduló támadását, elődeihez méltóan állotta ki. Meghatóan csodálatos volt, amidőn ez a szó legszorosabb értelmében hazátlanná vált hadsereg nemzetiségeire való tekintet nélkül állotta az olasz-angol tömegrohamokat a hegyi csatavonalon. Az Asolone, Pertica, Solarolo szikláin mégegyszer felragyogott a monarchia hadseregének hősi ellenállása, de röviddel rá a Piave-menti események folytán teljesen felborult a katonai helyzet, felbomlott a fegyelem és beállott a teljes katonai összeomlás. A harcvonal felbomlásának és a fegyverszünet kérdésének egész irodalma támadt már, de kétségtelen, hogy a magyar csapatok nem jártak elől a fegyelem megbontásában, amint azt pedig *Glaise* sajnálatos módon sejtetni engedi.

Ha végül azt kérdezzük, vajjon milyen tanulsággal jártak ötödfél év véres áldozatai és keservei Magyarországra nézve, azt felelhetjük, hogy háborús történelmünk forgatása közben jelentékenyen megerősbödnek bennünk egy szebb jövőbe vetett reményeink. Nem lehet kétséges annak a nemzetnek sorsa, melynek fiai idegen vezetés alatt, előttük ismeretlen célokért is hűségesen és lelkesedve ontották vérüket a világ négy táján!

Vadnai.

A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságából.

Utalással a vezető cikkünkben mondottakra, a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának működésére nézve a következőkben óhajtjuk tájékoztatni olvasóközönségünket.

Egyfelől a Magyar Tudományos Akadémia, másfelől a m. kir. honvédelmi miniszter úr kirendelte bizottság 1922. évi tárgyalásai eredményeként: *1923 január 1-ével* a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága által kiadott „Hadtörténelmi Közlemények" a m. kir. hadtörténelmi levéltár kiadta „Hadtörténelem" című folyóirattal egyesíttetett, még pedig olyként, hogy a „Hadtörténelem" című folyóirat 1922 végével megszűnik.

Az új életre kelt „Hadtörténelmi Közlemények" számára szükséges anyagi eszközöket a Magyar Tudományos Akadémia és a m. kir. honvédelmi miniszter úr biztosították, még pedig oly tekintélyes összegben, hogy a „Hadtörténelmi Közlemények" 1923-ban ismét régi terjedelmében, vagyis *negyven nyomtatott ívnyi tartalommal* fog megjelenni, feltéve természetesen, hogy a nyomdai és grafikai szak árai tetemesen emelkedni nem fognak.

Az egyesítésnek mind a két fél által kívánt bizonyos feltételei voltak, amelyeknek lényegesebb pontozatai a következők:

A szellemi vezetés egy *szerkesztő-bizottságra* hárul, amelynek elnöke *Angyal Dávid* akadémiai rendes tag, tagjai pedig: *Domanovszky Sándor, Lukinich Imre* és *Pilch Jenő* akadémiai levelező-tagok, továbbá *Keresztes Kálmán* vezérkari ezredes, *dr. Rákosy György* és *Bengyel Sándor* vezérkari alezredesek. A szerkesztő-bizottság dönt végérvényesen a beküldött értekezések, cikkek, stb.-ek közlése tekintetében.

A folyóirat szerkesztőjévé a bizottság *Gyalókay Jenő* ezredest, a bizottság segédtagját, jelölte ki, miután az eddigi szerkesztő, *Pilch Jenő* levelező-tag, a szerkesztői teendők alóli felmentését kérte.

A *kiadóhivatal* a m. kir. hadtörténelmi levéltárban (I., Vár, Bécsikapú-tér 4. szám, III. emelet) marad meg továbbra is, még pedig *Szelestey László* főtanácsnok vezetése alatt. Az előfizetéseket, valamint a kiadás körül felmerülő kérdéseket tehát ide kell beküldeni, nem pedig a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóhivatalába.

A negyedévenkint megjelenő folyóirat terjedelme *negyedévenkint legalább is öt nyomtatott ívnyi lesz.* 1923 első felében a folyóirat terjedelme előreláthatólag *húsz nyomtatott ívnyi* lesz, vagyis jóval meg fogja haladni a feltételekben meghatározott terjedelmet.

Írói tiszteletdíjak gyanánt a bizottság egyelőre nyomtatott ívenkint a következő összegeket állapította meg:

Önálló értekezésekért	2000 K
Jegyzetekkel magyarázatokkal ellátott és így összekapcsolt okmánymásolatokért	1000 „
Egyszerű okmánymásolatokért	500 „

A gazdasági viszonyok esetleges változása esetén a szerkesztőbizottságnak joga van az írói tiszteletdíjakat saját hatáskörében felemelni vagy leszállítani.

A folyóirat évi *előfizetési díja* 240 K. Az előfizetési összeg megváltoztatása ugyan a szerkesztő-bizottság hatáskörébe vág, de mindenkor a honvédelmi miniszter úr hozzájárulása szükséges hozzá. Az egyszer már megállapított évi előfizetési összeget évközben megváltoztatni nem lehet. A folyóirat előfizetése csakis *az egész év folyamára lehetséges*, de azzal a kedvezménnyel, hogy az előfizetés összege két részletben is leróható.

A Hadtörténelmi Bizottság javaslata alapján és az Akadémia 1923 január 29-ikén tartott összesülésének határozata után a Hadtörténelmi Bizottság az 1923—24. évekre a következő tagokból áll:

Elnök:

József királyi herceg Őfensége, t. t.

Előadó:

Pilch Jenő ezredes, lt.

Tagok:

Áldássy Antal lt., Angyal Dávid rt., Ballagi Aladár rt., Békefi Remig rt., Csánki Dezső rt., Domanovszky Sándor lt., Fejérpataky László rt., br. Forster Gyula tt., Hodinka Antal lt., Hóman Bálint lt., Iványi Béla lt., Károlyi Árpád rt., gr. Klebelsberg Kunó tt., Komáromy András lt., Lukinich Imre lt., Márki Sándor rt., Szádeczky-Kardoss Lajos rt., Szendrei János lt. és Takáts Sándor lt.

Segédtagok:

Bengyel Sándor vezérkari alezredes, Breit József altábornagy, Gabányi János ezredes, Gyalókay Jenő ezredes, Keresztes Kálmán vezérkari ezredes, Nagy Vilmos vezérkari alezredes, dr. Rákosi György vezérkari alezredes, Rubint Dezső altábornagy, dr. Tóth Zoltán egyetemi magántanár és Vadnai Emil százados.

A bizottság 1923 február 8-án tartott ülésén költségvetési és nyomdai műszaki okok miatt elhatározta, hogy folyóiratának, a

„Hadtörténelmi Közlemények"-nek 1922. évi folyamát, a folytonosság fenntartása érdekében is, az 1923-i évfolyammal egyesítetten adja ki.

Nem tartozik ugyan a bizottság ügykörébe, de olvasóközönségünk tájékoztatása végett közölni óhajtjuk, hogy a *Magyar Tudományos Akadémia* Lévay-alapjából kiírt pályatételre, „Mátyás király fekete seregének története", a kitűzött határidőre egy pályamunka tervezete érkezett be még 1922-ben. A pályamunka benyujtója *dr. Tóth Zoltán* egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Múzeum őre. A bírálat alapján (lásd Akadémiai Értesítő, 1922. évi május—augusztusi füzetének 110. l.) a pályázót az Akadémia nagygyűlése a pályázat kidolgozásával bízta meg.

Pilch Jenő
előadó.

PÁLYÁZAT.

I.

Napról-napra mind jobban szaporodik azoknak a külföldi katonai és egyéb tudományos műveknek a száma, amelyek a volt központi hatalmak 1918. évi összeomlásának indító okainál: vagy csupán a magyar sereg- és csapattestek lázadásait, engedetlenségeit, fosztogatásait stb.-t említik meg, vagy amelyek a volt monarchia nemzetiségei közül legalább is előtérbe helyezik a magyar csapatokat mint rendbontókat. Ezek miatt a való események részleteit és ezek előzményeit nem ismerő, leginkább külföldi olvasó, arra a végső következtetésre juthat, *hogy csakis a magyar csapatok lázongása, zendülése stb. okozta elsősorban is a volt központi hatalmaknak 1918-i összeomlását, főként azonban az olasz arcvonal romlását.*

Mi sem természetesebb, mint az, hogy a bennünket nem ismerő, történelmünkben járatlan és azután a velünk szemben ellenséges indulattal viseltető nemzetek vakon és kárörvendve hiszik el az ilyen művekben felsorolt látszólagos bizonyító erővel ható adatokat, annál is inkább, mivel nemzetünk nyelvét, amelyen a legtermészetesebb módon védekezhetnénk, sajnos, kívülünk alig érti meg valaki.

A magyar csapattestek ilyen egyesegyedüli és fűzzük hozzá: *sok esetben tudatosan terjesztett elmarasztalása egyáltalában nem fedi a valóságot.* Az igazságnak ez az arculütése tehát mélyen kell, hogy sértse nemcsak a nemzet becsületét, hanem háttérbe iparkodik állítani azokat a vitéz magyar csapattesteknek derekségét és a nemzetnek a világháborúban tanusított önfeláldozó és sokak által oly gyakran elismert katonai erényeit, amely csapattestek annak idején a szó legszorosabb értelmében az utolsó pillanatig lelki és testi erejük végső kimerüléséig küzdöttek.

A nemzet minden tagjának be kell látnia, hogy becsületünknek ilyen felháborító megtámadása ellen *minden eszközzel védekezni kötelességünk és hogy keresve kell keresnünk a hozzávezető utakat és módokat.*

Ez a *nagy horderejű, nemes cél* serkentette a Magyar Tudo-

mányos Akadémia hadtörténelmi bizottságát arra, hogy adományok gyüjtése segítségével előteremtse azokat az anyagi eszközöket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy olyan műre hirdessen nyilvános pályázatot, amely alkalmas a fentebb említett rágalmak megdöntésére, illetőleg azoknak kellő értékére való leszállítására.

Mivel a becsületében megtámadott nemzet védelmére szolgáló első lépések megtételéhez szükséges anyagi eszközök a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságának rendelkezésére jutottak, a bizottság

Pályázatot hirdet:

A volt központi hatalmak 1918-iki összeomlásának okait összefoglaló műre.

A pályamű jutalma a *Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének adományából 30.000* (harmincezer) *korona.*

A *munka tervrajzát,* egy, esetleg több kidolgozott fejezet kíséretében *1923 december 31-ig kell beküldeni a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának.* Ez időponton túl beérkező művek figyelembe nem vétetnek.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást nyer. *A jutalmat azonban újabb bírálat után, csak önálló becsű, teljesen kész munka nyerheti el.*

A jutalmazott pályaműnek tulajdonjoga a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságára száll, amely bizottság a mű kiadásáról is gondoskodni fog, még pedig: *elsősorban teljes egészében magyar nyelven,* másodsorban, — ha ezt az anyagi eszközök is meg fogják engedni, — esetleg kivonatosan *egy, vagy két idegen nemzet nyelvén.*

A mű kiadása esetén a szerzőt az Akadémia kiadványai számára megállapított ívenkinti írói tiszteletdíj illeti meg.

Feltételül szabja ki még a Hadtörténelmi Bizottság azt, hogy a szerző *különös gondot* fordítson:

1. A délnyugati (olasz) és balkán hadszintéren az összeomlás előtti és utáni azokra a harcokra, amelyekben magyar csapatok vagy seregtestek az utolsó pillanatig kifogástalanul megállották a helyüket és legfeljebb csak akkor adták fel a küzdelmet, amikor körülöttük már minden összeomlott;

2. a leírások akár a levéltárakban vagy egyebütt található és hiteleseknek elismert harcjelentéseken alapuljanak, vagy oly személyes tapasztalatokon, élményeken, amelyeket az illető leírónak volt előljárói hiteleseknek bizonyítanak;

3. minthogy pedig az összeomlás indító okai *nem csupán a volt osztrák-magyar monarchia csapatainak és seregtesteinek a háború utolsó hónapjaiban tanusított magatartásán múlott, hanem egyéb és előző körülményekben is rejlett,* a szerző az összeomlást megelőző időszakban fellelhető indító okokat is foglalja össze.

Hogy pedig a pályázattétel eredményes kidolgozását a hadtörténelmi bizottság is tőle telhetőleg a legjobban előmozdítsa, a bizottság előadóját (Pilch Jenő nyug. ezredes, lakik Budapest, VIII., Ludoviceum-utca 4., III. 29., telefon: József 39—34; vagy M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum könyvtára, I., Vár, Bécsi-

kapú-tér 4., IV.) utasította, hogy a pályázni óhajtóknak esetleges közelebbi felvilágosításokkal és útbaigazításokkal szolgáljon. Ezenkívül gondoskodott a bizottság arról is, hogy *a magyar csapatokra vonatkozó hiteles adatok* a pályázni óhajtók számára az arra illetékes hivatalos tényezők (honvédelmi minisztérium és M. kir. Hadtörténelmi Levéltár) közreműködése révén, rendelkezésre jussanak.

A fenti pályázatra főként a tisztikar figyelmét akarjuk különös nyomatékkal felhívni. Nemzetünk becsületében gázolnak azok, akik azzal vádolnak bennünket, hogy a magyar katonák voltak a front felbomlásának okozói. Az igazságról meg kell győznünk a világot a tények megdönthetetlen érveivel épp úgy, mint annakidején tetteinkkel bebizonyítottuk. Erre a feladatra pedig elsősorban azoknak kell vállalkozniok, akik az eseményeknek maguk is részesei voltak s a kutatások adatait a saját tapasztalataikkal is kiegészíthetik. A 30.000 koronás pályadíj, amit a TÉBE áldozatkészsége következtében a Tudományos Akadémia felajánlott, a legnagyobb az Akadémián eddig kitűzött pályadíjak között. Így tehát méltán reméljük, hogy a pályázat nem fog meddő maradni s legkiválóbb hadtörténelmi íróink fognak versengeni annak bebizonyításában, hogy a magyar katona — kit a harctéren sohasem tudtak megverni — a világháborúban is mindvégig megállta a helyét.

II.

A Magyar Tudományos Akadémia, tehát nem annak Hadtörténelmi Bizottsága, még 1922-ben a következő tételre hirdetett

Pályázatot:

Írassék meg *a banderiális szervezet története Magyarországon.*

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 10.000 (tízezer) korona.

Határnap: 1925. december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

BUDAPEST, 1923
MAGYAR TUDOMÁNYOS TÁRSULATOK SAJTÓVÁLLALATA RT.

KRIEGSGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN.
XXIII., XXIV. JAHRGANG. 2. HEFT

AUSZUG.

Dr. Alexander Márki: *„Prinz Marlborough und die ungarischen Insurgenten (1704).“*

Der grosse Freiheitskrieg der Ungaren, unter der Führung des Fürsten Franz (II.) Rákóczi, fiel mit dem spanischen Erbfolgekriege überein. Diesem Umstande zufolge war Kaiser u. König Leopold I. (später Joseph I.) gezwungen, einen Teil seiner Streitkräfte ständig in Ungarn zu belassen. Angesichts dieser nachteiligen Situation suchte der Befehlshaber der englischen Truppen — Prinz Marlborough — den Kaiser und König zum raschen Abschlusse des ungarischen Krieges zu bewegen. Der Vermittler seiner Ideen und seiner erfolglos gebliebenen Bestrebungen war der englische Gesandte am Wiener Hofe — Stepney — auf dessen Berichte der Verfasser seine Abhandlungen aufgebaut hatte.

Dr. Emmerich Lukinich: *„Preussische Werbungen in Ungarn (1722—1740).“*

König Friedrich Wilhelm I. von Preussen war stets bemüht, möglichst viele hochgewachsene Leute in seine Armee einzustellen. Zu diesem Zwecke hatte er selbst in Ungarn Werbungen eingeleitet, die dort aus politischen Gründen stillschweigend geduldet wurden. Unter Mitwirkung des k. k. Generalen Grafen Castelli und mit Hilfe mehrerer jüdischen Agenten, wurden nun die ausgewählten und zum „freiwilligen“ Eintritt bewegten Leute, in kleinen Gruppen, über die Grenze geschmuggelt. Sie erfuhren gewöhnlich erst auf deutschem Boden, dass sie in die preussische Armee eintreten müssen. Begreiflicherweise waren diese Werbungen mit vielen Missgriffen und Ausschreitungen verbunden und wurden denen zufolge im Jahre 1740 endgiltig eingestellt.

Auch Kronprinz Friedrich interessirte sich sehr für diese Sache, was seine an den Generalen Castelli gerichteten und hier veröffentlichten Briefe zur Genüge beweisen.

Elemér Soós: *„Geschichte und Beschreibung der Burg Sóvár.“*

Kurz zusammengefasste Geschichte dieser in Oberungarn, nächst Eperjes, gelegenen vollständig verfallenen Burg. Der Verfasser versucht auf Grund von alten Abbildungen und der von

ihm unternommenen Vermessungen, das einstige Bild der Burg festzustellen.

Dr. Johann Szendrei beschreibt die aus Ungarn stammenden, oder auf die ungarische Kriegsgeschichte bezughabenden Gegenstände des Germanischen-Museums zu Nürnberg und des Zeughauses zu Berlin.

Anton Szentgáli: *„Das Treffen bei Segesvár (31. Juli 1849.) nach einer russischen Quelle."*

Ungarn begeht soeben die Centennarfeier der Geburt des allbekannten lyrischen Dichters Alexander Petőfi. Aus diesem Anlasse bekommen wir aus dem Werke eines russischen Militär-Schriftstellers — J. Oreus — die interessante Schilderung jenes Treffens, in dem Petőfi, unter bisher unaufgeklärten Umständen, spurlos verschwand.

Walter Stielly: *„Aus den Kämpfen der 41. Honvéd-Truppen Division in den Karpathen (1915)."*

Darstellung der im Monate März 1915. stattgehabten Kämpfe der ungarischen Honvéd-Truppen gegen die Russen.

Dr. Georg Rákosi: *„Die Einnahme von Durazzo (1916)."*

Als Widerlegung einer ziemlich missfälligen Kritik dieses Ereignisses, versucht der Verfasser die Wahrheit festzustellen und kommt zu dem Schlusse, dass die Eroberung von Durazzo stets als eine ruhmvolle Waffentat der dort im Kampfe gestandenen ungarischen Truppen betrachtet werden müsse.

Eugen Pilch: *„Zwistigkeiten wegen dem Nachlasse des GM. Anton Freih. v. Révay (1806)."*

Schilderung des damaligen Nachlassenschafts-Verfahrens in der k. k. Armee und der hiedurch in dem angeführten Falle hervorgerufenen vielfachen Reibungen und Zwistigkeiten.

Eugen Gyalókay: *„Heldentaten des Huszaren-Leutnants Johann Cziffra i. d. J. 1814 und 1815."*

Zwei Tapferkeitszeugnisse, welche das heldenmütige Benehmen des genannten Leutnants des k. k. Huszaren Regiments „Kaiser" Nr. 1, in dem Treffen bei Lyon am 26. März 1814 und in den Cernierungskämpfen bei Strassburg (5—9. Juli 1815.) beweisen.

Dr. Johann Károlyi würdigt das unter dem Titel „Ungarische Capitäns und Generale aus der alten Zeit" erschienene Werk des Dr. Alexander Takáts.

„Magyar Könyvszemle." Vierteljahrschrift für Bibliothekkunde und Bibliographie. XXX. Jahrgang. 1923. I., II. Heft. — Auszug des Inhaltes.

Beschlüsse des kriegsgeschichtlichen Comités der ung. Akademie der Wissenschaften.

MARLBOROUGH HERCEG ÉS A KURUCOK.

I.

Altheim gróf 1704 augusztus 17-én a dunai hadseregtől azzal a császáriakra nézve jó hírrel érkezett Bécsbe, hogy 13-án Marlborough herceg és az angol nemzet dicsőséges részt vett a höchstädti győzelemben, amely — Stepney bécsi angol követ ömlengése szerint — még nagyobbra növelte a német-római birodalom lekötelezettségét az angol királyné iránt; s emelte a szövetségesek számára hasznos, az ellenségre nézve félelmes angol hadsereg tekintélyét. „Nem vagyok babonás — írta Stepney Szent István napján —, hogy higyjek a jámbor I. Lipót császár jóslóképességében; de érdemesnek tartom megjegyezni, hogy 13-án, azon a napon, melyen a bécsi püspök elkezdte az ünnepies istentiszteletet, a császár azt mondta: Három nap alatt eldőlhet az ausztriai ház sorsa."

Aznap Stepney nagyon komor hangulatban beszélgetett Hill angol követ futárával, De Prie marquis-val, mit tehetne a birodalom a savoyai hercegért, hogyan akadályozhatná meg balsorsát. Az angolok „csodálatos győzedelmét" az ő megsegítésének kellett követnie. A győzelem hatása alatt Stepney hosszú *latin költeményt* írt, amelyet egy esztendő mulva fölvéstek a höchstädt-blendheimi csatát megörökítő emlékoszlopra. Versét így fejezte be:

„*Harc* dolgába' *Jenő*,[1] észben *Lajos*[2] a diadalmas,
Ámde a két pálmát *Malboriusnak*[3] adom.
Ikrek előtt ő fáklya gyanánt fölváltva világol
S mint álló csillag fénylik a göncöl előtt."

Minden győzelem híre kelleténél jobban felvillanyozta a bécsi udvart s így a nádor, Esterházy Pál herceg, nem a legjobban választotta meg az időt, mikor, a höchstädti diadal vétele után való nap nyujtotta át azt a választ, melyet a fölkelők június 5-én beadott 25 (helyesebben 23) kívánságára, tíz főúr nevében, az öreg Szirmay 18 pontban állított össze.

Stepney angol és Bruyninx holland követek augusztus

[1] Savoyai Eugen hg. [2] Lajos badeni herceg. [3] Marlborough hg.

23-án a magyar ügyekben maguk is kihallgatásra mentek Kaunitz grófhoz és megértetni akarták vele, hogy az alkalom kedvező a magyarok kibékítésére. A szövetségeseknek és a császárnak egyaránt érdekében állt, hogy az eltéréseket kiegyenlítsék s annál nagyobb erővel forduljanak Franciaország ellen, különösen Olaszországban, hol a savoyai herceg végső szorultságba jutott s végképen összetörik őt, ha gyorsan meg nem segítik. Kaunitz „biztosította" a követeket, hogy ámbár a császár legyőzte a bajor választót, megmarad azoknál a föltételeknél, amiket magyar alattvalói elé terjesztett és miniszterei is így vélekednek. Maga Kaunitz gróf, Pálffy Miklós gróf és Seilern báró, kikre a császár ezt az ügyet bízta, augusztus 19-én megbeszélték a magyar elégületlenek iratát, melyet Kákonyi postamester útján küldtek, de nagyon kevés figyelemreméltót találtak benne; hiszen még Rákócziról és más tekintélyes urakról is hallgatott. A postamestert azzal küldték vissza, hogy a fölkelőktől kívánságaik bővebb előadását kérje.

A miniszterrel való értekezése után kapta Stepney Marlborough herceg levelét, amelyben intette, feszítse meg minden erejét, hogy a császárt a magyarokkal való különbékére bírja s ekként a birodalomban, Höchstädtnél elért sikerek után a savoyai hercegnek Olaszországba mielőbb segítséget lehessen küldeni. Stepney erről jelentést tévén Harley angol miniszternek, arra hivatkozott, hogy ebben a tekintetben ő már előbb is mozgatta a dolgot s továbbra is mozgatni fogja. Marlborough megbízásából mindjárt kihallgatásra ment a császárhoz, hogy üdvözölje őt a blendheimi (höchstädti) győzelem alkalmából s egyúttal arra kérje, semmit se mulasszon el, hogy békét kössön a magyarokkal s mielőbb segítséget küldjön Piemontba. Családja és birodalma nevében a császár nagyon szíves köszönetet mondott a tett rendkívüli szolgálatokért; és pedig Marlborough hercegnek készsége és vezérlete, s az angol nemzetnek bátorsága miatt. Stepneyt biztosította, hogy erős elhatározással vet véget a magyarországi „zavargásoknak", mihelyt az elégületlenek a maguk részéről is némi hajlandóságot mutatnak a megegyezésre; idáig azonban láthatólag makacskodtak, hogy alkalmat nyujtsanak jószándékai megmutatására. Beszélgetés közben említette, hogy már rendeletet adott a savoyai herceg megsegítésére s remélte, hogy ebben az angol királyné és többi szövetségesei szívesen versenyeznek vele. Stepney úgy hitte, arra gondol, hogy a szövetségesek vagy a dunai hadsereghez küldenek újabb csapatokat Németországba, vagy a „menekültek testületéhez" (a camisardokhoz?), kiket — értesülése szerint — Miremont marquis gyüjtött egybe; vagy talán arra a

néhány ezredre gondolt, melyet az angol királyné s a Németalföldi Egyesült-Államok egykor Svájcban toborzottak és azokat Savoyában tartották.

Stepney után a császár Bruyninxot fogadta, ki hasonlóra, különösen a savoyai herceg megsegítésére sürgette. Olyanforma feleletet kapott, mint Stepney. Erre mind a ketten József római királyhoz mentek, aki Stepney előtt nagyon élénken hangoztatta azt az óhajtását, hogy személyesen megismerkedjék Marlborough herceggel, mert az ő tanácsa és vezetése szerint akar eljárni az idei hadjárat hátralevő szakaszában. Még ezen a héten kívánt útra kelni; de mielőtt elhagyná Bécset, sürgősen óhajtott beszélni atyjával arról a két pontról, amit Stepney és Bruyninx ajánlottak figyelmébe, tudniillik *a magyar békéről* és *a piemonti háborúról*.

Harley maga is örvendezett ugyan a donauwörthi csodálatos diadalon, melyről Londonban csak augusztus 24-én értesültek, de attól tartott, hogy a bécsi udvar megnehezíti annak felhasználását. Remélte azonban, hogy Marlborough a kabinetben is olyan nagynak bizonyul, mint a csatatéren s előmozdítja Stepney törekvéseit, valamint azt, hogy Olaszországot és Piemontot gyorsan megsegítsék. Stepneyt Bercsényi éppen akkor nyugtatta meg arról, hogy hajlandó a béketárgyalásokra s hogy Rákóczi is hasonlóképen gondolkodik, de mindketten biztosítani kívánják az udvar őszinteségét és a megállapodások végrehajtását. Jóindulattal azonban ezúttal sem találkoztak a császáriak részéről s Heister tábornok — az ígéretekkel nem törődve — új támadást kezdvén ellenük, ők sem vonhatják vissza hadaikat s így Rákóczi és tábornokai aligha jelenhetnek meg a Gyöngyösre hirdetett tanácskozásokon.

Bruyninx ezt a levelet azonnal közölte Kaunitz gróffal és Harrachhal, Jenő herceg távollétében a haditanács elnökével s kérte, hogy a császár Heistert az ellenségeskedések abbahagyására, Lamberget pedig a gyöngyösi tanácskozáson való megjelenésre utasítsa. Ott állapítsák meg a fegyverszünet kezdetét, mit ő Heisterrel, Rákóczi pedig a maga tábornokaival tudasson. „Senki se képzelje — írta Stepney —, hogy ezt az annyira mérsékelt javaslatot készségesen fogadták; sőt Harrach gróf föltétlenül el is vetette csupán azért, mert alattvalóival szemben az a császárnak nagy megalázkodását jelentené s tekintélyével nem férne meg, hogy az *első lépést* ő tegye.

Másnap a követek hosszabb francia emlékiratot nyujtottak át Kaunitznak a császár számára. Arra hivatkoztak benne, hogy *a magyar kiegyezés* dolgában utasításaik nagyon határozottak és sürgősek, reményeik pedig nagyon szépek és alapo-

sak, hogy Széchenyi kalocsai érsek és Rákóczi a gyöngyösi értekezleten megállapodásra juthatnak; de csak úgy, ha ezalatt, néhány napig, a fegyverek pihennek. Elismerték, hogy a fölkelők nem éltek az idővel s kiegyezésre nem igen látszottak törekedni; de a császár bizonyára megfontolta, hogy most első fölhevülésük idejében vannak *s egy nép nagy és általános felbuzdulása nem múlhatik el olyan könnyen;* ezúttal azonban a nép jobbindulatúnak látszik, mint valaha. Az *erdélyi kérdés* mindenesetre nagyon fontos és a kiegyezést megakaszthatja; de mentül nagyobb a baj, annál jobban kell gyógyítani s meg kell gátolni terjedését. Nagyon nehezen lehetne eltűrni, ha oda fajulna, hogy a törökök is beavatkoznának. Kérték, küldje ki Lamberg grófot a fegyverszünet tárgyalására.

Stepney nem tudta elképzelni, az udvar mi okból utasította vissza ezt a szerény szívességet, hacsak azért nem, mert Marlborough höchstädti győzedelme következtében a fölkelőkkel nem igen akar tárgyalni. Ha barátságos egyezséggel őszintén akart volna véget vetni a zavaroknak, bizonyára nem rontja el a dolgot idétlen formaságokkal. Készségesen megvallotta, hogy az udvar helyesen jár el (szövetségeseinek szempontjából) abban az esetben, ha Heister abban a helyzetben volna, hogy figyelemreméltó előhaladást tehet Magyarországban, vagy legalább olyan tervvel áll elő, amelynek 12 nap alatt való végrehajtását és azt remélheti, hogy ezzel helyrehozhatná mindazt, mit idáig elmulasztott. De erkölcsileg meg volt győződve, hogy vállalkozása nem sikerül. Ha Heister valami erőszakosságot követ el Magyarországban, Bercsényi megtorolja Morvaországban, sőt hozzá is fogott már, mert 4—5 napja elpusztította ennek jó részét, különösen Kaunitz gróf birtokát. Most azután a császár mind a két féllel szemben óvatosabb. Egy minisztere sem meri megmondani neki a tiszta igazságot és hogy milyen módon lehetne segíteni a dolgon. „Ez a népség" (a bécsi diplomácia) Stepney szerint azt szeretné, hogy hibáját a világ ne vegye észre; de ő Harleyra bízta annak megítélését, részrehajló volt-e négy hónappal azelőtt tett jelentésében, mikor nem hitt a kibékülésben. Magatartásukat látva, most megint attól félt, hogy az erre legkedvezőbb alkalmat elmulasztották. Még Torinóba sem küldték el a császár rendeletét s beletelik egy hét, míg elküldik Linange gróf hadtestének azt a százezer forintot, mely nélkül nem mehet az olaszok ellen. A császár ugyanakkor a dunai sereg tábornokaival is tudatta, hogy Tallard tábornok és más hadifoglyok, kiket Höchstädtnél ejtettek, a szövetségesektől nem várhatnak más bánásmódot, mint ahogy Vendôme herceg bánt a vercellei helyőrséggel. Ez az elhatározás némiképen — úgymond —

bizonyára megvígasztalja a savoyai herceget s talán visszaszerzi serege jó részét, ha még nem szóródtak nagyon szét és hacsak az utolsó ítélet trombitaszavára nem gyűlnek össze.

Stepney kedvetlen jelentéseire Harley azt felelte, hogy nagyon sajnálná, ha a bécsi udvart a höchstädti csata érzéketlenné tenné a magyar ügyek iránt; de remélte, hogy mégis csak teljesíti mind a két kívánságot, amennyiben Magyarországgal békét köt, Olaszországba pedig segítő sereget küld. Mert ha az ördögöt most szabadon engedik, az, ha már belekezdett, hét még gonoszabb szellemmel megint visszatér. Ő tehát a kincstartót, Marlborough herceget, Stepney levelének szellemében tájékoztatta s remélte, hogy az eddigi eljárását jóváhagyja és előmozdítja.

Most tehát magának a höchstädti győzőnek, az angol sereg generalisszimuszának kellett előállania, hogy a spanyol örökösödési háborúban a nehézkes Ausztriát Magyarországgal békére, Olaszországgal háborúra bírja.

II.

John Churchill, Marlborough hercege, Churchill, Aymouth és Sandbridge bárója, Nagybritannia királynéjának első tanácsosa (miniszterelnöke), a térdszalagrend lovagja, a tüzérség főnöke, a szövetséges angol-holland hatalmak seregének fővezére, legnagyobb diadala, a blendheim-höchstädti csata után az eddiginél is jobban érdeklődött aziránt, hogy I. Lipót német-római császár kibéküljön II. Rákóczi Ferenc vezetése alatt fölkelt magyar népével. Ahogy Stepney bécsi angol követnek írta, mielőbb véget kell már vetni ennek a háborúnak s meg kell szabadulniok az oldalukba szúrt tüskétől, hogy a spanyol örökösödési háborúban dolgaik annál jobban sikerüljenek. Wratislaw gróf császári követ egyre azt hajtogatta neki, hogy a bécsi udvar komolyan akarja a kibékülést s az angol és a holland kormányok szellemében óhajt eljárni, amit azonban Marlborough Stepney bécsi jelentései alapján semmiképen sem tudott elhinni. Stepneyt tehát 1704 augusztus 27-én seefelingeni táborából arra kérte, hogy emlékiratban részletesen világosítsa föl az ügyek állásáról.

Levelét keresztezte hozzá augusztus 30-án aziránt intézett kérése, hogy József római királynak, a császár fiának, írjon a béke érdekében. A hollandi követet kormánya ugyanakkor szintén fölszólította, hogy jobban sürgessé a magyarokkal való kibékülést. A követek azonban jóformán azt sem tudták, kihez forduljanak eziránt. Most, mikor a magyarok valahára haj-

landók lettek volna tárgyalni, a császár — a közügy kárával — megparancsolta csapatai előnyomulását, Kaunitz herceg hat hétre morvaországi birtokaira utazott s visszatérése előtt feleletet sem várhattak emlékiratukra. Egészsége miatt pihennie kellett ugyan, de azért nem lett volna szabad magát a dolgot is pihentetni s a közügyek iránt való közönyt így megnöveszteni. Stepney a holland követtel, Bruyninxszal végre is arra szánta el magát, hogy egyenesen a császárhoz fordul, mert jobbnak tartotta, hogy más ne avatkozzék dolgukba. Tenniük kellett valamit, mert Bruyninx augusztus 30-án kapta Konstantinápolyból a hollandi követ levelét, hogy a törökök napról-napra jobban érdeklődnek Rákóczi fölkelése iránt, remélve, hogy békekötés útján vagy más módon visszanyerik uralmukat Erdélyben, amely a portának megint adófizető országa lesz. A temesvári basa erről kéz alatt már tárgyalt is Rákóczival s a török egyetmást bizonyosan módosítani akar a karlócai békén. Stepneyt Konstantinápolyból viszont Sutton angol követ értesítette, hogy a francia követ egyre küldözgeti titkárait, dragománjait Rákóczihoz, abban a reményben, hogy ha a császár gyorsan ki nem békül a magyarokkal, a törököket beavatkozásra bírhatja. Ezt a katonaság és a nép is szeretné, de a nagyvezír okossága és mérséklete idáig elfojtotta tüzüket.

A római király szeptember elsején este hét órakor Bécsből végre elindult Marlborough táborába, 350.000 forintot vivén magával. Az éjjelt Stockerauban töltötte; onnan Prágába, Nürnbergbe, Ulmba, Landauba készült, hogy útját tovább a Rajnán folytassa. Stepneynek tehát érdekében állt, hogy mire a herceghez ér, a kívánt emlékirat ennek a kezében legyen. Cardonnell útján már eleve figyelmeztette, hogy a magyarokkal való békét, amelyben most némiképen bízhatnak, elsősorban Salm hercegnél sürgesse; de megjegyezte, hogy ez a békének nem nagy barátja, mert attól tart, hogy annak következtében elveszthetí 600.000 forintot érő hatvani uradalmát, melyet a római király neveltetéséért a császártól kapott jutalmul, bár ez ellen ötven magyar nemes zajosan tiltakozott. És sok ilyen eset van, mi megronthatja a kibékülés jó munkáját. Hiszen — ahogy Harley angol miniszternek Stepney szeptember 6-án jelentette — báró Seilern már értesítette őt és Bruyninxot, hogy Viza és Okolicsányi császári biztosok sem úgy működtek, ahogy kellett volna s így helyettük a császár az öreg báró Szirmay nádori ítélőmestert bízta meg az alkudozásokkal, miket továbbra is gróf Széchenyi Pál kalocsai érsek vezetett. Szirmay 7-én meglátogatta Stepneyt és Bruyninxot, hogy velük, mint közbenjárókkal, némely dolgot megbeszéljen, mielőtt Pozsonyba menne a tárgyalásokra. Csak általános

utasításokat kapott; a részleteket hűségére és belátására bízták.

Stepneyt meglepte, hogy ennyire hisznek olyan férfiúnak, ki nem kisebb hírű ember Magyarországban, mint Ferguson Angliában,[1] mert örökösen részt vett ő is a fölkelésekben. Merész lépésnek látszott magától Szirmaytól is, hogy ilyen kockázatos és kritikus küldetésre vállalkozott, mikor önmagának is annyi mindent kellett eltűrnie és őt magát is vádolták ennek a „lázadás"-nak megindításával. Köszvényes a keze, lába s ha kihallgatásra megy, kocsiban tolják a császár elé. Megvallotta Stepneyéknek, hogy gyöngeségét és a körülményeket tekintve, nehezen vállalkozott erre a megbízatásra, de abban a reményben, hogy a neki tulajdonított hibákkal és a vádakkal szemben tisztára mosakodhatik a világ előtt. Mindazonáltal a bécsi nép annyira elfogult iránta, hogy azt hitte, vissza sem tér többet, hanem az elégületlen magyaroknál marad. A kormány tehát gyanakodott reá s feleségét és fogadott fiát kezesek gyanánt tartóztatta vissza Bécsben. Mindezt Stepney azért írta meg Harleynak, hogy lássa, mennyire nem függ tőlük ennek az alkudozásnak a sorsa, mikor azt ilyen kezekbe teszik le.

Stepney Szirmay látogatása napján készítette el emlékiratát Marlborough herceg számára. Azon kezdte, hogy *a világon semmi sem lehet édesebb a szabadságnál.* Köszönetet mondott neki, hogy mielőtt elhagyná Németországot, alkalmat adott tiszteletének megmutatására s előterjesztésének megtételére. Valóban nemesen és kitűnő emberhez méltóan jár el az ausztriai házzal szemben, hogy úgy szívén viseli a Magyarországgal való békét s azt minden tőle telhető szeretettel akarja előmozdítani; mert a tárgyalás ügyetlen és erélytelen folytatása miatt gyakran kellett gyanakodnia, hogy a békét egyik fél sem akarja őszintén. Általában ellene voltak a *papok*, mert a béke a protestánsokat (a nép hatheted részét) megtartaná vallásuk szabad gyakorlásában. Különösen a *jezsuiták* nem akarták a barátságos megegyezést, hogy megtarthassák a királyságban levő terjedelmes javaikat s talán elkerüljék az ország törvényei értelmében való kiűzetésüket. A *haditanács* és a *minisztérium* egyes döntősúlyú tagjai, a császár tekinté-

[1] Ferguson, a skót independensek prédikátora, 1682 májusában résztvett a Monnrouth herceg javára szervezett összeesküvésben; annak fölfedezése (1682 október) után Hollandiába menekült, de titokban csakhamar visszatért s a zsarnokság és a pápaság ellen küzdve, II. Károly és testvére Jakab herceg megöletése céljából az ú. n. magtári összeesküvést (the Ryehouse-plot) szőtte 1682 novemberében; de 1683 májusában ezt is fölfedezték.

lyét támogató legfőbb méltóságok, úgy akartak Magyarországon uralkodni, mint az angolok Írországon. A kamara, vagyis a kincstár, elkobzásokkal gyarapította jövedelmeit s magánosok abban a reményben segítették, hogy majd megosztoznak a zsákmányon. Kezükre jártak más olyanok, kik jog és törvény ellenére a nagyurak birtokaiban ültek és azokat csak bűnös megegyezés alapján tarthatták meg, a hódításon kívül nem lévén egyéb jogcímük. Ezek a tekintetek akadályozták a császár jóakaratát, természetes kegyességét. Ő maga is fájdalommal látta alattvalóinak romlását s hogy mióta a zavargások tartottak, évenkint hétmilliónyi jövedelme veszett oda, nem is szólva azokról a pusztításokról, miknek a szomszédos országok voltak kitéve.

Marlborough-t nem akarván tovább fárasztani ezekkel a részletekkel, kívánsága szerint inkább azt mondta el, milyen módon tartja a herceg közbelépését a leghasznosabbnak. Azonban várnia kell vala mindaddig, míg tisztába jöhet azzal, hogy „ez a bécsi nép" milyen szándékkal küldte Szirmayt Magyarországba. Szirmay ezen emlékirat írásának a napján volt nála, de még ő sem volt teljesen tisztában küldetésével, mert nem látta utasításait, ámbár bizonyosan vannak ilyenek. Inkább szabadon reáhagyták a tárgyalásokat, mi elég merész elhatározás, mert már vád alatt állott, mint ennek a lázadásnak s több másnak a részese. Nem ösmeri sem a részleges fegyverszünet, sem az általános béke föltételeit; nem tehet ajánlatot a királyság javára s a szövetség főbbjeit sem biztathatja a jutalom reményével, a császár kedvezéseivel. Így megbizatása csak olyanforma, aminővel hét hónapja Bruyninxot látták el, hogy tudniillik *tájékozódjék* a béke ügyében és előkészítse azt anélkül, hogy elveinek valósítására javaslatot tenne.

Stepney nem volt annyira vérmes, hogy ennek a küldetésnek sikeréről ábrándozzon. Azonban az a szegény ember, akinek keze, lába köszvényes s akit tolókocsiban visznek a császár elé, alkalmasint mégis azért vállalkozott, mert azt hitte, a császár azért bízta reá az ügy vezetését, hogy elkövetett hibái miatt a világ előtt tisztázhassa magát. A legjobb igyekezettel ajánlkozott, hogy a magyarokkal elfogadtassa *az angolok és a hollandok közbenjárását,* mert nekik sok okuk van arra, hogy az első lépést ne ők tegyék meg. A közbenjárók három dologra akarták Rákóczit figyelmeztetni. Először, hogy milyen romlást hozott magára és családjára a bajor választó a neki fölajánlott békülés makacs elutasításával és elhanyagolásával. Másodszor, hogy a császár most már (a szövetségesek höchstädt-blendheimi győzelme után) szabadon lehozhatja csapa-

tait a Duna mellől a maga lázadó alattvalói ellen. Még idáig csak a közbenjárók tartották vissza ettől az erőszakos eljárástól, remélve, hogy őszinte eszközökkel jobb sikert érhetnek el. Harmadszor arra figyelmeztették, hogy Franciaország nagy csapást szenvedett Höchstädtnél s minden vélekedés szerint megkísérli, hogy békét kössön a szövetséges császáriakkal, angolokkal és hollandokkal.

Ha ez az elégületlenek megnyugtatása előtt történik meg, teljes romlásuknál egyebet nem várhatnak, még ha a törökök beavatkoznak is ügyükbe; mert a császár ezekkel is végezni akar, ha a francia háborúval elkészült. Ez ugyan még távoli eshetőség, de tartani kellett tőle; s tizenhárom esztendő múlva az események igazolták is Stepney éleslátását, mert a francia háborút nyomon követte a török.

A mult éjjel titkárához írt leveléből láthatta a herceg, hogy a császár miniszterei főképen azért ellenezték az ideiglenes fegyverszünetet, mert Rákóczi a vármegyék képviselőit ünnepies gyűlésre hívhatná össze s az országgyűlésen mint uralkodó akarna megjelenni. Heister tábornok pedig nincs abban a helyzetben, hogy megakadályozza, ha Rákóczinak valóban ez a szándéka; de leveléből csak annyi tűnt ki, hogy Magyarország érdekeit akkor sem hanyagolja el, ha beiktatják az erdélyi fejedelemségbe. Legnagyobb valószínűség szerint az a béke legyőzhetetlen akadálya, hogy a császár sohasem egyezik bele ennek a fontos országnak, Erdélynek, elidegenítésébe; a magyarok pedig Rákóczi iránt való hálából ehhez a ponthoz mint a neki adott elégtételhez ragaszkodnak. Vagy Erdéllyel fölérő területet adnak Rákóczinak, mit az udvar bajosan engedne meg; vagy a világnak valamely olyan részébe küldenék, hol a bosszú gondolatától távolabb állana. (Ez a rodostói internálás megjövendölése!)

Zord megjegyzéseivel — mondta ő maga — sokáig fárasztotta a herceget, de azt szeretné, hogy biztos és szilárd nézetei legyenek és észszerű véleményt alkothasson magának ebben a tekintetben, saját használatára pedig olyan adatokat nyerjen, amikkel jó sikert érhet el. Remélte, hogy 6—8 nap alatt Széchenyi kalocsai érsektől megtudja, mit végeztek a gyöngyösi értekezleten.

Harleyhoz szeptember 10-én intézett jelentésében újból csodálkozott, hogy a császár csak általános utasításokat adott Szirmaynak s mindent ügyességére és okosságára bízott. Ez annál meglepőbb, mert Szirmay éppúgy forradalmakban töltötte életét, mint Ferguson Angliában. A béke megkötésének legfőbb akadálya Erdély. Azt, hogy Rákóczi országgyűlést

akar tartani, egyik körlevele mutatja, mely szerint meg akarja védeni fegyverrel is Magyarország szabadságát s erről annak dacára sem mond le, hogy reá ruházták Erdély fejedelmi méltóságát. Amint Szirmay elhagyta Bécset, futár ment Heisterhez azzal a rendelettel, hogy az elégületleneknek 8—10 napi fegyverszünetet adjon, sőt azt meg is hosszabbítsa, ha a magyarok hajlandók a béke tárgyalására. Stepney örömmel értesült a császár jóindulatáról, melynél fogva tábornokait, különösen Heistert, szabadabb mozgásra és intézkedésre utasította. Annál inkább megrótta Heistert a kalocsai érsek iránt tanusított rosszindulata miatt, melynél fogva borait Győrött lefoglalta, püspöki székhelyét, Veszprémet fölégette, Rabata tábornokkal szentgotthárdi apátságát elpusztíttatta s a rácokat akarta ráküldeni, hogy Pápa, Székesfehérvár és Sümeg (az érsek lakóhelye) közt valamennyi birtokát elpusztítsák s kirabolják székhelyét, hol talán Magyarország legtöbb kincse van fölhalmozva. Eziránt már parancsot is küldött a horvát bánnak; azonban az angol és a holland követek fölszólalására Heister kijelentette, hogy a főpapot nem háborgatja a béke munkájában, Pálffy bán pedig egyáltalán nem akarta végrehajtani ezt a föladatot a császár beleegyezése nélkül. A császár és a haditanács valóban helytelenítette az egész tervet és szigorúan eltiltotta Heistert attól, hogy az érsek székhelyét háborgassa, vagy hogy kastélyába zsoldosokat szállásoljon el. Remélte tehát, hogy a magyar szövetségnek Gyöngyösön összegyűlt főbbjei jónéven veszik a császár kegyes intézkedését s visszatérnek kötelességeikhez.

Stepney ezek után külön kihallgatáson értesítette a császárt, hogy szeptember 11-én Marlborough herceg igen lekötelező meghívására ennek táborába indul. Remélte, hogy látogatása nemcsak nem hátráltatja, hanem inkább előmozdítja a magyar alkudozásokat, miknek érdekében a herceg teljes buzgósággal akar eljárni. Útját Stepney három hétre tervezte s úgy hitte, hamarabb Szirmay sem térhet vissza Magyarországból, őt pedig ez idő alatt Whitworth, vagy — ha őt az angol királyné Moszkvába küldené — más valaki helyettesíti Bécsben. Azonban az egész idő alatt Whitworth helyettesítette, aki már legelső tudósításában (szeptember 17) a fegyverszünet megkötését jelentette.

III.

Kornweissenburgból,[1] Marlborough főhadiszállásáról, szeptember 29-én Stepney megnyugvással írta Harleynak, hogy őt most már tökéletesebben értesítheti a herceg katonai és politikai tetteiről s Lewis által izente meg neki mindazt, amit a táborba jövetele óta megtudott. Elsősorban említette a magyar ügyeket, mikben bízni kezdett, mióta az ő és Bruyninx kérésére a császár elfogadta a részleges fegyverszünetet, amely szeptember végéig tart. Ennek következtében — ahogy Széchenyitől értesült — Bercsényi is intézkedett az ellenségeskedések megszüntetéséről s tábornokait hasonlóra utasította. Ez természetes és jó lépés. Valószínű, hogy most már mind a két fél hajlandóbb a háromhónapos fegyverszünetre, amitől — úgy látszik — Rákóczi sem idegenkedik s olyasmiket javasol, miket az elégületleneknek a császár már hónapokkal ezelőtt föl-ajánlott. A legnagyobb nehézséget azonban Erdély okozza. Rákóczi címében csak azt találja újnak, hogy magát ezen tartomány fejedelmének kezdi nevezni, amit a császár sohasem ösmerhet el; s lehetetlen olyan kisegítő eszközt vagy egyenlő értéket találni, hogy Rákóczit mással elégítsék ki. Az özvegyek és árvák ügyére vonatkozó 9. cikkelyt Stepney természetesnek találta; de akár megadják, akár nem, közvetlenül nem olyan fontos, mint a többi elhibázott javaslat. Azonban abból, mit Rákóczi neki és Bruyninxnak írt, megnyugvással lehet megérteni, hogy Rákóczi nagyon kívánja a közbenjáró angolok és hollandok munkájának sikerét, ha a közbenjárást forma szerint most nem fogadhatja is el. A kalocsai érsekhez írt levele mutatja, mennyire szeretné, ha a világ hinne az ő jószándékaiban, a békére őszintén való vágyakozásában s abban, hogy hazája javáért s nem azért cselekszik, mintha a bajor választófejedelem vereségétől, vagy Heister közeledésétől félne.

Nem tartotta Stepney a közbenjárók föladatának, hogy aprólékosan megvizsgálják eljárását; de megnyugvással látta, hogy most hajlandóbb a tárgyalásra, mint amilyen idáig volt s remélte, hogy az elől a császári udvar sem zárkózik el mereven. Végre pedig Marlborough herceg is megígérte neki, hogy a császárnál s a római királynál komoly előterjesztéseit támogatni fogja s azt kívánta, hogy számára írásba fogja az ügyek állását. Egyébiránt Weissenburgba éppen e végett, az ügyek ismertetésére jött. Megköszönte Harley miniszternek, hogy el-

[1] Weissenburg, korábban Weissenburg am Rhein vagy Kronweissenburg, Alsó-Elsassban, Strassburgtól 59 kilométerrel északra. A spanyol örökösödési hadjáratban Villarsnak 1704-ben onnan Lauterburgig kiépített weissenburgi sáncvonala miatt lett híres.

ösmerte a császár érdekében és szolgálatában tanusított buzgóságát. Természetes, hogy azt folytatni fogja. Remélte, jobban szolgálhat Anna királynénak, ha önmaga választja meg a követhető hasznos útat. Magától az ausztriai háztól nem várt jutalmat, mert ott úgy gondolkoznak, hogy a buzgóság és az erény önmagukban találják jutalmukat.

Október 6-án szintén a kornweissenburgi táborból jelentette Harleynak, hogy Marlborough számára már elkészítette emlékiratát a magyar ügyekről. A herceg azt kívánta, hogy franciára is lefordítsák a császárnak és a római királynak, kinek azt másnap ő maga kívánta átnyujtani.

„*Észrevételek a magyar ügyekről*" címen az emlékirat azon kezdte, hogy míg ezek a zavarok tartanak, a császár többféle kárt szenved. Tudniillik 1. elveszti magyar- és erdélyországi uradalmainak és bányáinak jövedelmét, a sóadót s egyebeket, amiket évenkint rendesen 3 millió forintra becsülnek; elveszti azonfelül a két országnak körülbelül 4 milliónyi adóit. 2. Ausztria örökös tartományai, Morva- és Stájerország, folytonos zsákmányolásoknak lévén kitéve, nem képesek a császár számára illetményeiket beszállítani, Csehország és Szilézia pedig önmagukban nem elegendők a Franciaország elleni háború terheinek viselésére. 3. A mindkét párton ebben a háborúban kiontott vér egyaránt érinti a császárt, aki, mint népeinek közös atyja, nem láthat hasznot abból, hogy alattvalói egymást öldösik, mert így csak maga károsodik. Máris 30.000-re becsülik azoknak a számát, akik az elégületlenek és a császáriak közül elestek, oda nem számítva az elnyomorodottakat, a rendetlenségek szokott kísérőit. 4. A császárnak Magyar- és Erdélyországban jelenleg 7 gyalog-, 3 vértes- és 4 dragonyosezrede van, valamennyien rendes csapatok, melyek összesen 23.800 emberből állanak, nem is számítva a rendes helyőrségekben levő szabadcsapatokat és az olaszországi hadsereg számára újoncozott néhány zászlóaljat, valamint a szintén Magyarországban fekvő dán segédcsapatok maradványait. Ha a magyarországi zavarok barátságosan végződnének, ahelyett, hogy fenntartanának annyi régi hadtestet, amelyek elég régóta egyes helyekre vannak bezárva, ezek az erők fölszabadulnának anélkül, hogy magukat az ezredeket hadilábon kellene tartani. 5. Igaz, hogy idáig a törökök úgy viselkednek, mintha nem akarnák pártolni az elégületleneket; ösmeretes azonban, hogy kézalatt emberekkel és pénzzel segítik a magyarokat, mert nyiltan nem szakíthatnak a császárral s elég okosak arra, hogy külső nyugalmukat megőrizzék. Így viselkedtek Thököly fölkelésének két első esztendejében is; azután pedig mellette nyilatkoztak, mikor már megszerezték Magyarország

némely helyét s úgy látszott, hogy azokat meg is tarthatják. Remélni lehet, hogy ilyesmi most nem történik. Franciaország a bajorok útján, a választófejedelem veresége következtében, nem segíthetvén őket, végső erőfeszítéssel az ottomán portát törekszik megnyerni ezen szerencsétlenek számára; ezek pedig a császár győzedelmes hadaival szemben nem tarthatván magukat s az óhajtott könnyítést a császár kegyelmétől nem várhatván, kísértetbe jöhetnek, hogy a hitetlenek karjai közé vessék magukat. Ekként azután a császár új háborúba bonyolódnék, ami nagy kárt okozna a mostaninak, melyben szövetségesei már le vannak kötve Franciaország ellen.

Mindebből kitűnik, hogy a magyarországi zavarok sokat ártanak a császárnak és szövetségeseinek; tehát mindnyájuknak érdekében áll, hogy azoknak kiegyezéssel vessenek véget. Nem lehet tagadni, hogy a császár immár rendelkezett s miniszterei közül többször nevezett ki biztosokat a magyarok panaszainak megvizsgálására, kielégítésük módozatainak megállapítására; de a biztosok gyakran váltakozván, nem ösmerhették meg elég alaposan az elégületlenek óhajtásait, sem azt, hogyan lehetne a dolgot rendbehozni. Mi több, a császár forma szerint elfogadta az angol-holland közbejárást. A követeket biztosították, hogy egyetlen hivatalos feladatuk, miként mentsék meg a Habsburg-házat a mostani nagy zavaroktól, hogy azontúl ez a ház a háborút Olaszországban a birodalomnak annál nagyobb erejével folytathassa. A holland követ márciusban már járt is Bercsényinél, de sikertelenül, mert a császári udvar nem hatalmazta föl tárgyalásokra, csak arra, hogy tájékozódjék és kipuhatolja, mit akarnak a főbbek.

Azóta nem nyílt alkalom közbejárásra, pedig több előkelő személyiség avatkozott a dologba. Így a *pfalzi választó* és maga a *kalocsai érsek* nagyon nemesen foglalkozott vele anélkül, hogy akár az egyik, akár a másik boldogult volna. Legtöbbször jártak-keltek Viza és Okolicsányi, de az egyesség megkönnyítésére nem valami gyakorlati módot követtek; Rátkay pedig elhamarkodott útjával inkább rontott, mint javított a helyzeten, mivel mindenki előtt rossz híre volt. Végre a gazdag és hasonló alkalmakban gyakorlott Szirmayt vették elő; de őt meg azzal gyanusították, hogy jobban ért a forradalom megcsinálásához, mint lecsillapításához. Mindamellett vannak, kik bíznak szándékai őszinteségében s igazságosabb is megvárni visszajövetelét, mint gyanusítani terveit és magatartását. Meg kell vallani, hogy azok a különböző személyiségek, akik az alkudozásokban résztvettek, a természetesnél jobban összezavarták és bonyolították az ügyeket. Mi több, *a császár tábornokai* ahelyett, hogy kezükre jártak volna az

alkudozásoknál, mindent elkövettek azoknak feltartóztatására s elkeserítették a magyarokat zsákmányolásaikkal, miket néha magának a császárnak parancsolataival dacolva végeztek. Semmit sem adtak a kalocsai érsekre, kit a császár a tárgyalásokkal megbízott, sőt a világon mindent megtettek bosszantására. Személyével igazságtalanul bántak, budai borát elrabolták, veszprémi püspökségét fölégették, kalocsai és szentgotthárdi földeit feldúlták. Ilyen módon bántak azzal a főpappal, ki közbenjárónak volt kiküldve s azt a gyanút keltették a magyarokban, hogy nincs miért bízniuk az őszinte kibéküléshen.

Mindezen akadályoknak dacára végre munkához láttak, és pedig elég természetesen és méltányosan. A császár ugyanis fegyverszünetet adott szeptember végéig. Bercsényi ezt lelkesen elfogadta és utasította tábornokait a fegyverszünet szigorú megtartására. Rákóczi az udvarhoz két követe útján a maga részéről tizenegy cikkelyt küldött. Kijelentette, hogy kész három hónapra fegyverszünetet kötni s javasolta, hogy ez idő alatt Pozsonyba vagy Nagyszombatba mind a két fél biztosokat küldjön az általános béke tárgyalására. Stepney szerint ezek a cikkelyek elég okszerűek s nem igen különböznek azoktól, amiket néhány hónapja a császár maga ajánlott az elégületleneknek. Mert ámbár a 9. cikkelyben Rákóczi azt látszik kívánni, hogy feleségét s gyermekeit hozzá küldjék, miben a császári udvar a béke megkötése előtt nem akar megegyezni, mégis remélhető, hogy egy ilyen külön és nem lényeges kívánság nem akasztja meg az egész ország érdekét; következésképen Rákóczi el is áll tőle, mindannak dacára, hogy ezeket a cikkelyeket a maga ultimátumának nevezte.

Szeptember 2-án kelt levelében arra kérte az angol és a holland követeket, hogy folytassák működésüket, ámbár forma szerint még nem ösmerte el közbenjárásukat, mert arra számított, hogy erre nézve az ország rendei fognak nyilatkozni. De mindig kezességről (garantiáról) beszél, mit pedig a császár nem enged meg egykönnyen, mert nem tartja összeférőnek az uralkodó tekintélyével. A magyarok azonban, úgy látszik, elszántan kitartanak mellette s ezt a kezességet a megegyezés alapjának tekintik, az egyetlen óvóintézkedésnek arra nézve, hogy a javukra váló föltételeket jobban megtartsák, mint ahogy az azelőttieket megtartották. Ez a fő ellenvetés gátolta idáig, hogy a tárgyalás nem haladt előre a maga útján. Nem is haladhatott; mert ha a magyaroknak nincs teljes kezességük a jövendőre nézve, bizalmatlanságuk és bizonytalanságuk örökké megmarad. Attól tartanak, hogy mihelyt leteszik fegyverüket, elbánnak főbbjeikkel, vagy

újabb merényletet intéznek közszabadságaik ellen a miniszterek erőszakos tanácsában, mely igen veszedelmes politikájával arra törekszik, hogy az uralkodó hatalmát a törvény fölé emelje; minek következtében a nép megint ugyanazon bajokba juthat, amik miatt mostan szenved.

De föltéve, hogy ezeket a nehézségeket a római király közbelépése vagy valami más kisegítő eszköz elháríthatná és hogy a fegyverszünetet három hónapra csakugyan megkötik, remélni kell, hogy azt a császár meg is tartatja tábornokaival, kik nem igen szoktak hederíteni az elégületlenek dolgában kiadott parancsokra. Igaz, hogy a császár Heister tábornokot visszahívta Bécsbe a fegyverszünet megkötésének idejére s annak tartamára nyugalmat ajánlott neki, hogy megelőzze a fegyverszünet megzavarását.

Az alkudozásokra — Stepney szerint — mérsékelt és nyájas miniszereket kellene kiválasztani biztosoknak, köztük *hű magyarokat is.* Ez a részrehajlatlan eljárás *némi* bizalmat mutatna a nemzet iránt s kissé enyhítené azt a féltékenységet és bosszúságot, mellyel a magyarok a német miniszterek ellen sokszor viseltetnek.

A béketárgyalások főfeladata a nép és az egyesek kielégítése volna. Vannak, kik azt hiszik, hogy elválaszthatják az egyiket a másiktól és az országot általában véve megnyugtatván, a főbbekkel olyanformán bánhatnak el, ahogy Nádasdyt és társait 1671-ben megbüntették. Meg is próbálták már, hogy bizalmatlanságot keltsenek köztük, de tervük nem sikerült, mert mindezideig a főbbek tökéletesen egyetértenek s a nép zöme — úgy látszik — el van szánva, hogy semmi szín alatt sem hagyja el őket. Így — Stepney szerint — *a megnyugtatás eszközei* ezek volnának: 1. *teljes* elégtételt és megnyugtatást kell adni az országnak; 2. *kielégíteni* az elégületlenek élén álló 4—5 férfiút. Ami az elsőt illeti, a császár arról már kedvezően nyilatkozott a megelőző tárgyalásoknál, kijelentvén, hogy reformálni akarja a fonákságokat, mik becsúsztak a pénzügyi biztosság kormányzatába és más tisztségekbe. Jövőre pontosan megtartja az ország törvényeit és alkotmányát, valamint Magyarország vallásügyi jogait és kiváltságait. Abban az esetben, ha a kedélyek lecsillapítására ezek az általános biztosítások nem elegendők, részletesen megvizsgálja egyéb kívánságaikat a pozsonyi vagy nagyszombati kongresszuson, esetleg a legközelebbi országgyűlésen.

Mindez eléggé megnyugtatná a népet, ha egyúttal meggyőzhetnék arról, hogy a szép ígéreteket hűségesen meg is tartják; de — kezesség hiányában — a bizalom nagyon csekély, kivált a reformátusoknál. Szabad vallásgyakorlatukat

néhány éve megrövidítették, még pedig az utolsó két országgyűlésen a földesurak jogaira vonatkozó kétértelmű záradékkal. Ezt a záradékot herceg Esterházy nádor és mások rosszul magyarázták s a protestánsok kárára alkalmazták. Szabadulni akarván kegyetlen üldöztetések elől, forrón óhajtották, hogy a császár ugyanolyan kiváltságokban és mentességekben részesítse őket, mint amilyenekben trónraléptekor részesültek. Kérésük nem túlságos, mert a föltételek nem sokban különböznek; mindazáltal a császár kegyes engedelme sokat tenne az ország megnyugtatására s megnyerné a protestánsokat, tehát a lakosságnak kétharmad részét. Megjegyezte Stepney, hogy ezen a valláson senki sincs a főbbek közt, kik fegyvert viselnek a császár ellen s így annál méltóbbak a kegyelemre. Remélte, hogy a császár ezúttal kegyelmes lesz hozzájuk már az angol királyné, a hollandi köztársaság és más protestáns fejedelmek miatt is, akiket ezzel lekötelezne, hogy még nagyobb buzgósággal mozdítsák elő háza érdekeit.

Legnehezebb, szerinte, az utolsó pont: *a főbbekkel szemben való magatartás.* A császár immár két ízben hirdetett amnesztiát, amelyben kivétel nélkül megkegyelmezett mindenkinek s megígérte, hogy tisztségeiket visszaadja. Minthogy azonban ennek határideje már régen lejárt anélkül, hogy a főbbek a felajánlott kegyelem elfogadására a legkisebb hajlandóságot is mutatták volna, kétségkívül olyan újabb amnesztiát szándékoznak kibocsátani, amelyben a főbbeket határozottan megneveznék, hogy meggyőzzék őket, velük szemben mennyire nincsenek hátsó gondolataik. Az udvarnak, bármily nehezére esik, rá kell szánnia magát, hogy visszaadja rangjukat s ne vonakodjék jót tenni azokkal, kik neki annyi rosszat tettek. Ki kell vergődniök ebből a bajból, hogy sokkal nagyobbnak vegyék elejét. A császárnál ez nem talál olyan nehézségekre, mint minisztereinél, akik közül egyesek talán vagyonelkobzásra, mások önkényes uralomra vágyván, azt állítják, hogy ezzel igen rossz példát adnak s az elégületleneknek nyujtott előnyös föltételek az uralkodó méltóságát sértik. Pedig a császár tekintélye semmit sem szenved ezen engedmények következtében; mert a bajor választó megalázása s a császár hadainak a Rajnánál kivívott győzedelmei arról győzik meg a világot, hogy a magyarok részére teendő engedményeket semmi esetre sem szorultságában adta, hanem abból az atyai jóindulatból, mellyel népei iránt mindenkor viseltetik.

Egyébiránt olyasmi jött közbe, ami sokban gátolhatja a megegyezést. Stepney itt arra gondolt, hogy Rákóczit az erdélyi rendek, vagy legalább a rendek jó része, Erdély feje-

delmének választották meg. Leveleiben már T. P.-nek (Transylvaniae Princepsnek) írja alá magát s el van határozva, hogy a fejedelemségre való igényeit megóvja. Ezt — az emlékiratban érintett több ismert oknál fogva — a császár egykönnyen nem engedi meg. De majd csak találnak valami kisegítő dolgot s *más országban* olyan földet, amik fölérnek azokkal a magyar uradalmakkal, miket Rákóczinak el kell hagynia; mert Magyarországban sohasem érezné magát biztosnak azzal a bosszúvággyal szemben, amit magaviseletével keltett maga iránt. Azt lehetne képzelni, hogy a császár ezt csak azért teszi, mert szabadulni akar olyan családtól, mely neki időről-időre annyi alkalmatlanságot okozott. Arról, hogy ezt az egyenlő értéket a világnak mely táján lehet találni s arról, hogyan lehetne a többi főbb embert kielégíteni, Stepney nem tett javaslatot, mert semmit sem tudott szándékaikról, vagy — jobban mondva — a császár akaratáról, melytől minden függött.

Marlborough herceg másnap, október 7-én, József római királlyal közölte ezt az emlékiratot, melyben Stepney kerülte mindannak fölemlítését, ami a császári udvart sérthette volna. Ilyen volt a Rákóczi ellen megkísérlett s teljesen igaz mérgezés és gyilkosság, amit — Stepney szerint — a bécsiek megengedhetőnek tartottak, mert hiszen Rákóczi számkivetésben és proskripcióban élt. Stepney azonban azt óhajtotta, hogy véget érjenek efféle botrányos dolgok, amik közül Rákóczi többet fölfedezett; s bár mindannyiszor sértetlen maradt, a közzétett ítéletet nyilvánosan kellene visszavonni. Erre a kényes kérdésre társalgás közben figyelmeztette Marlborough herceget, de emlékiratából kihagyta. Nem vette föl abba, de Harleyval külön levélben közölte Szentkereszty András erdélyi protestáns titkár folyamodását, melyben az angol királynét arra kéri, a császári udvarnál járjon közbe az erdélyi protestánsok érdekében. Rabutin tábornok ugyanis nyomorúságosan elpusztította Enyed városát, melynek egyeteme (University) az erdélyi vagy magyarországi ifjúság nevelőhelye volt. Lemészárolta a tanulókat és professzoraikat, fölégette templomaikat, iskoláikat, könyvtáraikat.

Attól kell tartani — Stepney szerint —, hogy ez a pusztulás a protestánsok romlására vezet ezekben a részekben és nem lehet érteni, a hatalom mit akart elérni ilyen erőszakos tettel. Szentkereszty tehát arra kérte a tartomány és annak református egyházai nevében az angol királynét, lépjen közbe a császárnál, hogy helyezze vissza a protestánsokat korábbi egyházi javaik élvezetébe; s mivel a császár kijelentette, hogy az egyetemmel szemben elkövetett kegyetlenségek

az ő szándékaival ellenkeznek, a sóbányák jövedelméből adjon 30—40.000 forintot az újraépítésre. Minthogy pedig a porosz király az Erdélyben született szegény tanulók számára pénzt gyüjtet, hasonló engedelmet a királyné is adjon Angliában.

Míg Magyar- és Erdélyországban a zavarok tartanak, egyik kérelemre sem találta szükségesnek a feleletet; de javasolta, kérje a királyné levélben a császárt, hogy sójövedelméből a javasolt összeget megadja. A kérelem másik részét — szerinte — úgy lehetne elintézni, ha a miniszter beszélne a canterburyi érsekkel, hogy a két angol egyetem collegeiben biztosítsa 10—12 szegény magyar ifjú tandíját, mit ő hasznosabb jótékonyságnak tartott.

Stepney ezek után még majdnem két hétig maradt Marlborough táborában; de arról értesülve, hogy a magyar béke tárgyalását Selmecbányán valahára megkezdik, visszasietett Bécsbe, hová október 22-én meg is érkezett. A generalisszimus pedig többé nem avatkozott a dologba.

Márki Sándor.

POROSZ TOBORZÁS MAGYARORSZÁGBAN 1722—1740.

I.

A történetírók I. Frigyes Vilmos (1713—1740) trónralépését nem csupán egyszerű kormányváltozásnak, hanem a porosz kormányzási rendszer gyökeres megváltozása kezdetének is tartják. Közel három évtizedes uralkodásának eredményeire visszatekintve, valóban tagadhatatlan, hogy a katonai jellegű modern Poroszország alapjait ő vetette meg, de egyúttal ő az első képviselője az öntudatos német nemzeti politikának is,[1] melyet az államélet és a kultúra minden vonatkozásában érvényre kívánt juttatni. Gazdaságilag független és katonailag erős Poroszország lebegett szemei előtt, mert, mint németségére büszke uralkodó, népét mindenkorra meg akarta kímélni mindazon megaláztatásoktól, melyeknek az új királyság még a közelmultban is ki volt téve, midőn különféle idegen hatalmak az országot átvonulási területnek tekintvén, a területi szuverénitás nemzetközi jogelveit egyszerűen félretolták. Intézkedései kezdettől fogva a porosz nemzetállam kiépítésére irányultak, de viszont tudatában volt annak, hogy „nemzetállam", „nemzeti és területi függetlenség" csekély nemzetközi és belső értékű szólamok akkor, ha mindezen politikai fogalmakat, vagy állameszményeket nem biztosítja erős hadsereg. Innen van az, hogy I. Frigyes Vilmos uralkodása kezdetétől fogva szinte csodálatos következetességgel dolgozott a porosz haderő megszervezésén, kifejlesztésén és megerősítésén; a katonai szempontoknak minden egyebet alárendelt, úgyannyira, hogy a hadseregfejlesztés előtte csaknem

[1] „Kein Engländer und Franzose soll über uns Deutsche gebieten und meinen Kindern will ich Pistolen und Degen in der Wiege geben, dass sie die fremden Nationen aus Deutschland helfen abhalten." I. Frigyes Vilmos kijelentése. V. ö. gr. Seckendorf jelentése Savoyai Jenő herceghez 1727 január 22-ről. Kiadta *Fr. Förster:* Friedrich Wilhelm I. König von Preussen. Potsdam. 1835. III. k. 334. l. L. azonfölül *K. Linnebach:* König Friedrich Wilhelm I. und Fürst Leopold I. zu Anhalt-Dessau. Berlin. 1907. p. 9—10.

öncélú törekvéssé vált, holott annak, mint célravezető eszköznek, tulajdonképen egy magasabb államezmény szolgálatában kellett volna állnia. A gyakorlat azonban efféle elméletekkel szemben neki adott igazat s Nagy Frigyes uralkodása mutatta, hogy a porosz nagyhatalom, melyet utóbb tudatos nemzeti érzés hatott át katonai szervezeteiben is, az I. Frigyes Vilmos által tervszerűen emelt alapokra biztosan támaszkodhatott.

Intézkedései közül, melyek a milicia eltörlésére (1713 március 7), s bizonyos tekintetben az általános hadkötelezettség elvi hangoztatására[2] vonatkoznak, — gyakorlati szempontból rendkívül nagyjelentőségű volt a hadsereg állományának fölemelése 38 gyalogzászlóaljról és 53 lovasszázadról 50 gyalogzászlóaljra és 60 lovasszázadra,[3] s ezzel kapcsolatosan a megszabott időre szóló zsoldkatonáskodás (Kapitulation auf gewisse Zeit) megszüntetése (1713 május 13). A király a katonáskodást nem időleges foglalkozásnak, hanem életpályának tartotta, ennélfogva felfogása szerint mindazok, akik beállottak a hadseregbe, ott mindaddig szolgálni tartoztak, míg a király a szolgálatból el nem bocsátotta őket.[4] A katonai szolgálat ideje tehát nem volt megállapítva s ennek következtében a hadsereg emberállományának összetétele állandóbb volt és sok tekintetben az állandó hadsereg szervezetének felelt meg.

A hadsereg állományának fölemelése szükségképen maga után vonta a toborzás módjának megváltoztatását is. A toborzást idáig az országos főbiztosság irányította, az 1713 június 22-i rendelet azonban azt kizárólag katonai alapokra helyezte, amennyiben a toborzást a polgári hatóságok hatásköre alól kivonta és a hivatásos tisztekre bízta. E rendeletnek legközelebbi következménye azonban abban mutatkozott, hogy a hadiszolgálatra alkalmas elem tömegesen elhagyta az ország területét; ezeket a király (1713 okt. 17) katonaszökevényeknek minősítette ugyan, s mint ilyeneket, a legszigorúbb büntetésekkel kívánta sujtani,[5] mindamellett, hogy az ország elnéptelenedését megakadályozza, mindazon tartományokat és városokat, amelyek a kirótt ujoncmennyiséget beszolgáltatták, a további erőszakos toborzások ellen biztosította, s csupán

[2] *M. Jähns:* Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland. II. Abt. München u. Leipzig. 1890. p. 1554.
[3] *J. G. Droysen:* Friedrich Wilhelm I. König von Preussen. Leipzig. 1869. (Gesch. der preuss. Politik. IV. 2.) I. p. 14.
[4] *Jähns:* II. p. 1554.
[5] *R. Nordmann:* Friedrich Wilhelm I. und die Organisation der preussischen Armee. Leipzig. 1907. p. 15.

csak a késedelmeskedő helyeken akart végrehajtást alkalmaztatni.[6] Úgy látszik, hogy e rendelet csak félrendszabály volt s a további kivándorlásokat nem tudta megszüntetni, miért is a király 1714 április 3-án kiadott rendeletével Poroszország határain belül mindennemű toborzást betiltott ugyanazon év június elseji hatállyal; ennek értelmében csupán csak önkénteseket volt szabad toborozni, azon helységek pedig, melyek idáig ujoncállításra voltak kötelesek, a korábban reájuk kirótt ujoncok helyett személyenkint 10 tallért tartoztak beszolgáltatni, hogy az így befolyt összegen külföldi városokban toborozhassanak. Külön rendelet tiltotta el (1714 május 9) az erőszakos toborzásokat; e tekintetben csak azokkal szemben engedett meg kivételt, akiket földesuraik, vagy a községi hatóságok mint munkakerülőket, hasznavehetetleneket jelentettek fel a katonai hatóságoknál.[7]

E tiltó, illetőleg a toborzásokat korlátok közé szorító rendeleteknek azonban alig volt foganatjuk, és pedig annyival kevésbbé, mert a király maga sem ragaszkodott rendeletei betűszerint való betartásához, s csupán a feltűnést keltő, vagy kihívóan erőszakos toborzásokat tiltotta.[8] A panaszok ennek következtében természetesen megszaporodtak, mert hiszen nagyon nehéz volt megvonni a határt az „erőszakos" és „a szép szerével való, szelid és megengedhető cselfogásokat alkalmazó" („mit guter Manier, gelinden Worten und möglichster Listigkeit") toborzások között. Ennek tulajdonítható, hogy I. Frigyes Vilmos 1717 május 10-én a toborzásokat az összes porosz tartományokban egyszersmindenkorra véglegesen („von nun an und forthin gäntzlich") eltiltotta.[9] E tiltó rendeletet néhány évvel később ismét megújította,[10] azonban ezúttal is csekély eredménnyel.[11]

A belföldön való toborzás papiroson való megszüntetése, de kétségkívül erős korlátozása következtében az ezredek létszámában szükségkép beálló fogyaték kiegészítéséről mindamellett gondoskodnia kellett. A király a szükségletet eleinte a Poroszország területén kívül fekvő német birodalmi városokban (Reichsstadt) végrehajtott toborzások útján akarta fedezni, azon jogszokás erejénél fogva, amely a választó-

[6] 1714 március 21. *Jähns:* II. p. 1554—55.
[7] *Pantenius:* Erlasse und Briefe des Königs Friedrich Wilhelm I. Leipzig. 1913. p. 27. és *Jähns:* II. p. 1555.
[8] V. ö. 1716 január 22-i, február 11-i és április 4-i rendeleteivel. *Jähns:* II. p. 1555—56.
[9] *Jähns:* II. p. 1556.
[10] 1721 február 26. *Nordmann:* i. m. 16. l. *Jähns:* II. p. 1557.
[11] V. ö. *Jähns:* II. p. 1558—59.

fejedelmeknek a német birodalmi városokban saját seregeik számára való toborzást biztosította, e jog pedig a porosz királyt, mint egyúttal brandenburgi választófejedelmet, kétségkívül megillette.[12] S valóban 1721-től kezdve a legtöbb birodalmi városban állandó toborzó-parancsnokságokat létesített; utóbb azonban más német tartományokban, sőt külföldi államokban is előmozdította a toborzásokat. Erre elsősorban a szükség kényszerítette a királyt, mert Poroszországból a rendes állomány-fogyaték fedezése is nehézségekkel járt volna, arra pedig gondolnia sem lehetett, hogy a tervszerűen fejlesztett kereteket egyedül a porosz tartományok ujoncaival megtölthesse. Minthogy pedig a király a századparancsnokoktól szigorúan megkövetelte az előírt század-létszám állandó fenntartását, másrészt pedig — ettől függetlenül — tervszerű következetességgel emelte a hadsereg állományának létszámát, mely 1721-ben már 50 gyalogzászlóaljból és 81 lovasszázadból,[13] 1725-ben 65 gyalogzászlóaljból és 100 lovasszázadból,[14] 1740-ben pedig 66 gyalogzászlóaljból és 114 lovasszázadból[15] állott, nyilvánvaló volt, hogy az előállott hiány pótlásáról más úton kellett gondoskodnia. E külföldi toborzások azonban a visszaélések következtében gyakran súlyos következményekkel jártak, annyival is inkább, mert a toborzások hovatovább nem annyira általános hadkiegészítési célokat, mint inkább I. Frigyes Vilmosnak sajátságos, egyéni kedvteléseit voltak hivatva szolgálni. Értjük a nagy férfiak toborzását; ebben pedig mindazok, akik a királytól függtek, vagy tőle valamit reméltek, elszánt versenytársak voltak, s a toborzást kíméletlenül, a legnagyobb erőszakosságoktól sem riadva vissza, hajtották végre. Csakis így volt lehetséges, hogy utóbb a porosz gyaloghaderő első arcvonala csupa olyanokból álljon, akik a hat lábat meghaladták.[16]

I. Frigyes Vilmos már trónörökös korában különös szeretettel válogatta össze a nagy katonákat ezredének Wusterhausenben állomásozó törzsszázada számára, melyben kistermetű katonát egyáltalában nem tűrt meg. Atyja, I. Frigyes

[12] *Nordmann:* i. m. 16—17. ll. „Die Reichs Fürsten und dessen Mitgliede, worunten auch Preussen begriffen, nit unter die frembden Potenzen zu rechnen." 1727 március 26-i elvi döntés. Kriegsarchiv. Hofkriegsrath. Prot. Reg. 1727. nr. 593. p. 341—42.

[13] *Fr. Förster:* i. m. II. p. 294—95.

[14] *Pantenius:* id. kiadvány. 81. l.

[15] *M. Lehmann:* Werbung, Wehrpflicht etc. Hist. Zeitschrift. 67. köt. 262. l.

[16] *David Fassmann:* Leben und Thaten des allerdurchlauchtigsten und grossmächtigsten Königs von Preussen. Friderici Wilhelmi. Hamburg u. Bresslau. 1735. 722—23. ll.

azonban nem helyeselte a trónörökös sajátságos újítását, úgy hogy valahányszor Wusterhausenbe jött, Frigyes Vilmos sietett nagy gránátosait atyja elől elrejteni.[17] Mint királyt azonban semmi sem korlátozta; szabadon áldozhatott kedvtelésének, mely utóbb szinte szenvedélyévé vált; s ő, aki garasoskodásig menő takarékosságot vezetett be az államháztartásba és az udvartartásba, készségesen fizetett ezreket akkor, ha nagytermetű katona megszerzéséről volt szó. Fassmann szerint 1713-tól 1735-ig 12 millió tallérnál többet költött külföldi ujoncokra,[18] akiket nagyszámú (körülbelül 800—1000) toborzó a legnagyobb leleményességgel és szívóssággal hajtott fel számára. Az összeg nagysága csakis akkor érthető, ha tudjuk, hogy a nagytermetű ujoncoknak nem átlagos, hanem nagyságukhoz képest egyéni áruk volt; a király egy-egy feltűnőbb példányért szívesen fizetett többezer tallért is.[19] Az egykori wusterhauseni törzsszázadból fejlődött ki a tévesen „potsdami óriásgárdának" („Potsdamer Riesengarde") nevezett[20] potsdami ezred, melynek ezredparancsnoka maga a király volt; innen a neve: „Königs-Regiment". Az ezred 3 zászlóaljból, s minden zászlóalj 800 emberből állott; két zászlóalj állandóan Potsdamban, a harmadik pedig Brandenburg városában állomásozott; az ezredhez tartozott azonfelül egy 6—800 emberből álló tartalék is, melynek nem volt beosztása, hanem, mint afféle „Pflanz-Schule", a zászlóaljak állományában esetleg mutatkozó hiányok pótlására szolgált.[21]

A porosz hadsereg számára toborzott legénység hat lábnál jóval nagyobb ujoncai a potsdami ezrednek jutottak. Ez volt a minta-ezred, mely szervezeténél és kiképzettségénél fogva a többinek például szolgált, s melynek kiképzését maga a király vezette, akárhányszor altiszti aprólékossággal. A király a testi nagyságban látta a férfierőt és a szépséget s jól fegyelmezett és kellően begyakorolt nagy katonáitól jóval nagyobb teljesítőképességet várt, mint a hasonló képzettségű, de kistermetű katonáktól; s tulajdonképen a nagy ujoncok összeválogatásával a porosz hadsereg teljesítőképességét akarta versenyen kívül helyezni. A potsdami ezred katonáinak méreteire nézve jellemző a szemtanu Fassmann előadása, aki 1713-ban Párisban egy vásár alkalmával egy német óriást látott, aki pénzért mutogatta magát, korábban Angliában és Hollandiában, s most Párisban; ugyanezt a németet évek

[17] *Fr. Förster:* i. m. I. k. 110. l.
[18] Id. mű 723. l. s utána *Fr. Förster:* i. m. II. k. 296. l.
[19] *Fr. Förster:* i. m. II. 297. l.
[20] V. ö. *Nordmann:* i. m. 30. l.
[21] *David Fassmann:* i. m. 723—24. ll.

mulva, 1726-ban Potsdamban látta viszont, mint a király ezredének gránátosát, de legnagyobb ámulatára nem ez volt Frigyes Vilmos legnagyobb katonája, hanem egy Jonas nevű norvég, majd ennek halála után egy Hohmann nevű porosz gránátos. Ez utóbbi oly magas termetű volt, hogy az ugyancsak hatalmas testalkatú Ágost lengyel király kinyujtott kézzel sem tudta elérni fejét.[22]

A király, mint az egész porosz haderő fővezére és mint a „Königs-Regiment" parancsnoka, uralkodói hivatását főként a hadsereg szervezésében és fejlesztésében látta. Szigorúan megszabott napi munkaprogrammjának egyik lényeges alkotórésze volt a katonai szemléknek, a harcászati és tábori gyakorlatoknak ellenőrzése, sőt igen gyakran személyes vezetése,[23] s ezt a feladatot valójában minden diplomáciai ténykedésnél lényegesebbnek tekintette. De ugyanezt a személyes érdeklődést és szolgálati buzgóságot követelte a tisztikartól is, melynek tagjai közül jóindulatára, jutalomra vagy előmenetelre csak azok számíthattak, akik arra érdemeket szereztek. A szolgálati buzgalom minden kétségen felül álló megnyilvánulása pedig — legalább a király szemében — abban mutatkozott, ha a parancsnokok a legénység helyes összeválogatásában eredményeket értek el. E tekintetben azonban a főszempont nem a már jól begyakorolt és tapasztalt legénységi állomány kiépítése és fenntartása, hanem — a király sajátságos felfogásából következőleg — a magastermetű katonák minél tömegesebb összegyüjtése volt. Erre az egyoldalúságra nézve gr. Seckendorf helyesen jegyezte meg, hogy nagyon kétségesnek látszik, hogy „vajjon a borzalmasan nagy lovak, melyek a tizenkilenc markot is megütik, képesek lesznek-e kiállani a háborús fáradalmakat s hogy vajjon a nagy és új legénység, melyben Európa csaknem minden nemzete képviselve van, lesz-e olyan jó, mint a régi, sok háborút végigküzdött, jelenleg azonban nagyrészt elbocsátott legénység?" Ő is észrevette, hogy a tisztnek nem akkor van becsülete a király előtt, ha régi legénységét megtartja, hanem csak akkor lép elő és részesül kitüntetésben, ha minél több ujoncot tud összetoborozni, akiknél azonban egyedül a testi nagyságnak szabad figyelembe jönni; innen van az, szerinte, hogy a legtöbb ezred állománya hat év alatt tökéletesen kicserélődik, hogy az ezredekben alig van kipróbált katona, sőt a tisztikarban is ritka az olyan, aki

[22] Id. mű 725—26. ll. — L. azonfelül *Ballagi Aladár*tól: I. Frigyes Vilmos porosz király. Budapest. 1888. 59. s köv. ll.

[23] V. ö. pl. Demeradt ügyvivő 1731 május 26-i, június 2-i és június 5-i jelentéseivel. Bécsi Staatsarchiv. Corresp. Preussen.

háborút látott. De Seckendorf megfigyelése szerint erősen kifogásolható maga a toborzás is, mely tudvalevőleg az egyes parancsnokok, főként pedig a századparancsnokok kötelessége volt, mert ők voltak felelősek a századok legénységi állományának hiánytalanságáért; a toborzás pedig, tekintettel arra, hogy csak nagytermetű emberekről lehetett szó, a legtöbbször anyagi romlásba dönti a parancsnokokat, mert azok akárhányszor 200, vagy annál is több tallért kénytelenek fizetni egy-egy jól megtermett legényért; a király viszont ezek közül állandóan kiválogatja a maga ezrede számára a legszebb példányokat, s bár azokért bőséges anyagi kárpótlást ad, azáltal, hogy hiánytalan létszámot követelt minden századtól és ezredtől, a parancsnokokat tulajdonképen állandó toborzásra, illetőleg erejükön túlmenő költekezésre kényszerítette.[24]

Mindezek után megértjük a porosz toborzások széles elterjedését és a velük együttjáró erőszakoskodásokat is. Közép-Európa, főleg a német tartományok és a velük szomszédos államok területe valóságos vadászterületté vált, hol jól megfizetett elszánt toborzók, vagy a katonai ranglétrán előtörtetni kívánó tisztek vadásztak, eszközökben nem válogatva, a legnemesebb vadra. A berlini császári ügyvivő, Demeradt, főleg a harmincas években nagyobb méreteket öltött toborzások által keletkezett általános izgalomra ismételten felhívta a bécsi császári udvar figyelmét, s jelentéseiben nem titkolta azokat a visszaéléseket, melyek e toborzásoknak szinte rendszeres kísérői voltak. Így 1731 március 10-én kelt jelentésében felemlíti a Szászországban történt erőszakoskodásokat;[25] néhány hónappal utóbb pedig számot ad arról az elkeseredett hangulatról, mely Lengyelországban általánossá kezd válni a porosz toborzások miatt, úgyannyira, hogy szerinte komoly bonyodalmaktól is lehetne tartani, ha a Porosz- és Oroszország közt akkor fennálló jó viszony a lengyeleket nem befolyásolná.[26] Nem sokkal utóbb a Dániából érkező panaszokról értesíti az udvart,[27] majd a kölni választófejedelem, az osna-

[24] 1725 június 27-i levele Savoyai Jenő herceghez. *Fr. Förster:* Urkundenbuch. (Potsdam. 1835.) II. k. 38—39. ll.

[25] Demeradt jelentése, Berlin, 1731 március 10. Staatsarchiv. Corr. Preussen.

[26] „Gewiss ist, dass die Pollnische Nation der hiesigen gewaltthätigen Werbung und anderen Überfallungen sehr müde und darüber sehr erbittert seind, also, dass gar leicht gefährliche Weitläufigkeiten daraus entstehen können und würden vielleicht dergleichen schon geschehen sein, wann man pohlnischerseits das gute Vernehmen zwischen dem Russischen und hiesigen Hof nicht in Betracht zu führen hätte." Demeradt 1731 szept. 8-i jelentéséből. Staatsarchiv. Corr. Preussen.

[27] Demeradt 1731 okt. 6-i jelentése. U. o.

brücki püspök és Hannover tiltakozását adja tudomásul. „Általában minden helyről s a birodalmi fejedelmi udvarokból egymásután érkeznek panaszok az erőszakos és tiltott toborzások miatt", — jelenti 1731 október 27-én s éppen nem tartaná csodálatosnak, ha az érdekeltek valamelyes döntő lépésre szánnák el magukat.[28] Ez a döntő lépés azonban késett. Hollandia is csak a maga nevében tiltakozott a porosz udvarnál a hollandi alattvalókat ért sérelem miatt,[29] mások viszont, pl. a meklenburgiak, úgy védekeztek az erőszakos toborzók ellen, hogy azokat a helyszínén agyonverték,[30] vagy legalább is tettleg bántalmazták.[31] Hasztalan volt II. György angol király tiltó rendelete is a joghatósága alá tartozó Hannover területére,[32] melyhez csakhamar a pfalzi, a kölni választók is csatlakoztak,[33] gróf Seckendorf kénytelen volt azt jelenteni a császári udvarnak, hogy Poroszország iránt oly ellenséges hangulat uralkodik az egész Németbirodalomban, hogy a kedélyek megnyugtatása végett a császár közbelépése tovább alig halasztható.[34] Ennek hatása alatt VI. (III.) Károly gróf Seckendorf meghatalmazott minisztert utasította, hogy I. Frigyes Vilmost az erőszakos toborzások megszüntetésére igyekezzék reábírni. A király 1732 május 3-án valóban megtiltotta az erőszakos toborzásokat,[35] melyek azonban mindamellett változatlanul tovább folytak a király csendes jóváhagyása mellett. Seckendorf, akit pedig a király bizalmasai közé lehet számítani, maga jelentette Bécsbe, hogy I. Frigyes Vilmos, ha az előforduló eseteket orvoslás végett tudomására hozzák, azokat egyszerűen letagadja s azt képzeli, hogy a visszaéléseket az iránta és a tisztjei iránt való gyűlöletből hiresztelik; a porosz miniszterek viszont azt mondják, hogy nekik nem szabad effélékről jelentést tenni a királynak.[36]

Ezek után természetes, hogy a toborzások változatlanul

[28] Demeradt 1731 okt. 27-i és nov. 3-i jelentése. U. o.
[29] Demeradt 1731 nov. 10-i jelentése. U. o.
[30] Demeradt fent id. 1731 nov. 10-i jelentése. U. o.
[31] Demeradt 1732 február 23-i jelentése. U. o.
[32] Kelt 1731 december 14-én. Gróf Seckendorf 1732 február 9-i jelentéséhez mellékelve. U. o.
[33] Demeradt 1732 február 23-i jelentése. U. o.
[34] Gróf Seckendorf 1732 március 15-i jelentése. U. o.
[35] Gróf Seckendorf 1732 május 10-i jelentése; mellékelve a király említett rendelete is. U. o.
[36] „Wie ist es möglich, dem König seinen torto begriffen zu machen, da er alle Facta, so man ihm vorträget, gänzlich abläugnet, von keinen Thätlichkeiten, so in Werbungen vorgehen, wissen, vielmehr beständig glauben will, dass aus Hass gegen ihm und seine Officiers alle, auch die wahrhaftigste Thathandlung, ersonnen wäre?" Gróf Seckendorf 1733 április 28-i jelentéséből. U. o.

tovább folytak mindenütt; a porosz katonai erő fölénye ekkor már annyira nyilvánvaló volt, hogy az előforduló visszaélésekkel szemben a német fejedelmek nem védekezhettek egyébbel, mint legfeljebb tiltakozással. Annak pedig a gyakorlatban nem volt súlya.

II.

Magyarország területén porosz toborzók 1722-ben mutatkoztak először.[37] Ez év áprilisában br. Renaud ezredes, kassai parancsnok, két porosz toborzót tartóztatott le, akik Eperjes környékén működtek; ezeket, nemkülönben a Körmöcbányán nem sokkal utóbb elfogott harmadikat, Kassára vitette és vasraverve börtönbe záratta.[38] Valamennyien azt állították magukról, hogy porosz kapitányok;[39] valóban ki is tünt róluk, hogy, bár közülük ketten, és pedig Kogolansky Károly György és Gursky Gáspár lengyel származásúak, sőt ez utóbbi tulajdonképen lengyelországi illetőségű is, de mégis tényleges porosz kapitányok voltak, s az volt a harmadik fogoly, Masko (Maschgo, Macsko) Gyula is. Miután a kassai parancsnok valamennyiüket, továbbá magyarországi segítőtársaikat is, kihallgatta, az egész esetről jelentést tett a haditanácsnak. Bécsben — úgy látszik — egyelőre nem tudták, hogy az adott esettel szemben minő álláspontra helyezkedjenek; megnyugodtak tehát Renaud intézkedéseiben, aki viszont, éppen mert foglyai porosz tisztek voltak, idővel enyhíteni igyekezett helyzetükön; pénzüket kiadatta számukra, a kevésbbé terhelt segítőtársaknak szabad járás-kelést engedélyezett, sőt Masko kapitány lábairól a vasat is levétette.[40]

Ez az enyhe bánásmód felkeltette Cronn kassai hadbíró gyanúját, aki azt hitte, hogy Renaud ezredest a foglyok megvesztegették; feljelentette tehát gróf Pálffy János magyarországi főparancsnoknál, akinek jelentése alapján a haditanács haladéktalanul igazolásra szólította fel az ezredest.[41] Báró Renaud nem késett a gyanúsítás ellen erélyesen tiltakozni és a felvett tanuvallomási jegyzőkönyvek egyidejű be-

[37] Osztrák területen is csak 1720-ban. Báró Sickingen prágai katonai parancsnok jelentése 1720 szeptember. Kriegsarchiv. Hofkriegsrath. Prot. Exped. 1720. nr. 534. p. 1559.

[38] Prot. Exped. 1722. nr. 548. p. 560—61. U. o.

[39] Hadbiztossági előterjesztés 1722 ápr. Prot. Exped. 1722. nr. 548. p. 418. U. o.

[40] A haditanács leirata 1722 szept. 12. Prot. Reg. 1722. nr. 551. p. 890.

[41] 1722 szept. Prot. Exped. 1722. nr. 550. p. 1257. és a haditanács 1722 szept. 12-i leirata. Prot. Reg. 1722. nr. 553. p. 890.

mellékelésével, elégtételt, illetőleg Cronn hadbíró példás megbüntetését követelte;[42] a hadbírót eleinte saját felelősségére be is akarta záratni, a haditanács utasítására azonban elállott szándékától, de továbbra is ragaszkodott az elégtételhez. Minthogy pedig a hadbíró Kogolansky kapitány adataira alapította vádjait, aki úgy nyilatkozott Renaudról, hogy az a foglyok letéti pénzeit hűtlenül kezelte, az ezredes részletes kimutatást terjesztett be a gondjaira bízott összegek felhasználásáról.[43] Az ügy ezzel — bizonyára a parancsnok igazolásával — befejezést nyert; ennek tulajdonítható, hogy báró Renaud 1723 májusában azzal a szokatlan kéréssel fordult a haditanácshoz, hogy engedtessék meg Masko és társai élelmezésének megjavítása a hadbiztossági pénztár terhére;[44] kérését azonban elutasították.[45] Végre 1723 júniusában a haditanács utasítására a porosz tisztek ügye hadbírósági tárgyalás alá került;[46] a periratokat s magát az ítéletet a haditanács vizsgálta felül, amely azután Kogolanskyt fél, Gurskyt, Maskót és társait pedig negyed schillingnyi pénzbírságban marasztalta el. Tekintettel azonban arra, hogy a porosz király időközben már közbelépett a haditanács elnökénél, s bécsi ügyvivője is állandóan sürgette a tisztek szabadonbocsáttatását,[47] a haditanács a király rendeletére valamennyiüket szabadlábra helyeztette.[48]

A Felső-Magyarországban megkísérlett toborzás, mely a vállalkozó tiszteknek egy évnél tovább tartó börtönt eredményezett, a porosz toborzókat a monarchia területéről visszariasztotta. 1725-ben a sziléziai Gross-Gloggauban egy Hofmann János György nevű porosz katona megpróbálkozott ugyan a toborzással, de rajta vesztett, mert elfogatván, ötévi sáncmunkára ítélték,[49] melyet Győrött kellett kiállania,[50] hová báró Liebenberg katonai parancsnok jelentése szerint az el-

[42] 1723 febr. Prot. Exped. 1723. nr. 556. p. 142. 144.
[43] 1723 febr. Prot. Exped. 1723. nr. 556. p. 145. 190.
[44] Prot. Exped. 1723. nr. 556. p. 467.
[45] 1723 május 15. Prot. Reg. 1723. nr. 559. p. 448.
[46] Prot. Exped. 1723. nr. 556. p. 547.
[47] Referatum 1723 jún. Prot. Exped. nr. 556. p. 672—73.
[48] Renaud jelentése 1723 július. Prot. Exped. 1723. nr. 557. p. 719. Riedeshammer János porosz ügyvivő köszönő irata. U. o. p. 846. Haditanács leirata 1723 június 12. Prot. Reg. 1723. nr. 559. p. 533. Ugyanerről a magyar kancellária értesítése június 13-ról. U. o. p. 535. Renaud 1723 július 16-i jelentése a szabadonbocsátásról. Prot. Reg. 1723. nr. 560. p. 644.
[49] A cseh kancellária 1725 ápr. jelentése a haditanácshoz. Prot. Exped. 1725. nr. 572. p. 609—610.
[50] 1725 május. Prot. Exped. 1725. nr. 572. p. 822 és 999.

ítélt 1725 júliusában meg is érkezett.[51] Hofmann csak 1726-ban szabadult ki, miután kijelentette, hogy császári szolgálatba kíván állani.[52] Hasonló sors érte azt a dragonyost is, aki Radkersburgban nagy embereket toborzott alattomban a porosz király számára, s akit a gráci vár börtönébe zártak.[53] Azt a két horvát legényt pedig, akiket egy zenggi polgár 1726 áprilisában állítólag az anhalti herceg számára fogadott fel, de tulajdonképen a porosz királynak szánt, a bécsi hatóságok tartóztatták le és küldték vissza Zenggbe a belső-ausztriai haditanács sürgetésére.[54]

A haditanács, illetőleg a bécsi udvar ezen visszautasító álláspontját az I. Frigyes Vilmos toborzói által Németország különböző vidékein elkövetett visszaélések indokolták. Az 1726 október 12-én Wusterhausenben megkötött államszerződés idejétől fogva azonban, mely államszerződés a porosz királyt szorosabb kapcsolatba hozta a császárral s a pragmatica sanctio érvényét, némi területi kárpótlás (Jülich-Berg) fejében porosz részről is biztosította,[55] Bécs felfogása e tekintetben is megváltozott. Gróf Seckendorf, aki e fontos tárgyalásokat vezette, már 1726 augusztus 1-én figyelmeztette gróf Sinzendorf udvari kancellárt, hogy a császár semmivel sem okozhatna nagyobb örömet a porosz királynak, mint efféle nagytermetű emberek felajánlásával, amint ezt az orosz, angol, francia, dán és svéd udvar már évek óta tervszerűen teszi is.[56] Savoyai Jenő herceghez intézett (október 30-án kelt) levelében is kifejezést adott azon nézetének, hogy a wusterhauseni szerződéssel összefüggésben álló sulzbachi kérdésnek minél eredményesebb rendezése végett igen hasznos volna haladéktalanul intézkedni a tekintetben, hogy a porosz király számára 24 szép szál legényt gyüjtsenek össze Magyar-, Horvát- és Csehországból, akiket azután hajdúknak öltöztetve kellene a király elé vezetni. Seckendorf meg van arról győződve, hogy ilyen ajándékkal többet tudnának elérni, mint akármilyen más fontos érvekkel; egyidejűleg ajánlja is a hercegnek, hogy a toborzás foganatosításával bízassék meg a jelenleg Sopronban tartózkodó Helldorf főstrázsamester,[57]

[51] Prot. Exped. U. o. p. 1155.
[52] Prot. Registr. 1726 július 11. p. 526.
[53] Prot. Exped. 1726. nr. 580. p. 42. és nr. 581. p. 774.
[54] Prot. Exped. 1726. nr. 580. p. 360. és 528.
[55] *V. Loewe:* Preussens Staatsverträge etc. Leipzig. 1913. (Publicationen aus den preussischen Staatsarchiven. 87. k.) 311 s köv. ll. U. o. 311. l. az irodalom is.
[56] *Fr. Förster:* Urkundenbuch. II. (Potsdam. 1835.) 121—22. ll.
[57] Az 1729. szept. 7-i leirat, mely Helldorfnak a toborzást megengedi, valószínűleg ezzel a megbízással függ össze. Prot. Reg. 1729. nr. 612. p. 1027.

mint akinek már volt alkalma megismerni a potsdami gránátosokat. Szükségesnek tartaná végül még 12, de az előbbieknél kisebb, legénynek összeválogatását is más befolyásos tisztek számára, azok barátságának biztosítása végett.[58] Savoyai Jenő a felvetett gondolatot maga is pártolólag terjesztette III. Károly elé,[59] aki azonban csak 20 legény összeválogatásába egyezett bele, ami Seckendorfot nagy zavarba hozta, mert ő Frigyes Vilmosnak már megígérte a 24 embert, abból a felfogásból indulván ki, hogy akkor, amidőn a külföldi udvarok minél nagyobbszámú nagytermetű férfi felajánlásával igyekeznek biztosítani a porosz király jóindulatát, a bécsi udvarnak sem szabad azok mögött maradni; ennek következtében kész volt inkább a sajátjából fedezni a toborzással járó költségeket, csak hogy a király hajlandóságát ne veszélyeztesse. Ezek mellett természetesen a többi 12 legénynek megfogadását is halaszthatatlan szükségnek jelentette ki,[60] sőt utóbb a királynak ígérteken kívül újabb 20 embert is kívánt a befolyásos tisztek számára.[61]

Valószínű, hogy az udvar magáévá tette Seckendorf álláspontját s teljesítette a porosz királynak tett ígéretét, sőt báró Gotter szász-gothai követnek még külön engedélyt is adott nagytermetű legények toborzására.[62] Ezzel a jég meg volt törve. Minthogy a Potsdamba küldött ujoncok arra mutattak, hogy Magyarországban érdemes toborozni, s politikai tekintetek a toborzókat különben sem gátolták, a hivatalos és nem hivatalos toborzók kezdték ellepni az ország területét. 1729-ben inkább a tengerpart vidékeire vetették magukat, honnan a haditanács engedélyéből 4 embert szállítottak ki Bécsen át Berlinbe;[63] 1730-tól kezdve azonban jobbára Felső-Magyarország területén vadásztak. Így 1730 nyarán Eperjes környékén feltűnt egy Turnovsky nevű lengyel származású porosz őrnagy, aki egy Korotnoki nevű magyar nemessel együtt toborzott — természetesen a hatóságok tudomása nélkül — a parasztság körében. Gróf D'Apponte eperjesi parancsnok kiadta ugyan a rendeletet ezek elfogatására,[64] azonban —

[58] *Fr. Förster:* Urkundenbuch. II. 179—180. ll.

[59] 1726 nov. 9-i levele gróf Seckendorfhoz. *Förster:* II. 182. l.

[60] Levele Savoyai Jenő herceghez, 1726 nov. 26. *Fr. Förster:* II. p. 189—90.

[61] 1727 febr. 12-i levele ugyanahhoz. *Förster:* Friedrich Wilhelm I. etc. III. k. (Potsdam. 1835.) p. 356.

[62] I. Frigyes Vilmos 1727 május 10-i levele gróf Seckendorfhoz. *(Förster:* III. p. 247.), 1728 márc. 2-i és 15-i levelei ugyanahhoz. *Förster:* III. p. 264.

[63] Prot. Registr. 1729. nr. 611. p. 532. (Kriegsarchiv. HKR.)

[64] D'Apponte jelentése 1730 aug. Prot. Exped. 1730. nr. 617. p. 1587.

D'Apponte szerint — gróf Szirmay sárosmegyei főispán nemtörődömsége miatt eredménytelenül;[65] mindössze négy már felfogadott parasztot sikerült elfogatnia, akiket azután vasraverve és napi egy adag kenyérre szorítva, Eperjesen lezáratott.[66] Korotnoki ezalatt a Szepességen kalózkodott, s midőn a lőcsei parancsnok egy különítményt küldött elfogatására, a vele levő porosz és lengyel toborzótisztekkel együtt a lengyel fennhatóság alatt álló Lubló várában vonta meg magát.[67] Ugyanekkor Abauj és Bereg megye területén is feltűntek a toborzók, akik azonban csakhamar hurokra kerültek.[68]

A hivatalos engedéllyel bíró toborzók munkája már eredményesebb volt; ezeket a hatóságok is támogatták, mert a jó eredmény jelentékeny anyagi előnyöket biztosított számukra. 1730-ban Buda,[69] 1731-ben Eperjes[70] és Temesvár[71] környékén tűnik fel egy-egy toborzó hatósági támogatással, sőt maga gróf Pálffy János tábornagy is segítette az I. Frigyes Vilmostól Magyarországba küldött Wälsch Ábrahám nevű zsidót négy ujonc megszerzésében, akikért a király Potsdamban 2000 tallért fizetett le az ügynök kezeihez.[72]

A bécsi udvar engedékenysége I. Frigyes Vilmos iránt még inkább fokozódott akkor, amidőn a porosz király Anglia, Hannover és Hollandia példájára 1731-ben a Habsburg-háznak a pragmatica sanctióban megállapított leányági örökösödési sorrendjéhez nemcsak hozzájárult, hanem azt is megígérte, hogy a német birodalmi gyűlésen is teljes erejével közre fog működni annak elfogadtatása érdekében.[73] De igen értékes volt Frigyes Vilmosnak állásfoglalása a bécsi udvarnak a lengyel trón megüresedése esetén Oroszországgal egyetértés-

[65] D'Apponte jelentése 1730 szept. Prot. Exped. 1730. no. 617. p. 1830.

[66] D'Apponte 1730 szept. jelentése. Prot. Exped. 1730. no. 617. p. 1853.

[67] Hoger lőcsei parancsnok jelentése. 1730 szept. Prot. Exped. nr. 617. p. 1834.

[68] Prot. Exped. 1730. nr. 617. p. 1868.

[69] Prot. Exped. 1730. nr. 618. p. 2099. és Prot. Registr. 1730. nr. 622. p. 1363.

[70] Prot. Exped. 1731. nr. 626. p. 1029. és p. 1083. Prot. Registr. 1731. nr. 630 p. 693.

[71] Prot. Exped. 1731. nr. 627. p. 1260. Prot. Registr. nr. 631. p. 688.

[72] „Der Jude Abraham Wälsch die 4 Recruten wohl abgelieffert und sich davon gut aquittirt habe." — I. Frigyes Vilmos 1731 szept. 5-i levele gróf Pálffy Jánoshoz. (Eredetije gróf Pálffy-család senior. levéltára, Pozsony. Arm. IX. Lad. 1. fasc. 1.)

[73] 1731 június 26, illetőleg aug. 7-én kelt hivatalos államnyilatkozat. *Loewe:* Preussische Staatsverträge. p. 397—99.

ben javasolt tervei mellett (1732),[74] úgy, hogy ezek hatása alatt VI. (III.) Károly indíttatva érezte magát a porosz toborzások tekintetében a legmesszebbmenő engedményekre. Innen van az, hogy a haditanács 1732 szeptember 26-án körrendeletet bocsátott ki valamennyi lovas- és gyalogezredhez, arra szólítván fel azokat, hogy egy év leforgása alatt külön-külön egy-egy nagytermetű embert állítsanak elő a porosz király számára akár toborzás, akár pedig saját állományukból való átengedés útján.[75] E rendelet természetesen nem érintette a porosz toborzók vállalkozásait, akik ezután is fáradhatatlanul kutattak magastermetű ujoncok után, de mint az adatok mutatják, nem nagy eredménnyel. Eperjes környékén újból feltűnt a most már porosz hadnagyi tisztet viselő Korotnoki, akinek azonban az volt az első dolga, hogy báró Szentiványi beregmegyei főispánnak három szolgáját elcsalta. A főispán nem késett orvoslást kérni a haditanácstól, amely 1732 szeptember 20-án arra utasította D'Apponte eperjesi parancsnokot, hogy báró Szentiványi embereinek visszaszerzésében haladéktalanul működjék közre, esetleg karhatalom igénybevételével is,[76] Korotnokit pedig egyidejűleg hívja fel arra, hogy az ezen vidéken való toborzásoktól tartózkodjék.[77]

Az 1732 szeptember 26-i körrendelet azonban nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak. Az ezredparancsnokok egymásután küldték be a haditanácshoz nemleges jelentéseiket,[78] s csak igen kevés ezredparancsnok volt abban a helyzetben, hogy eredményről adhatott számot. Így báró Magauly, a Starhemberg-ezred parancsnoka, 1733 januáriusában jelentette, hogy egy gránátosát átadta az átvétellel megbízott porosz hadnagynak,[79] miután az illető a haditanácstól megkövetelt feltételeknek megfelelően, önként jelentkezett porosz katonai szolgálatra és miután az átvevő porosz tiszt a felpénzt megtérítette.[80] Hasonló feltételek mellett sikerült neki 1733 májusában egy másik ujoncot is Berlinbe szállítani.[81] Ered-

[74] *Loewe:* Preuss. Staatsverträge. 430. s köv. ll.

[75] Prot. Exped. 1732. nr. 636. p. 1687. és Prot. Exped. 1732. nr. 639. nr. 1105. Az egyes parancsnokok erre vonatkozó jelentései 1732 októberétől. U. o. p. 1724, 1726, 1863, 1883 stb.

[76] 1732 szept. 19—20, szept. 25. Prot. Registr. 1732. nr. 639. p. 1061, 1066, 1093, 1239.

[77] 1732 okt. 22. Prot. Registr. 1732. nr. 639. p. 1209.

[78] Prot. Registr. 1732. nr. 639. p. 1331, 1357, 1358—59; Prot. Exped. 1733. nr. 642. p. 326, 737, 790, 799, 900, 902; Prot. Reg. 1733. nr. 644. p. 1097. stb.

[79] Prot. Exped. 1733. nr. 642. p. 27, 54.

[80] Prot. Exped. 1733. nr. 642. p. 111 és 119.

[81] Prot. Exped. 1733. nr. 642. p. 752.

ményről számolt be kívüle még Rodowsky ezredes,[82] Giey alezredes, aki ezredének állományából két embert,[83] báró Roth Hütter-ezredbeli főstrázsamester, aki egy 6 láb és 2 hüvelyk magas katonáját engedte át 1733 júniusában,[84] s végül Hasslingen ezredes, a Heister-ezred parancsnoka, aki Schultze porosz kapitánynak három embert adott át az előírt feltételek mellett.[85]

Mindez azonban silány eredmény volt, miért is a haditanács 1733 április 29-én megujította az 1732 szeptember 26-i körrendeletet,[86] de egyúttal figyelmeztette az ezredparancsnokokat, hogy míg egyrészt ne tűrjék, hogy a porosz toborzótisztek a toborzás címe alatt a legénységet szökésre csábítsák,[87] másrészt ők maguk is tartózkodjanak mindennemű erőszakoskodástól és cselfogástól, s a felfogadott legénységnek minden egyes alkalommal adják világosan értésére, hogy a porosz király szolgálatába fognak jutni.[88] A titkos porosz toborzók ellen hozott korábbi intézkedések természetesen továbbra is érvényben maradtak, a gyakorlatban azonban igen enyhén alkalmazták azokat. Így mikor gróf Pálffy János 1733 nyarán Zsolnán letartóztatta Heinzl János Antalt s vele együtt Löbl zsidót és segédjét, a haditanács 1733 június 17-én azonnal arra utasította, hogy Heinzlt s a már felfogadott két nagy rekrutát, nemkülönben a két zsidót is némi büntetés kirovása után bocsáttassa szabadon,[89] s bár Pálffy a vett utasítás ellen nem késett kifejezni aggodalmait, a haditanács változatlanul ragaszkodott korábbi rendeletéhez.[90] Pedig Pálffy egyike volt azoknak, akik a porosz toborzásokat idáig a legmesszebbmenő előzékenységgel támogatták. I. Frigyes Vilmos ebbeli szolgálatai elismeréséül már 1732 tavaszán két porosz lóval ajándékozta meg,[91] s mikor azokat gróf Pálffy a lotharingiai hercegnek adta, a porosz király újabbak küldését helyezte kilátásba, mert az ajándékozás — úgymond — nagy örömet szerez neki.[92] Az ő közreműködését kérte akkor is,

[82] Prot. Exped. 1733. nr. 642. p. 326.
[83] Ugyanott p. 942 és 1046.
[84] Prot. Exped. 1733. nr. 642. p. 1059.
[85] Prot. Exped. 1733. nr. 644. p. 2299. 1733 decemberéből.
[86] Prot. Reg. 1733. nr. 647. p. 547.
[87] 1733 márc. 18. Prot. Registr. nr. 647. p. 295.
[88] 1733 május 30-i utasítás. Prot. Registr. 1733. nr. 648. p. 669.
[89] Prot. Registr. 1733. nr. 648. p. 736.
[90] 1733 június 24-ről. Prot. Registr. 1733. nr. 648. p. 762.
[91] I. Frigyes Vilmos 1732 május 6-i levele. Eredetije gróf Pálffy-család senior. levéltára, Pozsony. Arm. IX. lad. 1. fasc. 1. 1. fasc. 1.
[92] I. Frigyes Vilmos 1732 június 19-i és aug. 19-i levelei. Eredetiben ugyanott.

amidőn Salomon Johanan, a király zsidó élelmezési biztosa, egy 6 láb és 2 hüvelyk magas embert hajtott fel a potsdami gárda számára, akinek kiszállíttatása azonban kérdéses volt.[93] A tábornagy teljesítette a király óhajtását, sőt nem sokkal utóbb egy másik „szép rekrutát" is szerzett neki,[94] s megígérte, hogy saját hatáskörén belül gondoskodni fog arról, hogy az egyes ezredek a már ismertetett körrendeletnek minél pontosabban megfeleljenek.[95] Hogy később mégis szigorúan kívánta alkalmazni a toborzások tárgyában kiadott rendeleteket, annak oka abban keresendő, hogy a toborzások terén súlyos visszaélések kaptak lábra, melyek rendszerré kezdtek válni. A porosz toborzók általában nem elégedtek meg a számukra engedélyezett mennyiséggel; ha az engedély egyszer már kezükben volt, annyi ujoncot toboroztak, amennyire alkalmuk nyílt. Ez akkor tűnt ki leginkább, mikor Besztercebányán 1733-ban elhalt Schönberg porosz hadbiztos, s akinek „hagyatékában" 5 már felfogadott nagy embert találtak; a városi hatóság azokat egyelőre őrizet alá tétette, minthogy azonban a bécsi porosz követségi titkár állandóan sürgette kibocsáttatásukat és Berlinbe való szállíttatásukat, a magyar udvari kancellária nem akart nagyobb nehézségeket támasztani e kérdésben, de különösnek találta, s ennek kifejezést is adott, hogy akkor, amidőn az egész ország területéről 8, legfeljebb 10 ember kiszállítása volt csupán engedélyezve, Besztercebánya egyedül adta a kontingens felét; éppen azért javasolta, hogy ezen eset kapcsán kérdeztessék meg a helytartótanács, hogy eddig hány embert vittek ki Magyarországból a porosz király számára.[96]

A helytartótanács jelentését nem ismerjük, de az eredmény felől aligha lehet kétségünk. Bécsben mindamellett nem vették túlságos tragikusan a dolgot; ha nyilvánosságra jutottak is a visszaélések, a haditanács óvakodott a kiadott rendeletek betű szerint való alkalmazásától és inkább arra törekedett, hogy a felmerülő eseteket lehetőleg mindkét fél megelégedésére intézze el. Ez az álláspont teszi érthetővé a komáromi toborzóközpontnak évekig tartó működését is.

III.

A komáromi vár másodparancsnoka, gróf Castelli Sándor ezredes, majd vezérőrnagy, 1732 óta vett részt fokozottabb

[93] I. Frigyes Vilmos 1732 június 11-i levele. Eredetiben u. o.
[94] I. Frigyes Vilmos 1732 augusztus 16-i levele. Eredetiben u. o.
[95] I. Frigyes Vilmos 1732 november 5-i levele. Eredetiben u. o.
[96] Orig. Refer. 1733. nr. 43. Országos Levéltár Kanc. osztály (Budapest).

mértékben a porosz toborzásokban; buzgalmáért a porosz király rendjellel tüntette ki,[97] ami Frigyes trónörökös (a későbbi II. Frigyes) szerint nagy kitüntetés volt, mert a király nem szívesen részesített ebben idegen állampolgárokat. Castelli nem annyira Frigyes Vilmos, hanem főként a trónörökös részére toboroztatott, aki utóbb tudvalevőleg teljesen osztozott atyja szenvedélyében s óriási összegeket áldozott ilyen célokra.[98] Castelli 1732 őszén a porosz szolgálatban álló Salamon Izsák segítségével már több ujoncot szállíttatott ki Ruppinba,[99] a trónörökös másik zsidó biztosa, Joël pedig ugyancsak 1732 őszén újabb öt legényt csempészett át a határon Castelli segítségével, kettőt pedig lefoglalózott.[100] Úgy látszik, mindez símán, a hatóságoktól nem akadályoztatva ment végbe, ami a vállalkozó szellemű komáromi másodparancsnokot csak fokozottabb tevékenységre késztette. Castelli 1732 december 2-án már arról értesíthette a trónörököst, hogy újabb 10 ujonc vár elszállíttatásra, akiknek átvételére azután Frigyes haladéktalanul Komáromba küldte a szállítás bonyodalmait gyakorlatból jól ismerő Joëlt,[101] nem sokkal utóbb pedig Saldern kapitányt is Castelli mellé rendelte segítségül;[102] hogy a toborzás valóban nekilendült, az is mutatja, hogy a trónörökös indíttatva érezte magát arra, hogy Castellit saját arcképével megajándékozza.[103]

Castelli 1733-ban egyébként a haditanácstól is engedélyt kért arra, hogy Komárom vidékén négy embert fogadhasson fel a porosz trónörökös ruppini százada számára. Mikor azután az engedélyt elnyerte, azzal a kéréssel állott elő, hogy engedtessék meg neki a szabad toborzás más magyarországi megyékben is, ami a helytartótanácsot rendkívül meglepte, mert a már megadott engedély, s a benyujtott újabb folyamodvány ellentétben állott az 1733 április 20-i királyi rendelettel, amely a toborzásokat, illetve a határon való átkeléshez szükséges útlevelek kiállítását esetről-esetre királyi engedélyhez kötötte.[104]

[97] I. Frigyes Vilmos 1732 május 24-i levele Castellihez. Eredetije gr. Keglevich-ltár. Orsz. levéltár.

[98] V. ö. Demeradt 1733 július 18-i jelentésével. Corr. Preussen. Bécsi Staatsarchiv.

[99] Frigyes 1732 okt. 27-i levele. Eredetije gr. Keglevich-ltár. Orsz. levéltár.

[100] Frigyes 1732 nov. 23-i levele. Eredetiben u. o.

[101] Frigyes 1732 december 15-i levele. Eredetiben u. o.

[102] Frigyes 1733 január 30-i és március 3-i levelei. Eredetiben u. o.

[103] Frigyes 1733 szeptember 30-i levele. Eredetiben u. o.

[104] A helytartótanács 1733 aug. 5-i felterjesztése. Mellékelve a haditanács 1733 jún. 24-én kelt engedélye és Castelli folyamodványa 1733 aug. 11-ről. Orsz. lt. Litterae cons. regii locumten. a. 1733. nr. 263.

A haditanács azonban, tekintettel a két udvar közt fennálló és a Bécs részéről féltve ápolt barátságos viszonyra,[105] szemet hunyt a komáromi másodparancsnok üzelmei felett, aki 1733 végén a porosz zsidó felhajtók közreműködésével szinte egész Felső-Magyarországra kiterjesztette tevékenységét. Maga Saldern kapitány is nagy elismeréssel adózott Castelli érdemeinek, a trónörökös sem késett hálás érzelmeinek meleg szavakban kifejezést adni, bár Frigyes örömét megrontották a zsidó felhajtók által elkövetett visszaélésekről vett hírek és az elszámolások körül tapasztalt visszaélések; figyelmeztette is Castellit, hogy a jövőben nekik semmit se előlegezzen, de ha azok ujoncokat szállítanak hozzá, csak fogadja fel azokat, s majd gondja lesz a költségek mielőbbi megtérítésére. Jellemző különben a trónörökös tájékozottságára az, hogy egyik levelében ő maga hívta fel Castelli figyelmét arra, hogy gróf Pálffy Miklós birtokában is van egy 6 láb és 1 hüvelyk magas ember, Tokaj környékén pedig egy 6 láb és 2 hüvelyk magas legény található, kiknek megszerzését fölötte kívánatosnak tartotta.[106]

A toborzások általában, de főleg ha feltűnő példányok megszerzéséről volt szó, természetesen sok pénzébe kerültek a trónörökösnek. Frigyes nem is sajnálta a pénzt toborzóitól, de az adósságcsinálást gyűlölte, mert — s talán nem alaptalanul — visszaéléseket sejtett mögöttük. Mikor Castelli 1733 november 28-án arról értesítette, hogy Salamon Izsák 1763 rénes forinttal tartozik már neki, a trónörökös mindössze 763 forint megtérítését vállalta magára olyformán, hogy Hierschel Mayer bécsi megbízottja útján az összeget Castelli számára kiutaltatta; a fennmaradó 1000 forintot azonban Salamon Izsák atyjával fizettette meg,[107] annyival is inkább, mert — úgymond — maga is rájött arra, hogy ügynökei rászedték. Jóllt különben rövidesen be is záratta, Castellinek pedig felhatalmazást adott arra, hogy szükség esetén Salamon Izsákkal szemben megfelelő módon eljárhasson.[108] Castelli ezzel szabad kezet nyert s a toborzások újult erővel megindultak. 1734 februáriusában újabb 4 ujoncot szállíttatott át a határon[109] Bürgl (Bergl) zsidó segítségével, akit toborzómunkájában Castelli közbenjárására a budai katonai parancsnokság is támogatott. A februári szállítmány azonban erede-

[105] „Nachdeme dermahlen zwischen dem Römischen Kaiser und Königl. preussischen Hof eine sehr genaue Einverständnus und Freundschaft unterhalten wirdet" etc. A haditanács 1733 június 24-i engedélye Castellinek. Orsz. ltár. id. helyen.

[106] Frigyes 1733 december 2-i levele Castellihez. U. o.

[107] 1733 december 12-i és dec. 25-i levelei. U. o.

[108] Frigyes 1733 december 17-i levele. U. o.

[109] Frigyes 1734 február 21-i levele. U. o.

tileg nagyobbnak ígérkezett. Bürgl ugyanis Vas megyében is szerencsét próbált s egy nagytermetű legényt akart kicsempészni a határon. Az eset Rosty alispán tudomására jutott, aki a zsidót azonnal lecsukatta s a legényt hazaengedte.[110]

Ez a kísérlet, mely a hivatalos fórumokat is foglalkoztatta, Castellit mégis nagyobb óvatosságra intette, aki belátta, hogy tanácsos lesz legalább a formai követelményeknek eleget tenni; innen van az, hogy 1734 márciusában külön felterjesztésben kért engedélyt a haditanácstól 12, esetleg annál is több embernek toborzására a porosz király számára.[111] Az engedélyt el is nyerte, de azzal a kikötéssel, hogy Magyarország területéről lehetőleg ne szállítson ki embereket, s általában a toborzott ujoncok önként, s ne kényszernek engedve vállalkozzanak porosz szolgálatra.[112] Castelli azonban nem teljesítette a feltételeket; zsidó felhajtói sok visszaélést követtek el a toborzások alkalmával, sőt utóbb már Somogy vármegyében is erőszakoskodtak, úgy, hogy gróf Pálffy János kénytelen volt erről jelentést tenni a haditanácsnak,[113] mely Castellit felelősségre vonta s a toborzások folytatását megtiltotta.[114] S bár a komáromi másodparancsnok azzal védekezett, hogy neki semmi tudomása sem volt az emberei által elkövetett visszaélésekről, a haditanács hajthatatlan maradt s még azt sem engedte meg Castellinek, amit pedig ez különösen kért, hogy szerteküldött emberei legalább néhány embert fogadhassanak fel, hogy költségei megtérüljenek.[115]

A haditanács álláspontja teljesen indokolt volt, mert pl. a Castelli és a porosz trónörökös közt ezen idő alatt folyt levélváltás is azt mutatta, hogy a toborzás eredménye elérte az engedélyezett létszámot. Ebben a trónörökös két felhajtójának, Joëlnek és Salamon Izsáknak is volt részük, akikkel Frigyes a Castellinek adott engedély hírére új és pontos egyezséget kötött, hogy a jövőben több visszaélés ne legyen lehetséges.[116] Erre annyival is inkább szükség volt, mert utóbb kitűnt, hogy Frigyes emberei a már bevallott és kifizetett adós-

[110] A magyar kancellária jelentése 1734 január és Castelli felelete 1734 febr. Prot. Expedit. 1734. nr. 652. p. 135—36 és 371. (Kriegsarchiv. HKR.) Litt. cons. locumten. 1734. nr. 18. (Orsz. ltár.)

[111] Prot. Expedit. 1734. nr. 652. p. 615.

[112] 1734 ápr. 16. Prot. Expedit. 1734. nr. 656. p. 568. A haditanács u. erről a magyar kancelláriát is értesítette. (1734 ápr. 16.) Prot. Exped. 1734. nr. 656. p. 639.

[113] 1734 nov. Prot. Expedit. 1734. nr. 653. p. 1973.

[114] 1734 nov. 20. Prot. Expedit. 1734. nr. p. 1605.

[115] 1734 dec. 11. Prot. Expedit. 1734. nr. 658. p. 1701. (Kriegsarchiv. HKR.)

[116] Frigyes 1734 június 10-i levele Castellihez. Gr. Keglevich-lt. Orsz. ltár.

ságokon kívül még 1200 forinttal tartoznak Castellinek, aki egyébiránt 1734 júliusában 4 ujoncot szállított ki Berlinbe a trónörökös, s kettőt a király számára.[117] Ugyanazon év novemberében Joël és Salamon 6 embert fogadtak fel, ők legalább ennyit jelentettek be a trónörökösnek, aki nem vonakodott ugyan megtéríteni a megállapodás értelmében nekik járó díjakat, azonban a mult eseteken okulva, csak akkor volt hajlandó fizetni, ha Castelli igazolja, hogy a zsidók ott semmiféle adósságot nem csináltak.[118] Frigyes gyanúját Castelli november 14-i jelentése teljes mértékben igazolta; a zsidók tényleg sok adósságot csináltak, de a trónörökös egyelőre nem tudott velük szemben eljárni, mert Joël és társa közben, állítólag adósságaik rendezése végett, ismét Komárom felé vették útjukat.[119] Nemsokára azonban kitűnt, hogy miért volt oly sürgős a két zsidónak a mondott ürügy alatt a porosz területről mielőbb eltünni. Castelli ugyanis november 27-én a porosz király környezetéből azt az értesítést nyerte, hogy Joël és Salamon a Castelli támogatásával megszerzett legénységet részint a trónörökösnek, részint más tábornokoknak szokták eladni a lehető legdrágábban; olyanformán, hogy a trónörököstől kapott átalányösszegen megfogadták a legénységet, de a vételárat nem vallották be, hanem az ujoncokat az általuk megszabott magasabb áron adták azután el Berlinben vagy Ruppinban; az értesítés szerint a porosz király látja belőlük a legkevesebbet, miért is Castelli sem számíthat a király részéről semmiféle elismerésre. Pedig a komáromi másodparancsnok 1734 őszén a király számára egy különösen szép példányt küldött, akit azonban a zsidók másnak adtak el; egy másik 6 láb magas ujoncát Rosen porosz kapitány útján akarta Potsdamba eljuttatni, a kapitány azonban századparancsnok lévén, az ujoncot magának tartotta meg.[120] Jobbék utóbb azzal védekeztek a trónörökös előtt, hogy a szóban forgó nagy embert ők saját pénzükön fogadták meg, s mindössze csak annyit voltak hajlandók beismerni, hogy a Rosentól átvett ujonc ára nincs kiegyenlítve;[121] tekintve azonban, hogy december elején megérkeztek a már előbb bejelentett ujoncok, a trónörökös sem bolygatta tovább a dolgot.

Kétségtelen, hogy Castelli buzgólkodása sem volt önzetlen; a toborzások bizonyára nagy jövedelmet jelentettek neki, innen van az, hogy a haditanács 1734 december 11-i tiltó ren-

[117] Frigyes 1734 július 21-i levele u. ahhoz. U. o.
[118] Frigyes 1734 nov. 15-i levele u. ahhoz. U. o.
[119] Frigyes 1734 november 26-i levele u. ahhoz. U. o.
[120] Schach v. Wittenau 1734 nov. 27-i levele u. ahhoz. U. o.
[121] Frigyes 1734 december 19-i levele u. ahhoz. U. o.

delete ellenére sem szüntette meg összeköttetéseit Jo lékkel, hanem — egy újabb engedély alapján[122] — tovább folytatta a toborzásokat; 1735 elején ismét 4 ujoncot szállíttatott ki Frigyes Vilmos számára, akit azonban az új szállítmány csak részben elégített ki, mert kettő közülük nem ütötte meg a mértéket.[123] 1735 áprilisában egy teljesen kifogástalan példánnyal kedveskedett a királynak;[124] s a sorozat kétségkívül folytatódott volna, ha a haditanács az 1735 február 2-i engedély szoros betartásához nem ragaszkodott volna. Ez az engedély ugyanis csak néhány emberről szólt, Castelli viszont az áprilisi szállítmánnyal tulajdonképen túllépett a megengedett mértéken s ennek következtében a haditanács indokoltnak tartotta a toborzási engedély megvonását.[125] Castelli — eddigi szokásához híven — természetesen újból megkísérelte a meghosszabbítás kieszközlését, elsősorban anyagi érdekeire hivatkozva,[126] a haditanács azonban nem vonta vissza a tilalmat.[127] A sikertelenség azonban korántsem vette el Castelli bátorságát; 1735 szeptemberében ismét engedélyt kért a tanácstól 3—4 ember toborzására,[128] s az — bizonyára magas pártfogók, vagy talán a porosz udvar bécsi ágensének közbenjárására — még egyszer megadta a kívánt engedélyt, hangsúlyozva azonban, hogy ez az utolsó eset s hogy neki a jövőben semmi körülmények között sem fog újabb toborzási engedélyt adni.[129] Castelli mindamellett nem vette komolyan a haditanács kijelentését; a toborzásokat a gyakorlatban eddig alkalmazott, bár nem éppen kifogástalan eszközök igénybevételével folytatta, úgy, hogy a tanács a további toborzásokat eltiltotta,[130] s az időközben komáromi parancsnokká előlépett Castellinek ez ügyben előterjesztett kérésére csupán az újabban felfogadott négy ujoncnak kiszállítását engedélyezte, de egyébként a tiltó rendeletet, gróf Pálffy János tájékoztatásai alapján, a maga részéről véglegesnek tekintette.[131] Castelli a magyar

[122] 1735 febr. 2. Prot. Expedit. 1735. nr. 666. p. 177. (Kriegsarchiv.)

[123] 1735 febr. 5-i levél u. ahhoz. Gr. Keglevich-ltár. Orsz. ltár.

[124] I. Frigyes Vilmos 1735 május 20-i levele Castellihez. U. o.

[125] 1735 aug. 31. Prot. Expedit. 1735. nr. 668. p. 1401. (Kriegsarchiv.)

[126] 1735 aug. Prot. Expedit. 1735. nr. 663. p. 1542.

[127] 1735 aug. 31. Prot. Expedit. 1735. nr. 668. p. 1401.

[128] Prot. Expedit. 1735. nr. 663. p. 1752.

[129] 1735 szept. 21. Prot. Expedit. 1735. nr. 668. p. 1496.

[130] 1735 dec. 14. Prot. Expedit. 1735. nr. 669. p. 1896.

[131] 1735 dec. 31. Prot. Expedit. 1735. nr. 669. p. 1984. Gr. Pálffy János befolyására l. Prot. Exp. 1735. nr. 669. p. 1893.

toborzások krónikájában ettől fogva valóban nem szerepelt többé.[132]

Annál többet foglalkoztatták a magyar hatóságokat a porosz zsidó toborzók, köztük elsősorban Joël Sámuel Levin. Ez eleinte Castelli utasításai szerint járt el a toborzásokban; mikor azonban Castelli és Frigyes porosz trónörökös közt a függő tartozások kérdése miatt megszakadt az üzleti összeköttetés, sőt Castelli Saldern porosz kapitány toborzásait is igyekezett lehetőleg akadályozni,[133] Joël, kinek magának is volt elszámolni való ügylete a komáromi parancsnokkal,[134] a maga felelősségére kezdett toborozni Galgóc környékén. Gróf Erdődy György azonban elfogatta és lecsukatta, az esetről pedig jelentést tett a helytartótanácsnak, amely arra utasította a grófot, hogy a zsidót állíttassa úri szék elé, s ha az súlyosabb visszaélést bizonyítana Joëlre, haladéktalanul tegyen jelentést Pozsonyba. Gróf Erdődy az utasítás értelmében járt el; az úri szék azonban bírói eljárás útján megállapította, hogy Joël a szemérmetlenül űzött toborzáson kívül nem követett el büntetendő cselekményt, miért is a zsidót szabadlábra helyezte, de Galgóc környékéről kitiltotta. Joël a kihallgatás alkalmával azzal védekezett, hogy a toborzások tulajdonképeni irányítója Castelli komáromi parancsnok volt, az ő szerény feladata csupán a kiszállítandó legények megmérésére és kifizetésére szorítkozott; de bevallotta, hogy idáig mintegy 170 embert szállított ki Poroszországba; legutóbb Galgócon is sikerült egy szép szál legényt felfedeznie, akinek megszerzése végett egy galgóci embernek aranyórát is igért, kísérlete azonban balul ütött ki.[135]

A Joël által bevallott adat a kormányt mégis megdöbbentette, mert utóvégre még sem lehetett közömbösen nézni a kiváló katonaanyagnak az országból való kiszállíttatását. Az 1735 november 3-i királyi rendelet valóban szigorú korlátok közé szorította a toborzásokat, amennyiben kimondta, hogy a királynak, vagy a helytartótanácsnak esetről-esetre kiadandó engedélye, illetőleg az ez alapon kiállított útlevél nélkül tilos

[132] A Keglevich-ltár iratai alapján írt *Bottka Tivadar:* Új Magyar Múzeum. X. évf. I. k. 169—77 ll. — Századok. 1882. 659—61. Mitteilungen des K. u. K. Kriegsarchivs. 1882. *Ballagi A.:* id. tan. 61. l.

[133] V. ö. Frigyes trónörökös 1735 okt. 16-i levelével. Gr. Keglevich-ltár. Orsz. ltár.

[134] Castelli 1735 aug. átirata a lipótvári parancsnokhoz. Prot. Expedit. 1735. nr. 663.

[135] A helytartótanács 1735 okt. 7-i fölterjesztése. Litt. cons. loc. a. 1735. nr. 433. Orsz. ltár.

bárkit is kiszállítani az ország területéről a legsúlyosabb következmények terhe alatt. A helytartótanács a rendeletet tudomásul vette s ezt valamennyi törvényhatósággal közölte is, de egyúttal rámutatott, hogy addig, míg az 1735 július 27-i rendelet érvényes, amely a nagy emberek kiszállítását a haditanács útleveleinek felmutatásától teszi függővé,[136] eredményt e téren nem lehet várni.[137] Ennek a felszólalásnak volt következménye az 1735 december 14-i rendelet, mely a katonai parancsnokságokat is arra utasítja, hogy császári engedély nélkül a porosz király számára való toborzások nem engedhetők meg.[138]

A kiadott korlátozó rendeleteket nemcsak a komáromi toborzó központ napvilágra jutott visszaélései tették indokolttá, hanem általában az egész királyság területén rendszerré vált toborzások nagy méretei is. Az utóbbi évek alatt a komáromi mintára az ország különböző vidékein egymásután létesültek toborzó ügynökségek, részint porosz tisztek, részint a porosz udvartól fizetett, vagy valamiféle kitüntetésben részesített császári tisztek közvetlen és közvetett vezetése alatt, kiknek munkáját a bécsi porosz ügyvivők irányították. Erdélyben 1733 végén jelentek meg először a porosz toborzók,[139] akik 1735 folyamán szabályszerű engedéllyel több embert szállítottak ki Poroszországba;[140] figyelmük a császári kormányzat alatt álló ú. n. Kis-Oláhországra is kiterjedt, hol 1735 nyarán Krisbach Péter hat embert fogadott fel a porosz király számára.[141] Egyidejűleg megpróbálkoztak a porosz toborzók a déli határvidékeken is; de míg Arad vidékén alig tudtak eredményt felmutatni,[142] addig Belgrád környékén 1734 nyarán kilencen vállalkoztak porosz szolgálatra, akiket azonban Marulli lovassági tábornok, belgrádi parancsnok letartóztatott,[143] s csak Kircheisen porosz ügyvivő közbelépésére bocsátott szabadon.[144] Szlavónia területén 1734 őszén két porosz toborzó próbált szerencsét, de minthogy adósságokat

[136] Prot. Expedit. 1735. nr. 668. p. 1238.
[137] Pozsony, 1735 nov. 8. Orsz. levéltár. Litterae cons. locumt. 1735.
[138] Prot. Expedit. 1735 nr. 669. p. 1889. (Kriegsarchiv.)
[139] Prot. Expedit. 1734. nr. 652. p. 60.
[140] Prot. Expedit. 1735. nr. 664. p. 1828 és 1910. Prot. Expedit. 1735. nr. 669. p. 1549.
[141] Prot. Expedit. 1735. nr. 662. p. 178. Prot. Expedit. 1735. nr. 667. p. 1010.
[142] 1735 aug. Prot. Expedit. 1735. nr. 669. p. 1521. Prot. Expedit. 1735. nr. 664. p. 1828. Prot. Expedit. 1735. nr. 669. p. 1549.
[143] 1734 szept. Prot. Expedit. 1734. nr. 653. p. 1687.
[144] Prot. Expedit. 1735. nr. 653. p. 1802.

csináltak, s úgy látszik, egyéb panaszok is merültek fel ellenük, gróf Khewenhüller katonai kormányzó őrizet alá tétette őket.[145] Kétségtelenül a tőlük nyert felvilágosítások alapján kért 1735 nyarán Saldern porosz kapitány is engedélyt a haditanácstól arra, hogy Eszék körül nyolc embert fogadhasson fel;[146] hogy minő eredménnyel, nem ismeretes. Fiume a porosz toborzások történetében elsősorban átmeneti állomásul szolgált, mert az Olaszországban toborzott legénységet 1732 óta csaknem kivétel nélkül Fiumén keresztül szállították ki Poroszországba. De ugyancsak Fiume volt a főhadiszállásuk azon toborzóknak is, akik az osztrák tengerpart lakossága körében folytatták üzelmeiket; hogy minő eszközökkel, arra világot vet a haditanácsnak 1735 július 30-i leirata, melyben felhívja az illetékes katonai parancsnokságok figyelmét arra, hogy állítólag csak porosz toborzópátensekkel ellátott porosz toborzótisztek Görz és Fiume környékén 36 tengerészkatonát fogadtak fel a porosz király számára, amit természetesen nem lehet eltűrni, miért is a toborzótisztek pátensei megvizsgálandók.[147]

Nagyobb fontosságú toborzóközpont volt ezeknél a beszterecebányai, hol — mint említettük — Schönberg porosz hadbiztos állandóan megtelepedett volt, s akinek szerepét 1733-ban történt elhalálozása után Rückershausen porosz hadbiztos vette át. A császári hadbiztosoknak a haditanácshoz küldött jelentései mutatják, hogy az új porosz hadbiztos is teljesen úgy fogta fel feladatát, mint legtöbb toborzótársa, amennyiben a toborzási engedélyekben foglalt megállapítások figyelembevétele nélkül, teljesen önkényesen vezette a toborzásokat. Az egyik jelentés szerint 1735 áprilisában engedély nélkül 5 embert fogadott fel a porosz király számára;[148] a magyar udvari kancellária a vett értesítés alapján az itteni toborzásokat eltiltotta[149] ugyan, minthogy azonban kitünt, hogy az engedély a magyar helytartótanácstól származott,[150] amely Rückershausennek 8 ember toborzására adott engedélyt, de azzal a feltétellel, hogy a porosz szolgálatra jelentkező ujoncok előzetesen gróf Pálffy Jánosnak bemutatandók,[151] a porosz toborzásokat természetesen nem korlátozhatta. Nem

[145] Prot. Expedit. 1735. nr. 653. p. 2170.
[146] Prot. Expedit. 1735. nr. 668. p. 1360.
[147] Prot. Expedit. 1735. nr. 668. p. 1231.
[148] Möller császári hadbiztos jelentése 1735 ápr. Prot. Expedit. 1735. nr. 665. p. 735.
[149] Prot. Expedit. 1735. nr. 662. p. 736.
[150] 1735 április 12. Prot. Expedit. 1735. nr. 667. p. 594.
[151] A magyar udv. kancellária 1735 június 2-i értesítése. Prot. Expedit. 1735. nr. 667. p. 1009.

sokkal utóbb azonban kiderült róla, hogy nem 8, hanem 16 embert szedett össze,[152] akiket bizonyára sikerült is Berlinbe szállíttatnia, mert nincs adatunk arról, hogy akár a haditanács, akár valamely más hatóság közbelépett volna. Általában a legfőbb baj az volt, hogy az ellenőrző hatóságokban ritkán volt annyi lelki erő, hogy a porosz részről szívesen felkínált anyagi előnyöket visszautasították volna. Trenck ezredes, lőcsei katonai parancsnok 1735 decemberében pl. azt jelentette a haditanácsnak, hogy az ő távolléte alatt az ideiglenes ezredparancsnok, Paretti kapitány, egy Görz nevű porosz őrnagyot tiltott toborzáson érvén, az általa már felfogadott ujoncokat őrizet alá tétette; az őrnagy azonban 100 aranyat és egy érdemkeresztet ajánlott fel neki az ujoncok szabadonbocsáttatása fejében s ezzel nemcsak azt érte el, hogy emberei kiszabadultak, hanem azt is, hogy maga Paretti sietett kiállíttatni számukra az útleveleket.[153]

Ha mindezen adatokhoz hozzávesszük a magánosoknak adott toborzási engedélyeket is, aminő volt újabban pl. Porcia Hannibal hercegé 4,[154] Jetze porosz kapitányé 3,[155] gróf Pálffy Jánosé 5—6 emberről[156] stb., megértjük, hogy végre a bécsi udvar is megmozdult s igyekezett gátat vetni a szinte divatossá vált toborzások szertelenségeinek.

IV.

A kiadott rendeletek a toborzásokat egy időre valóban korlátozták; a magyar kancellária újabb felhívására[157] a katonai parancsnokságok is óvatosabban jártak el az itt-ott mutatkozó toborzókkal szemben s igyekeztek alkalmazkodni a rendeletekben foglalt utasításokhoz. La Roche eperjesi parancsnok pl. a városba érkező porosz hadbiztosnak csak akkor engedte meg a toborzásokat,[158] amikor az a haditanács engedélyét előtte felmutatta;[159] a porosz hadbiztos mellett azonban mások is végeztek toborzásokat, természetesen titokban, Eperjes vidékén a porosz király számára, de mikor La Roche ennek nyomára jött, a felfogadott ujoncokkal együtt

[152] A császári hadbiztosok 1735 aug. jelentése. Prot. Expedit. 1735. nr. 663. p. 1491.
[153] Prot. Expedit. 1735. nr. 664. p. 2262 és 2300.
[154] Prot. Expedit. 1734. nr. 653. p. 1661.
[155] U. o. p. 1672.
[156] Prot. Expedit. 1735. nr. 661. p. 444.
[157] 1736 január. Prot. Expedit. 1736. nr. 672. p. 17.
[158] 1736 febr. Prot. Expedit. 1736. nr. 672. p. 195.
[159] 1736 febr. 4. Prot. Registr. 1736. nr. 677. p. 173.

a toborzók is eltüntek a környékről.[160] Gróf Wallis erdélyi katonai parancsnok is nagy körültekintéssel járt el az Erdélyben és a Kis-Oláhországban működő porosz hadbiztossal szemben,[161] akit nyolc ujoncával együtt csak a haditanács közvetlen utasítására engedett át a határon.[162]

Ezen néhány adat azonban arról is tanuskodik, hogy a porosz toborzásoknak — legalább 1736 első felében — nálunk nem volt jelentőségük; a toborzások súlypontja ugyanis ezen idő alatt Olaszországra esett. Magyarország csak annyiban volt érdekelve, amennyiben az ujoncszállítmányokat nagyrészt Fiumén, Laibachon, Grácon és Bécsen keresztül irányították Berlin felé; Tirolon át jobbára az Észak-Olaszországban toborzott legénységet szállították ki Poroszországba.[163] Az olasz toborzásokat többnyire porosz szolgálatban álló dalmát származású tisztek bonyolították le. 1736-ban főként Franovics Pietro kapitány tevékenykedett, aki Nápoly környékéről szállított ujoncokat családostul Berlinbe, akiket azonban a fiumei katonai parancsnok köteles volt ellenőrizni.[164] Ugyancsak a fiumei parancsnok, ez idő szerint Bernetti, hatáskörébe tartozott a horvát széleken történő toborzásoknak ellenőrzése is, amire annyival is inkább szükség volt, mert ezt a területet igen szívesen keresték fel a porosz vállalkozók. 1736 márciusában egy Rehpach (Rebach, Reppach) nevű porosz toborzó üzelmei kerültek nyilvánosságra, akiről kiderült, hogy néhány társával együtt csupán porosz toborzópátensekkel volt ellátva. Bernetti ennek következtében Rehpachot elzáratta, a többieket pedig eltávolíttatta Fiume vidékéről;[165] nem sokkal utóbb azonban a belső-ausztriai katonai parancsnokság (I. Ö. Kriegstelle) utasítására kénytelen volt Rehpachot is szabadon bocsátani,[166] s bár a haditanács az említett parancsnokság intézkedését nem helyeselte, ahhoz szükségből maga is hozzájárult.[167]

A különböző helyeken mutatkozó visszaélések,[168] főleg

[160] A haditanács leirata 1736 ápr. 11. Prot. Registrat. 1736. nr. 678. p. 488.

[161] 1736 május. Prot. Expedit. 1736. nr. 673. p. 855.

[162] 1736 május 16. Prot. Registr. 1736. nr. 678. p. 674. Kircheisen kérése 1736 szept. Prot. Exped. 1736. nr. 674. p. 1802.

[163] 1736 febr. Prot. Expedit. 1736. nr. 672. p. 250.

[164] Prot. Expedit. 1736. nr. 672. p. 246., 268. Prot. Expedit. 1736. nr. 674. p. 1244., 1259. Prot. Registr. 1736. nr. 677. p. 192—193. Prot. Reg. 1736. nr. 679. p. 983.

[165] Prot. Expedit. 1736. nr. 672. p. 475.

[166] 1736 április. Prot. Expedit. 1736. nr. 673. p. 644.

[167] 1736 április 21. Prot. Registrat. 1736. nr. 678. p. 517.

[168] A fentieken kívül Csehországban (Prot. Expedit. 1736. nr. 673. p. 499.), Luxemburgban. (Prot. Exp. 1736. nr. 673. p. 648.)

azonban a tényleges katonaságnak szökésre való rendszeres csábítása porosz toborzók részéről,[169] a haditanácsot arra késztették, hogy a toborzásokat kezdetben ugyan csupán csak Tirolban,[170] utóbb azonban a monarchia egész területén megtiltsa, illetőleg az összes katonai parancsnokságokat a legszigorúbban arra utasítsa, hogy azok kizárólag csak a haditanács engedélyével ellátott toborzók működését engedélyezzék.[171] Kétségtelen azonban, hogy a haditanács, illetőleg az udvar nem bánt fukaron a toborzóengedélyek osztogatásával. 1736 júniusában pl. a császár báró Gottern porosz miniszter kérésére Cseh- és Morvaországban 20 nagy ember toborzására adott engedélyt, mindössze annyi kikötéssel, hogy a toborzásoknál feltétlenül kerülni kell minden visszaélést.[172] Kircheisen porosz követségi titkárnak a Buccari vidékén, gróf Witt porosz őrnagynak általában a Magyarország területén[173] eszközlendő toborzásokra minden nehézség nélkül adtak engedélyt; az erdélyi katonai parancsnokot külön arra utasították Bécsből, hogy a porosz király számára Zeuner hadbiztos által felfogadott 8 ember kiszállíttatása elé ne gördítsen akadályokat,[174] Hanthó aradi parancsnokot viszont arra figyelmeztették, hogy az Arad környékén porosz szolgálatra toborzott ujoncokat előzetesen hallgattassa ki, s ha azok azt vallják, hogy önként vállalkoztak porosz szolgálatra, minden további eljárás nélkül megengedheti kiszállíttatásukat, csupán arra legyen gondja, hogy az engedélyezett szám betartassék.[175]

A toborzóengedélyek ezen bőkezű osztogatása mindamellett nem vetett véget a visszaéléseknek. A porosz aranyak csábító ereje igen nagy volt, s mert azokat bőven adogatták, mindig akadtak vállalkozók. Besztercebánya és Lőcse környékén 1736 derekán egy titokban működő toborzóvállalatot lepleztek le, melynek tagjai, Filiczky Simon és társai, összeköttetésben állottak Kircheisen porosz követségi titkárral; a lőcsei katonai parancsnok a társaságot azonnal elfogatta,[176] a

[169] 1736 febr. 29. Prot. Registr. 1736. nr. 677. p. 283.
[170] 1736 febr. 29. U. o. és 1736 március 12. Prot. Registr. 1736. nr. 678. p. 655.
[171] 1736 június 10 és június 20. Prot. Regist. 1736. nr. 678. p. 849, 864.
[172] 1736 jún. Prot. Expedit. 1736. nr. 673. p. 1016, 1134. Prot. Reg. 1736. nr. 678. p. 668., 785.
[173] Prot. Exp. 1736. nr. 674. p. 1232; Prot. Exped. 1736. nr. 675. p. 2186 és 2225; Prot. Reg. 1736. nr. 679. p. 937. Prot. Registr. 1736. nr. 680. p. 1607 és 1621. Prot. Reg. 1736. nr. 677. p. 391.
[174] Prot. Reg. 1736. nr. 679. p. 1343.
[175] Prot. Registr. 1736. nr. 680. p. 1460.
[176] 1736 július. Prot. Expedit. 1736. nr. 674. p. 1250.

toborzott ujoncokat pedig, akik között két lengyel is volt, egyelőre őrizet alá tétette.[177] A kihallgatás alkalmával kitűnt, hogy nemcsak Lőcse vidékén, hanem az ország területén egyebütt is folytak titokban toborzások;[178] a haditanács — talán példaadás kedvéért — a toborzók elzáratását a maga részéről is helyeslőleg tudomásul vette, a két lengyelre vonatkozólag azonban akként intézkedett, hogy azokat megfelelő útlevelekkel ellátva, csak engedjék ki Poroszországba.[179] Filiczky és társai még 1736 novemberében is fogságban ültek; a haditanács legalább ez év november 10-én kelt leiratában megengedte Trenck ezredes lőcsei parancsnoknak, hogy Filiczkyék számára az ottani katonai élelmezési raktárból adathasson kenyeret.[180] Nem sokkal a lőcsei eset után Pozsonyból is érkeztek hírek toborzási visszaélésekről. A bécsi porosz követ ugyanis arra figyelmeztette a haditanácsot, hogy egy egyszer Bécsben, másszor Pozsonyban lakó Marcus Maier Deitz nevű zsidó titokban három embert akar Dessauba kicsempészni.[181] A haditanács utasítására[182] Lysander pozsonyi várparancsnok előzetes nyomozás után elfogatta De Gueis porosz hadnagyot, aki a porosz követ által felpanaszolt toborzásokban tényleg részt vett, a zsidót azonban nem tudta kézrekeríteni.[183] Ugyancsak Lysander jelentette 1736 októberében, hogy a Sopronban tartózkodó porosz hadbiztosnak szolgáját, aki egy, a porosz király számára felfogadott lengyel ujoncal Sopron felé tartott, egyelőre letartóztatta;[184] a lengyel csak hónapok mulva szabadult ki a fogságból, amidőn t. i. báró Meligni kapitány azzal a kéréssel fordult a haditanácshoz, hogy ezt a lengyelt egy ezredjebeli ujoncal kicserélhesse,[185] amihez a haditanács hozzájárult.[186]

E szórványos adatok a visszaélések lényeges csökkenésére mutatnak, aminek oka bizonyára abban keresendő, hogy a haditanács erősen korlátozta a toborzó-pátensek engedélyezését, az ellenőrzést pedig megszigorította. Innen van az, hogy Bernetti fiumei parancsnokot 1736 december 19-én arra uta-

[177] 1736 július. U. o. p. 1283.
[178] A lőcsei helyettes parancsnok 1736 aug. jelentése. Prot. Expedit. 1736. nr. 674. p. 1553.
[179] 1736 július 28 és aug. 15. Trenck ezredesnek. Prot. Registr. 1736. nr. 679. p. 1055 és p. 1146.
[180] Prot. Registr. 1736. nr. 680. p. 1563.
[181] 1736 aug. Prot. Expedit. 1736. nr. 674. p. 1499.
[182] 1736 aug. 20. Prot. Registr. 1736. nr. 679. p. 1171.
[183] Prot. Expedit. 1736. nr. 674. p. 1719., 1773.
[184] 1736 okt. Prot. Expedit. 1736. nr. 675. p. 2047 és 2232.
[185] 1737 március. Prot. Expedit. 1737. nr. 683. p. 718.
[186] 1737 márc. 20. Prot. Registr. 1737. nr. 688. p. 417.

sították, hogy a jövőben a haditanácstól engedélyezendő útleveleken necsak a toborzott ujoncokat, hanem a kísérőket is névszerint tüntesse fel.[187] Bernetti utódának, Vukassovics kapitánynak pedig meghagyták, hogy az időközben porosz őrnaggyá előléptetett Franovicsnak olaszországi ujoncszállítmányait minden egyes esetben szigorú ellenőrzés alá vegye Fiumeba való érkezésükkor a tekintetben, hogy van-e köztük császári alattvaló.[188] Midőn gróf Pálffy János tábornagy azt a kérelmet terjesztette a haditanács elé, hogy engedtessék meg neki is Magyarország területén 12—14 embernek felfogadása a porosz király számára,[189] a haditanács kijelentette, hogy nincs módjában megadni a kívánt engedélyt, mert Magyar- és Németország területén a porosz szolgálatra szánt nagy emberek toborzását báró Gottern intézi.[190]

A bécsi udvar ezen intézkedése, mely a porosz toborzásokat úgyszólván báró Gottern monopóliumává tette, politikai tekintetek mellett bizonyára célszerűségi okokból, a porosz toborzások könnyebb nyilvántartása és ellenőrzése végett történhetett. Annyi tény, hogy a toborzások báró Gottern, illetőleg Kircheisen követségi titkár, utóbb tanácsos közvetlen irányítása mellett, de minden egyes esetben a haditanács engedélye alapján folytak le, többek közt kimutathatólag Eperjes körül, honnan 1737 folyamán 4 embert,[191] Győrött, honnan ugyanakkor szintén 4 ujoncot,[192] Belgrád vidékén, honnan két jelentkezőt,[193] Erdélyben Nagyszeben környékén, honnan 5 legényt[194] szállítottak ki Poroszországba. A porosz udvarral szemben tanusított ezen előzékenységben a fentebb mondottakon kívül az is közrejátszhatott, hogy az 1737-ben kitört török háború hírére nagyszámú porosz tiszt jelentkezett a császári seregekben való önkéntes szolgálatra,[195] s a bécsi udvar bizonyára erre is tekintettel kívánt lenni, bár másrészt nem tudta leplezni abbeli aggodalmát, hogy vajjon a porosz

[187] Prot. Registr. 1736. nr. 680. p. 1714. V. ö. Bernetti 1737 januáriusi jelentésével. Prot. Expedit. 1737. nr. 683. p. 124.
[188] 1737 április. Prot. Expedit. 1737. nr. 684. p. 1141.
[189] 1737 március. Prot. Expedit. 1737. nr. 683. p. 669.
[190] „Es seie kein andere Werbung grosser Leuthen in Teutsch- und Hungarischen Landen vor den König in Preussen zugestatten, als welche durch Veranstaltung des Br. Gottern beschihet.“ 1737 március 6-ról. Prot. Registr. 1737. nr. 688. p. 345.
[191] Prot. Expedit. 1737. nr. 683. p. 793.
[192] Prot. Expedit. 1737. nr. 683. p. 803. Prot. Expedit. 1737. nr. 684. p. 1798.
[193] 1737 június. Prot. Expedit. 1737. nr. 684. p. 1726. Prot. Registr. 1737. nr. 688. p. 903.
[194] 1737 febr. Prot. Registr. 1737. nr. 688. p. 814.
[195] 1737 május 17. Prot. Registr. 1737. nr. 688. p. 786.

tisztek nem fogják-e az alkalmat titkos toborzásokra felhasználni? A haditanács ennek a megakadályozása végett arra utasította az ezredparancsnokságokat, hogy a porosz tiszteknek a hadsereg altisztjeivel és legénységével való érintkezést ne engedjék meg.[196] Hogy mégis mindezen szigorítások és fokozottabb ellenőrzési rendszabályok mellett is történtek visszaélések, az abból is megállapítható, hogy az itáliai osztrák tartományokban 1737 március 6-án az idegen uralkodók, köztük a porosz király számára való toborzásokat teljesen megszüntették.[197] A monarchia többi részeiben egyelőre a korábbi intézkedések maradtak érvényben. Az 1737 augusztusában Bécsben lefogott Holch porosz hadnagy és három társa által Erdélyben végzett tiltott toborzások,[198] a Varasd környékén elkövetett visszaélések,[199] főleg azonban a Karlóczy Péter-féle per alkalmával napfényre került botrányos üzelmek miatt a rendelkezések megszigorítása általánossá lett.

A hosszasan húzódó Karlóczy-féle per, melynek tárgya és lefolyása már ismeretes előttünk,[200] főleg abból a szempontból jelentős, mert bepillantást enged a toborzások körül elkövetett visszaélések rejtelmeibe s abba a módszerbe, mellyel a toborzások gyakran, s talán legtöbbször történtek. Az egyik érdekelt fél, Cserevszky Gáspár pl. azt vallotta, hogy ő lengyel származású nemes ember, aki egy évig Mágócsy pestmegyei alispán szolgálatában állott; szolgálati éve letelte után egy Miklós nevű tabáni rác felkereste s állást ajánlott neki, mely évenkint 100 forint fizetésből és napi 40 dénár élelmezési pénzből áll, teendője hajdúszolgálat volna egy pozsonyi mágnásnál, még pedig gróf Pálffy Jánosnál. A lengyel örömmel beleegyezett, mire a reá már várakozó kocsin egy Méhes János nevű pozsonyi kereskedő társaságában Pozsonyba utazott; itt a nyert utasítás szerint Lysander pozsonyi várkapitánynál jelentkezett, aki mindössze annyit kérdezett tőle, hogy van-e kedve szolgálni? A lengyel igenlőleg válaszolt, természetesen abban a hiszemben, hogy Magyarországban, és pedig gróf Pálffy Jánosnál teljesítendő szolgálatról van szó; arra egyáltalában nem gondolt, hogy az országon kívül s éppen Poroszországban szolgáljon. A várparancsnok erre elszállásoltatta, s ő csak itt értesült arról, hogy reá tulajdonképen

[196] Prot. Registr. 1737. nr. 688. p. 985.
[197] Prot. Registr. 1737. nr. 688. p. 335.
[198] Prot. Registr. 1737. nr. 690. p. 1337. A hadnagyot azonban szabadonbocsátották. U. o. p. 1395.
[199] 1737 szept. 14. Prot. Registrat. 1737. nr. 690. p. 1407.
[200] *Illésy János:* Frigyes Vilmos porosz király számára magas emberek toborzása. Hadtört. Közlemények. VIII. 131 s köv. ll.

minő sors várakozik, mire azonnal kijelentette Méhesnek, hogy nem megy ki Poroszországba.[201] Karlóczy, a fővádlott pedig beismerte a zalamegyei törvényszék előtt, hol ügyét tárgyalták, hogy Zala és Somogy megyék területéről csupán 1733-ban 6 személyt szállított Bécsbe a porosz király számára,[202] mely szám azóta természetesen jelentékenyen emelkedett. Ezek alapján a megyei törvényszék, mint különben is csavargót, félévi sáncmunkára ítélte, melyet a győri várban kellett kitöltenie, s elrendelte, hogy büntetésének kitöltése után az ország területéről kitoloncoltassék.[203]

Bizonyára ez a nagy port felkavart per, mely több megyét is foglalkoztatott, volt a legközvetlenebb oka az 1737 decemberi királyi rendeletnek, mely a porosz toborzásokat általában eltiltotta s azokat kivételesen s csupán esetről-esetre adandó királyi engedélyhez kötötte.[204] Ismerve azonban az előzményeket, szinte kétségtelennek tarthatjuk, hogy most is ismétlődött volna a kivételes engedélyeknek bőkezű osztogatása, mint a multban, az ismételten kiadott tiltó rendeletek után. Erre mutat legalább Lobkowitz herceg, erdélyi katonai parancsnoknak 1737 decemberi jelentése, mely szerint a báró Gottern számára korábban felfogadott 5 embernek elszállítása végett egy porosz hadnagy érkezett Nagyszebenbe, még pedig Kircheisen porosz követségi tanácsos által kiállított útlevelekkel;[205] s a haditanács nem támasztott nehézségeket ez ügyben, mindössze arra figyelmeztette a katonai parancsnokot, hogy az engedélyezett mennyiséget gondosan ellenőrizni köteles.[206] Ez a szállítmány Alsó-Ausztrián át igyekezett Berlin felé, az osztrák hatóságok azonban azt Bécsben feltartóztatták a járványokra való hivatkozással,[207] s csak az osztrák kancellária utasítására engedték útnak.[208] Úgy látszik, hogy az Erdélyből

[201] Orsz. levéltár. Litt. cons. locumtenent. 1736. nr. 111. Mellékelve az 1737 január 16-án kelt vallomás másolata.

[202] Orsz. levéltár. Litt. cons. locumtenent. 1737. nr. 297. melléklet.

[203] „Suo mediante, siquidem praefatus Petrus Karlóczy ex ratione illa, quod plures eiusmodi procerioris staturae personas se conduxisse et e regno eduxisse revelasset, sicque benignis M. V. Sacmae mandatis per regnum publicatis contravenire praesumpsisset, judicialiter condemnatus haberetur, ut in captivitate praesidii Jaurinensis per medium annum labores dietim perficere teneatur, hoc vero evoluto e Regno proscribatur." 1737 szept. 2. Orsz. levéltár. Litt. cons. locumtenentialis. 1737. nr. 421.

[204] Prot. Registr. 1737. nr. 686. p. 3559. (Kriegsarchiv.)

[205] Prot. Expedit. 1737. nr. 686. p. 3365.

[206] 1737 szeptember 23. Prot. Reg. 1737. nr. 691. p. 1936.

[207] 1739 febr. Prot. Expedit. 1739. nr. 704. p. 587.

érkező szállítmánnyal Berlinben meg voltak elégedve, mert egymásután tűntek fel Erdélyben porosz toborzók, akik császári engedély nélkül dolgoztak; az erdélyi kancellária ez alapon kérdést is intézett a haditanácshoz, hogy vajjon a korábban kiadott tiltó rendeletek érvényesek-e még?[209] A haditanács természetesen kijelentette, hogy változás e tekintetben nincs, a jelen esetben mindössze 1—2 ember kiszállításáról van szó,[210] kiknek felfogadását és elszállítását Lobkowitz herceg engedélyezte is.[211] Ez az utolsó ismert adat a Magyarország területén I. Frigyes Vilmos korában történt porosz toborzásokról.

Általában véve azonban a folyó török háború, s talán még inkább a kitört járványok miatt a toborzások lassankint csaknem teljesen megszüntek. Éppen csak Fiume és Zengg vidékén 4—5 ember,[212] Buda környékéről 3 ujonc,[213] Buccari mellől 2 legény[214] kiszállítására történt engedély 1738—39-ben a haditanács részéről, mely így abba a helyzetbe jutott, hogy az esetleg felmerülő visszaéléseket jobban ellenőrizhette és büntethette. A Győrött sáncmunkára fogott két porosz őrmesternek,[215] nemkülönben az Égerben (Csehország) letartóztatott állítólagos porosz altisztnek[216] fogsága legalább ezt igazolja. Ez utóbbit, s később kézrekerült társát még 1740-ben is börtönben őrizték;[217] a győri foglyokat 1740 nyarán Komárom várába szállították ugyancsak sáncmunkára,[218] s csak a bécsi porosz követ közbenjárására bocsátották őket végre szabadon.[219] Hónapokat töltött a pozsonyi vár börtönében az a nagytermetű legény is, akit egy bécsi pékmester közvetítése mellett a korábbi toborzásokból már ismert Joël fia, a több-

[208] 1739 március. Prot. Expedit. 1739. nr. 705. p. 1057. A haditanács az osztrák kancelláriának 1739 febr. 22. Prot. Registr. 1739. nr. 710. p. 388.

[209] 1739 május. Prot. Expedit. 1739. nr. 706. p. 1590.

[210] 1739 május 13. Prot. Registrat. 1739. nr. 711. p. 1055.

[211] 1739 június. Prot. Expedit. 1739. nr. 706. p. 1941 és 1739 szept. Prot. Expedit. 1739. nr. 707. p. 2676.

[212] 1738 nov. Prot. Expedit. 1738. nr. 697. p. 2904.

[213] 1738 május 21. Prot. Reg. 1738. nr. 700. p. 1097.

[214] 1738 jun. 25. Prot. Registr. 1738. nr. 700. p. 1264.

[215] Prot. Expedit. 1738. nr. 695. p. 1803 és p. 1853.

[216] Prot. Expedit. 1738. nr. 697. p. 2905. Prot. Registrat. 1738. nr. 701. p. 2234—5.

[217] 1740 jún. 14. Prot. Registr. 1740. nr. 723. p. 65.

[218] Prot. Expedit. 1740. nr. 718. p. 1796.

[219] Prot. Expedit. 1740. nr. 718. p. 1796. Prot. Registr. 1740. nr. 724. p. 955.

nyire Pozsonyban lakó Sámuel fogadott fel, de akit csavargás címén tartóztattak le.[220] Későbbi sorsát nem ismerjük.

Az 1740 nyarán kitört örökösödési háború a nagy emberek toborzását egyszersmindenkorra megszüntette Magyarországban.

V.

Nagy Frigyes levelei gróf Castellihez. 1732—1735.

1.

Ruppin, 1732 október 27.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Der Herr Graf haben mir in ihren Schreiben so viele Versicherungen gegeben, sich meiner dortigen Werbung möglichst anzunehmen, dass ich nicht umhin kann vor sotahnes erbiehten und die meinen Werbern bereits geleistete assistence ihnen sehr verbunden zu seyn. Da auch der Jude Isaac Salomon mir hinterbracht, dass ausser denen bereits abgegangenen Recruten daselbst noch 4 vorhanden: so ersuche den Herrn Graffen, mir die Gefälligkeit zu erweisen und selbige von da bis Croshen ebenfals escortiren zu lassen, woselbst sie sich nur beym commandirenden Offizier melden und anzeigen dürfen, dass sie vor mein Regiment angeworben worden. Vor den mir hierunter zu erzeigenden Gefallen werde schon erkäntlich seyn und mir wegen des Ritter-ordens alle Mühe geben, obgleich woll weiss, dass der König ihn nicht leicht an Auswärtige zu vergeben pfleget, es wäre denn, dass sie sich durch Anwerbung grosser Leute sonderlich distinguiret. Übriegens versichere stets zu seyn

Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Frederic.

Ruppin, den 27-ten Octobris 1732.

Eredetije gr. Keglevich-ltár. (Orsz. levéltár.)

2.

Ruppin, 1732 november 23.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Aus des Herren Grafen Schreiben von 11-ten dieses habe mit Vergnügen ersehen, dass die Juden 5 Recruten vor mich

[220] Orsz levéltár. Litt. cons. locumten. 1739. nr. 572. 573. a mellékletekkel.

abgeliefert und sie ebenfals 2 Mann vor mich engagieren lassen, wofür denn nicht umhin kann ihnen höchst verbunden zu seyn. Mein commissarius Joel wird nächstens daselbst wieder eintreffen und die Leute in Empfang nehmen, durch alles, was etwan vorgeschossen, richtig bezahlen. Übriegens hege das Vertrauen, der Herr Graf werden die Gutheit haben und sich meiner dortigen Werbung fernerhin in etwas annehmen, ich werde dafür mich allemahlen erkäntlich erzeigen und bey aller Gelegenheit seyn

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 23-ten Nov. 1732.

Külön borítékon: A'Monsieur le Major-General Comte de Castell à Comorn. (Zárópecsét.)
Eredetije u. o.

3.

Ruppin, 1732. dec. 15.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Des Herrn Grafen untern 2-ten dieses an mich abgelassenes Schreiben habe woll erhalten und daraus mit Vergnügen ersehen, dass daselbst schon 10 Recruten vorhanden; zu deren Abholung meinen Commissarium Joel bereits vor einigen Tagen von hier abgeschicket und glaube, dass er nächstens dorten eintreffen wird. Übriegens bin dem Herrn Grafen vor die sich bis hieher gegebene viele Mühe gar sehr obligiret und versichere, dass keine Gelegenheit vorbey lassen werde mich durch Leistung würcklicher Gefälligkeiten dafür danckbahr zu erzeigen und stets zu seyn des Herrn Grafen

besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich

Ruppin, den 15-ten Dec. 1732.

Külön borítékon: A'Monsieur le Major-General Comte de Castell à Comorn. (Zárópecsét.)
Eredetije u. o.

4.

Ruppin, 1733 január 30.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Überbringern dieses meinen Capitaine v. Saldern überschicke in der Absicht, dass er meine dortige Werbung mit

respiciren und einige grosse Leute zu engagiren suchen soll. Weil ich nun völlig versichert bin, dass des Herrn Grafen assistence ihm hierinnen sonderlich zustatten kommen kann, so ersuche sie hiedurch gar sehr mir die besondern Gefälligkeit zu erweisen und diesen meinen Officier ihren Beystand spühren zu lassen, welches mir nicht allein zum besonderen Vergnügen gereichen wird, sondern ich werde auch Gelegenheit suchen dem Herrn Grafen meine Erkäntlichkeit würcklich zu erkennen zu geben und in allen Fällen seyn

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 30-ten Jan. 1733.

Külön borítékon: A'Monsieur le Major-General Comte de Castell à Comorn. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

5.

Ruppin, 1733 március 3.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Dem Herrn Grafen bin vor die meinen Capitaine v. Saldern in der Werbung versprochene assistence innigst verbunden und versichere, dass es mir zum ausnehmenden Vergnügen gereichen wird, wenn ihnen vor alle übernommene Mühe meine Erkäntlichkeit zu temoigniren die angenehme Gelegenheit erhalten werde und werde ich niemahlen ermangeln durch würckliche Proben ihnen die Versicherung zu geben, dass ich beständig bin des

Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 3-ten Mart. 1733.

Külön borítékon: A'Monsieur le Major-General Comte de Castell à Comorn. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

6.

Wusterhausen, 1733 szept. 30.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Aus des Herrn Grafen an mich abgelassenen Schreiben habe mit grossen Vergnügen ersehen, dass meine dortige Wer-

bung ziemlich von statten gehet und kann ich nicht umhin ihnen vor die dessfalls übernommene viele Mühe hiedurch schuldigen Danck abzustatten. Anbey überschicke dem Herrn Graffen mein Portrait und versichere, dass ich keine Gelegenheit vorbey lassen werde, ihnen durch Leistung angenehmer Gefälligkeiten meine Erkäntlichkeit zu beweisen und zu zeigen, wie ich beständig sey des

Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund

Friderich.

Wusterhausen, den 30-ten Sept. 1733.

Külön borítékon: Szokott címzés gr. Castellinek Komáromba. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

7.

Berlin, 1733. december 2.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Es hat mein Capitaine v. Saldern die Recruten glücklich zum Regiment gebracht und da derselbe mir die Versicherung gegeben, dass der Herr Graf sich dessfalls so viel Mühe gegeben, dass wenn solches nicht geschehen, es nimmer dahin gekommen seyn würde, dass die Leute angenommen und transportiret wären. So kann nicht umhin dem Herrn Grafen für die mir hierunter erwiesene besondere Gefälligkeit schuldigsten Danck abzustatten, wünschende Gelegenheit zu haben, dieserhalb meine Erkäntlichkeit zu Tage zu legen. Wann aber die Juden bey dieser Werbung allerhand Räncke gebrauchet und mich auf verschiedene Art ums Geld gebracht, so bin nicht gewilliget sotahnes negotium durch sie continuiren zu lassen, woran hiedurch dem Herrn Grafen Nachricht geben und bitten wollen, ihnen ferner nicht das geringste vorzuschiessen. Solten sie aber immittelst noch einige Leute ablieffern, so ersuche sie, selbige anzunehmen und es mir wissen zu lassen. Wie denn nicht weniger den Herrn Graffen gar sehr bitte, mich doch zu den Kerl von 6 Fuss 1 Zoll, so der Graf Nicolaus Pálffy haben soll, ingleichen zu dem von 6 Fuss 2 Zoll, welcher über Tockay sich aufhält, zu verschaffen. Hiedurch werden der Herr Graf mich nicht allein höchstens obligiren, sondern ich werde auch den dessfalls gethanenen Vorschuss mit allen Danck restituiren und bey

aller Gelegenheit mir ein plaisir daraus machen zu erweisen, wie ich sey

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Berlin, den 2-ten Dec. 1733.

Külön borítékon: Szokott címzés gr. Castellinek Komáromba. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

8.

Ruppin, 1733 december 12.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Aus des Herrn Grafen untern 28-ten Novembris an mich abgelassenen Schreiben habe ersehen, dass meine Werber, ohngeachtet ich ihnen eine ziemliche Summe Geldes von Zeit zu Zeit zahlen lassen, demnach dorten Schulden gemachet. Was nun die 1000 Rhfl. betrifft, so habe des Isaac Salomons Vater beordret selbige zu bezahlen, wegen derer übrigen 763 Gulden aber habe bereits an den Kayserlichen Factor Mayer Hierschel nach Wien geschrieben, das er sie abführen soll. Übriegens sind der Herr Graf mit mir darinnen von einerley Meinung, dass die Juden allerhand Räncke und Leichtfertigkeiten gebrauchet und mich um viel Geld gebracht, wie sie aus meinen letztern werden ersehen haben. Sonst ist es mir lieb zu vernehmen gewesen, dass wiederum 3 Recruten abgelieffert worden und ersuche ich den Herrn Graffen gar sehr sie solange dazu behalten, biss noch ein Stück 3. dazu gekommen und sie sodann escortiren zu lassen. Es hat mir der Printz Alexander aus Belgrad ein paar Mann geben wollen; wolten nun der Herr Graf sich dieserhalb erkundigen, so würden sie mich dadurch sehr obligiren und könte es sodann ein Transport werden. Den Vorschuss will gerne erstatten und damit die dortige Werbung beschliessen. Wann ich sonsten den Herrn Grafen einige angenehme Gefälligkeiten zu erweisen im Stande bin, so wird mir ein besonderes Vergnügen daraus erwachsen und ich werde bey aller Gelegenheit zeigen, wie ich sey des

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 12-ten Dec. 1733.

Külön borítékon: A'Monsieur le Major-General Comte de Castell à Commorn. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

9.

Ruppin, 1733 dec. 17.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Aus des Herrn Grafen untern 5-ten dieses an mich abgelassenen Schreiben habe des mehrern ersehen, wie sie mit dem Isaac Salomon gar nicht zufrieden sind, welches mich um so weniger befremdet, als ich selbst mit meinen eigenen Schaden erfahren müssen, dass er mich auf verschiedene Art betrogen und das Geld in seinen Nutzen verwendet, wodurch ich denn, wie der Herr Graf aus meinen vorigen werden ersehen haben, genöthiget werden, die gantze Werbung aufzuheben. Solte nun gedachter Isaac Salomon dorten des Dinges zu viel machen, so stehet dem Herrn Grafen frey, ihn beym Kopf nehmen zu lassen. Was den Joel betrifft, so habe selbigen bereit das Arrests wieder erlassen. Im übrigen beziehe mich auf mein voriges und versichere, dass es mir höchst angenehm seyen wird dem Herrn Grafen einige Gefälligkeiten zu erweisen und in der That zu zeigen, wie ich sey des Herrn Grafen

besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 17-ten Dec. 1733.

Külső borítékon: Szokott címzés gr. Castellinek Komáromba. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

10.

Berlin, 1733 december 25.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Dem Herrn Grafen kann nicht genugsahm danken vor die viele Mühe, welche sie sich bisshero in meiner Werbung geben wollen und wünsche ich nichts mehr, als nur Gelegenheit zu haben, dafür erkäntlich zu seyn. Wie denn der Herr Graf versichert seyn können, dass ich mich sotahner Gefallens-leistungen zu aller Zeit dankbahrlich erinnern werde. Anbey ersuche sie die 3 Mann und den Wein nur herunter zu schicken und sich denn ferner meiner Werbung halber keine Mühe zu machen. Wegen der annoch restirenden 1000 Rhfl. habe dem Juden bereits die nachdrückliche ordre gegeben, dass er selbige fordersamst abführen solle. Kann ich übriegens

dem Herrn Grafen einige angenehme Gefälligkeiten erweisen, so werde mich jederzeit dazu willig finden lassen und beständig seyn

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Berlin, den 25-ten Dec. 1733.

Külső borítékon: Szokott címzés gr. Castellinek Komáromba. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

11.

Ruppin, 1734 febr. 21.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Des Herrn Grafen untern 8-ten dieses an mich abgelassenes Schreiben habe das Vergnügen gehabt wohl zu erhalten. Wie nur aus demselben des mehrern ersehen, wasmassen der eine Recrutl an die Pressburger Stadthalterey wieder extradiret werden müssen und der Herr Graf die übrige 4 Mann biss Grüneberg escortiren zu lassen sich offeriren, so bin ihnen vor sotahne Gefälligkeit nicht allein gar sehr obligiret, sondern ich werde auch diesen Tagen einen Officier dahin abschicken um die Leute und den Wein daselbst in Empfang zu nehmen. Wie ich dann gleicher gestalt alles dasjenige, was der Herr Graf dessfalls vorgeschossen, danckbahrlich zu ersetzen nicht ermangeln werde, versichernde, dass mir ein gantz besonderes Vergnügen daraus erwachsen wird, dem Herrn Grafen vor alle bissher übernommene Mühwaltungen bey aller Gelegenheit meine Erkäntlichkeit zu beweisen und in der That zu zeigen, wie ich beständig seyn werde des Herrn Grafen

besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 21-ten Febr. 1734.

Külön borítékon: Szokott címzés gr. Castellinek Komáromba. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

12.

Ruppin, 1734 június 10.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Dem Herrn Grafen habe ich hiedurch notificirn wollen, dass ich mit dem Joel und Isaac Salomon der Werbung halber aufs neue einen ordentlichen Contract geschlossen, damit in

Zukunfft alle Unordnungen vermieden werden. Wann ich nun ohne des Herrn Grafen Assistence keinen sonderlichen Fortgang in der Werbung versprechen kann, so ersuche sie gar sehr, sich doch ferner meiner Werbung in etwas anzunehmen und zu glauben, dass ich mir jederzeit ein plaisir daraus machen werde, dem Herrn Grafen einige Gefälligkeiten zu erweisen, der ich zu seyn versichere

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 10-ten Junii, 1734.

Külön borítékon: Szokott címzés gr. Castellinek Komáromba. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

13.

Wiesenthal, 1734 július 21.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Des Herrn Grafen untern 3-ten dieses an mich abgelassenes Schreiben ist mir richtig eingelieffert worden und bin ich ihnen für den zur Campagne mir abgestatteten Wunsch gar sehr obligiret. Was aber die noch restirende 1200 fl. betrifft, so habe ich ja die letzte 4 Mann nach der vom Feldwebel in Grüneberg übergebenen Specification theils baar, theils per Assignation bezahlen lassen. Wegen derer 2 Leute aber, so vor dem Könige angeworben gewesen, würde leicht Richtigkeit zu treffen seyn, indem sie sehr klein, folglich leicht viel gelten können; allenfalls, wenn sie zu theuer, bin ich erböhtig, selbige wieder abzutreten. Weiss ich also nicht, woher sotahne 1200 Fl. rühren, vermuhte aber nicht ungegründet, dass es eine Schuld von denen Juden, welche ich gleichwohl abgefunden seyn werde und um so weniger kann mir zugemuhtet werden solche Part zu bezahlen. Anbey ersuche den Herrn Grafen, mir die Gefälligkeit zu erweisen und dafür zu sorgen, dass ich von der Sorte jungen Ungarschen Wein, von welcher sie dem Hertzoge von Bevern untern 3-ten Julii geschicket, 12 Anthal bekommen möge und zwar von dem, welcher dieses Jahr gewonnen wird. Solches wird mir zum besonderen Vergnügen gereichen und ich versichere unausgesetzt zu seyn

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Im Lager bey Wiesenthal, den 21-ten Julii 1734.

Alul: An den Herrn Generalmajor Grafen von Castell.

Külső borítékon: Szokott címzés.

Eredetije u. o.

14.

Berlin, 1734 nov. 15.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Es sind die beyde Juden Joel und Isaac Salomon hieselbst angekommen und geben vor, dass 6 Mann, so sie angeworben, unterwegens wären; wann nun den also seyn solte, so habe ehe ihnen das, was ihnen laut Contracts für jeden Kerl zu bezahlen ist, auszahlen lassen, zuförderst den Herrn Grafen ersuchen wollen, mir doch mit nächsten zu melden, ob sie auch dorten auf meinen Nahmen von neuen Schulden gemachet, damit ich ihnen bey der Bezahlung der Leute solches decourtiren und dem Herrn Grafen zu schicken könne. Ich erwarte baldige Antwort und versichere zu seyn

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Berlin, den 15-ten Novembris, 1734.

Alul: An den Herrn General-Major Grafen von Castell.
Külső borítékon: Szokott címzés.
Eredetije u. o.

15.

Ruppin, 1734 november 26.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Des Herrn Grafen untern 14-ten Junius an mich abgelassenes Schreiben habe ich wohl erhalten und daraus ersehen, dass die Juden abermahls daselbst viele Schulden gemachet, welches ich gleich bey ihrer Ankunft vermuhtet und deshalb dem Herrn Grafen davon Part gegeben. Mittler weile der Joel die Reise nach Commorn wieder angetreten, um seinen Vorgeben nach die Schulden abzuführen; wenn es aber von ihm nicht bewerckstelliget werden solte, so werde nicht ermangeln, ihnen das Geld für die Leute zurück zu behalten und im Falle es nicht zureichen möchte, sie in Berlin arretiren zu lassen. Für die 4 Fässchen Wein bin ich dem Herrn Grafen sehr obligiret und werde die Bezahlung ebenmässig verfügen, der ich verbleibe des Herrn Grafen

besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 26-ten Novembris, 1734.

Alul: An den Herrn General-Major Grafen v. Castell.
Külső borítékon: Szokott címzés.
Eredetije u. o.

16.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Dem Herrn Grafen habe ich hiedurch melden wollen, dass die Recruten richtig angelanget sind. Nun geben die Juden vor, wollen auch durch attestata verificiren, dass der Kerl, welchem sie dem Könige zugedacht, auf ihre Kosten angeworben und transportiret worden, wesshalb ich denselben hier behalten habe. Eine gleiche Bewandniss soll es mit demjenigen 6 fussigen Kerl, welcher der Herr Graf dem Capitaine v. Rose verkauffet, ihrenVorgeben nach haben und bleiben die Juden dabey, dass sie ihnen noch 830 Fl. 34 Kr. schuldig blieben, wie sie aus beyliegender Rechnung ersehen werden, welches sie gleichwohl zu Tilgung derer andern Schulden anwenden könten, und ohngeachtet ihnen alle verlohrene Kosten angeschlagen würden, liessen der Herrn Graf ihnen nicht die angeworbene Leute, sondern disponireten davon nach eigenen Gefallen. In wie weit nun dieses ihr Angaben gegründet sey, darüber erwarte ich einige Nachricht und versichere zu seyn des Herrn Grafen

besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 19-ten Dec. 1734.

P. S. Für den überschickten Wein bin ich dem Herrn Grafen sehr obligiret und bitte mir nächstens zu melden, ob ihnen die Juden noch schuldig sind und wie viel, weil ich ihnen nicht eher die restirende 500 Rfl. auszahlen lassen werde.

Külső borítékon: Szokott címzés gr. Castellinek. (Záró-pecsét.)

Eredetije u. o.

17.

Potsdam, 1735 január 19.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Aus des Herrn Grafen untern 8-ten Junius an mich abgelassenen Schreiben und denen Beylagen habe ich des mehreren ersehen, wie derer Juden Vorgeben auf nicht, als lauter Unwahrheiten hinaus läufft und ersuche den Herrn Grafen mir zu melden, wie viel vor dem Recruten Hans Georg Pieshel bezahlet werden müsse; die Juden sind beyde wieder nach Ungarn gegangen und vermuhte ich, dass es in der Absicht geschehen, wegen der noch rückständigen Schulden Richtigkeit zu treffen. Ich offerire mich übrigen zu Erweisung an-

genehmer Gefälligkeiten und versichere zu seyn des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund

Friderich.

Potsdam, den 19-ten Januarii 1735.

Alul: An den General-Major Gr. v. Castell.
Külső borítékon: Szokott címzés. (Zárópecsét.)
Eredetije u. o.

18.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Ich habe des Herrn Grafen Schreiben von 29-ten Januarii nebst denen angeschlossenen Piecen erhalten und daraus ersehen, in wie weit der Jude Joel zur Justification seiner Rechnung angehalten worden. Wann mir nun gedachter Joel zu gleicher Zeit ein copeyliches Attestatum, dass der Pishel für mich angeworben worden, zugeschicket, so habe ich dem Herrn Grafen solches hiebey communiciren und vernehmen wollen, ob sie dawieder etwas einzuwenden haben; wie ich denn gleichergestalt baldige Nachricht erwarte, ob ich dasjenige, was die Juden annoch von mir zu fordern haben, und welches sich ohngefahr auf 500 Rhfl. belauffen wird, dem Herrn Grafen, oder denen Juden auszahlen lassen könne, damit diese Sache einmahl ihre Endschaft erreiche. In Erwartung dessen versichere zu seyn

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund
Friderich.

Ruppin, den 11-ten Febr. 1735.

Alul: An den Herrn General-Major Grafen v. Castell. Külön borítékon szokott címzés.
Eredetije u. o.

19.

Berlin, 1735 március 1.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Auf des Herrn Grafen untern 15-ten Februarii an mich abgelassenen Schreiben habe ich hiedurch in Antwort melden wollen, dass ich dasjenige, welches ich denen Juden noch schuldig bin und so sich ohngefahr an 500 Rhfl. betragen wird, dem Herrn Grafen bezahlen lassen werde und mögen sie sich nachmahls darüber vergleichen. Was den Pishel

betrifft, so erwarte ich zuförderst wegen des von denen Juden beygebrachten attestati ihre Erklärung und versichere zu seyn des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund

Friderich.

Berlin, den 1-ten Martii 1735.

Alul: An den Herrn General-Major Grafen v. Castell. Külön borítékon szokott címzés.
Eredetije u. o.

20.

Berlin, 1735 március 15.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Auf des Herrn Grafen untern 1-ten huius an mich abgelassenen Schreiben melde ich hiedurch in Antwort, dass ich dasjenige, was ich denen Juden noch schuldig bin, entweder dem Herrn Grafen, oder einer dritten Person auszahlen will, damit die dortige Schulden dadurch, so weit solches zureichen wird, getilget werden und können sie dessfalls nur jemand ernennen. Betreffend den streitigen Recruten Pishel, so bin ich gleichfalls erböhtig ihn dem Herrn Grafen zu bezahlen und bitte mir nur positivement zu melden, wie viel dafür verlanget wird. Eine gleiche Bewandnis hat es mit denen vormahls empfangenen 2 kleinen Leuten, wofür ich das geben will, was dergleichen Kerls hier zu kosten pflegen. Wird es also nur von ihnen dependiren, dass sie mir von dem Piessel (sic!) und denen vormahls bekommenen 2 Leuten eine billige Rechnung überschicken. Ich versichere übriegens zu seyn

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund

Friderich.

Berlin, den 15-ten Martii, 1735.

Alul: An den Herrn General-Major Grafen von Castell. Külön borítékon szokott címzés. (Zárópecsét.)
Eredetije u. o.

21.

Königsberg, 1735 okt. 16.

Hochgebohrner, besonders lieber Herr Graf.

Ich habe wieder Vermuhten aus des Capitaine v. Saldern mir erstatteten Berichte ersehen, dass der Herr Graf demselben in der Werbung einige Hindernisse im Wege zu legen

sich bemühen. Da ich doch jederzeit auf die mir gegebene viele Versicherungen geglaubet, dass sie mein Interesse dessfalls mit observiren würden, nun lasse mir zwar gerne gefallen, dass der Herr Graf sich dieserhalb keine Mühe machen, bitte aber auch gar sehr meinen Officier, der vom Kayserlichen Hoffe expresse Permission hat, nicht contrair zu seyn, damit ich nicht genöhtiget werde mich dieserwegen bey dem Hof-Kriegsrath und Könige zu beschweren. Ich bin inzwischen

des Herrn Grafen besonders wohlaffectionirter Freund

Friderich.

Königsberg, den 16-ten Octobris 1735.

Alul: An den GeneralMajor Grafen v. Castell.

Külön borítékon: Szokott címzés. (Zárópecsét.)

Eredetije u. o.

Dr. Lukinich Imre.

SÓVÁR TÖRTÉNETE, HADI- ÉS MŰLEÍRÁSA.

I.

Sáros vármegyében e név alatt két különböző helyen épült vár volt, melyek egymástól 6 km távolságra estek, de a másodikat csak a régi várnak pusztulása után építették; ez azután az elsőnek nevét vette át. Az első és előbbi vár a Tárca folyó balpartján, a Sóvár nevű községtől délre emelkedő mai „Várhegyen", a másik a „Tarkeu"-hegyen épült.[1] Hogy az elsőt, az úgynevezett „királyi várat", mint végvárat, ki építette és mikor? eddig még nem volt megállapítható.

A névtelen királyi jegyző, munkájának XVII. fejezetében, a következőket írta: „Árpád vezér és minden előkelői Ungvárról Szerencsig érve, itt mind cselédestől dolgukat félretéve, gunyhókat csinálván maguknak, pihenő helyet választának és ott nem kis ideig maradának, míg minden velök szomszéd helyeket meghódítottak; t. i. a Sajó vizéig és Sóvárig." (Castrum salis-nak nevezi.)

Ezen a helyen tehát a hadászati tekintetek indokolták a vár építését, mely előnyös helyzeténél fogva uralkodott a Tárca folyó szűkülő völgyszorosán. Innét a völgy könnyen megfigyelhető és minden ellenséges támadás, akár északról, akár délről, könnyen megakadályozható; de a várnak az itteni sóaknák biztosítása volt a főfeladata. A sótartalmú vizet tömlők segélyével emelték ki és főzés által termelték a sót.

Az említett előnyök dacára, Sóvárnak végvárjellege mégis már a XIII. században megszűnt. Helyzete a Várhegyen és a névtelen hagyománya bizonyítja, hogy itt egy úgynevezett „Gátvár" már a honfoglaláskor létezett, tehát keletkezése a történelemelőtti időbe nyúlik vissza. Pál országbíró levele szerint 1223-ban Chykorey Hermann és testvére, Bogomér, bírták ezen várat. Ezeket a testvéreket IV. Béla király hívta be hadiszolgálatra Lengyelországból hazánkba és nekik Sópatak falunak, valamint a sóskútnak egy részét használatra engedte át.[2]

A jelenlegi Sóvár község helyén ez időben szerény kis falu volt „Sópatak", a hasonnevű patak mindkét partján.

Első nevét ettől kapta, később vette fel a „Tót-Sóvár" elnevezést, midőn a sóvári vár védnöksége alatt oda tót nyelvű bevándorlókat telepítettek le. Miután a tatárok 1241-ben ezt a vidéket is feldúlták, a várhegyen épült Árpád-kori „Sóvár" ugyanennek sorsában részesült, a rombolás után pedig helyére a királyi vár csupán fából épült fel ismét. A várbirtok 1261-ben Echy comes tulajdonába ment át, kinek azt V. István ifj. király adományozta. Ezen adománylevélből tudjuk, hogy a birtok határába eső földrészen Szent László tiszteletére épült templom állott, felette pedig Myco nevű sólymár lakott. Echy comest az adományozott birtokba ugyanazon évben Tekus sárosi ispán be is iktatta.[3]

Ebben az időben, V. István ifj. király uralkodása alatt, tűnnek fel a Baksa-nembeliek Zemplénben. Tamás fia, Simon, a sárospataki királyi várban hivatalt vállalván, egyik fia, György, a királyi hadivállalatokban, nevezetesen: 1271, 1277, 1278, 1280 és 1281-ben kiváló érdemeket szerzett; ezért 1285-ben Sóvár, Sópatak és Delne sárosmegyei falvakat az ott létező sóbányákkal és sóskúttal kapta adományba. Mátyás mester, újvári esperes és a királyné udvari káplánja, valamint András főispán, a földek határait bejárván, még ugyanez évben, minden ellentmondás nélkül, a nevezett György mestert az adományozott birtokba beiktatták. Az adománylevél szövege szerint és a Soós-család levéltárából szerzett egyéb adatokból kiviláglik, hogy az 1. ábrán kimutatott, *a*-tól *z*-ig jelzett patakokon belül eső terület jutott György mester tulajdonába, mely körülbelül 242·500 négyzetkilométert tett ki. Északról az úgynevezett „Mogluch" 337 ⌖ magaslati számmal jelölt hegyecske, mely a mai Remenye község határában fekszik és az alatta elvonuló „Nagy-út", az ettől délre eső mai Hrabovec vize, a „Sebes" és „Medyes" patakok; nyugatról a „Szekcső" és Tárca folyása; délről a „Magoshid pataka", a „Király-hegy" 602. ⌖ m. sz. alatt fakadó mai névtelen, egykor „Száraz-patak"-nak nevezett, az egykor „Körös"-, ma Balki-patak néven ismeretes forrásai, a Delna felső folyása, az 1092. △ „Simonköve"; keletre a „Bisztra" és Topoly folyása által volt határolva.[4] (1. ábra.)

Az adományozás alkalmával Baxa, Detre, Dénes, Simon és Tamás, az adományt nyerő György mester testvérei, kijelentették, hogy ők és utódaik erre az adományra semmiféle jogot nem formálhatnak, kivéve ha György mester utódok nélkül találna elhalni, mert ezt György mester kizárólag fegyveres szolgálat által maga szerezte. De ezen év február havában a tatárok ismét betörtek az országba és György mester a király rendeletére, minden rokonaival együtt, Regéc

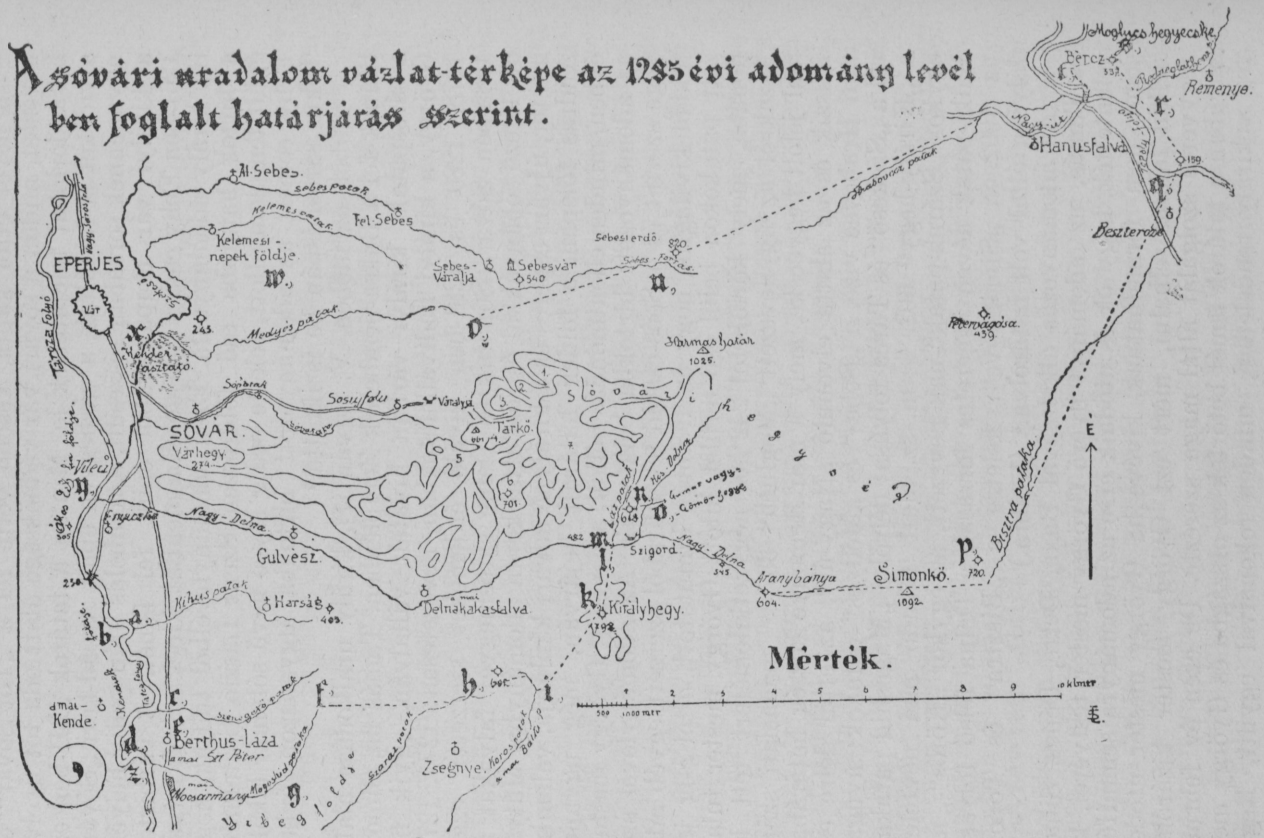
A sóvári uradalom vázlat-térképe az 1285 évi adomány levél ben foglalt határjárás szerint.
Mértek.
SÓVÁR
EPERJES
Gulvesz
Király hegy
Szigord
Simonkő
Hanusfalva
Beszterce
Remenye
Sebes-Váralja
Kelemesi-népek földje
Tarkó
Várhegy
Zsegnye
Berthus-láza
Delnahakasfalva
Harsás
Kis Dolna
Nagy Dolna
Sósvíz folyó
Sósvíz patak
Kelemesi patak
Fel Sebes
Al Sebes
Sebesvár
Sebesterdő
Határvíz patak
Határ hegy
Hosszú hegy
Mogyós hegyecske
Mogyós patak
Kis Bükk
Nagy Bükk
Beszterce patakja
Aranybánya
Sósvári határ
Sósvári hegység
Sósvíz
Kis Dolna
Nagy Dolna
Kis Bükk
Nagy Bükk
Beszterce patakja
Aranybánya
Sósvári határ
Sósvári hegység
E
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 kilmtr
589 1050 mtr

1. ábra.

alá volt kénytelen ismét távozni. Hogy azonban birtokát megtámadástól és elfoglalástól biztosíthassa, Tamás nevű szolgáját az úgynevezett „Tarkeu"-hegyre[5] rendelte, nehogy valaki azon hegyen, míg ő távol lesz, várat építsen s onnét birtokából elűzhesse. Ezt a „Tarkeu"-hegyet Tamás hűségesen vigyázva meg is védelmezte és midőn a tatárok megtámadták, győzelmet is aratott felettük. Ez alkalommal számos keresztényt szabadított meg a tatár fogságból.

Regéc alatt György mester a tatárokkal, miután ezek Borsodon, Hevesen át Pest felé nyomultak, csak akkor került ütközetbe, midőn azok néhány heti kalandozás után visszavonulóban, Regéc várát újból megtámadták. Ezen ütközetnél már ott volt György mesternek fent említett Tamás nevű fegyveres szolgája, később sógora, miután nővérét feleségül adta neki. Itt a harc hevében György mester lovával elbukván, Tamás saját lovát adta alája és őt a biztos haláltól megmentette.[6]

Mikor a tatárok az országból kivonultak, csak akkor gondolhatott György mester megint arra, hogy a „Tarkeu"-hegyen régibb terve szerint várat építsen. György mester tehát ezek után a királyhoz fordult kérelmével, hogy uradalmán várat építhessen, mert csak úgy védheti meg azt az idegen becsapások ellen. IV. László király 1288-ban meg is engedte a vár felépítését s ezen levelében újból megerősítette őt Sóvár birtokában.[7]

III. András király is megerősítette Simon fia Györgyöt 1291 szeptember 5-én a fenti birtokban. E levelében felsorolta érdemeit, kiemelvén a Görgény nevű álkirályfi üldözése és Patak királyi vár átadása alkalmával, továbbá az 1276., 1278—1290., de főképen az 1291. évi Ausztria ellen viselt hadjáratban tett szolgálatait, hol a Lajta melletti Rohrau-vár vívása alatt súlyosan megsebesült.[8] És felemlítette azt is, hogy Bécs ostromakor hadi értelmiségének erős tanubizonyságát adta.[9]

A szepesi káptalannak 1314 augusztus 3-án kelt levele szerint János (néhai Sówári György fia) megerősíti atyja azon adományát, melyet az Synka mester részére tett, 30 márkát adván annak a sóskútból hadi érdemeiért, mely okmányban Synka hadi érdemei felsoroltatnak. Az okmány szerint: Wyck cseh, ki akkor Sáros várát bírta, a Sóskútat elfoglalta, de a fölébe épült várat a Várhegyen Synka mester — mert azt megvédeni nem volt elég ereje — elhamvasztotta. Wyck pedig, foglalásának biztosítása céljából, a régi királyi vár helyére egy másik várat épített. Mikor pusztult el ez a vár végképen? nem mutatható ki, de a kiderített tényekből világ-

gos, hogy Wyck nevű cseh vitéz szereplése a tatárok betörése utáni és a „Tarkeu"-hegyen tervezett vár építésének ideje közé esik. Miután pedig ezen oklevél tanusága szerint Wycknek Nagy-Sáros várában való tartózkodása ugyanegy időben említtetik, ebbeli szereplése az 1288. évet megelőzte, mert különben György mester — ha a régi sóvári vár még állott volna — nem kért volna a sósujfalusi határban való várépítésre engedélyt. A sóvári királyi várat tehát csehek építették fel újból, még pedig rendes szokásuk szerint fából, mit különben az is indokol, hogy az ilyen erődítési építéseket, az akkori zavaros időkben, kénytelenek voltak sürgősen befejezni. És habár még 1474-ben is megemlékeznek róla, ennek a várnak védőszerepe már nagyon alászállott, amit a későbbi események derítenek fel. A csehek által a régi királyi vár helyére épített favár pusztulásnak indulván, a György mester által a „Tarkeu"- vagy „Tarkő"-hegyen felépített vár vette át a sóvári várhegyen volt királyi és a — csehek által épített — leégett favárnak helyi szerepét is. Ez időtől kezdve a sósujfalusi határban fekvő „Tarkő"-hegyen felépült várat is nevezték „Sóvár"-nak (1. ábra △ 661. m. sz.).

Ez utóbbinak és vidékének helyszínfekvése a következő: Sándi Gyula rajztanár felvétele szerint, ki a Vasárnapi Ujságban 1863-ban ismertette ezt a várat (2. ábra), Eperjestől kissé délkeletre, a 48. és 49. fok északi szélesség között és a 39. keleti hosszúsági fokon fekszik. A katonai térkép szerint a sóvári hegység Simon-kövéről hét ágban terül el észak, nyugat és dél felé. Az első ág közvetlen a Sebes-patakra ereszkedik északra (1. ábra). A második és harmadik ág, rövid szárakkal, 6—700 m magasságú kúpokkal, a sósujfalusi határban lapul el. A negyedik ág, nyugatra egy negyedórányira Sósujfalutól, a 661. △ felmérési magaslati számú sziklatömbben ér véget. Az ötödik ág „Éles-szög" (osztrahora) elnevezés alatt ereszkedik egészen a Tárcáig. A hatodik ágat „Kőszirt"-nek nevezik (Kamena-hora) és végre a hetedik ág „Sóska" (styawnica) elnevezéssel van jelezve. Ez az utolsó két ág déli irányban a Delna-patakra ereszkedik. György mester az ő és övéi védelmére, ezen hegycsoport „negyedik" ágán levő sziklaszirt „lejtőkúpjára" építette várát kőből. Az építkezés 1288—1298 közt történhetett, miután ő csak 1288-ban kapta várépítési jogát, tehát 1288 előtt nem foghatott az építéshez. Az építkezés befejezését pedig azért tehetjük az 1298. évre, mert ugyanezen évből kelt egyik oklevelén ily kifejezést találunk: „mignem mi, várat építettünk", mely kifejezés már egy befejezett tényről számol be.[10]

2. ábra. Sóvár 1863-ban.

Amint látni fogjuk, György mester jól választotta meg a helyet ennek a kővárnak az építésére. Uradalmának kellő közepén rakta le a kis, de annál erősebb vár alapzatát és építette meg erősségét. A vár fokáról északra látta Kapi és Sebes várát, délre pedig a változó bérces hegységeken át eltekinthetett egész Amade és Regéc várakig, míg keletre a sóvári hegység rengetegei zárták el a láthatárt.

II.

György mesternek 1305 körül bekövetkezett halála után, Chykorey utódai nevében: Tamás és Pál fiai, az 1328 május 28-án kelt országbírói levél tanusága szerint, hamis okmánnyal támadták meg Soós Pétert, György fiát. Azt állították, hogy nekik Sópatakra és a Sóskút részére kiváltságlevelük van, melyet az egri káptalan sekrestyéjében őriznek. Ez alapon követelték azokat a javakat. Péter mester, György fia, az ebből keletkezett per folyamán bemutatván IV. László király kiváltságlevelét 1285-ből és még az 1288. és az 1289. évből származottakat is, kitűnt, hogy Sóvár, Sópatak és Delne, a sóskúttal együtt, György mesternek és örököseinek örök jogon adományoztatott, mely okmányok tanusága szerint ezen birtok azelőtt néhai Vilmán, örökös nélkül elhalt harcosé volt. IV. Béla király Chykorey Hermann és Bogomer lengyeleket, mint idegen jövevényeket, csak úgy telepítette meg e jószágba, hogy itttartózkodásuk alatt a királyi hadban szolgálni voltak kötelesek és Sópataknak, valamint a Sóskút-résznek „nem tulajdonjogát", hanem csak ideiglenes használatát engedte át nekik, míg hadi szolgálatot teljesítenek. Soós Péter, kinek emlékét Pétervágása községe tartja fenn, a per során bebizonyította, hogy ezen birtokokkal György mester jutalmazva lett. Chykorey fiai tehát hamis okmánnyal igyekeztek György mesternek vére hullásával szerzett birtokait az utódoktól elperelni. Az általuk felmutatott káptalani kiváltságlevél különben pecsét hiányán kívül még keltezve sem volt, mi az akkori felfogás szerint annak hamis voltát bizonyította. Ezeken felül Tamás, mint a Chykorey fiainak képviselője, elismerte, hogy ezek és örökösei azon birtokot egy pillanatig sem bírták; György mester pedig negyven esztendőnél tovább volt az adományozott birtokban tulajdonos. Erre az ítélet meghozatván, Tamás követelésével elutasíttatott és Chykorey örököseinek örök hallgatást parancsoltak.[11] Körülbelül addig az ideig (1339-ig) a mai Sóvár helységet Sópataknak nevezték, ezentúl már Sóvár néven fordul elő.[12]

Az újonnan felépült várnak csupán egy várnagyát sikerült eddig megállapítani, ez György, Ábrahám fia, volt. Ezt, állítólag, delnei Kakas János fiai: Márk és András, 1423-ban társaikkal megtámadták, javaitól megfosztották és megölték. Az esemény felderítésére kiküldött bíróság jelentése szerint, a nevezett sóvári várnagy csakugyan megtámadtatott, javaitól megfosztatott, sőt meg is öletett; de hogy a delnei Kakasok ölték volna meg, azt a vizsgálat során bebizonyítani nem lehetett.[13]

Mátyás király 1438-ban ennek a várnak részeit: Hanusfalva, Szentlászló (Hanusfalva és Pétervágása közt) és Megyes részeivel (alkalmasint az 1285. évi határjáráskor megnevezett, a Toplya két partján fekvő Rednek — lathew, a mai Remenye-terület), mint a hűtlenségbe esett Soós János, János mester és Somosi Erzsébet fia, birtokát, Olnodi Czudar Simonnak és Rozgonyi Osvátnak adományozta.[14] Azonban 16 év leforgása után, 1474-ben, Mátyás király újból megerősítette a Soós-családot az egész Sóvár birtokában, ami azt látszik bizonyítani, hogy a Czudarok és Rozgonyiak tényleg sohasem léptek be ezen várnak birtokába.

Özvegy sóvári Soós Miklósné szül. kwacsányi és liptai Poócsi Potenciana 1494-ben el akarta adni a várat, minek azonban fiai ellentmondtak és anyjuk szándékát meghiúsították.[15]

I. Ferdinánd 1528-ban megparancsolta Enyingi Török Bálintnak, Kaczianer János és Peruker kapitányainak, hogy az eperjesiek által elfoglalt és kifosztott vár, tartozékaival együtt, Soós Jánosnak, Viczmándi Eufrozina férjének és apjának, Péternek, adassék vissza.

III.

Az ellenkirályok küzdelmei s az ezekből felidézett események belekergették a Soós-családot is az akkor dúló gyászos kimenetelű harcokba. Sokan azok közül, kik Ferdinánd pártjára állottak, csalódtak azon feltevésükben és reményükben, hogy Ferdinánd az országot a török ellen képes lesz megvédeni. Ez az általánossá vált csalódás többekkel együtt a Soós-családot is Zápolyai pártjára hajtotta. Ebből magyarázható ki, hogy ezt a várat 1532-ben a Zápolyai-pártiak tartották megszállva. Ebersdorf és Serédy Gáspár császári kapitányok kísérletei, hogy az erős várat bevegyék, nem sikerültek, kénytelenek voltak eredménytelenül onnan elvonulni.[16] Sóvári Soós Péter fiai, Albert és Miklós, unokája, Ferenc, makacsul

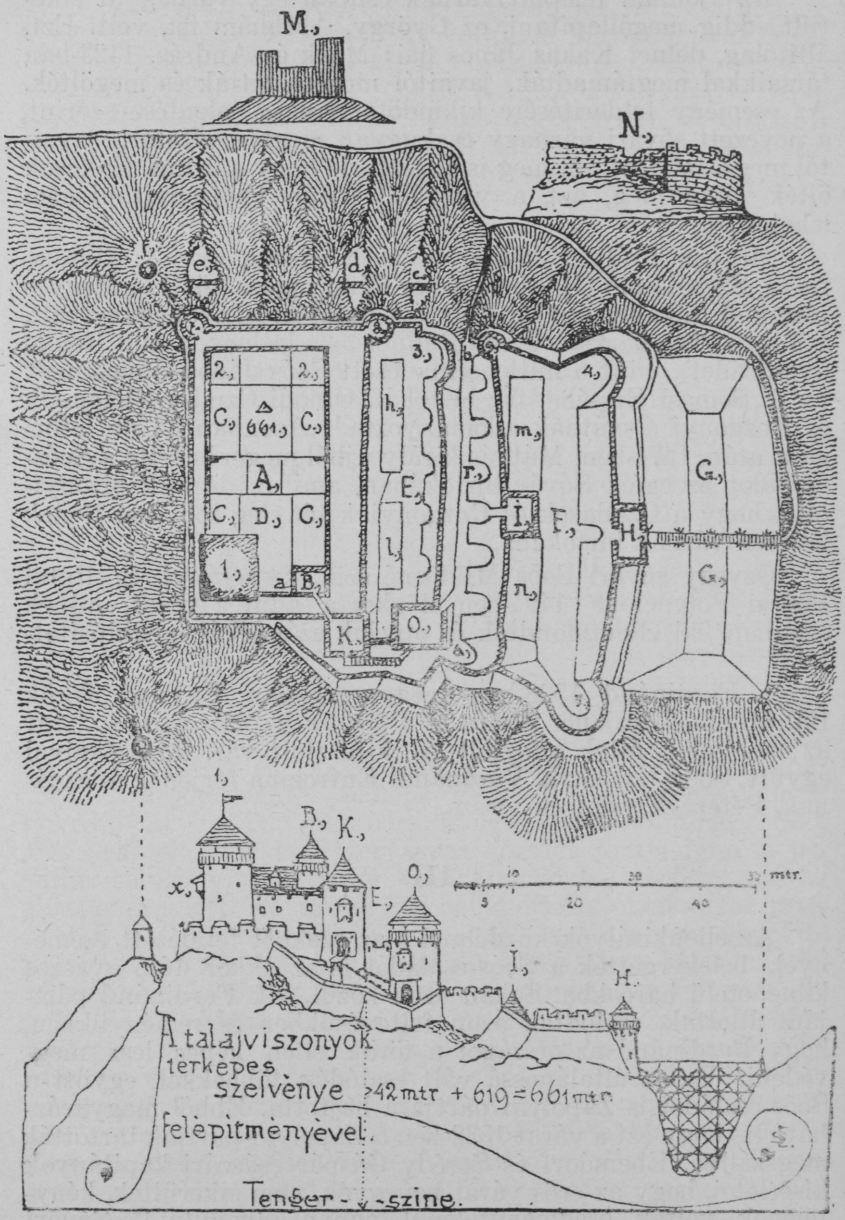
M.
N.
661
A talajviszonyok
térképes
szelvénye
felépítményével.
+42 mtr + 619 = 661 mtr.
Tenger- -szine.
mtr.

3. ábra.

védték Sóvárt Fels Lénárt császári tábornok hadai ellen, de mert segélyt nem kaptak, kénytelenek voltak magukat 1537-ben megadni; ezzel a várral egyidejűleg a szomszéd Sebes, Kapi és Makovica várak is meghódoltak a császáriaknak. Ebből is látszik, hogy a sóvári várnak mily fontos szerep jutott, mert annak feladása a közeleső várak elestét is előidézte. Fels tábornok, minthogy hadműveleteire pénzre volt szüksége, a lefoglalt Sóvárt az eperjesieknek 5521 forinton zálogba adta.[17] Ebben az időben Sóvár község közelében, a „Várhegyen" épült várnak értéke már alább szállott, és pedig azért, mert ez időben hazánkban a lőpor és lövőszerszámok használata mindjobban terjedt. Ellenben a sósújfalusi határban, a „Tarkeu"-hegyen épült kővár szerepe növekvőben volt. Tehát ebbe az időbe tehetjük a tarkői Sóvár bástyázott művekkel való megerősítését is.

Időközben a Soós-család ismét Ferdinánd kegyelmébe jutott, minek folytán az 1528. évben kelt parancsot, hogy a várat a családnak adják vissza, megújították. Eperjes városa azonban a sóvári várnak és tartozékainak visszaadását örökké halasztgatta. Emiatt végre a királyi sereg 1542-ben megszállta, mire aztán a következő évben Sóvár ismét a család birtokába jutott.[18] De az eperjesiek Ferdinánd felvidéki hadjáratai alatt, 1552-ben, ismét elfoglalták a várat s azt birtokukban tartották. A várban talált ingó javakat pedig *Kaczianer, aranygyapjas vitéz és Ferdinánd főkapitánya, megtartotta „magának"*.[19] I. Ferdinánd király 1556 szeptember 26-án Bécsben kelt levelében meghagyta Pucheim Farkasnak és Szerdahelyi Dersffy János kassai kapitányainak, hogy idősb sóvári Soós Györgyöt (Péter és Vetési Zsófia fiát), a Báthory György hadai által szenvedett károkért, Csicsva várának javaiból kárpótolják. Ezen levélből kiviláglik, hogy Soós Györgynek fia, Péter, előbb Báthory György híve volt, de ennek szolgálatából, még a szolgálati év letelte előtt, a király hűségére visszatért. Báthory, felháborodásában, Soós György Sóvár községben létező házát (curiáját) Csicsva várából indított haderővel megrohantatta s úgy Soós Pétert, mint utódját, élve vagy halva, maga elé hozatni parancsolta. Mire azonban Báthory hadai Sóvárra érkeztek, már Pétert nem találták ott, csak apját Györgyöt, a sóvári „nemesi curiában", kit aztán aggkora dacára, noha személyileg mitsem vétett Báthory ellen, súlyos testi bántalmakkal illettek és Sóvárról az ott talált összes ingójavakat elvitték. Soós György a fentírt sérelmekért kárpótlást kapott, ezenfelül 1559-ben Soós Pétert a további Báthory-szolgálat alól is felmentették, azzal a feltétellel, hogy egypár foglyot a német fogságból kiszabadítson.[20]

Később Czobor Imre nádorhelyettes kapott megbízást, hogy Sóvár községben határjárást tartson és egyúttal a Soós-családdal alkudozást kezdjen azon célból, hogy a sóvári sóbányákat és a hozzájuk tartozó uradalmat, megfelelő csereérték mellett, a királyi kincstárnak engedje át.[21]

Minthogy a tarkői Sóvár várkastélya, a Zápolyaiak kihalta után is még gyűlőhelye volt párthíveiknek, 1575-ben parancsot kapott Wernher György, Sáros-vár kapitánya, a sóvári vár lerombolására.[22]

IV.

Miután Sóvár községben és területén a sóskúton kívül kősót is fedeztek fel, kísérlet tétetett aziránt, hogy a sóvári uradalom egy része Sáros várához csatoltassék, mit azonban a Soós-család akkor megakadályozott. Majd Csernel Tamás nádori ítélőmester bíróilag intette meg a Soós-családot, hogy az uradalmat a kincstárnak engedje át. Soós János és ennek unokaöccse, Kristóf, ez ellen tiltakoztak, azt is felhozván, hogy a család nem volt annak rendjén törvényesen megidézve. Azonban a kincstár minden áron meg akarta szerezni a sóvári uradalmat és 1576-ban rendes pert indíttatott a család ellen. Még 1578-ban is tiltakozott Soós János az ellen, hogy Sóvár uradalmáért őt kielégítsék és a kielégítés elfogadására kényszerítsék. A per soká húzódott és még annak folyamán, 1585-ben, a Sóvárhoz tartozó Gulvész, Ujfalu helységek, Csanálos és Botha pusztákért kárpótlás címen: Sókút, Rad, Szinyér, Kisujlak, Imregh és Kisfalud zemplénvármegyei birtokokat, Megyes, Hanusfalva mezővárosokat és Filkevágás meg Kisfalud sárosvármegyei pusztákat írták át a család javára.

Dacára annak, hogy a család ez ellen kifogásokat tett, 1592-ben a kincstárra kedvező ítélet hozatott és végrehajtás útján a sóbányák s velük együtt a 300 évet meghaladó gyakorlott jog a Soós-családra örökre elveszett. A sóbányászatot királyi egyedárúsággá tették. Az edelényi csata után, 1604-ben, Básta György a Kassát megszállva tartott Sennyei ellen nem boldogulhatott. Eperjest és környékét választotta csapatai számára téli szállásul. A császári lovasság, Kollonics vezérlete alatt, Sóvár községben a Soós-család curiáiban helyezkedett el. Bocskai István erről értesült, mire hajdui a sósujfalusi határban levő várból éjjel rájok ütöttek és üldözés közben a Tárca völgyében, Szentpéter alatt, négyszázat vágtak le a vasas németek közül.[23] (1. ábra.) Darnóczy Anna, ki a mezőkeresztesi síkon súlyosan megsebesült és Kassán 1596-

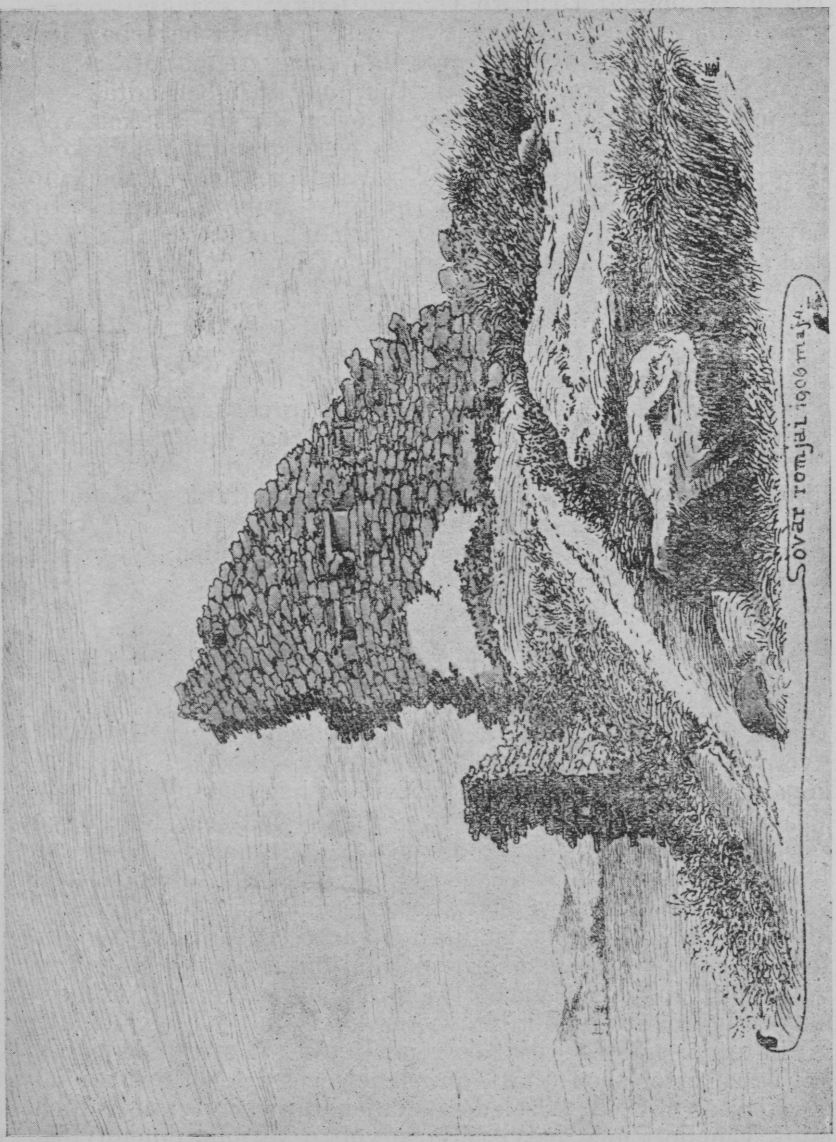

4. ábra. A vár leplezőtornyának maradványai. (1916.)

ban sebeiben elhalt sóvári Soós Albert özvegye volt, 1618-ban már bért fizet a kincstárnak a sóbányákért. Két évre reá (1620) Homonnai Drugeth György lengyel kozákjai elhamvasztották Sóvár helységet;[24] de a sósújfalusi határban levő vár a Tarkő-hegyen ekkor még úgy-ahogy fennállott. Ámbár e vár lerombolására, amint láttuk, már 1575-ben adták ki a parancsot, annak egy része még 67 évvel később is lakott volt, mert sóvári Soós István, Péter és Károlyi Bora fia, Rákóczi György lovasparancsnoka, 1642-ben kelt végrendeletében úgy emlékezik meg róla, hogy „az aranyos szablya, mit Ferencz bátyjának hagyott, fent van a várban", egy nyesttel bélelt szoknya, melyet Soós Judit nővérének hagyott, az is a „várban" vagyon.[25]

A Wesselényi-összeesküvés részese: sóvári Soós György (János és uszfalvi Usz Éva fia), hosszas per után, bár semmit se mtudtak reábizonyítani, birtokainak kétharmadát veszti, s ezzel a még a Soós-család kezén levő sárosvármegyei sóvári birtokok, 1671-ben, az államkincstár kezére jutottak.[26]

Ezentúl az egykorú okmányokban a sóvári várról már nincs többé említés, csak sóaknákról találunk adatokat, a következő rendben: 1. Mathias-Schacht, 2. Hop, 3. Altere von Salzstein, 4. Reitgruben, 5. Thomas-Stollen, 6. István-Säulen.[27]

V.

Jelenleg az Eperjesről Tótsóváron át a Delne völgyébe vezető útvonalon felötlik a sóvári hegységről leágazó nyúlványon, a 661. △ m. számon, az a sötétlő sziklaszirt, mely térképeinken „Zamek"-nek van jelezve, ősi hagyományaink pedig „Tarkeu" vagy „Tarkő"-nek nevezik, melynek fennlapján egykor „a második Sóvár" emelkedett. A romokhoz Sósújfalu felé kell eltérni, hol e helység elhagyása után északkeletre a váraljai (hradovai) „vadászlakhoz" érünk, ahonnan rövid, de kissé fárasztó kapaszkodás után a várhelyre jutunk. A szikla fennlapját keletről megkerülve találjuk azokat a falmaradványokat, melyek a várból még fennmaradtak. A várhegy magasságáról meglepő kilátás van. A felsorolt adatokból máris kitűntek az erősség céljai és rendeltetése. A szomszéd várakkal összeköttetésben állott, ami lehetségessé tette optikai jelzésekkel az ellenség közeledését idejekorán észrevenni és hírül adni. Emellett még helyi célja is volt e várnak, amennyiben ősidőktől fogva az ottani sóaknák biztonságát szolgálta és az uradalmat őrizte.

A „várpalotának" még meglevő romjai 1906-ban 6 méter magasságban voltak láthatók a szikla talaja felett (3. ábra).

5. ábra. Falrész a vár maradványaiból. (1906.)

Az építősíkból kimagasló falmaradvány az alaprajzon sötét foltokban van feltüntetve. A felső szikla fennlapján, négyszögalakban, körülbelül 40 méter hosszúságban és 21 méter

szélességben volt a várpalota épületének alapzata. A délnyugati saroknak belsejében egy kikerekítés fordult elő (1.), nyugati oldalán három gerendaággyal, (4. ábra) tehát az egykori kitekintő „erkély" támaszainak fészke volt. Ennek a rommaradványnak belső alsó részén még mészvakolat volt észlelhető a gerendaágyak alatt. Ha pedig a Sándi tanár 1863-ban felvett rajzát figyelemmel kísérjük, a gerendaágyak felett még két letöredezett ablaknyílást is látunk. Egy 1828-ból származó régibb képen, mely Eperjes városát ábrázolja, hátterében látszik a tarkői sóvárnak nyugati látképe két toronnyal. Az egyik torony alacsonyabb a másiknál, mely attól jobbra mutatkozik (3. ábra *M*). Miután a vár sziklájáu sehol másutt nyoma sincsen a „fő" vagy „őrtoronynak", bár ilyennek feltétlenül kellett lennie, a kép nyomán feltehető, hogy az említett délnyugati falsarok *(1.)* ilyennek a maradványa, mely mint „leplező-torony" (Blendthurm) a többi sarkokon levőket *(2.* és *B.)* terjedelemben és magasságban is jóval felülmúlhatta; mire nézve az „erkély"-nyomok bizonyságot nyujtanak. Stephanie Adolf százados, középkori várainknak érdemes és szakképzett újból való szerkesztője, a cs. és kir. udvari könyvtárnak Eperjes városát ábrázoló, Guaschban festett képén ily alakban, mint ahogy azt kimutattuk, látta Sóvár rommaradványait, ami a tornyok lételét bizonyítani látszik.[28]

Az említett falsarkon egy falrész egyenszögben keletre vezet le, melynek végében szintén egy gerendaágy észlelhető. Miután itt a sziklafennlap legjárhatóbb részéhez lehet jutni, feltehető, hogy a legfelsőbb kapubejárat (3. ábra *B.)* itt volt és az a gerendaágy, a „zárógerenda" fészkéül szolgált. Ezt a gerendaágyat még 1896-ban a nyugati oldalról is felvettem, mely 5. ábránkon *a.* betű alatt van feltűntetve, de 4. ábránkon is kivehető. Mert pedig ez az építkezés, a talaj helyzeténél fogva, lényeges magasságban nyugszik a sziklán, a felső várrészbe a feljutás lépcsőkön vagy faalkotmányon volt csak lehetséges a *K.* várkapu tornyából (3. ábra *K. O.* és *B. K.* között).

A fennlapon levő horpadások a lakhelyiségek osztályozását gyaníttatják *(C),* valamint azt is igazolják, hogy a főépületnek egy kis „udvara" is volt *(D).*

A sziklafennlap keleti szélével párhuzamosan, 8 méterrel lejjebb, egy éppen olyan széles, de alacsonyabb „foktér" (terrasz) van, mely jelenleg ugyan épületnyomokat nem mutat, mégis kétségtelen, hogy az hajdan bizonyosan gazdasági és lakcélokra használtatott (3. ábra *E. h. L.* és *O.).*

Pár méterrel lejjebb, ismét párhuzamos vonalban, egy árokhoz hasonló mélyedés található *(r),* mely azonban keskeny

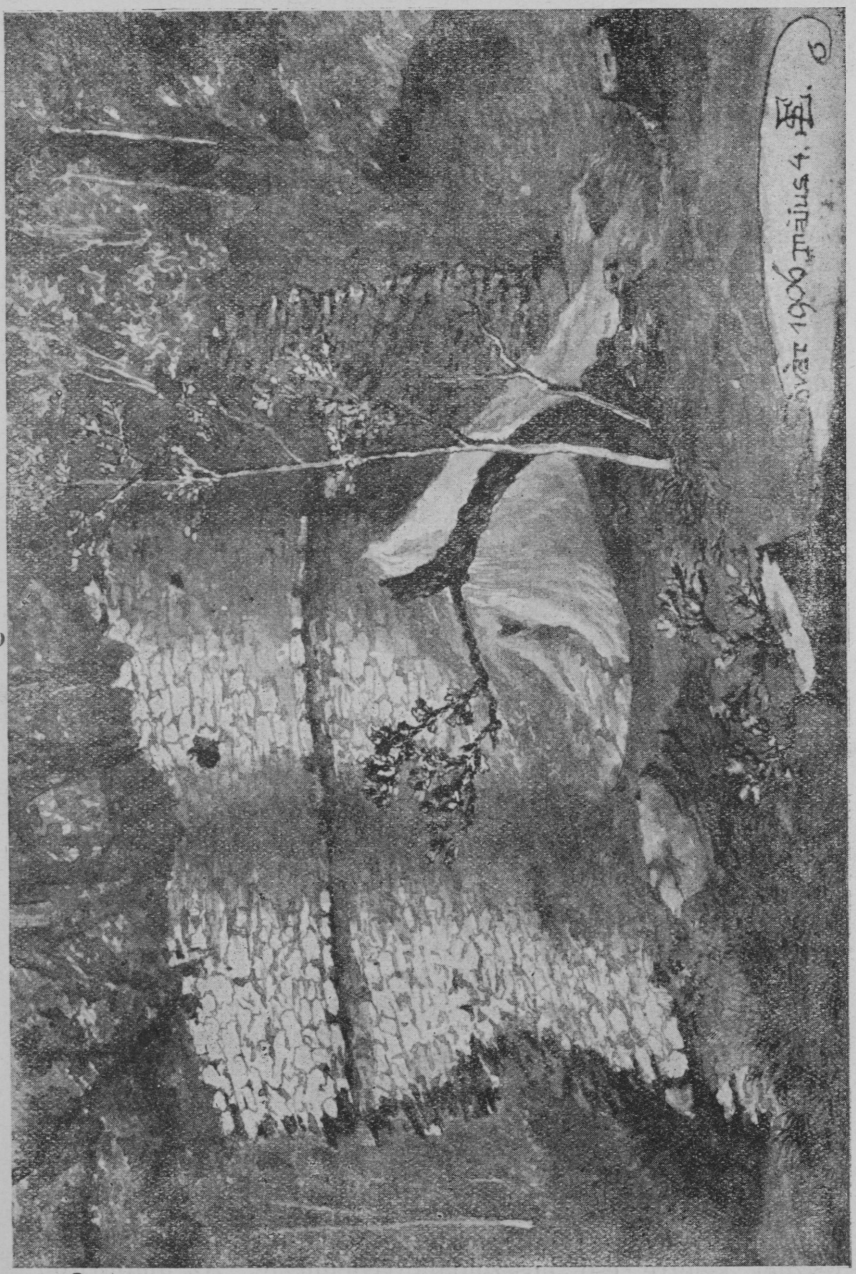

6. ábra.

volta miatt (alig 2 méter széles) nem árok, hanem inkább „rekesz" (Zwinger) lehetett. Ez annyival inkább hihető, mivel beléje az északi végében, leszelt és mesterségesen tágított sziklahasadékon, egy „búvó-ajtócska"- (Potern-) szerű nyíláson vezetett fel a várba a gyalogösvény *(b.)*.

A sziklahasadékok, melyek az északi keskeny oldalat környezik, különösen jellemzők. Ilyen több fordul elő *(c. d. e.)*. Valamennyi, az egy bejáróhasadék kivételével *(b.)* el volt falazva, minek nyomai láthatók s ezen futott végig a „körfal" *(8.* és *7.* számok közt).

Egynéhány sziklacsúcson *(f.* és *g.)*, melyeknek koronája mesterségesen lapított, „őrtornyocskák" állottak azon célból, hogy a szikla meredek és szaggatott fala, nemkülönben a völgy megfigyelhető legyen. Ilyesmi Szepesvár lovagházánál is észlelhető.

Az északkeleti sarkon a félkörönd maradványai még 6—8 méter magasságban láthatók voltak. Ehhez csatlakozott a „külső körfal" (äussere Ringmauer), mely lapos ívben záródott a délnyugati szegleten álló kaputoronyhoz *(K.)*. Így képezte a legalsó „sáncolatot" *(F)*, melynek összekötő kapcsai gyanánt a *3. 4. 5. 6.* számú köröndök és a *9.* számú „figyelőtorony" szolgáltak.

Ez után következett a sziklaszirttel összekötő „hegynyakon" a mély és széles „nyakárok" (Halsgraben: *G.)*, melynek közepén a „főbejárat" egy fahídon át vezetett az árok túlsó részén levő „kaputoronyba" *(H.)*. Ennek csarnokán át juthatott csak a támadó a másik kaputoronyba *(I.)*, vagyis a rekeszbe, ahonnan a felső várrész délkeleti sarkában levő „várkapuba" *(K.)* a már említett módon történt a feljutás. Az *I.* kaputorony mellett, *m.* és *n.* betűk alatt, épületnyomok voltak láthatók. Alighanem szertár, raktárak és istállók lehettek. Egy pásztorgyerek, ki engemet e helyen kísért, úgy mondta: (tu bulyi kralyowszke mastalnye) „itt voltak valaha a királyok istállói", ami némi módosítással, nem is oly hihetetlen. Itt ezen az alsó várrésznek északkeleti oldalán, a *4.* számmal jelzett köröndmellett, egy nyitott ágyúlőrés maradt fenn (3. ábra *N.* betű). A löveg t. i. gát fölött (Feuer über Bank) lőtt. Kívülről ennek a köröndnek fennmaradt omladékát 1906 május 4-én még így láttam (6. ábra).

A vár leírásából kivehető, hogy a támadóoldal ezen erődnél keletről volt. Ezért kellett ezt a terepen kivehető hatalmas „nyakárokkal", azonkívül pedig a felemlített „sánccal" és „körfallal" megerősíteni. Ezeket a védműveket a felső várrésznek keletre eső hosszoldala védelmezte. Az alaprajzon

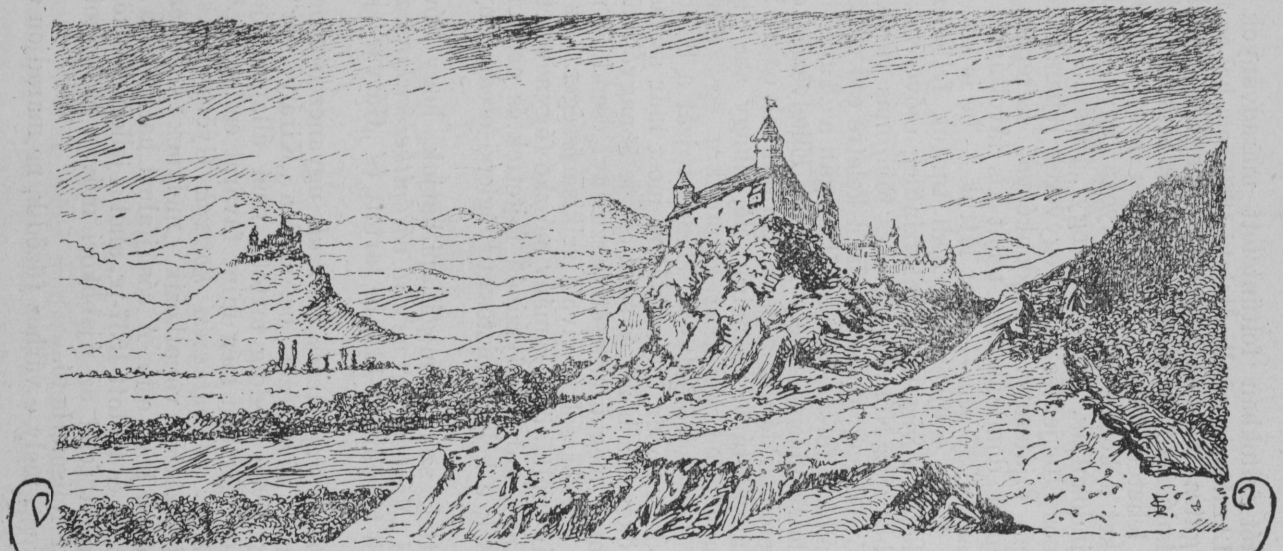

7. ábra.

(3. ábra) sötét foltokban feltűntetett maradványok hellyelközzel 4-től 12 méterig emelkedtek ki 1869-ben, hol az 1. számú torony nyugatra néző emeletes ablaknyílása is látszott. A terep alakulásából észlelhető, hogy „a tarkői Sóvár" erős sziklafészek lehetett, magas falakkal és mély árkokkal környezve. Ezeket a közlekedési akadályokat a vár körül fekvő magaslatok indokolják. Bizonyos, hogy „a második Sóvár", a lőpor általános elterjedése és a fegyverek rohamos fejlődése következtében, eljátszotta tulajdonképeni szerepét, miután a mellékterepről dominálható, tehát kis távolságról tönkrelőhető volt, ami 1537-ben — mint láttuk — be is következett. Minthogy a kútat mindezideig nem tudtuk felfedezni, feltételezhető, hogy a vízellátás valószínűleg csővezetékkel történt, mint ahogy az Nógrád, Árva és több más váraknál előfordult. A sóvári hegyeknek a vártól keletre eső részein igen sok felhasználható forrás fakad, sőt magán a „Tarkő-hegyen" is több alkalmas vizenyős hely látszik. Elhelyezése ennek a várnak, a festői sziklán, középkori várainknak egyik legérdekesebb példányát tárja szemeink elé, ahogy azt Stephanie százados ernyedetlen kutatása számunkra egy domborúan mintázott műben megörökítette. Ennek rajzát a 8. ábra mutatja. A hajdani kopár tar sziklákon most már szálas tölgyerdő vert gyökeret, a bozót és sűrű cserje is nagyon megnehezíti a várromok megközelítését. Eszményi csend és magány környezi az egykor sokat vívott sziklaerősséget. Az anyag, melyből a vár épült, vörös kemény mészkő (úgynevezett sárosi vörös márvány), mit a helyszínén fejtettek és nagyon kevés tégla. Ásatások e helyen biztosan meglepő eredménnyel járnának.

A közlöttek szerint megállapíthatjuk, hogy Sóváron a község feletti „Várhegyen" az *első várépítkezési korszak* ismeretlen időktől körülbelül 1223-ig tartott és „Gátvár" jelleggel bírt.

A második várépítkezési korszak, ugyanezen a helyen, a tatárdúlás után következett be, ahol a „Királyi vár" állott, de hogy mint ilyen meddig tartott, nem állapíthatjuk meg, ámbár 1437 és 1438-ban még mint favárat emlegetik.[29]

A harmadik várépítkezési korszak György mester kővárának építkezésére vonatkozik, melynek keletkezése az 1288—1298. évek közé esik. A sósújfalusi határban a Tarkőhegyen épült fel és tartott 1537-ig, ahol a jellegzetes középkori várépítkezéseken felül az újabbkori művár bástyázott szerkezete is már felismerhető.

A szép rege, mely e várhoz fűződik, ne maradjon érintetlenül.[30]

VI.

Az Árpádok idejében élt egy magyar vitéz, kinek Miczbán volt a neve. Ennek felesége hét esztendeig magtalan volt és

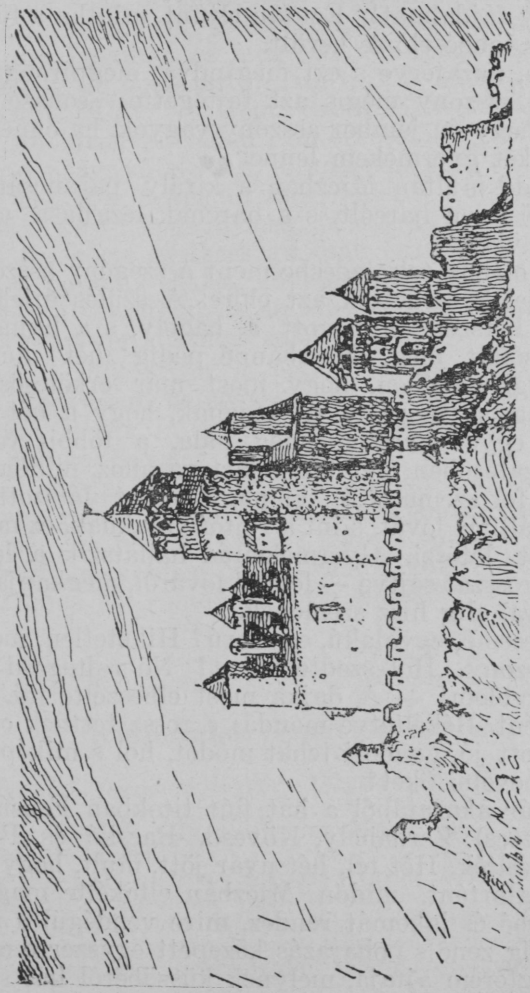

8. ábra. Sóvár középkori felépítménye, Stephanie Adolf dombormüve nyomán.

Tarkő-várban lakott. Egy napon a vár aljában elterülő erdőségből hazatérő férje elébe menvén, találkozott egy szegény koldusasszonnyal s apátlan három árváival; midőn ez alamizsnát kért volna, a nagyasszony kedvetlenül ekként szólt kísé-

rőjéhez: „sohase hiszem, hogy ennek egy urától lehessen e három gyermeke".

A szegény anyának érzése fellázadt e szavakra és fellobbanó haragjában a sértegetőre ekképen szórta átkát: „Áldjon meg az Isten téged kétszer annyival és viseld szenvedéssel a nagy fájdalmat!" Ezután eltűnt, mintha a föld nyelte volna el őt s többé elő se került.

Miczbán, hazatérve s ezt megtudva, megpirongatta feleségét, de az asszony mégis azt fejtegette: „sohase hinné el kegyelmed, hogy én jámbor asszony vagyok, ha énnékem egyszerre csak két gyermekem lenne".

Rövid idő multán Miczbán a király parancsára hadba szállt, ott hősiesen harcolt, s a harcnak lezajlása után tűzhelyére tért vissza.

Azalatt otthon teljesedésbe ment a szegény asszony átka. Csodálatos jelek hirdették azt előre. A szülés éjjelén a vár tornyában „hétszer" huhogott a bagoly, s a hajnali kakas „hétszer" szólalt meg, Miczbánné pedig „hét" fiúmagzatot szült. Kétségbeesésében, hogy most már erkölcsös hírének vége, meghagyja meghitt dajkájának, hogy a hét gyermek közül csak egyet hagyjon meg nála, a többit veszítse el. Miczbán hazatérőben már közel járt várához, midőn egy cseléd bukkan fel szeme előtt, ki nagy terhet látszott cipelni. A vitéz megállítja lovát, s int a rejtőző alaknak, ez megijedve, nehéz terhét leteszi. Gyermeksírás hallatszik a lepel alól. Miczbán — rosszat sejtve — leszáll lováról, megkapja a leplet, s azt lerántva, alig hisz szemének.

Hat csecsemő, egyalakú, egykorú? Hihetetlen, mégis igaz, mond az asszony. Hol szedted őket? Ne rejtegesd arcodat, szólj, parancsolom! — A dajka most elbeszélte mi, miért és hogyan történt. Békéltetve mondá: a rossz tettnek oka mégis szép, a vádlott jó, gondolj tehát módot, hol s mikép lehessen biztosan felnevelni őket?

A nagyúr akaratából a hat fiút titokban Eszeny, Zecch (a mai Gálszécs), Zerdahely, Kövesd, Bacskó és Purustyán váraiban nevelték. Hét tél, hét nyár jött, mult, hogy a csodás esemény megtörtént, midőn Miczbán eltökélte magát, hogy nem vár többé és lakomát rendez, mire vendégül a nádort is meghívta. Víg zene s poharazás közepett egyszerre csak megnyílt a lovagterem ajtaja, melynek küszöbéről hat szépalakú fiúgyermek toppan be. Miczbán ekkor szót kérve, elmondja: „Hét esztendeje, hogy hadból jőve, ezt a hat gyermeket a halálnak odavetve találtam", s kérdte: „mit érdemel az olyan anya, ki balgatag hitében ilyen hat fiát elveszteni engedte?" Ekkor Miczbánné szólalt meg, s hogy a gyanúsítást magáról

elhárítsa, odakiáltott: „Halált neki, ki e gyermekeket megöletni rendelte!“ „No hát boldogtalan — szólt Miczbán —, te vagy az! Hogy erkölcsödet a gyanusítás meg ne sértse, elhagyott az irgalom!“ „Hát ezek az én fiaim? Hála annak, ki őket a haláltól megváltotta, míg holtnak véltem őket, örömest haltam volna meg, de most, hogy az átok áldássá vált, kegyelmet kérek tőled, férjem, bocsánatot, szerelmet.“ Nyomban oda is borult ura lábaihoz, ez meg szívesen megbocsátott erkölcsféltő nejének, de hozzátette: „Halljuk a nádort, a nagy bíró mit lát, s mit ítél ő?!“ — Néma csend közepette a nádor ítélete ez volt: „Jó hírnevet védeni, az erkölcsöt gyanútól menteni, szép tulajdonság, kötelesség, de másnak kára nélkül! Az asszony, ki hat gyermeket ölt meg, hatszor gyilkos volt, a törvény halált vérrel bosszul meg. Másrészt az asszony mentségére szól az, hogy gyilkossága csak szándék maradt, s az a körülmény, hogy az el nem követett bűn már „hét“ évig gyötörte lelkét. Ily esetben az asszony bírája csakis férje lehet, kire a törvény vérhatalmat ruház.“

Miczbán megértvén a nádor ítéletét, így szólt: „Jer karomba, kedvesem, boldogságomat továbbra is benned keresem, áldjuk Istent, ki engem odavezérelt, hogy megmenthettem hat fiainkat s velök tégedet!“

Ez a mese a hiteles bizonyítékokkal annyiban egyezik, hogy Simon comesnek (a rege Miczbánjának) tényleg, ha nem is egyivású, de „hét“ fia és egy leánya volt.

A sóvári hegyekben pedig „Simon köve“ a Baksa-nemzetségbeli Tamás fia, *Simonnak* őrzi emlékét.

VII.

Kútforrások Sóvár történetéhez.

[1] Katonai részletes térkép 1:75000. 10. öv, XXIV. oszlop. Eperjes.

[2] *Soós* csld. lt. (Magy. Nemzt. Múz.), és „Földtani Közlemények“ 1885. Budapest.

[3] Az eredeti hártya Eperjes város levéltárában. Közölte *Wenzel* Gusztáv: Új okmt. VIII. 11—12. l.

[4] Az eredeti hártya Soós cs. lt. (No. 13. Fasc. No. 1.). A levélben megnevezett újvári esperes tulajdonképpen sárosvármegyei esperes volt; t. i. Sáros vármegyét régebben „Újvár-vármegyének“ nevezték.

Marussi Olasz János, mint a sóvári Soós cs. levéltárosa, Soós Imre megbízásából 1818-ban, a rövidítésekkel szerkesztett eredeti okleveleket pecsét alatt lajstromozta. Ezek között az idézett 1285. évi január havában kelt oklevélben foglalt, s a sóvári uradalomra vonatkozó határjárást eképen adja:

Prima meta que separat a Terra Kendÿ incipit a parte occidentati in capite cuiusdam rivuli, qui vulgariter nuncupatur Kyhus-pothok, et inde descendit ad alium rivulum, qui Zenegethupothok nuncupatur, et per eundem descendit ad fluvium Tarcha, et ibi saliens ipsum fluvium Tarcha, circa Berkus-Laza inde descrendit per eundem fluvium versus meridiem, et pervenit ad quendam fluvium Mogoshydpothoka nominatum, qui separat a terra Yzbegh, et inde per eundem fluvium per magnum Spatium vadit versus partem orientalem et pervenit ad unum rivulum, qui vocatur Zaroz-pothok et per ipsum rivulum vadit ad partem Septemtrionalem, et cadit in caput cuiusdem fluvii Keureus-pothok et per ipsum fluvium descendendo veniet ad locum Keral-Zalasa, et ibi cadit in fluvium Delne, et ipsum fluvium Delne transeundo cadit in rivulum Laz-pothok nuncupatum, et per ipsum ascendendo adhuc ad partem orientalem pervenit ad quemdam montem, qui Gumur-Hege nominatur, et inde descendit ad locum Wechbere nominatum, et ibidem cadit iterum ad fluvium Delne et per eundem fluvium ascendit ad plagam orientalem, et pervenit ad quemdam fluvium Bÿsthre-pothoka vocatum, et inde descendit ad fluvium Thoplli, et per eundem fluvium ascendit at fluvium Rednekterw vocatum, et per eundem venit ad monticulum Mogluch, et inde venit ad unum Berch, et ipsum saliendo versus meridiem cadit ad magnam viam, et per eandem viam eundo adhuc versus meridiem, cadit in fluvium Sebes, et salit ipsum ad partes meridionales et per eandem viam venit ad Caput cuiusdam fluvÿ Medÿes-pothoka, qui separat a terra populorum de Kelemes, et per eundem per magnum Spacium descendendo versus occidentem ad finem dicti Fluvÿ vadit ad stagna quidem, quae vulgo Kendermachala (de lehet Kendermochÿdla is,) nuncupatur, et inde descendit ad Fluvium Chzeckthow, ubi est transitus in eadem Aqva et per eandem aquam descendit, versus meridiem, usque ad illum locum ubi praedicta Aqva cadit in alium fluvium Tarcha numinatum circa villam Arkus, filÿ Ech, et per ipsum Fluvium Tarcha descendendo in magna quantitate Spacÿ, venit iterum ad locum Berthus-Laza superius dictum, ect. ect.

Ezen adománylevélnek van még egy 1346-ban kelt átirata is a Soós cs. levéltárában. Valószínűnek tartom, hogy ezt a levelet Soós Péter a György mester fia iratta át, kinek a Chykury-ekkel volt pere. Ezenfelül közölve van ugyanez az adománylevél Wenzel Gusztáv. i. m. XII. köt. 432—438. lljain.

Az oklevél határjáró részét, a benne előforduló helynevekkel s a patakok jelzőivel együtt, igyekeztem úgy leírni, amint azok az eredeti hártyán olvashatók. A határjárás értelmét, a helyszínének bejárása s a katonai felmérés alapján, itt közlöm:

Az első határjel a *Hyuspathok (a).* Ez a patak választotta el nyugaton az uradalmat a *Chendy*-ek földjétől. *(b.)*

Kende község, a mai Szentpéterrel szemben, a Tárca-folyó jobbpartján van, a kendei erdővel együtt. Két Kende volt még a Hunyadiak korában is. Még pedig: Felső-Kende, vagy Nagy-Kende és Kis-Kende, vagy Alsó-Kende. Ezek később összeolvadtak. A Kendiek földje tehát, a mai Kendétől északra, Enyickével szemben, a ⌖ 305 vagy ⌖ 230 magaslatokig terjedhetett. Ezek után megállapíthatjuk, hogy a Kyhuspatak, mint a határjárás első határjele, a mai Harság községtől keletre eső ⌖ 403 magaslaton eredő és a községen át folyó víz. A határvonal ettől a forrás-

tól nyugatra visz minket a *Zenegethwpothok* (Szénégetőpatak) medrén a *Tharcha* (Tárca) folyóhoz *(c)*. Itt, *Berthuslaza*-t megkerülve *(d)* a mai Sárosszentpéternél átkelt *(e)* és ettől a folyótól nyugatra a *Mogoshidpothok*-ához ért *(f)*. Berthuslaza nem más, mint a mai Sz. Péter, Mogoshidpataka pedig, Csánki szerint, a mai Mocsármány község. („Magyarorsz. tört. földrajza a Hunyadiak korában": I. 299. és 329. l.)

Ez a Magashídpataka választotta el az uradalmat *Izbegh* földjétől *(g)*. E név alatt a Zbugyai vagy Izbugyai család rejtőzik. *(Csánki:* i. m. I. 329. l.)

Innen kelet felé a *Zarozzpothok*-hoz *(h)* (Szárazpatak) jutott a határjáró bizottság. Ezen át északnak a *Kewrewpothok* eredetébe szakadt az útjuk *(i)*. Ez a jelző, szerintem, „Kőröspatak"-ot jelent. Mind a Száraz-, mind a Kőrös-patak a Király-hegyről délre leágazó, ◇ 602-vel jelzett hegy tövében fakad. Ezeken a vizeken átkelve, a *Geralsalasa* helyhez értek *(k)*.

A *Delne* folyásán átkelve *(l)*, a Lázpatak medrén *(m)* keletre a *Gumurhege*-hez jutottak (◇ 618. *n)*. Ez vagy Gumur- vagy Gömör-hegye lehet. Innen a *Wechbere* nevű helyhez (a mai Szigord-Vadászlakhoz, ◇ 545.) szállottak le, ahol ismét a Delne folyásához értek. (A Delnének két forrásvizét ismerjük. Az egyik, a Kis-Delne, a Hármashatárhegy [◇ 1025.] lejtőjén fakad. A másik a Nagy-Delne, mely a Simonkövén [△ 1092] ered.)

A Nagy-Delne medrének irányában az *(o)* határponttól feljutottak a *Bystra* patakhoz (◇ 720. *p)*, amelyet ma Beszterce pataknak hívnak. Onnan leszállottak a *Thoplla* (Tapoly) folyásához *(q* ◇ 159.), majd feljutottak a *Regnegthew* (Rednektő). a mai Remenye patak, folyásához *(r)*. Ezen át a *Megluch* hegyecskéig jutottak *(s* ◇ 337.). Innen egy *Werch*-hez érkeztek, ami csak „bérc" lehet. Délfelé egy „Nagy út"-ra értek, amelyen a Sebes vizéhez jutottak. Ezen a folyón átkelve *(u)* a déli részekhez értek, a *Medyes* patak eredetéhez *(v)*, mely a kellemesi népek földjétől *(w)* választotta el az uradalmat. (Medyes-patak.)

Itt egy nagy térségen át nyugat felé, a Medyes vize beömléséhez, a mocsarakhoz jutottak, melyeket *Kendermochidla*-nak, vagyis kenderáztatónak neveztek *(x)*. Innen lementek a *Zwkthew* (Szekcső) folyásához, ahol ezen a vízen át lehetett kelni. Innen arra a helyre vitt útjuk, ahol *Arcus*-nak, Ech fiának, faluja volt *(y)* és amelynek táján az említett víz a Tárcába ömlik, a mai Vilecz alatt. Végre, a Tárcán is átkelve, ismét eljutottak a már említett Berthus-Láza, vagyis a Magoshíd patakának beömléséhez s itt a határjárás be is végződött *(z)*.

[5] *Zsoldos Ferenc:* Tereptan 1875. évi kiadás 7. lap. 9. §. *a)* alatt. „Tarkou" vagy „Tarkő" kifejezés, a tar-szikla vagy kő-görely fogalmakból kapta a jelzőt. Ilyen sziklák magas hegyvidékeken mutatkoznak. Karácsonyi János tévedett, amikor György mesterről azt mondja, hogy Tarkő várát ő építette volna. („A magy. nemzetségek" I. 161. és 163. ll.) Ugyanoly természetű hegy, mint a sósújfalusi határban lévő, volt a Tarkő határába eső ◇ 736 m számú várhegy, melyen „Ruine Kamenica" tündöklik.

[6] Adománylevél György mestertől 1288—1289. Tamás és Péter, Hypolit fiai, részére azon hű szolgálatokért, melyeket minden hadivállalataiban oldala mellett végeztek. *(Wagner:* Sárosi Dpl. 301. *Katona:* T. VI. 958. és *Fejér* Gy. V. 3. 397. — V. 2. 150. ll.)

[7] Eredeti hártya: *Soós cs. lt.* A M. Nemz. Múz. 14. és 11. Külirat: Concessimus etiam eidem mgst. Georgio. Castrum construere predictum SOWAR, per defensive sua et suorum.

[8] *Fessler:* Die Geschichte der Ungarn und ihren Landsassen. II. 698. l.

[9] *Soós cs. lt.:* M. N. Muz. Eredeti hártya. Nr. 16.

[10] *Fejér Gy.:* VI. 2. 150., 151. ll. *Wagner:* S. Dpl. 310. l. és *Katona:* T. VI. 1192. l.

[11] *Soós cs. lt.:* Pál országbíró 1328. évi levele. No. 23. — 33—37. lapok az Ellenchusban.

[12] *Soós cs. lt.:* Documenta LITERALIA SECULI XV. FAMILIE SOOS de SOWAR. TRANSVMTA JASZOWIAE. 1780. Különösen figyelemreméltók a Soós- és Synka-családok között lefolyt perek; valamint ófalvi *Kosztka Vilmos* nyugalmazott főmérnöktől Sóvár története 1873-ból.

[13] *Soós cs. lt.:* Anno 1423. másolat. Nr. 49., 72., 73. lapok az Ellenchusban.

[14] *Országos Lt.:* Neo. Reg. Acta. Közölve Kosztkánál. Megvan a Soós cs. lt.-ban is.

[15] *Soós cs. lt.:* 1494. évszám.

[16] *Kais. König. Anzeiger:* VI. Jahrgang, Seite 101.

[17] Sárosmegyei Közlöny.

[18] Besztercebányai országgyűlés 9. t.-c. és pozsonyi országgyűlés 1. t.-c.

[19] *Soós cs. lt.:* A M. Nemz. Múz.

[20], [21] *Soós cs. lt.:* A M. Nemz. Múz. Ellenchus XVI. Anno 1559. és Anno 1556—1564; megnevezve: kik törtek Soós Györgyre. Sárosmegyei közlemény. Az oklevél felzetén van följegyezve: „Az kis gróf ellen való vallatása." Salm t. i. a szepesi kamara igazgatója volt.

[22] *Korabinszky:* Geographischer Lexikon: Wernher György, eperjesi születésű polgár, tudományosan képzett „Medikus". Az ellenkirályok küzdelmei alatt, követségben járt Eperjes város részéről I. Ferdinándhoz Regensburgba, de Laskó Hier. és Minkovics Miklós által Plesz váránál, Sziléziában feltartóztatták. Árva vára kapitányának, Kosztkának átadatván, onnan csak 23 heti rabság után váltották ki. I. Ferdinánd király tanácsnoka, később Nagy-Sáros várának kapitánya volt.

[23] *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadikrónika II. köt. 162. l. „Bocskai háborúja Rudolf ellen."

[24] *Soós csal.* id. lt. Anno 1618. és *Rónai Horváth Jenő:* id. m. II. 178. lap. „Bethlen Gábor első támadása Ferdinánd ellen."

[25] *Soós cs.* id. lt. Anno 1642.

[26] Ugyanott és *Pauler Gyula:* „Wesselényi Fer. összeesk." II. köt. 403. l.

[27] *Kosztka* idézett műve és *Böethius:* Kriegshelm T. 2. p. 113., valamint *Bodehner:* Ung. Magazin, 1782. II. 321. l.

[28] Az 1828. évi látkép Guasch-színezése ügyes és nagyon megbízható képet nyujt. Eperjes város városházán 1906-ban ottjártamkor láttam ezt a képet.

[29] *Csánki Dezső:* Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. 284. Castrum lapideum cum turri pro majori parte cum lignis preparate.

[30] *Soós Elemér:* „Miczbán eredete". Turul VIII. 43—45 ll.

Soós Elemér.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.[1]

(Ötödik közlemény.)

XIII. **Nürnberg.** *Germanisches National Museum.*

Nürnberg, Németország legérdekesebb középkori városa, melyet még ma is nagyrészt védfalak és bástyatornyok környeznek. A vár, a hegyet környező városrésszel ma is úgy áll, amint a XIV. és XV. században felépítették. Az erődítmények középkori lőréseit a modern lövegek számára átalakították, ágyúkkal rakták meg, honnan a környező síkság minden irányban végiglőhető, úgy, hogy e város hadászati jelentőségét ma sem vesztette el.

Számos középkori műemléke és műkincse között azonban legirigylendőbb a Germanisches Museum. A teljes épségében fennmaradt középkori karthausi kolostor épületét használták fel e célra, miáltal a legstílszerűbb keretet nyerték egy történelmi múzeum számára.

Az összes német államoknak 1852-ben, Drezdában tartott értekezlete mondotta ki a Germanisches Museum létesítését s már a következő évben, 1853-ban meg is nyílt az intézet. Előbb Lajos bajor király volt, később pedig a német császár lett az intézet protektora.

Igazán páratlan az a lelkesedés, amellyel az egész német nemzet ezt a múzeumot egybehordta. Legféltettebbb családi ereklyéiket és kincseiket hordták ide s mint örök letétet itt helyezték el, úgy, hogy minden tárgy mellett ott van a tulajdonos neve. Egy herceg mellett egy egyszerű diák, aztán egy iparossegéd. Emellett a rendszer mellett a család igazolt tagjainak az illető tárgyakat rövid időre ki is kölcsönzik, így például a családi ékszert az unoka esküvőjére, vagy egy díszruhát valamely ünnepélyes alkalomra.

A fegyvergyüjtemény a középkori anyag páratlan gazdagságával tűnik ki. A XIII. századtól kezdve a lovagi hadi-

[1] Az előbbi közlemények a folyóirat V., VII., XVIII. és XIX. évfolyamában jelentek meg.

viseletet egykorú síremlékek másolatai mutatják be (352—364. és 572. sz.).[1] Ezek közül különösebben érdekelhet bennünket Konrad v. Weinsberg síremléke 1446-ból, mert mellén ott van a Zsigmond királyunk által alapított *sárkányrend*.

Számos nagybecsű, különösen címer-emlékét találjuk itt az utóbb hazánkba származott gróf *Haller*-családnak.

Az általános hadtörténelmi anyagban kiválnak: a sisakok nagybecsű sorozata, az antik kortól kezdve. Ezek között is elsőrangú ritkaságok a 183., 185., 186., 1801., 1794., 1792., 1800a és 1800b számú sisakok. A közékori emlékek közül ezenkívül az V. teremben elhelyezett V—IX. századbeli csatabárdok nagy változatú gyüjteménye, a kézi tőrök, nyársak, alabárdok, sarkantyú, nyílcsúcs, zabla és X—XIV. századbeli egyenes pallos-sorozatok tűnnek ki.

A fegyvergyüjteménynek mindamellett természetszerűleg fénypontjai a középkori teljes páncélzatok és tornavértezetek. Ez utóbbiakhoz csatlakozik egy sorozat tornanyereg a XV. és XVI. század sok érdekes típusával. Így az egyiknek elől két oly hosszú nyúlványa van, hogy a két lábat is teljesen megvédi. Ugyanott találunk egy karpáncélt, mely a kézvédővel és vállrésszel együtt egy merev darabból áll, valamint egy másik könyökpáncélt, melyen a kerek védőpaizs s ennek végén egy tőr is rajta van. 1805. szám alatt pedig egy ritka XVI. századi rostélyos tornasisakot találunk.

A lőfegyverek között első helyen áll a középkor elejéről egy catapulta nyílvetőgép 1941. szám alatt. Kávájának átmérője 2 méter, a nyílvessző 65 cm hosszú.

A tüzi lőfegyverek sorában feltűnnek az 1635. sz. mozsár a XIV. századból s az 1637. sz. a. két egybejáró mozsár. Aszerint használták, amint kisebb vagy nagyobb golyót kívántak belőle kilőni. 1638. sz. a. egy másik mozsár két és fél méter hosszú, melynek csöve két darabból állíttatik össze. 2065. sz. a. kerekekre szerelt duplacsövű ágyút, 2058. sz. a. forgó tengelyre erősített ágyúcsövet látunk, mellyel minden irányban lehetett lőni. Feltűnik még egy laposra nyomott tölcséres szájú, továbbá 2050. sz. a. egy 3 és egy 8 csövű ágyú s végül egy 9 csövű löveg, a későbbi szórólövegek előképe.

A puskák között 1954—1961. számok alatt ott találjuk a kézi lőfegyverek fejlődési formáit 1360—1400-ig, majd a 4 méter hosszú várpuskákat s végül egy 5 csövű orgonalöveget a XVI. századból s egy kanócos revolverrendszerű igen nagy várpuskát a XVII. századból.

[1] Die Kunst u. Kulturgeschichtlichen Sammlungen des germanischen Museums. Nürnberg, 1882.

A számszeríjak sorozatából kiválik egy, amely puskacsővel is el van látva, úgy, hogy a nyílvesszőn kívül golyó is lőhető belőle s így tulajdonképen a számszeríj, parittyaíj és puska kombinációja.

A gazdag gyüjteményben számos *magyar hadtörténelmi emlék* is található. Ilyenek:

1. *Serleg üvegből,* melyet egy magyar hajdú tart a kezében. Fején forgós kucsma, testén vörös köpeny és zöld nadrág, oldalán vágottvégű szablya, hóna alatt csákányfokos. (Refectorium terme, 1334. sz.)

2. *Olajfestmény,* ismeretlen festőtől, mely kurucokat ábrázol. XVIII. század eleje. Viselettörténeti szempontból is nagyérdekű. (Képtár, 300. sz.)

3. *Magyar tárcsapaizs.* Egy emberi alak van reáfestve. XVI. század eleje. (1838. sz.)

4. *Sodrony páncéling,* sodronyos vas sapkával. XVII. század eleje.

5. *Vértezet* (3 darab), rákfarokszerű nyakszirtvérttel ellátott magyar rohamsisakokkal. XVII. század. (1820. sz.)

6. *Vértezet,* mint az előbbiek. Ez a wernsteini fegyverkamarából származik.

7. *Vértezet,* magyar rohamsisakkal. XVII. század. (1821. sz.)

8. *Fokos,* egyenes tüskével. Nyele kék bársonnyal bevonva. XVI. század.

9. *Fokos,* hajlott tüskével s tányéros fokkal. Ismeretlen címer s az 1611. évszám belevésve.

10. *Buzogány,* csillagosfejű, nyelében kovásszerkezetű lőfegyver. XVII. század vége. (1900. sz.)

11. *Fokos,* melynek nyele is vasból van (3 darab). XVI. század.

12. *Fokosbalta,* nyelében puska, vasrészei igen díszesen vésve s fanyele elefántcsont-díszítményekkel gazdagon kirakva. Párja látható a bécsi udvari fegyvermúzeumban.

13. *Buzogány,* gömbfejű, gerezdes. XVII. század.

A vár ötszögletű tornyában, a kínzókamrában, hol a híres nürnbergi vas szűz áll, a falon levő fegyverek között egy szép formájú XVI. századbeli magyar szablya is látható.

XIV. **Berlin.** *Zeughaus.*

A berlini porosz királyi hadszertár alapját, még 1695-ben, III. Frigyes brandenburgi fejedelem vetette meg. Előbb Nering, majd Grünberg Márton, 1698-tól kezdve pedig Schluter András, végül 1700-tól de Bodt János építészek vezették

az építést. 1706-ban került az épület tető alá, de végleg csak 1730-ban készült el.

Maga az épület mint műépítmény is nevezetes alkotás. A császári palota és a Schlossbrücke közelében áll. Hossza és szélessége egyaránt 90 méter, udvarának átmérője pedig 38 m. Az épület egyemeletes és egészben 23 méter magas. Homlokzatát és párkányzatát szobrok és fegyvertropheák díszítik.

Felépítésétől kezdve egészen 1877-ig csupán hadszertár volt, hol a hadsereg fegyverei, ágyúi s egyéb felszerelési tárgyai raktároztattak. Ekkor Vilmos császár alatt határozta el a törvényhozás, hogy az épületben hadtörténelmi múzeum állíttassék fel.

Az átalakítási munkálatokat azonnal megkezdték s 1880-ban bevégezték, úgy, hogy a jelenlegi múzeumot a császár 1881 január havában megnyithatta.

Maga a gyüjtemény rendkívül gazdag s rendszeres és tudományos felállításával az első a világon. Érdekes összehasonlítás kínálkozik itt a párisi Musée d'Artillerie-vel. Ez a fegyvermúzeum ugyanis a legnagyobb és leggazdagabb, de rendszeresség tekintetében össze sem hasonlítható a berlinivel. Azután még egy érdekes különbség van a kettő között. A párisi múzeumot a párisiak nem látogatják, rendszerint a külföldi vendégek fordulnak meg benne. A berlini ellenben minden nyitási napon a zsúfolásig tömve van Berlin lakosságának minden rétegével és a katonasággal.

Általános hadtörténelmi anyaga között elsősorban kell említenünk a tüzérségi anyagot, amely az ágyú első középkori szereplésétől kezdve a legújabb korig jóformán minden rendszert magában foglal s nagyon tanulságos azért is, mert látjuk, hogy a mostani világháborúban alkalmazott legújabb találmányok már jobbára szerepeltek mind a középkorban, mind a XVI. és XVII. században is.

Itt látunk egy 2 és félfontos golyódobásra való hosszú vaságyút az 1390—1440-es évekből, hátultöltő szerkezettel. Talapzatát súlyos nagy kövekkel rakták meg, hogy a lövés után el ne mozduljon. (C. 2. sz.)[3]

Majd óriási kőgolyóvető-mozsarat látunk az 1450—1500 közötti évekből. (C. 6. sz.) — Feltűnik még: egy hátultöltő vaságyú 1440—1460-ból (C. 9. sz.), — egy laposan egymásmellé foglalt öt csőből alkotott orgonalöveg, úgynevezett „Todtenorgel" 1480—1550-ből (C. 20. sz.), — egy óriási vaságyú a XV. század végéről, egy 20-fontos vasmozsár, szász

[3] Führer durch das Königliche Zeughaus in Berlin. 1890. 8. r. 191. l.

munka 1594-ből, melynek az kölcsönöz érdekességet, hogy az ágyú talapzatával és állványával együtt egy darabból öntött (C. 42. sz.), — a láncágyúgolyók több típusa 1530—1600-ig (C. 35. a., C. 35. c. sz.), — braunschweigi 24-fontos vas hátultöltő, két darabból összekovácsolva 1586-ból (C. 39. sz.), — egy szakállas várfalvédő-puska, kerekes állványával együtt (C. 47. sz.), — kézi ágyú, bronzcsővel, ágya csonttal művészileg berakva, 1594-ből (C. 50. sz.), — orgonalöveg, egy nagyobb cső, hét lyukkal, a szórólöveg mintájára, mely egy fogaskerék segélyével mindenfelé forgatható, 1620—30-ból (C. 76. sz.), — háromcsövű tölcséres várpuska, keréklakatos szerkezettel, 1680-ból, — mozsár, a főcső körül 13 apróbb csővel, 1680-ból (C. 167. sz.), — egy várfalvédő-puska, melyet egy elibe erősített s két kereken tolható vasfal véd, 1700-ból (C. 239. sz.), — ágyú, mely kakassal és gyutaccsal süthető el, mint a puskák, 1810-ből (C. 388. sz.),—orgonalöveg 11 csővel, melynek gyujtólyukai előtt elfutó árok felporoztatván, az egész egyszerre süthető el, — három löveg, melyeknek rendszere felújítása a középkori és XVI—XVII. századi hátultöltő rendszereknek, 1843, 1847 és 1859-ből (C. 308., 600. és 668. sz.), — francia szórólöveg, előtte védő vasfallal, 1870-ből, oly módon szerkesztve, mint azt XVII. és XVIII. századi lövegeknél láttuk s amint azt újabban minden tüzérség alkalmazta (C. 1055. sz.), — léggömbágyú, mellyel Páris ostroma alkalmával 1870—71-ben a felszálló francia léggömböket lőtték, mindenfelé forgatható tengellyel, Krupp rendszere (C. 1010., 1011. sz.); a mai repülőgéplövő-ágyúk alaprendszerüket innen vették.

Az ágyúk mellett, hasonló arányban és gonddal gyüjtötték egybe a kézi tüzi lőfegyverek minden formáit is. Felemlítünk ezek között egy keréklakatos szerkezetű puskát 1640—70-ből, 5 méter hosszú csővel (b. 1148. sz.) és egy revolverrendszerű puskát 1650-ből (b. 1126. sz.).

Sok emlékét találjuk itt egybegyüjtve a Szent Borbála tiszteletének. Ő volt ugyanis a tüzérség védszentje s azért már a középkortól kezdve az ő alakját találjuk régi pajzsokon, hajókon, ágyúkon és hadszertárakon. V. Károly császár rendeletben adta ki, hogy mikor a tüzér a golyót az ágyúba teszi, Szent Borbálát hívja segítségül. A rajnai tartományokban, Elszász-Lotharingiában és Franciaországban egészen a legutóbbi időkig megünnepelték a tüzértisztek december 4-én Borbála napját.

Emellett látjuk a középkori támadó- és védőfegyverek minden faját gazdag sorozatokban. Valamint a tornaszerek és vértezetek éppúgy, mint a dísz- és harci vértek, pajzsok és sisakok, pallosok és alabárdok különböző formáit.

Ezek közül is felemlítendők: egy rendkívüli nagy, embermagasságnál magasabb álló paizs, vagy inkább már rohamfal, kívül Ravensberg város címerével, 1450—1500-ból (b. 91. sz.), — két középkori, egészen elefántcsontból faragott nyereg a *sárkányrend* lovagi fölszereléséből (b. 35. és b. 6178. sz), — egy tornapaizs, amely pontosan a mell formájához idomul s a gerely számára kivágással bír, távolról egy mellfűzőhöz hasonlít, az Imhof-család címerével, 1450—1500-ból (b. 6195. sz.) — bőrrel bevont ökölpaizs 1460—1500-ból (b. 94. sz.), — két kézre való hatalmi pallos, 5 méter hosszú pengével, 1570—80-ból (b. 6828. sz.), — sisak, lehajtott karimájú nagy kalaphoz hasonlít, a XIV. századból, egyenes másolata ennek az a kovácsolt vaskalap vagy sisak, amelyet a német gyalogság a világháború lövészárokharcaiban először a flandriai fronton vett újból használatba. Ugyancsak ebből a szempontból fontos az a vas sapka, amelyet a tisztikalap belsejében elhelyezve használtak 1660—1700-ban (b. 1258. sz.). Említésre méltó még egy francia lándzsa, melynek nyelében puskacső van elrejtve (1790—1800), s egy utászpallos, melynek foka fűrészt alkot.

Egész külön osztályt képez a keleti fegyverek csoportja, melyek között bennünket különösöbben is érdekelnek a török háborúkból való sok hadizsákmány, drágaköves kardok, buzogányok és nyergek, nemkülönben a japán, ind, perzsa fegyverek.

A berlini Zeughaus gyüjteményeinek értékét rendkívül emeli, hogy az egyenruházatnak és felszerelésnek a XVIII. és XIX. századból csaknem egységes képét nyujtja, az egykorú eredeti ruhadarabok és fegyverek bemutatásával.

És ez megint bennünket magyarokat érdekel közelebbről. Látjuk ugyanis, hogy Nagy Frigyes alatt, amint a német hadseregbe átment a magyar huszársággal és annak mintájára a könnyű lovasság, vele átment a magyar hadiviselet és fegyverzet is. Így látjuk Zieten generálisnak (1741—86), mint huszárezredе vezetőjének egyenruházatát. A rezes szablyát, a párduckacagányos mentét, a nagy zacskós, hatalmas kucsmát, hármas tollforgójával, a salaváris szűk magyar nadrágot, a lószerszám boglárait, szirony- és sallangdíszítését, amelyek mind hajszálnyira megegyeznek Rákóczi vezérlő tisztjeinek felszerelésével.

A huszárságot azután Európa csaknem minden nemzete átvette. A berlini gyüjtemény ezek egyenruházatára is kiterjeszkedik. Így. 1836-ból kiállítja a német huszárezredek dolmányait (b. 4406., 4402., 4400., 4399., 4398., 4386. és 4387. sz.). Valamennyi mind arany és ezüst sujtásos és vitézkötéses.

Összehasonlításul, ugyanebből a korból, mellettük látjuk három magyar huszárezred dolmányát. Ugyanily célzattal tették ide az orosz testőr-huszárezred dolmányát és csákóját 1827-ből (b. 4905., 4907. sz.).

Ugyancsak egymás mellett állították ki: teljes sorozatban 1840—1854-ig a porosz és magyar Wilhelm-huszárok egyenruháit (b. 5269., 5270., 6123. sz.); a hannoveri huszárezred dolmányait 1838—1866-ig (b. 128. és b. 126. sz.); a francia huszárság egyenruháját 1870-ből (b. 5882.sz.).

Külön sorozatban látjuk az osztrák-magyar hadsereg felszerelését az 1866-i és a francia hadsereg felszerelését az 1870—1-i háború hadizsákmányából.

A Zeughaus magyar és magyar vonatkozású emlékei a következők:

1. *Báthory István kardja.* Szablya, magyaros, gyengén hajló pengével, melyen széles, homorú vércsatorna fut végig s hegye felé egy harmadrészben kiszélesedő fokéllel bír. Markolata fekete bőrrel bevont, egyenes, kupakja hosszúkás tojásdad alakú. Egyenes keresztvasa két hosszú, keskeny tüskével bír. A penge egyik oldalába pontozott alapon láncos buzogány, tegez és egy négyzetbe zárva FRANGIA szó, két szembefordult félhold, effölött korona, paizs és kürt van beétetve. Az ékítés végén GENOA szó beütve. Ettől távolabb, keretben, egy hátratekintő sas alakja (Lengyelország címere) látható. A penge másik oldalán paizs, fokos és négyzetben STEPHANV. / S. DG REX. POL / D. PRVS., a felirat fölött pedig Báthory István lengyel király koronás, páncélos mellképe, azután paizs, nyíl és kürtből álló fegyvertropheum van beétetve. Távolabb ezen az oldalon is keretben álló sas és GENOA szó van beütve. A penge hossza 83 cm, a markolattal együtt 94 cm, a keresztvas 21 cm hosszú. Súlya 1 kiló.[4]

2. Ugyanitt *Báthorynak egy másik díszkardja is egy tarsollyal együtt.*[5] Ezt azonban, habár maga a kard régi is, határozottan hamisítványnak kell tartanunk, még pedig oly módon, hogy a pengébe a Báthoryra vonatkozó címert és föliratokat utólag verték be. A legnagyobb bizonyíték azonban az, hogy a pengébe Báthory arcképe helyett II. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek aranyból kivágott mellképe van beforrasztva. (Lásd *Weszerle József:* Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873. D. Tab. X. 14.) E pengébe az 1579. évszám van beverve. Rákóczy itt felhasznált aranya pedig 74 évvel később, vagyis 1653-ban veretett.[6]

[4] *Szendrei.* i. m. rajza kiadva az 527. lapon.
[5] *Führer.* etc. Berlin. 1890. 47. ol.
[6] *Szendrei.* i. m. 528 lapján kiadva e kard rajza is.

3. *Páncélgallér,* vassodrony-szövetből. Szövete kétféle, ugyanis a váll- és nyakrészlet sűrű laposra préselt s azután szegecselt sodronykarikákból áll, míg a többi részlet ritkább és négyes fonású. Az egyes szemek 5 mm átmérőjüek. A gallér alját 5 cm széles sárgarézdrótból szegecselt részlet szegélyezi, míg nyakát apró, préselt sárgaréz karikasor szegi be. A nyak bevágásán négy domborúan öntött bogláralakú kapocspár van. Alsó átmérője 1 m 19 cm, magassága 63 cm. Súlya 5 kg 900 gr.[7] XVII. század. (a. 612. sz.)

4. *Lovassági dob.* Török. (2 darab.) Bőrrel bevont kúpalakú favázból áll, melyre az irhát feszítették ki. Zsákmányoltatott a Rauchhaupt ezredes által vezényelt német hadak által 1664 augusztus 1-én, a szentgotthárdi csatában. (a. 254. sz.)

5. *Tollas buzogány,* vasból, hat külön oldalú, háromszögű szárnnyal. A hengerded vasnyél síma, s végén laposabban végződik. A fej hossza 9·5 cm, a nyél 46 cm. Súlya 900 gramm. XVI. század. (b. 61. sz.)

6. *Csákányfokos,* amelynek nyele háromélű hegyes tőrkard, mely akként van alkalmazva, hogy annak keresztvasát a négyélű kissé lehajló orrú csákány, markolatát pedig a fokos nyelének meghosszabbított folytatása képezi. A fokos maga metszettnyakú, négyzetalakú fokkal és madárcsőralakú csákánnyal bír. A markolat sárgarézsodronnyal bevont. A hegyes tőr egyik lapjába ötágú csillagalakú bélyeg van beütve. A nyél fekete bőrrel bevont s nyomórugóval ellátott. Hossza 1 m 5 cm, markolata 11 cm, a fokos 22 cm, súlya 1 kg 200 gr. XVI. század. (b. 171. sz.)

7. *Török, lófarkas zászló* (3 darab). Vörösre festett fanyélen, fekete lófarkból, tetején aranyozott, nagy vörösréz gömbbel. Bajor csapatok zsákmánya Buda várának a törököktől 1686-ban történt visszafoglalása alkalmával. (a. 239—241.)

8. *A szentgotthárdi csata 1664 augusztus 4-én.* Olajfestmény. A francia sereggel egyesült birodalmi hadsereg Montecuccolli hadvezér vezénylete alatt megveri a Rába mellett Akhmed fővezér által vezényelt török sereget. A birodalmi hadseregben nagyszámú magyar csapat vett részt. Így Nádasdy, Batthyány és Esterházy huszárezredei. A festmény méretei: 1 m 90 cm + 2 m 38 cm. A kép jobbsarkában *Maas* művész nevével. (a. 254.)

9. *Sugárágyú,* bronzból, fokozatosan vékonyodó, gyűrűk által tagolt, irányzékkal és célgömbbel ellátott csővel, amelynek közepén két ékesen kidolgozott stilizált delfin képezi a fogantyúkat, a végén pedig három összefonódó delfin képezi a hátulsó fogantyút.

[1] *U. o.* v. ö. 523. l.

A delfinfülek alatt, a koronás birodalmi sas mellén a magyar címer, a sas lábán átfekvő szalagon: C. VI. R. I. S. A. (Carolus sextus Romanorum Imperator, semper augustus) betűk láthatók.

A peremgyűrűn, amelynek közepe lemetszett és hasábalakú irányzéktolókával ellátott, az ágyúöntő hiányos neve, az öntés éve és helye olvasható: GOSS MICH / ANTONI ZE (CHENTER) ST: G: IN / OFEN ANNO 1731.

A delfinfülek felett barokkstílű keretben WIRICH PHILIP / LORENZ G: V: H. VON V: ZV / DAVN. etc. Efölött a cső elejét stilizált akanthusz levelekből alkotott koszorú övezi. A csőűr átmérője 7·8 cm, hossza 1 m 98 cm. A csőnyilás felett C: 0·40 ⓜ. van bevésve. (C. 227. sz.)

10. *Tárcsapaizs,* közepén ráfestve a Báthory-címer. XVI. század első fele. (b. 6196.)

11. *Buzogány* (4 darab). Szárnyas vagy tollas forma. XVI—XVII. század. Egyik jaspis- és nefritkővel kirakott. (b. 61., 62., 175., 176. sz.)

12. *Szablya,* egyenes markolattal, egyszerű keresztvassal, fekete bőrrel bevont hüvelye vágott végű. XVII. század. (a. 539. sz.)

13. *Szablya* (2 darab). Markolata gyengén hajló, egyenes keresztvassal, hegye kiugró élfokkal kiszélesedik. Rendkívül finom forma. XVI. század vége. (a. 270., 285. sz.)

14. *Csákányfokos* (4 darab). Különböző magyar formák a XVI. és XVII. századból. (b. 212., 6211., 6252., 6253. sz.)

15. *Csákányfokos* (2 darab), ezüsttel gazdagon kiverve, nyele fekete bőrrel bevont és ezüsttel montirozott. XVII. század. (b. 6479., 6480. sz.)

16. *Baltafokos.* Montirozása mint az előzőnek. XVII. század. (b. 3798.)

17. *Buzogány.* Gömbfejű, gerezdes, vasból. XVII. század. (b. 255.)

18. *Buzogány,* szárnyas, nyelében puskacső. XVII. század. (b. 7089. sz.)

19. *Baltafokos* (2 darab). Vasa vésett díszítésű s farészei elefántcsonttal gazdagon berakottak. Nyelében puskaszerkezet. XVII. század második fele. Hasonló a bécsi udvari fegyvermúzeumban. (b. 1723. sz.)

20. *Vértezet.* Magyar forma, rákfarkas. Jellemző, hogy a rákfarkas nyakszirtvért olyan nagy, hogy a vértezetnek egészen háta közepéig leér. XVII. század. (b. 7048.)

21. *Magyar rohamsisak* (9 darab), rákfarkas, orrvédő vassal, halánték- és nyakszirtvérttel. Mindannyi más típus.

XVII. század. (b. 1150., 1040., 1041., 1042., 1079., 6942., 8081., 8082. sz.)

22. *Magyar szablya* (4 darab). Markolatuk kissé hajlott. Az egyiknek keresztvasából kézvédő emelkedik fel. Markolatkupakjuk madárcsőr alakú. Mind más típus. XVI. és XVII. század. (b. 1158., 2893., 7350., 7354. sz.)

Az egyes termek ablakfülkéi között s ajtói körül fegyver- és zászlótropheák vannak, melyek között számos a *szilézíai háborúkban* zsákmányolt osztrák-magyar hadilobogó is van Mária Terézia királyné monogrammjával.

Végül meg kell még említenünk, hogy a nagy csarnok falképei között *Hünten E.* düsseldorfi tanár ecsetétől ott látjuk az 1866 július 3-i s reánk nézve szerencsétlen kimenetelű *königgrätzi csata* képét is.

Dr. Szendrei János.

A SEGESVÁRI ÜTKÖZET (1849 JÚLIUS 31) OROSZ FORRÁS NYOMÁN.

(Egy vázlattal)

A Petőfi-centennárium alkalmából nem lesz érdektelen, sőt talán néhány újabb és részletesebb történeti adatot fog szolgáltatni nekünk, ha lehetőleg hű fordításban közlöm a segesvári ütközetnek, orosz katonai műből vett, leírását.

Ebben az ütközetben tűnt el, a mi mérhetetlen veszteségünkre, Petőfi és csak szent honfiúi kötelességet teljesít az, aki bármilyen jelentéktelennek látszó pár morzsával is hozzájárul szabadságharcunk egyik legtragikusabb eseményének, a segesvári ütközetnek, minél tüzetesebb ismertetéséhez.

Az az orosz katonai munka, amelynek idevágó fejezetét lefordítottam, *Oreus J.* nevű orosz katonai írónak, 1880-ban Szentpétervárott megjelent, 546 oldalas könyve. 118 oldalra terjedő melléklettel, táblázatos összeállításokkal és 14 eredeti térképpel van ellátva, melyek részint az orosz hadsereg betörési útját, részint egyes fontosabb ütközetek lefolyását mutatják. A könyv címe: *„Az 1849. évi magyar háború leírása.* A hadügyminisztérium levéltárában őrzött eredeti okmányok, kéziratok és nyomtatott forrásművek alapján összeállította Oreus J."

A könyvet még 1912 körül szereztem meg Szentpétervárott, ahol a világháború előtt két ízben, összesen 3 évig, tartózkodtam.

Hogy az orosz hadvezetőség a segesvári ütközetet a döntő fontosságúak közé sorozta, azt legjobban az tanusítja, hogy róla az említett katonai munkában külön térkép számol be. Ez a térkép mindenesetre meg fogja könnyíteni a csata drámai erőfeszítéseinek figyelemmel való kísérését.[1]

Mielőtt azonban a harc leírására áttérnék, legalább néhány szóval az általános helyzetet is vázolnom kell.

Az Erdélybe küldött V. orosz hadtest parancsnoka —

[1] Megjegyzem, hogy Oreus vázlata a térszint nem ábrázolja teljes pontossággal, ennélfogva a rajta lemérhető távolságok sem teljesen megbízhatók. *A szerk.*

Lüders Sándor gyalogsági tábornok — azt az utasítást kapta Paskiewitsch tábornagytól, hogy Brassó megszállása után, Nagyszebenen át, nyugatra vegye útját és Gyulafehérvárt a magyarok ostromától mentse fel. Lüders július 20-án, kemény harc árán, elfoglalta a vöröstoronyi szorost, majd 21-én — minden ellenállás nélkül — Nagyszebent is.

Tovább azonban nem juthatott, mert Bem, egy merész sakkhúzással, minden számítását meghiusította. Július 20-án és 21-én ugyanis megtámadta és Háromszékből kiszorította az oroszok hátát oltalmazó II. osztrák hadtestet, 23-án pedig, serege egy részével, az ojtozi szoroson át, Moldvaországba rontott.

Lüders tehát, ennek a nem várt és fölötte kellemetlen fordulatnak hatása alatt, kénytelen volt kijelölt, keletnyugati, hadműveleti vonalával ellenkező irányba, a Székelyföld felé, térni vissza, hogy Bemmel alaposan leszámolhasson. Július 29-én már Segesváron volt, míg Dick tábornoknak Fogarason állott különítménye, ugyanezen a napon, Kőhalom közelébe jutott.

És most átadom a szót az orosz szerzőnek.

* * *

„... Végre sikerült Lüders tábornoknak szemtől-szembe kerülnie nagytehetségű ellenfelével, Bemmel, és döntő csapást mérnie reá, minek következménye a Székelyföld végleges pacifikálása és ezzel együtt azon erőforrások megsemmisítése volt, melyekből az ellenséges vezér meríthetett.

Amint főhadoszlopunk július 17-én (új időszámítás szerint július 29-én) Segesvár alá érkezett, Lüders a további előnyomulást megszüntette, egyrészt a csapatok pihentetése végett, másrészt, hogy bevárja Dick tábornok csapatának a főhadtesttel való egyesülését. Dicknek július 19-én (31-én) kellett Segesvár alá érkeznie.[2]

Az így egyesítendő haderő további mozdulataira egyelőre nem történhetett intézkedés, mert az ellenségről nem voltak határozott hírek s a kiküldött járőrök még nem tértek vissza. Egyébiránt Lüders szándéka az volt, hogy Marosvásárhely ellen vonul, amely — úgy hallatszott — Bem tábornoknak fő támaszpontja volt és ahonnan, mint egy középpontból, azután könnyen lehetett majd bármely irányban is továbbhaladni.

[2] Dicknek eredetileg Udvarhelyre kellett volna vonulnia, de azután, mert csekély hadereje volt, Lüders azt parancsolta neki, hogy csatlakozzék a főhadtesthez Segesvárnál.

Nem igen vártuk az ellenség támadását, de legkevésbbé Udvarhely felől, számítva arra, hogy a magyarok, akiknek Dick mozdulatairól nyilván értesülve kellett lenniök, nem kockáztathatták azt, hogy Dick oldalba foghassa őket. Mindamellett Lüders úgy helyezte el csapatait Segesvárnál, hogy főképen a Marosvásárhely felé vezető útra vigyázva, bármely, még valószínűtlen irányból jövő támadásnak is, ellen tudjon állani.

A Marosvásárhely felé vivő úton a következő csapatokat állította fel: 4 század odesszai dzsidást, 1 lovas-félüteget, a zamosci ezredet a 3. és 4. üteggel, az 5. sz. árkászszászlóalj három századát és egy század kozákot. Ennek a csoportnak Engelhardt tábornok volt a parancsnoka.

Az Udvarhely felé vivő úton, Eszaulov tábornok parancsnoksága alatt: a lublini ezred, az 5. sz. lövészszászlóalj, 4 század odesszai dzsidás, a 7. sz. könnyű üteg és a 6. számúnak a fele, 1 század árkász és 3 század kozák állott. A fogarasi úton egy század kozák őrködött.

A hadtestparancsnokság magában a városban volt, a vonatoszlopok és telepek, egy század kozák fedezete alatt, a medgyesi országúton állottak. A marosvásárhelyi és udvarhelyi útra erős kozák előörsök vigyáztak.

A két csoport táborhelye közt $3^1/_2$ verszt[3] távolság volt, de a legnagyobb és elháríthatatlan hátrány az volt, hogy a két csapattest közti összeköttetés csak hegyes-völgyes területen át és a város igen szűk és girbe-görbe utcáin át volt lehetséges.

Hadállásainkat éppen arról az oldalról érte a támadás, ahonnan legkevésbbé vártuk. Bem ugyanis, amint már tudjuk, főhaderejét Udvarhelynél egyesítette, ahonnan, nem vesztegetve sok időt, Segesvár felé vonult és július 18. (30.) éjjelén már Héjjasfalva községhez ért.[4]

Július 19- (31)-én reggel $^1/_2$9h-kor előörsünktől egy kozák vágtatott a főparancsnoksághoz, jelentve, hogy az udvarhelyi úton jókora ellenséges haderő közeleg, elül lovascsapattal.

Ez a hír nagyon valószínűtlennek látszott, sőt biztosra vettük, hogy az ellenségnek tartott csapat nem más, mint Dick tábornok különítménye, amely Kőhalom felől jövet, kiért az udvarhelyi útra. De csakhamar megérkezett a második kozák hírnök azzal, hogy a magyarok szorongatják előörseinket. Maga Lüders ekkor a marosvásárhelyi úton elhelyezett csoportnál tartózkodott.

[3] 1 verszt = 1060 méter.
[4] Segesvártól 8 versztnyire.

Az V. hadtest vezérkari főnöke, Szkarjátyin vezérőrnagy, szárnysegédét azonnal Lüdershez küldötte jelentéstétel végett, maga pedig az udvarhelyi útnál táborozó csapatokhoz vágtatott és azokat, a tábortól 1 versztnyire előre, csatarendbe állította, a legelső kínálkozó alkalmas vonalra, mert nem volt már sok idő a válogatásra.

A Segesvár és Fehéregyháza közötti terület, melyen az ellenséggel valószínűen találkoznunk kellett, egy kisebb völgy, melyet északról a Nagyküküllő-folyó, délről pedig erdős hegyek határolnak. Az utóbbiak, lépcsőzetesen alacsonyodva, majdnem magáig az udvarhelyi országútig érnek le. A völgyet, csaknem középen, egy meredek partú, de azért mindenhol átgázolható patak szeli át.[5] A Nagy-Küküllő, a patak és az országút közti egész területet olyan magas kukorica borította, hogy a dzsidást lándzsástul elnyelte. A község felé a kukorica ritkább volt. Az országúttól a hegyekig terjedő rész pedig gabonakeresztekkel volt tele.

Szkárjátyin az említett patak mögött helyezte el csapatait. Még pedig: középen, az országúttól délre, egy magaslaton, a 7. sz. könnyű ütegnek 6 ágyúja állott *(1.)* a lublini ezred 4-ik zászlóaljának fedezete alatt *(2.)*, amely az erdő szélét szállotta meg. Ugyanannak az ütegnek két ágyúja az országúton, az Ördögpatak hídjánál kapott helyet, a 3-ik zászlóaljjal együtt.[6] A jobbszárnyon, az erdőben, a 2. zászlóalj *(3.)*. A balszárnyon az odesszai dzsidásezrednek 4 százada *(4.)* és az 1. sz. doni kozákezred 3 százada *(5.)*. Mindezek a csapatok Demidov vezérőrnagynak, ő császári felsége a cár főhadsegédének, közvetlen parancsnoksága alatt állottak.

Tartalékul a lublini 1. gyalogzászlóalj, az 5. lövészzászlóalj, a 6. sz. könnyű üteg egyik fele és egy árkászszázad volt felállítva.[7]

Lüders, megérkezve a harcvonalra, jóváhagyta a csapatok elosztását, csupán a jobbszárnyat erősítette meg az erdőszélen az 5. lövészzászlóalj két századával. Látni fogjuk később, hogy ez az intézkedés nagyon hasznosnak bizonyult.

Lüders egy hegytetőről megszemlélte a magyarok haderejét és minthogy azt csekélynek találta, azt gondolta, hogy Udvarhely felől csak tüntető támadást intéznek, a főtámadás ellenben Marosvásárhely felől fog bekövetkezni. Ennélfogva nem tartotta célszerűnek, hogy az utóbbi útról, bármely

[5] Ördögpatak.

[6] A zárójelben levő számozás a vázlatra vonatkozik. Az Ördögpatak hídjánál állott ágyúk a vázlaton nincsenek meg.

[7] Az Ördögpatak hídjától 7—800 lépéssel nyugatra, a segesvári országút déli oldalán. A vázlaton ez sincs meg. *A szerk.*

csekély csapatrészt is, az udvarhelyi útra hozzon át. Bajos volt ugyanis elhinni, hogy Bem rá tudta volna magát szánni arra, hogy ilyen csekély erővel támadja meg a mi főhaderőnket.

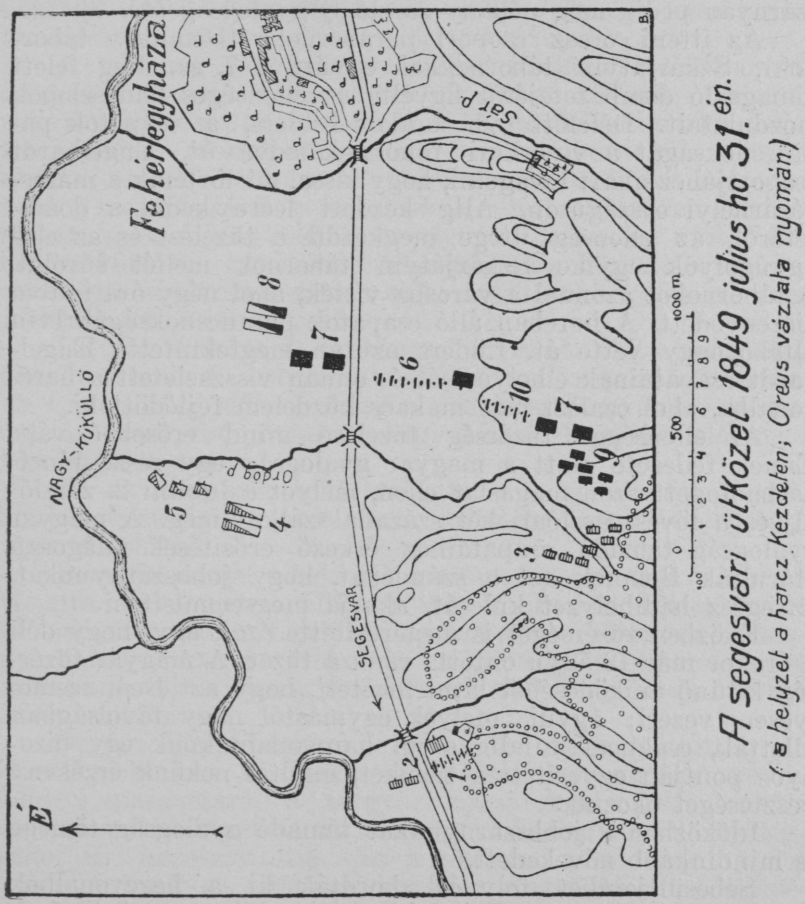

A segesvári ütközet 1849 július hó 31. én.
(a helyzet a harcz kezdetén; Orcus vázlata nyomán)

Hogy szükség esetén a városon át való visszavonulásra szabad legyen az út, Lüders valamennyi szekeret a városból a medgyesi országútra küldötte. A vonatcsapat védelmére a zamosci ezred egy zászlóalját rendelte ki két ágyúval. Később ugyanennek az ezrednek két zászlóalját, 4 ágyúval együtt, a hegyen helyeztük el, a város kijáratával szemben, hogy csapatainknak Udvarhely felé való netaláni visszavonulását fedezhessék.

Eközben az ellenség folytatta előnyomulását. Amikor hadoszlopa Fehéregyháza községből kibontakozott, Bem balfelé 8 ágyút sorakoztatott fel *(6)*, négy zászlóalj gyalogság fedezete alatt *(7—7)*. Jobbszárnyán volt lovassága *(8)*, balszárnyán pedig még néhány zászlóalj gyalogság *(9)*.

Az itteni orosz csoport parancsnoka (Demidow tábornok), Szkárjátyin tábornokkal együtt, a 7. sz. üteg felett kimagasló domb tetejéről figyelte az ellenséges hadoszlopok mozdulatait. Délelőtt 1/2 11 órakor Lüders, a csapatok parancsnokságát a vezérkari főnöknek adva át, Engelhardt csoportjához akart lovagolni, hogy lássa, mi történik a marosvásárhelyi országúton. Alig kezdett leereszkedni a dombtetőről, az ellenség ütege megkezdte a tüzelést és az első ágyúgolyók egyike Szkárjátyin tábornok mellét súrolta. A tábornokot azonnal a városba vitték, ahol négy óra múlva kiszenvedett. A harcban álló csapatok parancsnokságát Ivin altábornagy vette át. Lüders azután megtekintette Engelhardt csapatainak elhelyezését és onnan visszasietett a harcvonalba, ahol ezalatt már makacs küzdelem fejlődött ki.

Az ellenséges tüzérség tüzelése mind erősebbé vált. Ennek fedezete alatt a magyar gyalogság egy része támadásba fogott azon magaslat ellen, melyet a lublini 2. zászlóalj és a lövészzászlóalj két százada szállott meg. A magyar gyalogság támadó csapataihoz érkező erősítések világosan elárulták Bemnek azt a szándékát, hogy jobbszárnyunkat, az egész hadihelyzet kulcsát, akarja megsemmisíteni.

Eközben tüzérségét is megerősítette *(10)*, úgy, hogy déli 1 órakor már 12 ágyú ontotta ránk a tüzet. A magyar tüzérség kitűnő működéséből látni lehetett, hogy azt Bem személyesen vezeti; ágyúi, melyek egymástól nagy távolságban állottak, csaknem mindig a mi harcvonalunknak egy bizonyos pontján egyesítették tüzüket, miáltal nekünk érzékeny veszteséget okoztak.

Időközben a jobbszárnyunkat támadó gyalogság tömege is mindinkább növekedett.[8]

Sebesültjeinket folyvást hordták ki a harcvonalból, akiket aztán a segesvári lakosok — akik az első lövések

[8] Lovasságunk első támadásakor, az ellenségnek jobbszárnyon álló gyalogsága jelezte, hogy meg akarja magát adni. Amidőn a dzsidások parancsnoka, Bluhm, ezt Lüdersnek jelentette, az utóbbi figyelmeztette Bluhmot, hogy legyen óvatos, mert az ellenség a megadást gyakran hadicselként ajánlja fel. Sokszor sikerült is neki, pl. Puchner tábornok csapataival szemben. És valóban, midőn lovasságunk közeledni kezdett az ellenséges gyalogság felé, ez utóbbi tüzeléssel fogadta őket. Ezek után természetes tehát, hogy az ellenség nem számíthatott irgalomra.

zajára azonnal befogták lovaikat, hogy katonáinknak vizet hordjanak — a kötözőhelyekre szállítottak.

A magyarok óriási erőfeszítést fejtettek ki jobbszárnyunk ellen, de a lubliniak és a vadászok, Lipszki ezredes parancsnoksága alatt, felhasználva az erdős térszínt, keményen tartották magukat.

Az ellenség néhányszor szuronytámadással próbálkozott, de mindannyiszor visszavertük. Azonban délután 2 órakor sikerült egy kissé előnyomulnia és olyan erősen kezdte jobbszárnyunkat szorongatni, hogy Ivin altábornagy, Lipszki ezredes sürgető kérésére, a lublini 1. zászlóalj két századát küldte megerősítésül a tartalékból. Ezzel egyidőben Lüders a 6. sz. könnyű üteg felét az országúttól balra, egy nyitottabb helyre küldötte, hatásosabb közreműködés végett; a dzsidásokat és a kozákokat szintén előbbre küldte, hogy az ellenség jobbszárnyát szorongassák.

Délután 4 órára 7. sz. könnyű ütegünk ellőtte már minden lövőszerét és helyzetünk válságosra fordulhatott volna, ha Lüders már előbb a harcba nem rendeli a 4. sz. üteget, miután meggyőződött arról, hogy Marosvásárhely felől nem közeleg az ellenség.

Ez az üteg azonnal felváltotta a 7. sz. könnyű üteget, mialatt lovasságunk az ellenség jobbszárnyának bekerítésére nyomult előre.

Bem, észrevéve e bekerítő mozdulatot, huszárjait a harcvonalra merőlegesen állította fel és eközben kétségbeesett támadásokat intézett jobbszárnyunk ellen. Azonban a magyaroknak minden támadása megtörött a lubliniak és lövészeink ellenállásán, akiknek sikerült még kissé előbbre is nyomulniok.

Öt óra felé tüzérségünk lövedékei felrobbantották az ellenségnek két lövőszeres taligáját, lovasságunk pedig, Lüders parancsára, a magyar huszárokra vetette magát; szétverte őket és azután az ellenség jobbszárnyán álló gyalogságot is visszaszorította. Ez a pillanat adta meg a jelet csapatainknak az általános támadás megkezdésére. Tüzérségünk — legénységét az ágyúkra ültetve — előrenyomult és kartácstüzet zúdított az ellenség soraira, lovasságunk pedig állhatatosan és sikeres támadásokkal zavarta az ellenség jobbszárnyán felállított négyszöget.

A magyarok csakhamar kénytelenek voltak engedni és elkezdtek rendetlenül visszavonulni. De a dzsidások és a kozákok, mindenfelől reájuk rohanva, csapataikat az országúttól és Fehéregyháza községtől jobbra, a tarlóra szorították le, amelyen a gyalogság és a tüzérség csak nehezen tudott

mozogni. Ez még nagyobb kavarodást idézett elő a magyaroknál. Ha sikerül elfoglalniok Fehéregyházát, akkor még talán fel tudták volna tartóztatni lovasságunk rohamát és valahogyan rendbe állhattak volna; csakhogy a községet már akkor a mi gyalogságunk szállotta meg. Fehéregyházán túl, az ellenség már teljes felbomlásban volt. A dzsidások és a kozákok a nyílt térszínen szüntelenül üldözték a menekülőket és megakadályozták gyülekezésüket. Az üldözés csak Héjjasfalva községnél szünt meg, amikor már teljesen besötétedett.

Ebben az ütközetben az ellenség körülbelül 1200 halottat, több mint 500 hadifoglyot, 8 ágyút, 4 lövőszeres taligát, sok kocsit, élelmiszert és magánpoggyászt veszített. Többek között zsákmányul esett Bem hintója is, az ő magánpoggyászával és irataival együtt.[9]

Minthogy Bem maga is megsebesült (a lába volt átlőve), az általános futásban alig tudott megmenekülni. Kocsija fölfordult s ekkor lóra ülve, az országúttól balra igyekezett, de egy iszapos árokba került, amelyben reggelig ült, amikor is valahogyan sikerült Székelykeresztúrig elvergődnie.

A mi részünkön elesett: 1 tábornok és 40 főnyi legénység; megsebesült: 2 tiszt és 165 főnyi legénység; zúzódást szenvedett: 5 tiszt és 33 közlegény. Legérzékenyebb veszteségünk Szkárjátyin tábornok eleste volt, akit méltán környékezett alantasainak általános tisztelete és szeretete. Helyébe Lüders Nyepokojcsiczki tábornok főszállásmestert nevezte ki vezérkari főnökül.

Katonáink kemény kitartása a hétórás makacs és heves ütközetben, a fenti leírásból eléggé kitűnik. Lovasságunk teljesítménye, úgy a támadásban, mint az ellenség üldözésében, a legnagyobb dícséretet érdemli meg. — I. Miklós cár, értesülvén az ütközetről, Lüderst a leghízelgőbb hangú kézirattal tüntette ki és kinevezte főhadsegédjévé; az ütközetben résztvett csapatoknak pedig cári köszönetét küldötte. A trónörökös (a későbbi II. Sándor cár) saját vállrojtját és kardbojtját ajándékozta Lüdersnek. Ezenkívül számos nagy kitüntetést adományozott a cár a többi magasrangú tiszteknek is.

Dick tábornok különítménye csak augusztus 1-én érkezett meg és egyesült Lüders seregével.

A segesvári ütközet Bem utolsó hadművelete volt a Székelyföldön. Azt az elhatározását, hogy gyönge (6—8

[9] Bem holmija között volt az a díszkard is, melyet Kolozsvár lakóitól kapott. Ezt a kardot most Czárszkoje-Szeló fegyvertárában őrzik.

ezernyi) seregével megtámadta a mi főhadoszlopunkat, meggondolatlannak lehetne mondani, hacsak meg nem magyarázná az a körülmény, hogy rosszul értesült Segesvár alatt táborozó haderőnk nagyságáról és azt hitte, hogy csak egy kisebb csoporttal van dolga.

Különben meg kell jegyezni, hogy Bem általában hajlandó volt vakmerő rajtaütésekre is. Ez az erélyes taktika nem egyszer sikerült is az osztrákokkal szemben és alkalmasint megfelelt katonái lelkületének is, akik bátrak, de hiányos fegyelműek voltak. Vitézségüket bárminő áron való támadó taktikával lehetett csak fenntartani, ellenben visszavonulásuk igen könnyen futássá fajult, amelyet erős csüggedés kísért.

Azt el kell ismernünk, hogy Bem olyan ügyesen tudta felhasználni katonái hangulatát és a térszín alakulását, mint senki más és mindamellett, hogy a rendelkezésére álló haderő aránylag csekély volt, azzal mégis mindent megtett, amit csak lehetett, úgy, hogy a mi haderőnket Erdélyben csaknem két hónapig tartóztatta fel. Hol egyik, hol másik oldalra vetve magát, ellenfeleinek figyelmét megosztotta és őket igazi szándékairól bizonytalanságban tartotta.

Immár azonban kisiklott a talaj lába alól, eddigi működésének főszínterén, a Székelyföldön. A szövetséges seregek gyűrűje mind szűkebbre szorult körülötte. Ezen a gyűrűn csak két módon vághatta magát keresztül: vagy erőszakkal, vagy pedig hadi művészettel.

Az első módszer nem sikerült. Ellenben sikerült igen ügyesen felhasználnia az egyetlen egérútat nyugat felé, amennyiben ugyanazzal a fogással, melyet az elmúlt télen Puchner ellen alkalmazott, átbújt csapataink között és egyszerre csak ott bukkant fel, ahol egyáltalában nem is vártuk.

Ennek a mozdulatnak Bemre nézve pompás eredményei lehettek volna, ha az orosz sereg élén kevésbbé tehetséges és kevésbbé erélyes vezér állott volna, mint Lüders. A következő fejezetben majd látni fogjuk, miként hárította el Bem ügyes hadi fogását a mi fővezérünk erélyessége és katonáink kiválósága, mely itt teljes fényében mutatkozott."

* * *

Ezzel végződik az orosz szerzőnek a segesvári ütközetről írott fejezete.

Az egésznek előzményeit, főleg az orosz csapatok számszerű többségét, felállítását és parancsnokló tábornokainak tagadhatatlan gyakorlottságát tudva, világos, hogy Bem vállalkozása reménytelen volt. Bizonyosnak látszik, hogy ő

az oroszok itteni erejéről nem volt jól informálva. Az oroszoknak fölös számukon kívül még óriási előnyük volt, hogy erdős-hegyes térszínen, jóelőre kiválasztott védőállásban várhatták be a folytonos harcok közben menetelő, tehát semmiképen se pihent, magyar csapatokat. Az utóbbiak lovassága sokkal gyengébb volt, mint az orosz kozákok és dzsidások tömege, melyben egyénenkint is, különösen a kozákok között, valóságos katonai kasztból kikerült marcona, viharos multú kegyetlen lovasok ezrei voltak egyesítve. Ne felejtsük el továbbá, hogy a lovasságnak akkor még sokkal nagyobb szerepe volt a harcban, mint ma, a megsemmisítő erejű ágyúk és géppuskák idejében.

Különösen vészesnek bizonyult az orosz lovasság számbeli túlsúlya a katasztrófa bekövetkezése után, a menekülő magyar csapatok üldözésénél. Ennek tulajdonítható, hogy az orosz jelentés 1200 magyar halottról és 500 hadifogolyról számol be, ami az akkori fogalmak szerint igen nagy hadieseménnyel volt egyértelmű.

Hogy maga az orosz cár is mekkora fontosságot tulajdonított a győzelemnek, mutatja az a valóságos rendjeleső, mely a jelentés átvételét követte. Többek közt Brewern őrnagyot a cár, csupán azért, mert a győzelemről szóló jelentést hozta, szárnysegédjévé nevezte ki, ami akkoriban a leghízelgőbb kitüntetések egyike volt és már magában véve is biztos és fényes pályafutást jelentett.

Íme, ilyen tragikusan nagyfontosságú harci esemény közepette tűnt el nyomtalanul a mi lánglelkű költőnk, Petőfi!

Az orosz jelentés 500 hadifogolyról is beszámol, de hogy Petőfi akár épen, akár sebesülten ezek között lett volna, bár nem lehetetlen, de nem is valószínű, mert akkor az orosz tisztikarban, amely tudvalevőleg rokonszenvezett a magyarokkal, valahogyan mégis elterjedt és fennmaradt volna a híre, hogy egy akkor is már nagynevű magyar költő is a hadifoglyok között van.

Sokkal több valószínűség szól amellett, hogy szegény Petőfi is azok közé került, akiket a zűrzavaros menekülés közben az orosz lovasok utólértek. Hogy ez hol történhetett, erre nézve eléggé ismeretesek az eddigi feltevések és az állítólagos szemtanuk adatai. Ha az orosz leíráshoz mellékelt térképről akarunk valamit következtetni, akkor bizonyosnak látszik, hogy a harcoló magyar csapatok zöme nem Fehéregyháza község szűk utcáin át, hanem a községtől délre, az itt kezdődő hegyek lejtőjén menekült kelet felé, mert a harc folyamán az orosz gyalogságnak és lovasságnak

koncentrikus nyomása a felbomlott magyar csapatokat errefelé szorította. Minthogy pedig ezalatt a kozákoknak is volt annyi találékonyságuk, hogy a községen keresztül menekülőknek is igyekeztek eléje vágtatni, nem valószínűtlen az a feltevés, hogy Petőfit is valahol Fehéregyházától délre, a hegylejtő lábánál, érhette utól egy kozák, vagy odesszai dzsidás, akinek természetesen sejtelme sem volt arról, hogy abban a fiatal magyar tisztben, akit ledöfött, nemcsak a magyar költészetnek, hanem az egész világirodalomnak egyik leglánglelkűbb apostolát gyilkolja le.

Szentgáli Antal.

RÉSZLET A M. K. 41. HONVÉD GYALOGHADOSZTÁLY KÁRPÁTI HARCAIBÓL 1915 MÁRCIUSÁBAN.

(Két vázlattal.)

A m. kir. 41. honvéd gyaloghadosztály (a továbbiakban röviden csak 41. hadosztály) 1915 február elejéig Nyugat-Galiciában, a Dunajec-folyó menti állásokban, állott az oroszokkal szemben. Ez az arcvonalrész aránylag csendes volt. A két fél állásai között elfolyó, 30—40 méter széles Dunajec jókora akadály volt, így az állások a hosszabb tartózkodás alatt jól kiépültek. Veszteségeket a hadosztály itt nem igen szenvedett. Állománya február elején teljes volt, sőt egynémely csapattest létszáma a hadilétszámot is túlhaladta.

Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság 1915 január végén elhatározta, hogy a szorongatott Przemysl felszabadítására déli irányból, az Erdős-Kárpátokon át, nagyobb támadást indít. E célból a csendesebb arcvonalrészekről több hadosztályt vont ki, s azokat vasúton elszállíttatta a lupkowi és uzsoki hágók közötti területre. E hadosztályok között volt a 41. hadosztály is, mely február első felében a homonna—takcsányi vasútvonalon rakodott ki. Innen gyalogmenetben, a zemplénoroszi hágón át, az Erdős-Kárpátok északi lejtőire jutott. A XIX. hadtest kötelékében február hó 19-től kezdve kisebb-nagyobb harcok után a lupkow—sanoki vasútvonaltól keletre eső magaslatokra ért. 1915 március 3-án az 1. számú vázlatban feltüntetett helyzetet érte el.

Mielőtt a további események ismertetésére áttérnék, szükségesnek vélem, hogy a hadosztály állapotát, a terepet és a hadosztály alkalmazását befolyásoló többi körülményeket nagy vonásokban megvilágítsam.

A hadosztály teljes hadilétszáma a februári harcokban és a zord, hideg időjárás következtében annyira megcsappant, hogy március 5-én a 12. gyalogezred 1440,
a 20. „ 1763,
a 31. „ 2250,
a 32. „ 933,

az egész hadosztály tehát összesen 6386 puskával rendelkezett. A hadosztály két hét alatt közel 50%-ot veszített állományából. A nagy hó, a hideg, nagy teljesítmények, a rossz közlekedési viszonyok miatt nem mindig kifogástalanul működő élelmezés a legénység erőállapotát megviselte ugyan, de a hangulat jó volt még a 12. és 32. gyalogezred oláhajkú legénységénél is. A bizakodó hangulatot főleg az a körülmény mozdította elő, hogy a március elejéig végigküzdött harcok, ha nagy teljesítményekkel jártak is, de sikeresek voltak.

Az időjárás nem volt kedvező. Hóolvadás, eső, napsütés, dermesztő fagy váltakoztak úgy, hogy a legénység ruházata és lábbelije állandóan vizes volt. A gyér lakosságú vidék nem igen nyujtott menedéket és a zord időjárás elleni védelmet.

A terep, melyen a hadosztály harcolt, többnyire gondozatlan, sűrű erdővel borított középhegység. Mélyen bevágott völgyek, meredek lejtők, hosszúra nyúló, többnyire keskeny hátak, helyenkint kimagasló csúcsok teszik jellegzetessé. Az amúgyis gyér úthálózatnak elképzelhetetlenül rossz utai csak a legnagyobb erőfeszítéssel tettek lehetővé némi kocsiforgalmat. A hadosztálynak 6 kilométer kiterjedésű arcvonala mögött csupán egy, Wola Michowáról Baligrodba vezető, kocsival is járható útja volt; de ez is annyira meredek és rossz állapotban, hogy fenntartására állandóan két munkásosztagot kellett a hadosztálynak alkalmaznia, hogy a legszükségesebb mértékre csökkentett kocsiforgalmat lebonyolíthassa. Hóolvadáskor az út egyúttal patakmeder is volt. Málhás állatokkal a hadosztály nem rendelkezett, miért is a pótlásra jóformán mindenütt emberi erőt kellett alkalmazni. Ezek azután a harcoló állományból hiányzottak. A sűrű hóviharok még jobban megnehezítették a közlekedést.

A hadosztály nem rendelkezett az egész hadrendileg beosztott tüzérséggel. A felsőbb parancsnokságok, az akkori felfogásnak megfelelően, visszatartották a tüzérség egy részét, mert úgy vélték, hogy az egész tüzérség alkalmazásához nem volt elegendő hely. A hadosztályhoz tartozó tüzérségből csak két tábori ágyús-, egy tábori tarackos- és egy időlegesen beosztott hegyi ágyúsüteget, továbbá ideiglenesen a szomszédos 29. hadosztályhoz tartozó egy tábori és egy nehéz tarackos üteget osztottak be. A rossz út miatt ez a tüzérség is igen messze az arcvonal mögött jutott állásba.

Az 1. sz. vázlatban feltüntetett helyzetben a hadosztály már néhány napja állott. A csapatoknak volt már annyi idejük, hogy kezdetleges állásokat építhessenek és azokat helyenkint gyenge ágtorlasszal és szegesdrótakadályokkal elláthas-

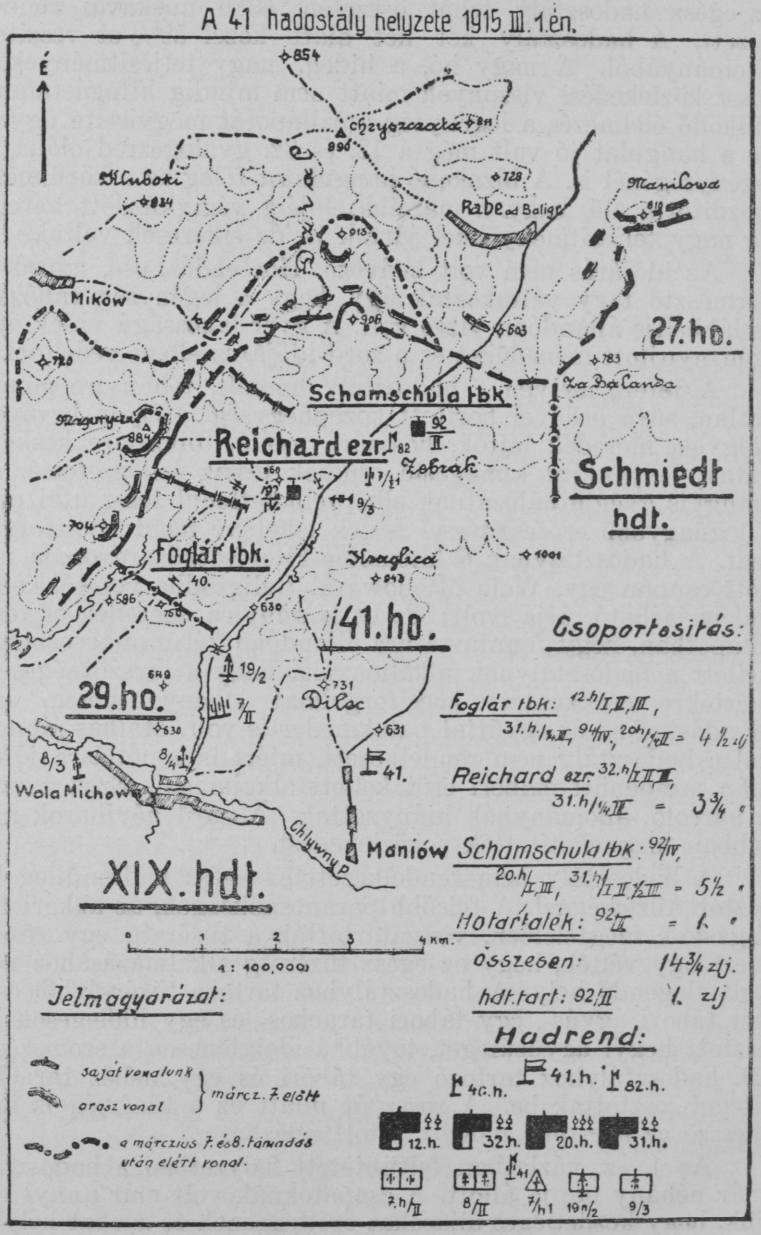
A 41 hadostály helyzete 1915. III. 1-én.
É
Chyzorzacka
Mikuboki
Rabe od Baligr
Manilowa
Mików
27.ho.
Schamschula tbk
Za Balanda
Reichard ezr.
Zebrak
Schmiedt hdt.
Foglár tbk.
Kraglica
41.ho.
Csoportosítás:
29.ho.
Dilec
Foglár tbk: 12.h/I,II,III, 31.h/1/3,II, 94/IV, 20.h/1/4,III = 4 1/2 "
Reichard ezr. 32.h/I,II,III, 31.h/1/4,III = 3 3/4 "
Wola Michow
41.
Maniów
Schamschula tbk: 92/IV, 20.h/I,III, 31.h/II 1/4,III = 5 1/2 "
XIX. hdt.
Határtalék: 92/II = 1 "
4 Km.
1 : 100.000
Összesen: 14 3/4 zlj.
Jelmagyarázat:
hdt.tart: 92/III 1. zlj
Hadrend:
saját vonalunk
orosz vonal
} március 7-ig elért
a március 7-és 8. támadás után elért vonal.
4.G.h. 41.h. 82.h.
12.h. 32.h. 20.h. 31.h.
2.h/II 8/II 3/h1 19n/2 9/3

1. vázlat.

sák. Sok helyen az állások mellvédői csak hóból voltak, de azért mégis többé-kevésbbé összefüggő vonalat alkottak.

Az oroszok állásai hasonló állapotban voltak; csak annyiban különböztek a mieinktől, hogy egyes fontosabb pontokat, mint például a 704-es magaslatot (Wola Michowától $2^1/_2$ kilométernyire északra), a Maguriczne-kúpot, valószínűleg műszaki csapatokkal, igen erősen kiépítették és tekintélyes akadályokkal látták el. De azért a többi állás kiépítésén szakadatlanul dolgoztak.

Csapataik erőállapota nem volt jobb a mieinknél, de állományaik nagyobbak voltak, mert naponta érkeztek be hozzájuk kiegészítő szállítmányok. Tüzérséggel határozott számbeli fölényben voltak. Lőszerük bőven volt, mert pótlása nem ütközött oly nagy nehézségekbe, mint a mi csapatainknál, hol a pótlást az Erdős-Kárpátok gerincén átvezető kevés útvonalon kellett lebonyolítani. A 9 hadosztályból álló Tersztyánszky-hadseregcsoportnak csupán egy műút állott pótlási út gyanánt rendelkezésre.

Az általános helyzetet legjobban jellemzi a Tersztyánszky-hadseregcsoportparancsnokság parancsa. E csoporthoz többek között a XIX. hadtest és vele a 41. hadosztály is tartozott. „A hadseregcsoportparancsnokság elvárja, hogy a tábornokok és csapatparancsnokok, a nagy terepnehézségek és a nagy követelmények ellenére, melyeket a csapatoktól követelni kell, a támadó szellemet mindaddig ébren tartják, míg az ellenség ellenállóképességét meg nem törték."

A 41. hadosztálynak északi irányban kellett a kiadott parancsok szerint támadnia. Mint elérendő legközelebbi cél a Chryszczata △ 990. magaslat volt megjelölve. Az arcvonal többi részét, nevezetesen a magurícznei szakaszrészt, a 29. hadosztály északnyugat felé irányított támadásának biztosítására csupán tartania kellett.

A támadás lehetőségét megvilágítja a tüzérdandárparancsnoknak alárendelt ütegeihez intézett ama parancsa, melynek első pontjában kiemeli, hogy „az ellenség erősen kiépített állásai megkövetelik, hogy a támadást a tüzérség *behatóan és alaposan* előkészítse".

Tehát annak ellenére, hogy az ellenséges állások, néhány fontosabb támaszpont kivételével, egyáltalán nem voltak úgy kiépítve, mint a háború későbbi folyamán, a vezetés és elsősorban a tüzérparancsnok már akkor felismerték, hogy a támadást eredményesen csak akkor lehet végrehajtani, ha azt a tüzérség alaposan előkészítette.

A hadosztály az elrendelt támadást északi irányban nem tudta végrehajtani, mert az oroszok csapatainknak a 806.

magaslaton (a Zebrak-nyeregtől északra) kiugró állásai ellen mindinkább erősbödő támadásokat intéztek, melyeket március 2-án és 3-án erősbítések odavonásával minduntalan megismételtek. Miután vállalataikat Mikow és Rabe felől oldalozó tüzérségi tűzzel is előnyösen támogathatták, a hadosztályparancsnok a támadást nem hajthatta végre s megokoló jelentésében kiemelte, hogy a 913-as magaslatnak súlyos áldozatok árán való elfoglalása nem lehetetlen, de állandó birtoklását kizártnak tartja mindaddig, míg a Maguryczne /\ 884. és a Rabetól északra fekvő 728-as magaslat saját csapataink birtokában nincs. Az esetleges visszavonulás a mostani állásokba pedig hátrányosan hatna a csapatokra. Továbbá még arra is hivatkozott, hogy a 913-as magaslat irányában eszközlendő előnyomulás esetén a Chryszczata felé húzódó hát és a Maguryczne-magaslat között egy hézag támadna, melynek kitöltésére a hadosztály elegendő erővel nem rendelkezik.

Ily körülmények között a meglevő állások biztosított megtartását javasolta, hogy az összeköttetés a XIX. és Schmiedt-hadtest között minden körülmények között fenntartassék.

A hadtestparancsnokság osztozott a hadosztályparancsnok véleményében. Március 3-ára kiadott intézkedésében elrendelte, hogy a balszomszédos 29. hadosztály, melynek időlegesen Foglár tábornok csoportját alárendelte, a 704-es magaslaton levő orosz támaszpontot foglalja el és igyekezzék ennek megtörténte után délről és délnyugatról a Maguryczne ellen előnyomulni. A 41. hadosztálynak pedig meghagyta, hogy állásait szívósan tartsa. A március 4-ére kiadott intézkedésekben még jobban kifejezésre jut a hadtest és a 41. hadosztályparancsnokság egyező felfogása. A hadtestparancsnokság ugyanis elrendelte, hogy a 704-es magaslat elfoglalása után a 41. hadosztály, melynek Foglár tábornok csoportját újból alárendelte, elsősorban a Maguryczne-magaslatot ragadja el az oroszoktól. Hozzáfűzte még azt is, hogy a hadosztály jobbszárnya, vagyis a Schamschula-csoport kezdje meg szintén egybehangzó előnyomulását, amint a támadásra rendelt jobbszomszédos Schmiedt-hadtest (27. és 13. gyaloghadosztály) előrejut, hogy a két hadtest közötti csatlakozás állandóan biztosíttassék.

A hadtestparancsnokság eme rendelkezéséből kifolyó előkészületeit a 41. hadosztályparancsnokság a leglelkiismeretesebben hajtotta végre. Mintaszerű parancsaiból csupán a tüzérségi paranccsal óhajtok bővebben foglalkozni, bizonyítékául annak, hogy a támadás előtti alapos tüzérségi előkészítés nem a francia harctér találmánya, hanem már nálunk is ismeretes volt. A kettő közötti különbség csak az volt, hogy

a mi csapataink nem rendelkeztek oly nagymennyiségű tüzérségi anyaggal és főleg oly, jóformán korlátlan mennyiségű lővőszerrel, mint a franciák és angolok a nyugati harctéren.

A rendelkezések a tüzérség részére már akkor vázlat alapján, legpontosabb időmeghatározással lettek kiadva. Majdnem ugyanúgy, mint a későbbi hadiévekben szerzett tapasztalatok alapján kialakult parancsok. A támadási parancs a 2. számú mellékletben másolatban feltüntetett vázlaton még a következő rendelkezéseket tartalmazta:

„*Kezdő helyzet:* 704-es magaslat saját csapataink birtokában. Ütegek (lövegek) a belövést még március 4-ike folyamán eszközöljék az összes megjelölt célokra, illetőleg területekre.

Köd, hófúvás, megfigyelés és belövés lehetetlensége *elhalasztja* a támadást.

Március 4-éről 5-ére virradó éjjel a vázlaton megjelölt saját vonalunk a hadtesttartalék két zászlóaljával fog megerősíttetni. Két újabb zászlóalj pedig hadtesttartalék gyanánt a Maguryczne-hátra fog beérkezni.

Március 5-én pontban 6 órakor reggel kezdődik a tüzérségi tüzelés, még pedig meglepőleg és nagy hevességgel (a vázlaton szakadozott vonallal - - - - - - megjelölve).

1. *Támadás az A-val jelölt támaszpont ellen:*

Délelőtt 6 óra 15 perckor a gyalogsági rajvonal a vastag szakadozott vonallal (- - - - -) megjelölt vonalig nyomul elő (100 lépésnyire az ellenséges állásoktól).

Tüzérség folytatja a tüzelést. „A"-val jelölt területre tüzelő ütegek egy-egy szakasszal átteszik tüzüket az ellenség 2. és 3. vonalára.

Délelőtt 6 óra 40 percig szünetnélküli heves tüzelés. Ebben az időpontban a tüzelés az „A"-val jelölt területre beszüntetendő és a vékony vonallal (———►) megjelölt területre helyezendő át; roham a vastag pontokkal (.....) megjelölt vonalig.

2. *Támadás a Maguryczne támaszpont ellen:*

Tüzérségi tűz a vékony vonallal (———►) megjelölt területekre. Ha az „A" támpontot csapataink elfoglalták (körülbelül 6 óra 50 perckor), rajvonalaink megkezdik az előnyomulást a „B" (Maguryczne) támaszpont ellen, egyhuzamban körülbelül 80 lépésnyire az ellenség állásai elé. Tartalékok a rajvonalak által elhagyott állásokba (körülbelül 7 óra 30 perc). Tüzérségi tűz hevessége 7 óra 45 percig fokozódik. 7 óra 45 perckor előnyomulás az ellenség akadályáig. 7/II. ágyúsosztály átteszi a tüzet az „a—a"-val jelölt vonalra.

7 óra 55 perckor a gyalogság áthatol az ellenségtől távolabb eső akadályokon és 50 lépésnyire közelíti meg az ellenséges állást.

8 órakor a 9./3., 8./3., 8./4. tábori tarackos, a 19./2. nehéz tarackosüteg és a hegyi ágyúsüteg áthelyezi tüzelését az ellenséges állás 2. és 3. vonalára.

8 óra 10 perckor roham az ellenséges állásokon keresztül. A hegyi üteg a Maguryczne-magaslatra vonandó, a többi üteg az „a—a"-vonal ellen hat."

Az elrendelt támadás keresztülvitelére zavarólag hatott az oroszok délutáni váratlan támadása a Sypniewsky- és Reichardt-csoportok belső szárnyai ellen. Meglepő volt ez a támadás, mert az oroszok a mikowi *völgyben* hajtották végre, ahol senki sem várt nagyobb ellenséges tevékenységet. Az oroszok jól számítottak, vonalunk a völgyben gyengébb volt; érthető tehát, hogy némi sikert érhettek el. Az ellentámadásra rendelt, meglehetősen távol álló csoporttartalékok március 3-ika folyamán nem tudták az oroszokat visszaverni, mert a magas hóval borított, amúgyis csak nehezen járható terep az előnyomulást módfelett megnehezítette.

Az oroszok oly makacsul védték kivívott előnyüket, hogy a 41. hadosztályparancsnokság kénytelen volt végül a 92. gyalogezrednek a Zebrak-nyergen tartalékban álló mindkét zászlóalját és még a Reichardt-csoport egy fél zászlóalját is ellentámadásra rendelni.

Ez újabb erősítésekkel sem sikerült a vonalunkban támadt rést teljesen elzárni. Támadó csapataink a régi állásokat csak helyenkint tudták elérni. Tekintettel arra, hogy az oroszok oly makacsul ragaszkodtak elért csekély területnyereségükhöz, foglyok pedig azt vallották, hogy a Mikow-völgyben két ezred támadott,[1] a hadosztályparancsnok nem erőltette a régi állások teljes kiterjedésükben való visszafoglalását, mert a néhány száz lépéssel hátrább fekvő új állás semmivel sem volt hátrányosabb, mint az elvesztett előbb fekvő.

Feltétlenül szükségesnek tartotta azonban, hogy a Mikow-völgyben egy megbízhatóan zárt vonalat létesítsen, mert anélkül a Maguryczne és Chryszczata felé elrendelt támadás végrehajtása elgondolható sem volt. Az oroszok, mikowi támadásukkal egybehangzóan, a Schamschula-csoport 906-os szakaszát is megtámadták, eredményt azonban nem tudtak elérni. Az északi irányban, a Chryszczata-magaslat ellen elrendelt előnyomulás végrehajtására ily körülmények között nem

[1] Csapataink tényleg két ezredből ejtettek foglyokat. A foglyok a 138. gy. és 12. lövészezredhez tartoztak.

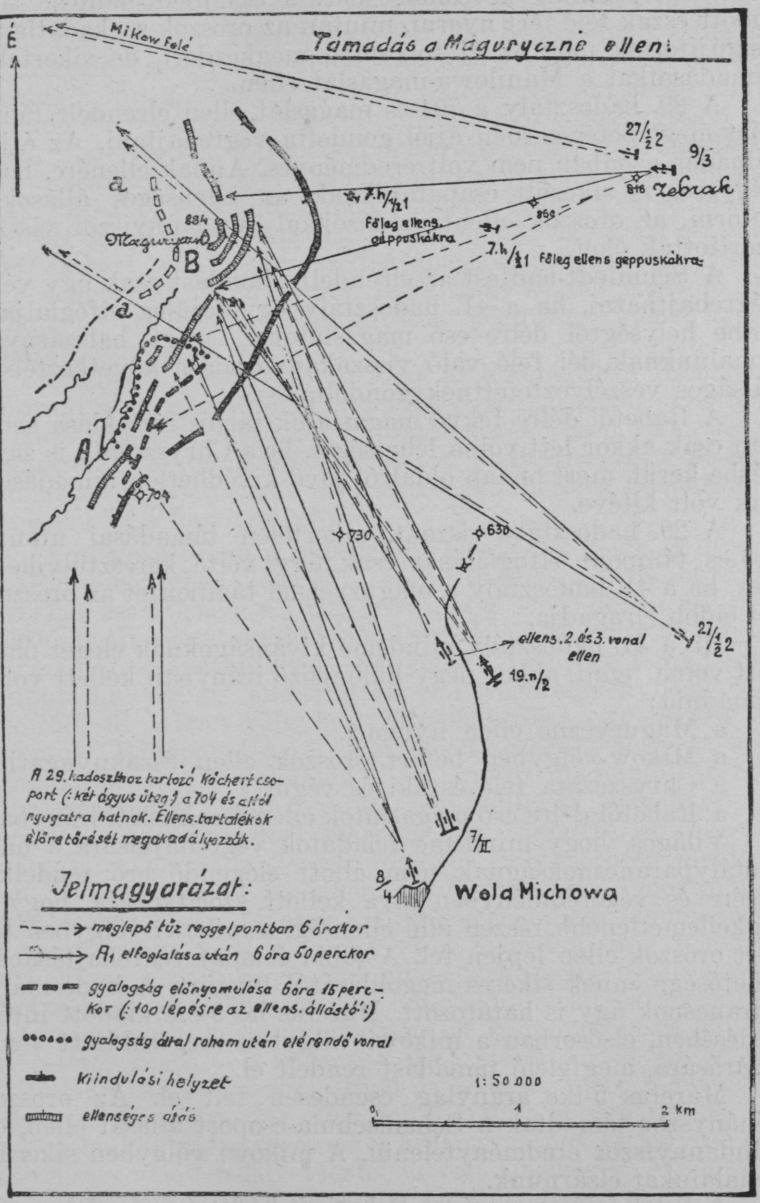
É
Mikow felé
Támadás a Magurycznó ellen:
27/½2
9/3
816 Zebrak
7.h/½1
Féleg ellens. géppuskákra
859
7.h/½1 féleg ellens géppuskákra
834
Magurycznó
B
a
a
A1
704
730
630
ellens. 2. és 3. vonal ellen
27/½2
19.n/2
A 29. hadosztályhoz tartozó kócherit csoport (: két ágyus üteg :) a 704 és a tőle nyugatra hatnak. Ellens. tartalékok előretörését megakadályozzák.
Jelmagyarázat:
meglepő tűz reggel pontban 6 órakor
A1 elfoglalása után 6óra 50 perckor
gyalogság előnyomulása 6óra 15 perckor (: 100 lépésre az ellens. állásától :)
gyalogság által roham után elérendő vonal
Kiindulási helyzet
ellenséges állás
7/II
8/4
Wola Michowa
1: 50.000
0
1
2 km

2. vázlat.

került sor, annál kevésbbé, mert a Schmiedt-hadtest sem tudott észak felé tért nyerni, miután az oroszok szakadatlanul megújították még az éj folyamán megkezdett, de sikertelen támadásaikat a Manilowa-magaslat ellen.

A 29. hadosztály a 704-es magaslat ellen elrendelt támadást meglepetésszerűen éjjel gondolta végrehajtani. Az éjjeli támadás azonban nem volt eredményes. Annak ellenére, hogy négyszer is sikerült csapatainknak az ellenséges állásokba betörni, az oroszok ellentámadásokkal mindannyiszor visszaszorították őket.

A Schmiedt-hadtest az elrendelt támadást csak úgy vélte végrehajthatni, ha a 41. hadosztály egyidejűleg elfoglalja a Rabe helységtől délre eső magaslatokat, mert balszárnyát, vonalunknak dél felé való visszakanyarodása következtében, túlságos veszélyeztetettnek gondolta.

A Rabetől délre fekvő magaslatok tartós birtoklása azonban csak akkor lett volna lehetséges, ha a Chryszczata is saját kézbe kerül, mert onnan oldalról jövő kivédhetlen támadásoknak volt kitéve.

A 29. hadosztály viszont, sikertelen támadásai után, a 704-es támpont elfoglalását csak úgy vélte keresztülvihetőnek, ha a 41. hadosztály a magurycznei támpontot az oroszoktól előbb elragadja.

Ha a 41. hadosztály mindeme kívánságoknak eleget óhajtott volna tenni, akkor négy különböző irányban kellett volna támadnia:

a Maguryczne ellen nyugati,
a Mikow-völgyben betört oroszok ellen északnyugati,
a Chryszczata felé északi és végül
a Rabetől délre eső magaslatok ellen északkeleti irányban.

Világos, hogy mindeme feladatok végrehajtására a hadosztályparancsnokságnak nem állott elegendő erő rendelkezésére és végeredményben arra kellett szorítkoznia, hogy a legkellemetlenebb részen álló ellenség, a mikowi völgyben betört oroszok ellen lépjen fel. A többi feladat végrehajtásának lehetősége ennek sikeres megoldásától függött. A hadosztályparancsnok úgy is határozott. Március hó 5-ére kiadott intézkedésében, elsősorban a mikowi völgyben megszakított vonal elzárására, megfelelő támadást rendelt el.

Március 5-ike aránylag csendesen telt el. Az oroszok néhányszor támadtak a Schamschula-csoport állásai ellen, de mindannyiszor eredménytelenül. A mikowi völgyben sikerült vonalainkat elzárnunk.

A kelet felé szomszédos Schmiedt-hadtest 5-ike folyamán nem támadott, csupán újabb támadáshoz csoportosult.

Jellemző, hogy a nap folyamán a hadosztályparancsnoksághoz az összes alárendelt csoporttól a legénység erőállapotáról kedvezőtlen jelentés érkezett be. Legsötétebb színekkel a 12. gyalogezred parancsnoka ecsetelte a helyzetet. A jelentés szerint a hideg, eső, hó, továbbá az ellenség közelsége miatti állandó éber szolgálat, s a folytonos harcok a legénységet teljesen kimerítették. Igazolásul felsorolta, hogy február 19-ike óta az ezred 3130 főnyi élelmező állománya március 5-én már csak 1550 főre csökkent, annak ellenére, hogy az ezred időközben 441 főnyi pótlást kapott. Vesztesége 14 nap alatt csaknem 2000 embert tett ki. Az ezredparancsnok „katasztrófa elkerülése végett" az ezred sürgős felváltását kérte. Hasonló tartalmú, de kevésbbé pesszimisztikus jelentést küldött a két dandárparancsnok is.

Részben e jelentések, de főleg az alábbiakban részletesen felsorolt okok késztették a hadosztály parancsnokát arra, hogy a hadtestparancsnokságtól a Maguryczne elleni támadás elhalasztását március 7-ére kérje. A hadtestparancsnokság a támadás elhalasztásának szükségességét illetőleg bővebb megokolást kért a hadosztálytól.

A megokolásban a hadosztály kifejtette, hogy az oroszok a Mikow-völgyben legalább négy zászlóaljat alkalmaznak. Ezekhez csatlakozva a Dziál-hátvonalig ismét körülbelül négy zászlóalj áll csapatainkkal szemben. Továbbá, hogy az oroszok állománya csapatainkénál nagyobb. Az orosz támadásokat csapataink ugyan elhárították, de végeredményben mégis sikerült a Mikow-völgyben arcvonalunkat egy helyen benyomni. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az orosz támadások megismétlődnek. Az utolsó hadosztálytartalék alkalmazásával félig-meddig helyreállított összefüggő új vonalat csapataink csak március 5-én foglalták el. E vonal műszaki megerősítése, hogy fölényes, többszörösen megismételt támadásokkal szemben is biztonsággal megtartható legyen, időt kíván. Miután a Maguryczne elleni támadás megköveteli, hogy a Mikow-völgyet a Zebrak-nyereg felé megbízhatóan elzárjuk, a hadosztályparancsnok szükségesnek tartja, hogy a támadás Mikow felé való biztosítására a mikowvölgyi csoport konszolidálódjék. E konszolidálásra (állások kiépítése, akadályok létesítése stb.) március 6-át tartja még feltétlenül szükségesnek, annál is inkább, mert a legénység kimerült és a támadás előtt feltétlenül pihenőre szorul.

A hadosztályparancsnok e kívánalmainak teljesülése csak szerencsés véletlen következtében volt lehetséges. A hadseregcsoportparancsnokság ugyanis március 6-ára nagyobbszerű támadást rendelt el, melyet a Schmiedt-hadtestnek és az ettől

keletre álló IV. hadtestnek kellett volna végrehajtania. A 67. gyalogezred két zászlóaljával megerősített 41. hadosztálynak csupán a nyugati szárnyával Rabe ellen támadó Schmiedt-hadtest bal- (nyugati) szárnyát kellett volna biztosítania. A parancs szerint csakis a Schmiedt-hadtest és Dzialhát között álló résznek, a Schamschula-csoportnak kellett összhangban a Schmiedt-hadtesttel Rabe és a Chryszczata felé támadnia. A hadosztály többi része meglevő állásait tartotta volna.

Érdekes és felemlítésre méltó a XIX. hadtestparancsnokság fent említett intézkedésének tüzérségi része, mely szószerinti fordításban így szól:

„A Zebrak-nyergen álló ütegek a 41., a 7./1. ágyúsüteg a 34.[2] hadosztálynak rendeltetik alá. A többi tüzérség a 7. tüzérdandár[3] parancsnoksága alá kerül. Ehhez forduljanak a hadosztályok tüzérségi támogatást illető igényeikkel. A 7. tüzérdandár főfeladata, hogy a 41. hadosztály támadását előkészítse és támogassa, továbbá a 29. és 34. hadosztályok elleni esetleges támadások elhárítása.

Miután Wola Michowa környékén kevés a tüzérség részére alkalmas állás, lehetetlen, hogy minden hadosztály a hadrendileg beosztott tüzérséget alkalmazni tudja. Hogy a felállítható csekély számú tüzérség sokoldalú feladatait mégis megoldhassa, szükséges annak oly egységes vezetés alá rendelése, mely azután az egyes ütegeket, az egész keretén belül, egyik vagy másik feladat megoldására utasítja.

A hadosztályparancsnokoktól elvárom, hogy a 7. tüzérdandárparancsnoksággal a legjobb egyetértésben működjenek."

Meg kell jegyezni, hogy a 41., 29. és 34. hadosztályból álló XIX. hadtest arcvonala 14 kilométer hosszú volt. Az ütegek számát a rendelkezésre álló iratokból pontosan megállapítani nem lehet, de már a nagy kiterjedés is kizárta, hogy a Maniowban székelő tüzérdandárparancsnok a tőle 6—7 kilométernyire álló tüzérséget eredményesen vezethette volna. Így például a 41. hadosztály parancsnoka a harc alatt a Zebrak-nyergen tartózkodott a 41. tüzérdandár parancsnokával együtt, mégis, a zebraki ütegeket leszámítva, minden más tüzérségi támogatásért a Maniowban 6 kilométerrel hátrább tartózkodó tüzérparancsnokhoz kellett fordulnia. A háború későbbi tapasztalatai bizonyították, hogy sikeres harcnak, legyen az támadás avagy védelem, egyik főfeltétele a gyalogsági és tüzérségi

[2] A 29. hadosztálytól délnyugatra állott.
[3] A 29. hadosztály tüzérdandárparancsnoksága.

parancsnokok szoros együttműködése, melyet sokszor még a közvetlen telefonösszeköttetés sem biztosít.

A támadás végrehajtására nem került a sor, mert ellenkező esetben a fenti intézkedés helytelensége bizonyára beigazolódott volna.

A Schmiedt-hadtest március 6-án foglalt tért támadásával. Csapatainak csupán a Manilowa-magaslaton és attól keletre sikerült némi tért nyerni. A Schamschula-csoport, melynek előnyomulása a Schmiedt-hadtest előbbrejutásától volt függővé téve, eszerint nem is kezdette meg a támadást.

Az aránylag csendes napot a csapatok arra használták fel, hogy állásaikat tökéletesítsék és előkészületeiket a már elrendelt támadásokra folytassák.

A Schamschula-csoport támadásának megkönnyítésére a hadosztályparancsnokság a 19. nehéz tarackososztály fél 2. ütegének felvontatását rendelte el a Zebrak-nyeregre, hogy onnan az ellenségnek a Chryszczata déli lejtőjén létesített erődítményeit szétrombolja. A rendkívüli nehéz viszonyok azonban 6-ika folyamán nem engedték meg ennek a parancsnak végrehajtását. A félüteg a sötétség beálltáig csupán a 630-as magassági pontig jutott, hol kénytelen volt a menet folytatását másnapra halasztani.

Március 7-ére a hadosztályparancsnok a 6-ára kiadott intézkedések érvényben maradását rendelte el.

A Schmiedt-hadtestnek támadása a március 7-ére virradó éjjel szintén nem hozta meg a kívánt sikert, úgy, hogy a 41. hadosztály továbbra is megmaradt állásaiban.

Március 7-én délelőtt 11 órakor érkezett a hadosztályhoz a hadtestparancsnokság távirati intézkedése, mely szerint a Tersztyánszky-hadseregcsoport helyzete a XIX. hadtest erélyes támadását követeli a Dzial-háton a Chryszczata-magaslat irányában. E rendelet végrehajtására a hadtestparancsnok feltétlenül szükségesnek vélte, hogy a 704-es magaslatot és a Maguryczne támpontot csapataink előbb elfoglalják. E két támaszpont elleni támadás megkezdésének időpontjára vonatkozóan kérdést intézett a hadosztályokhoz.

A 41. hadosztály távirati válaszában jelentette, hogy a támadásra készen áll, csupán a Zebrak-nyeregre rendelt nehéz tarackos üteg eredeti helyére való visszavonását tartja kívánatosnak, hogy onnan a Maguryczne ellen hasson, ami délután 6 óráig végrehajtható lenne.

Délután 2 órakor kapta a hadosztály a hadtestparancsnokság intézkedését, melyben a hadosztály előbbi kívánságának is eleget tett.

Ez intézkedés szerint ugyanis a támadás megkezdésének időpontja délután 6 órára volt megállapítva a következő csoportosításban:

A 67. gyalogezred három zászlóaljával megerősített 41. hadosztálynak a Maguryczne-magaslatot kellett elfoglalnia és a Dzial-háton a Chryszczata felé, valamint ettől a vonaltól keletre eső területen erélyes támadást indítania.

A 29. hadosztálynak pedig a 704-es magaslatot kellett birtokába vennie.

A nehéz tarackosüteget a hadtestparancsnokság a hadosztály rendelkezésére bocsátotta.

Ennek megfelelően adta ki a hadosztályparancsnokság délután 2 óra 40 perckor parancsait.

A támadáshoz három csoportot alakított, és pedig:

a) Schmaschula tábornok eddigi csoportját a 67. gyalogezred másfél zászlóaljával megerősítve, melyet a Chryszczata ellen és attól keletre irányított;

b) Reichardt ezredes csoportját, a 67. gyalogezred egy fél zászlóaljával és a Foglár tábornok jobbszárnyán álló Ágoston ezredes másfél zászlóaljnyi csoportjával megerősítve, melyet a Maguryczne-támpont ellen irányított; végül

c) Foglár tábornok csoportját, mely a 29. hadosztálynak a 704-es magaslat ellen irányított támadását segítette elő.

Hadosztálytartalékul a 67. gyalogezred fél-fél zászlóalját rendelte ki a Zebrak-nyeregre és a Maguryczne-magaslattól keletre eső 860. magassági ponthoz.

A támadás a Schamschula-csoportnál, parancs szerint, pontban 6 órakor kezdődött.

A csoport délután 8 órakor elfoglalta az oroszok előállását a 913-as magassági ponttól délre, miközben 70 foglyot ejtett. Este 10 órakor pedig a 913-as magaslaton levő állásokat is, melyekben újabb 400 foglyot ejtett.

Hajnali 3 órakor egy gyengébb osztagnak sikerült a chryszczatai állásokba nyomulni. Az újabb sikert, mely a rossz időjárást és sötétséget tekintve meglepő volt, a hadosztály parancsnoka nem tartotta állandó jellegűnek. A hadtestparancsnokságnak küldött jelentésében fel is említette, hogy további erők hiányában kétséges a Chryszczata állandó birtoklása, mert a hadosztály arcvonala túlmessze nyúlik előre és nincs mód arra, hogy a Dzial-hátat Mikow és Rabe felől várható oldalozó támadások ellen kellően biztosítani lehessen. Egyúttal újabb csapatokat kért, hogy ezt a biztosítást kellően elvégezhesse. A hadtestparancsnokság azonban nem tudott több erőt rendelkezésre bocsátani, mint a 750-es magaslaton

(Wola Michowától 2 km-nyire északra) tartalékban álló 67. gyalogezred két századát.

Reichardt ezredes csoportja nem kezdette meg a támadást. A jelentések szerint azért, mert különböző okok hátráltatták megkezdését, „valóságban" pedig valószínűleg azért nem, mert lehetetlennek tartotta, hogy csapatai a már jól kiépített orosz támaszpontot minden tüzérségi előkészítés nélkül, csupán meglepetésszerű rohammal elfoglalhassák. Alapos tüzérségi támogatás pedig a sötétség miatt lehetetlen volt.

A háború későbbi folyamán ilyfajta éjjeli tüzérségi tűz a tüzérségnek, különböző műszaki felszerelés rendszeresítése által, már lehetővé vált. Sőt később az ily meglepő rövid tüzérségi előkészítő tűz szinte rendszerré lett, úgy, hogy a roham kora hajnali órákban vehette kezdetét.

A 29. hadosztály, jelentése szerint, támadását parancsszerűleg megkezdette, de a támadó csapatokat oly heves orosz tűz fogadta, hogy képtelenek voltak az előnyomulást folytatni. „A támadást a csapatok mindaddig nem is tudják folytatni, míg az orosz tüzelés hevessége nem csökken" — zárja be a hadosztály jelentését. Sőt egy éjjel érkezett értesítése szerint, az ellenséges állástól helyenkint 20—30 lépésnyire fekvő rajvonalának nagy részét is kénytelen volt hajnalhasadás előtt a régi állásokba visszavenni. A támadás megismétlését még a két századnyi hadtesttartalék bevetésével sem tartotta lehetségesnek.

Valószínű, hogy a támadás a tüzérségi támogatás hiánya miatt volt sikertelen. Pedig már a 4-én megkísérlett éjjeli támadás megmutatta, hogy az ellenség tüzérségi tűzzel való megrendítése nélkül a magaslatot elfoglalni nem lehet. Majdnem bizonyos, hogy a Reichardt-csoport támadása is ily kudarccal végződött volna, ha azt parancsszerűen délután 6 órakor megkezdi.

Március 8-ára virradó éjjel a hadosztályparancsnokság a Reichardt-csoportnak újabb intézkedést adott ki, melyben a reggeli 5 órai támadási időponton kívül csupán a tüzérségi együttműködést szabályozta, nevezetesen a fél hegyi és a nehéz tarackos ütegét. Az előbbit illetőleg elrendelte, hogy az ütegparancsnok Reichardt ezredesnél tartózkodjék, kitől közvetlenül vegye utasításait. A nehéz tarackos üteg tüzének vezetésére pedig elrendelte, hogy azt a csoportparancsnok a Zebrak-nyergen tartózkodó tüzérdandár parancsnoka útján eszközölje.

Reichardt ezredes csoportja a tüzérség mintaszerű támogatása mellett parancsszerűen pontban 5 órakor kezdette meg támadását. A csoport a támadást a már 3-án kiadott részletes

intézkedések szerint (lásd a 295. oldalon) pereny pontossággal hajtotta végre. Eltérés csak abban volt, hogy a támadás nem 6, hanem 5 órakor kezdődött. A roham 7 órakor indult meg és 7 óra 30 perckor a hadosztály már jelenthette a hadtestparancsnokságnak, hogy a Reichardt-csoport a Maguryczne támaszpontot elfoglalta s körülbelül 300 oroszt, közöttük több tisztet, foglyul ejtett.

Reichardt ezredes az elért siker teljes kiaknázására a Maguryczne elfoglalása után Papp százados zászlóalját déli irányba rendelte, hogy a Foglár-csoport előtt álló ellenséget oldalba támadja. Ez a zászlóalj oly sikeresen oldotta meg feladatát, hogy nemcsak az egész Foglár-csoporttal szemben álló ellenséget kényszerítette visszavonulásra, hanem még a 704-es magaslaton levő támpont védőrségét is állásai elhagyására bírta.

A csoport többi része a visszavonuló oroszokat üldözve, a Mikowtól délre fekvő 720-as magaslat felé tört előre, melyet a déli órákban el is foglalt.

E siker következtében megingott az oroszoknak a 29. hadosztállyal szemben álló egész arcvonala, melyről még a délelőtti órákban megkezdették a visszavonulást.

A hadtestparancsnokság nem késett a 29. hadosztályt a visszavonuló oroszok erélyes üldözésére utasítani, de a parancs végrehajtása ismeretlen okok miatt megkésett. Hogy a 29. hadosztály mennyire nem volt tisztában a helyzettel, kitűnik a délután 12 óra 45 perckor (!) kiadott üldözési parancsból, melyben többek között a jobb- (északi) szárnyán álló csoportját utasította, hogy előnyomulását a *Maguryczne felé biztosítsa!* Ez akkor történt, amikor Reichardt ezredes csoportja már egy óra óta a Magurycznetől 2 km-nyire északnyugatra fekvő 720-as magaslat birtokában volt.

A sikerült támadás után a 41. hadosztályparancsnokság új csoportbeosztást rendelt el. Az arccal észak felé álló csoportot meghagyta Schamschula tábornoknak, míg az összes kelet felé néző részt (az eddigi Reichardt- és Foglár-csoportot) Foglár tábornok parancsnoksága alatt egyesítette, azzal a meghagyással, hogy a Magurycznen és az attól nyugat felé húzódó háton arccal észak felé állást foglalva, az üldözésre rendelt 29. hadosztályt észak felől jövő támadások ellen biztosítsa. Egyúttal elrendelte, hogy a Reichardt-csoport fél hegyi ütege haladéktalanul a Magurycznen foglaljon állást és lője a visszavonuló orosz csapatokat.

Utasította még a Chlywni-patak völgyében álló nehéz tarackosüteget is, hogy állást változtatva, a Zebrak-nyeregről főleg Rabe felé hasson, hogy a Schmiedt-hadtest támadását,

mely 8-ika folyamán sem tudott előbbre jutni, hatásosan támogassa.

Felemlítésre méltó a nehéz tarackok felvontatása a Zebrak-nyeregre. Az út a 630-as magassági pont és nyereg között annyira meredek, hogy a nehéz tarackok felvontatása lovakkal lehetetlen volt, tehát emberi erőt kellett alkalmazni. De éppen ebben volt a legnagyobb hiány. Fejenkint egy-egy húskonzerv jutalom ígérete után, a Magurycznen elfogott oroszok tömegesen jelentkeztek erre a munkára és végre is hajtották. A kora délutáni órákban már két tarack kezdhette meg tüzelését Mikow felé.

A déli órákban az oroszok a Chryszczata ellen három oldalról, nyugatról, északról és keletről erős ellentámadást intéztek. Gyenge megszálló csapataink e hármas támadásnak nem tudtak ellentállani és miután egyik oldalról sem számíthattak támogatásra, kénytelenek voltak a 913-as magaslat felé visszavonulni. Ha a Schmiedt-hadtestnek sikerült volna a Chryszczata elleni támadással egybehangzóan észak felé előnyomulni, a Chryszczata talán tartható lett volna. De mivel a balszárnyával a Za Balandán álló 27. hadosztály és vele a Schamschula-csoport jobbszárnya a rabei völgy felé tért nyerni nem tudott, a chryszczatai csoportunk mint az ellenséges állásokba előretolt csoport szerepelt, mely máshonnan nem számíthatott támogatásra, mint a keskeny Dzial-gerincről, melyen azonban nem tudhatott kellően érvényesülni.

A 41. hadosztály által március 8-án elért új vonal az 1. számú mellékleten van feltüntetve. Két igen fontos, jól kiépített orosz támaszpont elragadásán felül még bő zsákmányra is tettek szert. Ugyanis 16 tisztet, 1513 embert ejtettek foglyul és 4 géppuskát zsákmányoltak nem egészen 24 óra alatt.

* * *

A fentebbiekben leírt harcokból több tanulságot vonhatunk le, melyekből csupán néhányat óhajtok kiragadni, nehogy a munka túl terjengőssé váljék.

Elsősorban feltűnő, hogy a leírt hadműveletnél az egész vezetés, a hadseregcsoportparancsnokságtól lefelé, talán túl nagy fontosságot tulajdonított az egyes magaslati állásoknak. Az előbbrejutás lehetőségét jóformán minden parancsnok egy-egy magaslati állás birtokától tette függővé. Így például a Schmiedt-hadtest általános támadásának sikerét a Rabetől délre eső magaslattól, a 29. hadosztály a 704. elleni támadásnál a Magurycznetől, a XIX. hadtestparancsnokság a Chryszczata elleni műveletet viszont a Maguryczne birtokától tette

függővé és így tovább. Az oroszok is nagy súlyt vetettek a magaslatok birtoklására, mit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy mindent elkövettek azok mielőbbi műszaki megerősítésére. Ahhoz kétség nem fér, hogy az oly magaslatok, mint például a Chryszczata, Maguryczne vagy Manilowa, a támadásnál és védelemnél is egyaránt fontosak, de hiba volna nekik nagyobb fontosságot tulajdonítani, mint amilyennel valóban bírnak és néhány fontosnak vélt pont birtoklásától egész hosszú arcvonalak magatartását függővé tenni. A magaslatok végeredményben csupán pontok, melyeknek korántsem lehet oly nagy jelentőségük, mint sokszor gondoljuk. Különösen akkor nem, ha állásharcról van szó. Ennél a magaslati állásnak csupán három jelentősége lehet: támadás esetén a mozgás lefelé könnyebb, a kilövés rendesen jobb és végül — és ez talán a legfontosabb —, hogy jobb, nagyobb áttekintést (megfigyelést) nyujt. De ezek nem oly nagyszabású előnyök, hogy a legtöbb, megfelelő rendszabályok alkalmazásával, pótolható ne lenne. A többi előny ugyanis csak lélektani, de nem lehet őket egészen számításon kívül hagyni. Ilyen legtöbb esetben az a, talán túlgyakran használt közhely, hogy ez vagy az a magaslat *„uralkodik"* a terepen. Hogy miért uralkodik? — azt csak kevesen tudnák megmondani. Legtöbb esetben csupán kellemetlen az érzés, hogy az ellenség *magasabban* van. Igaz, hogy ezt az *érzést* nem mindig lehet katonáinknál eloszlatni. Pedig ezek között is bizonyára akad sok, aki a világháborúban néhányszor elgondolta, hogy menynyivel jobb annak a völgyben fekvőnek, mint neki, ki a magaslaton állandó célpontja az ellenséges tűznek.

Ha az ellenséges állásokat át akarjuk törni, végeredményben majdnem mindegy marad, hogy hol történik az, a magaslaton-e, vagy a völgyben. Az eredmény mindig attól függ, hogy tudjuk-e a sikert meglepő mély előretöréssel, annak alapos tüzérségi előkészítésének lehetősége (központilag ható tűz stb.) mellett és oldalra lekanyarodással kihasználni.

A találkozóharcnál a magaslatok birtoklása valamivel fontosabb, mert ott a lent levő kellemetlen érzése, hogy a másik felette van, nem tompul, mint az állásharcnál, hol a fedezékben némileg biztosabbnak érzi magát.

Természetes, hogy a magaslatok birtoklását ki kell használni ahol csak lehet, még akkor is, ha csupán az említett lélektani előnyöket nyujtják, mert ezek is számottevő előnyök. Csak az a hiba, ha túlzottan nagyrabecsüljük ezeket az előnyöket és egész tevékenységünket ezektől tesszük függővé.

Legjobb példa erre a leírt eseményekben az oroszok mikowvölgyi támadása, mely nem volt túlságosan nagymérvű

és mégis alkalmas volt arra, hogy a 41. hadosztály már előkészített támadásait időbelileg elhalassza. Ha az oroszok előrenyomulásukat nagyobb erővel folytatják a Zebrak-nyereg felé, támadásunkat talán egészen elhárították volna. A mélységi vonalban végrehajtott támadás ez esetben nagyobb eredménnyel járt volna, mint akár a Dzial-, vagy Maguryczne-háton intézett támadás.

Ott kell támadni, ahol *legkisebb ellenhatást várhatunk* és ott, ahol a legnagyobb siker kecsegtet, tekintet nélkül arra, hogy a támadást magaslaton hajtjuk végre, vagy nem a magaslaton.

Másik feltűnő jelenség a tüzérség alkalmazásának módja, főleg a későbbi háborús években szerzett tapasztalatok után. Talán érthető, hogy a 41. hadosztály részére nem lehetett több tüzérségi állást elgondolni, mint amennyi a leírt hadműveletnél volt, ha számításba vesszük, hogy parancsnokaink békében igen csekélyszámú tüzérséghez voltak szoktatva. De azért mégis szembeötlik, hogy a 7 kilométer kiterjedésű 41. hadosztály mögött, véleményük szerint, csupán 5 üteg volt felállítható, mikor például 1918-ban a németek a Chemin des dames elleni támadásnál *kilométerenkint 36 üteget* alkalmaztak. Igaz, hogy ott tiszta állásharc volt és sok más körülmény is közrejátszott, de kilométerenkint 36 üteg felállítása mégis *lehetséges* volt.

Meglehet, hogy a tüzérség visszahagyására az a körülmény is befolyással volt, hogy a magasabb parancsnokok a gyér visszavonulási utak miatt féltették az akkor még csak nehezen pótolható tüzéranyagot. Pedig ebben az időben már mindenki jól tudhatta, hogy a gyakorlati szabályzatban említett „tűzfölény" csakis a hatásos tüzérségi tűzzel érhető el, mely az ellenséget annyira megrendíti, hogy a rohamnak sikerülnie *kell*.

Hiba volna azonban egy feladat megoldhatóságát lehetetlennek minősíteni azzal a megokolással, hogy a rendelkezésre álló tüzérséget kevésnek tartjuk. Ilyenkor a tüzérség számbeli hiányát ügyes alkalmazással kell pótolni. Példa erre a Maguryczne elfoglalása, melynél nem a tüzérség számbeli fölénye, hanem kizárólag annak ügyes alkalmazása hozta meg a sikert. Az ügyes kihasználás azonban nem annyira az ütegek helyes felállításában, mint inkább a megfelelő tűzvezetésben rejlik. Ennek alapfeltétele pedig a gyalogsági parancsnokok szoros, a legkisebb részletre is kiterjedő intézkedéssel szabályozott együttműködése a tüzérparancsnokokkal.

Ez természetesen főleg az állásharcra vonatkozik, kevésbbé a mindinkább ritkuló találkozóharcra, mely utóbbiak-

nál saját kezdeményező akaratunknak ráerőszakolását az ellenségre nem mindig lehet hosszabb időt igénylő, alapos előkészületek miatt kockára tenni.

Befejezésül még egy, a világháborúban oly sokszor észlelt jelenségre óhajtok kitérni, melyet — véleményem szerint — a háborús tapasztalatok dacára még ma sem méltatunk eléggé!

Vonatkozik ez a csapatok állapotáról szóló jelentésekre.

A 41. hadosztály csoportparancsnokai március 5-én egybehangzóan jelentették, hogy a csapatok az addigi megerőltetés következtében teljesen kimerültek. Sőt a parancsnokok egyike még „katasztrófától" is tartott. Röviden mondva, csapataikat harcképteleneknek minősítették. Ugyane csapatok két nappal később támadást kezdenek és fényes sikert aratnak anélkül, hogy a csapatok erőállapotát hátrányosan befolyásoló körülmények a legcsekélyebben is javultak volna.

Ha a legénység erőállapota csakugyan olyan, mint amilyennek a jelentések mondották, nem lehetett volna olyan sikert elérni, mint amilyent a 41. hadosztály március 7-én és 8-án kivívott. A jelentések nem egyeztek teljesen a valósággal; a parancsnokok rosszabbnak látták a helyzetet, mint amilyen valóban volt.

Véleményem szerint a csapatparancsnok ilyfajta jelentések megtételére csak azon esetben jogosult, ha személyes megvizsgálás és lelkiismeretes mérlegelés után arra a meggyőződésre jutott, hogy csapata tényleg harcra képtelen, de akkor kell is, hogy viselje is az ily jelentésből folyó esetleg súlyos következményeket.

A felsőbb parancsnok rendszerint nem áll és nem is állhat a csapatokkal közvetlen érintkezésben. A csapatok alkalmazását illetőleg tehát csakis a csapatparancsnokok által beküldött jelentések alapján dönthet. Ha a jelentésekben vázolt helyzet nem felel meg a valódi állapotnak, akkor csak a véletlennek köszönhető, ha mégis megfelelő és helyes intézkedéseket ad ki. A jelentést tevőnek el kell gondolnia, hogy mily lelki tusát kell vívnia a döntésre hivatott parancsnoknak akkor, ha alárendelt parancsnokai a csapatok harcképtelenségét jelentik és az általános nagy helyzet, vagy a nálánál magasabb parancsnok, mégis a legerélyesebb harcot követeli.

Igaz, hogy a csapatok teljesítőképességének megítélése egyéni dolog. A döntésre hivatott parancsnok azonban nincsen mindig abban a helyzetben, hogy a csapatparancsnokok optimizmusát vagy pesszimizmusát is latolgassa. Meg kell tehát követelni, hogy a csapatparancsnokok a legénység erőállapotát és alkalmazhatóságáról szóló jelentéseiket a legnagyobb lelkiismeretességgel, a valódi helyzetnek megfelelően

tegyék meg és minden erejükkel igyekezzenek magukat minden oly körülménytől vagy benyomástól mentesíteni, mely a helyes ítéletet bármely irányban befolyásolná.

A 41. hadosztály parancsnoka március 7-én és 8-án elrendelte a támadást, noha minden csoportparancsnoka rossznak minősítette csapatainak erőállapotát. A hadosztályparancsnoknak bizonyára nem volt könnyű támadó elhatározásra jutni, még akkor sem, mikor tudatában volt annak, hogy az neki felsőbb helyről kapott paranccsal kötelességévé volt téve. A hadosztály fenntartásáért mégis csak ő volt felelős és hiábavaló áldozatok mégis az ő lelkiismeretét terhelték volna. A támadást mindezek ellenére mégis elrendelte, s a siker neki adott igazat.

A világháborúban sok panasz hangzott el, hogy a magasabb parancsnokságok nem méltányolták kellőleg a csapatok ama jelentéseit, melyekben az erőállapotokat ismertetik. Lehet, hogy ez egynémelykor így is volt, de akkor is hasonló esetekre vihető vissza, mint a 41. hadosztálynál, tudniillik, hogy a parancsnok azt látta, hogy a csapatok sokkal többre képesek, mint amennyire saját parancsnokaik becsülik.

Az, hogy azután néha valamely parancsnok ellenkező tapasztalatot is szerzett, szintén nem csodálható, mert nem lehetett mindig módjában, hogy a beérkezett jelentés helyességéről meggyőződjék.

Stielly Walter.

DURAZZO BEVÉTELE 1916-ban.[1]

(Egy vázlattal.)

A *Hadtörténelem* I. évfolyamának 2. számában *Durazzo megtámadása* címmel, magyar fordításban jelent meg, Veith György osztrák ezredes, ismert katonai író tollából, a szóbanforgó esemény ismertetése.

A Hadtörténelmi Levéltár irodalmi csoportja, az akkor rendelkezésre állott adatok alapján, 9 pontra tagozott bíráló függelékben tárgyalta az eseményeket és hozzáfűzte, hogy a Durazzo megtámadása körüli harcok oly tanulságosak, hogy érdemes velük foglalkozni, azok homályos részleteit az igazsághoz és a valósághoz híven leplezetlenül felderíteni.

* * *

E célt szolgálni hivatott a következő tanulmány.

Miután a durazzói események részletes leírása az említett füzetben már megjelent, azok újból való felsorolása céltalan lenne, itt csak egy általános visszaemlékezést adhatunk, de a bíráló függelékkel bővebben kívánunk eszmecserét folytatni.

Mielőtt az egyes pontok megvitatását megkezdenők, meg kell állapítanunk, hogy Durazzo bevétele kétségtelen fényes haditett volt.

Az 1915-iki orosz záróesemények, Szerbia teljes leverése, nyugaton az entente-hatalmak hiábavaló áttörési kísérletei és Gallipoli szégyennel teljes kiürítése után, az ellenség sehogy sem volt az elért eredménnyel megelégedve. Így 1915 decem-

[1] **Források:** *M. Schwarte.* Der grosse Krieg 1914—1918. Band V. Der österr.-ung. Krieg. — *Hadtörténelem.* I. évfolyam, 2. sz. — *Kronmayer-Veith.* Schlachten-Atlas der antiken Kriegsgeschichte. — *Von Seeckt.* Führung und Gefecht der verbundenen Waffen. D. V. Pl. Nr. 481. — *Revue militaire générale. September 1921.* — — *Magyar hadtörténelmi levéltári anyag:* Cs. és kir. 63. gyalog-hadosztályparancsnokság hadinaplója, 1916. február 21—28. — Cs. és kir. 20. népf. hegyidandár harcjelentése, 1916. február 21—28. — Tüzéresoport (Naményi—Koncz-csoport) naplója, 1916. február 21—28. — *Szem- és fültanúk személyes benyomásai.*

ber elején Joffre, Haig, Alexejew és Cadorna Chantillyben összejöttek, hogy az 1916. évi haditervet megállapítsák s a hadsereg egyöntetű fellépését biztosítsák. Közösen abban állapodtak meg, hogy az egyidőben meginduló támadás megkezdését 1916 június közepére, mint legalkalmasabb időre, halasztják el.

A németek elébevágtak ennek a szándéknak s 1916 február 21-én megkezdik a verduni támadást.

Február 24-éről 25-ére virradó éjjel a franciák kritikus napja, ha akkor a németek nem olyan túlságosan óvatosak, bevehették volna Verdunt s talán minden másképen fordul.[2]

Mialatt az egész világ szeme lázasan lesi a nyugati harctér ezen fontos pontján lejátszódó ádáz küzdelmet, messze a távol délkeleten, Albániában, Durazzo bevétele érik s teszi nyilvánvalóvá az olasz kudarcot, Albániában küzdő hősies csapatainkkal szemben. Európa figyelme egyszerre az eddig teljesen ismeretlen és új albániai harctérre terelődött.

* * *

Az események után öt évre megjelenik az előbb említett elismert katonai író hírében álló Veith műve, ehhez a dolgozathoz készül a bíráló hozzáfűzés. Az események akkori tiszti részesei — az egyik koronatanú, Farkas ezredes kivételével — az élők sorában vannak.

A tárgyalt dolgozat megjelenése óta sorra jelentkeztek az élő szem- és fültanuk, értékes adatokkal egészítve ki az eddig elmondottakat, kifejtve az elhangzott hozzáfűzéseket illetőleg különböző álláspontjaikat. Ez a körülmény teszi szükségessé, hogy tárgyunk ismét napirendre kerüljön s röviden feleleventve a történteket, a jövő számára immár maradandóbb megállapításokat eszközöljünk, vagyis létrejöjjön az a biztos alap, amelyen a jövőben tovább lehet építeni.

Albánia földrajzi és katonai összefoglaló méltatása.

Albánia a legnehezebb európai harcterek egyike. Mocsaras, erdős, embermagas tüskés bozótú, maláriás parti síkság egyrészt, másrészt többnyire zord, kietlen, járatlan hegyvidék.

A folyóknak a hegységben még „torrens" („tarvíz") jellege van, a síkságra érve azonban magas, meredek, omladozó partok között haladnak a tenger felé, nagy kiterjedésű árvízterületekkel szegélyezve.

Kivétel az Alessiótól délre torkolló Mat; ez mindvégig tarvíz marad. Albánia elemi csapásának is mondják. A Mat-

[2] *Revue militaire générale*, 1921. szept. füzete.

tal vívott titáni küzdelmet 1916-ban a 63. gyaloghadosztályunk, ezzel a folyóval gyűlt meg már a baja a hatalmas Macedóniai Fülöpnek is 213-ban Krisztus előtt, amidőn Lissos (Alessio) városát nagy áldozatok árán meghódította.

Az 1916-i első albán hadműveletek idején esős évszak volt, heves, hirtelen keletkező, nagyon bővizű felhőszakadásokkal, melyek a különben gyéren folydogáló vízereket rövid percek alatt vad, rohanó, mindent elsöprő vízáradatokká varázsolták.

Az utak, ha azokat egyáltalában annak lehetett nevezni, javarészt elhanyagolt állapotban voltak, mély agyagos sárral telítve; végkimerülésig igénybe vettek embert, állatot egyaránt.

A mellékterepre való letérés az utakról néhol alig volt lehetséges, nagykiterjedésű lápos, erdős, mocsaras felületek a mozgást, a látást és harcot előre nem látott módon lényegesen befolyásolták.

A helyszínen alig található élelem, a lakosság többnyire maga is szűkös viszonyok között él. A csapatok feltétlen pótlásra szorultak. A mindennapi száraz kenyértől az utolsó patkószegig mindent a hátországból, a messze távolból kellett előteremteni.

Javarészt megbízhatatlan lakossággal lakott, sívár területeken visz keresztül az útnak nevezett sárvonal.

Az albánok annakidején többnyire hadseregünk pártján állottak. Kiválóak a bandaharcokban, igen jó felderítők, egyébként kiszámíthatatlanok. Feltétlen megbízhatóak a női becsület megvédésében és a vendégjog megtartásában, azonban született kalmárok minden egyéb téren.

Ha az albán viszonyokat katonai szempontból vizsgáljuk, arra a következtetésre jutunk, hogy ez az ország csakis mint átvonuló terület jöhet számításba, hadműveletek viselésére azonban teljesen alkalmatlan. A felsőbb vezetésnek teljes önállósággal kell alparancsnokait felruháznia, nemcsak a harcászati vezetés szempontjából, hanem a felszerelés, ellátás, lövőszerpótlás, egészségügyi szolgálat s egyéb fontos gondoskodás tekintetében is.

A hadvezetésnek minden eshetőséggel, így minden ma kiadott s a legalaposabb megfontolás után létrejött parancsnak holnapi végrehajthatatlanságával is, okvetlen számolnia kell. Napirenden vannak az előre nem látott körülmények, megbízható térképanyag hiánya, akadályok, romboló eső- és hózivatarok, a felderítés és biztosítás nagy nehézségei, a malária gyilkos s hirtelen jelentkező befolyása, mindmegannyi testi, fizikai és természeti akadály. (Locus resistentiae minoris.)

Az alárendelt tisztnek és legénységnek válogatottnak kell lennie, nagy lelki erők rugóinak kell bennük működniök, hogy e sok nélkülözéssel, leselkedő halállal, bátran szembe nézzenek. Mindenkinek ismernie kell az albánok belső szokásait, életmódját, jó és rossz tulajdonságait, ismernie kell a vérbosszú indító okait és évszázados hagyományait.

A katona lehetőleg önálló cselekvésre legyen képesítve, érzéke helyes legyen s a hegyi háború nehézségeit és harcmodorát ismerje. Igen nagy hadtápcsapatra van szükség, s így aránylag kis létszám jut a harcoló állományra.

E felsorolt röpkén kiragadott körülmények nem új keletűek, már az ókori írók megkapó lendülettel ecsetelik a római légiók emberfeletti küzdelmeit ezen a mostoha területen, amikor agyonfáradtan pihen a halálraszánt gladiátor egy poggyászdarabon, mely az út agyagos sarában sülyedt el valamikor, maga alá temetve cipelő vazallusait.

A viszonyok azonban nagyjában ma sem változtak meg, legfeljebb a modern haditechnika vívmányai folytán inkább megnehezültek. Az utak közül ma is inkább azok használhatók, amelyeket sokszáz évvel ezelőtt a római légiók építettek.

A felsoroltak után kérdés, mennyiben lehet a vezetőséget látszólagos hibákért okolni, vagy a történtekért bárkit is szemrehányással illetni.

Az események rövid összefoglalása.

1916 január 16-án a 3. hadseregparancsnokság a Montenegróban működő XIX. (Trollmann)-hadtestnek parancsot adott, hogy egy 2 zászlóaljból és 1 hegyi ütegből álló különítményt irányítson előre Virpazaron át Stari-Bar felé. Feladata lesz Skutarit meglepetésszerűen elfoglalni, s onnan Alessión és S. Giovanni di Meduán át előnyomulni.

A hadtestnek ugyanekkor, a már tervbevett déltiroli előretörés céljaira, csapatokat kellett átirányítania az olasz harctérre is.

A fenti különítmény előreküldésére az akkor Budua-Ljubotin területén állott cs. és kir. 63. (Sorsich)-hadosztály[3] kapta a parancsot. Ez a kis csoport, Krammer alezredes parancsnoksága alatt, már január 23-án harc nélkül elérte Skutarit, majd menetét folytatva, január 28-án elfoglalta Alessiót és S. Giovanni di Meduát. Krammert a XIX. hadtest parancsára a Sorsich-csoport követte egy-egy napi menetre a 210., 211. népfölkelő, 20. és 14. népfölkelő hegyi dandárral.

[3] 210. és 211. népf. dandár magyar csapatai.

A Mat-folyóhoz érve, kezdődött a természeti erőkkel való makacs küzdelem. Itt minden csapatoszlopnak, élelmi vagy lövőszerlépcsőnek ki kellett küzdenie az átkelést; csak 1917. év őszén készült el egy megbízható átjáró.

Az első lövések a Kruja-Ismi vonalában estek a visszavonuló szerbek töredékei részéről, az ellenállás azonban mi-

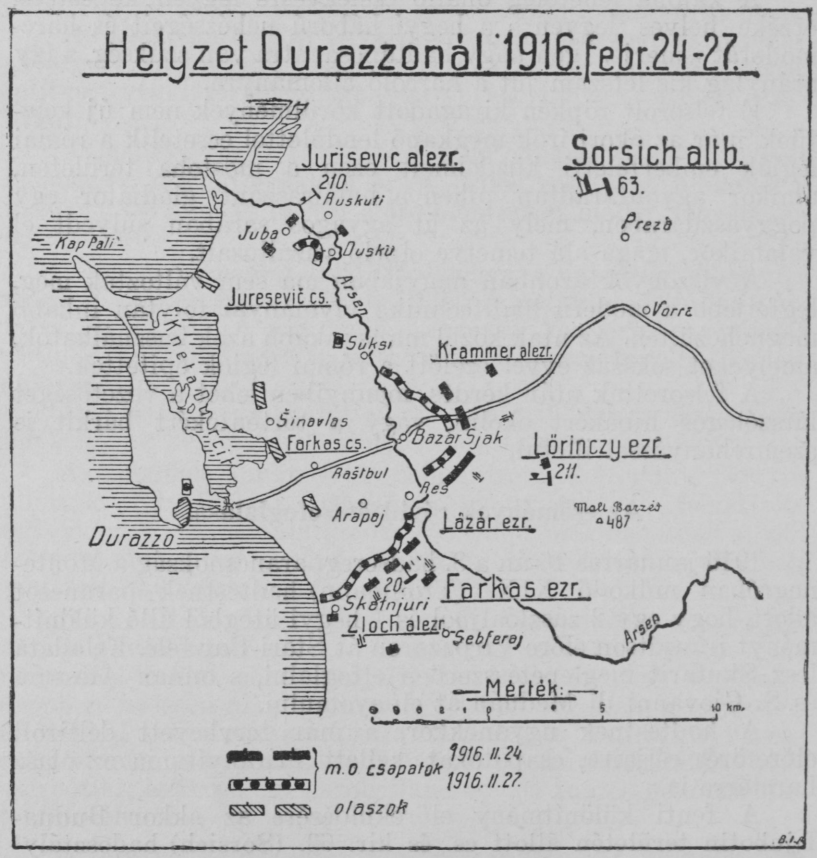

hamar megtört és csapataink már február 9-én megszállták Tiranát.

Ezalatt a Krammer-különítmény és az időközben felzárkózott 211. népfölkelő dandár Durazzo ellen fordultak és elfoglalták a város előtti Ljumi-Tirana- és Arsen-folyó közötti környékmagaslatokat, melyekről egy erős olasz ellentámadást könnyűszerrel visszavertek.

Az ellenség félköralakban szállotta meg a Durazzo előtti terepet.

Guerrini tábornok, az olasz erők parancsnoka, február 15-én engedélyt kért Rómából Durazzo kiürítésére, elhatározását azonban még február 17-én megmásította s további ellenállásra készült.

A XIX. hadtestparancsnokság eredetileg nem számolt egy komoly támadás eshetőségével s február 18-án elrendelte csapataink támadását. A 63. hadosztályparancsnokság azonban helyesen és idejekorán felismerte a helyzetet s javaslatot tett arra, hogy a kezdet időpontját elhalasszák, amíg a rendelkezésre álló csapatok[4] beérkeznek.

Ekkor szerzett tudomást a tescheni hadseregfőparancsnokság az olasz terv megváltoztatásáról s jóváhagyta a hadosztályparancsnokság javaslatát, a támadás megkezdését február 21-ére halasztva el.

Sajnos, ezt a határidőt se lehetett, az előre nem várt akadályok miatt, betartani s így a támadás február 23-ára halasztatott el.

Az erők csoportosítása február 23-án a következő volt:

Cs. és kir. 63. gyaloghadosztály:

Hadosztályparancsnok: Sorsich Béla altábornagy.
Vezérkari főnök: Kerekes József őrnagy.
Tüzérparancsnok: Naményi-Koncz Viktor őrnagy.
Beosztva: Désán Benő százados.
210. Jurisevic népfölkelő dandár
211. Lőrinczy „ „
20. Farkas „ „
14. Conrad hegyi dandár
Krammer-különítmény
Zloch-különítmény
Hassler albán-csoport.

21½ zászlóalj,
2 határvédő század,
8½ hegyi ágyúsüteg.

Olasz haderők:

Savona-dandár (3 zászlóalj),
15. gyalogezred (3 zászlóalj),
16. gyalogezred (3 zászlóalj),
86. gyalogezred I. zászlóalja,
159. miliz-zászlóalj.

[4] 20. népf. gyalogdandár, Zloch-különítmény, 210. dandár.

A váratlanul megáradt Arsen keresztezte a hadosztályparancsnokságnak eredeti tervét, tudniillik, hogy a főtámadást a Lőrinczy-csoporttal hajtsa végre, ettől természetesen elállott, mert nyilvánvalóvá lett, hogy a döntést a déli szárnyon harcoló Farkas-csoportnak kell kivívnia.

A Farkas-csoport igen nehezen járható terepen, néhol embermagasságú tüskés, mocsaras bozótban, nagy nélkülözések közepette, sikeresen hajtotta végre feladatát, a hadosztályparancsnokság parancsa szerint, azonban a Kneta-híd előtt kénytelen volt megállani s a Rezbul—Sinavlas közötti magaslatot megszállni.

Időközben a beérkezett 14. hegyi dandár részeit is, Jurisevic alezredes parancsnoksága alá rendelték.

Az olaszok sietve ürítették ki a várost, s azt február 26-án, az esthomály leple alatt, végképen elhagyták.

17 tiszt, 742 főnyi legénység, 34 ágyú, 12.000 kézi lövőfegyver, sok lövőszer és többnapi élelmikészlet került a hős támadók kezébe. Körülbelül 1000 lovat pusztítottak el a helyszínén az olaszok; halottakban és sebesültekben is érzékeny volt a veszteségük.

Saját csapataink élei, északon a Jurisevic-csoport határvadászai, majd a déli Farkas-csoport részéről a dandárvezérkari tiszt (Thour Zdenko százados) egy távbeszélő-járőrrel a Knetát átúszva, még aznap éjjel bevonultak a városba.

Bíráló hozzáfűzések megbeszélése.

1. ponthoz: Az 1921 augusztus havában megjelent bíráló hozzáfűzés kimondja, hogy a XIX. hadtestparancsnokság „elfogultan" ítélte meg a helyzetet, mert feltételezte az olaszról, hogy Durazzót ki fogja üríteni, ennélfogva hadműveletileg nem egy rendszeres támadással, hanem csupán a biztosra vett kiürítés megzavarásával, számolt.

A hadtestparancsnokságot itt az akkori együttes helyzet megítélése után, talán nem illeti meg ez a szemrehányás, mert az elfogott olasz rádiójelentésen kívül, melyben Durazzo parancsnoka engedélyt kér a kiürítésre, a szerb visszavonulásból is arra lehetett következtetni, hogy az ellenség Albániában további szívós ellentállást nem tud, vagy nem akar kifejteni. Guerrini tábornok bizonyára csak személyes helyi érdemeket akart szerezni s pillanatnyi taktikai sikereket elérni. Ennek feltételezése azonban nem tartozik a megítélés keretébe.

A körülmények folytán meg kellett kísérelni csapataink gyors előretolását s az olaszok idejekorán való elérését. Erre erkölcsi s anyagi szempontok késztették hadvezetőségünket.

Az albánoknak, hogy bizalmukat megnyerjük, gyorsan számottevő sikert kellett mutatnunk, melyet nem volt szabad egy gondosan előkészített támadás időrabló előmunkálataival esetleg elszalasztani. A XIX. hadtestparancsnokság fenti elhatározása inkább egy ügyes kelepcének nevezhető, melybe az ellenfél beleesett. Ha az olasz idejekorán mindent hajóra rak s az utolsó töltényig mindent elvisz, hol maradt volna az anyagi siker?

A végrehajtás sikerült, a kiürítést sietve, tetemes áldozatok árán, fegyvereink nyomása alatt, mégis végre kellett hajtani.

Az eredeti hozzáfűzés szavait idézve: „az elengedhetetlen erkölcsi és fizikai erő fenntartásához szükséges eszközök megfelelő beszerzése és irányítása sok időt, talán heteket vett volna igénybe, ezzel könnyen el lehetett volna mulasztani a kínálkozó alkalmat".

Ezzel körülbelül minden meg van mondva.

2. ponthoz: A hozzáfűzés 2. pontja felveti azt a kérdést, vajjon a 63. hadosztályparancsnokság miért nem csoportosította támadó főerejét már kezdettől fogva a déli szárnyon, az Arsen és a tenger között, amikor ennek a területnek súlyos elhanyagolását felismerve, ott nagyobb erővel való támadás szükségét a hadtestparancsnoksággal szemben is hangsulyozta?

E körülményből a bíráló ismét azt következtette, hogy a hadosztályparancsnokság a „támadást hiányosan készítette elő".

Az akkori események újbóli áttanulmányozása alapján arra lehet következtetni, hogy a hadosztályparancsnokság mindenekelőtt indokoltan járt el, amikor eredeti feladatának nehézségeit látva, komoly támadás szükségességével számolt s erről, valamint a már fentemlített körülményekről, előljáró hadtestparancsnokságának jelentést tett. Az sem kifogásolható, hogy a hadtestparancsnokság eredeti parancsát sem hagyta figyelmen kívül, s az alárendelt erőket kezdetben úgy csoportosította, hogy a támadás a legrövidebb vonalon, Bazar-Sjak főiránnyal is, végrehajtható legyen.

Ezt a körülményt nem írhatjuk a támadás hiányos előkészítésének rovására.

3. ponthoz: A hozzáfűzés 3. pontja annak megállapítását tartja fontosnak, hogy a 63. hadosztályparancsnokság miért nem számolt az Arsen-folyón való átkelés lehetetlenségével, midőn Jurisevic alezredes csoportjánál már kora délelőtt folyamán meghiusult az első átkelőkísérlet?

Erre a pontra feleletet a megelőző földrajzi méltatás ad, — sok minden kiszámíthatatlan és előre nem látható. Ismerve az Arsen-folyó természetrajzát, az is előfordulhat, hogy torkolatánál, illetve Ruskuli környékén, még feltétlen akadály, míg a Bazar-Sjak környékén már átgázolható. A kísérletnek meg kellett történnie. A felsőbb vezetésnek néha a gyors siker érdekében kockáztatni is kell valamit s ez ebben az esetben megokoltnak látszott.

A hozzáfűzés ebben a pontban a hadosztályparancsnokság tartózkodási helyével, illetve a harc alatti magatartásával is foglalkozik. Hogy Preza község kissé messze volt az arcvonal mögött, ez az első pillanatra feltűnik, kérdés azonban, hol lett volna célszerűbb az álláspontot megválasztani, eltekintve attól, hogy a hadosztályparancsnok a harc alatt valóban nem Prezán, hanem valóban a Vorrától nyugatra levő magaslaton tartózkodott? Kérdés azonban, hogy hol lett volna célszerűbb az álláspontot megválasztani? Már a bevezetésben hangsúlyoztam, hogy az alparancsnokokat a legnagyobbfokú önállósággal kell az ilyen terepen felruházni, mert enélkül hegyi háborút el se lehet képzelni. A felsőbb parancsnok személyes befolyása csak igen kis körre terjedhet ki, nagyobb harcászati egységek vezetése a harc folyamán, felsőbb parancsnokok részéről, csak igen kivételes esetben lesz lehetséges.

Harcászati szempontból tehát nem lényeges, hogy a hadosztályparancsnok valamivel közelebb vagy távolabb áll-e. A hadműveleti vezetés folytonosságában pedig nem esett említésreméltó csorba. Nem a vezetésen múlott, hogy Durazzo nem került hamarabb a kezünkbe. Ismerve az albán terep különleges voltát, talán célszerűbb volt, hogy a felsőbb parancsnokság az adott esetben hátrább választotta meg álláspontját. Feltéve, hogy az olaszok egy ellentámadást intéznek Bazar-Sjak környékén, még balsiker esetén is sokkal jobb a prezai álláspont, mint például Sefere vidéke a déli csoport körzetében, vagy más elszigetelten elől fekvő, nehezen megközelíthető pont, ahonnan Tirana vagy a hadtest felé minden összeköttetés megakadhat s az áttekintés kérdéses. Hogy képzelhető el ezen a terepen az egyes csoportok összeköttetése egy elszigetelt állásponttal? Ezenkívül a felsőbb vezetés legfőbb gondjának a hegyi háborúban oda kell terelődnie, hogy elől harcoló csapatait élelemmel, lövőszerrel, egyéb szükséges hadianyaggal ellássa, ezt pedig csakis akkor eszközölheti, ha a pótlási fővonal mentén működik és minden kis esemény nincs reá kihatással. Amint a támadás Bazar-Sjaknál tért nyert, a hadosztályparancsnokság úgyis haladéktalanul előretolta álláspontját.

Végül, amidőn a hadosztályparancsnokság Prezát választotta, alárendelt csapatai még nem érkeztek be teljes számmal a harcterületre, s például a 14. hegyi dandár még menetben volt Preza felé.

Az új német szabályzat a felsőbb parancsnokok tartózkodási helyéről azt mondja, hogy kívánatos, hogy azok csapataik körzetében legyenek, majd hozzáfűzi, hogy a magasabb parancsnok mindig meg legyen található. Sokoldalú elfoglaltságának sikeres lebonyolítása nyugalmat kíván, ezért álláspontjának bizonyos állandósága szükséges. A helyes együttműködés, még egy gyorsan lezajló mozgóharcban is, csakis az összeköttetések megfelelő berendezése mellett biztosítható.

E nézőpontokból bírálva el Prezát, talán hasonló viszonyok között, ma is csak Preza mellett döntenénk, már csak azért is, mert az ottani templomtoronyból nagyszerű kilátás nyílott az egész támadási terepre s magára Durazzo városára.

Elhangzik e pontban még az a kifogás is, hogy miért nem gondoskodott a hadosztályparancsnokság kellő átkelőanyagról, hogy az Arsenen való átjutás akadályokba ne ütközzék. Erre könnyű a választ megadni: a hadosztályparancsnokság, mint ez az anyagi helyzetből kiviláglik, még a szükséges lövőszerrel, élelemmel se tudta csapatait ellátni, hisz a tarackos ütegeknek előrevonszolása még ma is, talán a világháború legnagyobb fizikai teljesítményeinek egyike. A hadianyagnak sürgős idejekorai előretolása ebben az évszakban, ilyen útviszonyok mellett, alig képzelhető el, de műszaki csapat sem állott rendelkezésre, anélkül pedig esetleges pótanyag gyors alkalmazása szinte lehetetlen. Az adott viszonyok között a felsőbb vezetésnek mulasztást felróni alig lehet. Itt különben a kritika a bíráló hozzáfűzés végén megjegyzi, hogy a természeti erők hatalmával szemben az emberi képesség, az ő gyarló rögtönzéseivel, többnyire tehetetlenül áll.

4. ponthoz: Nagyon helyes volt, hogy Hässler százados, aki a legszélső balszárnyon a tengerpart mentén harcolt albánjaival, már február 23-án kora hajnalban, az elrendelt tüzérségi előkészítés előtt támadta meg az olasz állásokat, még pedig teljes sikerrel.

Igaz, a hadosztályparancsnokság ezt külön nem rendelte el, amit azonban nem róhatunk fel hibául, mert a Hässler-csoport a Farkas-dandár kötelékéhez tartozott s így természetes, hogy vele közvetlenül nem intézkedett.

Hogy közvetve nem tette, arra is meglehettek az okai.

A hadosztályparancsnokság esetleg jobban ismerhette albánjait, mert igaz, hogy a rajtaütés sikerült. De mi történt azután? Veith ezt írja: „az albánok az állás megrohanása után

többnyire rabolva, elszéledtek, úgyannyira, hogy a csoport a következő napokon már semmiféle szerepet nem játszott".

A gyakorlat tehát azt mutatta, hogy a 63. Sorsich-hadosztályparancsnokság jól értékelte albánjait; ezek működéséhez vérmes reményeket fűzni nem lehetett.

5. ponthoz: A hozzáfűzés 5. pontja azt mondja, hogy itt ismét találkozunk azzal a gyakorlatban jólismert jelenséggel, hogy valamit parancsolunk, ami azonban a csapatok akkori állapotában és a fennforgó viszonyok között lehetetlennek bizonyul.

Ez a pont látszólag a hadosztályparancsnokság üldözést-szabályozó parancsára vonatkozik.

Veith a február 23-iki eseményekkel kapcsolatban azt írja, hogy a „február 23-ika teljes eredménnyel járt, tudniillik az egész ellenséges főállás elfoglalásával végződött". Kétségtelen, hogy az olaszok a védelemre berendezett Arapaj —Rezbul—Sinavlas-vonalon újabb ellentállást szándékoztak kifejteni, ezt azonban a déli csoportnak erélyes előnyomulása lehetetlenné tette s így az ellenség a durazzói félszigetre szorult. A támadók gyalogsága ugyan nem nyomulhatott a terep és lagunák miatt üldözésre előre, azt azonban az olasz nem tudta megakadályozni, hogy tüzérségünk a városból és kikötőből a legelőnyösebb távolságban állást ne foglalhasson s mindkettőt hatásos tűzbe ne fogja, ami az elhanyagolt kikötő rendezetlen viszonyai mellett, még érezhetőbbé vált.

Azért, hogy a Lőrinczy-csoport a hirtelen megáradt Arsen miatt nem tudott tért nyerni, illetve a hadosztályparancsnokság parancsának azonnal eleget tenni, se az egyik, se a másik nem okolható.

6. ponthoz: Ez a hozzáfűzés a vezetés feltételének mondja ki a türelmet, nyugalmat s a parancsnoknak az alája rendelt csapatokba vetett bizalmát.

E három említett tényező minden bizonnyal nagy szerepet játszik a hadvezetés művészetében s lényeges kelléke a sikernek.

Az adott esetben azonban legfeljebb a XIX. hadtestparancsnokság látszólagos türelmetlenségéről beszélhetünk. A 63. hadosztályparancsnokságot pedig talán ezen a téren sem illetheti meg a szemrehányás, miután a támadás mielőbbi gyors végrehajtása, amint már említettem, a dolog természetében rejlett.

Itt említés esik arról is, hogy hibának mondható, hogy a támadást minden csoportnál elrendelték.

Ez azonban teljesen megokoltnak látszik, mert az olaszoknak minden ponton való nyugtalanítása a felsőbb vezetés

érdeke volt: ezt pedig csak általános támadóparancsal lehetett az adott esetben, a fennálló viszonyok között, elérni. Feltételezhető-e az olaszokról, hogy nem voltak csapataink összetételéről, erőállapotáról kellően tájékozva, meg lehetett-e az olasz hadvezetőséget hadászatilag lepni? Aligha. Egy körülmény azonban meglephette őket, csapataink határtalan vitézsége, bámulatos teljesítőképessége, igen jól vezetett és hatóképes tüzérségünk, s ezért siettették annyira a kiürítést.

Az is egész biztosra vehető, hogy az elrendelt támadásnak a tájékozott ellenféllel szemben, tüzérségi előkészítés nélkül hasonló eredménye nem lett volna, ennélfogva az az állítás, mintha tüzérségi előkészítés nélkül több eredményt lehetett volna a 23-iki támadás napján elérni, nem helytálló.

Éppen ellenkezően, a teljesen elcsigázott, éhező, átfázott támadó csoportoknak szükségük volt erre az erkölcsi támogatásra, a tűzelőkészítésre, az ellenség előzetes megfélemlítésére. A szem- és fültanuk egybehangzó kijelentése szerint rendelkezésre álló csekély tüzérségünk[5] igen jól működött, gyalogságunk teljesen megbízott benne, hisz a lovceni események fényesen igazolták ezt a feltevést.

7. *ponthoz:* Itt a hozzáfűzés azzal a kérdéssel járul olvasóihoz: nem lehetett volna-e február 24-én reggel az ellenség meglepetését az éppen kéznél levő tüzérségi erővel a kétségbeesésig fokozni, az ellenséget ily módon elhamarkodott elhatározásokra, vagy megkésett intézkedésekre kényszeríteni, minek folytán Durazzo kiürítése elé még nagyobb akadályok gördültek volna?

A hozzáfűzés itt megemlíti, hogy erre a célra csak a 21/3. hegyi ágyúsüteg állott volna rendelkezésre, de ez sem volt még állásban.

Ezzel, az állásban még nem levő, lövegenkint néhány lövéssel rendelkező, szerény hegyi üteggel, az akkori tüzércsoportparancsnok kijelentése szerint, nehéz lett volna nagy meglepetést rögtönözni, illetve döntő hatást kierőszakolni.

Feltéve azonban, hogy ez a hegyi üteg kilövi néhány lövését s ezzel pillanatnyi pánikot idézett volna elő, mi történt volna azután? Az olaszok mihamar rájöttek volna, hogy nincs több lövőszer, ami végeredményben sokkal rosszabb lett volna a hallgatásnál.

Természetes, hogy ezzel nem akarjuk a meglepetésben rejlő lélektani s az abból folyó rendkívüli hatások jelentőségét kicsinyíteni.

[5] Naményi tüzércsoport.

8. *ponthoz:* a hozzáfűzés az alábbiakat mondja:

„A biztos jelen sikerét nem lehet feláldozni egy képzeletbeli bizonytalan jövőért, melyet aggodalmaskodásból rendszerint sötétben látunk."

Ezeket azért említi meg a bíráló, mert felteszi a kérdést, hogy vajjon nem lehetett volna-e az ellenség hajóraszállítását megzavarni akaró tüzérségi rajtaütést, egy a hídra irányuló gyalogsági támadással kiegészíteni?

Ha meghallgatjuk a szem- és fültanukat, úgy az adott esetben mindenről beszélhetünk, csak e támadás biztos sikerének előreláthatóságáról nem. A bíráló szerint azon a ponton arról lett volna szó, hogy az átkelést egy végsőkig elszánt ellenséggel szemben annak közvetlen hatalmas tűzhatása alatt erőszakoljuk ki. Bátran állíthatjuk, hogy ez a támadás a biztos siker helyett, a legszomorúbb kudarccal végződött volna. A déli csoport parancsnoka úgyis mindent elkövetett a siker érdekében, többet tenni emberileg egyáltalában nem lehetett. A tüzérségi tűz megnyitására vonatkozó fejtegetés is gondosan megvizsgálandó, mert itt minden egyes lövésnek találnia kellett.

Szükséges ismételten hangsúlyozni, hogy Farkas ezredes általánosan ismert nagy ambiciójánál s erélyénél fogva, mindent elkövetett, hogy a rendelkezésre álló szerény eszközökkel a végcélt elérje. Fentnevezett kérte az előljáró hadosztályparancsnokságtól a beérkező idegen Lőrinczy-harcegységek alárendelését, s erre az engedély szó nélkül meg is érkezett. Ez az eljárás bírálat tárgya nem lehet, mert ezáltal idő a jelen esetben csakugyan nem veszett el.

9. *ponthoz:* A bírálat az előző pontban már felemlített körülményekkel foglalkozik s összefoglalásként a többi között azt mondja: „Mintha mesterségesen akarták volna a támadás idejét kitolni" stb., továbbá: „látjuk mindebből, hogy az a feltevés, mely szerint a támadást a kéznél levő erővel 24-én délben, a tüzérségi tűzzel való rajtaütés hatása alatt, végrehajtani célszerű lett volna: talán nem egészen alaptalan".

Feltehető a kérdés: hogy mindez mily körülményekből látható? Előbbi abból-e, hogy az ellenséges flotta megerősödött, vagy talán az utóbbi abból, hogy Farkas ezredes legénységével edző, a lagunán való átgázolást előkészítő, gyakorlatokat végeztetett? Miért nem támadott már egy nappal előbb a Farkas-csoport a Kneta hídján át, miért készült elő a támadásra? Erre a jelenvoltak azt állítják, hogy az emberi szervezetet nem lehetett a végletekig próbára tenni, se a 20. dandár, se a Lőrinczy-csoport emberei nem lettek volna képesek, az előző napi mérhetetlen harci fáradalmak után, különösen

megfelelő előkészítés nélkül, a legnagyobb véráldozatok árán se, nagyobb eredményt felmutatni. Ezzel számolt a vezetés is.

Az itt alkalmazott *szélmalomharc* kifejezés talán nem állja meg a helyét, ez minden lehetett, éppen csak szélmalomharc nem, hisz végeredményben az olasz kénytelen volt Durazzót, nagy anyagi és véráldozat árán, sietve kiüríteni. Vezetőink és csapataink egyaránt megtették kötelességüket, tetteikhez tehát ily kritikai hozzáfűzés nem fér.

Befejezés.

A durazzói események áttanulmányozása, a viszonyok mai tisztább képe, előtérbe állítja azt a kívánalmat, hogy különösen a kedvezőtlen bírálat lehetőleg csak akkor lásson napvilágot, ha minden félreértést kizárva bebizonyosodott az, hogy hibák valóban történtek, s ezek megvilágítása, illetve a tanulság leszűrése, már időszerű.

Azonban minden tévedés jóvátehető és orvosolható. Ez a kritikai visszaemlékezés is azt a célt szolgálja, hogy igazságot tegyen s kerülve minden személyeskedő élt, megközelítse a történelmi igazságot.

Meleg elismeréssel kell adóznunk emellett Durazzo első kritikai feldolgozójának, aki az akkori hiányos, egyoldalú adatok alapján, főleg a csapat és a nevelés fontos érdekeit szem előtt tartva, nagy fáradsággal s ideális lelki eszmekörrel építette fel bíráló hozzáfűzéseit.

A kritikai visszaemlékezés folyamán felmerült még számos nyílt kérdés, érdekes harcászati jelenség, a felderítés, biztosítás, összeköttetés és harc egy-egy érdekes mozaikja, ezekre azonban e szerény dolgozat keretében kitérni nem lehetett.

Durazzo bevétele azonban minden bizonnyal színtiszta lap titáni harcaink anyakönyvében.

Rendkívüli erkölcsi és testi nélkülözéseken kellett embereinknek, vezetőinknek, átvergődniök, amíg ezt a nevezetes sikert elérhették. Hajtsuk meg előttük is az elismerés zászlaját!

Dr. Rákosi György.

PERPATVAR RÉVAY ANTAL BÁRÓ TÁBORNOK HAGYATÉKA KÖRÜL.

A volt budai katonai törvényszéknek, *Judicium Delegatum Militare*nak, Budapest székesfőváros levéltárában őrzött iratai között, az 1806. évi csomókban,[1] *Révay Antal báró*, cs. kir. kamarás, tábornok és a katonai Mária Terézia-rend lovagja hagyatéki ügyiratainak töredékeire akadtam. A töredékek egyrészt kiegészítésül szolgálnak Révay életrajzához, másrészt, ha valaki csak egy kissé is olvasni tud a sorok között, bele fog látni az akkori idők sajátságos katonai viszonyaiba. Előttem érdekes együttesben jelent meg: a nő, a tábornokné, az ő sajátságos egyéniségével, azután a lovakért élő-haló, üzérkedésre is hajló huszártiszt, és végül a katonáknak a szolgálatban tanusított pontoskodó és túlbuzgó eljárása nyomán fakadt veszedelem.

Meg kell jegyeznem, hogy az akkori fegyveres erő különleges körülményei miatt, a katonák hagyatéki ügyei a területileg illetékes és úgynevezett Judicium Delegatum Militarék hatáskörébe tartoztak[2] abban az esetben, ha az elhaltak nem voltak magyar nemesek. A magyar nemes Révaynak hagyatéki ügye azonban mégis egyidőre a katonai bíróság elé is került, minthogy a hagyaték leltározása közben és az ezt követő árverés folytán a tábornok özvegye kifogásokkal és panasszal élt a katonaság állítólagos visszaélései miatt.

Révay Antal tábornok katonai életére nézve röviden csak annyit kívánok megjegyezni, hogy harmincnyolc éven át ténylegesen szolgálatot teljesítve, kitűnt: II. József török háborúiban, majd pedig a francia köztársaság ellen viselt hadjáratokban. A katonai Mária Terézia-rendet az 1799 augusztus 15-én vívott *Novi* melletti csatában érdemelte ki, amikor a csatavonal közepén elhelyezett ezredével *Novi* és *Pasturana* között megrohanta az ellenséget és ezt Pasturanába vetette vissza; amikor pedig az ellenség este hét

[1] Protocoll. 356., 371., 690., 740., 841., 1521—22., 2124., 2997., valamint az 1806—3—11. csomó alatti ügyiratok.

[2] Lásd: *A budai katonai törvényszék működése 1775—1848.* című értekezésemet az Akadémiai Értesítő 1918. nov.—dec. füzetében.

óra után megkezdte visszavonulását, Révay két század huszárral és egy szakasz Karaiczay dragonyossal a *Pasturana* körül álló ellenséges tüzérségi telepet rohanta meg, ennek fedezetét szétugrasztotta, *Colli* és *Grouchy* tábornokokat, két szárnysegédet, több törzs- és főtisztet, valamint 250 embert elfogott, 20 ágyút, 20 lövőszeres kocsit és 40 lovat zsákmányolt. Vitézül harcolt még 1799-ben *Pozzolónál*, azután 1800-ban *Carosio*nál, a *marengói csatában* pedig a jobbszárnyon egy ellenséges gyalogzászlóaljat fogott el.[3]

Hogy Révay 1806 február 24-én meghalt, azt az eszéki dandárparancsnokság jelentette be a budai katonai törvényszéknek. A hagyatékot ugyane napon az Erdődy-huszárezred vétette zár alá négy tanú jelenlétében. Ez az okmány, valamint az Erdődy-huszárezred idevágó későbbi jelentéseibe foglalt adatok szerint: a tábornok Eszéken a várban lakott; gyermekei és végrendelet nem maradtak hátra; atyja Turóc vármegye főispánja és titkos tanácsos volt; anyja, született Szentiványi bárónő, Turóc vármegyében Styavnicán lakik. A megboldogultnak négy fi- és öt leánytestvére volt. A hagyatékban találtak: 500 frt készpénzt, amelyet a temetési költségek és az özvegy életszükségleteinek fedezésére ennek adtak át, továbbá ezüstneműeket, egyenruhákat, 11 lovat és egy csikót, bútorokat, könyveket, fehér- és ágyneműeket stb.-it. Ezeken kívül az elhaltnak a kincstárral szemben 685 frt havidíjkövetelése volt.

A zárlati okmányhoz csatolták Révaynak házassági szerződését is, amely szerint neje *Siedlnitzky* (Sedlintzky) *Mária* báróné, született *Subalszky* bárónő volt. Érdekes a szerződés első pontja, mely ekként szól: Mivel mind a két jegyes Isten akaratából kölcsönösen különösen megszerette egymást, megígérik, hogy törvényszerű házasságra lépnek és hogy ezt a házasságot minél előbb egyházi áldással is megpecsételik. A szerződés többi szakasza anyagi ügyekkel foglalkozik, amelyek közül az bír jelentőséggel, amelyben Révay kötelezi magát, hogy ha ő halna meg előbb, mint menyasszonya, akkor nejét megilletik mindazok a jövedelmek, amelyek atyai, vagy rokonai utáni örökségekből járhatnának; valamint minden vagyonának jövedelmét menyasszonyának hagyja mindaddig, míg ez nevét viseli.

Az Erdődy-huszárezred a hagyatéki zárlati okmányt kísérő és 1806 március 27-én kelt előterjesztésében még a következőket jelenti a katonai törvényszéknek:

A tábornok özvegye a lovakat, amelyek nehánya igen értékes, valamint a drága egyenruhákat Pesten kívánja nyilvánosan eladatni, minthogy Eszéken nem igen nyilik kilátás vevőkre; az

[3] *Dr. J. Hirtenfeld:* Der Militär-Maria-Theresien-Orden stb. Wien, 1857, 612—13. 1.

elhalt kamarási kulcsát később fogják beküldeni, és végül, hogy Radák báró őrnagy 700 frt követelést jelentett be.

Erre a jelentésre a katonai törvényszék elrendelte, hogy a tábornok kamarási kulcsát Pétervárадon át a főkamarási hivatalnak küldjék be, hogy az eladásra szánt lovakat és formaruhákat Eszéken becsültessék meg, majd küldjék be a becslés adatait és végül, hogy legalább is nyolc nappal előbb jelezzék a lovak beérkezését, hogy a budai ujságokban idejében közhírré tévén az árverést, a lovak eltartása fölösleges kiadásokat ne okozzon.

Ugyanekkor a törvényszék az özvegynek arra a kívánságára, hogy férje hagyatékából három lovat tarthasson meg magának, akként döntött, hogy csakis abban az esetben tarthatja meg azokat, ha abba a rokonok is beleegyeznek. Amíg azonban ezektől a válasz megérkezik, a megtartani kívánt lovakat is vegyék leltárba, továbbá, hogy az özvegy, és ha lehet, legalább is néhány rokon közbenjöttével, szerkesszék meg az egész vagyonra vonatkozó leltárat és hogy ha semmi kifogás nem merül fel, akkor tartsák meg az árverést. Végül figyelmezteti a budai bíróság a jelentést tévő ezredet, hogy ha az elhúnyt, amint sejthető, magyar nemes volt, a fentebb vázolt eljárás elmarad, mert a hagyatéki eljárásra az elhalt vármegyéje hivatott.

Közben, március 18-án, azt jelenti az Erdődy-huszárezred, hogy az özvegy kívánsága folytán március 17-én hat lovat árverésen eladtak. Az árverési jegyzőkönyv adatai szerint az özvegy 5 lovat, egy pár fekete síma és egy pár sárgarézveretű lószerszámot, összesen 946 frt-ért, egy lovat pedig Cseh Mihály bellyei lakos 490 frt-ért vett meg az árverésen.

Az okmányok között 1806 március 29-i kelettel még egy leltár- és árverési jegyzőkönyv található, amelyben még négy ló szerepel s amelyek közül egyet *Ettingshausen* ezredes vett meg nyilvános árverésen 155 frt-ért, míg a többi háromra az özvegy, mint tulajdonos, számot tart.

1806 április 11-i kelettel Eszékről az özvegy arra kéri a katonai bíróságot, hogy férje vagyonának becslését és az ingóságok árverését függesszék fel stb. A beadványhoz az özvegy egy panaszos iratot is csatolt, amely szószerint a következőket tartalmazza:

„Hogy miképen bántanak engem férjem halála után, kénytelen vagyok panaszosan bejelenteni a cs. k. tekintetes Judicium Delegatum Militarénak és kérem, hogy támogasson engem a további igazságtalan eljárások ellenében. A f. évi március 8-án kelt legfelsőbb 371. számú rendelet határozottan kimondja, hogy a katonai hatóság nem avatkozhat bele a vagyonos mágnások ügyeibe, hanem a hagyatéki eljárás végrehajtására az illetékes vármegye hivatott. Ennek ellenére a Turóc vármegyében birtokos férjem elhalálozása után két hadnagy és az ezred hadbírája (az

Erdődy-huszároktól) zárlat végett megjelentek nálam, akik mindent lepecsételtek, arra kényszerítettek, hogy többet valljak be, mint amennyi tényleg megvolt, a magam holmiját is birtokba vették, mindent fölbecsültek, sokat értékükön alul, és így engem érzékenyen megkárosítottak. Eljárásuk annál is inkább bántott, mert két hadnagyot és nem törzstiszteket küldöttek ki, holott a mellékelt óvadéki okirat mágnás voltomat busásan igazolja, és nem volt ismeretlen, hogy férjem atyja örökös főispán volt Turóc vármegyében és hogy az ebben a vármegyében lévő birtokai örököseire szállottak. Jóllehet formailag nem bírom ezeket az ingatlanokat, hazai törvényeink szerint jogom van a másolatban idemellékelt (az eredetit a hadbíró elvette tőlem!) házassági szerződés alapján magamat azok birtokába helyezni. Az árverésnél a tulajdonomat alkotó három lovat is eladták, ami által megkárosítottak, továbbá egy kancát, a lipicai ménesből, amely 500 frt-ba került és ennyit meg is ért, 155 frt-ért eladtak, amely kancát 400 frt-ért kellett visszavásárolnom a csatolt nyugta tanúsága szerint. Kérem tehát kíméljenek meg a további becslések, árverések és levonások nyomán keletkező zaklatásoktól; kérem azt is, hogy az eladott holmikért kapott pénzt, a házassági szerződés eredetijét, adassák vissza, Radák báró urat, valamint a többi hitelezőt (a temetési költségeket, a szolgák bérét stb-eket kifizettem) közvetlenül Turóc vármegyéhez utasítsák."

E levél alapján a bíróság utasította az Erdődy-huszárezredet, hogy ne foglalkozzék tovább a hagyatékkal, minthogy ez az illetékes vármegye hatáskörébe vág. Erre az ezred az árverések jegyzőkönyveit és a tábornok házassági szerződését további eljárásra Turóc vármegyének küldötte el.

Bár az ügyiratok csomóiban semmi olyan fogalmazványra, vagy iratra nem akadtam, amely a tábornokné panaszirata folytán az Erdődy-huszárezredet igazolásra hívja fel, mégis kellett valami ilyesfélének történnie, minthogy az iratok között *Ettingshausen* ezredes aláírásával az Erdődy-huszárezrednek 1805 június 4-ről keltezett és a Generalcommandóhoz intézett következő jelentése található:

„Hivatkozással a f. évi április 26-án kelt rendeletre és visszaterjesztve Révay báróné panaszirat át, a következőket jelentem.

„Amint Révay tábornok meghalt, a százados hadbírót a tábornokné hoz küldöttem; ez alkalommal a hadbíró Pemblern báró ezredes jelenlétében a hagyaték zár alá vétele tárgyában tanácskozott, mivel a tábornokné azt mondotta, hogy a tábornok fivéreivel még nem osztozkodott, hanem annak anyja maradt a birtokokban; a hadbíró-százados tanácsára, aki két tisztet kért maga mellé, azért foganatosították a zárlatot, mivel a tábornok még nem volt birto-

kosnak tekinthető; vagyis a rendeletek alapján az első lépéseket ideiglenesen a katonaságnak kellett megtennie."

„A határozattal a tábornokné megelégedett és azt kérte, hogy a lovakat Pesten adják el, amit a zárlati relatióban is bejelentettem a Generalcommandónak. Később azonban a tábornokné nem akarta Pestre küldeni a lovakat és azt sem akarta, hogy ezek a drága takarmányt tovább fogyasszák, és így az ő óhajára, 14 nappal előbb közhírré tett árverés tűzetett ki. A 14 nap alatt a tábornokné levegőváltoztatás végett Diakovárra utazott, ahol megbetegedett és ahonnan ő a csatolt 1. számú levelében minden lónak az árát meghatározta. Levelének áthozója, az elhalt tábornok vadásza, azt a szóbeli izenetet adta át, hogy a tábornokné kéreti, hogy azokat a lovakat, amelyeket az általa meghatározott áron eladni nem lehet, az ő nevére verettessem le az árverésen."

„Óvatosságból két hadbírót, a magunkét és a Jellachich-gyalogezredbelit, a tábornok vadászával együtt Pemblern báró ezredeshez hivattam és ezeknek jelenlétében megismételtettem a vadásszal a tábornokné izenetét. Ez után megtörtént az árverés. Mivel csak egy hátaslóért ígérték meg a meghatározott összeget, a többit, kivévén egy hátaslovat, a tábornokné javára elárvereztettem. Amikor azután a tábornokné megjött, óhaja szerinti eljárásunkkal meg volt elégedve, de azt kérte, hogy a tulajdonába jutott lovakat ismét árvereztessük. Ezt bizonyítja a csatolt 2. számú levele. Maga a tábornokné is jelen volt az árverésen és arra kért, hogy én vezessem azt. Ámde Kellner hadnagygyal, a tábornok segédtisztjével, megizentettem, hogy nem vezethetem az árverést, mert magam is vásárolni óhajtok. És óvatosságból Kellner hadnagy útján megkérdeztettem a tábornoknét, hogy minden elfogadható áron is eladhatom-e a lovakat? — amire ő igenlőleg válaszolt."

„Az árverést követő második napon a tábornokné kocsisát azzal küldte hozzám, hogy a lipicai kancát nem adnám-e el neki? Én igennel válaszoltam, de hozzáfűztem, hogy csak 400 frt-ért. Miután a tábornokné ajánlatomat elfogadta, a kancát 400 frt-ért neki engedtem át."

„Ez minden, ami engem érint ebben az ügyben."

Az élettapasztalatok révén óvatos *Ettingshausen* ezredes, aki úgy látszik keresztül-kasul ismerte a női szép nemet, *Beranek* százados hadbírónak csattanókkal teli jelentését is csatolta a magáéhoz, amely jelentés még jobban megvilágítja a Révay hagyatéka körül kerekedett perpatvart:

„Valótlan a tábornoknénak az az állítása, hogy a belőlem, Getsény főhadnagyból és az elhalt Jellachich-ezredbeli segédtisztjéből, Kellner hadnagyból álló zárlati bizottság őt (t. i. a tábornoknét), tekintélye megóvásának ürügye alatt, több ingatlannak a bemondására rábeszélte volna, mint amennyi tényleg volt, és

hogy az ő holmiját is birtokba vettük, mindent megbecsültünk, sokat értéken alól."

„Mind a két tiszt, mint ahogy az nem is lehetett másként, néma tanúja volt az eljárásnak. Hivatalból meg kellett kérdeznem a tábornoknét azokra a kérdésekre vonatkozólag, amelyek a zárlati relációban vannak. A tanúként kirendelt két tiszt igazolhatja, hogy ezt a relációt a tábornokné szóbeli bemondása alapján szerkesztettem, neki érthetően feolvastam és hogy azt ő sajátkezüleg alá is írta (így is van az eredetiben!). E mellett tekintélye megóvása érdekében semmit sem tanácsoltam! Mit és miért is tanácsoltam volna?"

„De nagyon jól emlékezem, és a bizottsági tagok emlékezetéből sem tűnhetett el, hogy amikor azt kérdeztem, hogy vannak-e fehérneműi az elhunytnak, a tábornokné azt válaszolta, hogy az a kevés, ami van, szennyes és a szolgáknak óhajtja ajándékozni. Ez volt az, amit nem tanácsoltam és abból az okból kértem bemondani néhány darab tiszta fehérneműt is, mert mégis csak feltűnő lesz, ha egy tábornok, egy báró Révay: alsónadrág, ing, nyak- és zsebkendő nélkül halt meg."

„A tábornokné maga is jelen volt, amikor az ágyneműeket egy szobába átvittük és lepecsételtük. Csakis azt vittük át, amit férje tulajdonának mondott; az ő holmijából nemcsak hogy semmit el nem vettünk, hanem a tábornok hagyatékából a legcsekélyebbet sem becsültük fel."

„A futárral elküldött zárlati relációra várható választ nem akarta megvárni a tábornokné, mert az sokáig késett volna és sürgette a lovak elárverezését. Ezeknek a becslésénél a cselédek azt mondották, hogy közben egy lipicai pejkancát Diakovárra vezettek, vagyis a zárlatkor, beleszámítva azt a három lovat, amelyet a tábornokné a sajátjának vallott, valójában csak 11 ló volt meg, holott tizenkettőnek kellett volna lennie. Ezt a körülményt kötelességszerűen az ezredparancsnokságnak be is jelentettem. Erre a tábornokné nem átallotta Ettingshausen ezredes úrnak azt ajánlani, hogy a kanca helyett egy tisztnek a lovát árvereztessük el. Felindulva ezen az ajánlaton, Ettingshausen és báró Pemblern ezredes, Grünwald bajtárs és Kellner hadnagy jelenlétében nyiltan megmondtam véleményemet, ami az ilyen aljas föltevéssel együtt jár. Az az ellenvetés, hogy azt egy asszony írta, hallgatásra kényszerített!"

„Közben, március 16-án, megtörtént az első árverés, amelyen a hiteles másolatban csatolt „Árverési jegyzőkönyv" szerint a tábornoknéra, mint legtöbbet ígérőre, maradt 5 ló 2 pár szerszámmal. A második árverést, mint ahogy ezt az újabbi „Árverési jegyzőkönyv" bizonyítja, március 29-én tartották meg. Ennél a lipicai

kancát, több árverő közül, Ettingshausen ezredes vette meg, mint aki a legtöbbet, 155 frt-ot ígért érte."

„Hogy a tábornokné tulajdon három lovát az árverésnél lelkiismeretlenül el nem kótyavetyéltük, hanem a Generalcommandónak f. évi március 8-án kelt 371. számú rendelete értelmében ugyanazon a napon csupán megbecsültük, bizonyítják: az Árverési jegyzőkönyv és azok is, kik a tábornokné 3 lovát ismerik. Vagyis valótlan az emelt vád."

„Ezzel teljesen megvilágítottam a Révay-hagyatéki ügyet azzal a megjegyzéssel, hogy a július 8-án Nustarra vezetett kanca, csikójával együtt, szóba sem jöhetett, mert mind a kettőt a tábornok az ottani uradalomnak adta el 195 frt-ért, amely összeget meg is fizettek."

Az *Ettingshausen* ezredes jelentésében említett levelek, sajnos, nincsenek meg a hagyatéki ügyiratok között. Azonban sejthető, hogy ha az ügynek a katonákra vonatkozó föntebb vázolt részének a vármegye előtt is még folytatása volt, talán ide tétettek át. Hogy magánál a katonaságnál volt-e még valamelyes folytatása az ügynek, avagy nem, az nem állapítható meg a törvényszék ügyirataiból; — de ha azzal fejeződött be, hogy a Judicium Delegatum Militare a hagyaték ügyét hamarosan az illetékes vármegyéhez áttenni rendelte, — akkor valóban igen bölcsen és a törvények szerint cselekedett, mert úgy érezzük, hogy a bíróság attól tartott, hogy ha a fegyveres erő tagjai továbbra is a kardos tábornokné bűvös körébe kerülnek, akarva, nem akarva, még sokaknak meggyűlt volna a bajuk!

Pilch Jenő.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Cziffra János huszárhadnagy vitézkedése 1814/15-ben.

Az Országos Levéltárban, hadtörténeti emlékek kutatása közben, két érdekes régi írás akadt a kezembe.[1] Két vitézségi bizonyítvány, ma már alig emlegetett legendás időknek s a magyar huszár mindenkor és mindenütt tündöklött hősi virtusának beszédes tanújele.

Cziffra János, akiről ez a két fakó írás szól, 1815 október 16. és 18.-a között, a lipcsei csatában, 1814 március 26.-án Lyonnál, 1815 július 5.-én és 9.-én Strassburgnál harcolt. Mindössze 14 évig szolgált a cs. kir. 1. sz. huszárezredben, a híres „császárhuszárok"-nál.

Majd, annyi más honfitársunk példáját követve, 1822.-ben ő is búcsút mondott a katonaságnak s szép reményekkel biztató pályáját félbeszakítva, a polgári élet szürkeségébe vonult vissza.[2]

Ámde amikor 1848.-ban újra megszólalt a harci riadó, az öreg Cziffra Jánosban is azonnal megmozdult a huszár. 1848 május 7.-én levelet írt Újaradról a „Köztiszteletű Minister Elnök Úrnak", kérve őt, hogy neki az akkor alakuló lovasnemzetőrségnél helyet juttasson. Ehhez a kérőlevélhez van csatolva az alább következő két vitézségi bizonyítvány is.

Megvallom, mindeddig nem tudtam, ki volt Cziffra János. Sohasem hallottam róla. Mikor azonban az „Atestatum"-ot elolvastam, egyszerre feltámadtak előttem az igazi, a hamisítatlan, régi szép magyar huszárok, kiket Európa minden nemzete utánozott, de utól nem ért, sőt még csak meg se közelített soha. Ezeknek a hetedhétországra híres daliáknak volt egyike Cziffra János, amiről Kowelsdammi báró Pauliny Mihály őrnagy,[3] Szőllősy Nep. János és Marschalkó Dániel kapitányok, valamint Stetkótzi István és Cserebitz János közvitézek, íme, bizonyságot tesznek:

[1] *Orsz. Lt.* (H. T.) 1848. D—753.

[2] *Amon:* Geschichte des k. u. k. Husaren-Regimentes „Kaiser" Nr. 1. 379. I.

[3] Pauliny Mihály maga is keményveretű, híres vitéz huszár volt. Kapitány korában — 1812-ben — kapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. 1836-ban halt meg mint ny. alezredes. *(Pilch Jenő:* „Magyar csapatok az 1812. hadjáratban." — *Hadtört. Közl.* 1913. 429. l.)

I.

Atestatum.

Mely szerént mind személyes tanu hitelesen atesztálom, annélkül hogy kérte volna Hadnagy Cziffra János Úr, hogy e 1814-ik Esztendő Martius 26-ik délután 2 és 3-om óra között Lyon Várossa alatt, vitézi tetteit, hogy világosságra nenyujtsam, nem tehetem. Akaratja ellen az mindenkor józan nagy Vitézségű Hadnagy Cziffra János Úr századomban állván 32 főből álló Osztályával, a nagy Országúton, melly Párisból jött: — Más nagy számú több Ezredekbül áló sereg álván előtünk azon Országúton, a többi között Devou Maior Úr[4] eő Nagysága Divisiója. — És több más illyenek, a midőn hirtelen jobrul a Lyon Várossa Szőllőjéből nagy számu Frantzia Lovas Granatéros sereg, az Úton könnyeden áló seregeinkre hirtelen kiütvén, oly zavarodásba hozta népünket, hogy szembe szálani velek majd lehetetlenség volt. Megálottak ugyan, de azon szembe szálók nagyobb részt levagdaltattak, nevezetesen a Venszán[5] Chevaux Legersek Divisiójából, alig maradt imitt amott egy egy. — Így lassan hanyatlék előttünk a Sereg, ránk került hamar a sor. Hadnagy Cziffra János Úr, Osztályát körül kerülvén, annak együt maradását sürgette, századom elején, holott nem is ott lett volna helye. De addig mesterkedett, még azt legelőre nem helyeztette — ne hogy a sor reánk jövén ne ő lenne első áldozatja ellenségünknek, vagy megtartója századomnak. Feltett célját elis érte, mert tsak azt halottam, mikor kiáltotta embereinek: *„előmben nem, ellenben ha vitéz nevet akarsz, ell ne hagy, most az ideje kimutatnod, mint szereted Hazád és Fejedelmed!"* Ezt halván emberei kik már több ízben látták Hadnagyoknak vitézségit, felkiáltván, örömmel rohantak Hadnagyok felszólítására, elökbe sietett nagy erejű ellenségükre. Ezen pillanatban ball oldalon álott akkori Méltóságos Zitsy Ferrarius[6] Óbester Úr, úgy Méltóságos Hammerstein Óbester[7] Urak ezen előre ugratásában Hadnagy Cziffra János Urat megkiáltották, hogy engedne egy pillanatot. Ki is oda tekintvén, látván Méltóságos Hammerstein Óbester Úr pisztolyából lövő szándékát, megis álapodék, valamig azon czélba vett pisztolyát az ellenség vezetőjére ki nem sütötte; melly lövés tsakugyan azon ellenség vezérjét leis ejtette lovárul és arra kiáltot: *„most rajta!"* Nem is kellett több, az is sok volt, mert ménkő ütés volt azon nagy erejű

[4] Lovag De Vaulx Károly őrnagy. (4. sz. könnyű lovasezred.)

[5] 4. sz. *„Freiherr von Vincent"* könnyű lovasezred. (A későbbi 14. sz. dragonyos ezred.)

[6] gr. Zichy-Ferraris Ferenc ezredes, a magyar nemestestőrség alhadnagya.

[7] br. Hammerstein-Equord Vilmos ezredes, az I. sz. („Merveldt") dzsidásezred parancsnoka.

lovas seregnek Cziffra Hadnagy Úr, és emberei rövid kargya 's karja. Tsinált ő tágosságot a holl elment. Látván századom hátramaradó része, alig tarthattam hogy mind az Hadnagy Úrhoz nem ugratott. De még magamis allig álhattam utána mentemet, hogy hozzá nem tartottam magam, olly gyönyörün dolgozott áldot kezével. Nem tsak tehát össze nem potsékolta azon kijött nagy számbul álló sereget, de még azelőtt tőllünk elvett 4 lovas Ágyuinkat vissza hozta — igaz ugyan, a midőn ugy előre haladott, segedelme mindég szaporodot, mert még más Ezeredbül is látván szörnyű vitézségeit adták magokat mellé. Nevezetesen azon Venszán Chevaux-Legers Ezredből két vitéz; egyike Strázsamester Baumgarten, és közember Paris nevezetüek, még tsak gyalogság közül is sokan. Ezen két kinevezett Vitéznek nevét azért teszem ki, hogy ha a dolog nagyobb bizonságot kívánna, ezen két idegen ezredbül ezen dolgot hasonlóul megbizonyíthassák, és bizonyítsák is Hadnagy Cziffra János Úrnak kimutatott Vitéz tetteit. De még ez se fejezi be hiteles mondásomat. Más napra kelvén Lyon Várossától az Szentigeni[8] útra parancsoltattam századommal, mind ha 30000 Emberre kenyeret és futrást rendelnék. Azonban ez tsak pro forma volt, hogy híre mennyen, és hogy az ellenség az Viennei útra huzogyon, a hol épen a népünk szájába önként mennyen. Ezen úton még jobban megesmértette magát Hadnagy Cziffra János Úr, mert mindenütt úgy viselte magát, mintha igazán 30000 főből álló sereg követte volna. Errül hasonló bővebb bizonyságot adhat Nagyságos Báró Luzintzky[9] Obristlieutenant, ki is egynéhány napok mulva utánnunk jött egész Diviziójával, egy Batailon Jágerek és három ágyúval. Mi, azt gondolván, hogy ellenség került hátunk megé, mivel az mondatott, hogy mi népünk nem fog utánnunk jönni, tehát az volt bizonyosabb, hogy ellenség üt ránk hátul. Még ami nagyobb, az Hadnagy Urat vetettem okul, hogy az oldal batallirozását nem az parantsolt móddal tette meg: Nemis soká tartot az Hadnagy Úr felkészülte osztályával, ki ismég lenyergelni volt parantsolva. Hirtelen felkészülvén, azon jött, de még messzire látó, Divisióra olly serinséggel nyomult, hogy annál több időt nyerjek hátramaradó Századommal felkészülésére. Ezt látván az emlitet Nagyságos Báró Luzintzky Divisions Commendáns Ur, ütközeti készületre parantsolta azonnal Divisióját. Az ágyukat nemkülömben elkészülni parantsolta és ha az Hadnagy Urnak karján viselt fehér gyolts kendőt meg nem esmérte volna, az Nagyságos Báró Luzintzky Divisions Commendáns által ki tudja millyen kár nem történt volna, hirtelen való össze tsapásokban. Már perspectiván a Divisions Commendáns Ur megesmérte ellenségit; egész probára

[8] Alkalmasint St. Étienne, Lyontól délnyugatra.
[9] Károly.

tette, millyen bátorsággal bírjon előtte jövő Tiszt-Úr. De melly eltsudálkozott jövő Tiszt bátorságán, ki is minden meggondolás nélkül egyenesen neki vágot, akkor vette észre magát, midőn az tisztelt Nagyságos Báró Luzintzki Obristlieutenant Úr kargyát hüvelyébe dugván, elébe uggrot ezen szóval: *„vivat!"*

Bátorkodom látott dicső tetét Cziffra János Hadnagy Uramnak mind ez, mind máskori vitéz tetteit mindeneknek közhiré tenni és ezt ami it feltéve van kivánságán kívül atestálni. Mellynek nagyobb erejére, és voltára ön alá írásommal és petsétemmel, nem külömben két közember magok kereszt vonásokkal megerősítve. Sign. Pétska die 16-a Januarii 1816. Marschalko Dániel Rittmeister von Kaiser Houssaren m. p. (L. S.) Stetkotzki × István. Cserebitz × János.

Hogy ezen Másolat az eredeti Bizonyítványal szórul szóra mindenekben tökélletessen meg egyező légyen, Nevem Al Irásával, és élő petsétemmel hitelesen bizonyítom. Nagy Váradon Szent György hava 14-ik napján 1836.

Tekintetes Nemes Bihar Vármegye
(P. h.) Első Al Szolga Birája
Szent-Andrási Tokody Imre m. p.

II.

Zeugnis.

Als im Monat July 1815, zwey Divisionen von Kaiser Huszáren unter dem Commando des Herrn Oberstwachtmeisters[10] Baron Paulinÿ zu dem Blocade Corps der Festung Strassbourg gestossen waren, und in der Affaire am 5-en die feindliche Cavallerie unsere Vortruppen sowohl, als die grosshercogl. baadenischen Dragoner schon zurückgedrängt hatte, und in dem Augenblicke, der Herr Obertswachtmeister von einem Seiten Posten anlangend, den Gefertigten mit dem Zug, mit verhängten Zügeln in den vordringenden Feind einzuhauen befahl, wurde ihm in dem gefährlichsten Gedränge, das Pferd unter Leib erschossen, worauf seine Mannschaft zu stutzen anfieng, und der in der retirade begriffene Feind ermuthigt, wiederholt umkehrte, und wieder attaquirte. Der Herr Lieutenant Cziffra, der mit einem Zug zur Unterstützung beordert wurde, hatte diese Gefahr drohende Attaque kaum erblickt, als er

[10] Régibb alakjában: *Obrist-Feld-Wachtmeister* annyi mint *Fő-Strázsamester* (őrnagy), latinul: *Supremus Campi Vigiliarum Magister.*

Bárha a napoleoni háborúk idején már a „Major" volt a hivatalos cím: a régi név még nagyon sokáig fennmaradt, a „vezérőrnagy" rendfokozatát jelző *Generális-Fő-Strázsamester*-rel *General-Feld-Wachtmeister*, *Generalis Campi Vigiliarum Praefectus*-sal) együtt.

beschloss, den unter der Last seines Pferdes fast schon erdrückten Gefertigten aus den Händen des Feindes todt oder lebendig herauszubringen. Was auch seiner Tapferkeit und seinem vorangehenden Beyspiele vollkommen gelungen ist, — nicht nur den Gefertigten aus der Gefahr entrissen zu haben, sondern auch solang, bis eine Verstärkung samt den Herrn Obertswachtmeister anlangte, den Feind trotz zu biethen und ihn dann vereinigt ganz zu werfen.

Der Gefertigte hält sich für verpflichtet, den Herrn Lieutenant von Cziffra unaufgefordert dieses Zeugnis zu ertheilen, und denselben mit schuldigem Dank für sein Lebens — Retter zu erklären.[11]

Újbesenyő in Banat, den 1ten May 1822.

(L. S.) Nep. Szőllősy m. p.
Rittm. b. Kaiser Hussaren.

Obiges bestätige als Augenzeuge mit dem Beisatz, dass Herr Lieut. v. Cziffra, sich auch bei dem allgemeinen feindlichen Ausfall am 9ten Juli, durch seine Unerschrockenheit und Bravour ausgezeichnet habe.

Sig. Ujpécs in Bannat den 26. Juny 1822.

Michl Freih. v. Pauliny m. p.
Major
Mar. Ther. Ord. Ritter.

Mi, a magyar nemzet hősi hagyományainak megőrzésére és terjesztésére hivatottak, csak kötelességünket rójuk le akkor, amidőn a magyar katona szertefoszlott babérkoszorújának legalább egy-két levélkéjét igyekszünk a pusztulástól megmenteni.

Ezt a célt szolgálva közlöm Cziffra János hadnagy vitézkedésének történetét, szóról-szóra úgy, ahogyan azt „egy régi levélen írva találtam".

Gyalókay Jenő.

[11] Cziffrának erről a vitézi tettéről az ezred története is megemlékezik, az előbbit azonban nem említi. (*Amon.*: i. m. 368. l.)

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Takáts Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok.* — Budapest, 1922. 8°. 456. l.

A magyar hadtörténetnek nagyérdemű és szerencséskezű kutatója, Takáts Sándor, egy új könyvvel ajándékozta meg hadtörténeti művekben amúgy is szegényes irodalmunkat. Ez a munka nemcsak méltó helyet foglal el a fáradhatatlan történetbúvárnak a török hódítás korszakát egészen új világításba helyező, hézagpótló művei között, hanem irodalmi, történeti és főleg nemzeti szempontból nagy nyereségnek kell tekintenünk ennek a gyönyörű könyvnek megjelenését, amelyben tizenhat hős magyar katona életét rajzolja meg a szerző. Örök példája és dicsősége volt valamennyi a magyar könnyű lovasságnak; ők voltak azok, akik a magyar huszárság hírét messzeföldön elterjesztették, akiknek nevétől, amelyhez mocsok sohasem tapadt, egykoron a legvitézebb ellenség is reszketett, de akiknek viselt dolgairól jórészt csak annyit tudunk, amennyit a fáradhatatlan szerző a levéltárak poros leveleiből és aktáiból hangyaszorgalommal kiböngészett. Már ebből a szempontból is nyeresége ez a munka történetirodalmunknak, de jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy a nemzetünket ért rettenetes megpróbáltatás szülte kétségbeejtő bizonytalanságban jelent meg, mikor a sivár jelentől elfordulva, a magyar múlt nagy megpróbáltatásain tépelődik nyugtalan lelkünk, hogy a lehanyatlás, a bukás vígasztalan napjaiban követett magatartásából ismerjük meg teljesen ennek a nemzetnek psychéjét és teherbíró képességének határait, hogy találjunk valami fölemelőt a multban, amelyből erőt merítsünk s a ködös jövő rémeivel szembenézhessünk.

Talán nem a véletlen műve, hogy a jeles szerző legújabb könyvében a török harcok legdicsőségesebb korszakába vezet vissza bennünket, mikor a még csorbítatlan nemzeti érzés, az újból feltámadt magyar virtus nagyszerű magyar katonák legendás tetteiben és vitézségében csodálatos erővel nyilatkozott meg; hogy azt a korszakot eleveníti meg hőseiben, mikor nemzetünk, mint Európa hőse, magyar hűséggel és példátlan hősiességgel és kitartással harcolta meg magára hagyatva a legnagyobb harcot, amelyet a világtörténelem felmutathat, hogy megvédje a kereszt-

tény műveltséget s távol tartsa Európa testétől a szörnyű keleti veszedelmet, amely az irtó harcokban megsemmisítette népünket, kultúránkat, századokkal visszavetett bennünket a fejlődésben. Mindenünk elveszett ebben az egyenlőtlen harcban, de hőseink mégsem véreztek és haltak meg hiába, mert megmentették a magyar haza területét, csorbítatlan épségét, — amelyet most tönkretett az az Európa, amelyért nemzetünk vérzett.

Tíz hős magyar kapitány életében a XVI. századot rajzolja meg a szerző, azt a kort, amelyet eddig nagyrészt Balassa verseiből és Tinódi krónikájából ismerünk úgy, ahogy, amely kor a nemzeti érzés csodálatos felbuzdulását és a nemzet páratlan erőkifejtését tekintve, történelmünk egyik legszebb kora; megrajzolja a végvárak szerepét és fontosságát e páratlan harcokban, a végbeli vitézek életét és sorsát; ezt a tíz hőst a küzdő magyarság képviselőiként állítja be, mert hiszen a végbeliek vitézek voltak mind egy szálig, de még a legvitézebbek közül is csak kevesen találtak olyan krónikásra, aki őket a feledékenység porából kiássa, mint Takáts Sándor tette. Megrajzolja a kanizsai, pápai, lévai, palotai, szigetvári, gyulai, szatmári, kállói, tokaji, veszprémi végházak jelentőségét a török ellen folytatott páratlan védelmi harcokban. E végházak legnagyobb része csak — magyar módra — fából és földből épült, mert az ország jövedelmét egészen más célokra használták, s talán sohasem volt egyikük sem teljesen kiépítve, de bevehetetlenné, a túlnyomó erővel küzdő törökség állandó rémületének tárgyává tette nagyszerű magyar katonasága, a végbeli magyar huszárok páratlan katonai kiválósága; mert a török idők minden jó és értékes tulajdonságát kifejlesztették újra a magyarnak: vakmerő, félelmet nem ismerő, hazájáért minden pillanatban halni kész katona lett újból a magyar végbeli vitéz, ki egyedül tartotta vissza a nagy török tömegeket hosszú időn át, úgy, hogy méltán tartotta mindenki Magyarországot a kereszténység bástyájának és védőfalának. Nem csoda, ha ennek a páratlan magyar katonának, ezeknek a hős kapitányoknak híre-neve bejárta egész Európát, hogy három nyelven: magyarul, latinul és németül szerkesztett költemények zengték dicsőségüket. Sajnos, a bécsi államférfiak s császári vezérek soraiban fehér holló volt a derék Mansfeld, akiről megvan írva, hogy a magyar katonát mindennél följebb becsülte s még az utolsó hajdúnak is süveget emelt.

Ezt a kort, melyben a végházak vitézlő népe volt állandóan a küzdő magyarság, híven, szemléletesen és vonzóan mutatja be hőseiben. Ki olvashatja megindulás nélkül Czeczey Lénárd, kassai kapitány életét. János királynak rendületlen híve, egyben jobbkeze volt Fráter Györgynek nagyszerű magyarosító törekvéseiben a felvidéken, aki Kassát magyar lakosokkal telepíti be, amely lakosság főtámasza lett a későbbi nemzeti küzdelmeknek. Czeczey

szíve megszakad, mikor Fráter György Erdéllyel együtt Kassát is átadja 1551-ben Ferdinándnak s reménytelennek látja annak a maroknyi kassai magyarságnak a sorsát, melyet 15 éven át ő telepítgetett be s juttatott Kassán házhoz, földhöz és vagyonhoz.

Méltán sóhajt fel a szerző, hogy már a nagy Thúry Györgyöt, a magyar Cid-et is elfelejti ez a kor, aki egyesítette magában mindazt, ami az embert igaz magyarrá és nemzeti hőssé teszi. Közlegényből vitte fel a főkapitányságig; a törökök réme, a végbeliek legkiválóbbja, a magyar katona példaképe; három nemzet versszerzői mondtak róla éneket s Ázsiából jöttek török lovagok, hogy bajt víjjanak vele; mint bajvívónak európai híre volt és soha senki le nem győzte; némely krónikások Zrinyi Miklós, a szigetvári hős fölé helyezik; csodálatos katonai erényei egyre följebb emelik: mint lévai kapitány, palotai udvarbíró egyre gyarapítja hírét-nevét; Miksa koronázásán 31 vitézével ő is megjelenik, a tornajátékon mindenkit legyőz és aranysarkantyús vitézzé avatják. Palota hősi védelme, amely vár Veszprém és Fejérvár között a török torkában feküdt, egyike a legszebb magyar hadi tényeknek. Mint kanizsai főkapitány, hihetetlenül nehéz viszonyok közepette, éveken át megtartotta a pusztuló ország számára alig másfélszáz rosszul, vagy legtöbbször sehogy sem fizetett, úgyszólván éhező huszárjával a düledező erősséget. Mikor 1571 április 2-án huszárjaival áldozatul esik a török cselvetésének, a szenvedő, ezer sebből vérező magyarság zokogása kíséri sírjába a hőst, kit Németországban külön ujságlapok gyászolnak s akit sírfelirata méltán nevez Hungariae turris-nak. Levágott fejét Konstantinápolyban még a szultán is látni kívánta. Nagyobb hős sírjára még a hősöket ontó magyar földben sem tűzték ki a temető zászlót, a lobogós hadi kopját.

A török portyázók ellen csak a könnyű magyar huszárság állta meg a sarat. És ezek között leginkább az egri vitézek nevét vette a hír szárnyára. Félszázadnál tovább Eger volt a nemzeti élet fáklyája és nem is csoda! A harci fortélyokban: a portyázásban, száguldásban, lesvetésben, bajvívásban, leshárításban, vásárütésben, kopjatörésben, próbatevésben, várszállásban, gyűrűöklelésben ők voltak a felülmúlhatatlan mesterek. Elszáguldanak egész Szegedig, Bácsig, sőt Pest falai alá is, zsákmányért, mert hiszen fizetés vajmi kevés járt nekik s azt sem kapták meg; így a vitézek legtöbbször azon tengődtek, amit kardjukkal szereztek, pedig az udvar az értékesebb török főrabokat rendesen elszedte tőlük. És mégis milyen katonák voltak! Az egriek például, ha portyázás közben túlnyomó ellenségre bukkantak, nem fordultak vissza, hanem hírnevükhöz méltóan küzdöttek utolsó emberük elestéig. Az egriek jó híre csalogatta oda Balassa Bálintot, a költőt, aki azonban a kardot is jól forgatta, mert egy nap, erős fegyverben

tizenegy bajt vívott s mindenikben győzött. Az egri hős kapitányok sorából két hőst emel ki a feledékenység porából a szerző. Zolthay Istvánt, híres katona-nemzetség sarját, egyikét azon öt főtisztnek, kik Eger hősies védelmét intézték. Fiatal felesége is benn volt az ostrom idején a várban az egri hős asszonyok sorában. A másik Balázsdeák István, a XVI. század legkiválóbb lovastisztje, kinek élete tipusa az ezen korbeli magyar katona változatos, nehéz sorsának. Atyja Gyula várában mint huszár hal hősi halált, miután előbb nemességet és birtokot szerzett. Fivérei Temesváron pusztulnak el, a birtok elkallódik s a fiatal Balázsdeák Istvánnak karddal kell kenyerét megszereznie. Eger várába kerül mint lovas-főlegény s csakhamar egyik hőse lesz azoknak a merész bravúroknak, amelyeket az egriek Mágóchy Gáspár és a hős Forgách Simon alatt véghezvittek. Az ő merész támadása fordítja a magyarok javára 1588-ban a már elveszett szikszói véres csatát. Az 1592-i szikszói vesztett csatában, hol 26 kassai magyar tiszt esett el, — a magyar huszárezredekben ősi magyar szokás szerint a tisztek az első csatasorok előtt küzdöttek —, rabbá lesz és a Héttoronyba kerül s csak 1597-ben tudja kiváltani Pálffy Miklós a fogoly koppányi béggel.

Méltán foglal helyet e hősök sorában Palocsai Magyar Bálint, Thúry és Zrinyi kortársa, 1555-ben kanizsai kapitány, aki kis híja, hogy Zrinyi helyett Szigetvárát nem védelmezte Szolimán hadai ellen. Szigliget és Fonyód végváraknak évtizedeken át való hősi védelmezésével szerzett magának örök hírt és dicsőséget. Ráthóti Gyulaffi Lászlót Szamosközi is a XVII. század három nagy magyar bajvívójának nevezi. Ötször vívott halálos bajt a törökkel s személyes párviadalban soha senki le nem győzte. Dicsőségét három nyelven zengték a költők. Egy évig Szigetváron is a kapitányi tisztet tölti be, de utána ismételten Pápán vitézkedik, mint hadnagy. Nagy dolog volt ez, mert a pápai huszárok voltak a Dunántúl legkitűnőbb vitézei s itt Pápa híre ugyanolyan magasan szárnyalt, mint Egeré a Tiszántúl. 1563-ban őt is meghívták a koronázásra. Huszonöt válogatott vitézével ment Pozsonyba, hol a megkoronázott király Thúry Györgygyel együtt lovaggá ütötte. A koronázás alkalmából ősi szokás szerint lovagjátékokat tartottak, amelyeken Gyulaffi játszva verte le külföldi ellenfeleit. Utóljára Magyarország két legnagyobb bajvívója, Thúry és Gyulaffi állottak ki a porondra, de a király abbahagyatta velük a lovagi mérkőzést, mert félt, hogy e két nagy vitéze kárt talál egymásban tenni. 1566-ban oroszlánrésze volt Veszprém visszafoglalásában s a király hálából nekiadja a veszprémi főkapitányságot. 1568-ban összeütközésbe jön a bécsi intéző-körökkel s Erdélybe távozva, János Zsigmond szolgálatába áll, ki javakkal és tisztségekkel halmozza el. A szentpáli csatában ő volt Báthory generálisa. De bár-

milyen magasra emelkedett itten, visszavágyott Pápa, Veszprém és Tihany vidékére, a zöldbeborult mezőkre, hajdani diadalainak színterére, de vágya nem teljesült. Erdélyben halt meg, szilágycsehi birtokán, 1579-ben. Kortársai magyar Achillesnek nevezik.

De a XVI. század nagy magyar huszárja Berenhidai Huszár Péter volt: örök példája, dicsősége a magyar könnyű lovasságnak. Mint huszár-főlegény teszi ismertté és rettegetté nevét. Ő volt a legtalálékonyabb főcsatázó, első száguldó, leshányó s kopjatörésben, kardforgatásban nem ismertek hozzá hasonlót. 1570-ben már veszprémi főkapitány. Egyetlen nagyobb ütközet sem történt meg nála nélkül. 1593-ban elnyeri a Dunántúl legfontosabb végvárának, Pápának, főkapitányságát s itteni csodás hősi tettei örök dicsőségét képezik a magyar hadtörténetnek. Mikor Erdélybe távozik Báthory Zsigmondhoz, ki már régen csalogatta a hőst, utóda a német Priam lett, ki alatt kardcsapás nélkül esik el Pápa. Báthory Zsigmond oldalán ott vitézkedik Gyurgyevónál, Mezőkeresztesnél. Élete vége valóságos regény. A Báthory Zsigmond lemondása után beállt zűrzavaros időkben, mint Lugos hős védelmezője, vonakodik a várat a túlerőben lévő Székely Mózesnek megadni s rabbá lesz. Székely Mózes török segédcsapatainak adja a híres hőst. Bektás basa meg akarja menteni életét, de a tatár seregek követelik kiszolgáltatását s mirzájuk babonás szertartások között áldozza fel az ősz vitézt.

Prépostvári Bálint, a tanult, képzett katona, a Tiszántúl vitézkedik s mint huszárkapitány szintén gyönyörű vitézi pályát fut meg. Kállói kapitány, majd két éven át a kassai generális helyettese. Mint ilyen aratja 1577-ben a híres szikszói győzelmet, mikor 400 emberével véres csatában leveri a szikszói vásárt kirabló törököt. 1588-ban kassai főkapitány, 1589-ben főrend, 1591-ben pedig egri főkapitány lesz, de alig tartózkodik Egerben, mert a 15 éves török háború folyamán a fővezérségnél érvényesíti tehetségét s kitűnő hadi tapasztalatait. 1595-ben a haditanács tagjává lesz, ahová magyar ember a bécsi udvar egyre fokozódó, érthetetlen bizalmatlansága következtében alig-alig jut be. Itt hiába sürgeti a magyar katonaság felállítását s sírba viszi Eger eleste és a szerencsétlen mezőkeresztesi csata.

Gyönyörű vitézi pályát fut meg Dobó Ferenc, az egri hősnek fia, ki emellett öröklött nagy vagyonát mint kitűnő kereskedő és gazda egyre gyarapítva, korának egyik leggazdagabb embere. Mint barsi főispán és lévai főkapitány nemcsak a csatákban, hanem a személyes viadalokban is emberül megállja helyét a törökkel szemben s egyre magasabb állásokba emeli a hős tettei nyomán kisarjadzó bizalom. 1582-ben a király kinevezi a dunáninneni kerület generálisának, azaz az ország hadnagyának, sőt 1585-ig három ízben két éven át a fővezérséggel is őt bízta meg

s mint ilyen a bányavárosok megvédelmezésével szerzett soha el nem muló érdemeket s ezek méltánylásaképen lett 1595-ben a haditanács tagja. Takáts Dobót a kapzsiságnak és lelketlenségnek századokon át nevére tapadt vádja alól is kitisztázza. Gyermekkel nem áldotta meg az Ég s így óriási vagyonának örökösévé nővérének, Dobó Krisztinának és Balassa Bálintnak fiát, Jánost, majd ennek korai elhunyta után unokahúgának leányát, Perényi Zsófiát teszi meg, de hiába, mert másé lesz az óriási vagyon. Ebben az időben, Rudolf korában, szomorú szellők kezdenek nálunk fújdogálni s a későbbi kegyetlen megpróbáltatások előrevetik sötét árnyékukat. Dobó 1602-ben hal meg; végrendeletét az udvari kamara érvénytelennek nyilvánítja, vagyonát törvénytelenül lefoglalják, gyönyörű műkincseit, sőt még ruháit is Bécsbe viszik, várait német katonasággal rakják meg. A törvényes örökös, Perényi Zsófia, a hős Kollonits Szigfrid menyasszonya, csak nagy utánjárás és könyörgés után kapja meg egy morzsáját az óriási vagyonnak, amelynek konfiskálásával az udvar többet szerzett, mint amennyi jövedelme egy év alatt egész Magyarországból volt.

A hős magyar kapitányok sorát gróf Zrinyi Ádámmal, Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér és Löbl Zsófia grófnő fiával fejezi be a szerző. Löbl Zsófiáról egészen új és hiteles adatok alapján kimutatja, hogy idáig tévesen ítélték meg a történetírók gondolkodásmódját és jellemét, mert német származása dacára tudta, hogy mivel tartozik a Zrinyi névnek és fiát magyarnak, még pedig jó magyarnak nevelte. Ennek a nevelésnek gyümölcseit az a körülmény sem tudta elrontani, hogy anyja halála után Lipót Prágába vitette, ahol neveltetése olymódon történt, mint Rákóczi Ferencé. Atyja hős lelke élt a fiatal Zrinyiben s ez már korán a harctérre szólította, hol hős atyja nyomdokain iparkodott haladni. Még a felszabadító nagy háború előtt, mint Légrádnak és Muraköznek örökös főkapitánya, saját költségén bandériumot állít ki s oly kitűnő szolgálatokat tesz, hogy a császári generálisok versenyeznek abban, hogy melyikük seregéhez csatlakozzék. A király kitüntetésekkel halmozza el a hőst, akinek egyik rendkívül figyelemreméltó tette, hogy a Muraköz védelmére érdemes hajdúkat és huszárokat telepít le. Az 1691-i eszéki véres csatában 29 éves korában hősi halált hal, méltóan családja nagy katonai hagyományaihoz, méltóan atyjához, akihez méltónak lenni volt életének legfőbb s talán egyedüli célja. Feleségét tette meg általános örökösnek, de a kamara mindenét lefoglalta, noha még élt Zrinyi Péter fia, az ártatlanul bebörtönzött és mondhatatlanul sokat szenvedett Zrinyi János és apácazárdában, kegyelemkenyéren élt két leánya: Judit és Hajnalka.

Azt kérdezhetné valaki: micsoda értékeket jelent ezeknek a szegény, mellőzött kapitányoknak élete és nagyrészt hiábavaló

küzdelme a magyar nemzet életében? A tudós szerző megadja rá a feleletet, amikor gyönyörűen fejti ki Zolthay István életrajzában, hogy életük, küzdelmük nem maradt gyümölcstelen, mert példát adtak a végbelieknek. Az ő egyéni lelkesedésük nemzeti eszméket, érzéseket keltett, példájuk a létért küzdő és megfogyott magyarságba erőt és lelkesedést öntött. A végbeli kapitányok életében egy nagy igazságot látunk megtestesítve, azt, hogy az igaz magyarság és nemesség abban áll, hogy életünket nemzetünk ügyének szenteljük, nemzetünkért szenvedjünk s önmagunkat feláldozzuk. Ez az igazság az élő példák ellenállhatatlan erejével hatott s így végbeli kapitányainknak köszönhetjük, hogy a végházak a magyar érzésnek és gondolkodásnak tűzhelyei lettek.

A felszabadító nagy háború nagy sikerei közepette a bécsi körök elérkezettnek látták az időt arra, hogy megvalósítsák régi tervüket: magyar katonaságra nincs szükség. Kitűnő alkalom volt ez, hogy egyszersmindenkorra végezzenek Magyarország egyedüli bástyájával, a végbeli magyar haderővel, amely különben is a pusztulás szélén állt már ekkor. Kollonits Lipót püspök, kit nemzetünk barátai közé igazán nem számíthatunk, írja ezidőben a végbeli vitézekről, hogy hat év óta egy harapás kenyeret, egyetlen fillért sem kaptak. E szegény, éhező és rongyos koldusok és szegénylegények kezéből nem volt nehéz kicsavarni a kardot, csakhogy ez a kard a magyar nemzet kardja volt. 1671-ben megjelent a császári rendelet, amely 8 ezer jó végbeli magyar katonát szélnek eresztett oly módon, hogy még hátralékos zsoldjukat sem kapták meg. Ezzel az önálló magyar hadsereg végleg megszünt. Végzetes hiba volt ez, amelynek újból csak szegény nemzetünk itta meg a levét, mert hiszen a másfél évtizedig tartó felszabadító háborúban főleg azért pusztult el a hódoltság, mert nem volt elegendő magyar huszár a megvert török haderő üldözésére és megsemmisítésére és ez mindig újra és újra összeszedhette magát.

A bécsi kormány azon terve azonban, hogy a magyar haderő helyett a betelepített rácság és oláhság soraiból verbuvált seregre bízzák az ország védelmét, csúfos kudarcot vallott. Már a spanyol örökösödési háborúban kitűnt, hogy a magyar katonaságot, főleg a huszárságot nem nélkülözhetik s így kénytelenek magyar ezredeket szervezni, melyek azonban már császári ezredek, első fecskéi a császári hadseregbe beolvasztott magyar haderőnek. Ezen magyar huszárezredek élén a hazai és külföldi csatatereken sok hős magyar kapitány és generális szerzett a XVIII. század folyamán halhatatlan dicsőséget magának, de sajnos, már nem nemzetének, hanem az osztrák ármádiának. Takáts Sándor érdemes művében ezek közül hatnak az életét rajzolja meg és világítja meg nagyrészt eddig ismeretlen adatokkal. Az első a török származású Csonka bég, híres huszárezredes, kinek fia már mint Czunkenberg

báró szerepel, de azért magyarnak tartotta magát; a spanyol örökösödési háborúban altábornagyságig emelkedik s megalapozza a külföldön a magyar huszárság félelmetes hírét. Kiss Balás harcolt a spanyolok s idehaza a kurucok ellen s közemberből emelkedett fel a kapitányságig; a császári lovasság villámának nevezték. Vékony János mint közhuszár kezdte katonai pályáját s az ő érdeme, hogy Savoyai Jenő és Pálffy János 1717-ben Nándorfehérvárát bevették; ezért léptették elő huszárkapitánynak. Splényi László alapította meg e nagy katonacsalád hírnevét. Harcolt Budavár visszavételénél, a spanyol örökösödési háborúban, majd 1717-ben a török háborúban; már mint tábornok veszi be Temesvárt s védi a török kezeiből kiragadott területet a török s az ezzel együtt harcoló rácság támadásai ellen. Gróf Kollonits Ádámnak, a hős huszárezredesnek, majd altábornagynak, csak a neve idegen, mert a spanyol örökösödési háború befejezése után, melyet hősileg végigharcolt, nálunk telepedve meg, szívvel-lélekkel magyarrá lesz, amiről közéleti szereplésén kívül pompás magyar levelei is tanúskodnak; bezárja a sort a hősök hőse: Ebergényi László, aki mint magyar huszártiszt példa nélkül álló, tüneményes pályát fut meg, pedig eredetileg nem is készült katonának, mert mint hadbíró lép be 1688-ban Kollonits Ádám huszárezredébe. Csodálatos vitézsége példátlan emelkedést biztosít neki. A spanyol örökösödési háború véres csataterein hamarosan kapitány, főstrázsamester, ezredes-kapitány, ezredtulajdonos 1700-ban pedig báró s altábornagy lesz. Ekkor rendelik haza Rákóczi ellen s hogy ekkor sem tagadta meg magyarságát, legjobban bizonyítja Thaly Kálmán, aki Pálffy János jó szellemének nevezi. III. Károly első török háborújában Savoyai Jenő, a pétervárádi véres csatában, serege jobb szárnyának vezetését bízza rá; Temesvár ostromakor 10 lovasezred küzdött kardja alatt. 1723-ban a király összes hadai főtábornagyává nevezi ki a nagy magyar katonát.

Takáts hőseinek életrajzait külön-külön mesteri tollal megírt bevezetésekkel látja el, amelyek mint rengeteg kutatásaiból és tanulmányaiból levont következtetések és kijegecesedett igazságok, valamint a nemzete példátlan megpróbáltatását egész szívvel átérző magyar embernek tárgyilagos reflexiói, magukban véve is rendkívül értékes tanulmányok a török hódítás és a végek életének korából. Megtanuljuk ezekből, hogy a török idők minden jó és értékes tulajdonságát kifejlesztették újra a magyarnak s vakmerő, félelmet nem ismerő, hazájáért halni kész katona volt a végházakban küzdő vitézlő nép. Megtanítanak ezek, hogy az új, rendkívüli idők új, de a magyar történelemben nem ismeretlen érzéseket keltettek. Fölébredt a szeretet minden iránt, ami magyar. A hazaszeretet mély gyökeret ver a szívekben s a honfibánat a magyar lélek uralkodó érzése lesz. A honfibánat pedig nem egyéb volt,

mint a vesztett haza tudata által támasztott édes-bús érzés és rejtélyes erő együttesen, azaz a magyar virtus, mely a végbeli vitézekben él a legjobban, de idők múltával mindig több és több magyar szívét járja át s közszellemet teremt. A magyar virtus a szeretet, a gyűlölet, a keserűség, a bánat és a bosszúvágy érzéseiből tevődött össze és úrrá lesz a lelkeken. A szeretet a pusztuló hazának, a gyűlölet a magyarságot elnyomó németnek szól. Magyarország a magyar virtus, a mélységes hazaszeretet nélkül az elnyomás hosszú és keserves korszakait ki nem bírta volna.

Íme Takáts Sándornak ezen mélységes haza- és fajszeretettel megírt könyvében, amelyben oly mélyen pillant a török hódoltság korabeli, küzdő magyarság lelkébe, mint előtte senki más, megkapjuk a feleletet arra a kérdésre is, hogy hogyan bírta ki nemzetünk a XVI. és XVII. század szörnyű megpróbáltatásait; de ezzel együtt feleletet kapunk a magyarság szinte vígasztalan jelenében sok-sok szívünket összeszorító kérdésre is. Megtanít bennünket, hogy csak önmagunkban bízhatunk, csak önmagunktól várhatjuk szinte orvosolhatatlanoknak látszó sebeink gyógyulását. Ez a becses könyvnek egyik legnagyobb értéke s ezért elismerés, hála illeti meg a szerzőt nemzete részéről.

Életrajzainak vonzó közvetlenséget, elevenséget ad a számos levél, amelyeket hősei részint közéleti, részint családi vonatkozásban írtak, amelyek előadásába beleszőve pompásan jellemzik a kort s a szereplő személyeket. Nyelvezetéről újat nem mondhatunk. Egyik legelső prózaírónk a szerző. Tőrőlmetszett magyaros, ódonzamatú, katonás nyelv ez, olyan, mintha a könyvében feltámasztott fő-legények kapitányok s ezredesek ajkáról leste volna el. Gyönyörködünk abban; jól esik fülünknek ezeknek a fordulatos, ősmagyar szavaknak és kifejezéseknek, régen elfelejtett szólamoknak, pompás, erőltetés nélküli áradása; stílusa sohasem lesz szétfolyóssá, gondolat és kifejezés pontosan fedik egymást; nincs benne egyetlen fölösleges szó sem, ami a szabatosság ellen vétene.

Rengeteg új adatot tár fel a régi magyar hadi és gazdasági élet ezerféle viszonyairól: a régi magyar hadrendszer szervezetéről, az egységek beosztásáról, a vezényletről, a tiszti szervezetekről s ezt sohasem a tudós únttató szárazságával, hanem a vérbeli elbeszélő lebilincselő írásművészetével teszi s ezért könyve sehol sem lesz száraz, únttató; tanít, gyönyörködtet, sóhajt, talán könnyeket is fakaszt, biztat, bátorít.

Sok helyen axiómaként ismétli Takáts, hogy a nemzeti élet csak a nemzeti hagyományokon épülhet fel. Aláírjuk teljes megegyezéssel ezen állítását s hozzátesszük, hogy a nemzeti hagyományok nálunk aggasztó módon elhanyagolt kultuszának tett könyvével végtelenül becses szolgálatot. Amit egyik hőse, Bakay Péter, fűnek-fának hirdet, azt hirdeti ő e 16 magyar hős életrajzának

minden egyes sorával és betűjével: Isten megmutatja majd a csalfa, dicsekvő és gőgös népnek, hogy ő Isten. Összetöri fegyvereit s ismét a magyaroké lesz ez az ország. S nem lesz többé nálunk gyász és jajkiáltás.

Vajha elterjedne ez a nagyszerű könyv minél szélesebb rétegekben: azaz nemcsak a szalónok és írószobák könyvszekrényeibe jutna el, hanem a falusi és tanyai szobák mestergerendáira is. Ennél a könyvnél hazafiasabb, tanulságosabb, megérthetőbb s önbizalmat fakasztóbb könyvet nem adhatunk a mi jó magyar népünk kezébe, amelynek szellemi táplálékáról — sajnos — az illetékesek nem gondoskodnak úgy, amint az szükséges lenne s ez a nagyszerű nép megérdemelné. *Dr. Károlyi János.*

Magyar Könyvszemle. Negyedéves folyóirat, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi-könyvtárának hivatalos közlönye. 1923. évfolyam, I., II. füzet, 8°, 160 l.

Immár XXX-ik évfolyamát kezdi a Magyar Könyvszemle, amelynek dr. Hómann Bálint közreműködésével és dr. Gulyás Pál szerkesztésében most jelent meg ezidei első (kettős) füzete.

Dr. Hómann Bálintnak, Fejérpataky László ravatalánál f. é. március 9-én mondott, gyászbeszéde és az elhunytnak *dr. Gulyás Pál* avatott tollát dícsérő nekrológja nyitja meg a közlemények sorát.

Dr. Rédey Tivadar az Országos Széchenyi Könyvtár Petőfi-kiállítását, *dr. Végh Gyula* pedig a sümegi püspöki kastély könyvtárszobáját ismerteti, amelynek díszes szekrényeit — könyvek nélkül — az Iparművészeti Múzeum vette át.

Általános érdeklődésre tarthat számot *dr. Gulyás Pálnak* „A könyv sorsa Magyarországon, a legrégibb időktől napjainkig" című, nagyérdekű és sok kutatásra való, terjedelmes tanulmánya, amely a hadtörténelem mesgyéjét is érinti, mert tudománykedvelő és könyvgyüjtő magyar hadvezérekről, t. i. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György erdélyi fejedelmekről, továbbá (a költő) Zrinyi Miklósról és Bercsényi Miklósról is szól. Bethlenről és Bercsényiről azt is megemlíti Gulyás, hogy még háborúba is vittek magukkal egy-egy láda könyvet.

Szintén nagyon érdekes és fontos *dr. Holub Józsefnek* „Könyvtáros- és levéltárosképzés" című tanulmánya, amelynek alapján *foglalkozni lehetne, sőt kellene is, azzal a kérdéssel: hogyan neveljünk a hadtörténelmi levéltár és könyvtár számára, szakmájában tudományosan képzett, fiatal személyzetet?*

Dr. Kádár Jolán „Rakodczay Pál irodalmi hagyatéka" címen, meleg hangon ismerteti ennek a sokat hányódott, lelkes, de nem méltányolt, író és művészembernek meddő küzdelmeit.

Dr. Baros Gyula megkezdi a Petőfire vonatkozó szépirodalom részletes és pontos bibliografiáját, ami újra meg újra eszünkbe jut-

tatja azt a kérdést: vajjon mikor juthatunk mi hozzá magyar hadtörténelmünk egyre jobban hiányzó bibliografiájához?

Dr. Bártfai Szabó László, a bécsi állami levéltárból, Petőfi életének 1846 és 1848 közé eső részéről közöl új adatokat.

Dr. Jakubovich Emil a gyulafehérvári székesegyház könyvtárának, 1277-ben történt elpusztításáról ír.

Tárca, szakirodalom és vegyes közlemények fejezik be a tartalmas füzetet, amelyet melegen ajánlunk minden betűkedvelő és tollforgató ember figyelmébe. —*y*.

A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságából.

A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága 1923. évi május hó 25-én ülést tartott, amely ülés tárgysorozatának közérdekű döntései és tárgyai a következők voltak:

A szerkesztőbizottság, a magyar királyi honvédelmi miniszter úrral kötött egyesség idevágó pontozata alapján, 1923. évi június hó 1-től kezdve a Hadtörténelmi Közleményekben megjelenő értekezések stb.-ek *írói tiszteletdíját* nyomtatott ívenkint a következőképen állapította meg:

Önálló értekezéseknél	5000
fordításoknál	3000
jegyzetekkel, magyarázatokkal kísért, tehát összekapcsolt okmánymásolatoknál	3000 és
egyszerű okmánymásolatoknál	1500 koronában.

A Hadtörténelmi Közlemények *előfizetőinek száma* 1923 április végéig elérte az 1136-ot. Ez a magas szám igen örvendetes körülmény és annak kétségtelen bizonyítéka, hogy a magyar közönség, de főként a m. kir. honvédségnek tagjai, nemcsak hogy melegen érdeklődnek a magyar hadtörténelem eseményei iránt, hanem, hogy anyagilag is támogatni igyekszenek a Hadtörténelmi Bizottságot igen nehéz, de annál fontosabb célokat szem előtt tartó törekvéseiben.

A bizottság ezúttal is tisztelettel felkéri közleményének nagyrabecsült előfizetőit és olvasóit, hogy a Hadtörténelmi Közleményeket minél szélesebb körben terjeszteni szívesek legyenek.

Továbbá a bizottság elhatározta, hogy a Hadtörténelmi Közlemények ezévi 1-ső számában, a volt középponti hatalmak 1918-i összeomlásának okait összefoglaló műre hirdetett *pályázatának jutalmát 30.000 koronáról 50.000 (ötvenezer) koronára emeli fel*, egyrészt, hogy a katonai irodalom fejlődése érdekében még jobban serkentőleg hasson, másrészt, hogy még inkább biztosítsa a pályázat sikerét. A Hadtörténelmi Bizottság ezúttal is felkéri a magyar társadalom minden tagját, hogy a bizottságnak ezt a határozatát minél szélesebb körben terjeszteni szíves legyen.

Végül közli a bizottság előadója, hogy *dr. Szendrei János* akadémiai levelezőtag, a bizottság előbbi előadója, előadói tisztségéről, tekintettel megrongált egészségére, még a múlt évben lemondott, amely alkalommal a bizottság neki tízéves előadói fáradhatatlan és érdemes munkálkodásáért annak idején köszönetét fejezte ki. Ez a körülmény azért tétetett közzé, minthogy a nagyközönség soraiból többen kérdéseikkel még mindig a volt előadóhoz fordulnak. A bizottság jelenlegi előadója *Pilch Jenő* nyug. ezredes, főtanácsnok, akinek lakása: Budapest, VIII., Ludoviceum-utca 4. szám, III. emelet 29.

Pilch Jenő, előadó.

Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata RT. — Szabó T. István.

KRIEGSGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN
XXIII—XXIV. JAHRG. 3. UND 4. HEFT

AUSZUG.

Josef Ernyey: *Burg Blatnica und ihre Herren.*

Am südlichen Rande der Turócer Hochfläche, von wasserreichen Tälern umfasst, lag die einst vielumstrittene Burg Blatnica. Von der Doppelkuppe, auf der sie erbaut war, konnte ein weites Gebiet überblickt, vornehmlich aber die, die ganze Hochfläche durchziehende „via antiqua" überwacht werden. So mochte der Platz ursprünglich ein burgartiges, den Zolldienst versehendes königliches Amt gewesen sein, dessen Zugänglichkeit, obschon auf Kosten der Verteidigungsfähigkeit, nicht behindert werden durfte. Dokumente erwähnen die Burg erst um den Beginn des 14. Jahrhunderts; kein sicherer Bericht weiss von ihrem früheren Bestand. Wohl erzählen romantische Sagen von ihrer uralten Vergangenheit, und Bronzfunde lassen darauf schliessen, dass ihre Umgebung zu den ältesten Siedlungen des Komitates gehört. Aber von der Bronzzeit führen keine Spuren zu neueren Zeiten; erst späte Ausgrabungen förderten Funde zutage, die teils aus der Árpádenzeit, teils aus späterer Epoche stammen. Zahlreiche andere Funde (so die wertvolle Sammlung des Barons Révay) können das Dunkel auch nicht aufhellen, das über der ältesten Vergangenheit des Ortes liegt. Bloss Volkslegenden und phantasiereiche Erzählungen vermitteln einen Übergang in jene Zeit, wo geschichtliche Forschung Greifbares vorfindet. Der Name Blatnica kommt, vorerst ohne Erwähnung der Burg, schon in einem Schenkungsbriefe vor, wonach jener Bezirk von Stephan II. an Folkmann vergeben wird. Gleichartigen Urkunden nach scheint dieses Gebiet überhaupt königlicher Besitz gewesen zu sein, welcher fallweise an Getreue verliehen, in der Folge an Donch gelangt, der 1323 die Burg als sein Eigentum zum erstenmal ausdrücklich nennt. Nach vielfachem Besitzerwechsel durch Vererbung, Kauf, oder Verpfändung, folgte eine bewegte Zeit, die Verwirrung in die Rechtsverhältnisse brachte und langwierige Streitigkeiten erzeugte. Schliesslich gelingt es Franz Révay alle Beteiligten zu befriedigen und 1539 das Eigentumsrecht endgültig zu erwerben. Zu dieser Zeit boten die Baulichkeiten der Burg ein klägliches Bild. Vom Feinde unbehelligt, aber in Zwistigkeiten verstrickt und auf kräftige

Führung ihrer Prozesse bedacht, hatten die Schlossherren andere Sorgen als Ausbesserungen vorzunehmen. Auch fortan ward bloss soviel instandgesetzt, als zum Bewohnen und anderem Gebrauch eben unvermeidlich war, denn als Kampfobjekt hatte die Burg ihre Bedeutung ohnehin schon längst eingebüsst. Im Jahre 1760 vernichtete eine Feuersbrunst das Dach; seither ward nichts mehr unternommen, den gänzlichen Verfall des Baues aufzuhalten.

Eugen Pilch: *Beiträge zum Lebens- und Charakterbild Arthur Görgeys.*

Der 1848/49-er Honvédoberleutnant Franz von Karsa, der nach einem längeren, ehrenvoll bestandenen Truppendienst zuletzt Ordonnanzoffizier im Hauptquartier Görgeys war, schrieb ein Tagebuch, woraus der Verfasser des vorliegenden Aufsatzes jene Stellen anführt, die durch Schilderung bezeichnender Vorfälle die Persönlichkeit des Feldherrn in helles Licht rücken und so als festumrissene Zeichnung seiner Gestalt gelten können.

Karl Lukáts: *Plan einer Befestigung von Buda und Pest aus dem Jahre 1850.*

Nach Abschluss der Freiheitskämpfe wurde FML. Zitta mit der Ausarbeitung eines ungarländischen Befestigungsplanes beauftragt, dessen auf Budapest bezüglicher Teil hier kurz behandelt wird. Es war beabsichtigt, auf der Ofner Seite die Festung instandzusetzen und die umliegenden Höhen durch 2 selbständige Werke und mehrere Türme zu befestigen, die Pester Seite durch 6 Werke gürtelartig auszubauen und endlich die zwei Donauinseln mit Werken zu versehen. Der Artikel befasst sich auch mit dem Kostenvoranschlag, der artilleristischen Ausrüstung, der Frage der Bemannung und Besatzung. Der grosszügige Plan gelangt schliesslich doch nicht zur Ausführung, bloss das Kastell am Blocksberg wird aufgebaut.

Dr. Georg Rákosi: *Der Aufmarsch der 20. Honvédinfanteriedivision auf den nordöstlichen Kriegsschauplatz und ihr erster Kampf bei Rohatyn, am 29—30. August 1914.*

In verschiedenen Werken wird die Rolle, die die 20. Honvédinfanteriedivision bei Rohatyn, dem Schauplatz ihres ersten Kampfes, gespielt hat, irrig beurteilt. Namentlich lassen die Chronisten und Kritiker die Umstände ausser Acht, unter welchen diese Division in den Aufmarschraum gelangt ist, wie sie auch die taktische Leistung überschätzen, die billig von der Division erwartet werden konnte. Zweck dieser Studie ist, die Irrtümer zu beseitigen die sich von Autor zu Autor fortpflanzten, sowie festzustellen, dass die Division — hier noch Sündenbock, später als eine der vortrefflichsten in der Armee anerkannt — ihrer Aufgabe nach besten Kräften nachgekommen war.

Theodor Braun: *Unserer Flotte erste Kriegstat gegen Italien (1915).*

Gegenüber der weit überlegenen englisch-französischen Mittelmeerflotte war unsere Kriegsmarine im ersten Kriegsjahre bemüssigt, ihre Tätigkeit vornehmlich auf den Küstenschutz zu beschränken. Endlich bot ihr der Eintritt Italiens in den Krieg, an der Seite der Entente, Gelegenheit zu Angriffsunternehmungen, deren erste und zugleich grosszügigste wenige Stunden nach der Kriegserklärung erfolgte. Im Wesen hat es sich hiebei darum gehandelt, die entlang der italienischen Ostküste führende Bahnlinie an je mehr Stellen zu unterbrechen und die wichtigsten militärischen Einrichtungen zu vernichten. Zu diesem Zwecke wurden 8, mit je einer besonderen Aufgabe betraute, Gruppen gebildet, die ihren Auftrag gleichzeitig, am Morgen des 24-sten Mai, auszuführen hatten. Verfasser des Aufsatzes beschreibt nun die Durchführung und den erreichten Erfolg dieser Unternehmung, die zunächst den Aufmarsch und somit die ersten Operationen der italienischen Armee vorzögerte und auf diese Weise dazu beitrug, die Organisierung unseres Widerstandes an der Isonzo-Linie zu fördern.

Eugen Schwarzer: *Ungarische Huszaren im Weltkriege.*

Fortsetzungsweise werden herausgegeben Kampfbeschreibungen, die beweisen sollen, dass die Reiterei — deren Ausbildung, Organisation, Ausrüstung und Bewaffnung zu Kriegsbeginn den modernsten Anforderungen nicht entsprach — dennoch ruhmreiche Erfolge zu erreichen wusste. Dass dies dem glänzenden Geiste der Truppen und dem bewundernswerten Heldenmut jedes einzelnen Streiters zu danken war, bezeugen die folgenden Schilderungen, deren erste das Gorodoker Gefecht, die nächste die Schlacht bei Limanowa-Lapanow behandelt.

Eugen von Gyalókay: *Die Verwundung des Generals Baron Mecséry am 20. Oktober 1805.*

Als die Franzosen im Oktober 1805 westlich von Ulm und südlich davon Stellungen erreichten, welche die Lage des österreichischen Heeres gefährdeten, entschloss sich der Armeekommandant, Erzherzog Ferdinand d'Este, entgegen der Meinung des Generalstabschefs Br. Mack, auf eigene Faust zum Rückzuge über Nürnberg und Eschenau, im Ganzen über 4⅔ Bataillone, 28 Schwadronen und der Artilleriereserve verfügend. Von den Franzosen ungesäumt verfolgt, büsste die Nachhut in einem Gefechte hinter Nürnberg einen grossen Teil ihres Standes ein. Inzwischen griff eine Dragonertruppendivision von Norden her die Haupttruppe ungestüm an und brachte sie in heillose Verwirrung. In diesem kritischen Augenblicke rannte General Mecséry, an der Spitze einer Handvoll eilig zusammengerafften Reitervolkes, die

verfolgenden Franzosen an und hielt sie auch in der Tat auf. Bei diesem schrecklichen Handgemenge sank Mecséry, von 14 Hieben getroffen, halbtot vom Pferde. Die den Erzherzog weiter verfolgenden Franzosen liessen den so zugerichteten General in Begleitung zweier ebenfalls in Kriegsgefangenschaft geratenen österreichischen Militärärzte nach Nürnberg überführen. Über die trotz der unerhört schweren Verletzungen dennoch erfolgte Genesung des Generals, schrieb der Universitätsprofessor Dr. Brosch eigens eine Studie. Von den 14 Hieben trafen 9 den Kopf, zwei hievon drangen bis ans Hirn, den Schädel gradezu zerschmetternd. Ein dritter spaltete ein grosses Stück vom Hinterhaupte ab. Bis an den Knochen drang auch ein Armhieb; die übrigen 10 Wunden waren im Verhältniss zu den vorigen leichterer Natur. Die Heilung dauerte fast sieben Monate, worauf Mecséry von Nürnberg nach Wien heimgebracht wurde. Weit entfernt davon, dem Soldatenleben zu entsagen, meldet sich Mecséry neuerlich zum Dienst, und focht 1809, tapfer wie immer, in der Schlacht bei Győr. Er beschloss seine ruhmreiche Laufbahn als FML und Inhaber des 2. Husarenregiments und starb am 30. Dezember 1823 in Wien.

Dr. Béla Iványi: *Feldmarschall Baron Josef Alvinczi's Briefe an den Grafen Josef Teleki (1787—1793).*

Die hier mitgeteilten Briefe stammen aus dem Telekischen Familienarchiv und sind von Alvinczi an den Grafen Josef Teleki, seinen besten und vertrautesten Freund, gerichtet. Die in heiterem Tone abgefassten Schreiben bezeugen das warmfühlende Herz und die Lauterkeit der Seele des alten Kriegers, dessen Lebenslauf, den Briefen vorangehend geschildert wird.

Dr. Ludwig Fekete: *Zeitungsrevue aus der Türkei.*

Emil Vadnai: *Levéltári Közlemények. (Archivarische Mitteilungen.) Jahrg. 1923. I. II. Heft.*

BLATNICA VÁRA ÉS URAI.

(Két ábrával.)

Turóc megyének legalább méreteiben legnagyobb vára a Nagy-Fátra alján, Mosóc város közelében levő Blatnica, a hasonló nevű falu és patak felett emelkedő Konus-hegy 476—562 méter magas magános kettős kúpján. A nyugatnak futó hegylánc északi lejtője itt a turóci fennsíkba vész, déli oldala ellenben szakadékos sziklafalával meredeken esik az alatta levő Gáder-völgybe. Ez a sziklacsúcs északkeletre látja Szklabina várát, szemközt — a fennsík másik szélén — Turóc—Znió várát, áttekint a síkság egész déli részén Körmöc és Zólyom felé. Őrhelyéről népe szemmel tarthatta tehát a gáderi völgyet, hol a nyolc érrel táplált Szoboszló-patak zuhog alá és a blatnicait, hol a Szoboszló, a vár alján bekanyarodva, a másik völgyből jövő patakkal egyesül. E két völgyszoroson kívül Mosócról is nyílik itt helyi átjáró Zólyom, illetőleg Liptó felé, de itt vezet az egész turóci fennsíkot átszelő öreg-út is, tehát e hely őrzése szükséges volt, noha a természeti viszonyok egyébként nem igen kedveznek a várnak. A hegygerinc blatnicai lejtője kényelmes kocsiúttal vezet fel egészen a várig. A gáderi völgy felőli hosszabb oldal meredekebb ugyan, de nem egészen rohammentes, teljes védelmet csak az említett sziklafal nyujt. Az alatta kanyargó völgyben, nem messze a vár kerületétől, van a tágas, jól megközelíthető Mazsárnya nevű barlang, hol a hagyomány szerint a vár istállói voltak. Ennek a barlangnak nyúlványai a vár alatt is folytatódnak s itt egykor pincéül szolgáltak. Feljebb menve a völgyön, a „kőtejes“ Vlkanova és Lom cseppkőbarlang üregei tátonganak felénk. A barlang környezete vár ilyen módon emlékeztet Detrekőre, de az ottani la Taine-ig nyúló ősi élet nyomai itt egészen hiányoznak. A Tót Múzeum Egyesület megbízásából 1897-ben végzett ásatások alkalmával, találtak ugyan barlangi medve és ősszarvas csontokat, de további emberi nyom nélkül.

A szomszéd blatnicai völgy patakját is több csermely táplálja, ezek közül a legnagyobb a bővízű „király kútjá“-ból (králová studna) fakad. Vizét a nép szívesen keresi fel, de

történelmi vonatkozásait rég elfeledte; a szomjas király emléke elveszett.

Ha tovább vizsgáljuk a vár hegyrajzi helyzetét és természeti viszonyait, azt kell mondanunk, hogy ezt a helyet nem a természet predesztinációja, hanem csak a szükség tette erőddé. Láttuk, hogy a várhegy vizekben nagyon is bővelkedik, tehát barlangpincéiben feltétlenül voltak forrásai, hiszen nyomaik a sziklákon és a hegyoldalon jól észlelhetők, azért alaptalan Bél Mátyás panasza, hogy a vár vízhiányban szenvedett és ostromot nem bírt volna. Ma a romok között ugyan nincs nyoma a kutaknak, de az omladék sok mindent eltakar, ami feltárható lenne. E vízkérdéssel kapcsolatban említsük meg azt, hogy noha két patak is köríti a várhegyet, geológiai helyzeténél fogva vizeinek komolyabb jelentősége nem volt. Tavaszi olvadás vagy áradás esetén lehetett ugyan valami dagvány a mezőn és az út mentén, de a dolomitos omlós hegy alján ez sem a közlekedést nem gátolta, sem a vár védelmére nem szolgálhatott, más szóval e hegytetőn, sziklafalon emelkedő kőépület „sárvár", amint az neve etimológiájából[1] következnék, sohasem lehetett.

Hogy a vár utóbb, még mesterségesen sem csinálhatott ingoványt a saját védelmére, igazolja az, hogy alatta vonult mindenkor az egész fennsíkot átszelő öreg-út (via antiqua, magna) és bizonyos, hogy az utóbb Mosócra áthelyezett királyi vám eredetileg itt lehetett, mert az útnak gondozása és a vám védelme továbbra is e vár feladata maradt. Ilyen körülmények között a várnak mindenkor, még stratégiai céljainak rovására is, hozzáférhetőnek kellett maradnia, tehát a két oldalról is meglehetősen szabad vár, látszólagos helyrajzi előnyei mellett sem fejlődhetett komoly erősséggé. Még virágkorában is csak várszerű királyi hivatal volt, mely sem a királyi Znióval, sem a comes székhelyéül rendelt Szklabinával nem versenyezhetett; ennek csak alárendelt társvára maradt, s noha uradalma, jövedelme jelentősebb volt, mégis mindig háttérbe szorult. Mint látni való, természeti helyzete szabta meg közlekedési viszonyait, ezek viszont a reá háruló szolgálatot és együttesen ezek irányítják történetét is.

Mikor kezdődik élete? A turóci fennsík őskoráról futó vázlatot adtam a Magyar Régészeti Társulat Évkönyvében (1922/23. évfolyam), itt csak közvetlen helyi vonatkozások-

[1] A vár neve kétségtelenül a szláv blato = sár szóból származott, úgy, hogy elébb a vidék patakját mondták: Blatna(voda)-nak (Sárvíz), utóbb, így pl. az 1120-i oklevélben, már Blatna néven szerepel az egész vidék, ebből lett a peiorativ Blatnica: Kissáros, rossz-sáros értelemben.

kal pótolom a vár régibb multjának megértése végett. A tót írók tudákos regéket költöttek e vár mesés multjáról; a szláv marahánok idejében keresték eredetét. Igaz, a környékbeli bronzleletek tanusága szerint, Blatnica kétségtelenül a megye legrégibb telepei közé tartozik, de a leleteknek további folytatása hiányzik; az élet itt is megszakadt és csak nagysokára, talán a XII. században támadt fel újra. Maga a túlzásokra hajlandó Sasinek[2] megállapítja, hogy a falu kétségtelenül régibb a várnál. Tekintsünk hát körül, miféle őskori emlékeket találunk a vár tájékán? A szomszédos Tlstá-hegy egyik ormát a nép Hrádok néven ismeri s azt regéli róla, hogy Blatnica vára eredetileg itt épült és csak később költözött mai helyére. Pedig sem a külső nyomok, sem leletek nem vallanak e föltevésre, egyébként e bronzkori telep cserepei tömegéből kerültek elő az irodalomban ismert szoboszlai, illetőleg blatnicai leletek. Közvetlenül Blatnica falu mellett, a vártól nem messze látható másik rom helye ellenben, csak a vár 1724—96 között elpusztult, egykor boltozatos és jól alápincézett őrtornya volt; a nép hite szerint néhai klastrom maradványa. Ebből termett a híres blatnicai monda, amivel alább foglalkozunk. A másik, jóval szegényebb bronzkori telep az 1287-ben már rég elpusztult várhelyként szereplő Nad-Záborje.[3] Harmadik telep a Mosóc melletti Drienok várhely, már a Zólyom felé néző lejtőn, de rendszeres ásatás e helyek egyikén sem történt. Negyedik a közeli bistricskai várhely, hol a Tót Múzeum Egyesület 1898-ban és 1903-ban ásatott.[4] Jelentése szerint a várhegy tetején épületnyomokra nem találtak, alább vakolatnélküli kettős falak kerültek elő, a patakból felhordott gránitkőből, bár maga a hegy mészkő. E falak a nyugat, észak és kelet felőli védhető oldalon külső árokkal is meg voltak erősítve, míg a rohammentes déli oldalon sem árok, sem fal nyoma nem található. A falakon belül két méter mélységben kezdődtek a leletek: legérdekesebb ezek közül három db. csapos, Árpád-kori nyílhegy, egy köpűs, állítólag népvándorlás-korabeli nyílhegy, három darab kora középkori sarkantyú stb., alattuk cseréptörmelék és némi csontmaradvány. Legépebb volt a falakon kívül talált XII. századbeli cserépégető-műhely. Ezt az eredményt azért emeljük ki, mert kisebb-nagyobb eltéréssel átlag ilyen minden „őskori" várhely ásatásainak eredménye e vidéken.

[2] Slov. Letopis I. 46. II. 288. Szakolca, 1876, 1877.
[3] *Fejér:* Cod. D.: V. 3. 341.
[4] asopis Muzeáln. Sl. Spol. VI. évf. 1903. 5—6. sz.

Ahol bronzkorral kezdődik az élet, utóbb mindenütt hiányzik a leletek sorából néhány század, még pedig éppen az, ami a kontinuitás céljaira szükséges.

Magát Blatnicát különben két híres archeológiai lelet is teszi emlékezetessé. 1876 és 1880-ban báró Révay Ferenc, Blatnica várának ura, egyéb ajándékai során, egy díszes karolingi korú kardtöredéket, majd hasonló, de már kevésbbé gondos kiállítású sarkantyút, bárdot, kengyelt stb. juttatott a Magyar Nemzeti Múzeumnak.[5] E nálunk ritka, és Turóc történetébe egyáltalán nem illő leletekből, bár e kérdésnek elég irodalma van, egyesek igen messzemenő következtetéseket vontak. A díszes fegyverzetben valami igen előkelő IX. századbeli lovagot elevenítettek meg, aki messze földről hozatja harci szerszámjait s itt Blatnicán megfelelő fényes várban lakik; tehát fegyverzete Blatnica multját igen kora időkre igazolná. Sajnos, a valóság mást mond. A két lelet nem egy helyről való; kor szerint sem egészen azonos, blatnicai származása pedig határozottan kétes. A báró 1876-ban tizenhét más római, erdélyi, német műipari, sőt budapesti, a vámház építésénél a Duna medréből előkerült régiséget is adományozott a karddal együtt. Jegyzéke szerint csak a három bronz csüngő (Régis. Leltári napló 1876/241. sz. 7—9) való Blatnicáról, de már a tokos nyílhegyek Turócszentmártonról kerültek birtokába, a kardról pedig nem nyilatkozik. A második 1880. évi 85. tételnyi adománya a bárónak (Régis. Leltári napló 146/93.) ugyancsak vegyes proveniánciájú: XVII. századbeli páncélok, fegyverek, tálak, órák mellett (a—g alatt), előkerültek a korábban küldött díszkardhoz tartozó (?) töredékek, de ugyancsak meghatározás nélkül. Kétségtelen, hogy a fegyverek jó része az egykori szklabinai fegyvertárból való, ez pedig a Révay-család grófi és bárói ágának más váraiból szedődött, illetőleg vétel, ajándékozás útján is gyarapodott, tehát érdekes, de nem helyhatározó gyüjtemény. A vitás kard eredete annyira homályos, hogy maga a báró sem tudta megmondani, mikor és honnan került ez gyüjteményébe és a II. küldemény pótlórészei valóban hozzátartoznak-e? Ő maga előttem többször ismételte, hogy: helytelen ezt blatnicai leletnek mondani, amint a régészek teszik, mert ő maga sem hiszi annak.[6]

[5] Lásd: *Arch. Ért.* 1906, 133. — 1913. évf. 252. l. és *Hampel:* A régibb középkor emlékei I. 198. tábla.

[6] Kétségeit megerősíthetjük azzal, hogy a M. N. Múzeumnak másik hasonló kardja, szintén a Duna medréből került elő s a nálunk eddig ismert 7 ilyen példány között felvidéki leletű nem akadt, valamennyi a Duna mellékéről való.

Oszlassuk el tehát a lelethez fűzött sok színes álmot és lássuk tovább a vár szürke krónikáját.

A fentiek szerint volt ugyan némi élet Blatnica vidékén, a messze bronz-kor II—III. szakaszában, de ez — miként már hangoztattuk — valamikép megszakadt és későn indult újra. Bizonyos, hogy a VIII—IX. században még nem éledt fel, mert megfelelő, a pseudo blatnicai kardot kiegészítő korszerű leletet a megye területéről az érdekelt tót irodalom sem tud felmutatni.[7]

A javíthatatlan romantikusok azért, legalább szerzetesekkel és templárius-lovagokkal népesítik be a kies Turóc e szűk határát. Közvetlenül a vár alján, Szocsócon, premontrei konventet tudnak, a templárius-lovagoknak pedig három manseriát is adományoznak: Blatnicát, a szomszédos Bellát és Belehrad néven a Visehrad innenső ormát. A jó öreg „Magyar Sion" ugyan már 1865-ben kimutatta a templáriusmese tarthatatlanságát, de azt a köztudatból, sajna, még tudományos művekből is, kiírtani nem lehet. Éppen Blatnicához fűzi e tudákos romantika egyik legszebb alkotását népmonda gyanánt, mely — hála a sok költői feldolgozásnak — valóban megélt. Benne van a XVIII. századbeli érzelgő irodalom teljes készlete: a Szentföldre menő dalia, epedő jegyes, intrikus vetélytárs, leányrabló, a gyónás szentségét elárulo templárius barát stb. szokott kellékek, de új ötlet benne a pap befalaztatása, lakatra vert nyelve és állkapcsa.[8]

E szükséges előzmények után lássuk végre, hol kezdődik a vár igazi története. Jeleztük már, hogy maga a név, de a

[7] Lásd bővebben az idézett Évkönyvben.

[8] Lásd *Magy. Nemz. Múz. Népr. Ért.*: 1904. évi 3—4. sz., u. ott. 1905. 3. sz., ahol e kérdés irodalma fel van sorolva.

Kultúrhistóriai szempontból is érdekes lenne megállapítani, hogyan támadt e sajátságos monda? Fenti tanulmányomban rámutattam, hogy báró Mednyánszky tollából első ízben 1820-ban jelent meg. Azóta tudtam meg, hogy báró Révay László 1814-ben éppen báró Mednyánszky Alajos kérésére egy ívoldalnyi levélben megírta Blatnica történetét. (Révay-hagyaték, 1916. évi szept. 28., a M. N. Múzeum Törzs lt.) Itt föltevésként Legouve(?) francia templárius történetére támaszkodva elmondja ugyan, hogy Blatnicán a lovagoknak manseriájuk lett volna, de ezt az alábbi lelettel kapcsolatba nem hozza. Tovább szárazon elmondja az 1796-ik évi véletlen ásatás eredményét. Latin szövegének fordítását itt adjuk: „A vár falain kívül, bizonyos nagyobb terjedelmű boltozat alatt befalazva találtatott egy *női csontváz*, alsó állkapcsán függő két lakattal. Ezt az állkapcsot én 1812-ben a pesti Nemzeti Múzeumnak adtam át, a rajta épen maradt lakatokkal együtt." Ennyi az egész leírás és mivé fejlesztette ezt az 1820-ik évi közlés, illetőleg a nyomában vágtató költői fantázia! Pótlásul adtuk ezt a kitérést a vár régebben tárgyalt romantikájához, mert szinte vetekedik a blatnicai kard regéjével.

vár említése nélkül, előfordul II. István király 1120. évi adománylevelében, mikor Zach Károly fia Folkmannak adja a turócvidéki gyéren lakott kerületet. Benne vannak Blatna, Rakas, Plevnya, Rudno, Presek, Lupnicha, Bilvalacha, Nyitvica, Laszke (Laclava), Hradec, Klunyec telepek, illetőleg földek, Fakat-erdő stb.[9] E, részben fennmaradt, részben elenyészett, nevek jelentőségét a további oklevelek világítják meg. Bennünket itt az utolsó sorban említett Hradec érdekelhet, mint feltételezett várhely és ennek viszonya Blatnicához. Újra találkozunk e névvel 1244-ben, amikor pontosan megállapíthatjuk a helyét. Ugyanis Béla király Csernek vitéznek adományozza a magvaszakadt Meffri földjét, Rákót, és megbízza Thetus comest a beiktatással. A birtok határa kezdődik a Turóc és Blatnica összefolyásánál, onnan keletre tér a Ribepatak felé, majd ismét nyugatra a várhelyhez, „Hradec monticulus" alá, a „Vörös fenyő" mellett.[10] Ez a várhely tehát a mai Rákó-Pribóc határába esik és már 1244-ben is csak nevében viselte elpusztult várhelye emlékét; ez Blatnicára nem vonatkozik. Mindenesetre a vár fennállása ellen szól az is, hogy későbbi, már Folkusfalva határát érintő, 1230 és 1241-i két oklevél, noha a birtok a mai vár alatt terül el, a nevét sem említi. Figyelembe kell venni azt, hogy IV. Béla 1258-ban Chepan kőművesnek és két fiának éppen itt Szocsócon, a későbbi váralján, négy ekényi földet adományoz.[11] S mert a várról még nem beszél, szinte kínálkozik itt a föltevés, hogy a király, ezeket a mestereket építkezés végett hozta ide. De tovább azt látjuk, hogy az 1269., 1271., 1274., 1291—94. évi oklevelekben[12] még mindig nincs szó a várról. Pedig lehetetlen, hogy itt a Blatnica partjait járó határvizsgálat a vár földjét legalább mint irányt, vagy az érdekelt királyi várnagyot, egymásután hét esetben elhallgatta volna. Azt kell hinnünk, hogy ez az egész terület akkoriban még „terra vacua", és eladományozatlan királyi birtok, amit a népi felfogás ma is úgy értékel: hogy nincs gazdája. Tótul: *„to nemá pána, to je královské"* s érthető, hogy ilyen körülmények között Detre, a zólyomi comes, mint a király képe, a gazdátlan földet magának foglalta le. Csupa elbirtoklás-kép-e, vagy talán más jogcímen, de tulajdonát utóbb elismerte a király is, mert már 1267 előtt csereképen ezt visszaváltja magának.

[9] *Fejér:* II. 64.
[10] *Árp. Okmánytár.* VII. 166.
[11] *Tört. Tár:* 1904, 80. l.
[12] *Fejér:* IV/3. 542., VI/1. 189., 340., 283. stb.

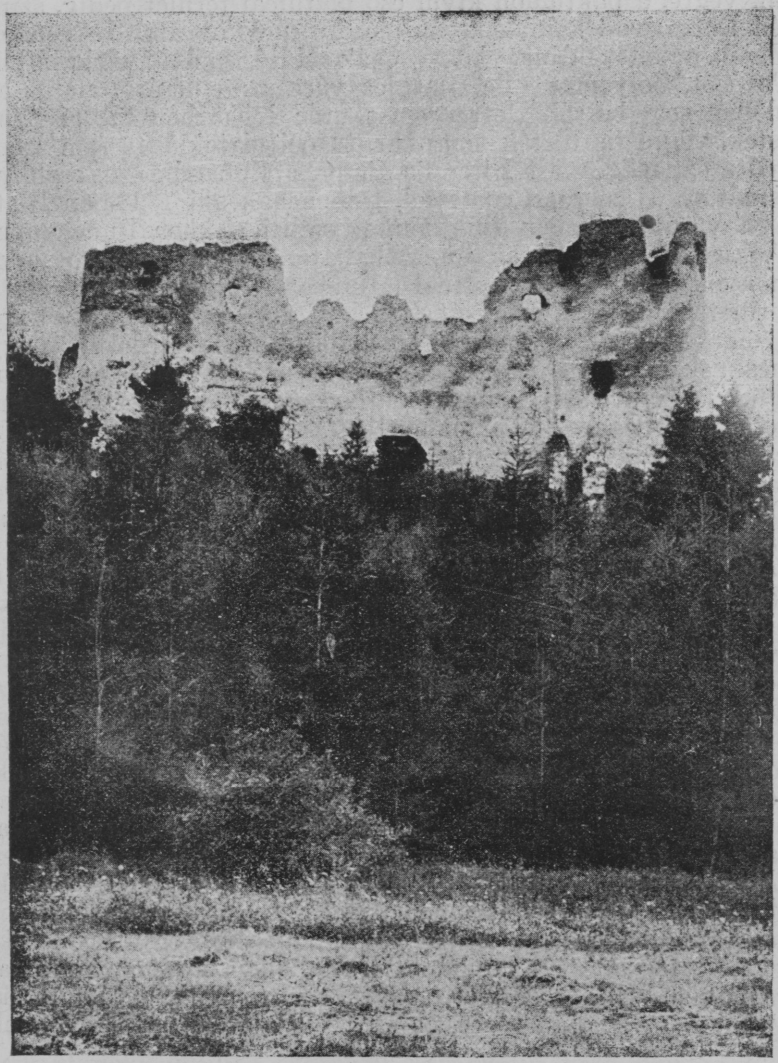

1. ábra. Blatnica romjai. (Nyugati oldal.)

Talán a trencséni comessel támadt pör, vagy más körülmények okozták, hogy e csereszerződést egészben sem hajtották végre, a paktumon kívül eső blatnicai terület pedig, szintén Detre ivadékainak kezén maradt, még az utolsó Árpádok idejében is. Tudjuk, hogy Csák Máté hadai végigdúlták Turócot, Zólyomot,[13] de Blatnica vára szerepléséről emlék ez időben sem beszél. Detre comes utódai eközben hűtlenségbe estek, végre tisztázták magukat, turóci birtoklásuk sem szenvedte ezt meg, mert Biter fia Péter, a Balassák őse, osztályt csinál az új zólyomi comessel, Donchchal, aki 1323-ban Blatnica várát elsőízben tulajdonául említi. Ekkor Punche fiai Folkus és Hippolitnak hű szolgálatai fejében birtokot adományoz „sub castro nostro Blatnicha". Pontosan körülírja a terület határait, a nagy-út (via antiqua) mentén, úgy, hogy a mai Folkusfalva bizton megállapítható. Érdekes, hogy mesgyeképen itt a csipkebokor, mogyoró stb. magyar fordulatok megint szerepelnek,[14] átlag úgy, mint a környékre vonatkozó másik 1325-i oklevélben. Hogy pedig Biterék a várat családi örökségképen bírták, nem pedig hivataluknál fogva, igazolja az 1330. évi osztálylevél, mikor a nógrádi ág Donchnak végleg átadja a Trencsénben, Turócban levő javakat, nevezetesen Zsolna várát és városát, Zuchán várát, a várnai kerületet kővárával, két turóci falut, továbbá Blatnicát, Szklabinát, Turócszentmártonnal, valamint a család birtokába visszakerült Árvát is.[15] Szóval a király fenti alkuja még 70 év mulva sem érvényesült. Donch comesnek 1342 táján bekövetkezett halálával fiai inkább a déli megyékben terjeszkedtek, míglen turóci érdekeltségüket végleg elvesztve, itteni birtokaikat, nevezetesen Blatnicát, Miklós fia Péternek és rokonainak, Eustáchnak és Zomárnak, néhai Gergely fiainak, adják zálogul 1342-ben.[16] Innen a vár ismeretlen úton megint a király kezére jut, később Oppelni László nádor javait gyarapítja. Mikép jött létre ez az ügylet, nem tudjuk, de 1372-ben László nádor már mint tulajdonos Hankó scultetus fiának, Miklósnak Mayuson kiváltságokat ád.[17] Hogy pedig a nádor valóban birtokosa az uradalomnak, igazolja egy másik oklevele. Még ez év folyamán László nádor nevében blatnicai várnagya, Niklai Miklós, megszerzi az elhalt Hankó fia Miklós soltész jogát és nyomban eladja Péter soltész fiának

[13] *Fejér:* VI/2. 245., VII/6. 123.
[14] *Fejér:* VIII/2. 491.
[15] *Századok:* 1876, 117. lap.
[16] A turóci konvent iktató levele XV. századi egyszerű, igen romlott másolata Mosócon.
[17] *Tört. Tár:* 1904. 364. lap.

Mihálynak 300 arany forintért. Jellemző, hogy elébb Miklós rokonsága örökségképen sem vállalta ezt az értékes soltészjogot. De még a nádor birtoklása sem volt tartós, és határa érintetlen. Eddig Mayus csak falu, tehát Blatnicának mint királyi várbirtoknak közvetlen tartozéka volt, de 1377-ben már királyi városként lép fel és a király elrendeli határai elkülönítését. A határjárást végrehajtja Jakab szepesi comes.[18] Ezzel magyarázható az alábbi 1381. évi királyi döntés, melynek értelmében Lajos király meghagyja Bebek Györgynek, a királyné tárnokmesterének, liptai és turóci comesnek, mint a várak „ad honores" urának: intézkedjék, hogy a turóci királyi várnagyok és tisztek a mayusi polgárokat és vendégnépeket ne erőszakolják a királyi várak javítására.[19] Ez lenne tehát a vár, de még inkább uradalma fejlődésének bizonysága, a polgári és katonai elem korszerű civódásainak kezdete. A várbirtok másik, csaknem egyidejű, megrövidülése Bebek György birtoklása idején Bella kir. város elszakítása útján történt. Nevezetesen 1390-ben Bebek György elcseréli Bella soltészjogát a szomszédos Ochklechotája birtokával, melyet Herchud fia Tamás nemes jogon nyert el. Noha ezt a cserét öt hónap mulva Zsigmond király is megerősítette[20] s a tulajdonost szabályszerűen beiktatták, mégis alább látni fogjuk, hogy Ochklechotája mégis örökös bíróságnak maradt és így szerepel Blatnica történetében; de Bella sem maradt királyi városnak, szóval a szerződést és a királyi végzést itt sem hajtották végre. Bebek hűtlenségbe keveredett utódai elvesztik itteni jogaikat s a királyi kézre szállt váruradalom lassan morzsolódik az adományok során, míg végül az egész idegen kézre jut. Az 1390-es évek derekán Zsigmond király elcseréli Blatnicát Pogány Mihály fia Domokos hat temesi és három békési falujáért. Mennyi ideig bírta Domokos úr új tulajdonát, nem tudjuk, de bizonyos, hogy a király, megbánva az alkut, visszaveszi a várat és Domokost öt beregi faluval kárpótolja.[21] A kikezdett tulajdonjog azonban már nem tud itt megszilárdulni. Tudjuk, hogy a szomszéd Szklabinát 1410-ben a lengyel Balicki nyerte zálogul s ezzel együtt úgylátszik némi jogot nyert Blatnicán is, mert Zsigmond király rendelete (Constanc, 1417) Antal szucsányi pap kérelmére, őt utasítja a dézsma behajtására és végrehajtóul a név szerint nem említett blatnicai várnagyot bízza meg. Bár a

[18] *Fejér:* IX/5. 166., X/3. 215.
[19] *Fejér:* IX/5. 487.
[20] *Fejér:* X/1. 579.
[21] *Fejér:* X/3. 215.

papnak II-ik supplicatioja Balickihoz 1418 március 20-ról[22] egyenesen ide van intézve „domino meo residenti in Blatnicha", mégis azt kell hinnünk, hogy Balicki belépése a vár birtokába szintén nem lehetett tartós. 1425-ben Tót-Prónai Serafil Imre megint királyi castellanusa a várnak és mint a királyi tárnokmesternek — Berzeviczi Henrik fia Péternek — helyettese, beiktatja Ochkolechotai Márton fiait a bellai szabad bíróságba.

1434-ben Szentmiklósi Pongrác, akkor már Oroszlánkő és Budetin zálogos ura, Blatnica kir. várnagya, elintézi a bellai soltészság körül támadt újabb zavarokat.

Ez időbe esik a husziták betörése a bányavárosokba és Turócszentmárton pusztulása. Azonban sem a cseh krónikák, sem a mi forrásaink nem beszélnek arról, hogy a támadók a megerősített helyeket is hatalmukba kerítették volna. Tudjuk, hogy a turóci prépostság és a szomszédos Szklabina túlélte ezt a kalandot, föltehetjük tehát, hogy Blatnica akkori várnagya, a vitéz Szentmiklósi Pongrác kezében szintén megállotta helyét, sőt talán ostrom nélkül is maradt, mert azt látjuk, hogy zavartalanul működik tovább. Egy év mulva Neczpáli Lászlóval, a szakolcai kapitánnyal, együtt 9000 aranyforintnyi követelése fejében zálogul nyeri az egész blatnicai váruradalmat.[23] Pongrác csakhamar kiegyezett a rokon Neczpálival (1441), úgy, hogy a vár Neczpáli Lászlóra, nejére és két leányára, továbbá László ifjabb testvéreire István, Balázs és Demeterre, valamint Neczpáli György fia Lászlóra szállott. A tékozló Neczpáli Balázs csakhamar megkezdette a várbirtokok elidegenítését (1447) és a többiek versenyeztek vele. Idősb Neczpáli László leányának Zsófiának (Corbáviai Gergelyné) és Ceciliának (Pongrácz Istvánné), továbbá testvérének Istvánnak és unokatestvérének Balázsnak nevében, Folkusfalvi Imrének adja a szoboszlai határban levő Haraszt nevű cserjését. Ez mindenkor a blatnicai vár tartozéka volt[24] nem pedig a Neczpáliak birtoka és a család mégis megneheztelt, érte, sőt rossz néven vette a már csak közvetve érdekelt Pongrácz is, aki kilépvén Blatnica birtokából, mint a közeli Sztrecsén és Óvár zálogos ura (1443—47) újból terjeszkedni kezd Turócban. A Hunyadiak híve lévén, hatalmába ejtette a turóci konventet, fenyegette a bányavárosokat, sőt rokonát Corbáviai Gergelyt, zólyomlipcsei várnagyot, mivel Giskráékkal tartott, szintén megzabolázta.

[22] Szucsány község levéltára.
[23] Itteni szerepéről lásd bővebben *Szerémi és Ernyey:* A Majthényiak és a Felvidék. I. köt. Bp. 1913. 264. 416. stb. l.
[24] *Teleki:* Hunyadiak kora X., 203., 211. lap

Ez az idő lehetett Blatnica fénykora, sőt úgy látszik, mintha megtörte volna végzete korlátait, mert Pongrácz csakhamar megtámadta Balickit is Szklabina várában s azt tőle elfoglalta. Beállott tehát az a rendkívüli helyzet, hogy Blatnica uralkodott Szklabina felett. Bizonyos, hogy Pongrácz kezében a vár erődítményei fejlődtek volna, de a dicsőség nem tartott soká.

Első bukása (1454) után Pongrácz kénytelen volt Szklabinát és Blatnicát Hunyadinak adni át, ellenben megtartotta Szucsány birtokát, sőt itt várépítési engedélyt kapott, híve Nebojsza Miklós kezén is megmaradt a turóci prépostság. Hunyadi János azonban csak névleges ura volt Blatnicának, mert Pongrácz, a turóci kiskirály, csakhamar visszaszerzett mindent. Szilágyi Mihállyal 1457-ben Temesvárt kelt szerződése szerint megkapta az özvegy Hunyadiné kezén levő korábbi összes várait. Vele csaknem egyidejűleg Pongrácz István, egyrészt mint Neczpáli-örökös, másrészt mint a zálogösszeg részese, 1457 február 4-én beiktatást nyert Blatnica várába. Ezért aztán megindultak a családi surlódások Corbáviai Gergely, a Neczpáliak és a többi Pongrácz között. Mátyás király 1460-ban megítélte Gergely jogát a várra s a birtokbahelyezést Komorovski Péterre bízta, ami újabb perpatvart okozott. Ezeket a családtani részleteket azonban nem követjük tovább, csak a birtokváltozásokat regisztráljuk. A pör hatása alatt Neczpáli Balázs, a Corbáviai és Pongrácz-igények kielégítése végett, a maga várrészét zálogba adta Justh Andrásnak hatezer aranyforintért. Erre a váratlan fordulatra a peres atyafiak mind kibékültek, megtámadták Balázs bevallását és a Giskra-párti Justhot megakadályozták a vár birtokbavételében, egyúttal kizárták az örökségből, a családi egyezség szerint, Neczpáli István özvegyét és leányutódait is. Ennek a megállapodásnak folyománya volt az 1466-ban királyi megerősítést nyert újabb szerződés, hogy Neczpáli Balázs magszakadása esetén Blatnica vára és a többi birtok Onuffrius Imre és Zakoli László utódaira szálljon, így tehát mindent a leányág örökölt volna. Ezért Pongrácz István és László 1468-ban perrel támadták meg az egyezséget és 1471-ben erőszakkal foglalták vissza Blatnicát. Ez lenne a vár első, bizonyára nem nagyon véres, ostroma, mert a periratok ezt a jól kihasználható körülményt nem élezik ki. Így folyt a per csöndesen, mikor Ernuszt János és Komorovszki Péter felkérték a vitás birtokot. A többi érdekelt fél nem mozdult a veszedelem hírére, csak Balázs tiltakozott a birtok eladományozása ellen a korábbi egyezségek alapján, s ellenmondván az igénylőknek, a király döntését kérte, hol, mivel

az alperesek meg nem jelentek, a király Balázs javára döntött. Neczpáli Balázs és Justh András, mint pernyertesek, azonban ezzel sem érték be, fegyveresen megtámadták Pongráczék zsolnai birtokát, de itt véresen visszaverték őket és Justh a vár birtokbavételétől ismét elesett (1471). Nem sokkal utóbb Pongrácz István, mint egyik főbirtokos, a vár felerészét Neczpáli Balázs mellőzésével, zálogba adta Komorovski Péternek s ezzel a pör új mederbe terelődött. A többi érdekelt rokonság megnyugodott, csak Balázs tiltakozott, de már eredménytelenül, mert a zálogjog érvényesült, sőt István halálával 1480-ban Komorovski lett a vár ura, potom 2250 forintért.

Hogy ne részletezzük tovább a hosszas peresügyeket, csak a végeredményt emeljük ki. Komorovski bukásával az erősebb jogon való Czeczeiek 1489-ben beiktató királyi pátenst eszközölnek ki, s a turóci konvent ezt szabályosan végrehajtja. Ennek értelmében: Czeczei Kis Máté, mint Árva, Liptó, Turóc, Sáros és Zemplén megyék főispánja, általa testvére Lőrinc, valamint Koromházi Korom Péter fiai, Lőrinc és Bálint, az új impetrálónak húgától, Ágotától, származó gyermekek, örökjogon, egészben nyerik Blatnica várát. Ugyanakkor egy másik oklevélben Liptóújvárt, Szklabinát veszik birtokukba és családi végzés szerint a rokonok, fenntartván jogaikat a vár használatára, Blatnicát Korom Bálintnak engedik át, mert ez a közvetlen örökös Neczpáli Balázs leányát vette el.

Nemsokára új zavarok merülnek fel a donatáriusok között. A főadományos Czeczei Máté meghal és özvegyét nyomban (1491) Balassa Ferenc veszi el, aki felesége jussát akarja érvényesíteni a várban. Korom Bálint még ez év őszén hadba indulván, várnagyul Tótfalvi Pétert rendeli ki, de ez árulással a várat Balassáéknak adja át, úgy, hogy Bálint végleg kiszorult a várból, sőt még mielőtt ennek tudomására jutott volna, Balassáék felkérték birtokát a királytól. Az új pör tárgyalásánál azonban kitűnt, hogy Korom, a maga különben kétségtelen jogát, szintén nem tudja kellőkép igazolni, mert a régebbi oklevelek mind a Justh-család kezében rekedtek s megszerzésükért külön pört kell indítani (1493). Eközben igényt támasztott Czeczei Lőrinc is, aki a maga részét árúba bocsátotta s egyelőre a vár felét, Korom Bálint tiltakozása dacára, Szapolyai Istvánnak adta zálogul. Szította a zavarokat másfelől Szapolyai és Justhék folytonos birtokháborítása, erőszakosságai, azért a társbirtokosok igyekeztek szabadulni a sok gondot okozó vártól. Elsőnek Balassa Ferencné adta el a maga részét Szapolyai bizalmasának, Záblathy Györgynek (1506), aki Korom Bálint tiltakozása

dacára beiktatást nyert. Ugyanakkor a főörökös, Korom Bálintné, Pongráczékkal már kiegyezett és halála előtt minden jogát az urára ruházta át. Korom Bálint már a következő 1507. év tavaszán Majthényi Annát veszi nőül, így aztán ura jussán Anna asszony lett Blatnica új tulajdonosa. Ámde sok zavarral kellett megküzdeniük. Rögtön szembe kerültek Korom Istvánnal, Bálint ifjabb testvérével és ennek fiával, Péterrel, aki igényt tartott az egész örökségre. A fenyegető új pör és annak hírére, hogy a rég kizárt Komorovskiak is a maguk jogait Záblathyra ruházták át, Bálint az uradalmat merész ügyvédi fogással Erdődy Tamás érseknek köti le zálogul, úgy, hogy mikor a különben birtokban levő Záblathy új beiktatást kér birtokába, most már Korom Istvánék bevallása alapján is maga az érsek emel óvást ellene.

Hogy megértsük a helyzetet, emeljük ki azt, hogy Záblathy Györgyné szintén Majthényi-leány lévén, a háttérben tulajdonképen a Majthényiak pöre folyik. Ez magyarázza aztán, hogy a Komorovskiak nemsokára újabb nyilatkozatban a maguk blatnicai jogait végleg a Majthényi testvéreknek engedik át. Hogy a pör véget ne érjen, eközben Korom Bálint meghal, özvegye pedig királyi intelmet kap, hogy a várat a reávonatkozó írásokkal együtt, felvevén hozományát és hitbérét Korom Istvántól, birtokát ennek engedje át. Korom azonban már előbb a maga és gyermekei nevében 1500 aranyért minden jogáról lemondott, ezúttal Erdődy Tamás javára (1517), amiért most viszont a Záblathyak tiltakoznak ellene. A várban lakó Czeczei Lőrinc nem nyilatkozik.

Mikor már úgy látszott, hogy minden elveszett és Anna asszony kénytelen lesz kivonulni a várból, Anna ügyes fogással Erdődy Érsek Benedeket veszi férjül és meggátolja a pör további vitelét. Benedek a bíboros unokaöccse ugyan, de nem részese az eddigi bevallásoknak, sem a torzsalkodásoknak; a rokonságtól távol állott. Most azonban az érdekeltek mind kapitulálnak e váratlan ötletnek. Ezentúl Erdődy Érsek Benedek, a felesége jussán, valóban megvetette lábát a várban és megtartotta annak összes birtokait. Az érdekeltekkel kiegyezett (1552), még Szapolyaival is megfért annyira, hogy Szapolyai utóbb, mint János király, Anna asszonynak a szomszéd háji birtokra még új adománylevelet is adott. Benedek 1538-ban gyermektelenül halt meg, s noha özvegye még 1543 után is él, a vár magszakadás címen a koronára szállott. Az érdekelt rokonság megmozdult ugyan, de az igénylő Révay Ferenccel szemben boldogulni nem tudván, lassan félreállott. Révay egymásután kielégítette a várományosokat, az özvegynek pedig a várban lakást és illő életjáradékot adván,

1539-ben végérvényesen megszerezte a vár tulajdonjogát és erre királyi adományt is nyert.[25]

Talán kelleténél bővebben tárgyaltuk az 1460 óta tartó pör folyását, de be akartuk mutatni, milyen sűrűn változtak a vár tulajdonosai a prókátorok jóvoltából. Ez fejti meg a vár épületeinek szomorú állapotát, elhanyagolt voltát, amikor Révay veszi át. Láttuk, tollharc folyt ugyan a vár érdekében, de kevés vérontás és még kevesebb építkezés, hiszen átlag ilyen volt akkor minden felvidéki vár élete. Kinek lett volna gondja a melioratióra, mikor tulajdonjogát sem látta biztonságban, s minden erejét a pör vitelére kellett fordítania. Ilyen volt a „populus Werbőczyanus" hajnala. Sűrűn változtak a vár urai, de az eddig felmerült sok érdeklődő és tulajdonos neve mindamellett nem véletlenül került itt sorba. Valami jogcím, érdekeltség mindenkinél lenne kimutatható, ezért tanulságos, hogy a vár birtokai még a nagy pör folyamán is csaknem érintetlenül maradnak, így például az 1507. évi összeírás tíz falut, illetőleg prédiumot sorol fel, melyek már a XIV. században is a vár birtokában voltak, így veszi át Révay Ferenc és utódai megőrzik az 1848-iki jobbágyfelszabadításig, sőt közben még gyarapítják is Folkusfalva és Medovar-Podhora határával, melyek utóbb a kiszakított trebosztói uradalomhoz tartoztak. A vár közvetlen uradalma: Szoboszló (praed.), Dianova, Jakin, Jahodnik, Bella, Kisbeszterce, Trebosztó, Vieszka (Kisfalva), Laszkár és Blatnica, továbbá vámszedési jog: Rudnó, Znióváralja és Stubnyán. Mosócról, lévén ez Koromék szerzeménye, nincs szó, különben is Szklabina-vár járuléka volt. De fennen élt még az elveszett birtokok emléke is, azért Révay 1559-ben, jogosítva lévén adománylevele értelmében, a korábbi tartozékok visszaszerzésére, pört indít Nyáry Lőrinc ellen Szucsány birtokáért, bár ez csak átmenetileg, Pongrácz korában, tartozott a várhoz s valójában különálló várbirtok volt. A pört így Révay nem is nyerhette meg. Mi ezt itt csak korszerű adalék gyanánt említettük s ezzel voltaképen befejezhetjük a várnak eddig is csak peres aktákban folyó sivár történetét.

A hátralevő korszak még egyszerűbb. Tulajdonosainak változása, most is a Révayak birtokában lévén, egyszerű genealógia lenne, ezzel itt tehát nem foglalkozunk.

Csendes gazdálkodás közben múltak ezután az évek a vár felett. Ellenség nem bántotta e vidéket, a vár fejlesztésére nem volt tehát szükség, az épületek karbantartására is csak gyakorlati célokból. A Révayak gazdag levéltára nem is

[25] Az idézet nélküli adatok mind a Révay-ltárból valók.

beszél itteni építkezésekről, de mert másfelől tudjuk, hogy az első tulajdonos, Révay Ferenc, kedvét lelte az építkezésekben, helyreállította például Znió várát is, feltehetjük, hogy a szükséges tatarozásokat itt sem mulasztotta el rangjának megfelelő lakás kedvéért s bizonyára dekorum gyanánt ágyúkkal látta el legalább a megújított kaputornyot, mert védőfolyosók nyoma csak itt látszik. Sajnos, továbbterjeszkedő utódai korán hanyagolták el a várat s a düledező falakon levő ócska ágyúk, rendszerint csak lakodalmakon, vagy más ünnepeken szólaltak meg, míg e szokatlan munkában lassan elpusztultak. A vár hadi jelentősége elenyészett. Így például a Thökölimozgalom idején a környék úri népe, főleg az üldözött papság, e rozzant, de még lakható falak között keresett menedéket (1681). Szerencsére a kurucok nem bántották.[26] 1703-ban Rákóczi népe szállotta meg a várat, mikor az itt talált szoboszlai plébánost megölték.[27] A hagyomány szerint ekkor gyujtották fel az öreg várat és elszedték a kapubástya utolsó ágyúit. Az újabb építkezésű alsó vár azonban továbbra is szolgált úri lakásul, bár külső erődítményei már jórészt hiányoztak. 1723-ban a vár már nagyon romladozó állapotban volt, mikor Révay Péter, az épülő stavnyicskai kastély számára, innen hordat követ, miért is Révay Gáspár még mint a vár lakója[28] Garamszentbenedeken ünnepi óvást emel a további rombolás ellen. De a következő évben ő is elhagyja a várat. Azóta csak gazdasági épületként szolgált, felszerelésén, bútorain megosztozott a mosóci és styavnyicskai új kastélyok urasága, míg az elárvult vár lassan bomladozott. Talán még dacolt volna a viharokkal, de 1760-ban villámcsapás következtében, mások szerint gondatlanság okozta tűzben, fedélzetét elvesztvén, rohamosan pusztult tovább.

A vár egykori beosztásáról, mai rom állapotában, csak sejtetve lehet beszélni. Kétségtelen, hogy a belső vár, tehát az öregtorony és a hozzákapcsolt palota a szirtfokon, csekély változtatással még az eredeti XIV. századbeli építkezés. (1. és 2. ábra.) Sajátos módon befejezetlen maradt, mert a szikla szélén tervezett külső körfal alapját észak felé helyenkint kivésték ugyan, de az építést félbenhagyták, tehát a palota éle és északi hosszoldala teljesen fedezetlenül állt, csupán a természetadta védelemre szorítkozott. Ugyancsak félbenmaradt a Blatnica-folyó felőli keleti bástya is, mert csak hevenyészett XVI. századbeli fal rekeszti be. Aránylag teljes és egységes a déli oldal, hol a félbenmaradt bástya foly-

[26] *Magyar Sion:* 1868. évf., 762. lap.
[27] *Katona:* Hist. Crit. XVIII. 370. l.
[28] Protoc. Z. p. 92.

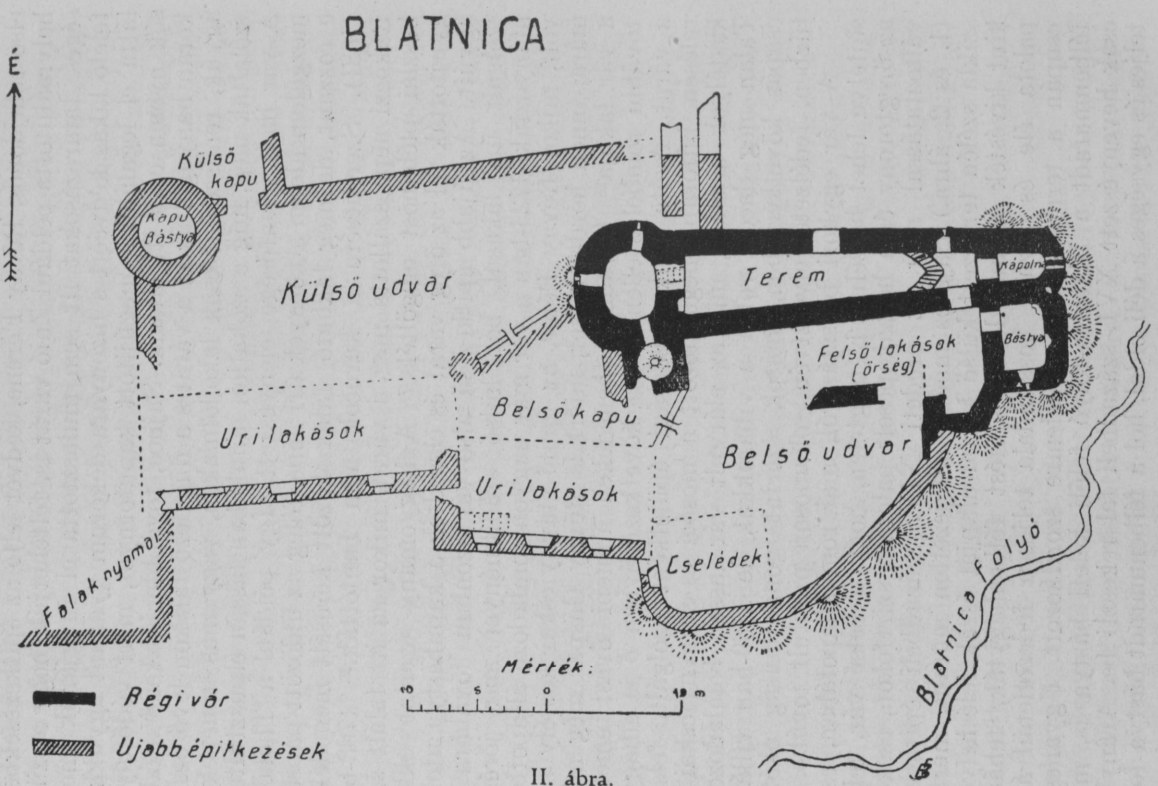

II. ábra.

(Schröder K. felvétele nyomán. A körmöcbányai főreálisk. 1887/8. évi Értesítője. Bp., 1888. 28. l.)

tatása körfal gyanánt még a sziklafalon is folytatódik, de a szomszédos két udvari palotaház fala kifelé megint szabad. A kerek kapubástya (belső átmérője mintegy 8 m.) igen rongált, a hozzákapcsolódó belső körfal és a néhai külső bástya falai leomlottak, ezek anyaga is jórészt eltűnt.

Eddig láttuk a vár körvonalait, tekintsünk már most udvarába is. A régi út felvezet ugyan a kapubástya által fedezett külső kapuba, de itt alig lehet bejutni az első udvarba, inkább balfelől a csonkafal és az udvar felőli nagyon romlott, déli oldalra néző nagy palota romjai mellett férünk be. A lakóházat az udvar felől is a természetes sziklába vésett árok és felvonóhíd védte, kívülről pedig még egy kisebb sarokbástya nyomai is látszanak, de ennek kapcsolódása a kapu felé már ki nem vehető. A lakóház egykori beosztását nehéz megállapítani, de bizonyos, hogy két család számára szolgált, mert az elkülönítés nyomai ma is láthatók. Felismerhető a közfal, a két külön bejárat, kandallók, kürtők nyoma, külső-alsó kőlépcsők, a konyha felőli falépcső és a konyha kiöntő csatornája a külső bástya falában. A palotának udvar felőli hosszhomlokzata javarészt leomlott, belső falain a nyers kövekre vetett vakolat is lehámlott, azért festés nyomai sem maradtak; de hogy ez díszesebb épület lehetett, igazolja az árokban található sok színes és fehér öntött üvegcserép, ólomszalag, az egykori festett üvegablakok emléke. E tágas épület belső déli sarkán a körfalak tágulnak, úgy, hogy az úriház folytatásaképen, ugyancsak hosszirányban, még egy másik elkülönített kisebb lakóház, ennek végén pedig, a bástyafal további kiöblösödésében, a harmadik kisebb épület, nyilván cselédház talált helyet. Innen a várudvar sziklás talaja még meredekebben emelkedik az öreg torony felé.

A két első úriház összeszögelése takarja a belső kaput, ahol ugyancsak sziklába vésett árok felett külön bástyával megerősített felvonóhíd állott a torony alján. A második úriház és a cselédház elé eső belső udvaron a toronyba szűk épületből csigalépcső vezetett, innen pedig, ezzel a lépcsővel átellenben, egy másik lépcső az északi bástyára, mely itt derékszögben megtörve, kiálló fokával kinyúlt a körfalból, folytatólag a toronyhoz csatlakozó újabb tágas udvart hagyván a torony alján, mintegy átjáróképen a sikátorba. A toronyból nyíló lovagterem külső falához símuló bástya itt párhuzamosan fut a fent említett kiugró bástyával. Ezzel lezárul az északi védelmi vonal, mert a rohammentes sziklán épült terem fala különben, mint említettük, szabadon állott.

Ez a kétemeletes boltozatos pincéjű lovagterem ma a várnak legérdekesebb része. Hossza mintegy 15 méter, a torony felőli tágasabb fele 4·8 m széles és fokozatosan szűkül végefelé 2 méter 80 cm-ig. Csúcsíves boltozatának egy része még ép, de a II. emelet már nem járható. Az I. emeleti fedett rész szűk tornácra nyílik, ahonnan kisebb helyiségbe, hagyomány szerint a néhai várkápolnába, jutunk. Az volt-e, nem vitatjuk, mert félkörösen záródó falában kijáró látszik a szabad sziklafokra. E kápolnától jobbra, feltűnően vastagfalú bástyatoronyba vezet a tátongó falrés, de eredetileg ajtaja a kápolna tornáca mellett nyílott. E bástyatorony belső talaja nyers faragatlan szikla, kijárója ugyancsak a sziklafokra vezet, melynek alján a Blatnica-patak folydogál. Ennek a két szabad sziklaerkélynek rendeltetését eltalálni nehéz. Feltehetjük ugyan, hogy a tágasabb második erkély az aggsteinihoz vagy beckóihoz hasonló szabad börtön volt, hol a foglyot, kitéve az időjárás szeszélyeinek, csak a meredek sziklafal őrizte, de a kápolnából nyíló kisebb erkély még erre sem volt alkalmas. Ez talán inkább búvóajtó (poterna) céljaira szolgált. Az öreg torony a terem baloldalára eső hosszas-kerek épület, a természikla alaphoz illeszkedvén, nem szabályos kör, de nem is elipszis. Átmérője 10·5 méter; fala átlag 2 méter vastag, az udvarfelőli belső része még erősebb. Mai magassága átlag 20 méter, helyenkint még több is, kétségtelen tehát, hogy ez volt a legrégibb épület, a további építkezések magva. Alsó részei a harmadik emeletig boltozva voltak, felül még több farekeszes helyiség nyoma látszik, ahol annak idején is csak hágcsón lehetett járni, mert arra már lépcső nem vezetett. A torony keleti oldalán, második emeleti magasságban, a lovagterembe vezető, egykor a falba rejtett szűk csigalépcső nyílása mutatkozik; ez folytatódik az északi fal irányában is. Itt még néhány épboltozatú szoba is van, újabb ajtókkal lezárva. A titkos lépcső állítólag itt halad át és a barlangpincébe vezet, de kijáratát a nép már nem ismeri. A II. számú lakóház külső falán sgraffito-díszítés nyomai maradtak emlékül, hasonlóképen, néhány tenyérnyi sgraffito látszik a torony lépcsőházában is, ahol valamelyik emeletről lehullott csúcsíves ablakpárkány és keret maradékai hirdetik a szebb időket. Egyébként semmi művészi emlék, vagy faragott kő nem maradt az egész épületben. A vár elpusztult a szokott módon: használható vas- és faanyagát elhordta a vidék népe, faragott köveit, a bennük levő ólomforrasztás kedvéért, összetörték; még közönséges termésmészkövét is, „mert száraz", szívesen fejtik a falakból s hordják épületanyagul. Jószerencse, hogy

tégla itt csak elvétve akad, különben a vár még több ilyen látogatót vonzana. Ma a kietlen romhalmazban csak az öreg torony említett szobái maradtak épségben, ahol a vár utolsó érdeklődő ura, báró Révay Ferenc, fegyvereket és a vidéken gyüjtött más régiségeket halmozott össze. Annakidején tett ugyan kísérletet az erőszakos bontás megakadályozására, őrt is rendelt a romok védelmére, de ez sem járt sok eredménnyel. Halála óta a romlás még nagyobb: már az óvár falai is szakadoznak; nem bírják soká.

Ernyey József.

ADALÉKOK GÖRGEY ARTUR ÉLET- ÉS JELLEMRAJZÁHOZ.

(Töredék Szentkirályszabadjai KARSA FERENC 1848/49-i honvéd főhadnagy naplójából)

A véletlen juttatta kezembe Szentkirályszabadjai Karsa Ferenc 1848/49-i honvéd főhadnagynak „A körültem és velem 1848. és 1849. években történt események" címet viselő feljegyzéseit. Ezekből a feljegyzésekből a „Szózat" 1922. évi október 26-i számában, a „Tárcá"-ban, Buda 1849-i elfoglalására vonatkozó epizódok egy részét már sikerült közzétennem; a „Hadtörténelmi Közlemények" 1922. évi folyamában pedig, ugyancsak a „Tárca"-rovatban, a feljegyzések „III. Háborúba megyek" című fejezetéből közöltem azokat a bevezető részleteket, amelyek a Budamér körüli hadi eseményekkel (1848 december hava) kapcsolatosak.

Ezek az apróságok azonban a feljegyzéseknek csupán parányi részét alkotják.

Utalással a „Szózat" tárcájában a napló írójának személyiségére vonatkozó adatokra, Karsa Ferenc életrajzára nézve most csak a következőket kívánom papirra vetni.

Mindenek előtt helyesbítenem kell azt, hogy Karsa Ferenc *mint hadnagy végezte be honvédtiszti pályáját,* mert amint az a Mikár Zsigmond szerkesztette „Honvéd névkönyv stb."-ből[1] kitűnik, Karsa Ferenc a zemplénmegyei honvédegylet tagjainak sorában mint *főhadnagy* szerepel. Életrajzának adatai különben a következők: Anyja Örösi Rátkay Mária, atyja pedig Karsa László gazdálkodó volt. Született 1827 december 24-én az abaújvármegyei Zsujtán. Iskoláit Kassán kezdette, Késmárkon folytatta és Sárospatakon fejezte be. 1842—1848-ig a gróf Buttler-féle ösztöndíjban részesült. A szabadságharcban, augusztus végétől, előbb a 20., majd később az 52. honvéd zászlóaljban szolgált és részt vett: a tarcali, bodrogkeresztúri, tornallyai, kápolnai, egerfarmosi ütközetekben és a III. hadtesttel jelen volt Komárom felszabadításánál és végre Buda bevételénél a fehérvári rondel-

[1] Budapest, 1891, 367. l.

lát megrohanó zászlóaljak között harcolt. Hadnaggyá közvetlenül a nagysarlói csata után nevezték ki. A szabadságharc leverése után egy ideig nevelő, majd ügyvédsegéd és végül 1860-ig anyja birtokán, Magyarizsépen, gazdálkodott. 1860-ban a Sennyey-hitbizomány pénztárnoka lett. 1873-ban Zemplén vármegye szolgálatába lépett és 1881 óta az árvaszék helyettes elnöke volt. Cikkei a „Kertészgazdá"-ban, a „Falusi Gazdá"-ban, a „Zemplén"-ben, a Zemplénmegyei Orvos-Gyógyszerész-Egyesület népszerű előadásainak gyüjteményében és a „Nyelvőr"-ben jelentek meg. Az 1848/49-i évekre vonatkozó feljegyzései kéziratban maradtak hátra, amelyekből eddigelé, tudomásom szerint, vajmi keveset hozott nyilvánosságra a szerző, még pedig két ok miatt: először, mert nem tűrte, hogy kéziratán bárki is változtasson valamit, ami egy-két közleményénél megtörtént, — azután másodszor, és ez talán a nyomósabb ok, mivel feljegyzéseiben olyan adatok is találhatók, amelyeknek nyilvánosságra hozatala eleddig tanácsosnak nem igen mutatkozott!

A napló érdemi tartalmára nézve meg kell ismételnem a „Szózat"-ban is közzéadott abbeli véleményemet, hogy azt a szerző nagy gonddal írta és kétségen kívül elárulta, hogy már 1853/54-ben, amikor saját bevallása szerint feljegyzéseit összefoglalva papirra vetette, nem kis írói készséggel rendelkezett, és hogy szavahihető és nagy értéket képviselő bizonyítékokat halmozott fel az 1848/49. évi szabadságharcunk katonai történetére nézve.

A naplóban természetesen sok szó esik Görgey Arturról is, akinek közvetlen közelében tartózkodott Karsa 1849 május 25-től fogva mint futártiszt. Ezeket a nagybecsű adatokat kívánom most egy csokorba összefogni, hivatkozván id. Görgey Istvánnak „1848 és 1849-ből" című művének előszavában idézett következő soraira:

„A történeti igazságot többnyire két véglet között kell keresni... Kinyomozása hasonlít egy perfolyamathoz, ahol tanukat hallgatnak ki pro és contra, számtalan okiratokat vizsgálnak valódiság és tartalom tekintetéből s aztán mind egybevetik, szembesítik azokat. Csakhogy eltérőleg a polgári pertől, emitt sohasem tűznek zárhatáridőt és nincs itt soha *alaki* pervesztés. Van késedelem sokszor: de soha sincs elkésés. Mindig nyílt marad az út és tér, újabb felmerülő bizonyságok befogadására és számbavételére... míg csak a tényállás a minden kételyt kizáró, sokszor aprólékos, de döntő részletekig nincs megállapítva. A jelenkor legjobb esetben is csak az első bírósági fórum... Esztendők, évtizedek, egy egész emberélet mulván, miután az elrejtőzött vagy eltévedt oklevelek és tanu-

bizonyságok késve is előkerültek: felülvizsgálja a pert, a netalán már ki is mondott ítéletet, az emberiségben élő szent igazságérzet... Nagy későre néha — mondja ki azután a végítéletet, a szeretet és gyűlölet és személyválogatás nélkülit, a történelem komoly múzsája."

— — — — — —

A *tápióbicskei ütközetben* Karsa zászlóalja az elővédet alkotó Dipold-dandárral forró órákat élt át. A zsákutcába szorult zászlóaljat ugyanis a horvátok minden oldalról körülfogva, alaposan meglövöldözték és hogy el nem fogták, csak annak volt köszönhető, hogy Lebégh Dénes kapitány hátrafordulásra vezényelte és szuronyszegezve utat vágott magának az ellenség sorain. „Szomorú visszaemlékezés súlya alatt" írja le Karsa ennek az ütközetnek minden részletét, amelyben a zászlóalj végül is a faluból a csak 400—500 lépésre fekvő nyírfaerdőbe menekült. De csakhamar innen is elűzte őket az osztrák tüzérség és az erdő túlsó szélén gomolyogva továbbhátrálni készültek. Ekkor vágtatott hozzájuk Görgey. — Ne féljetek — mondá —, mindjárt itt lesz Damjanich. Tartsátok magatokat. Hol az őrnagy? — Szétnéztünk — írja Karsa —, hát nincs az őrnagy, nincs az adjután! Brozenbach hadnagy végre megpillantja a már jó távolban lóra kapott és szaladásban levő őrnagyot és ujjával arrafelé mutatva, azt mondja: *amott szalat ni!* — Brozenbach túladunai sváb fiú volt és csak törte a magyart. Görgey az őrnagyhoz vágtatott és odakiáltott néki: *Őrnagy úr, ha zászlóalja öt perc alatt nem lesz rendezve, főbe lövetem!* — Az erélyes szavakra — írja Karsa — soha, se azelőtt, se azután Szász Miska őrnagy még olyan barátságos ember nem volt, mint akkor, amikor kérve-kérte az altiszteket, hogy rendezzék a zászlóaljat.[2]

Ide vág a napló írójának még az a megjegyzése, hogy ez volt az első ütközet, melyben Damjanich és Klapka vezéri képessége kirívólag állt egymással szemben. Éppúgy különböztek a két hadtest zászlóaljai egymástól. És ez természetes, mert a Damjanich katonái meghalhattak, de futniok nem volt szabad! Klapka pedig maga is, még pedig elég jókor, elszaladt. Az igaz, hogy a III. hadtest hadosztályát Tápióbicskénél maga a fővezér vezényelte, de a Damjanich hadverő alakja is ott világított előttünk.[3]

Másnap reggel — írja Karsa — a még mindig a III. hadtest mellett táborozó s az I. hadtesttől elhagyott Dipold-dandár két zászlóalja fölött Görgey és Damjanich szemlét

[2] Lásd a napló 123. l.
[3] U. o., 125. l.

tartottak. Görgey rövid beszédben a tegnapi megpróbáltatásunkról emlékezve, elismerte, hogy csúfságot nem vallottunk, mert a legnagyobb veszedelemben is mind a két zászlóalj együtt maradt, — de azután erősebben odaszólt, *hogy ha a következő csatákat emberül meg nem álljuk, a katonára a legmegalázóbb büntetéssel fog sujtani.* Leverten fogadtuk az intő szót, amelyet igazán meg nem érdemeltünk. Görgey a zászlóaljak csüggedését látva, hirtelen hozzátette: *No de ne féljetek! Nemsokára megtanultok győzni a vitéz III. hadtest katonáitól!* — Ezzel csákójához emelte kezét és elvágtatott azon a kis sárga huszárlovon, amelyiken tegnap a csatában sürgött-forgott...[4]

— — — — — —

A váci csatában a hírneves Földváry Károly alezredes a roham megindulásakor a lengyel légióhoz ugratott és kezébe ragadta ennek a zászlóját. A lengyel zászlótartó azonban gorombán kiragadta a zászlót Földváry kezéből, a legénység pedig megtagadta az engedelmességet, mondván: *mi nem megyünk, menjenek a magyarok!* Földváry ekkor a 9. zászlóalj elébe állott és a roham megindult. Földváry alól kilőtték a lovat, a rohamoszlopok pedig meghőköltek. Földváry újfent lóra kapott és a zászlóaljak ismét előretolakodtak. A vezér alatt ismét felbukott a ló és a zászlóaljak másodszor is visszafordultak. Most már Damjanich is előreküldötte Dessewffy osztályát s a rohamot mindaddig erőszakolni rendelte, amíg nem sikerül. Az egetverő csatakiáltással nagy hevesen előrerontó honvéd zászlóaljak végre kivívták a győzelmet. Utána a rohamramenést megtagadott lengyel zászlóalj úgy mozgolódott, hogy úgy tessék, mintha az egész nap dicsősége csakis őt illetné; a hídon túl a 9. és 3. zászlóaljak elébe tolakodott, hogy ő mehessen be elsőnek a városba. A magyar zászlóaljak erre felfortyantak, Damjanich meg éppen a lengyelek szemtelenségén felháborodva, a 9. és 3. zászlóaljaknak megparancsolta, *hogy azonnal, de mindjárt, tűzzel-vassal egy lábig pusztítsák el azt a bitang népet!* Szerencséjük az volt, hogy épp akkor jelent meg Görgey, mert különben, még az ellenség elmenekülése árán is, Damjanich lelövette volna a lengyeleket; míg most Görgey hátraparancsolta őket.[5]

— — — — — —

A váci csata után Damjanich hevesen kikelt Klapka és Nagy Sándor ellen. Nagy Sándor a szétvert ellenség üldözéséhez, mint akár Tápióbicskénél, oly lanyhán látott hozzá, hogy az háborítás nélkül ért Verőcére; Klapka meg, akibe

[4] U. o., 126. l.
[5] U. o., 128. l.

— mint mondá — nincs mit bízni, mert ha egy honvédje azt mondja, hogy a seggi fáj, hát az egész hadtestnek retirálni kell, — a megkerüléssel elkésett, nincs más mód, el kell csapni mind a kettőt, a lengyel légiót meg meg kell tizedelni! Görgey ellenben azt magyarázta meg, hogy Klapkának kétszer annyi útja volt, mint neki, hát a III. hadtestnek várnia kellett az ütközet megkezdésével; a lengyeleket sem szabad lelövöldözni, hanem menjenek el, ne legyenek többet Damjanichnak szemeszálkája. Ebbe aztán belenyugodott. A lengyeleket másnap elvezette Visoczky Debrecenbe!

Másnap az is kiszívárgott a főhadiszállásról, hogy mikor már Damjanich úgy istenigazában kiharagudta magát, meg aztán Görgey meg is engesztelte, a vezérek vacsorához ültek és „évén, iván, jókedvük is kerekedett". Görgey a nap hősére, a magyar hadsereg Bayardjáért, poharát emelte. Földváry megköszönte szépen a jókívánságot, a meg nem érdemelt kitüntetést, de hát... egyet sóhajta, azután elmondta, hogy kimondhatatlan veszteség érte, mert azt a derék, bátor lovat, amelyiken annyi rohamot vezetett, agyonlőtték (akik azt a lovat ismerték — írja Karsa —, azt mondják, hogy úgy lónak megért 50 vagy 60 forintot; hátulsó lábára sánta, pókos volt), pedig olyan ló nincsen több a világon. — Ne búsulj — mondja rá Görgey —, adok én néked lovat, válassz az enyimek közül. — Azt neki, azt az ebadta cigányának — vág közbe Damjanich —, valamire való ló kéne neki, hogy megint agyonlövesse maga alatt... Furmányos ló való neki, nem angol paripa! — Így osztották — jegyzi meg Karsa — a kamarásságot, a belső titkos tanácsosságot, meg az aranygyapjas rendet, hogy aki adja, az is perdu bruder! Hát ugyan fölér-e valamennyi császár, király, fejedelem, nagymogul, fényes porta, vagy még mit tudom én miféle és mennyi felkent zsarnok, arany, gyémánt érdemkeresztje azzal az elismeréssel, amit Damjanich mondott s amihez a többi vezérek örömkönnytől nedves szemmel intették együttérzésüket és sorba ölelték a lova után búsuló Földváryt... — Hát hallod, hogy ad Görgey más lovat, ne sopánkodj, de gyer ide, ölelj meg, te fertelmes cigány! — mondta volna Damjanich.[6]

— — — — — —

A komáromi első csata leírásánál, az április 26-ára vonatkozó részletek között ezeket írja a napló szerzője:

Másnap egy domboldalon sütkérezett a dandár tisztikara. Hozzánk jött Schultz; nem tudom miért, mi okon, de megint összeháborodott saját tisztjeivel, majd Mesterházy ezredes is odavetődött. Beöthy alezredes szemére vetette, hogy a huszá-

[6] U. o., 130. l.

rok sok bajt okoztak tegnap, mikor a 47. zászlóaljat meggázolták. — Igaz — mondja Mesterházy —, hijába mentünk a tisztek előre, a legénység nem akart követni, a sorok minduntalan megzavarodtak. Görgey méltatlanul gorombáskodott velem; azt kérdé: *Ezredes úr, hát a huszár örökké akar élni!?* — Nem — válaszoltam —, csak amíg lehet! — *No hát akkor atakra, ott az erdő szélén: törik, szakad, szét kell verni azokat a vasasokat!* — Ezután is — mondá Mesterházy — csak tisztjeim és altisztjeim erőlködésének sikerült az ezredet atakra vinni, az igaz, hogy ezzel az atakkal indult meg a jobbszárny győzelme![7]

— — — — — —

Ugyanerről a napról örökíti meg Karsa a következő kedves epizódot.

Az ide-odahullámzó harc hevében Görgey mindenütt ott termett, ahol válságos pillanatok közeledtek, vagy ahol kitartásra kellett buzdítani a honvédeket. Lovaglása közben annak az ütegnek a közelébe is jutott, amelynél Murányi nevezetű huszártizedes volt ágyúfedezetül egy szakasz huszárral. Amint a tizedes a fővezért megpillantotta, odaugratott hozzá és ezt mondta: *Jelentem vitéz tábornok úr, amott gyün egy csapat német, tessék nekem két ágyút meg egy század huszárt adni, igyók visszakergetem azokat a cserepárokat!* — Görgey mosolyogva magához intette a közelben álló huszárszázad kapitányát, megmutatta a jobbszárny bal oldala felé igyekvő ellenséges tömeget, három ágyút a huszárokhoz rendelt és Murányi tervének végrehajtását parancsolta meg. Az ágyúk meglazították az ellenséges tömeget, ami után a huszárok századosuk és Murányi vezetése alatt szétrobbantották az osztrákokat. Görgey ezután Murányit érdemrenddel tüntette ki, a táborkarhoz rendelte s az azutáni harcokban csatáról csatára kísérte a fővezért. Oldalán egy hosszú látcső fityegett, azt, kellett, nem kellett, minduntalan szeméhez illesztette. Hogy azonban — írja Karsa — ezen a látcsövön Murányi látott-e valamit, vagy sem, azt csakis az ő lelke tudhatta! És ha Murányi valakivel szóba állott, első volt, hogy magát bemutatta ilyenténképen: *Én Murányi vagyok, a Generalstäbler!* Egyébként ez a Murányi volt az, aki Tarcalnál a német lovasság őrnagyát elfogta, miután két vasas németet levágott. Szabadságharcoshoz méltó tragikus halállal fejezte be vitézi életét, amennyiben Világosnál lovát főbelőtte, ő maga pedig kardjába dőlt.[8]

— — — — — —

[7] U. o., 143. l.
[8] U. o., 143. l.

Görgey Artúr élet- és jellemrajzához tartozónak vélem a napló szerzőjének Budavára ostromára vonatkozó leírásához függesztett végszavait is, amelyek ekként szólanak:

Nem írok én történetet, csak saját élményeimet jegyeztem fel és ezt is csak azért, hogy olykor-olykor megújulhassanak lelki szemeim előtt annak a nagy korszaknak emlékei, dicsőségteljes eseményei; hogy ha betekintek ebbe a holt betűtömegbe, lássam a Tisza csavargó folyását, lássam a Garam áradását; emelkedjenek fel előttem a halmok, erdők, — Komárom, Budavár bástyái, B.-Keresztúr, T.-Bicske, Vác vértől párolgó utcái, hová a honvéd saját vérével írta föl a magyar név halhatatlanságát, dicsőségét. Zsigárd, Pered, Farkas-rév tájaira, a halálhörgés vérfagyasztó zsivajára most is emelt fővel, büszke önérzettel tekintek vissza és a túlerő már-már leteperte magyar honvédsereg hős elszántsága előtt a csodálat érzése lep meg. Nem ítélkezem én afölött, helyénvaló volt-e Budavár ostroma; nem szólok ahhoz, Kossuth, vagy mint némely bárgyú ember mondja, a Kossuth asszonyainak királyi rezidenciára való vágyása, vagy a Görgey katonai hiúsága ostromoltatta Budavárát, mert hát a három közül úgy se igaz egyik sem; de minek is ítélkezzek én afölött, mikor az én katonai rangom olyan alacsony fokon volt, hogy onnan a torony tetején sütkérező hadászati, avagy politikai szunyogokat meg se láthattam, meg nem is kötötték azt magamforma embernek az orrára; ha tehát valami nagyot akarnék arrogálni, magam válnék magam előtt nevetségessé. De valamit mégis mondok. A Klapka könyvéből azt olvastam, hogy ő vette reá Görgeyt Buda ostromára; mikor aztán Budavár ostromából a maga esze szerint kiokoskodja, hogy Budavár ostroma következtében veszett el a magyar ügy, saját mentségére menten azt is írja, hogy személyesen megnézvén a várat, azt erősebbnek látta, mint aminőnek gondolta, hát megírta volt Görgeynek Debrecenből, hogy Buda alól vonuljon el... No erre meg már minden józan ember csak annyit mondhat: ökörtől ló-tanács! Buda alól visszavonulni?... megérdemli-e, hogy ilyen valamit számba vegyen az ember? — mi?[9]

— — — — — —

1849 május hó 25-én, amikor a Buda ostromát befejezett honvéd seregtestek Buda alól megmozdultak, egy futár Óbudánál utolérte Karsa hadtestét és Karsa őrnagyának egy hivatalos levelet adott át. Az őrnagy a levelet elolvasván,

[9] U. o., 159—160. l.

Karsa kezébe adta és ezt mondotta: Íme a fővezér egy megbízható tisztet kíván magához, — minek és meddigre? — azt nem írja. Benned van bizodalmam, ülj lóra és eredj vissza Budára és ezzel a paranccsal jelentkezz Báyer ezredesnél.

Ezzel Karsa Görgey főhadiszállásához került többedmagával mint futártiszt és így azok közvetlen közelébe jutott, akik szabadságharcunk hátralevő időszakában fontos és vezető szerepet játszottak. Ez kölcsönöz ezutáni feljegyzéseinek igen nagy fontosságot s valóban szerencse, hogy nem hagyta abba élményeinek feljegyzését, mint ahogy azt az első pillanatban gondolta. „Gondolkoztam — írja itt —, hogy ne tegyem-e le a tollat? — ne írjam-e itt, hogy „Finis", mert talán, minthogy a szabadságharc végéig csapatszolgálaton nem voltam, talán nem is kéne többet írnom. De meggondoltam, hogy nemcsak egyszer vettem részt a fővezér kíséretében csatában, és ami ott mint táborkari tisztet ért, kitett akármilyen csapatszolgálattal; de meg a táborkarnál meglesett eseteknek érdekessége arra indítottak, hogy nemcsak a hadsereg sorsát végigkísérjem, de a polgári viszonyoknak a fegyverletétel után való állásáról is elmondjam tapasztalataimat, szóval jegyzeteimet egészen feldolgozzam."

— — — — — —

Én, aki Karsa naplójának minden sorát át- és átfürkésztem, mindvégig gyönyörűséggel olvastam a leírásokat és kritikákat, és abban a véleményben vagyok, hogy hála legyen a Mindenhatónak, hogy azt sugalmazta Karsának, hogy folytassa és be is fejezze azt, mit megkezdett. Igazán bajos eldönteni, hogy naplójának melyik része az értékesebb? Én úgy találom, hogy főként a második rész az, *mely színaranyat érő egyik okmánya hadi történelmünk legnevezetesebb korszakának.*

Karsa a főhadiszálláshoz való bevonulását követő napon már a fővezér előszobájában, gróf Batthyány László 7. huszárezredbeli főhadnaggyal együtt, szolgálatot teljesített és így jelen volt, amikor Erdélyből Görgeynek ajándékul hozták Bethlen Gábor fejedelem remekmívű kardövét és mentére való gombjait. Délután meg Görgey felesége jött meg, akit a vezér hivatalos szobájában fogadott és elszállásoltatott. Az asszony — írja Karsa — a közös asztalnál soha meg nem jelent és egyébként sem szerepelt.[10]

Majd a következőket veti papirra: Tény az, hogy Görgey a költőket, művészeket, tudományos embereket többre becsülte más halandó embereknél; ágyútölteléknek drágállotta őket;

[10] U. o., 160—161. l.

azt vallotta, hogy szolgálják a hazát eszükkel, tehetségükkel, úgyis nem elég bátrak — mondá —, hogy fegyverrel szolgálhassanak! — Meg vagyok győződve, hogy ha Petőfit a sors Görgeyhez veti, éppúgy szemefénye lett volna Görgeynek, tán még inkább, mint Bemnek, *mert Görgeyben a magyar nemzeti ambició erősen uralkodott* és ez az ambició ösztönözte arra, hogy a fegyver alól táborkarához vette Bloch Móricot, Lisznyay Kálmánt, Reményi Edét, pedig hát neki alig volt érkezése arra, hogy akárcsak két nótát is elhallgasson Reményi hegedűjéből.

— — — — — —

Esztergomban történt, hogy Karsa egyik barátja, aki különben is beteges volt, ebéd után a szállásuk kertjében a bortól felhevült állapotában a hűvös esti levegőn meghült, ágynak esett és harmadnapra meghalt. Az esztergomi plébános a kálvinista honvédet nem akarta eltemetni, amiért Görgey szertelen haragra gyulladván, csak az Isten mentette meg a plébánost a főbelövetéstől és még az, hogy a káptalan a maga költségén kerített egy lutheránus papot.

— — — — — —

Egy nap két szálas fiatalember, lerongyolódott osztrák bakaruhában, benyitott abba a szobába, ahol Karsa ügyeleti szolgálatot teljesített. A vallatásnál azt mondották, hogy Bereg határszélén egy csetepatéban a Deutschmeisterek fogságába estek és most Brünnből jönnek sok viszontagság révén, ahol mint hadifoglyokat keményen tartották. Amikor azt kérdezte tőlük Karsa, hogy hogy hívják őket, az egyik nevén szólította, majd megnevezték magukat, az egyik Kökényessy, a másik Fekésházy volt; mind a kettő ungi fiú. Karsa bevezette őket Görgeyhez, aki egy hónapi tiszti fizetésüket utalta ki és zászlóaljukhoz visszaküldötte őket.

— — — — — —

Esztergomba jött el a híre annak, hogy a császári hadak fővezére, Haynau bemutatta első hóhérságát, a lipótvári hősök, B. Mednyánszky László kormánybiztos és Gruber Fülöp őrnagy kivégeztetésével, mert a várőrség tisztjei véleményének ellenére Lipótvár feladásának ellenszegültek. Nagy volt a felháborodás, sokan unszolták Görgeyt, hogy Haynauhoz hasonlóan, néhány osztrák fogoly tisztet lövessen főbe. *Görgey azonban nem hajlott reá!*[11]

— — — — — —

1849 június 17-én Karsát egy parancsirattal a Mocsonokon álló Nagy Sándorhoz küldötték. Útközben a semptei

[11] U. o., 163. l.

ütközetből visszavonuló zászlóaljainkkal és azoknak a 12-fontos négy ágyúnknak a kezelőlegénységével találkozott, amely ágyúkat Sempténél az osztrák Koudelka-zászlóalj ejtett zsákmányul. A tüzérek, hátukon a töltőrúdakkal és a kefekotrókkal, mód nélkül zúgolódtak, hogy a 12-fontos üteget az első csatavonalba a dágványok közé küldték s a hadtest első meghőkölésénél a süppedékes helyről a lovak az ágyúkat nem bírván kivonszolni, négy ágyú odaveszett. 18-án délben Tatán Karsa átadta Görgeynek Nagy Sándor jelentését. A jelentés elolvasása után — írja Karsa — Görgey komor, mogorva lett, majd mintegy magához beszélve, mondá: *Négy ágyú!* ... — Még pedig az 1-ső 12-fontos ütegből — mondám neki. — Görgey — a jelentés olvasásába merülve elfelejtvén, hogy még a hátamögött állok — felrezzen s rámrivalkodik: *Hogy tudja, hogy a 12-fontosakat vette el az ellenség?* — Hát mert magam beszéltem a tűzmesterrel (Butykay József) és láttam tulajdon szemeimmel az ágyú nélkül, töltőrúdakkal, kotróseprükkel hátráló tüzéreket. — *Görgey elhallgatott, arcán az indulat villámai cikáztak! Láttam, hogy szertelen harag dúl lelkében; alig vártam, hogy eleresszen.*[12]

— — — — — —

1849 június 18. Görgey egy paranccsal Klapkához küldötte Karsát. Amikor Komáromnál a Csillagsánc előtt a Dunán átvezető hídhoz ért, kocsijával csak nagynehezen tudott a kocsis felkaptatni a híd mezejére, mert azon a várba élelmi- és egyéb szereket hordó kocsik egész sorát találta. Amint ezek mellett haladt Karsa szekere a hídon, egyszerre csak, a Duna közepe táján, egy ökrösszekér az ő szekerébe beleakasztott úgy, hogy a Karsa szekerét a hídról lelökte s csak a lovak maradtak fenn a hídon. Karsa szekerese és ő maga hirtelen leugrottak a kocsiról és az elősietó emberek már csak a lovakat tudták megmenteni, míg a kocsi a rajta levő poggyásszal együtt elmerült a Duna vizében. A kocsin maradt Karsának kardja, puskája, szűrje és bőröndje, vagyis amikor Klapka szárnysegédjénél, Szilányinál jelentkezett, ez pokrócgorombán ráförmedt, hogy miféle ember az úr, hogy annyit sem tud, hogy feljebbvalója előtt szolgálatban kard nélkül jelenik meg! Erre azután következett, hogy így s úgy, hogy úgy és így stb. ékes versezet. Piszkolódásai, fenyegetései között szóhoz se fértem — írja Karsa —, álltam, mint a pecek; az igaz, hogy a méltatlankodás közben olykor-olykor erőt vett rajtam az úr színeváltozása, de azért, habár alig bírtam hallgatva tűrni az épületes oktatást, legyűrtem az indulatot, hisz

[12] U. o., 164—165. l.

majd csak szóhoz juthatok valaha én is. Szerencsémre, a lármát hallva, benyitott Klapka tábornok, akihez fordulva, megint ilyeténképen fakadt ki Szilányi: *Mégis szörnyüség, hogy ezek a Görgey emberei (sic!) még annyi köteles tiszteletet sem mutatnak, hogy főhadiszállásunkon annak rendje és módja szerint jelennének meg;* majd rám mutatván mondá: *ez is úgy állít be, mint valami bótoslegény, átadja a levelet s mondja, hogy Görgeytől jön!* — Ez az osztrák katonára való kifakadás — meghallgatás nélkül — tudtomra adta, hogy a Klapka környezete gyűlölte Görgeyt és szívesen látta, sőt igyekezett is Görgey és Klapka között visszavonást teremteni. Görgey környezetében ez nem volt, de nem is lehetett, mert Görgey mindenkor a saját esze után cselekedett és beszélt.

Délután, amikor Görgey egész táborkarával megérkezett, Karsa jelentkezett nála és elmondotta a történteket, azt is, hogy Szilányi miért hordotta le méltatlanul. — Szilányi helyesen cselekedett — mondá Görgey —, miért nem kért valakitől kardot, — most pedig legyen készen, Frank őrnagy majd adat önnek lovat![13]

— — — — — —

A peredi csata első napján történt, hogy amikor Görgey egész táborkarával a balszárnyról Pered felé lovagolt, valamelyik német ütegnek igen szúrta a szemét a nagy csoport tiszt a csatavonal előtt és elkezdett reá tüzelni. Lisznyay, aki mint futártiszt tartozott a táborkarhoz és aki, amiként Karsa írja, „szavas" ember volt, meg nem állhatta szó nélkül a sok golyó sivítását s odakiáltott: *Tábornok úr, ugrassa a lovát jobbra, mert istenuccse leüti a golyó!* — Görgey visszanézett s csak annyit mondott Lisznyaynak: *Aki fél, haza mehet!* — Az áll még errenézve a naplóban, hogy Lisznyay se szólt többet ezen a napon.

Ugyanebben a csatában Görgey mindenütt ott volt, ahol a csata hevében buzdításra volt szükség. Amikor a jobbszárnyon Asbóth három zászlóaljjal megindította a rohamot, a szuronyozni indult zászlóalj ketteje az ágyúk tüzelése elől meghőkölt s már-már rendetlen futásnak eredt, a harmadik, a 66. zászlóalj is úgy látszott, szívesen követte volna a másik kettő példáját. A megbomlott zászlóaljakat saját tisztjeik képtelenek voltak rendezni és így mindjobban bonyolódtak és a gabonába lapultak. Ezt látva Görgey, hozzájuk vágtatott és minthogy meggyőződött, hogy most már csak a „Contrabass" segíthet — a kartács meg a kardlap —, harsány hangon

[13] U. o., 165—166. l.

odakiáltott kíséretének: *Tiszt urak! le a lóról, rendezzék ezt a zászlóaljat rohamra, tíz perc alatt Perednek kezünkben kell lennie! Huszárok, kerítsétek be azt a másik két zászlóaljat; aki nem sorakozik, tiszt vagy akárki más, vágjátok le, vagy lőjjétek főbe! Ütegparancsnok úr, kartácsokat az ágyúkba, amelyik zászlóalj meghátrál, lövessen közéjük míg csak egy is áll a lábán!*

Körülkapták tehát a 66. zászlóaljat, a Görgeyt kísérő huszárok pedig kardlappal, pisztolylövésekkel összeterelték a magasszárú gabonából a honvédeket, akik azután nagynehezen mégis csak sorakoztak. És mi történt ekkor, amikor már elhangzott a „Szuronyt szegezz, indulj!" harsány szava? Asbóth odarobban s az égbekiáltó fáradsággal rendbeszedett zászlóaljaknak a visszahúzódást rendeli el. Nohát — írja Karsa —, sohasem láttam, de olyannak képzelem a tigris ugrását, amikor zsákmányára veti magát, mint ahogy a Görgey lova, persze két oldalában fészkelt a sarkantyú taréja, Asbóthhoz ugrott és a szó teljes értelmében ordítja a fővezér: *Előre!* — Azután szikrázó szemmel végignéz Asbóthon és az indulattól remegő hangon mondja neki: *Ezredes úr, hát úgy csinálják a katona önérzetét!? — hogy amit dicsőséggel kéne végeznie, attól eltiltják és azzal biztatják, hogy majd elvégzi a vitéz III. hadtest, ti meg maradjatok gyáváknak?* — Az újabbi fenyegetés használt, mert a 66. zászlóalj megemberelte magát s növekedő sebességgel az első futamban Pered házait elfoglalta, a másik két zászlóalj ugyancsak vérszemet kapva, egy pillanat alatt az előbbeni nyomában volt, ami után egy félóra sem tellett el és Pered a honvédek kezében volt.

Így változtatta a vezér erős akarata a visszavonulást győzelemmé![14]

— — — — — —

Június 22. Görgey Tatára küldötte Karsát azzal, hogy jelentkezzék Bayer ezredesnél. Amikor megérkezése után a tisztek az előző napok eseményei iránt érdeklődtek, Karsa azt találta mondani, *hogy a muszkákkal igen meggyűlt a bajuk!* Lett erre nagy szájtátás — írja naplójában —, mert a muszka inváziót még akkor titkolták és azt híresztelték, hogy a magyarok rémisztgetésére a Hurbán tótjait öltöztette fel Ferenc József muszka ruhába; az hát nem igazi muszka ármádia. Bayernek meg, aki tudta, hogy az invázió megvan, első dolga volt, amikor Görgey beérkezett, elmondani azt, hogy Karsa mit mondott. Görgey legott magához hivatta Karsát, *kegyet-*

[14] U. o., 167—168. l.

lenül lepiszkolta és szentül ígérte, hogy ha még egyszer — mint egy vénasszonynak — eljár a szája, főbe löveti![15]

— — — — — —

Ószőny alatt, 1849 július 2-án, amikor Görgey meghagyta Pöltenbergnek, hogy most már a gyalogság és a III. hadtest támogatásaképen négy ezred huszárral Mócsa ellen újítsa meg a támadást, Pöltenberg a felfejlődő huszárokat nem vezethette rohamra, mert az ágyútűz előbb meghajlította, majd megbontotta azok sorát, amire a huszárság egy része vissza is fordult. Ekkor Görgey kíséretével együtt vágtatva a tétovázó huszárok elé rohant és az egyúgolyók között ingadozókat megállítva, hozzájuk kiáltott: *Fiúk, hát nem gyüttök a vörös hacuka után atakba!?* — A huszárok „Éljen Görgey!" kiáltással nekirugtattak. Egy dombon vágtattunk át — írja Karsa —, előttünk a szaladó vasasok; néhány huszár kivált a sorból s a vasasok után iramodik. Ismét egy dombnak felfelé tart a lovaglás, fejünk felett pattognak a gránátok, Görgey megáll, hogy bevárja a tömeget. A domb tetejéről meglátjuk az előttünk álló roppant tömeg lovasságot. A trombiták megharsannak s a két tenger összecsap... A következő pillanatban a huszárok összegomolyognak, — megfordulnak. De Görgey és Pöltenberg újra összeszedi a huszárokat, élére állnak a rohamnak, a fővezér másodszor is bevág az ellenség tömegébe; ott dulakodnak mellette derék huszártisztjei. Pár percig zajlik a kardviadal, ropognak a dzsidák, a huszárok újfent meghőkölnek, de az ellenség visszarohanó huszárjainkat nem üldözi, mert ott termett Psotta ezredes a tartalék tüzérséggel és megállítja őket; a többit... elvégzik a honvédszuronyok.

— — — — — —

Sajnos, hogy a napló szerzője nem tisztázza azt a kényes kérdést, hogy miként esett sebbe Görgey? Erre nézve csak ennyi áll a naplóban: Míg a huszárezredeket rendezik, észrevesszük, hogy a fővezér megsebesült. Úgy, ahogy, bekötözték. A tarkóján tátongó sebet hihetőleg akkor kaphatta, mikor a menekülő lovasság űzésére a Ferdinánd-huszárok közül egynéhány előre száguldott s közvetlen Görgey közelében rohant el; egy ezek közül akarva, nem akarva, az ő lelke tudja, sebesíthette meg.

Míg Görgey sebének bekötözésével foglalkoztak, Psotta az ellenséges lovastömeg falankszát megbontotta, a huszárok egy része az ellenséges ütegeket futásra kényszerítette, a honvédszuronyok elől pedig az osztrák gyalogság visszahúzódott.

[15] U. o., 170. l.

Ezeket látva Görgey, szaggató fájdalma közepette így kiáltott fel: *Lóra, miénk a nap győzelme!*

Eddig tartott Görgey testi és lelki ereje. A csata végeztével a test fájdalma meggyőzte a szellem akaratát; a fájdalom és vérvesztés okozta kimerültségben lehanyatlott lováról. Egy törzsorvos bekötötte sebét, szekérre tették és bevitték Komáromba. Már az úton egy gondolat bántotta, — *nem volt-e öccse a megkartácsozottak között?* Úgy rémlett előtte, hogy megismerte lovát a zagyva tömegben és az a ló a kartácslövésekkor összerogyott. Mihelyt Komáromba értünk, azt kívánta Görgey, hogy nézzenek szét, nem-e fekszik valahol sebesülten István öccse. Mikor Karsa a kórházakból visszatért, már nem bocsátották be Görgeyhez.[16]

— — — — — —

Görgeynek a fővezérségtől való elmozdítása folytán bekövetkezett hangulatra nézve, a következőket találjuk a naplóban:

Másnap napiparancsból megtudta a hadsereg, hogy az összes magyar hadak fővezére Mészáros Lázár, adlátusa meg Dembinszky ... Az meg már csak kiszívárgott, hogy az egyes hadtestparancsnokoknak pedig (a Görgey mellőzésével) meghagyta a kormány, hogy hadtesteiket Pestre vezessék, Klapka meg 20.000 emberrel a várba zárkózzék. Július 2-án azért harcolt Görgey, hogy Budára mehessen; el is tisztította az ószőnyi utat Klapka, most tehát Klapkának, mint rangban Görgey után első tábornoknak kell vala a megtisztított úton a hadsereget Budára vezetnie. Ámde az I. hadtest, Nagy Sándornak a kormányzó és a fővezér egymásnak ellentmondó rendelkezéseik között tanusított tétovázó viselkedése miatt, még nem volt Komáromban; ehhez járult a kormányzónak az a rendelkezése, hogy az eleddig még fővezér Görgeyt, meg a helyébe lépett Klapkát is, csak úgy miniszteri ellenjegyzés nélkül félretolta: még a kormányzó feltétlen híveit, Klapkát és Nagy Sándort is felháborították — legalább úgy nyilatkoztak —, úgy, hogy Klapka a Kossuth rendelkezésével szemben, a további teendők megbeszélésére, haditanács tartását látta jónak. A haditanács pedig határozott akképen, hogy a Görgey elmozdítása a fővezérségtől, habár az a végrehajtóhatalom joga, de miniszteri ellenjegyzés nélkül hatálytalan, a haza és hadsereg sorsát veszélyezteti, annál inkább, mert a legkétségbeejtőbb helyzetben a hadsereg vezetését két olyan hadvezérre bízták, akikhez se a hadsereg bizodalma, se a nemzet reménye nem csatlakozhat és akiknek eddigi viselkedésük-

[16] U. o., 174—175. l.

höz csak a vesztett csaták emléke fűződik. Klapka és Nagy Sándor készségesen vállalkoztak bajtársaik aggodalmainak szószólójául.

A hadsereg sorsa fölötti bizonytalanság, a Mészáros—Dembinszky fővezérségétől való undorodás, izgatottságban tartotta nemcsak a hadsereget, de a Komáromba özönlött menekülőket is. Minthogy a fővezér tényleg Klapka volt, az ő táborkara végezte a szolgálatot, mi meg azt vártuk, hogy mikor küldenek vissza zászlóaljainkhoz vagy az ezredekhez; hát hol a Dunaparton leselkedtünk a tábori hírek után, hol a régi vár bástyáiról látcsövön kukucskáltunk az ellenség felé. Egyik a csüggedés sötét színében, másik elkeseredetten festé a haza és hadsereg jövőjét; de voltak olyanok is, akik bíztak a nemzet elszántságából kipattanható, akármilyen vészt legyőzni képes erejében és kitartásában. Ezekhez tartoztam jómagam is. Balga hit! A nemzet nagyobb része igen vágyott már a békére, únta a háborút. A katonának való mind a táborban volt, aki még most is otthon maradt, az kötéllel se volt megfogható. Egykor egy vészmadárnak azt mondottam: *a katona ne aggódjon a jövendő fölött, ne féljen attól, hogy kötelességének teljesítése közben meg is halhat. A katona csak eszköze egy eszme, egy cél megvalósításának. Meghal? a másik helyébe lép és amíg van, aki helyére léphet, az ügy el nem veszett; ha pedig a vesztett csata után életben marad és ismét elérkezik az idő, mikor megint helyt kell állania: gondoljon arra, hogy a kudarcot kiköszörülhesse.* Én — mondám — szerencsés természetemnél fogva, lélekjelenlétemet még soha el nem vesztettem, mindenkoron, mikor legcsúfosabban szaladtunk is, reménykedtem, hogy visszaadjuk a kölcsönt. — A meggyőződés hangján mondott szavaim hallgatásra kényszeríték csüggedő bajtársaimat. De nem egészen volt igazam, mert még akkor nem tudtam, nem tapasztaltam azt: milyen szorongó érzés az, mikor tehetetlen nézője az ember bajtársai veszedelmének; mikor a csatában zúgott körültem a halál lehellete, mikor küzködve, az ellenség szuronyainak hegye elől hátráltam, nem éreztem én azt a tehetetlenség szülte gyötrő fájdalmat, amit éreztem akkor, mikor az I. hadtesttel megerősödött magyar hadsereget Haynau az erősség várágyúinak védelme alá szorította.

Egy nap az a hír terjedt el, hogy Görgey a kormánnyal végkép szakított, hogy a kormánybiztost, Ludvigot, elfogatta; a kósza hírre a főhadiszállásra mentünk, ott szépen kinevettek és azt mondották, hogy Ludvig Jánost Kossuth mozdította el s helyette Bónis Samut küldte Görgeyhez. De mondták azt is, hogy a hadtest-, hadosztály- és dandárvezérek haditanácsra

gyülekeznek, ott lesz Bayer is. A hatodiki haditanácsban hát elhatározták az I., II., III., VII. és VIII. hadtestekkel Klapka támadást indít a császáriak ellen, kedvező szerencse esetén az I., II. és VII. hadtestet és a Görgey Ármin cirkáló osztagát levezeti Budára; Görgey táborkara is készen az útra várakozott.

7-én hajnalban az I. hadtesthez mentem, hogy bajtársaimat felkeressem és hogy az őrnagyot ígéretének beváltására kérjem, mert a két táborkar közt dúló viszálykodás miatt kétszeresen vágyódtam a zászlóaljhoz. Még mielőtt az 52. zászlóaljra ráakadtam volna, a dobok megperdültek s az I. hadtest útra kerekedék, de nem a monostori vagy Csillagsánc melletti híd felé, de a Vág hídjának, a szentpéteri országútra. Tünődtem, hová mehetnek ezek? — Közöltem ezt többi tiszttársaimmal, azok osztán izgatottan a főhadiszállásra mentek. Bayer nem volt ott, vele Rochlitz is elpárolgott (a patkányok kezdik vala elhagyni a sülyedő hajót), Franknak, Héyának az orruk vére folyt, az Apáthy-fiúk szeretnének átvádolni, szóval a bomlás, a fejetlenség jele mindenfelé. A hadtest-, osztály- és dandárparancsnokok ki- és bejárnak, felháborodott kedélyállapotuk heves kifakadásokban nyilatkozik; Leiningent, a hideg angolt, elfogta a méreg; *és mindez a fejetlenség, ez az ingerültség azért vett erőt az embereken, mert Görgey a fővezérségről lemondott,* azért, mert Klapka ígéretét megszegve, a haditanács elhatározása ellenére, ütközet nélkül — tehát futással akarta a sereget leküldeni Pestre a Nagy Sándor vezetése alatt. Ezért indult el Nagy Sándor a kormányzó titkos utasítása folytán Szentpéternek, de se Leiningen, se Pöltenberg, a július 6-i haditanács határozatához ragaszkodván, Nagy Sándort követni nem akarták. Estve a II., III. és VII. hadtestek tisztikara Görgeyt fáklyák mellett tartott nagy katonai takarodóval tisztelte meg. A katonai dísztakarodó után szállásainkra távoztunk; álmatlanul tölténk el az egész éjszakát, töprenkedve afölött, ugyan ki lehetne hát a fővezér Görgey helyett? — mi sors vár a hadseregre Klapka, vagy éppen Nagy Sándor vezérsége alatt? (Mintha bizony tőlünk kérdezték volna: ki legyen a fővezér?)

Ma már lelohadt a kedélyek izgatottsága. Görgey visszavette a vezéri botot, Klapka visszarendelte az I. hadtestet; tehát verekedni fogunk... A táborkar csomagolt s minden percben indulásra készen volt.[17]

— — — — — —

[17] U. o., 175—177. l.

Rimaszombatból jegyzi fel a napló írója, hogy éjjel volt, amikor a főhadiszálláson, éjfél előtt 11 órakor, egy I. hadtestbeli honvédtiszt két muszka tisztet vezetett be Görgeyhez, aki a szobában a kereveten feküdt. Nagyot néztünk — írja Karsa —, foglyok ezek, vagy mi? De hát kard van az oldalukon. Illedelmesen köszöntek és a fővezér után kérdezősködtek. Görgey menten behivatá őket, — mi pedig a nyitva hagyott ajtónál, hogy úgy mondjam: csupa szem és fül voltunk; az irnokok még a tollat is letették, úgy hallgattak. Én, aki nem az első sorban állottam, keveset hallhattam a német nyelven folyt beszélgetésből, de annyit megértettem, hogy „Waffenstillstand", meg „Waffenstreckung"; akik közelebb álltak, úgy beszélték, hogy az volt a muszka projektum, hogy amíg Paskievits az egyezséget alá nem írja, kössenek 48 órai fegyverszünetet. A cár kegyelmét, meg az osztrák császárnál a közbenjárást bőségesen ígérgették. Görgey meg azt mondta, hogy nem lévén Paskievitstől megbízásuk, hát nem beszélhet velük; válaszát majd átküldi az ő táborukba.[18]

— — — — — —

A honvéd seregtestek visszavonulása közben való bomlásnak és fegyelmetlenségnek felette szomorú jele az volt ebben az időben, hogy a tisztek egy része tömegesen hagyta el csapatát. Ezeknek mintegy nyolcvan főre becsült része Szerencsen verődött össze, ahol őket körülfogva, előbb igazoltatták, majd pedig haditörvényszék elé állították. A haditörvényszék, kettő kivételével, valamennyinek csapatától való távollétét igazoltnak minősítette. A nem igazoltak elseje Hősfi 26. zászlóaljbeli százados volt, a másik egy császár huszárezredbeli százados. A haditörvényszék mind a kettőt halálra ítélte. Az ítéletet másnap, július 27-én kellett végrehajtani. Az eset folytatásaként Karsa ezeket írja naplójában: Éjfélre járt az idő, lefekvéshez cihelődtünk, mikor az ajtón egy portól és izzadságtól ellepett honvédtiszt lép be s kérdi, beszélhetne-e még ma Görgeyvel? Bizony már ma nem igen! Hát akkor adjatok valamit ennem és innom, mert ma egész nap nem ettem, Korponaytól jövök Tiszafüredről. Evésközben kérdezősködtünk: hát hogy van arrafelé a világ? — Feleli rá, hogy csak annyit tud, hogy arrafelé tengersok a muszka. Poroszlón, meg azonfelül, a Tisza partján tanyáznak, úgy hiszi: hogy ha ma még nem is, de bizonyára nem sok idő mulva Korponay elretirál Füredről; úgy hallotta, hogy Tokajba szándékozik. Ezután kérdi: *nem ismerünk-e egy Hősfi nevű századost? a 26. zászlóaljban szolgál, az az ő*

[18] U. o., 182—183. l.

testvérbátyja; ha már itt van, szeretné meglátogatni! Elnémultunk! Szegény fiú, szegény testvér! Hát látnod kell testvérbátyád halálát? Végre, már nem tudom ki volt, megkeményítette szívét és megmondta mi sors vár testvérjére. Megdöbbentő volt az a hatás, ami azon a fiatalemberen mutatkozott az elbeszélésre. Felugrott és rimánkodott, hogy vezessék Görgeyhez, majd erejehagyottan roskadt a székre. Sírt, átkozódott, szóval a kétségbeesés lehangoltsága, majd az elkeseredés dühössége váltakozva vett rajta erőt. Ígéretekkel, biztatásokkal, hogy hajnalkor kérni fogjuk a fővezért: adjon kegyelmet, nagynehezen csillapodott a fiú s lefeküdt. Alig pitymallott, elmentek Remellayhoz, aki megengedte, hogy a siralomházban testvérbátyját meglátogathassa. Félórai beszélgetés után letéptük a két testvért egymás kebeléről, biztattuk őket, hogy valamennyien Görgeyhez megyünk kegyelmet kérni. Reggel 5 órakor bebocsátották Hősfi Károlyt a fővezérhez. Átadta Korponay levelét, azután zokogva kért bátyja részére kegyelmet. Görgey egy pár percig némán, háborgó lélekkel nézte a fiatal tisztet, azután halk hangon szólt: *Testvérje ön Hősfi századosnak?* — Megint hallgatott. — *Sajnálom önt, fiatalember, értem, sőt érzem fájdalmát, de a hadsereg fegyelmének érdekében nem adhatok önnek vigasztaló feleletet.* — Hősfi kitántorgott, egy asztalra borulva kisírta magát, majd valamennyiünkkel kezet fogott s szó nélkül eltávozott. Görgey rövidre ezután elutazott, hét és nyolc óra között pedig a vár mögött két tisztet a huszárok főbelőttek![19]

— — — — — —

Nagyváradra is jött egy fiatal, igen szép orosz tiszt aranytól ragyogó skarlátvörös dolmányban, egész díszbe öltözötten. Mint Rimaszombaton, itt is nyílt ajtók mellett az összes táborkari tisztek előtt, fogadta Görgey. Megköszönte a fővezérnek, hogy a fogoly tisztekkel a magyarok olyan jól bánnak. Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér miniszterek a muszka tiszt eltávozása után is a fővezérnél maradtak s késő éjszakáig tanakodtak, aminek az eredményeként Pöltenberg tábornok csakugyan elment a muszka táborba parlamentérnek.

Augusztus 6-án Nagyváradról Gyapjúra mentünk — írja a napló szerzője. — A hadseregnek nincs mit ennie. Az élelmező tisztet Görgey kérdőre fogta, amire az csak immel-ámmal felelt és az élelem beszerzésére nem volt hajlandó. Görgey elfogatta, pénzét elkoboztatta és ezen az oláhoktól ökröket és

[19] U. o., 188—189. l.

teheneket vásároltatott, a főintendánst pedig a táborból kivezettette.[20]

A naplónak tizenegyedik és „A vég" című fejezete a világosi fegyverletétel körüli eseményeknek csupán parányi kis részét örökíti meg, majd arról számol be, hogy Karsa és társai, valamint a hozzájuk csatlakozott maroknyi kis csapat, a fegyverletétel megtagadása után, miként bujdosott ezer és ezer veszéllyel küzdve egészen Abauj vármegyéig, még pedig azzal a szándékkal, hogy Klapkának Komáromban harcoló csapataihoz csatlakoznak avégből, hogy folytassák a szabadságharcot. Ennek a fejezetnek csupán az elején találtam Görgeyt érintő feljegyzéseket. Az igaz — írja Karsa —, hogy mindannyian álmosak voltunk, de mégis az események rohamos fejlődése erősebb volt, semmint nyugodni hagyta volna hánykodó lelkeinket. Megint csak az irodában gyűltünk össze; tanakodtunk: mitévők legyünk? Miért kell a fegyvert letennünk?... Hát annyi megnyert csata után nem volna-e dicsőségesebb, ha elszántan nekirohannánk annak a tengernyi ellenségnek és ha elnyelne is bennünket, bizonyára az ellenség vérébe fúlnánk bele. Tusakodásunk közben belép Görgey Armin s a fővezér nevében körülbelül a következőket mondá: *Nagy megpróbáltatásnak nézünk elébe; a hadsereg szerepe megszünt, most már a polgári kötelesség kezdődik. A hiábavaló vérontás a hazának semmit sem használhat, de az a cél, hogy a jövőnek minél több lelkes hazafi mentessék meg. A hadsereg becsületének megmentése tekintetéből pedig elkerülhetetlen, hogy az ellenség ne mondhassa: hogy a nemzet utolsó nagy serege demoralizálva van, tehát férfiasan tűrnünk kell, amit a sors nehéz keze reánk mért; a fővezér megvárja önöktől, hogy az utolsó percig helyükön maradnak és ezt kötelességszerűleg betöltik.* — Mogorva hallgatás következett, se ígéret, se tagadás.

Ezután Karsa, Hatos István és Katona Pál parancsőrtiszt társaival, a világosi vár romjai közé húzódott, ahol meghányvavetve a körülményeket, esküvel megfogadták egymásnak, hogy nem teszik le a fegyvert, hanem valamelyik még harcoló csoportunkhoz, ha kell, Klapkához Komáromba menekülnek, hogy azok egyikével folytassák a szabadságharcot. Majd visszatérve a vár romjai közül, még a következőket írja a napló szerzője: Lehorgasztott fővel, nyomott kedélyben, szó nélkül késő estig ültünk a főhadiszálláson, társaink beszélgetésébe nem elegyedtünk. Be kínos órák voltak azok! Hogy feltűnést ne keltsünk, Hatos és Katona kisvártatva egymásután távoztak, én még ott maradtam, hogy ha kell, 10—11 óráig a főhadiszálláson

[20] U. o., 194. l.

időzzem. Elmult már tíz óra is, kínos izgatottság kezdett erőt venni rajtam. Ekkor belép egy huszáraltiszt és jelenti, hogy a muszka parlamentér megérkezett. Görgey Árminnal sietve mentünk a kastélyba. A veranda előtt állottunk meg. Bent voltak a tábornokok, a hadosztály- és dandárvezérek; Görgey Ármin is, mint táborkari főnök, bement. A nyitott ablakokon és ajtón kihallatszott a beszéd és a szobában uralkodó mély csend, csak Pöltenberg és a muszka tábornok beszéltek franciául, amit én nem értettem meg. Rövid ideig tartott a feleselés; kijött Görgey s mondá: Gyerünk uraim... *elvégeztetett*... Az irodában, fejét tenyerére támasztva, merőn maga elébe nézve ült egy darabig Görgey alezredes... — *Mi történik hát velünk, alezredes úr?* — kérdém. — *Hát... hát... Unbedingte Unterwerfung*... felelé... Néma csend; hiszen már csaknem bizonyossággal tudtuk, hogy a hadsereg a fegyvert le fogja tenni, de az „Unbedingte Unterwerfung" (szégyenlem magyarul kiírni) mégis mindnyájunkra kínosan hatott; hát még azokra, akik békefeltételeket, egyezséget, sőt még kedvezményt is vártak a muszkától. Nekünk hármunknak mindegy volt, akármit ígért volna is Rüdiger vagy Paskievits, az már a mi elhatározásunkon nem változtat, mert felfogásunk szerint a szégyenteljes fegyverletételnek részesei sehogy se akartunk lenni. Erős akaratunk, hogy azokhoz megyünk, akik még hajlandók hazánk szent ügyéért harcolni, meg nem ingott és hitünk és meggyőződésünk a jobb jövőben erősen lobogott szíveinkben. Vannak még férfiak, kiknek kezéből a kard még ki nem hullott; legyünk hát ha kell azok mellett az igaz férfiak mellett: *az ügynek vértanúi*... Mikor láttam, hogy senki se akar szólni, odaléptem az alezredeshez és mondám: *Alezredes úr! Fájó szívvel válok meg bajtársaimtól, akikkel annyi veszedelmet, bánatot és örömet éltem át; de ha az Unbedingte Unterwerfung már elvégeztetett: akkor többé senki Istenfiának nem inspekcióskodok, hanem elmegyek oda, ahol még emberek vannak és akik meg nem adják magukat. — Ne tegye azt* — szól szomorú hangon Görgey Ármin. — *Az országban még szerteszéllyel álló hadcsapatok vezéreihez már elment a tudósítás, hogy a fősereg leteszi a fegyvert; széles ez országban nem akad már hadseregre, osztán az egész tábor körülvéve, akár a mieink, akár a muszkák kezébe esik, mint szökevényt főbelövik! — Ám legyen* — válaszolám —, *az is becsületesebb vég, mint a hadifogság és nem olyan szégyenletes, mint a megadás!* — sarkonfordultam s otthagytam a főhadiszállást.[21]

[21] U. o., 196—198. l.

A naplónak befejező szakaszai előtt, a 226—228. oldalakon, Görgeyt utoljára érintőleg, a következők olvashatók:

„Már az 1849/50. tél folyamán, a jövő-menő honvédtisztek révén, a Kossuth „Viddini levelé"-nek tartalmával is megismerkedtünk, mely eddig nem is sejtett, nem is képzelt vádat: „Görgey áruló", mint égő üszköt dobta be a nemzet lobbanó s hiszékeny lelkébe. „Áruló!" — nagy szó, nagy vád! De abban a levélben Kossuth kormányzóságának igazelmű munkásságát nem igazolta, a nemzet lelkébe pedig egy fájón szúró tövisket döfött. Bűnbakot csinált, hogy maga tisztának és csalhatatlannak tünjék fel. A „Viddini levél" hatása alatt kettészakadt a honvéd hadsereg összefűző kapcsa. Ellenséges táborként állottak szemben azok a volt honvédek, akik soha és sehol nem bizonyított vitéz voltukra hivatkozással Görgey árulása nélkül a muszka meg az osztrák sereget kiverték volna, — azokkal, akik nem akarták elhinni még Kossuthnak sem, hogy Görgey azt az ügyet, melyet fegyverrel szolgált, elárulhatta volna. Mert tudni való, hogy leginkább azok szájaskodtak Görgey áruló volta mellett, akik azokban a csapatokban élvezték a dupla lénung kedvezményét, amelyek távol a háború színterétől, egyik-másik tájékon lebzseltek, mint a Kazinczy hadteste, meg azok a szétugrasztott csapatok tisztjei, akik Szőregnél és Temesvárnál a katonai önérzet hiányában engedték a sereget szétveretni, és végre, akik az egész hadjárat alatt a kormány melegénél sütkéreztek.

Összevetve azután a Szilágyi Virgil könyvében ismertetett okiratokat a „Viddini levél"-lel, elkeseredett vitatkozások eredtek a menekült honvédtisztek között. Ha meg nem győzhették egymást, természetes, hogy a mindkét részről való elhidegülés olyan hézagot teremtett a honvéd és honvéd között, amit áthidalni nem lehet, s úgy hiszem, hogy ez a „Viddini levél" átka, még a jövő nemzedék hazafias érzületének fejlesztésében is akadályul fog szolgálni. És ez nagy átka a „Viddini levél"-nek.

De hát kellett-e ahhoz árulás, hogy a papiroson 80—90.000 emberből állott magyar hadsereget a 160.000 muszka, 70.000 osztrák hadsereg, támogatva a nemzetiségek vérszomjas bandáitól, súlyával összenyomja? — kellett-e akkor árulás, mikor áprilistól szakadatlanul csatázó feldunai hadsereg veszteségeit a kormányzó egy szál, nem sok, annyi ujoncal sem akarja pótolni? s a seregnek puskaport, golyót a szükség pillanatában nem küld... Bizonyára nem; és ha csakugyan volt áruló, — áruló volt szemben a hadsereggel elsősorban a kormányzó, aki olyan feladatot vállalt el, aminek nem volt embere; áruló volt másodsorban a hadsereggel szemben a politikai hatóságok

közegeinek nagy része, akikben a haszonlesés mellett meglapult a hazaszeretet; árulók voltak azok a politikai tényezők, akik a hosszas háború terhe alól minden áron menekülni akartak. És azok, akik a hadsereggel szemben árulók voltak, azok árulták el a magyar nemzet ügyét is.

Kossuthnak megmérhetetlen érdemei vannak úgy az 1848-i események előkészítésében, mint 1848-ban a magyar nemzet férfias önérzetének fölvillanyozásában és ébrentartásában, de azért az a joga, kiváltsága nincs és nem is lehet, hogy a maga dicsőségének emelésére egy férfiúra, egy hadvezérre tolja a kormány összes fogyatkozásait, és nemzetének lelkét könnyelműen odadobott gyanusítással megmérgezze.

Mondom, Kossuthnak érdemei megmérhetetlenek; az ő nevéhez fűződik az 1848/49. év történelme, eszméi. Az ő nevétől az 1848/49. évi dicsőséges korszakunk el nem szakítható; valamint a Bocskay, Bethlen, Rákócziak korszaka megvan történelmünkben, úgy lesz a Kossuth-korszak is, amíg egy magyar élni fog; — de azért ő nem termett a kormányra. Kezében a kormánypálca meghanyatlott, hogy rosszul megválasztott környezetének és családi klikkjének részt juttasson a rendelkezésekből, melyet azután azok, nagyravágyásuk kielégítésére, a léha hízelgők előtérbe tolására használtak fel. Az ő karja csak arra volt erős, hogy a meghanyatlott kormánypálcát, hiúságának csillogó jelvényét, még a nemzet érdekéért se bocsássa ki görcsösen szorító markából.

Avagy mi volt egyéb a Bem és Dembinszky dédelgetése, mint féltékenység minden magyar vezér iránt?... Tudta azt, hogy a magyar nemzet az idegen vezérekért el nem cseréli Kossuthot, de már attól félt, hogy valamelyik hírneves magyar vezért talál maga fölibe emelni.

Kossuth éppúgy féltékeny volt Klapkára, vagy éppen Damjanichra, mint Görgeyre, csak éppen Mészárostól meg Nagy Sándortól nem félt, mert ennek a két tábornoknak hadvezéri tehetetlenségéről több ízben volt módjában meggyőződni. Ez okból tette a keze ügyében levő 45.000 főnyi hadsereg fővezérévé Mészárost, azután Dembinszkyt, gondolván, hogy ha a hadsereg elvész is, de a kormánypálcára Mészáros nem konkurrálhat. Bárki volt is légyen Görgey helyén, ha az magyar ember és a hadsereg bizalmát bírta volna, az ellen is éppúgy megindult volna az udvari ármány hajszája onnan a kormányzói szövetségből."

Pilch Jenő.

BUDA ÉS PEST MEGERŐSÍTÉSÉNEK TERVE 1850-BŐL.

(Egy vázlattal.)

A szabadságharc lezajlása után, Haynau felszólítására, Zitta Emánuel cs. k. altábornagy,[1] Magyarország akkori mérnökkari főigazgatója, tervet dolgozott ki egy magyarországi erődhálózatról. Ez a terv, a régi meglévő erődök újjáépítésével, valamint újak létesítésével, mind a külső, mind a belső ellenség elleni védekezés céljából készült. Külső, valamint belső ellenségre vonatkozóan egyaránt érdekesnek tartom itt is kiemelni a már akkor is javasolt gondoskodást, a netalán kitörő kommunizmus esetére. Ily mozgalmak ellen két szempontból tárgyalja a védekezést ez a javaslat. Először is azzal akarja meggátolni nagy munkástömegek összetömörülését, hogy nem engedi nagyobb ipari városok keletkezését. Az iparteleپeket az egész ország területére kell szétosztani, hogy ezáltal a felforgató elemeknek ne sikerüljön egy helyen nagyobb lázongó tömegeket összegyüjteniök. Így azután az itt-ott történő robbanásokat is könnyebben lehet elfojtani. Hasznosnak tartja ezt a megosztást már csak azért is, nehogy az ellenség valamely ipari gócpontot elfoglalva, az egész ipari termelést és annak pótlását is megbéníthassa. Másrészt a forrongások elleni védekezés céljából, minél nagyobbszámú váracska és védhető kaszárnya építését is javasolja. Céljuk az, hogy zavargások alatt oltalmat nyujtsanak kisebbszámú csapatnak is és ilyenformán biztos szigetet képezzenek a forrongás tengerében mindaddig, míg erősítés nem érkezik. A gellérthegyi fellegvár felépítésének egyik célja, éppen a fentiek alapján, a főváros fékentartása volt. A budai és pesti táborvár kiépítésére pedig Buda 1849-i ostroma és annak akkori bevétele, hatott fontos és nyomós okként.

A bevezetésben említett alapelvtől eltérően, felmerült az a kérdés is, nem kellene-e számba venni Pest város rohamos fejlődését, valamint azt is, hogy a város az egész országnak

[1] *Zitta* altáb. Buda, 1849: „Über die Befestigung Ungarns". *(Hadt. Levéltár.* Volt cs. és kir. IV. hadtest irattára G. I. 1848 fasc.)

hatalmas kereskedelmi gócpontjává válhatik? Ha ennyire megnövekszik, akkor az erődövet a város szélső házaitól messzire kellene kitolni, hogy azokat ostrom esetén a bombázástól meg lehessen kímélni. Ez a szempont vezette a tervezőket végre arra a megállapodásra, hogy az erődöv Pesten a város szélső házaitól 500—1000 ölnyire legyen.

A tervezet építkezések a következők:

a) *A budai oldalon:*[2]

1. Buda várának rendbehozatala;
2. a Gellért-hegyen egy nagyobb önálló várrnű és két előretolt torony (I. és II. sz.) építése;
3. egy-egy torony a Spitzbergen[3] (III), a Rókus-hegyen (IV), Kréta-hegyen (V), József- (VI) és Kálvária-hegyen (VII);
4. önálló várrnű a Kis-Svábhegyen.

b) *A pesti oldalon:*

6 önálló várrnű.

c) *A Duna védelmére:*

1. egy várrnű a Margitszigeten;
2. egy hídfő a Csepel-szigeten.

Az eredeti terv szerint az építkezések összesen 12,000.000 forintba kerültek volna, az 1850. évi számítás alapján.[4] A költségvetésnél arra is számítottak, hogy az árak lejebb szállnak, ha az ország a háborús viszontagságokat kiheverte. Vita tárgya volt azonban az egyes illetékes fórumok (úgymint a Fortifications-Local-Direktion, k. k. Genie-Direktion és Genie-Inspektion-Ofen, valamint a Bécsben székelő k. k. General Genie-Direktion) közt az egyes várrnűvek nagysága, fontossága, valamint tüzérségi felszerelése is. Így elsősorban nem tartják elegendőnek a Spitzbergen létesítendő tornyot,[5] mivel,

[2] Weisz mérnökkari őrnagy, Buda, 1850. *(Hadt. Levéltár.* Volt cs. és kir. IV. hadtest irattárából, G. I. 1850 fasc. 275. sz.)

[3] Nyárshegy.

[4] Részletes költségvetés: ad *a)* 1.) 252.000 frt; 2.) 400.000; és az I. és II. torony egyenkint 100.000—100.000; 3.) egyenkint 160.000; 4.) 600.000; *b)* egyenkint 1,500.000; c_1) 248.000; c_2) pedig 500.000. Ezekből az összegekből egyszersmind következtetni lehet a tervezett várrnűvek egymáshoz viszonyított nagyságára is.

[5] Buda 1850. *Hadt. Levéltár:* A volt cs. és kir. IV. hadt. irattárából, G. I. 1850. fasc. 54/a. Zitta alt. Buda 1850. *(Hadt. Levéltár:* A volt cs. és kir. IV. hadt. irattárából, G. I. 1855, fasc. 247—5. sz.)

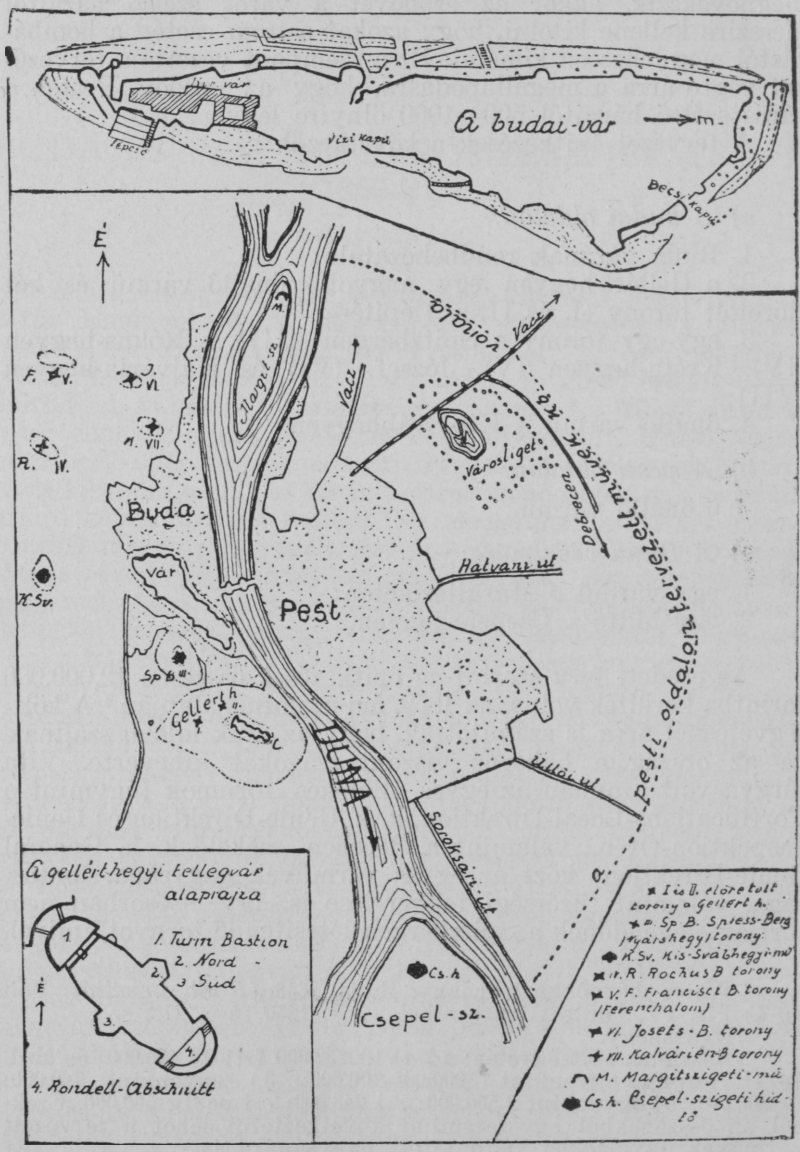
A budai-vár
Vár
Tepcső
Vízi kapu
Becsi kapu
É
Buda
Vár
Pest
Duna
Városligeti műjégpálya
Városligeti tó
Halvany ut
Csepel-sz.
Cs. h.
A gellérthegyi fellegvár alaprajza
1. Turm Bastion
2. Nord
3 Sud
4. Rondell-Abschnitt
I és II. előretolt torony a Gellért h.
Sp. B. Spiess-Berg nyárshegyi torony
K. Sv. Kis-Svábhegyi műv
R. Rochus B. torony
F. Ferenc József B. torony (Ferenchalom)
VI. József B. torony
VIII. Kalvárienberg B. torony
M. Margitszigeti műv
Cs. h. Csepel-szigeti híd

az 1849. évi budai ostrom tapasztalatai szerint, erről a pontról lőtték eredményesen össze a budai vár fehérvári kapuját és annak környékét. A budai vár védelme érdekében nagyon fontos tehát, hogy ez a pont a védő kezén maradjon, ennélfogva ide önálló és erősebb várművet kellene, egyszerű torony helyett, építeni.

Egyáltalán sok helyen utalnak az egyes vélemények azokra a pontokra, mint különös figyelmet érdemlő fontos helyekre, ahonnan 1849-ben a honvédek Buda várát sikerrel lőtték, s minden ilyen pontot különösen megerősítendőnek tartanak. Ugyancsak vita tárgya volt a kissvábhegyi vár nagysága és erőssége is. A vármű tervét fordításban közlöm, mert ennek alapján összehasonlíthatjuk azt a gellérthegyivel.

„A kissvábhegyi várművet a gellérthegyihez hasonló szerkezettel kell megépíteni. Egymás fölött két casemattasora, tetején pedig hatalmas nyílt ütege legyen. Torkát szabadon álló fal zárja be, melynek bejáratát a laktanya végcasemattáiból ágyú- és puskatűzzel lehessen védeni. A várműnek fedve kell lennie a Nagy-Svábhegy felől jövő tűz ellen, így tehát süllyeszteni kell azt. A külső árokfal mentén, az árok pásztázása céljából, egy casemattázott folyosó húzódik végig, ezt a folyosót azután a vármű földszinti casemattáival két árokalatti folyosó köti össze. Szükséges egy szelídlejtőjű országút építése, valamint falazott és aszfaltozott mellvédők és bástyafolyosók,[6] továbbá ciszternák létesítése is, teljesen azonosan a Gellért-hegyen létesítendő várművel."

A margitszigeti vármű nagyságára nézve, az egyik vélemény szerint, elegendő volna egy félkörben megépített ütegállás is, míg a másik részről nagyobb fontosságot tulajdonítanak neki és rendes casemattázott emeletes váracska felépítését javasolják. Az utóbbi vélemény szerint a sziget északi csúcsán úgy feküdjék ez a vármű, hogy necsak a Duna főágát pásztázhassa, a szigeti két elágazással együtt, hanem az óbudai szigetnél levő Duna-elágazást is tűzbe foghassa.

Kevésbbé fontos a csepelszigeti vármű, sőt egyesek szerint el is maradhat. Megokolása ennek a felfogásnak az, hogy ez a sziget volna ugyan arra hivatva, hogy élelmezéssel lássa el az övvárat és a várost, minthogy azonban az élelmet előre várható ostrom esetén úgyis fel kell halmozni a vár belterületén, az ostrom alatt nincs a csepelszigeti pótlásra szükség. Ez a vármű, melynek a sziget északi felében kellene épülnie,

[6] A földhiány miatt.

nem okvetlen szükséges a Duna biztosítására sem, mivel az esetleg felfelé törekvő ellenséges hajókat a jobbparton ad hoc felállítandó ütegek is megállíthatják, minthogy az ár ellen úszó hajók úgyis csak igen lassan haladhatnak. Más oldalról viszont igen fontosnak tartják a csepeli vármű kiépítését, mint hídfőt és mint az erődöv fontos pontját. A költségeket és a tüzérfelszerelést feltűntető kimutatások tanusítják, hogy végeredményben mégis elég nagy szerepet szántak neki.

Nem egységes a vélemény a pesti öv kiépítésénél sem, különösen a várművek számát és nagyságát illetően. Megegyeznek ugyan abban, hogy a külső összekötővonalat egy Pest körül létesítendő árapasztó-csatorna mentén kellene építeni, úgy, hogy maga a csatorna[7] alkossa a külső védővonalat. Ezt a külső vonalat azután önálló erődök védenék. Még pedig egy-egy nagyobb vármű a szárnyakon olyként elhelyezve, hogy a két szigeti várművet túlszárnyalja és tűzzel támogathassa. A két erős szárnymű közé eső területen, szimmetrikus távolságban, egy-egy ugyanilyen nagyságú és erősségű várművet szántak. A térközök közepén, valamivel hátrább tolva, mindenütt egy-egy kisebb mű legyen, még pedig úgy, hogy egymást gránát- és kartácstűzzel támogathassák. Ez a vélemény a költségvetésnél említett tervtől eltér. Ezenkívül még szóba került néhány kisebb előretolt mű létesítése, úgyszintén egy belső védővonal megépítése is.

Az egyes erődítmények nagyságára nézve az eredeti terv megjegyzi, hogy a budai részen az I. és II. sz. tornyok 15 öl, a III., IV., V., VI., VII. számúak pedig 23—23 öl átmérőjűek.

A gellérthegyi fellegvár megépítésénél megemlítendő még, hogy elsősorban az ottani régi csillagvizsgálót kellett lebontani. Ez annál símábban volt megoldható, mert a csillagvizsgálót, az 1849. évi budai ostromnál, a várbeli tüzérség alaposan megrongálta és így már hasznavehetetlen állapotban volt. A terv különben majdnem azonos azzal, amely szerint a fellegvár azután valóban fel is épült.

[7] Ebben az időben ugyanis a városi tanács nagyobbszerű árapasztó csatorna építését tervezte Pest körül, mely hivatva lett volna a Belvárost az évenkint megismétlődő árvízveszedelemtől megóvni. Ennek a csatornának, hogy a város szélső házaitól 500—1000 ölnyire húzódó védelmi vonalba essék, a mai Hungária-körút helyén kellett volna húzódnia. (Mellékelt vázlat szerint.) A vázlaton ugyanis számításba vettem, hogy a pesti oldal hat várműve a várostól körülbelül 500—1000 ölnyire lenne, egymástól pedig annyira, hogy ágyútűzzel kölcsönösen támogassák egymást; ez szintén körülbelül 1000 öl, — minthogy az akkori ágyúk lövő távolsága 800—1500 m. volt.

A pesti oldal egyes várműveire vonatkozó adatokat alább közlöm. Az egyik terv szerint hat egyforma művet kellett volna felépíteni egymástól körülbelül 800 öl távolságra, így azután a külső váröv kerülete körülbelül 10 km volna.

„A művek mindegyike arcvonalban 120, a két szárnyon 140, a torokvonalban pedig 160—160 ölnyi hosszúságú lenne.

A merőlegesek (abscissák) fenti sorrendben: 15, 12·3 és 10 ölnyiek.

Az árok szélessége a bástyasarkokon 10 öl, a fedett út szélessége 5 öl. Az escarpemagasság 26 láb, a contraescarpe 18 és a vársík taraja 28 láb.

Mind a nyolc oldalon 2—2 lövegcasematta van egy kézipuskaportárral. A szárnyvonalak kötőgátjai casemattázottak, mivel az ellenség tüzének kevésbbé vannak kitéve.

A torokvonalban van a kapucasematta, mindenik oldalán egy-egy őrcasemattával."

Az egész várrendszer tüzérségi felszerelése, Weisz mérnökkari őrnagy terve alapján, a következő:

	Mozsár		Tarack		Ágyú			
	30	60	7	10	6	12	18	24
	fontos							
Budavár	6	14	4	10	8	28	42	—
Gellérthegyi mű, az I. és II. sz. toronnyal	—	12	44	—	—	42	—	—
III. sz. torony	—	—	10	—	—	12	—	—
Kis-Svábhegyi mű	—	—	—	36	—	—	36	—
IV. sz. torony	—	—	10	—	—	12	—	—
V. sz. torony	—	—	10	—	—	12	—	—
VI. sz. torony	—	—	10	—	—	12	—	—
Margitszigeti mű	—	—	—	4	—	—	4	—
Pesti oldal művei: I.	—	—	6	16	—	16	2	2
II.	—	—	6	16	—	16	2	2
III.	—	—	6	16	—	16	2	2
IV.	—	—	6	16	—	16	2	2
V.	—	—	6	16	—	16	2	2
VI.	—	—	6	16	—	16	2	2
Csepeli hídfő	—	—	4	—	—	8	—	2
Összesen:	6	62	198	50	8	234	94	14

Vagyis 666 löveg.

Ezzel szemben Zitta altábornagy véleménye az, hogy a budai rész számára elegendő volna 400 löveg, míg a pesti rész és a csepeli mű lövegszámát mindössze 372-re kellene szaporítani, még pedig az egyes pesti várműveknél:

6	darab	60	fontos	mozsárra,
12	„	10	„	tarackra,
16	„	6	„	ágyúra és
28	„	18	„	ágyúra.

A tüzérlegénység száma minden tervben feltűnően csekély, 1500—1800 fő közt váltakozik, úgy, hogy 666, illetőleg 772 löveget véve számításba, alig jutna 2—3 ember egy-egy löveg kezelésére, ami akkor is képtelenség volt. Okát e csekély számnak a jól betanított tüzérlegénység nagy hiányában kell keresnünk, valamint abban a körülményben is, hogy a tervezők arra számítottak, hogy az egyes várművek valamennyi lövege úgyse fog egyszerre működni.

Védőseregül körülbelül 20.000 embert számítottak; még pedig a gyalogságból két (6—6 századból álló) zászlóaljat Buda számára;

egy zászlóaljat a gellérthegyi műbe és az I., II., III. sz. toronyba;

egy zászlóaljat a kissvábhegyi műbe;

összesen egy zászlóaljat a IV., V., VI., VII. számú tornyok és a Margit-sziget számára;

négy zászlóaljat a pesti művekbe és a csepelszigeti hídfőbe.

Ez a kilenc zászlóalj, vagyis 54 század, tisztán védőseregnek volt szánva. Támadással is kombinált védelemre két erősebb tartalékcsoport felállítását tervezik.

Még pedig: a budai részre legalább is két zászlóaljnyi gyalogság, két lovasszázad és egy lovasüteg; a pesti oldalra hat gyalogzászlóalj, hat lovasszázad és három tábori üteg jutna. Ezen a védőseregen felül volt még az említett 1800 főnyi vártüzérség, továbbá a műszaki csapatok és a „hathatós védelemre múlhatatlanul szükséges gőzhajóflotilla legénysége".

A tervek megvalósítására azonban, a tetemes költségek miatt, nem került sor.

1850-ben csak a gellérthegyi fellegvár építkezését kezdik meg. I. Ferenc József császár 1850 április 12-én kelt rendeletével 200.000 forint költséget engedélyez erre a célra, s egyszersmind elrendeli az építés haladéktalan megkezdését is.

Lukáts Károly.

A M. KIR. 20. HONVÉDGYALOGHADOSZTÁLY FELVONULÁSA AZ ÉSZAKKELETI HARCTÉRRE ÉS ELSŐ HARCRAKELÉSE ROHATYNNÁL 1914. AUGUSZTUS 29—30-ÁN.

(Három vázlattal.)

A m. kir. 20. honvédgyaloghadosztály legendás szereplése az egész világháború folyamán Kelet-Galiciában a Kárpátokig, Monte St. Micheletől a Mt. Tombáig, széles körben ismeretes. A budapesti egyes, a debreceni hármas, a nagyváradi négyes és a székesfehérvári tizenhetes honvédek mindig egyformán kitettek magukért. Csak hála és elismerés illetheti e derék hadosztály minden honvédjét és parancsnokát egyaránt.

Áttanulmányozva a világháború eddig megjelent részletesebb félhivatalos és nemhivatalos leírásait, meglepődve látjuk, hogy azok ennek a dicső honvédgyaloghadosztályunknak első szereplését, Rohatynnál, tévesen fogták fel és kedvezőtlenül világították meg. A történelmi igazság azonban mást állapít meg, még pedig azt, hogy ennek a honvédgyaloghadosztálynak éppen a tűzkeresztségnél, 1914 augusztus 29 és 30-án tanusított magatartása, különösen pedig az 1. honvédgyalogezred két és a 4. honvédgyalogezred $1^1/_4$ zászlóaljának felejthetetlen fegyverténye volt az, mely megvetette alapját annak a dicső harctéri multnak, melyre ennek a honvédgyaloghadosztálynak minden egyes tagja büszke öntudattal tekinthet vissza.

I.

Általános előzmények.

Az osztrák-magyar monarchia 1914 elején két ellenféllel számolhatott: északon az orosszal, délen a szerbbel. Vezérkarunk mozgósítási terve is e lehetőségek keretei között mozgott. A m. kir. 20. honvédgyaloghadosztály, békében Nagyvárad székhellyel, a temesvári VII. hadtest kötelékébe tartozott, utóbbit az úgynevezett *B. felvonulási csoporthoz* sorolták, eredetileg azon hivatással, hogy Szerbia ellen alkalmaz-

zák. Az 1914 július 25-én elrendelt „részleges mozgósítás" a „B" felvonulási csoportra vonatkozott. 1914 július 31-én, mint ismeretes, *az általános mozgósítást* rendelték el, augusztus 4-ével, mint első mozgósítási nappal.

Közben az eredetileg a déli harctéren felvonult, illetőleg még felvonulásban levő B. csoport hadrendjének egy része (a 2. hadsereg), közte a m. kir. 20. honvédgyaloghadosztály is, az északi harctérre lett irányítva. A hadvezetőség, hogy a csapat-, illetve vonattorlódásoknak elejét vegye, úgy intézkedett, hogy e „B." felvonulási csoport hadrendjét csak augusztus 18-tól kezdve szállítsák az északi harctérre. Mivel időközben a második hadseregből már számottevő erőt vetettek harcba a szerb harctéren, e részek vasúti elszállítása néhány napos késedelmet szenvedett. Az orosz harctérre való felvonulás már augusztus 3-án megkezdődött s a második hadsereg felszállítását is beszámítva, augusztus 31-én végződött. Összesen 3998 katonavonat bonyolította le ezt a hatalmas forgalmat, amely tekintettel a mozdonyok, vasúti kocsik, valamint a pályák és a beosztott személyzet különbözőségeire, hatalmas teljesítménynek volt nevezhető.

A 20. honvédgyaloghadosztály azon összetételében, melylyel az ellenség elé vonult, voltaképen egy alkalmi alakulás volt, amennyiben ez a honvédgyaloghadosztály, békehadrend szerint, a debreceni 3., a nagyváradi 4. honvédgyalogezredből alakult 39. és a szatmári 12. és a dési 32. honvégyalogezredből alakult 40. honvédgyalogdandárból állott. Mivel azonban az 1914 július 25-én elrendelt részleges mozgósítás a magyarországi hadtestek közül csak a budapesti IV., a temesvári VII. és a zágrábi XIII. hadtestre terjedt ki: a kassai VI., illetőleg a nagyszebeni XII. hadtest területén állomásozó szatmári 12., illetőleg dési 32. honvédgyalogezredből alakult 40. honvédgyalogdandárt ez a részleges mozgósítás nem érintette. A 40. honvédgyalogdandár pótlására ezért a budapesti IV. hadtest területén állomásozott, hadrendileg ugyan a 41. honvédgyaloghadosztályhoz tartozott, a budapesti 1. és a székesfehérvári 17. honvédgyalogezredből alakult 81. honvédgyalogdandár lett a 20. honvédgyaloghadosztályhoz beosztva.

Bárha az általános mozgósításnak hat nappal reá, 1914 július 31-én, történt elrendelése az összes érdekelt csapatokat és parancsnokságokat még mindig a mozgósítási, illetőleg a békeállomásaikon érte, sőt az ad hoc összeállítású 20. honvédgyaloghadosztály csapatait csak a 25. és 26. mozgósítási napokon szállították el békeállomásaikról: a már megszokott békehadrendi beosztást, sajnos, még sem állították helyre. A 81. honvédgyalogdandár nem a saját 41., hanem a neki idegen

20. honvédgyaloghadosztály kötelékében vonult az ellenség elé, mely beosztásban a háború egész tartama alatt meg is maradt.

A m. kir. 20. honvédgyaloghadosztály, a mozgósítás elrendelésekor, az alábbi összeállításban alakult meg:

Hadosztályparancsnokság: Nagyvárad.

Hadosztályparancsnok: Csanády Frigyes altábornagy.
Vezérkari főnök: Békési Béla vezérkari őrnagy.

M. kir. 81. honvédgyalogdandár: Budapest.

Dandárparancsnok: Perneczky Jenő tábornok.
Dandárvezérkari tiszt: Denghy Zsolt vkb. főhadnagy.

M. kir. budapesti 1. honvédgyalogezred.

Parancsnok: Bartha Lajos ezredes.

I. zászlóalj parancsnoka: Gerő Vilmos őrnagy.
II. zászlóalj parancsnoka: Békássy Imre őrnagy.
III. zászlóalj parancsnoka: Schieb Károly alezredes.

M. kir. székesfehérvári 17. honvédgyalogezred.

Parancsnok: Gombos Mihály ezredes.

I. zászlóalj parancsnoka: Sréter István alezredes.
II. zászlóalj parancsnoka: Baczynski László alezredes.
III. zászlóalj parancsnoka: Tihanyi József alezredes.

M. kir. 39. honvédgyalogdandár: Nagyvárad.

Parancsnok: Patzák Kálmán tábornok.
Dandárvezérkari tiszt: Sieberger Ferenc vkb. főhadnagy.

M. kir. debreceni 3. honvédgyalogezred.

Parancsnok: Stadler István ezredes.

I. zászlóalj parancsnoka: Jancsó László alezredes.
II. zászlóalj parancsnoka: Lakatos Béla őrnagy.
III. zászlóalj parancsnoka: Tomcsányi Árpád őrnagy.

M. kir. nagyváradi 4. honvédgyalogezred.

Parancsnok: Ránffy Zsigmond ezredes.

I. zászlóalj parancsnoka: Kratochwill Károly alezredes.
II. zászlóalj parancsnoka: Balogh Barna alezredes.
III. zászlóalj parancsnoka: Reviczky László alezredes.

M. kir. szabadkai 4. honvédhuszárezred.

Parancsnok: Jankovich Miklós ezredes.

Ezredtörzs, telefonjárőr, utászszakasz, 3. és 4. huszárszázad.

Cs. és kir. 20. tábori tüzérdandárparancsnokság: Temesvár.

Parancsnok: Schneeberger István tábornok.
Beosztva: Csatay Lajos vkb. főhadnagy.

M. kir. 8. honvéd tábori ágyúsezred.

Parancsnok: Pohl Albert ezredes.

I. oszt. parancsnoka: Ambrosius Károly alezredes.
II. oszt. parancsnoka: Böhm Béla százados.

Cs. és kir. 20. tábori ágyúsezred I. osztálya.

Parancsnok: Wurzel Róbert őrnagy.

20. hadoszt. lőszertelepparnok: Demény Géza százados.

Összesen: 12 zászlóalj, 12 géppuskás osztag (24 géppuska), 2 lovasszázad, 7 ágyúsüteg, szabványos vonat és intézetek.

Létszám a békeállomásról való elinduláskor:

Élelmezési létszám: 17.844 fő, 4533 ló.
Harcoló létszám: 12.416 kézi lőfegyver, 24 géppuska, 384 lovas, 42 ágyú.
Járművek: 339 kétfogatú, 200 négyfogatú, 129 hatfogatú jármű, 20 kerékpáros, 6 személygépkocsi.

1914 július 26-án délelőtt 5 órakor érkezett be a m. kir. nagyváradi 20. honvédgyaloghadosztályparancsnoksághoz a szegedi II. honvédkerületi parancsnokság számjeles távirata, mely szerint Ő Felsége Budapest, Szeged, Temesvár, Zágráb, Bosznia és Dalmácia mozgósítását rendelte el. „B" (Balkán) háború. Első mozgósítási nap július 28-án. Másnap, július 27-én délelőtt 5 óra 30 perckor, érkezett be a 20. honvédgyaloghadosztályparancsnoksághoz a hadsereg vezérkari főnökének számjeles távirata, mely szerint a hadosztály szállásszabályozó vezérkari tisztjének, a szállások előkészítése végett, a péterváradi várparancsnoksághoz kellett útba indulnia. Szállásszabályozó vezérkari tisztül Böckl József vk. százados lett kirendelve, aki a szükséges közegekkel le is utazott Péter-

váradra s ott Kerchnave vk. alezredesnél, a hadseregparancsnokság szállásszabályozójánál, jelentkezett, ki a hadosztály részére: Indija—Moja voia Pszt—Ujkarlovic—Szlánkámen—Beska-körzetet utalta ki. A szállásokat ott valóban elő is készítették.

Időközben serényen és lelkesen folyt a mozgósítási munka az alárendelt csapatok békeállomásain, a hadosztályparancsnokság pedig megkapta a menetterveket, melyekkel a déli harctérre irányították. A 10. mozgósítási napon, azaz 1914 augusztus 6-án, azonban a kiadott terveket megváltoztatták, ennélfogva a hadosztály csapatainak és intézeteinek további intézkedésig állomáshelyeiken kellett maradniok. Augusztus 16-án megkapta a 20. honvédgyaloghadosztályparancsnokság az új menetterveket, melyekkel az északi, vagyis az orosz harctérre irányították. A hadosztályt Székesfehérvár—Budapest—Debrecen—Nagyvárad—Lugos—Temesvár és Szabadka városok területéről, Csap—Ungvár—Uzsokon át, a Lembergtől délre fekvő, a Halicz—Kalusz és Bukaczowcze által határolt területre kellett elszállítani. E célra a cs. és kir. III. (sztaniszlaui) tábori szállításvezetőség 54 száztengelyű vasúti szerelvényt bocsátott rendelkezésre. A vasúti szállítás a mögöttes országból augusztus 21- és 22-én, tehát a 25. és 26. mozgósítási napon kezdődött csak meg. Az első szállítmány augusztus 23-án hajnalban Bukaczowczeban, az utolsó pedig augusztus 26-án délelőtt Kaluszban rakodott ki. A vasúti szállítás magyar területen kifogástalan volt, keletgaliciai területen azonban már, különösen az orosz betörésről szóló hiób-hírek következtében, igen vontatottá és szabálytalanná vált.

A viszonyokra jellemző volt, hogy a hadosztályparancsnokság maga is csak Chodorówban tudta meg, hogy neki Bukaczowczere kell kerülnie. Arról azonban a hadosztályparancsnok mitse hallott, hogy alárendelt csapatai és intézetei hova és mikor fognak beérkezni. Puszta véletlen volt csupán, hogy a chodorówi pályaudvaron szolgálatot teljesítő egyik tartalékos tiszt kezében egy kimutatást látott, melyben a szükséges adatok megvoltak. Ezt a kimutatást azután természetesen azonnal lemásolták. A hadosztályparancsnokságnak Bukaczowczen történt kirakodása után, a hadosztály vezérkari főnöke, még augusztus 24-én reggel, automobilon a már megalakult legmagasabb parancsnoksághoz Sztaniszlauba ment, hogy a hadosztály részére további parancsokat kérjen. Ott azonban csak egy alárendelt vezérkari tiszttel tudott beszélni, ki őt az általános helyzetről nagyjában tájékoztatta. Ebből azonban csak az volt megállapítható, hogy a 20. honvéd-

hadosztály, mint a VII. hadtestnek Galiciába szállított legelső része, egyelőre Kövess gyalogsági tábornok sztaniszlaui hadseregcsoportparancsnokságának van alárendelve és hogy az előljáró 2. (Böhm-Ermolli) hadseregparancsnokság beérkezése csak augusztus 25-re, tehát másnapra, várható.

A hadosztály kirakodása és egyesítése a felvonulási körletben nem következett be pontosan az eredeti terv szerint. Az ellenség galiciai betörése folytán az egyes kirakodóállomásokat hátrább kellett tolni, úgy, hogy a hadosztály csapatai és intézetei még augusztus 29-én, tehát a rohatyni csata napján sem voltak teljesen együtt. Hiányzott még az 1. honvédgyalogezred III. zászlóalja, továbbá a hadosztályvonat és az intézetek java. Ezenkívül se elegendő élelem, se egészségügyi anyag és felszerelés nem volt.

Augusztus 25-én délelőtt 9 órakor vette át a hadosztályparancsnokság egyik vezérkari tisztje Sztaniszlauban, a hadseregcsoportparancsnokságnak még 1914 augusztus 21-én kelt 115. hdm. számú terjedelmes intézkedését, melynek 3. pontja a hadosztályról így emlékezett meg: „A 20. honvédgyaloghadosztály augusztus 23-tól kezdve Chodorówon, Haliczon, Dolinán és Kaluszon rakodik ki. A hadosztály Bukaczowcze—Demianów—Vojnilów-körzetben egyesül, a hadosztályparancsnokság Martinów str-in hál." A hadseregcsoportparancsnokság 93. hdm. számú intézkedése a hadosztály vonatának megalakulásáról rendelkezik. Eszerint az országos járműveket, vezetőket és kovácsokat stb. a kirendelt hadtápközegek augusztus 24-én Vojnilówon, augusztus 26-án Kaluszon, augusztus 30-án Visztowán és Babuchówon adták volna át. Babuchów azonban augusztus 29-én már ellenséges kézre került.

1914 augusztus 26-án délután 1 óra 15 perckor kapta az időközben Bursztynra előrement 20. honvédgyaloghadosztályparancsnokság a 2. hadseregparancsnokság 62. hdm. számú telefonparancsát. Eszerint *a 20. honvédgyaloghadosztályt mielőbb Halicz körül kell csoportosítani,* hogy onnan a hadseregparancsnokság Monaszterzyska vagy Podhajce felé vethesse harcba azt. E célból azon szállítmányokat, melyek 25-én délután 10 órától Haliczon kirakodtak, a hadseregparancsnokság közvetlenül utasíttatta, hogy menetüket Bursztyn felé szüntessék be és Haliczon háljanak. A tábori szállításvezetőséget a hadseregparancsnokság felszólította, hogy ezután minden beérkező szállítmányt lehetőleg Haliczon vagy Bolszowczen rakasson ki.

1914 augusztus 27-én délután 2 órakor kapta az időközben Haliczra érkezett 20. honvédgyaloghadosztályparancsnokság

a 2. hadseregparancsnokságnak Stryjben kelt 66/5. hdm. számú telefonintézkedését, mely szerint *a 20. honvédgyalog-hadosztálynak a Dnyestertől délre, Martinów, Str. Wojnilów*

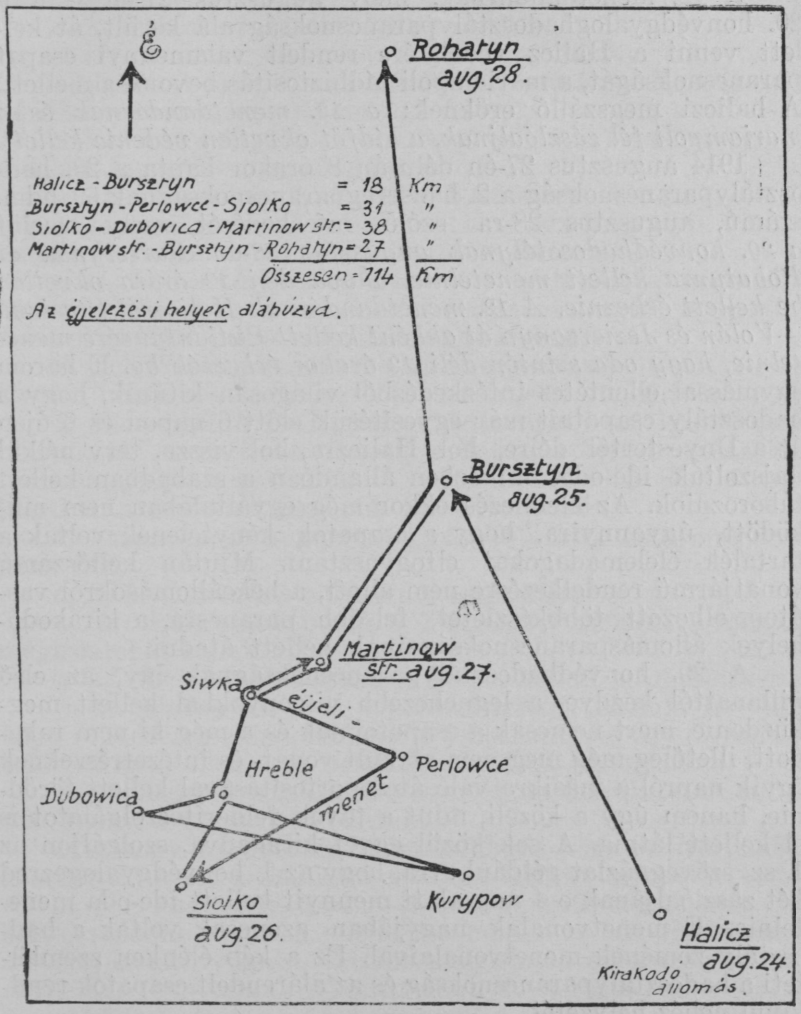

1. vázlat.

közötti területen kell egyesülnie. A hadosztályparancsnokság Wojnilówra megy. A hadosztály feladata az lett volna, hogy a Dnyester-vonalat Gvitowától a haliczi hídfőig megfigyelje

és az átkelést Martinów str-nál biztosítsa. A VII. hadtestnek és a 20. honvédgyaloghadosztálynak a helyzetről naponta jelentést kellett tenniök.

A 12. menetdandárnak, mely augusztus 27-én este a 20. honvédgyaloghadosztályparancsnokság alá került, át kellett venni a Halicz védelmére rendelt valamennyi csapat parancsnokságát, a mariampoli hídbiztosítás bevonása mellett. A haliczi megszálló erőknek: *a 12. menetdandárnak és a mariampoli fél zászlóaljnak, a hídfőt okvetlen védenie kellett.*

1914 augusztus 27-én délután 8 órakor kapta a 20. hadosztályparancsnokság a 2. hadseregparancsnokságnak 69. hdm. számú, augusztus 28-ra szóló intézkedését, mely szerint *a 20. honvédhadosztálynak augusztus 28-án Bursztynon át Rohatynra kellett menetelnie, ahova déli 12 órára okvetlen be kellett érkeznie. A 12. menetdandárnak Haliczról Stasiava —Volán és Jezierzanyn át akként kellett Putiantyncére menetelnie, hogy oda szintén déli 12 órakor érkezzék be.* E három egymással ellentétes intézkedésből világosan kitűnik, hogy a hadosztály csapatait már egyesítésük előtt 6 napon és 6 éjen át a Dnyestertől délre, hol Haliczra, hol vissza, terv nélkül hajszolták ide-oda, miközben állandóan a szabadban kellett táborozniok. Az élelmezés ekkor még egyáltalában nem működött, úgyannyira, hogy a csapatok kénytelenek voltak a tartalék élelemadagokat elfogyasztani. Miután kellőszámú vonatjármű rendelkezésre nem állott, a békeállomásokról vasúton elhozott többkészletet, felsőbb parancsra, a kirakodóhelyek állomásparancsnokságainak kellett átadni.

A 20. honvédhadosztályparancsnokságnak így, az első pillanattól kezdve, a legnehezebb viszonyokkal kellett megküzdenie, mert nemcsak a csapatoknak és a még ki nem rakodott, illetőleg még meg nem alakult vonat- és intézetrészeknek egyik napról a másikra való átcsoportosításával kellett törődnie, hanem úgy a közeli, mint a távoli felderítőszolgálatot is el kellett látnia. A sok közül egyet kiragadva, szolgáljon az 1. sz. szövegvázlat például arra, hogy az 1. honvédgyalogezred két zászlóaljának e 4 nap alatt mennyit kellett ide-oda menetelnie. E menetvonalak nagyjában azonosak voltak a hadosztály zömének menetvonalaival. Ez a kép élénken szemlélteti a hadosztályparancsnokság és az alárendelt csapatok rendkívül nehéz helyzetét.

II.

Ahhoz, hogy a 20. honvédhadosztálynak augusztus 28-tól 30-ig való szereplése kellő keretbe beilleszthető legyen, szükséges az akkori általános helyzetről, illetve az eseményekről

szóló, az 1915. év elején kiadott hivatalos (Streffleur) leírásnak rövid ismertetése.

A 3. hadsereg kelet felé előnyomuló hadtestei közül, augusztus 25-én:

a XII. hadtest Blotnia—Przemyslana,

a III. hadtest Gologóry—Bottków-, illetve a nyugati Zlota-Lipa-vonalát s annak északi folytatását, a Krasne felé húzódó mocsaras mélységvonalat érte el,

a XI. hadtest zöme a lemberg—brodyi vasút mindkét oldalán Jaryczów magasságáig jutott,

a 11. honvédlovashadosztály Kamionka—Strumilowánál, ellenséges gyalogsággal és tüzérséggel vívott harc után, visszavonult és Zoltanczenál biztosításra csoportosult,

a 44. Landwehr-gyaloghadosztály biztosította az északi hadsereg szárnyát, az említett lovashadosztálytól nyugatra, a Kulikówtól északra elterülő magaslatokon.

A Kelet-Galiciába betört ellenséges oszlopok élei augusztus 25-én Cholojów—Podhajce—Monasterzyska vonalát érték el.

2. hadseregünk 1—1 gyalog- és lovashadosztálya Monasterzyskánál támadásba fogott, azonban a betört ellenséget visszaszorítani nem tudta. A zaleszczyki hídfő ellen északkeleti irányból orosz oszlopok nyomultak elő.

3. hadseregünk augusztus 26-án folytatta előnyomulását kelet felé,

a XII. hadtestnek a Remicowcetől délre,

a III. hadtestnek pedig a Zloczówtól délkeletre húzódó magaslatokat kellett elérnie,

a XI. hadtestnek Busknál a Búgot kellett megközelítenie.

a 11. gyalog- és a *8. lovashadosztály* feladata az volt, hogy a hadsereg előnyomulását a jobbszárnyon, egy Brzezany felől várható ellenséges beavatkozás ellen, biztosítsa.

A Lembergtől északra álló csoportnak északkelet és észak felé kellett a biztosítást ellátnia.

Minthogy az ellenség előnyomulását szintén folytatta, Zloczówtól keletre találkozó-csatának kellett kifejlődnie.

A III. hadtest, a krasne—bortkówi mélységvonalon átkelve, nálánál nagyobb ellenségre bukkant; később azonban a Koropiectől nyugatra húzódó magaslatok ellen előnyomuló saját *XII. hadtestünk* némileg könnyített rajta.

A XI. hadtest a III. hadtesttől északra, Busknál került harcba az ellenséggel s egyelőre tartotta magát.

A 11. gyaloghadosztály, a XII. hadtesttől délre, erősebb ellenség nyomása következtében Dunajówra, egy különítménye Brzezanyból Narajówra hátrált.

A 8. lovashadosztály pedig Rohatynra ment vissza.

A Dnyester mentén az ellenség erős lovassággal és 8. hadtestének jókora részeivel, igen hevesen, de eredmény nélkül támadta a nizniówi hídfőt.

Saját 2. hadseregünk Galiciába szállított erői közül a 20. honvédgyaloghadosztály Martynówtól délre volt egyesítve. A VII. hadtest Zydaczówtól keletre gyülekezett. A 3. hadsereg helyzete augusztus 26-án este elég világosnak látszott, ennek folytán az akkor még Przemyslben székelő hadseregfőparancsnokság a 23. honvédgyaloghadosztályt Niemirówból és a 97. népfölkelő gyalogdandárt Mosciskából, mint erősbítést, Lemberg felé irányította, a 3. hadsereg rendelkezésére bocsátva őket.

Augusztus 27.

A zloczówi csata kedvezőtlenül végződött, bár a XII. hadtest oldalozó beavatkozást kísérelt meg. Utóbbi néhány sikeres részlegtámadást intézett ugyan a Dunajówtól keletre elterülő magaslatokra, azonban az erős ellenséges nyomás következtében, a nyugati Zlota-Lipától nyugatra levő magaslatokra volt kénytelen visszavonulni, amikor a narajówi különítmény a déli szárnyon, nagyobb ellenséges erő miatt, hátrálásra kényszerült.

Időközben a mélységvonal mögé visszavont III. hadtest helyzete szintén rosszabbodott. Amint a zloczówi műúttól délre harcoló hadosztály Gologóry felől szintén az átkarolás veszélyébe került: a visszavonulás itt se volt többé elkerülhető. Ezzel egyszerre a szomszédos, északi XI. hadtest is visszahúzódott az erős ellenség elől.

A 3. hadseregparancsnokság augusztus 27-én délután folyamán, alárendelt három hadtestének visszavonulása következtében, arra a déli órákban beérkezett hírre, hogy Kamionka-Strumilowáról Lemberg felé erős ellenség van előnyomulóban, elrendelte, hogy most már csak a Firlejów—Kurowczetől nyugatra húzódó magaslatokon, továbbá Miklaszównál, a Pettew-pataktól északra és Prusytól Lemberg északi arcvonaláig legyen a legszívósabb ellenállás.

Augusztus 28.

Az időközben Stryjbe beérkezett 2. hadseregparancsnokság augusztus 28-án elhatározta, hogy minden rendelkezésre álló erejét Rohatyn felé és ettől keletre veti, hogy feladatához híven a Brzezanytól délre előnyomuló ellenséget feltartóztat-

hassa és megakadályozza, hogy ez saját 3. hadseregünk déli szárnyát megtámadja.

A 3. hadsereg csapatai, többnapi nehéz harc után, kimerülve, de teljes rendben foglalták el augusztus 28-án új állásaikat. Az ellenség nem üldözte őket, nyilván azért, mert nála szintén hasonló viszonyok uralkodtak.

A 2. hadsereg a VII. hadtestet s, annak déli szárnyán, a 20. honvédgyaloghadosztályt a Rohatyntól nyugatra húzódó magaslatokon csoportosította, azzal a szándékkal, hogy a Gnyla-Lipa mentén az ellenséggel szembeszálljon.

Augusztus 29.

Az ellenség a hajnali órákban heves támadást intézett a XII. és III. hadtest egész arcvonala ellen Firlejówtól Kurowceig. Az említett arcvonalrész ellen Brzezany irányából egy hadosztályt, Dunajów és Gologóry felől egy-egy hadtestet, továbbá Glinianyról egy tartalékhadosztályt vitt harcba. Ezen erőket Pomorzany és Busk magasságából további egy-egy ellenséges hadtest követte. A küzdelem az esti órákig tartott, saját csapataink azonban állásaikat szívósan védelmezték.

A 2. hadsereg rohatyni csoportjából a Ruda felé előnyomuló VII. hadtest nem tudott tért nyerni, a hivatalos leírás szerint: „a 20. honvédgyaloghadosztályt Rohatynnál benyomták". A haliczi csoport, a Narajówka és Gnyla-Lipa között harcolva, a Bolszowczetől északra elterülő magaslatokat vette birtokába.

Augusztus 30.

Augusztus 30-ára virradó éjjelen a 3. hadsereg csapatai több helyen heves ellenséges előretöréseket vertek vissza. Rohatyn ellenséges kézre került. Napfelkeltekor az orosz ágyútűz újult erővel tört ki, az orosz gyalogtámadás pedig megkezdődött. A sokkal nagyobb orosz erő már a kora délutáni órákban átkarolta a XII. hadtest déli szárnyát. Történt ugyan egy kísérlet a harc megújítására egy új felvételi állásból, ez azonban nem sikerült. A hadtest egyes részeivel Bobrka felé, zömével pedig Lemberg irányában vonult vissza. A XII. hadtest visszavonulása megrendítette a Przemyslani—Kurowcze-szakaszban harcoló III. hadtest helyzetét is, melynek déli szárnyhadosztálya szintén erős ellenséges tűzbe került, úgy, hogy e hadtestnek Winikire s a községtől délre húzódó magaslatokra kellett visszamennie.

A 2. hadsereg egyes részeivel, Rohatyntól nyugatra, a 3. hadsereg harcába akart beavatkozni, mire azonban többé sor nem került.[1] Mivel a Rohatynra előretörő 8. orosz hadtest számottevő részei a haliczi csoport ellen fordultak, ennek is el kellett hagynia a harc árán szerzett magaslatokat, s a hídfőre kellett visszavonulnia.

A 3. hadsereg támogatására Lembergre irányított másfél[2] hadosztálynak az északi hadsereg balszárnyán Zolkiewnél, a 10. és 11. lovashadosztályból alakítandó Mayr-féle lovashadtest támogatása mellett, Kulików környékéről kellett volna, keleti irányban, a csatába beavatkoznia. E csoporttól délre a XI. hadtestnek Jaryczówon át, a 44. Landwehr-hadosztálynak a Peltew-pataktól délre, kellett volna e támadáshoz csatlakoznia. Augusztus 30-án és 31-én a Lembergtől északra és északkeletre kivívott helyi sikerek azonban már nem befolyásolhatták a hadsereg jobbszárnyán megtörtént döntést. A złoczówi és przemyslani csaták után komoly és válságos napok következtek. Az eddigi harcoknál kiderült, hogy Kelet-Galiciába körülbelül 20 orosz gyaloghadosztály s fölöserejű lovasság tört be. Keletgaliciai haderőink számottevő része a nagyobb erővel szemben, már 1914. évi augusztus 30-án, komoly vereséget szenvedett.

Amikor a przemyslani csata kedvezőtlen vége augusztus 30-án ismeretes lőn, *a 2. hadsereg parancsot kapott, hogy rohatyni csoportját Chodorówra, a haliczi részt pedig a hídfő védelme, s a martinówi híd felrobbantása mellett, a Dnyester déli partján Zurawnóra vonja vissza.* Amint a helyzet némileg tisztázódott, nyilvánvalóvá lett, hogy a 3. hadseregnek legalább a déli szárnyát okvetlen a Wereszycza mögé kellett visszavonni. A 2. hadsereg főerőit ugyanakkor a Dnyester mentén felfelé irányították, azért, hogy ha az ellenség a 3. hadsereg ellen előretörne, az ellenség zömét oldalba lehessen támadni.

Az események hivatalos leírásának ismertetése után ismét visszatérhetünk a 20. honvédgyaloghadosztályra, azaz a rohatyni csatát megelőző eseményekre.

Amint már említettem, még augusztus 27-én este beérkezett a 20. honvédgyaloghadosztályhoz a 2. hadseregparancsnokság parancsa, mely a 27-én reggel még Halicz védelmére kirendelt 12. menetdandárt a 20. hadosztályparancsnokság alá rendelte. A hadosztályparancsnokság 70/a. hdm. szám alatt

[1] A hivatalos leírás szerint azért, mert: *„a 20. honvédgyaloghadosztály egy tűzzel való ellenséges rajtaütés után visszavonult"*, ez a beállítás később kerül bonckés alá.

[2] 23. honvédhadosztály és 97. népfölkelődandár.

elrendelte, hogy a dandár, mint a hadosztály jobb oszlopa, augusztus 28-án reggel Haliczról Bolszowczen, Jezierzanyn át Putiantyncere meneteljen, úgy, hogy oda délelőtt 12 órára érkezzék. Ehhez a hadosztályparancsnok még hozzáfűzte, hogy az ellenséget, mely minden valószínűség szerint északnyugati irányban Firlejów felé nyomul elő, hogy saját XII. hadtestünk harcába beavatkozzék, — ha lehetséges — erélyesen támadja meg, illetve megállásra kényszerítse. Már augusztus 28-án délelőtt 8 órakor beérkezett a 12. menetdandárparancsnokság (Blám tbk.) 72/5. hdm. számú jelentése, hogy a dandár elindulása, a haliczi hídfőben uralkodó viszonyok folytán, megkésett, Bolszowczeből csak reggel 7 órakor tud, és pedig 8 helyett csak 5 zászlóaljjal, elindulni. A többi 3 zászlóalj legkedvezőbb esetben csak 4 óra mulva követheti a dandár zömét.[2] Fenti jelentést követte a 2. hadseregparancsnokságnak Stryjből keltezett 72/1. hdm. számú intézkedése, hogy mivel a 12. menetdandárnak lőszeroszlopa nincs, részére lőszert a hadosztályparancsnokság előlegezzen.

Később érkezett a 12. menetdandárparancsnokság 78/3. hdm. számú jelentése, hogy a legénység már három napja nem evett, utolsó kenyerüket augusztus 27-én fogyasztották el, 28-án kerül a sor az utolsó tartalék élelemadagra, ennélfogva 29-én a dandár csapatainak egyáltalában nincs semmi ennivalója. Sürgős segítséget kért.[3]

Az augusztus 28-i ütközetmenet, Siwka-Bursztynon át Rohatynra, minden különösebb esemény nélkül záródott le. A távolból tompa ágyúdörgés volt hallható, az út mentén itt-ott kidöntött fák, fölégetett házak, szétdúlt kerítések, eldobott ruhadarabok és felszerelési tárgyak, összetaposott dragonyossisakok hevertek. Szembejövő, lerongyolt, gyalog bandukoló lovaskatonák, különböző hajtókás gyalogezredek elcsigázott katonái, szekereken visszaözönlő sebesültek lepték el az egész úttestet. A Gnila-Lipa keleti partján húzódó magaslatokon egy-egy kozák járőr bukkant fel és egy-egy lövés dördült el.

Délelőtt 10 óra 30-kor az előhad Babuchówra érkezett, ahol a hadosztály félórai rövid pihenőt tartott. Itt adta ki a hadosztályvonat részére a 74. hdm. számú alábbi parancsot:

[2a] A menetdandár augusztus 28-án délelőtt 12 óra helyett valóban csak augusztus 29-én reggel 6 órakor, teljesen elcsigázva, kiéhezve és lőszer nélkül érkezett be Rohatyntól délre.

[3] A hadosztály csapatai hasonlóképen a legnagyobb élelmezési és lőszerpótlási zavarokkal küzdöttek. Az egész vonalon — a legalább 5—10-szer erősebb ellenségtől alig 15—20 kilométernyire — élelem- és lőszerhiány uralkodott.

„Hadosztályvonatparancsnokság — Szeredne.

1. A csapatok egyesített élelmezési vonata, a Hreblere előretolt lépcsőből való felvételezés után, azonnal Rohatynra meneteljen, s ott a csapatokhoz az alábbiak szerint csatlakozzék.

Hadosztályparancsnokság: Wierzbolowcere,
1. gyalogezred: Zaluzetől ny.-ra elterülő magaslatra és Potokra,
17. gyalogezred: Wierzbolowcere,
3. gyalogezred: „
4. gyalogezred: „
Hadosztálylovasság: „
8. táb. ágyúsezred I. oszt.: az 1. ezrednél, a többi Wierzbolowcere,
I/20. táb. ágyúsosztály: Wierzbolowcere,
Hadoszt. e.-ü. intézet: Wierzbolowcere,
2., 3. és 4. sz. rendes élelm. lépcsők: a hadoszt.-sütődéhez vonuljanak s ott lisztkészleteiket adják le,
Hadoszt.-sütőde: szeletkenyeret készítsen.

Az augusztus 29-én délelőtt 8-ig sütött kenyeret a második élelmezési lépcsőre rakassa, ennek befejezte után ez azonnal induljon útba és, a hadosztály egészségügyi oszlopa mögött, a menetoszlopba sorakozzék. Az augusztus 29-én este 8-ig sütött kenyeret a 3. lépcsőre, az augusztus 30-án délelőtt 8-ig sütöttet pedig a 4. számú lépcsőre rakassa."[4]

A hadosztályegészségügyi intézet parancsnoka: dr. Sauerwald I. oszt. főtörzsorvos 66/3. hdm. szám alatt kelt s augusztus 27-én délelőtt 10 órakor érkezett táviratban jelentette, hogy *„az intézet anyaghiány miatt munkaképtelen"*. Az intézet természetesen a rohatyni csata napján, augusztus 29-én és 30-án, még mindig munkaképtelen volt. Délelőtt 12 órakor a hadosztály előhadának éle Rohatyn déli kijáratához érkezett s átkelt a Gnila-Lipa hídján. Délután 1 órakor a hadosztály elővédjét képező 1. honvédgyalogezred[5] a Rohatyntól nyugatra húzódó 314-es magaslatra, a hadosztály többi része ettől

[4] A vonat nagy része augusztus 29-én délelőtt Bukaczowcze környékén volt egyesítve. A Bursztyn környékére való ellenséges betörés folytán azonban már nem csatlakozhatott a hadosztályhoz. A hadosztály csapatai augusztus 26-tól kezdődőleg augusztus 31-ig nem ettek kenyeret. Az első kenyérkiosztás szeptember 1-én volt Ruda környékén (Chodorowtól északnyugatra), átlag minden 16 ember kapott egy darabot.

[5] I. és II. zászlóalj; a III. zászlóalj csak szeptember 1-én csatlakozott az ezredhez.

délre, a Zaluze és Babuchów közötti területre, érkezett s ott hosszú pihenőt tartott.

Délután 3 órakor a hadosztályparancsnokság szóbelileg elrendelte, hogy a hadosztály a Potok-Rohatyn és Zaluzétól

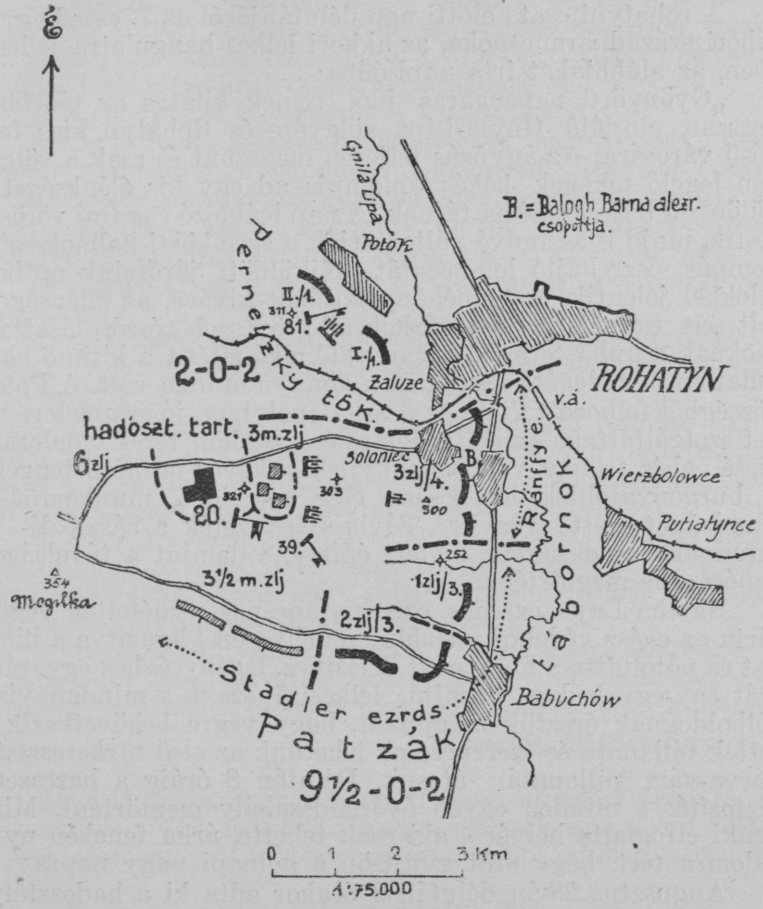

2. vázlat.

közvetlen nyugatra fekvő magaslatokat arccal keletnek és délnek szállja meg.

A hadosztály helyzetét augusztus 29-én délelőtt 9 óra 30-kor a 2. vázlat mutatja:

A kiküldött hírszerző gyalog- és lovasjárőrök a délután folyamán csak ellenséges kozákjárőröket jelentettek az elő-

terepen. Délután 4 óra 15 perckor egy gépkocsizó parancsőrtiszt kézbesítette a sztaniszlaui parancsnokságnak Bursztynból továbbított, időjelzés nélküli telefonjelentését, mely szerint egy erős ellenséges oszlop Konkolniki felől északnyugati irányban nyomul elő.

A rohatyni csata előtti nap délutánjáról az 1. ezred egyik tábori századparancsnoka, az akkori lelkes hangulatra jellemzően, az alábbiakat írta naplójába:

„Gyönyörű napsugaras idő, remek kilátás az előttünk hosszan elnyúló Gnyla-Lipa völgyére és Rohatyn kies fekvésű városára. Az ágyúzás teljesen megszűnt és csak a völgyben legelő tehenek békés kolompja ad egy kis élénkséget a különben teljesen néma tájnak. A nap leáldozó sugarai vörösre festik, majd lilaszínűvé változtatják a szemközti halmok színpompás, őszrehajló lombozatát. Kiküldött járőreink optikai jelekkel jelentik, hogy néhány kozákot kivéve, az ellenségről mit sem tudnak. A lövészárkok álló lövészek részére ásattak, azoknak e puha termőtalajban való elkészítése, a kitünő hangulatban levő legénységgel, igen könnyű munka volt. A Potok községből felhozott ajtók és deszkalapok igen jó srapnelernyőket szolgáltattak. Az előtér letarolása s a holt terek oldalozása kissé nehéz feladat volt, amennyiben a kövér természű tengeri- és burgonyaföldek letaposása elég sok időt, munkaerőt és fáradságot vett igénybe. Távbeszélővezeték a zászlóalj- és ezredparancsnoksághoz ki lett építve, valamint a távolságok lemérése is megtörtént.

Bartha Lajos ezredes, ezredparancsnok, ismételten végigjárta az egész védelmi vonalat, személyesen kiigazítva a hibákat és pótoltatta a hiányokat. Tiszthez, legénységhez egyaránt volt egy-egy kedves buzdító, lelkesítő szava s mindannyian túlboldognak éreztük magunkat, hogy végre bekövetkezik a tettek pillanata és szerencsések lehetünk az első tűzkeresztség várva-várt pillanatán átesni. Délután 8 óráig a harcszerű biztosítás s minden egyéb óvórendszabály megtörtént. Mindenki elfoglalta helyét s aki csak tehette, árka fenekén nyugalomra tért, hogy erőt gyüjtsön a holnapi nagy napra ...“

Augusztus 28-án délután 9 órakor adta ki a hadosztályparancsnokság 76/hdm. számú alábbi írásbeli intézkedését:

1. A kiutalt védőállások a védőrségek által megerősítendők.

Parancsnokok: 1. és 2. védőszakaszban (3. és 4. ezred) Patzák tábornok; 3. védőszakaszban Pernetzky tábornok.

2. Patzák és Pernetzky tábornokok magukat a hadosztályparancsnoksággal telefon útján kössék össze.

A hadtestparancsnoksággal Knichiniczere a hadosztálytávbeszélőosztag létesít összeköttetést.

3. A 2. és 3. védőszakasz legénysége figyelmeztetendő, hogy Rohatynban az arcvonal előtt levő cs. és kir. 96. gyalogezred utasíttatott, hogy ellenséges támadás esetén, ezen védőszakaszok közötti (Soloniec) mélységvonalba vonuljon vissza.

A 3. védőszakasz balszárnya a tőle északra levő 34. hadosztály jobbszárnyával összhangzásba hozandó.

A legénység a következőkre oktatandó ki:

a) Az oroszok gyakran alkalmazzák azt a cselt, hogy gyenge rajvonaluk a támadás nyomásának látszólag enged; majd két oldalról erős szárnyakkal ellentámadásba mennek át.

b) Szinlelt állást foglalnak el, majd hirtelen visszavonulva, az üldözőt kis távolságról tűzzel rohanják meg.

c) Általában igen kedvelik a lesállásokat és a tűzzel való rajtaütést.

d) A látható parancsnokló törzseket azonnal ágyútűz alá veszik. Oldalaik s hátuk ellen intézett támadásokkal szemben igen érzékenyek.

4. A hadosztályparancsnoksághoz ezentúl minden önálló csapattest (osztály, század) úgy a menetek, mint a laktáborozás és a harc alatt 1—1 közeget rendel ki; feladatuk az összeköttetés állandó fenntartása, parancsok kézbesítése.

5. Ha a 12. menetdandár kijelölt táborhelyére nem érkeznék be, úgy a saját jobboldalunk biztosításáról, megfelelő harcszerű biztosítással (zárt tábori örsvonal, sűrű felállítással), a 3. honvédgyalogezred gondoskodik.

6. A hadosztálytörzsnél felállítandó tábori főőrségre és a hadosztálytörzs közvetlen biztosítására a 17. honvédgyalogezred egy századot vezényel, mely oda azonnal útbaindítandó.

Csanády altábornagy, s. k.

Éjjel 11 órakor érkezett be a 20. honvédhadosztályparancsnoksághoz a VII. hadtestparancsnokságnak este 8 óra 25-kor Knichiniczeben kelt 579/hdm. számú alábbi írásbeli parancsa:

Intézkedés augusztus 29-re.

1. Saját főerőink Rohatyntól északra a Gnyla-Lipa mentén állanak. Rohatyntól délre Wierzbolówczenél és ettől nyugatra Horodkówig a 20. honvédhadosztály és a XII. hadtest menetdandára. (Parancs vételekor még nem érkezett be.) Narjówka-patak és Stratyn között Rohatyn magasságáig alig van ellenség, ellenben egy erős ellenséges oszlop van előnyomulóban Zagorze-Konkolnickie (Halicztól 10 km észak-

keletre) irányából északnyugat felé, időadatok nem állanak rendelkezésre. (Azonos a hadosztályparancsnoksághoz augusztus 28-án délután 4 óra 15-kor beérkezett, gépkocsiparancsőrtiszt által kézbesített, jelentéssel.)

Este 7 óra 30-kor Bursztynban még nem volt ellenség.

2. A VII. hadtest és a 20. honvédhadosztály a 3. hadsereg jobbszárnyán lépcsőzetesen csoportosul azon feladattal, hogy vagy kelet felé törjön elő, vagy a délkeleti irányból jelentett ellenséget vesse vissza.

3. A 20. honvédgyaloghadosztálynak feladata az, hogy az elfoglalt állásban szívós védelemre rendezkedjék be és a 12. menetdandárt, mely neki alá van rendelve, jobbszárnya mögött csoportosítsa. A Rohatynban levő 31. ezred egy zászlóalja a hadosztályparancsnokság alá kerül, a 96. ezred Rohatynban levő két zászlóalját azonban, reggel 7 órakor a Knichinicze felé vezető úton át, a Garbki-majortól északra, a 34. gyaloghadosztályparancsnokság rendelkezésére kell bocsátani.

Krautwald altábornagy (a 34. gyaloghadosztály parancsnoka) a II/37. zászlóaljat, a 39. ezred egy zászlóaljját, valamint a Zalipie-szakaszban álló zászlóaljat a szükséges tüzérséggel, Vidulovich ezredes egységes parancsnoksága alatt, a Gnyla-Lipa mentén hagyja. Ez a csoport szoros összeköttetést tart fenn a Rudánál álló 105. népfölkelő gyalogdandárral és Potoknál a 20. honvédgyaloghadosztállyal.

A 34. gyaloghadosztály minden egyéb rendelkezésre álló része, beleértve a fentemlített két 96-os zászlóaljat is, reggel 7 óráig a műszakilag megerősítendő vonalban: „erdőszegély Jawczetől északra, Mogilka 357. magaslaton" alkalmas készültségi állásban csoportosuljon.

Henriquez altábornagy (a 17. gyaloghadosztály parancsnoka) reggel 6 óráig egyesíti a Psaryban, Knichiniczeben hált hadosztályrészeket és a Chodorów felől előremenő csapatokat, Krautwald altábornagy jobbszárnya mögött a Knichinicze-szakaszban, a Swirz-patakvonaltól és Oskrzesincetől nyugatra. E csoportosításnak egy későbbi előnyomulás eshetőségeivel kell számolnia.

4. Henriquez altábornagy csoportjának és a hadtestparancsnokságnak vonata délután 6 órakor Chodorówra menetel és a helységtől délnyugatra a legidősebb vonatparancsnok parancsnoksága alatt gyülekezik.

Krautwald altábornagy csoportja vonatát Podkamien község nyugati kijáratához irányítja.

Az ütközetvonatok a csapatok körleteiben maradnak.

A 20. honvédhadosztály önállóan gondoskodik vonatáról.

5. 1/21. számú gyaloglőszeroszlop és 1/21. számú hadtestlőszeroszlop Knichiniczétől északnyugatra fog beérkezni, részletes felállításukat Henriquez altábornagy szabályozza.

6. A hadtestparancsnokság délelőtt 7 órától kezdve Knichiniczétől közvetlen keletre az úton tartózkodik.

7. Kapja: a 17., 20. és 34. gyalloghadosztályparancsnokság.

Meixner gy. tábornok, s. k.

A hadtestparancsnokság később beérkezett egy újabb parancskiegészítése lényegében nem változtatott az eddigi helyzeten, mindenki eddig elfoglalt helyén maradt. Az éj folyamán, néhány jelentéktelen lövöldözést kivéve, nagyobb esemény nem történt.

III.

1914 augusztus 29.

Délelőtt 3 óra 30-kor érkezett a hadosztályparancsnoksághoz a VII. hadtestparancsnokságnak augusztus 29-én éjjel 12 óra 45-kor kelt 79/hdm. számú újabb kiegészítő parancsa, mely szerint a 2. hadseregparancsnokság a védelmi állások végleges megszállását napfelkeltekor kívánta. Ennélfogva az előbb kiadott parancsokat mielőbb végre kellett hajtani. A 34. gyalloghadosztályparancsnokság hasonló értelmű utasítást kapott, azon megjegyzéssel, hogy a 20. honvédhadosztályparancsnoksággal egybehangzóan kell működnie.

Az ellenségről reggel és délelőtt folyamán a kiküldött lovasjárőrök kelet felől többnyire negativ jelentéseket küldtek a hadosztályparancsnoksághoz. Délkeleti és déli irányból azonban különösen a cs. és kir. 7. huszárezred I. osztálya (a 17. gyalloghadosztály lovassága) küldött be értékes és pozitiv jelentéseket. Így Toepke huszáralezredes és gróf Esterházy huszárfőhadnagy délelőtt 10 óráig több jelentést küldtek, melyek szerint az ellenség tüzérsége a reggeli órákban széjjellőtte a Bursztynon átvonuló csapatvonatokat, a községet pedig ismeretlen számú, de igen erős gyalogság szállotta meg. Ezt az ellenséges előretörésről szóló hírt még két más oldalról is megerősítették. A szemhatáron cirkáló kozák járőrök voltak láthatók. Ezidőtájt a hadosztály egyesített vonata még Bursztyntól délre Bukaczowcze környékén állt. Így már akkor biztosra volt vehető, hogy e vonatnak a csapatokkal való egyesülése a legjobb esetben is csak 3—4 nap mulva várható. (Tényleg így is történt.)

Fenti jelentésekből kétségtelenül kitűnik, hogy *az ellenséges megkerülés saját jobbszárnyunkon, a 20. honvédgyalogh adosztály fegyvereinek lőtávolságán kívül, következett be.* A Gnyla-Lipa vonalának szívós védelmezhetősége tehát már a rohatyni csata előtt végleg megdőlt. A Gnyla-Lipa ezidőtájt, kivéve egyes elmocsarasodott részeket, se gyalogság, se lovasság, se tüzérség részére akadály nem volt, a nyugati partjain húzódó dombvonulatok védelemre csak néhol voltak alkalmasak.

Eredetileg a 8. lovashadosztály feladata lett volna a 2. hadsereg jobbszárnyának a Bursztyn-, Babuchów-szakaszban való biztosítása, továbbá a haliczi hídfőcsoporttal az összeköttetés fenntartása, illetve ebben a szakaszban az ellenséges erőknek a Gnyla-Lipa vonalának átlépésében való megakadályozása. Ezzel a 20. honvédhadosztályparancsnokság feltétlen számolt és erre alapította a kiutalt védőállás megszállását is. Délelőtt 12 óra 30-kor azonban beérkezett a 8. lovashadosztályparancsnokság augusztus 29-én délelőtt 9 óra 40-kor Babuchów környékén kelt, a 12. menetdandárparancsnokságnak címezett 154/hdm. számú alábbi jelentése:

A 8. lovashadosztály nem tud feladatának, vagyis a Koniuszki—Babuchów—Jawcze-körzetben való oldalbiztosításnak, eleget tenni, ezt a területet saját gyalogságunknak kell majd tartania.

Ennélfogva a Podmichalowczetől, illetve a Swirztől keletre elterülő magaslatokra vonult vissza, ahol a zurówi, podmichalowczei és a wasinczyni átjárókat és a Malowicze-magaslatot szállja meg.

A hadosztályparancsnokság a Malowicze-magaslaton van, ahova az állandó összeköttetés és esetenkinti tájékoztatás a helyzetről s a rohatyni eseményekről célszerűnek látszik.

Kérem ezt a 20. és 34. hadosztályparancsnokságnak tudtul adni.

Lehmann altábornagy, s. k.

Délután 1 óra 30-kor beérkezett a VII. hadtestparancsnokság 589/hdm. számú harmadszori parancsváltoztatása, mely szerint:

A 3. hadsereg déli szárnya ellen erőteljes ellenséges támadás van kialakulóban. A VII. hadtesttel szemben látszólagos nyugalom.

A 20. honvédhadosztály zömének és a 12. menetdandár rendelkezésre álló részeinek azonnal Potok-Czercze területére kell vonulnia, arccal északra. A Rohatyn—Knichinicze-úttól

délre eső területen tehát csak a legelső vonalban levő csapatok és a legszükségesebb tüzérség maradhat vissza, egy egységes parancsnok vezetése alatt. A hadosztályparancsnokság Potokra menjen.

A 34. gyaloghadosztályt eddigi helyén a 17. gyaloghadosztály fogja felváltani; előbbi 2 oszlopban azonnal útba indul és a Czerczétől nyugatra eső területre vonul. Útközetvonata az élen haladjon.

A 17. gyaloghadosztály Jawczén át haladéktalanul a 34. gyaloghadosztály eddigi helyére megy.

A wasiczyni és oskresincei átjárókat őrizni kell.

A hadtestparancsnokság egyelőre Garbkinál marad. (Rohatyn—knichiniczei úton.)

Ezt a parancsot a 17., 34. és 20. gyaloghadosztályparancsnokság kapja.

Meixner gy. tbk., s. k.

Ezen parancs végrehajtását azonban megelőzte az ellenség beavatkozása, mely ha 2—3 órát késik, a 8. orosz (Bruszilow-) hadtest minden ellenállás nélkül felsétálhatott volna a Rohatyntól nyugatra húzódó magaslatokra és a VII. hadtestet északi irányban való menete alatt hátbatámadhatta s végképen leverhette volna. Már délelőtt 11 órától kezdve északkeleti irányból heves távoli ágyútűz hallatszott, majd délfelé sűrű porfelleg szállt fel, különösen Lucince és Pukow irányában. Hírszerző járőreink mind sűrűbben jelentették erős ellenséges gyalogság és tüzérség közeledését.

Délután 1 órakor kezdette meg az orosz tüzérség a lövést a hadosztály jobbszárnyának (1. és 2.) védőszakaszai ellen. Saját tüzérségünk erélyesen viszonozta azt.

Délután 3 óra felé az orosz tüzérség a lövést a későbbi isonzói csaták fergetegeire emlékeztető pergőtűzig fokozta. A jobbszárny tüzércsoportjának egyik ütege a másik után tönkretéve némult el.[6]

A pontos, jól célzott ellenséges ágyútűz keleti, délkeleti és déli, tehát teljesen oldalozó irányból árasztotta el az 1. és 2. védőszakasz csapatait, annak tüzércsoportját és hadosztálytartalékát egyaránt.

A 3. és 4. honvédgyalogezred a kora délutáni órákban egynéhány sokkal erősebb ellenséges gyalogtámadást vert

[6] Az akkori eseményekkel ismerős orosz vezérkari ezredes hitelt érdemlő közlése szerint a megerősített 8. orosz (Bruszilow)-hadtestnek körülbelül 125 ágyúja és tarackja működött augusztus 29-én délután Rohatynnál, ezzel szemben lőszerrel igen mostohán ellátott saját tüzérségünk mindössze csak 42 ágyúval rendelkezett.

vissza. Az ellenség mindenkor Wierzbolówcze nyugati szegélyére volt kénytelen visszaözönleni. Azonban Patzák tábornok, a védőszakasz parancsnoka, a mindent elnyomó oldalozó ágyútűz hatása alatt, különösen a 3. honvédezred súlyos vesztesége következtében, a saját felelősségére, délután 4 órakor csapatainak a védelmet nyujtó Swirz terepszakasz mögé való visszavonulását rendelte el.[7]

Ez a visszavonulás egyes csapatrészeknél néhol pánikszerűen történt ugyan, ami azonban, mint később látni fogjuk, egyáltalában nem volt és nem is lehetett kihatással az egész helyzetre, annál kevésbbé, mert Balogh Barna 4-es és Bartha Lajos 1-es honvédjei ezután is rendületlenül a legvégsőig kitartottak az 1-ső vonalban. Az 1. és 2. védőszakaszban a 3. honvédgyalogezred, az agyoncsigázott és kiéhezett 3 és ½ menetzászlóalj, továbbá a 8. honvéd tábori ágyúsezred II., valamint a cs. és kir. 20. tábori ágyúsezred I. osztálya érzékeny veszteséget szenvedett emberben, lóban és hadianyagban egyaránt, úgy, hogy a hadosztálytartalék (17. ezred és 3 menetzászlóalj) harcbavetése is már teljesen céltalan lett volna.

Azt, hogy az ellenség is súlyos veszteséget szenvedett a csatában, a résztvevő orosz tisztek közül többen őszintén bevallották; s hogy az oroszok mennyire tartottak csapatainktól, kiviláglik abból, hogy az ellenséges hadtestparancsnokság az üldözésre aznap egyáltalában nem is gondolt. Valóban a Gnyla-Lipa vonalát augusztus 29-én Wierzbolówczenál az ellenség zöme át nem lépte. A Rohatyn előtti orosz parancsnok megverettnek hitte magát, s ezért este 6 órakor az egyik tartalékezredet, mely már Rohatynban volt, a Rohatyntól keletre húzódó magaslat megszállására utasította, illetve ott egy felvételi állás elfoglalására adott parancsot. Ez a parancs csakugyan végre is lett hajtva.

Az ellenséges megkerülés, illetőleg az átkarolás ténye azonban, mint már említettem, Bursztyn—Demijanów magasságában, tehát a 20. honvédhadosztály déli szárnyától 18—20 km-re délre, már a délelőtt folyamán bekövetkezett. Azt és következményét tehát a 20. honvédhadosztály rovására írni, mint az eddig általában történt, semmi körülmények között sem szabad. A 8. lovashadosztály önkényes elhatározásának következményeiért az ódium a 20. honvédgyaloghadosztályt igazán nem terhelheti. A 20. honvédgyaloghadosztály megállta a helyét Rohatynnál is, éppúgy, mint azután, amint ezt négy hosszú háborús esztendő fényesen beigazolta.

[7] Szavahihető, komoly tanuk viszont azt állítják, hogy Patzák tábornok nem rendelte el a visszavonulást.

Örök dicsőséget szerzett azonban magának Rohatynnál különösen a 3. védőszakaszt megszállva tartó csonka budapesti 1. honvédgyalogezred s annak vitéz parancsnoka, Bartha Lajos ezredes, ki a rajta ragaszkodásteljes szeretettel csüggő „pesti fiaival" a legvégsőig a helyén maradt még akkor is, amikor a tőle északra álló 34. és a tőle délre álló 20. hadosztály csapatai a Swirzen már messze túl jártak.

De hasonló fényes haditettre tekinthet vissza a m. kir. 8. honvéd tábori ágyúsezrednek az 1. honvédgyalogezredhez beosztva volt I. (Ambrosius-) osztálya, valamint az előbb említett Balogh Barna alezredes 4. ezredbeli csoportja (4., 5., 6., 7., 8. század) is.

Az orosz ágyútűz az északi harcvonal e részén eleinte enyhébb formában jelentkezett, inkább lekötő jellegű volt, később azonban itt is pergőtűzzé fokozódott; mivel azonban úgy a kiutalt terepszakasz — különösen annak gondos kihasználása és mintaszerű megerődítése — kedvezőbb feltételeket biztosított a védők számára, hatása aránylag csekély volt. Ezen a helyen viszont bőven kijutott a folyton megújuló, szünet nélküli orosz gyalog tömegtámadásokból. Utóbbiak súlypontja eleinte a védőszakasz jobbszárnyára nehezedett és az azt védelmező I. zászlóalj ellen irányult, később azonban már a védőszakasz egész arcvonalára kiterjedt. Egyik támadóhullám a másikat követte, a védők azonban mindannyiszor hősiesen kitartottak és az oroszok tömött soraiban szemmel látható rések, s mögöttük hullahegyek keletkeztek. Különösen a két zászlóalj géppuskásosztagai működtek kiváló eredménnyel.

Délután 6 óra 15-kor a felfrissített orosz tömegek Rohatyn és Potok nyugati szegélyeiről rohamra indultak. A II. zászlóalj egyik első vonalban álló századparancsnoka akkori naplójába ezeket írta:

„Délután 6 óra 15-kor orosz tömegek mentek rohamra az I. zászlóalj fedezékvonala ellen, a jobbszárnyamon kikülönített oldalozó szakasz már a tizedik együttes tüzet ontja a ránk rohanó ellenségre. Az oroszok vesztesége szemmel láthatóan igen nagy. Most kezdődik a kézitusa; titáni küzdelem, óriási lárma, ordítás, sebesültek halálhörgése, fegyverek, szerelvény erőszakos hangzagyvaléka. A kézitusa mind nagyobb arányokat ölt, már magával ragadja a II. zászlóalj egyes arcvonalrészeit is, az orosz kürtök mélabús rohamjele mintegy kísérteties disszonanciát vált ki a fülsiketítő lármában. Szájról-szájra kél a szomorú hír, hogy Gerő őrnagy I. zászlóalja élén, hősi halált halt. Teljes ötnegyed óráig tart ez az ádáz küzde-

lem. Az ezred valamennyi százada a legkeményebb harcban áll.

Délután 8 óra 30-kor végre a zaj lassankint elül, az ellenség véres fejjel, hullatömegeket hagyva fedezékvonalaink előtt, pánikszerűen menekül vissza Rohatyn és Potok nyugati szegélyeire. Az ezred hős parancsnoka, Bartha Lajos ezredes, a tumultus közepette személyes példával biztatja embereit, pillanat alatt oroszlánokat teremt; vajjon meg fogja-e a nem mindig hálás történelemírás valamikor örökíteni ezredünk hősies magatartását a rohatyni csata napján?

A hadosztály többi csapatai, a Balogh Barna-csoport kivételével, már régen túl voltak a csatatér látóhatárán, mikor a derék pesti fiúk és a nagyváradi honvédek még mindig vérüket hullatták. Mindnyájunk legszentebb meggyőződése, hogy az ellenség e nem várt hősies ellenállás hatása alatt mélységesen megrendült.

Délután 9 órakor kiküldött járőreink, fülelő őrseink, egybehangzó jelentése szerint, a sötétség leple alatt újabb ellenséges erők tömörültek az ezred arcvonala előtt s miután ezredünk e két zászlóalja teljesen izoláltan állott, a lőszer egészen elfogyott, a védőszakasz parancsnoka pedig a beosztott két üteggel a harcteret az esti szürkület beálltával ismeretlen irányban elhagyta, ezredparancsnokunk a teljes lőszerhiány következtében elrendelte az ezred visszavonulását.

Délután 10 órakor az ezred két zászlóalja a magaslat mögött fedve gyülekezett és úttalan utakon, koromsötét éjtszakában, az ezredparancsnok személyes vezetése alatt, ellenséges zaklatás nélkül, a legtökéletesebb zárt rendben, bár súlyos veszteséggel hagyta el az ezredre nézve feltétlen dicső emlékű első csata színhelyét."

Eddig a századparancsnok naplója, de a többi szem- és fültanúk is azt állítják, hogy az itt felsoroltak teljesen egyeznek a valósággal, azon hozzáadással, hogy az 1. honvédgyalogezred e napon kifejtett páratlan hősiessége főleg az ezredparancsnoknak, Bartha Lajos ezredesnek, személyes befolyására s rendkívül bátor magatartására vihető vissza. A 39. testvérdandár részéről Balogh Barna alezredes csoportja vett részt mindvégig az első napi emberfeletti mérkőzésben. Ez a csoport a nagyváradi 4. honvédgyalogezred 4., 5., 6., 7. és 8. századából és a 4. honvédgyalogezred 1. és 2. géppuskásosztagából állott, nevezett alezredes parancsnoksága alatt. Itt is roham rohamot követett, azonban a derék nagyváradiak szintén nem tágítottak s mindannyiszor visszaverték támadóikat, hős vezetőjük személyes példaadása mellett, Wierzbolówcze nyugati szegélyéig. Végre az esthomály beálltával az orosz itt

is megúnta véres kísérletezéseit, úgy, hogy ez a csoport minden ellenséges beavatkozás nélkül, utolsó lőszerét is eltüzelve, az orosz körülzárást ügyesen kikerülve, vonult vissza nyugat felé, s augusztus 30-án délelőtt 7 óráig Knichinicze mellett pihent meg.

Hivatalos orosz jelentés szerint, az orosz csapatok vesztesége augusztus 29-én, Rohatyn előtt, halottakban és sebesültekben 2950 ember, 125 ló és 4 harcképtelenné vált ágyú volt. Az orosz jelentés szerint a legnagyobb veszteséget ember- és lóanyagban egy ellenséges tüzérüteg okozta, amely egy Pukówról Rohatynba menetelő orosz oszlopra lett irányítva.

A Rohatyntól nyugatra lejátszódott, órákig tartó kézitusában egy szibériai orosz gyalogezred szenvedett szokatlan nagy veszteséget. A 20. honvédgyaloghadosztály egész vesztesége ezen a csatanapon, a megközelítőleg megállapítható adatok alapján:

1. honvédgyalogezred	(2 zászlóalj)	350 fő	
17. honvédgyalogezred	(hadoszt. t.)	80 fő	
3. honvédgyalogezred	(3 zászlóalj)	210 fő	
4. honvédgyalogezred	(3 zászlóalj)	150 fő	
4. honvédhuszárezred	(3. és 4. sz.)	90 fő	
8. honv. táb. ágyúsezred	(5 üteg)	75 fő	12 ágyú
I/20. táb. ágyús oszt.		25 fő	
Hadoszt. lőszertelep		16 fő	
	Összesen	996 fő	

19 tiszt, 977 főnyi legénység, 69 ló, 12 ágyú.

Hadoszt. lőszertelep vesztesége:

99 ló, 34 ágyús- és 7 gyal. lőszerkocsi.

A lőszerpótlás az első csatanapon nem volt kielégítő; ez az akkori szervezet hiányosságainak tudható be. Az 1. és 2. védőszakaszban történtekre pedig részletesen rávilágít a hadosztálylőszertelep akkori parancsnoka, Demény Géza vk. ezredes, a „Magyar Katonai Közlöny" 1922. évi 6. füzetében megjelent fejtegetésében.

A 3. védőszakasz az egész csatanapon gyalog- és tüzérlőszerpótlásban alig részesült. Ez, illetőleg az ennek folytán beállott teljes lőszerhiány volt csupán az oka annak, hogy e védőszakasz védőrsége az utolsó lőszerét is eltüzelve, felejthetetlen emlékű fegyverténye színhelyét, hol mint legelsők az északi hadszíntéren villantak meg a rohamra menő honvédszuronyok, az éjféli órákban elhagyni kényszerült. Az igazság

az, hogy se az 1. honvédgyalogezred, se a Balogh-csoport, se a 8. honvéd tábori ágyúsezred I. osztálya 1914 augusztus 30-án reggel lőszerrel egyáltalán nem rendelkezett.

A csapatok az egész nap folyamán egyáltalában semmit se ettek, kenyerük se volt. A 29-ére elkészített ebédet az 1. honvédgyalogezred tisztjei és legénysége csak másnap, 30-án reggel 6 órakor fogyasztották el a Podkamien melletti szabad táborban, hova konyha- és egyéb kocsijaikat úttalan utakon magukkal vinni s így megmenteni sikerült.

A hadosztályegészségügyi intézet egyáltalában nem volt a helyszínén; a súlyos, vagy menetképtelen sebesültek nagyrésze, sajnos, kocsik hiányában ott maradt, csak egyeseket lehetett nagy fáradsággal Fragara és Knichiniczére visszaszállítani.

A 3. védőszakasz csapatai közül a 82-es zászlóalj 2 százada és a 8. tábori ágyúsezred I. osztálya, Perneczky tábornok parancsnoksága alatt, a sötétség beálltával délután 8 órakor azonnal visszavonult; ez a csoport Podkamienen át a Rohatyntól 15 km-re eső Fragara menetelt, ahol meghált.

Az 1. honvédgyalogezred I. és II. zászlóalja éjjel 10 óra 30 perckor az állása mögötti mélyedésben gyülekezett, s mivel az állás mögötti vasúti töltést az orosz gyalogság már megszállotta, északkeleti irányba kitérve, az útba eső Czercze községet délről megkerülve, menetoszlopban az ezredparancsnok személyes vezetése alatt a legnagyobb rendben hagyta el első tűzkeresztségének dicső színhelyét. Úttalan utakon, koromsötétben, folyton a magaslati vonalon haladva — amint már említettem —, augusztus 30-án reggel 5 óra körül érkezett be, elcsigázva, fáradtan és éhesen, de a legpéldásabb rendben, Podkamien nyugati kijáratához, hol az úttól délre szabad táborban pár órát pihent.

1914 augusztus 30.

Tagadhatatlan, hogy a 20. honvédgyaloghadosztály feladatát megoldotta, mert a Gnyla-Lipa mentén Iwanow orosz tábornok hadserege balszárnyának és Brusszilow tábornok 8. hadteste jobbszárnyának támadásait megállította; többet tőle az adott viszonyok között követelni igazán nem lehetett. Megállapítható ugyanis, hogy az oroszok, rohatyni hullahegyeik eltakarítása után, csak másnap, azaz augusztus 30-án reggel 7 órakor szállották meg az előző napi véres csata színhelyét, a Rohatyntól nyugatra húzódó magaslatokat s ott arccal nyugatnak beásták magukat; ha győzteseknek érezték volna magukat, úgy már reggel támadásba fogtak volna.

Ha Brusszilow nagy erővel végrehajtott tömegtámadásai a 20. honvédgyaloghadosztály (Bartha ezredes és Balogh alezredes csoportjainak) ellenállásán meg nem torpannak, akkor a 17. és 34. gyaloghadosztálynak a déli harctérről felszállított zöme a harctéren ki nem rakodhatott és a XII. hadtest jobbszárnyának a Gnyla-Lipa és Swirz közötti teljes átkarolása elkerülhetetlenül bekövetkezett volna. A VII. had-

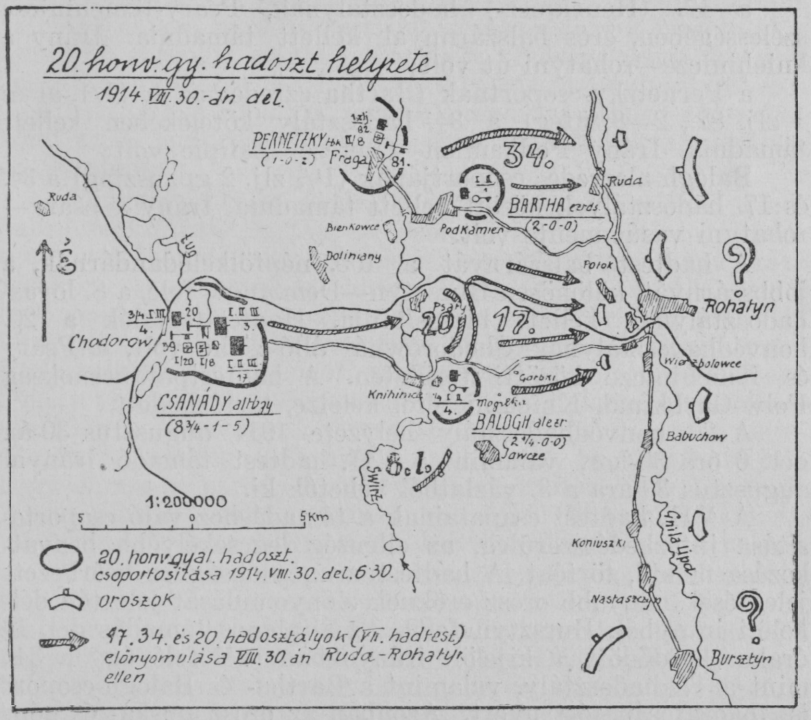

3 vázlat.

test seregtestei közül ugyanis a 17. és 34. hadosztály részéről csak nagyon kis töredékek vettek részt az augusztus 29-iki harcokban, zömük még a Swirz mögött állott, vagy kirakodóban volt.

A hadtest kirakodott részei augusztus 30-ára támadásra már készen állottak. A 20. honvédgyaloghadosztály zömének harcbavetése azonban nem látszott valószínűnek. Mindemellett a 20. honvédgyaloghadosztály s annak az előző napon oly dicsőségesen harcolt, többször említett két csoportja, az

augusztus 30-i második rohatyni csatából is derekasan kivette a maga részét, s nagyban hozzájárult e nap sikeréhez.

A VII. hadtestparancsnokság még augusztus 29-én éjjel 585/hdm. szám alatt adta ki augusztus 30-ára a támadó parancsot, mely szerint

a 34. (Krautwald-) hadosztálynak Fraga-Psary szélességében erős balszárnnyal kellett támadnia. A támadás főiránya Ruda község volt;

a 17. (Henriquez-) hadosztálynak, Psary-Knichinicze szélességében, erős balszárnnyal kellett támadnia. Irány a knichinicze—rohatyni út volt;

a Pernetzky-csoportnak (Bartha ezredes az I. II/1.-al és 1 zlj. 82., 2—8. üteg) a 34. hadosztály kötelékében kellett támadnia. Irány Podkamien—Czercze—Zalipie volt;

Balogh alezredes csoportjának (1¼ zlj. 2 gp. osztag) a 34. és 17. hadosztályok között kellett támadnia. Irány a psary—rohatyni vasút mente volt.

A hadtest balszárnyát a 105. népfölkelődandárnak, a jobbszárnyát, különösen Bursztyn—Demianów felé, a 8. lovashadosztálynak kellett biztosítania. Hadtesttartalék a 20. honvédhadosztálynak Chodorównál álló zöme volt, a Psary és Knichinicze közötti területen. A hadtestparancsnokság Folw-Garbkinál, Knichiniczétől keletre, tartózkodott.

A 20. honvédhadosztály helyzete 1914 augusztus 30-án del. 6 óra 30-kor, valamint a VII. hadtest támadó irányai augusztus 30-ára a 3. vázlatból vehetők ki.

A VII. hadtest csapatainak a támadáshoz való csoportosítása intézkedésszerűleg, az ellenség legcsekélyebb beavatkozása nélkül, történt. A hadtestparancsnoksághoz beérkezett jelentések nagyobb orosz erőknek előnyomulását jelezték délkeleti irányból, Bursztyn felől. Az általános támadás del. 10 órakor kezdődött, a kijelölt irányokban; dél felé úgy a 34., mint a 17. hadosztály, valamint a Bartha- és Balogh-csoport is fokozatosan tért nyert. Azonban az orosz puska- és géppuskatűz, a jól célzó és lövőszerrel bőven ellátott, számban sokkal erősebb orosz tüzérség hatásos tüze, továbbá a bursztyni oldalozó csoport beavatkozása, megtörte a támadás lökőerejét, s először a 34. hadosztály balszárnya ingott meg Rudánál, majd a 17. hadosztály jobbszárnya Rohatynnál.

A hadtest tartalékát alkotó 20. honvédhadosztály Psary-csoportjának a kora délutáni órákban történt harcbavetése sem változtatott már az általános helyzeten. Ezt látva, a hadtestparancsnok délután 4 órakor elrendelte a hadtest visszavonulását a Swirz-vonal mögé. Ennek végrehajtása a legteljesebb rendben történt. Hogy kisebb pánikszerű vissza-

özönlések ez alkalommal is fordultak elő, ez természetes, különösen ott, ahol az oroszok ágyútüze érzékeny veszteségeket okozott.

Már délután 2 órakor a Bartha-csoport egy bátor iramodással elfoglalta az égő Zalipie és Potok községeket; az oroszok ezen az arcvonalrészen csakugyan vissza is vonultak. Azonban saját általános visszavonulásunk megkezdésekor, sajnos, ez a csoport sem maradhatott elszigetelve elől, de mint az előző napon, most is mint utolsó harcoló rész hagyta el a rohatyni második csata színhelyét, fedezve Podkamientől közvetlen nyugatra, a 34. hadosztály visszavonulását. E csoport harcáról, a rohatyni második csatanap utolsó akkordjaként, az 1. honvédgyalogezred egyik századának naplójában ez olvasható:

„Podkamien keleti kijáratához érkezve, ott találtuk ezredparancsnokunkat, Bartha ezredest, ki itt minket megállított s a visszaözönlő csapatrészeket feltartóztatva, maga köré gyüjtötte s a magaslatot megszállotta. Ebben az állásban a leghevesebb ellenséges ágyútűzben az esti szürkület beálltáig kitartott, miáltal lehetővé tette, hogy a 34. hadosztálynak Podkamienen összetorlódott tüzércsapat- és vonatjárműtömege e mély völgy- és hegységszoroson át zavartalanul elvonulhasson." Az 1. honvédgyalogezred (Bartha-csoport) e napi teljesítménye kellőleg csak akkor értékelhető, ha megfontoljuk, hogy ennek az ezrednek, 18 órai harc, 8 órai éjjeli menet és 2 órai pihenés után, mozgóharcban újból 12 órán át kellett, tízszeres erővel szemben, hozzá méltóan megállania a helyét.

A Balogh-csoport, a vasút mentén előnyomulva, szintén szép sikereket ért el, amennyiben megközelítette az előző napi csatateret, azonban nagyobb orosz erővel szemben itt sem volt nagyobb siker elérhető s az általános hátráláskor neki is vissza kellett vonulnia. E csoport hasonlóképen szintén elévülhetetlen érdemeket szerzett a 20. honvédhadosztálynak; tisztekben s legénységben súlyos veszteségeket szenvedve, szintén az utolsók között hagyta el a csatateret.

Úgy az oroszok, mint a VII. hadtest veszteségei ezen a napon tetemesek voltak, úgy hogy az oroszok augusztus 30-án, bár még teljesen érintetlen tartalékokkal rendelkeztek, üldözésre egyáltalában nem gondoltak.

A VII. hadtestparancsnokság 603/hdm. számú rendeletében az augusztus 30-iki támadásról így emlékezett meg:

„A 34. gyaloghadosztály ma, augusztus 30-án, a 3. hadsereg döntő harcában, annak déli szárnyán, igen tevékenyen és célirányos módon működött közre.

A 17. gyaloghadosztály és a 20. honvédhadosztály részei (Bartha- és Balogh-csoportok) szándékolt támadásukkal Rohatyn irányában igen elismerésreméltó szívóssággal a város közelébe jutottak. A déli szárnyon fellépő hatalmas ellenség s az a körülmény, hogy az egyik harccélunk, hogy erős ellenséges erőket lekössünk, teljesen sikerült, arra az elhatározásra bírt, hogy a sötétség beálltával a harcot félbeszakítsuk és a Swirz mögött újabb védőállást foglaljunk el..."

Ezzel lezáródott a rohatyni csata második napja is azzal a megnyugtató érzéssel, hogy abban a tisztek és a legénység egyaránt hűen teljesítették kötelességüket királyuk és hazájuk iránt. A VII. hadtest, de főleg a 20. honvédgyaloghadosztály meghozta a legmesszebbmenő erkölcsi, fizikai és vérbeli áldozatot, melyre annak minden katonája büszke öntudattal tekinthet vissza mindenkoron.

IV.

Az első lembergi csatát tárgyaló forrásmunkák felsorolása és méltatása.

Az 1914. évben vívott első lembergi csatát különböző forrásmunkák tárgyalják. Sajnos, azonban ezek mindegyike átveszi elődjétől az előbb napvilágot látott leírást és így a *20. hadosztályra* vonatkozó eseményeket valamennyi téves beállításban közli. A sok munka közül a különböző években megjelent négy legfontosabbat ragadom ki, s ezek érveléseit kívánom a következőkben megdönteni. Az első hivatalos kiadás 1915 elején Wienben, a volt osztrák-magyar vezérkar hozzájárulásával, jelent meg, címe: *„Der Krieg gegen Russland"*. Öst.-ung. Kriegsberichte aus Streffleurs Militärblatt. Heft 3.

E mű a 20. honvédhadosztályról így emlékezik meg:

„Augusztus 26-án a 2. hadseregnek vasúton Kelet-Galiciába szállított erői közül, a 20. honvédgyaloghadosztály Martynówtól délre volt egyesítve. Augusztus 28-án a 2. hadseregtől a VII. hadtest s annak déli szárnyán a 20. honvédgyaloghadosztály, a Rohatyntól nyugatra húzódó magaslatokon csoportosult, azzal a célzattal, hogy a Gnyla-Lipa mentén az ellenséggel szembeszálljon. Augusztus 29-én a rohatyni csoporttól a Ruda felé előnyomuló VII. hadtest nem tudott tért nyerni, a 20. honvédhadosztályt pedig Rohatynnál beszorította az ellenség. Augusztus 30-án a 2. hadsereg e csoportja, feladatának megfelelően, egyes részeivel Rohatyntól

nyugatra a 3. hadsereg harcába akart beavatkozni, *amint azonban a 20. honvédgyaloghadosztály egy tűzzel való ellenséges rajtaütés után visszavonult,* a rendelkezésre álló erők eredményes harcbavetésére többé nem került sor."

E hivatalos megállapítással szemben, mint az előadottakból kétségtelenül kitűnik, a valóság ez volt:

Az eredetileg a déli harctérre szánt 20. honvédgyaloghadosztály a mozgósítás elrendelésétől a 25., illetve 26. mozgósítási napig, tehát augusztus 21. és 22-éig, teljes tétlenségre volt kárhoztatva, a csapatok és intézetek az egész országban szétszórva, békeállomásaikon tartózkodtak. A keletgaliciai harctérre érkezve, a hadosztály bonyodalmas egyesítését, tervszerűtlen, a csapatokat úgy erkölcsileg, mint fizikailag erős próbára tevő, menetek követték. A hadosztály csapatai folytonos ide-oda menetelés miatt csak augusztus 26-án Martynówtól délre voltak részben egyesíthetők. A hivatalos leírás azt állítja, hogy augusztus 28-án a 2. hadseregtől a VII. hadtest s annak déli szárnyán a 20. honvédgyaloghadosztály csoportosult etc. Ezzel szemben a valóság az, hogy a 20. hadosztály úgy északi, mint déli irányban, csaknem teljesen elszigetelve állott Rohatynnál. A VII. hadtest 17. és 34. hadosztályainak ekkor még csak töredékei voltak a helyszínén, melyek a 29-i véres csatanapon a 20. honvédgyaloghadosztály súlyos harcaiban egyáltalában részt nem vettek. Az augusztus 29-i események hivatalos leírása tehát nem felel meg a valóságnak. Augusztus 29-én a 34. hadosztálynak csak egy kis töredéke, Vidulovich ezredes csoportja, állott Potoktól északra.

A 20. honvédhadosztályt Rohatynnál nem nyomta be az ellenség, sőt ellenkezőleg, augusztus 29-én az oroszok képzelték magukat megveretteknek. A hadosztály azonban, a vele szemben fellépő óriási ellenséges erővel szemben, elszigetelt helyzetében annál kevésbbé maradhatott meg, mert a déli irányból Bursztyn felől előnyomuló ellenséges átkaroló csoport a hadosztályt a teljes megsemmisítéssel fenyegette annál is inkább, mert a jobbszárny, a 8. lovashadosztály szárnybiztosításának önkényes abbahagyása folytán, teljesen a levegőben lógott. A 20. honvédgyaloghadosztály hadászatilag is megállotta helyét, mert magára vonta úgy a 3. hadsereg jobbszárnya, mint a Halicz felé igyekező Iwanow- és Brusszilow-féle gyalog- és tüzértömegeket.

A VII. hadtest, melynek egyes részei csak augusztus 29-én rakodtak ki, két csoportban támadott. Északon a 34. h. o. Ruda felé, délen a 17. gyaloghadosztály Rohatyn felé. A 20. honvédgyaloghadosztály Bartha- és Balogh-csoportjának csak mint

összekötő résznek kellett volna bekapcsolódnia. Az ellenség részéről tűzzel való rajtaütés ezen az arcvonalrészen e napon már nem volt. A 34. és 17. gyaloghadosztályok elszántan és célszerűen csoportosítva támadták a Rohatyn és Ruda közötti ellenséges erőket, a déli szárny szintén vitézül tartotta magát a Bursztyn felől immár veszedelmesen közeledő Brusszilow átkarolásával szemben, azonban a nagy orosz erős átkarolás elől a hadtestnek, a délután folyamán, mégis a Swirz vonala mögé kellett visszavonulnia. A felsoroltakból kiviláglik, hogy a hivatalos leírás idézett mondata: *„hogy a 20. honvédhadosztály e napon egy tűzzel való rajtaütés után visszavonult"*, az igazsággal nem egyezik.

1918 tavaszán jelent meg Berlinben Hermann Stegemanntól *„Geschichte des Krieges. Erster Band"*. E mű már magyarbarát szellemben tárgyalja az eseményeket és szimpatikusabb hangon emlékezik meg a 20. honvédgyaloghadosztálynak szerepléséről. A többek között ezeket mondja:

„Augusztus 28-án a 2. hadsereg parancsnoka a VII. hadtestet és a 20. honvédgyaloghadosztályt Rohatyn környékére irányította. A vonatról leszállítva, az utazástól összetörve lépték át a magyar puszta fiai a Dnyester vonalát, s átkelve a mocsaras Swirz-szakaszon, este elérték a Rohatyntól nyugatra húzódó magaslatokat.

Augusztus 29-én a VII. hadtest Ruda ellen nyomul elő, hogy a XII. hadtest szorongatott szárnyhadosztályán könnyítsen. Ez a támadás azonban a Rohatyntól északnyugatra eső keresztútnál megakadt. Még rosszabbul járt a 20. honvédgyaloghadosztály Rohatynnál. Itt ugyanis Brusszilow borzalmas tűzzel való rajtaütése érte, mely pillanatok alatt széjjelszakította kötelékeit. Ennek az lőn a következménye, hogy az ellenség sokkal nagyobb erővel tört elő és a hadosztályt beszorította. Amikor ez a hadosztály visszaözönlött, a csata sorsa már el volt döntve, de mindamellett még másnap estig folyt itt a harc.

Augusztus 30-án éjjel az oroszok az egész vonalon támadásba fogtak. A III. és XII. hadtest csapatai még egyszer elkeseredett közelharcokban visszaverték az orosz tömegtámadásokat, a VII. hadtest azonban hátrálni volt kénytelen. Rohatyn az oroszok kezére került és így a jobbszárny-csoport kulcspontja elveszett. A rohatyni áttörés többé nem volt feltartóztatható."

Ez az összefoglaló leírás már megfelelőbb megvilágításban ismerteti a 20. honvédhadosztály rohatyni szerepését, azonban átvesz az eddigi téves beállításból is.

Augusztus 29-én a VII. hadtest zöme még kirakodófélben volt a Swirz vonala mögött, és csak csekély részei állottak Rudánál, a 20. honvédhadosztály balszárnyának meghosszabbításában. A VII. hadtest tulajdonképeni támadása tehát csak augusztus 30-án kezdődött.

„*A 20. honvédhadosztály beszorítása Rohatynnál augusztus 29-én*" természetesen e leírásban se helytálló. Az oroszok tűzzel való rajtaütése valóban előidézte a hadosztály zömének visszavonulását, de úgynevezett visszaözönlés csak egyes részeknél és a tartalékcsoportoknál történt. Rohatyn városát, a hadseregparancsnokság intézkedéseinek megfelelően, már az első pillanattól kezdve kiürítették, ennélfogva az már 29-én délelőtt, minden ellenállás nélkül, az oroszok kezére került. A 20. honvédgyaloghadosztálynak intézkedésszerűleg a Rohatyntól közvetlen nyugatra elnyúló Gnyla-Lipa-magaslatok mentén kellett védőállást foglalnia. Azt tehát, hogy Rohatyn, mint az állás kulcspontja, az oroszok kezére került, a 20. honvédgyaloghadosztálynak hibául felróni igazán nem lehet.

Az augusztus 30-i eseményekkel kapcsolatban Stegemann azt állítja, hogy: „a rohatyni áttörés nem volt feltartóztatható". Ez sem felel meg a valóságnak, mert itt áttörésről szó sem lehetett, legfeljebb a VII. hadtest jobbszárnyának, a 8. lovashadosztály önkényes visszavonulása folytán bekövetkezett, teljes átkarolásáról. A VII. hadtesttől délre, a 2. hadseregcsoport jobbszárnyán, a legközelebbi csoport Halicznál állott, így a nagy hadászati arcvonal folytonossága 25 km-re, azaz 1 teljes napi menetre meg volt szakítva. A VII. hadtest szélső jobbszárnyára állított s a jobboldal biztosítására rendelt 8. lovashadosztály Bursztyn helyett, saját elhatározásából, a Swirz mögé vonult vissza, úgy, hogy ezáltal a VII. hadtest jobbszárnya teljesen a levegőben lógott, ahogy azt Meixner gyalogsági tábornok, a VII. hadtest parancsnoka, az 1914. év augusztus hó 30-án kelt, 31-ére szóló intézkedésében pontosan körvonalozta.

1920 augusztusában, lipcse—bécsi kiadásban, a katonai könyvpiac egy igen érdekes és sok tekintetben alapos kis könyvvel gazdagodott. Minarelli-Fitzgerald tábornok kiadta: „*Der Anfang vom Ende*" című kis munkáját. A szerző előszavában megemlíti, hogy sajnos, a sors, tisztán személyi okokból, nem engedte meg, hogy a világháborúban részt vehessen, műve megírására mégis az ösztönözte, hogy mint az eseményeknek teljesen elfogulatlan, csendes szemlélője, akkori hadvezetőségünk tagjainak ismerője, a közvéleményt összeomlásunk igazi okairól felvilágosítsa. Ő elsősorban a még

akkor Przemyslben működő hadseregfőparancsnokságot (A. O. K.) hibáztatja a történtekért s eredeti okmányokkal bizonyítja a legfőbb vezetés személyi, etikai, hadászati, harcászati és anyagi hibáit. A rohatyni eseményeket illetőleg azonban, sajnos, ő is átveszi „Streffleur" téves felfogását. Az eseményeket különben röviden így mondja el:

„Mikor a 3. hadseregnek a przemsylani védőcsata folyamán több hadseregtartaléka már nem volt, a hadsereg déli szárnyára nehezedő súlyos nyomásra való tekintettel, a hadseregfőparancsnokságtól sürgős támogatást kért. Ezt a hadseregfőparancsnokság el is rendelte akként, hogy a 2. hadseregnek VII. hadteste Rohatynból északkeleti irányban intézzen egy előretörést. Augusztus 29-én a VII. hadtest Rohatyntól északra csakugyan előre is tört, azonban továbbjutni nem tudott, *mert a jobbszárnyán harcoló 20. honvédhadosztályt Rohatynnál az oroszok visszaszorították.*"

Mint az eddig előadottakból kiviláglik, ez a változat sem egyezik teljesen a valósággal. A VII. hadtest ugyanis csak augusztus 30-án tört elő Rohatynnál s eme előretörésben is csak a 20. honvédgyaloghadosztálynak már augusztus 29-én teljesen magára hagyatott és elszigetelve fellépett két (Bartha és Balogh) csoportja vett részt. Egy teljes napi ádáz küzdelem után vonult a VII. hadtest a Swirz vonala mögé vissza.

Különös figyelmet érdemel Minarelli-Fitzgerald művének azon része, amely a hadseregfőparancsnokságnak a személyi kérdésekben akkor követett eljárását az utókor számára intő példaképen ostorozza.

Minarelli pl. megemlíti azt, hogy amikor már a Lemberg előtt álló szorongatott 3. (Brudermann-) hadsereget az oroszok mindkét oldali átkaroló fölöserejű támadásaikkal a legválságosabb helyzetbe sodorták, akkor a Przemyslben tartózkodó hadseregfőparancsnokság egy nap háromszor változtatott parancsot. Ugyanis József Ferdinánd főherceg balszárnycsoportját háromszor rendelte a 3. (Brudermann-) hadsereg alá, s mialatt a 3. hadsereg ez alapon intézkedett, Przemyslből ismét érkezett egy újabb távirati parancs, hogy József Ferdinánd csoportjának más a rendeltetése, nem tartozhat tehát a 3. hadsereg parancsnoklási körébe. A fentmondottakat Minarelli eredeti okmányokkal és idézetekkel is igazolja könyvében.

De a legsúlyosabb hiba Minarelli szerint az volt, hogy a legválságosabb időpontban a hadseregfőparancsnokság a 3. hadsereg vezérkari főnökét, Pfeffer vezérkari ezredest, állásától táviratilag felmentette és helyette a viszonyokkal teljesen ismeretlen s eddig a mögöttes országban tartózkodó

Boog tábornokot bízta meg a 3. hadsereg vezérkari főnöki teendőivel.

A rohatyni eseményekkel kapcsolatosan a hadseregfőparancsnokság augusztus 30-án táviratilag felmentette állásától a VII. hadtest parancsnokát, annak vezérkari főnökét, s a VII. hadtest kötelékéből még hat vezetőállásban levő ezredest és tábornokot, köztük a 20. honvédhadosztály parancsnokát, vezérkari főnökét és a 39. honvédgyalogdandár parancsnokát, Patzák tábornokot. Utóbbi ennek hatása alatt, egy nappal később, agyonlőtte magát. A megejtett vizsgálat azonban valamennyi parancsnok teljes felmentésével végződött s mindenki újból elfoglalta régi helyét. Sajnos, a rohatyni csata igazi martirját, Patzák tábornokot, már nem lehetett többé halottaiból feltámasztani, noha ártatlanul és igaztalanul érte a vád. Méltányos és igazságos tehát, hogy legalább az utóbbit állapítsa meg róla az elfogulatlan történetkutatás. Ezzel tartozunk mindannyian az ő szeplőtlen emlékének.

A világháborúról legutóbb megjelent összefoglaló munka Schwarte-nak az 1922-ben kiadott *„Der öst.-ung. Krieg“* című műve. Nevezett, művének V. kötetében, a rohatyni eseményekkel kapcsolatosan már nem emlékezik meg névleg a 20. honvédhadosztályról, hanem csak általánosságban „egy honvédhadosztályt“ említ és a következőket írja:

„Augusztus 29-én kezdődött a przemyslani védőcsata, amelyben Brudermann 3. hadserege az első napon minden támadást visszavert. Úgy itt, mint Zlocównál a kedvezőtlen döntés csak a második napon következett be, és pedig a déli szárnyon történt események folytán. A 2. hadsereg ugyanis VII. hadtestét s egy honvédgyaloghadosztályt rendelt előre Rohatyn ellen, két gyaloghadosztállyal pedig a haliczi hídfőből északi irányban támadott. A rohatyni csoport azonban augusztus 29-én be lett szorítva s az oroszok ezt a betörést arra használták ki, hogy augusztus 30-án délután a 3. hadsereg déli szárnyán álló XII. hadtestet átkarolják.“

A 20. honvédgyaloghadosztályt illetőleg Schwarte is téves nyomokon haladt akkor, mikor az 1915-i „Streffleur“ cikkének erre vonatkozó felfogását átvette.[8] Sajnos, a szerző már nincs az élők sorában, s tévedését ő maga, mint legilletékesebb, már nem tisztázhatja. De, hogy az ő felfogása nagyon téves volt, bizonyítja a VII. hadtestparancsnokságnak 1914 augusztus 31-én kelt 603/hdm. számú már említett okirata és az,

[8] Szerzője az időközben elhúnyt Metzger altábornagy (1914 augusztusában a hadseregfőparancsnokság hadműveleti irodájának vezetője) volt.

hogy a rohatyni események miatt a 2. hadseregparancsnokságnál folyt hadtörvényszéki vizsgálat valamennyi meggyanúsított parancsnok teljes tisztázásával végződött.

Az első lembergi csata sorsát tudvalevőleg már augusztus 28-án a 3. hadsereg maga pecsételte meg. A 20. honvédgyalogoshadosztály magatartása a kedvezőtlen döntést nemcsak nem siettette, hanem még egy nappal el is odázta. A VII. hadtest hevenyészve kirakodott és zászlóaljankint az ellenség elé vetett erői augusztus 30-án már nem menthették meg a felsőbb vezetés elhibázott hadászati sakkhúzásait. Az oroszok akkortájt egyenkint gyűrték le nagy 10—15-szörös erejükkel hadseregünk legkiválóbb hadosztályait; embereink ezrei, hadianyagunk szine-java itt pusztult el.

Minarelli tábornok talán helyesen állította fel itt azt a határkövet, amely a vég kezdetét jelezte. Egy kezdetben tettekre kész védelem, a Kelet-Galiciába betört ellenséges tömegekkel szemben, esetleg más eredményt biztosíthatott volna, mint a túlságba vitt támadó szellem.

Dr. Rákosi György.

HAJÓHADUNK OLASZORSZÁGI ELSŐ HADITETTE 1915-BEN.

(Egy vázlattal.)

Haditengerészetünk első nagy haditettének elbeszélése kettős célt szolgál: eloszlatni kívánja egyrészt azt a téves nézetet, mely az elhúnyt Haus tengernagynak tulajdonítja csatahajórajunk tétlenségét az első hadiévben, másrészt emlékeztet egy fényes haditettre is, mely a későbbi olasz hadműveletekre bizonyára nagy hatással volt.

Rövid megfontolás után arra az eredményre jutunk, hogy csatahajórajunk, az egyesült angol-francia középtengeri hajórajjal szemben, eredményesen nem működhetett. Az entente-hajóhad számszerű fölényének tonnatartalom, valamint lövegszám és ürméret szerint való összehasonlító felsorolása túllépné elbeszélésem keretét, de fölösleges is, mert ellenségeink megsemmisítő ereje bizonyításra nem szorul.

Hadihajórajunk, az Adrián kívül, támaszkikötővel sehol sem rendelkezett, ahol készleteit kiegészíthette s a szükséges javítást eszközölhette volna; ezzel szemben az ellenség a középtengeri kikötők háromnegyedrészének birtokában volt.

A francia hajóraj megkísérelt ugyan néhány előretörést az Adrián, azonban zömével a cattarói öböl magasságánál tovább nem jutott. Csatahajórajunk egyetlen támaszkikötője Pola volt, a cattarói öböl és Sebenico nagyobb hajókötelékeink szükségleteit már nem fedezhette. Az entente-hajóhad tehát csak úgy lett volna megtámadható, ha hajóhadunk a cattarói öbölben várja be az ellenség megjelenését, ezt azonban az előbb említett körülmény folytán nem hajthatta végre.

Kérdés vajjon a francia ez esetben vállalkozott volna-e erre?

Miután csak néhány újabb hajónknak volt megfelelő működési radiusa (Aktionsradius), az ellenséget saját vizein meg nem támadhatta. A Sterneck és Spaun időszakban épült régebbi hadihajók, az akkori felfogás szerint, kizárólag a partvédelem céljaira készültek.

Ezt a megfontolást figyelmen kívül hagyva, az angol-francia tengeri haderő megtámadása esetén mily eredményt várhattunk?

Hajóhadunk legjobb esetben is tetemes veszteséget szenvedett volna, holott ilyen gyengülés nélkül megvédhette partjainkat s megakadályozhatta az ellenség partraszállását. Mint partvédő tényező (Fleet in being) hajóhadunk valóban eredményesen állotta meg a helyét, vesztett csata esetén azonban tengerpartunk teljesen védtelenül maradt volna. A felsoroltak alapján Haus tengernagy csak Olaszországgal számolt s nem áltatta magát azzal az általános nézettel, hogy Olaszország, ha nem is tesz eleget szövetségtársi kötelességének, azért mégis semleges marad. Ennélfogva hadüzenet esetére mindent megtett hajóhadunk készentartására s rögtöni alkalmazására.

Tévedések elkerülése végett Haus abból az alapgondolatból indult ki, hogy ennek a gyors és meglepő fellépésnek a lehető legegyszerűbb terven kell alapulnia. A hajóparancsnokoknak adott utasítás rövid és világos volt. Elrendelte, hogy annak a hajókötelléknek, melyhez az illető egység tartozott, május 24-én hajnali 4 órára kell az olasz tengerpart bizonyos részét elérnie s a tüzelést a megjelölt pontokra megkezdenie. Ellenséges támadás esetén, az illető hajó a zömhöz csatlakozzék, mire az ellenséges hajók feltétlen megtámadása s leküzdése következik. Természetes, hogy a tengernagy alárendeltjeiben annyi önállóságot és leleményességet feltételezett, hogy előre nem látott esetben, saját tudásuk szerint is, helyesen fognak cselekedni.

A tervezett és végre is hajtott vállalkozás a következő részletekből állott:

1. Repülők támadása Velence ellen.

2. Porto Corsini-nek (Ravenna kikötőjének) megtámadása. Végehajtják: „Novara" kiscirkáló, „Scharfschütze" torpedóhajó, továbbá a 78., 79., 80. és 81. számú torpedónaszádok.

3. Rimini megtámadása. Végrehajtja a „St. Georg" páncélos cirkáló, továbbá az 1. és 2. számú torpedónaszád.

4. Sinigaglia bombázása, a „Zrinyi" csatahajóval, valamint a 4. és 7. számú torpedónaszádokkal.

5. Ancona megtámadása az I., III. és IV. nehéz hajóosztály csatahajói, az „Eh. Franz Ferdinand" csatahajó, a „Velebit", „Csikós", „Reka" és „Dinara" rombolók és húsz torpedónaszád segítségével.

6. A Potenza-torkolat lövetése a „Radetzky" csatahajóval, továbbá az 56. és 73. számú torpedónaszádokkal.

7. Vieste, Manfredonia, Barletta megtámadása a „Helgoland“ kiscirkálóval, a „Csepel“, „Tátra“, „Lika“ és „Orjen“ újabbgyártású rombolókkal.

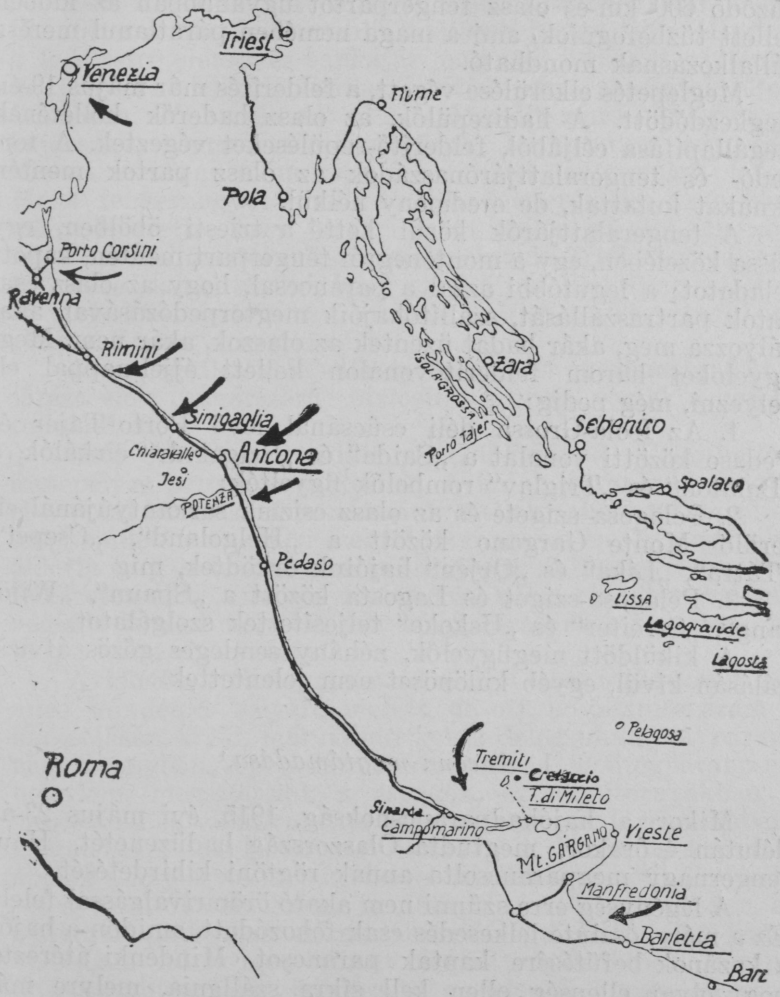

8. A Tremiti-szigetek torpedóállomásának, a Torre di Miletónak, a Sinarca-hídnak és Campomarinónak bombázása a „Spaun“ cirkáló, „Wildfang“, „Streiter“ és „Uskoke“ rombolóhajókkal.

A vállalkozások célja az volt, hogy az adriai tengerpart mentén húzódó vasútvonalat minél több helyen megszakítsák és a fontos katonai berendezéseket megsemmisítsék. Az elmondottakból megállapítható, hogy a Velencétől Bari-ig húzódó 600 km-es olasz tengerpartot ugyanabban az időben kellett tűzbefogniok, ami a maga nemében páratlanul merész vállalkozásnak mondható.

Meglepetés elkerülése végett, a felderítés már május 19-én megkezdődött. A hadirepülők, az olasz haderők hollétének megállapítása céljából, felderítő-repüléseket végeztek. A torpedó- és tengeralattjárónaszádok az olasz partok mentén aknákat kutattak, de eredmény nélkül.

A tengeralattjárók közül kettő a triesti öbölben, egy Lissa közelében, egy a montenegrói tengerpart mentén, kapott feladatot; a legutóbbi azzal a paranccsal, hogy az olasz csapatok partraszállását, szállítóhajóik megtorpedózásával, akadályozza meg, akár hadat üzentek az olaszok, akár nem. Megfigyelőket három felderítővonalon kellett éjjel-nappal elhelyezni, még pedig:

1. Az Isola-Grossa déli csúcsánál levő Porto Tajer és Pedaso közötti vonalat a „Saida" és „Szigetvár" cirkálók, a „Balaton" és „Triglav" rombolók figyelték;

2. Pelagosa szigete és az olasz csizma sarkantyújánál elterülő Monte Gargano között a „Helgoland", „Csepel", „Tátra", „Lika" és „Orjen" hajóink őrködtek, míg

3. Pelagosa-sziget és Lagosta között a „Spaun", „Wildfang", „Streiter" és „Uskoke" teljesítettek szolgálatot.

A kiküldött megfigyelők, néhány semleges gőzös átvizsgálásán kívül, egyéb különöset nem jelentettek.

1. *Ancona megtámadása.*[1]

Mikor a hajóhadparancsnokság, 1915. évi május 23-án délután 4 órakor, megtudta Olaszország hadüzenetét, Haus tengernagy megparancsolta annak rögtöni kihirdetését.

A legénység erre szűnni nem akaró örömrivalgással felelt. Ez a mély, őszinte lelkesedés csak fokozódott, amidőn a hajók a kazánok befűtésére kaptak parancsot. Mindenki átérezte, hogy olyan ellenség ellen kell síkra szállania, melyre már majdnem egy éve várakozott. A hajók harcrakészítésére, parancs nélkül is, gyorsan megtörtént minden intézkedés.

[1] E sorok írója, mint az „Eh. Franz Ferdinand" csatahajó egyik 24 cm-es ütegének parancsnoka, maga is részt vett az Ancona elleni vállalkozásban.

Mindenütt vidámság honolt. A szolgálatban el nem foglalt legénység körülvette tisztjeit s kíváncsian tudakozódott a várható eseményekről. Biztosra vették, hogy 24 óra leforgása alatt eljön az ellenséges hajóhaddal való mérkőzés ideje.

Este 8 óra előtt a páncélos hajók soraiban nagy mozgás támadt, s tomboló „hurráh!" kiáltások hangzottak. Mindenki a fedélzetre sietett és sapkáját lengetve, üdvözölte a tengernagyot, aki eddigi „Viribus Unitis" zászlóshajójáról éppen átkelőben volt az elavult IV. hajóosztály zászlóshajójára, s a hajóosztály tengerészlegénységének leírhatatlan lelkesedése közben szökkent a magasba a hatalmas tengernagyi lobogó. Haus tengernagyot zászlóshajója felcserélésére az a körülmény késztette, hogy tengeri csata esetén az első ellenséges tüzet az élhajóosztályul kiszemelt, elavult, értéktelenebb hajókötelékre akarta terelni, hogy ezzel a pótolhatatlan új Dreadnaught-okat, úgymint a „Viribus Unitis"-t, „Tegethoff"-ot és „Prinz Eugen"-t megkímélje.

A torpedóflottillák előreszökelltek és az aknazár déli kijárata előtt „sugárszerű" biztosítás közben, vártak a hajóhad indulására.

Este 8 órakor mozdult meg a hajóhad. Felejthetetlen ünnepélyes percek következtek. A hajók egyenkint siklottak el a polai hadikikötő hullámtörői mellett, ahol egy tengerészlelkész állott s az oltári szentséget magasra emelve, egyenkint áldotta meg a lassan elhaladó hajókat. A legénység a felsőfedélzeten állva, imához vezényelve, néma csendben hallgatta végig a lelkész mellé állított tengerészzenekar megkapó játékát, a csata előtti imát.

A kürtök elharsogták a *„hajók — harcrakészen!"* jelet, mire mindenki helyére sietett, de ott, a villamos áram bekapcsolásán kívül, már vajmi kevés dolog akadt. A parancsnoki toronyban, a páncélozott központban, az ütegparancsnoki helyeken, megszólaltak a csengők, az ágyútornyokban bekapcsolták a villanyos irányzó-, elosztó- és lövőszerfelvonókészülékeket. A legénység előszedte a léktömőszereket, az ápolók a hajóorvosok vezetésével felállították kötözőhelyeiket, sőt a tűzoltóberendezések is előkerültek. Szóval mindaz, ami gyakorlat alakjában számtalanszor megtörtént, most komoly valósággá vált s igaz örömet okozott mindenkinek. Pár perc mulva mindenfelől beérkezett a jelentés, hogy X torony, Y üteg, torpedóvetőkamra stb. „harcrakészen" áll. Erre az első tiszt és tüzérvezetőtiszt megtették jelentéseiket a hajó parancsnokának s megkezdődött az út — ki a sötét éjtszakába!

A hajók, elfedett lámpáikkal, elmosódott sötét halmokhoz hasonlítottak, a torpedóflottillák számtalan hajójából azonban

semmi se látszott. Csakúgy, mint a szárazföldi meneteknél, a tengerinél is, meglepetésektől minden irányban gondosan kell óvakodni.

A vezérhajó körül tág körben, előre megállapított irányban, helyezkednek el az él-, elő- és utóvéd szerepét betöltő őrhajók. Ezeket rövid rádiójelek vezetik láthatatlan pórázon, úgy, hogy ha a vezérhajó irányt változtat, az adott jelre a többi hajó is ugyanezt teszi, anélkül, hogy egyik a másikat a sötét éjtszakában láthatná.

Az őrhajók viszont rövid néhány betűből álló titkos jellel jelentik a netalán felbukkanó ellenség menetirányát, összetételét vagy távolságát.

Most, néhány mérföldnyire a 4 km hosszú csatahajósor előtt, a „Szigetvár" kiscirkáló haladt. A többi csatahajó hullámbarázdában (Kielwasserlinie), 400 m távolságra következett, még pedig a IV. hajóosztály, élén „Habsburg" hajójával, ezek után a III. nehéz hajóosztály „Eh. Friedrich", „Ferdinand Max" és „Karl" hajóival (utóbbi, mint a II. hajóraj vezérhajója, az osztály végére került), majd a három Dreadnaught következett s leghátul az „Eh. Franz Ferdinand", „Zrinyi" és „Radetzky" csatahajókból álló II. hajóosztály haladt.

Éjféltájt előlről ágyúszó hallatszott. Csak később tudtuk meg, hogy a hajóhad felé két fedettvilágítású gyanus hajó közeledett. „Szigetvár" cirkálónk észrevette őket, de még mielőtt hatásosan lőhette volna, az éj sötétjében hirtelen nyomuk veszett.

Később, déli irányból, egy kormányozható léghajó közeledett, azonban néhány lövés után ez is eltűnt a szemhatárról. Ezek voltak Olaszország ellen viselt tengeri hadjáratunk első lövései, Sokol János fregatthadnagynak, „Szigetvár" cirkálónk ütegparancsnokának, vezénylőszavára.

Most már természetesnek látszott, hogy hajóhadunk közeledését a következő percekben Olaszországban is megtudják. Csodálatosképen nem így történt, mert nemsokára felbukkant a hajók előtt a távolban a kivilágított Ancona, melynek lámpáit bizonyára eloltották volna, ha az ellenséges hajóhad közeledéséről értesülnek.

Éjfél után 1 órakor a „Zrinyi" csatahajó és a „Saida" cirkáló, 2 órakor pedig a „Radetzky" csatahajó kiváltak a zömből, hogy rendeltetésük helyére juthassanak. Eközben a hajóhad szemmelláthatóan közeledett Anconához, melynek lámpásai egyre fényesebben csillogtak felénk. A „Reka" torpedóromboló 4 torpedónaszáddal előre sietett, hogy a part-

menti aknákat felkutassa és az átvizsgált területet úszókkal (Schwimmer) megjelölje.

Mikor pirkadni kezdett, a szárazföldtől mintegy 10 km-nyire számos halászbárka bukkant fel, melyek kettesével, a szélcsendben lomhán egymás mellett haladva, békés foglalkozásukat végezték. Ezen a mozdulatlan bárkahadon kellett a hadihajóknak átsiklaniok. A halászok elrémült, sápadt arccal rimánkodtak kegyelemért s esdve nyujtották karjukat az ég felé, pedig senkinek se jutott eszébe, hogy bántsa őket.

Ez az esemény azért említésreméltó, mert a kivilágított Anconához hasonlóan, ez is jellemzi azt a teljes gondtalanságot, melyben az olaszok a hadüzenet után is éltek.

A „Velebit" és „Csikós" torpedórombolók 2 órakor elhagyták eddigi őrhelyeiket; a kikötőbe nyomultak s megtorpedóztak egy olaszzászlós nagy gőzöst, mely azonnal el is süllyedt. Sajnos, csak később derült ki, hogy ez a „Lemnos" nevű német gőzös volt. Szerencsére, emberéletben nem esett kár.

Reggel 3 óra 40 perckor a hajóhad éle, két aknakutatócsoport mögött haladva, a partot 5000 m-re közelítette meg s megfelelő tüzelőállásba helyezkedett. Az őrhajók elhagyták eddigi helyüket és a part közvetlen közelébe férkőzve, tűzbefogták a parti ütegeket, a világítótornyot és több fontos katonai és tengerész-berendezést, hogy ezzel a rejtett olasz ütegeket megszólaltassák. Így például az új 21 cm-es Alfredo Savio-üteg pontos helyét még nem tudtuk. A tüzelést azonban nem ez, hanem csak a Gardetta- és Cappuccini-üteg viszonozta, gyengén és szabálytalanul, a legcsekélyebb eredmény nélkül.

Reggel 4 óra 4 perckor dördült el a II. hajóraj 15, 19 és 24 cm-es ütegeinek első együttes tüze az előre kijelölt célok felé. Hatalmas füst- és porfelhők lepték el hosszú percekre a várost. A hajóhadparancsnokság parancsjelére a templomokat és műkincseket a lehetőségig kímélni kellett. A bombázás ideje alatt az I. hajóosztály s az annak végére beosztott „Eh. Franz Ferdinand" csatahajó, a II. hajórajtól északra állott meg. Ez alkalommal az „Eh. Franz Ferdinand" csatahajóról érdekes és szokatlan jelenséget észlelhettünk. A bombázó hajók mintegy 3 km távolságra lehettek, az ágyútorkok lángnyelvei, valamint a szárazföldi becsapódások tisztán látszottak, dörrenés azonban egyáltalában nem volt hallható. A „csend övéről" sokat hallott mindenikünk, de valójában senki se hitt benne. Most azonban magunk észlelhettük ezt a ritka tüneményt.

Végre megindult az eddig veszteglő első hajóosztály is, a „Tegethoff" zászlóshajó nyomán; utóbbinak baloldali 15 cm-es ütege a következő pillanatban már acéllövedékek záporával árasztotta el a molo elején elhelyezett olasz páncélos üteget, mely csakhamar — szinte hihetetlen módon — oldalvást csúszott s azután pedig a tengerbe zuhant.

Majd tompa üvöltés hallatszott, mire óriási robbanás következett. Sűrű fekete por- és füstfelhők kavarogtak a légben s mire elültek, a kikötő zárt házsoraiban tátongó utca, egy 30 cm-es ágyú műve, volt látható.

Most egymásra következtek a közepesöblű ágyúk együttes tüzei s a nehéz ágyúk egyes lövései. De hol maradt a várvavárt ellenhatás? A két előbb említett partiüteg már régen elhallgatott, imitt-amott egy-egy géppuska is kattogott, azonban nehéz ellenséges tüzérlövedékek becsapódását sehol se láttuk. Csak később derült ki, hogy két repülőgépünk, a chieravallei léghajócsarnok eredményes bombázása után, hirtelen megjelent Ancona felett és az Alfredo Savio nevű nehéz partiüteget géppuskázta. Ez a bátor közbelépés teljesen elég volt ahhoz, hogy az olasz kezelőlegénység, ütegeit cserbenhagyva, megfutamodjék, ennélfogva minden ellenhatás magától elesett.

Reggel 4 óra 53 perckor a hajók további tüzelése megszűnt. Ekkortájban jelent meg, mintegy 2000 m magasságban, a „Citta di Ferrara" kormányozható léghajó, de a fedélzeten elhelyezett csekélyszámú elhárítóágyú tüzelése visszafordulásra késztette.

Előbb említett két repülőgépünk, annak ellenére, hogy lövőszerét ellőtte, újra a helyszínén termett, mire az olasz léghajó a part felé fordulva, sietve elmenekült. Most a hajóraj két oszlopot alakítva, északi irányban Pola felé vonult el.

Ezalatt a központi kikötőből rádiójelentés érkezett, mely szerint Velencéből hat olasz tengeralattjáró indult el. Ezt a jelentést egy Velence felé irányított repülőnk küldötte, fontosabbnak vélvén ennek közlését, mint Velence bombázását.

Erre a hírre a hajóhad meggyorsította menetét, hogy még az ellenséges tengeralattjárók beérkezése előtt elérje a védett hadikikötőt. Ez sikerült is, mert a hajóhad, minden fontosabb esemény nélkül, már délelőtt 11 órakor elérte Polát s ott nyugodtan horgonyt vetett.

2. *„Novara" kiscirkáló, „Scharfschütze" torpedóhajó és 4 torpedónaszád támadása Porto Corsini (Ravenna kikötője) ellen.*

Ennek a csoportnak parancsnoka Horthy Miklós sorhajókapitány, Magyarország mostani kormányzója volt, aki — mihelyt a parancsot megkapta — az olasz kikötő felé indította hajóit.

Reggel 3 óra 45 perckor a tengerpart közelében, a tenger felől való biztosítás és felderítés céljából, a 78. és 79. számú torpedónaszádokat kikülönítette, mialatt a 80. és 81. számúak aknafogókészülékeikkel a „Novara" előtt haladtak.

A ravennai csatorna torkolatát 2000 m-re megközelítve, a „Novara" megkezdette a tüzelést a három partiütegre, mire ezek azonnal feleltek is.

A „Scharfschütze" torpedóhajó, farával előre, a csak 30 m széles csatornába nyomult s géppuskáival sikeresen lőtte a csatorna mindkét oldalán levő gyalogsági állásokat. Ezeket a hajók közeledtekor szállották meg védőik, de egy lábig el is estek. Egy olasz tengerészaltiszt, akit úgy látszik az egyik partiütegtől küldöttek, néhány emberével futva közeledett a torpedóhajó felé, ezzel a különös kérdéssel: „Che cosa volete?" („Mit akartok?") Válasz helyett a parancsnoki hídon tartózkodó tengerészhadapród pisztolyával leterítette a kérdezősködőt. A csatornában horgonyzó egyikmásik vitorlásnak legénysége, puskával és pisztollyal, szintén részt vett az ütközetben.

A „Scharfschütze" azonban, a két ellenséges partiüteg kereszttüzében, csakhamar nagyon veszélyes helyzetbe került, de csodálatosképen a szikratávíró antennáinak elpusztulásán kívül, más baja nem esett.

A „Novara" olyan közel ment a parthoz, amennyire csak lehetett, hogy magára terelje a három olasz partiüteg tüzét, melyek közül az egyik 21 cm öblű volt. A heves tűzharc alatt a „Scharfschütze" eltávozott a csatornából, miközben megfigyelte, hogy a nagy tengerészlaktanyából, a semaphorból, a barakokból s más fontos katonai épületekből, már csak füstölgő romhalmazok állanak.

A 80. és 81. számú torpedónaszádok is derekasan vettek részt a küzdelemben. Előbbinek tiszti étkezőjébe csapott egy 15 cm-es gránát. Egy szilánkja a gépházba hatolt, leszakítva az egyik gépész kezét, majd a víz alatt átfúrta a hajó falát. A lék betömésénél a hevenyén bekötözött sebesült altiszt is segített. Később ennek a torpedónaszádnak kormányvezetékét

töri össze egy gránát, úgy, hogy a leghevesebb tűzben kellett a pót-kormánykészüléket bekapcsolni.

A „Novarát" egyik gránát a másik után érte. Persich sorhajóhadnagy halálosan megsebesült, ugyanaz a gránát megölt négy tengerészt, tizenhármat súlyosan, többeket könnyebben megsebesített, ezek között volt Dürrigl sorhajóhadnagy is. Most még néhány együttes tűz következett, mire a csoport hazafelé indult és délelőtt 8 órakor már egyesült a Pola felé tartó hajóhad zömével.

A becsülettel végzett önfeláldozó munka után a „Novara" tisztjei megjelentek parancsnokuk előtt s arra kérték, hogy csak elesett bajtársukat, Persichet, terjessze fel kitüntetésre, hogy így mindnyájan egyformán kitüntetve érezzék magukat. Horthy sorhajókapitány ezt a kérést nem teljesítette, hanem mindenkinek külön-külön eszközölte ki a megérdemelt elismerést.

A cirkáló számos, de szerencsére csak könnyebb sérülést szenvedett, a szertehulló szilánkok a kéményekben, szélfogókban, sokszáz lyukat ütöttek, a vezetőkábeleket eltépték s a tüzértelefont is összetörték. Egy telitalálat a lövőszereskamra alatt elhelyezett széntartóba fúródott, de szerencsére nem robbant fel, néhány lövedék pedig a páncélövön zúzódott össze, azonban komolyabb kárt ez se okozott.

3.

A „St. Georg" páncélos cirkálóból, továbbá az 1. és 2. számú torpedónaszádból álló csoport Polából egyenesen Rimini felé tartott, hogy az ottani vasúti hidat szétromboljа. Útközben átkutatott egy semleges gőzöst s visszavonulásra kényszerítette a „Citta di Ferrara" kormányozható léghajót, mely támadást próbált ellene.

Rimini elé érkezve, kiderült, hogy azt a hidat, amely a nyilvántartás adatai szerint a tengerről látható lett volna, a valóságban a házak eltakarták, úgy, hogy közvetett tüzeléshez kellett folyamodni, ez azonban — oldalmegfigyelés nélkül — vajmi csekély eredménnyel biztatott.

4.

A „Zrinyi" csatahajó éjjel 2 óra körül elvált a zömtől és a 4. és 7. számú torpedónaszád biztosítása mellett Sinigaglia felé tartott.

Reggel 3 óra 35 perckor a tengerpartot 3000 m-nyire közelítette meg s 4 órakor megkezdte a tüzelést a vasúti és kikötőberendezésekre, valamint a molókra is. A kijelölt céltárgyak alapos szétrombolása után egy vasúti vonat lángbaborítása is sikerült.

Sinigaglia, Anconához hasonlóan, szintén teljesen ki volt világítva. Az elmaradhatatlan „Citta di Ferrara" itt is szerencsét próbált; mindössze 7 bombát dobott le, ezeket azonban a „Zrinyi" ügyesen kikerülte. A jól irányzott bombák a hajótól csak néhány méternyire estek a vízbe; két repülőnk közeledtére azonban a léghajó kereket oldott. A „Zrinyi" pedig feladatát elvégezvén, a hajóhad zömével csatlakozott.

5.

A „Radetzky" csatahajó az 56. és 73. számú torpedónaszádok kíséretével, éjjel 1 órakor indult el működése színterére, a Potenza torkolatához, hol a folyót átszelő vasúti hidat kellett szétrombolnia. Előbb azonban az országút kőhídját kellett elpusztítania, mivel az a tenger felől teljesen elzárta a kilátást.

Már az első együttes tűz eredménnyel járt, hatalmas porfelhők támadtak, melyek ugyancsak megnehezítették a megfigyelést. Mire leszálltak, láthatóvá vált a romokban heverő kőhíd.

Nemsokára a nehézágyúk egyes lövései erősen megrongálták a vasúti hidat is; sajnos, annak teljes lerombolása nem volt lehetséges, mert a bombázásra szánt idő lejárt s a „Radetzky"-nek a hajóhad zömével kellett bevonulnia. Az eddigi nyilvántartás adatai itt sem bizonyultak megbízhatóknak.

6.

A „Spaun" cirkáló csoportja, a „Streiter", „Wildfang" és „Uskoke" rombolókkal, május 19-e óta Lagosta és Pelagosa szigetek között látta el az őrszolgálatot. Innen indult el a Sinarca folyó torkolatához, ahova a „Spaun" reggel 4 órára meg is érkezett. Itt 700 m távolságra akarta a hidat megközelíteni, de az olasz térképen feltüntetett tengermélységi adatok nem egyeztek a valósággal, úgy, hogy a cirkálónak nagyobb távolságról kellett a tüzelést megkezdenie. Már az első együttes tűz erősen megrongálta a vasúti kőhidat. A 24. lövés után, minthogy a sűrű porfellegek a megfigyelést meggátolták, a „Spaun" beszüntette tüzelését.

Ezután egy tehervonatot vett célba, mely a tengerpart mentén Campomarino felé robogott. Az első lövés szétzúzta a mozdonyt, néhány kocsi fel is robbant. Alkalmasint lövőszeres vonat volt.

Campomarino elé érve, az ottani vasúti állomást, a víztartót és a vasúti kocsikat rombolta szét.

A „Wildfang" rombolónak az volt a feladata, hogy a Tremiti szigeteken elhelyezett torpedóállomást megsemmisítse és elvágja a kábelvonalat.

A „Wildfang" éjjel hagyta el eddigi őrhelyét, s a hold lenyugvása után érte el Cretaccio szigetét, ahol kémjelentések szerint olasz torpedónaszádok tartózkodtak. Ezek azonban nem voltak ott s így a „Wildfang" csak a szigeten felállított jelzőállomást lőhette össze.

A bombázás folyamán, melyet az ellenség nem viszonzott, a „Wildfang" kormányszerkezetében zavar támadt s bár azt hamarosan megszüntették, a kábel elvágására már nem maradt idő.

A „Streiter" romboló ugyanazt az eredményes munkát végezte Torre di Mileto előtt. Ennek befejeztével a csoport egyesült s Sebenico felé távozott.

7.

A „Helgoland" kiscirkáló, a „Lika" és „Orjen" rombolókkal együtt, május 23-án délután 5 órakor indult Lagograndeból, ahol háromnapos őrszolgálat után megpihentek. Hozzájuk csatlakozott a nyílt tengeren a Sebenicóból jövő „Tátra" rombolóhajó is.

A „Csepel", mint figyelőőrszem, egyelőre Pelagosa szigeténél maradt vissza. Éjjel 11 órakor a csoport Barletta felé fordult. Viharos eső keletkezett, megnehezítve a látást.

Reggel 3 órakor tűntek fel az olasz tengerpart körvonalai s 4 órára a „Helgoland" 700 m távolságra közelítette meg Barletta kikötő bejáratát. Más alkalmas célpont hiányában, egy vonatot fogott tűzbe, melyet szét is rombolt.

Kisvártatva, északnyugati irányból, két ellenséges hajó bukkant fel. Erre a „Helgoland" azonnal megszüntette tüzelését s teljes gőzzel az ellenség felé vette útját.

Az egyik hajó a part irányában elmenekült, a másiknak visszavonulását, Pelagosa sziget felé, sikerült elvágni. Időközben ugyanis a Manfredoniát bombázó „Csepel" és „Tátra" a „Helgoland" rádióhívására, a helyszínen termettek s az üldözést egyesült erővel folytatták. 8000 m távolságra dördült

el az első együttes tűz; csakhamar több gránát éri az ellenséges hajó gép- és kazánházát, mire rögtön meglassítja futását.

Most egyszerre eltűnik a főárbocról az olasz hadilobogó, s helyébe felszökken a fehér. Erre a hajók a tüzelést beszüntették, a „Csepel" pedig, beszélőtávolságra előrenyomulva, elrendelte, hogy az olaszok ugorjanak a vízbe, ami azonnal meg is történt. A parancsnok, Bianchi olasz kir. korvettkapitány, ki leforrázás következtében könnyebben megsebesült, a saját csónakján jött át a „Csepel"-re, míg a többi olasz legénységet a vízből fogták ki.

Az elfogott hajó a „Turbine" nevű olasz torpedóromboló volt, talán az egyetlen, mely magát a világháború folyamán megadta.

Ezt megelőzően a „Csepel" Manfredoniát bombázta. A tüzelés kezdete előtt egy csónak közelítette meg a hajót s halat kínált megvételre. A halászok a vasúti állomás pontos fekvésére készségesen adtak útbaigazítást, de a naftatartókról nem tudtak felvilágosítást adni. Erre a parancsnok, Podkapelski Vukovic fregattkapitány — aki mint a „Viribus Unitis" parancsnoka, 3 évvel később hősi halált halt — egészen megközelítette a partot s egy járókelőtől kérdezősködött a naftatartók helyéről. A kérdezett nagyon udvarias, pontos választ adott s ugyancsak elcsodálkozott, amikor a következő pillanatban egy hatalmas dörrenést hallott s a tartók lángbaborultak.

A „Turbine" esetéhez visszatérve, meg kell jegyeznem, hogy már az olasz tengerészlegénység mentése közben déli irányból nagy füstfelhők, később árbocok és kémények tűntek fel a látóhatáron. A közeledő hajók egyike a „Vittorio Emanuele" csatahajóhoz, a másik a „Benedetto Brin" olasz páncélos cirkálóhoz hasonlított. Ilyen viszonyok között a „Turbine"-vel hamar kellett végezni. Néhány együttes tűz elég volt, hogy a hajó égő és süllyedő állapotban maradjon a helyszínén.

A két nagy olasz hajó megkezdette a tüzelést, melyre azonnal megfelelő választ kapott. Az ellenség most 8000 m-re közeledett s nagyon jól célzott együttes tüzével egészen elárasztotta a kisded csoportot, anélkül, hogy nagyobb bajt okozott volna. Csupán a „Csepel"-en történt néhány könnyebb sebesülés.

A távolság fokozatos növekedésével a tűzharc lassankint elcsendesült, a két ellenséges hajó csakhamar eltűnt a látótávolból, a csoport pedig folytatta útját Sebenico felé, ahova említésreméltó esemény nélkül meg is érkezett.

8.

Haditengerészetünk kevés repülője bő alkalmazást talált. Az egyik osztály Velence fölé repült, ahol — 1500 m magasságból — a katonai és tengerészszertárra több bombát vetett s nagy tüzeket okozott. Az ellenség elhárító tüzelése nagyon élénk és jól célzott volt, azonban a szárnyfelületek szitaszerű átlyukasztásán kívül, komolyabb sérülést nem okozott.

Két repülőnk a Jesi és Chiaravalle melletti léghajócsarnokot bombázta eredményesen; utóbbi helyen egy laktanya is erősen megsérült. Itt, későbbi hírek szerint, 200 olasz katona lelte halálát. Ezek voltak azok a gépek, amelyek az Alfredo Savio anconai partiüteg legénységét megfutamították.

* * *

Tengeri haderőnk olaszországi első sikeres vállalkozásának ecsetelését befejezvén, még csak annyit említek meg, hogy két osztrák állampolgár, akik közül az egyik néhány nappal később egész Olaszországon átutazott, érdekes híreket hozott. Elmondották, hogy különösen Ancona és Sinigaglia bombázása igen nagy hatású volt. A lakosság el volt keseredve az olasz haditengerészet lanyhasága miatt, mely teljesen védtelenül hagyta a keleti tengerpartvidéket.

A támadás napján terjedt el az a mese is, hogy három csatahajónk elsüllyedt, három rombolónk pedig fogságba esett. Ez kissé megnyugtatta az olaszokat, de annál nagyobb lőn a lehangoltság, mikor megtudták, hogy ez a hír valótlan.

Az anconai kikötőben elsüllyesztett hajó, az elmondottak szerint, német eredetű volt, bár a külső jelzésekből olasz mivoltára kellett következtetni. Az olasz hatóságok elhamarkodott túlbuzgóságát jellemzi az, hogy a gőzös kapitányát, az ellenséggel való összejátszás címén, halálra ítélték. Az anconai német konzult letartóztatták, sőt bántalmazták is, mert házának tengerfelőli tetején egy „Krainz 87" felírású táblát találtak, melyet hajóhadunknak szóló jelzésnek véltek.

Ennek a támadásnak minden bizonnyal nagy hatása volt a későbbi szárazföldi hadműveletekre is, amennyiben az Adria nyugati partján végigvonuló vasútvonal sok helyen megszakadt, a pályatestet az összelőtt vonatok, bedőlt állomásépületek és berendezési tárgyak, teljesen eltorlaszolták. Ezek a forgalmi zavarok néhány nap alatt megszűntek ugyan, azonban a főhatás abban nyilvánult, hogy az olasz hadvezetőség már nem számolhatott feltétlenül ezzel a partmenti had-

műveleti vonallal, minthogy a megszakítás lehetősége ezentúl is megvolt.

Errefelé indított csapat- és hadianyagszállítmányaikat beszüntették s más vonalakra irányították; ez az intézkedés sok zavart idézett elő és nagy időveszteséggel járt.

Most tárgyalt vállakozásunk Cadornának Isonzo-menti felvonulásában is többnapos késést okozott. Ez tette lehetővé azt is, hogy hadvezetőségünk, mely — mint tudjuk — kezdetben vajmi kevés erővel rendelkezett, szükségszerűen annyira megerősíthette védővonalait, hogy az első olasz lökésnek sikeresen ellentállhatott.

Így Haus tengernagy is elérte célját, a hajóhad pedig megmutatta, hogy fölösszámú ellenséggel szemben is, megbecsülhetetlen szolgálatot tehet a szárazföldi haderőnek, a további hadvezetésnek pedig ezentúl is számottevő hatásos tényezője maradt.

Braun Tivadar.

MAGYAR HUSZÁROK A VILÁGHÁBORÚBAN

(Első közlemény.)

I.

A volt cs. és kir. hadilevéltár magyar vonatkozású okmányai valószínűleg csak hosszabb idő mulva kerülnek teljességben haza Magyarországba. Azoknak rendszeres feldolgozása sokáig fog tartani. A magyar huszárezredek tevékenységéről és harcairól egyelőre még nem lehet összefüggő leírást várni, pedig lovasságunk szereplése annyival inkább számíthat érdeklődésre, mert ez volt a modern háborúra legkevésbbé előkészített fegyvernemünk.

Ez az utóbbi körülmény azonban úgyszólván a háborúban résztvett valamennyi lovasság közös osztályrésze volt. Ha a háborúra való előkészületről bármely nemzet lovas szakértőinek fejtegetéseit olvassuk, mindegyikében ott találjuk ezt a keserű szemrehányást. Az utolsó évtizedekben a technika, különösen pedig a fegyvertechnika, nagy léptekkel haladt előre és sehol se akadt egy alkotó elme, amely a lovasság harcászatára vonatkozóan, a helyes következtetést le tudta volna vonni. Hisz a harcászat fejlődése éppen abból a versengésből keletkezett, amellyel a folyton tökéletesedő fegyverek és az ellenük használt harcalakzatok egymás hatását kiegyensúlyozni igyekeztek. A lefolyt háború új fegyverei: a géppuskák, messzehordó ágyúk és a repülőgépek is csak a harcászatot változtatták meg. A fegyvernemek szükségességére nincs befolyásuk, pótolni egyiket sem tudják. Ezeknek szerepe az évezredek folyamán örök törvénnyé vált. Amint a gyalogságnak hozzá kell illeszkednie a megváltozott feltételekhez, akként a lovasság is meg fogja találni az utat ahhoz, hogy minden technikai haladás ellenére, feladatainak végrehajtásában érvényesüljön.

Az orosz lovasság kivételével, valamennyi európai lovasságot a háború előtt egyoldalúan a lovasharcra nevelték. Az orosz lovasság a japán háborúban szerzett tapasztalataira támaszkodva, gyakran nyúlt a karabélyhoz és sokszor még lovasság ellen is gyalog harcolt, pedig számbeli fölénye nyo-

masztó, ember- és lóanyaga kitűnő, edzett és harcra termett volt.

Lovasságunknak, az első háborús időszak után, egy odáig elhanyagolt harcmódot kellett megtanulnia. Nemzetünk harcratermettségét misem bizonyítja jobban, mint hogy ez nehézség nélkül ment végbe. De nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül hadvezetőségünknek, különben a többi európai hadvezetőségekkel közös, mulasztásait: hogy nem volt képes a megelőző háborúk tanulságait levonni és ezekre alapozni ennek a fontos fegyvernemnek kiképzését. Persze nem állanak rendelkezésünkre katonai kiküldötteink jelentései és így nem tudjuk, mennyire terjeszkedtek ki jelentéseikben a lovasságra. Az azonban bizonyos, hogy a lovasságnak se szervezése, se felszerelése, se pedig harcászata nem volt korszerű. Mindezekben a kérdésekben, a napoleoni háborúk lezajlása óta, meglehetős homály uralkodott, amelyet az 1870—71-iki német-francia háború sem volt képes eloszlatni. Ez után a háború után Európa államai többé-kevésbbé egyöntetűen szervezték és képezték ki lovasságaikat. A gyorsan tüzelő fegyverek feltalálása és a fegyverek megnőtt lövőtávolsága vajmi keveset változtatott a már megrögzött nézeteken és az orosz-japán háború se tudta belőlük kimozdítani az illetékes tényezőket.

Másrészt megállapítható, hogy az így szerzett tapasztalatok korántsem elegendők, ha azokat nem saját vérünk hullásával fizetjük meg. Hisz csak a gyalogság magatartására kell utalnunk, mely egy könyvtárra menő irodalom ellenére is, az első csatákban ásóját felesleges szerszámként hajította el és sokszor 5—600 lépésről indult rohamra sík terepen, megerődített állások ellen.

Az alább következő harcleírások nagyobbrészt szemtanuk és résztvevők elbeszéléseiből merítvék. Megírásukra az ösztökélt, hogy bemutassam, hogy a lovasság hibás irányba terelt kiképzése és szervezése, hiányos felszerelése és fegyverzete ellenére is, sokszor csodálatraméltó eredményeket tudott elérni, pedig ezek csak elenyésző töredékei azoknak a fényes haditetteknek, amelyekben a magyar huszárok újabb hírt és dicsőséget fűztek a régi babérokhoz. Amennyire lehetett, igyekeztem bemutatni a lovasságot különböző harcaiban, mind lóháton, mind gyalog. A harcleírásokban látni fogunk lovasrohamokat lovasság és gyalogság ellen, gyalogharcokat, a háború kezdetén kezdetlegesen, még szurony és ásó nélkül, hiányos felszereléssel, majd később a gyalogsággal már egyenrangúan vívott tűzharcot. Látni fogjuk a lovasságot különböző feladatainak végrehajtásában, mint például a leplezésben, az üldözésben, az üldözés feltartóztatásában, látni fogjuk

a gyalogsággal való együttműködésében, amint annak győzelmét elősegíti vagy megkönnyíti.

A leírásokhoz nem fűzök bírálatot. Beszéljenek a tények. Az olvasóra bízom, hogy a kellő tanulságot levonja. Mégis azt hiszem, hogy az eseményeket megvizsgálva, általánosságban arra a meggyőződésre jutunk, hogy ahol a lovasságot helyesen alkalmazták és vezették, sok hasznos szolgálatot tett s fog tenni a jövőben is.

Elsőnek a gorodoki ütközetet közlöm. Erről annyi téves nézet terjedt el, hogy szolgálatot vélek vele tenni, ha a résztvevők előadása alapján megvilágítom annak lefolyását. Lehet, hogy ez a leírás itt-ott hézagos lesz és nem fedi teljesen az okmányszerű összeállítást, hisz a szemtanuk nagyobbrészt csak azt látják, ami közvetlen környezetükben történik. Ha hellyel-közzel a száraz előadásnak kissé színt igyekeztem adni, ez azért történt, mert így az olvasó jobban beleélheti magát a helyzetbe, a hangulatba, amely — akárhogy vesszük is a dolgot — mégis csak számottevő tényező a harcban. Misem természetesebb, hogy a hangulatokat csakis egyes rendelkezésemre álló naplókból vagy leírásokból vehettem.

II.

A gorodoki ütközet.

Az 5. honvédlovashadosztály, 1914 augusztus első felében, a Sereth-vonal ostrow—mikulince—trembowlai szakaszát biztosította. Augusztus 14-én a Kövess-csoport a 15. lovasdandárral megerősített hadosztálynak megparancsolta, hogy a Tarnopol—Proskurów—Smerinka vasútvonaltól délre eső területet, a Trembowla—Chorostków—Husiatyn—Nowaja—Uszyca—Luczinice-vonalig bezárólag, derítse fel és lehetőleg a Tarnopol—Skalat—Satanów—Gorodok—Zinkowce—Kopajgorod-vonalon nyomuljon előre.

A hadosztály augusztus 15-én Grzymalówban hált, 16-án pedig a biztosítócsapatokkal a Zbruczon átkelt. Még ugyanaznap éjjel a 2. dragonyosezred $3^1/_2$ százada, az utászszakasszal és a dragonyos géppuskásosztaggal, gróf Bolesta-Koziebrodzki János ezredes parancsnoksága alatt, Kuzmin és Telsztynen át Proskurów irányában azzal a feladattal indult el, hogy a helyzetet derítse fel és a woloczysk—proskurówi vasútvonalat rombolja el.

Augusztus 17-én reggel 5 óra 30 perckor Froreich altábor-

nagy Kozinánál személyesen igazította el a hírszerzőkülönítményeket, még pedig:

az 1. számút (Waldbauer Henrik őrnagy, két 8. honvédhuszárezredbeli századdal) a főcsapat menetvonalától délre:

a 2. számút (Schandl Géza százados, két 1. honvédhuszárezredbeli századdal) a főcsapat menetvonalán;

a 3. számút (Reich Árpád őrnagy, két 6. honvédhuszárezredbeli századdal) a főcsapat menetvonalától északra.

A hadosztály a különítményekkel egyszerre, délelőtt 7 órakor, a következő menetrendben indult el:

Előréd: gróf Bissingen-Nieppenburg Nándor vezérőrnagy.

Előjárőr: 1. honvédhuszárezred 3. százada (Prónay Sándor százados).
Előhad: 1. honvédhuszárezred 4. és 6. százada, az 1. és 3. gépfegyverosztag (Pintér Jenő őrnagy).
Elővédtartalék: 7. honvédhuszárezred II. osztálya (Bárczay András őrnagy).

Főcsapat: báró Gablenz vezérőrnagy.

7. honvédhuszárezered I. osztálya.
6. lovastüzérosztály.
6. honvédhuszárezred.
8. honvédhuszárezred.
2. dragonyosezred.
11. dzsidásezred.

A csapatban uralkodó hangulatra élénk fényt vet az 1. honvédhuszárezred legközelebb megjelenő története. Eszerint:

„Gyönyörű verőfényes vasárnap reggel volt, ember és ló a zavartalanul töltött éjjeltől és megfelelő táplálkozástól felfrissülve, bizalommal tekintett az események elé. A lovak ruganyos járása, a lobogó menték, a tisztek aranyzsinóros ruházata, a fegyvereken és a dragonyosok messzevillogó sisaktaréján táncoló napsugár jóleső reménységgel töltötte el szíveinket és nagyobb önbizalommal még magyar huszár nem ment az ellenség elé.

Reggel 8 óra 40 perckor értük el Satanów községet, e kis határszéli orosz városkát, mely meredeken eső dombok alatt közvetlenül a Zbrucz-folyóhoz simul. Valamikor fontos átkelési pont volt, amit a szokatlanul erősen épített és Nagy Péter cár korából származó vár maradványai bizonyítanak. A lakosság kisebb-nagyobb csoportokba verődve, kíváncsian, de minden ellenséges indulat nélkül, szemlél bennünket. Sok

fiatal, életerős férfit látunk és egyeseknek fel is tűnik, hogy ezek itthon maradtak, noha háború van. Keresztes Artúr vezérkari százados fel is hívta erre Froreich altábornagy

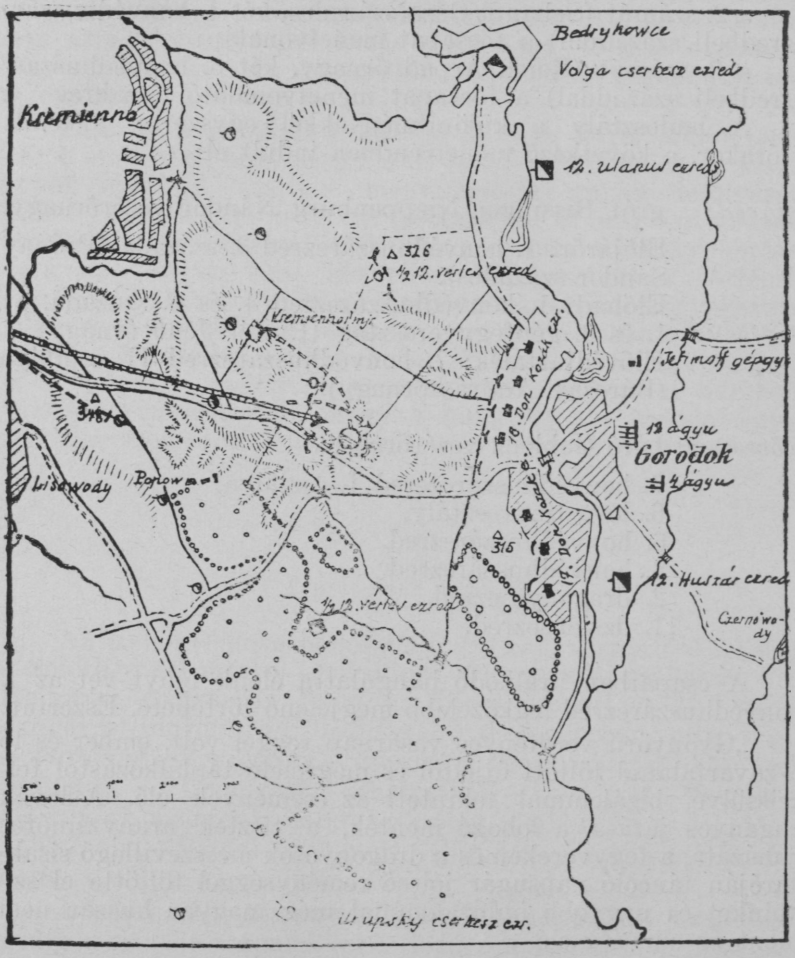

1. vázlat.

figyelmét, azonban útunk sietős és ilyen kicsinyes dolgokkal nem lehet most foglalkozni. Az átlovaglás alatt senkinek bántódása nem esett és nem illettünk ott rossz szóval senkit sem. Huszárjaink magyaros rátartisággal, lelkükben inkább jóindulatú felsőséggel, mint ellenséges érzéssel és azzal az

inkább nemzeti erénynek, mint hibának minősítendő jellegzetes gőggel, csak úgy félvállról tekintgetve jobbra-balra, ülték meg lovaikat."

Satanówot elhagyva, a hadosztály megállt, az ezredek felzárkóztak, az egyik tüzérüteg felvonult és tűzbe fogta a satan-slobodkai kolostort, mely zöldre festett jellegzetes kupoláival, gyönyörű erdő közepén, festői látványt nyujtott. Ennek oka az volt, hogy az elmúlt éjjel a kolostor tornyából állítólag fényjeleket adtak.

Délelőtt 10 órakor a hadosztály újból megindult, M. H. Spasowkánál átnyergelt, melynek befejeztével a menetet erős ügetésben folytatta. A nagy meleg mindinkább észrevehetővé válik. Ló és lovas fürdik az izzadságban, a por magasan száll és haragos felhőkbe burkolja az ezredeket.

Skotynianihoz közeledve, a hadosztályparancsnokság füstjeleket vél felszállani és a falu átkutatására Rakovszky László századost rendeli ki, az 1. honvédhuszárezred 4. századával. A század vágtában előre tör, a falut gyorsan átkutatja. Hállay százados a templomhoz megy, azt zárva találja, de még mielőtt a kulcs előkerült volna, kinyílik az ajtó és teljes ornátusban, feszülettel a kezében, megjelenik a pópa. Ezt figyelmeztetik, hogy se jelzéseket adni, se harangoztatni ne merjen, azután pedig bevonulnak beosztásukba.

Lisovody előtt repülőgép jelenik meg a hadosztály felett. Alacsonyan száll, jelzése nincs. A gép végigrepül a hadosztály felett, majd megfordul és visszatér Gorodok felé. Pár perc mulva újra a hadosztály felé tart, hogy aztán végleg eltűnjék Gorodok irányában. A hadosztályparancsnokság nem engedi meg, hogy rálőjjenek. A hadseregparancsnokság, a távoli felderítésre adott intézkedésében, saját repülőinknek a zavartalan visszatérést biztosította.

Az előjárőr a faluba ér. Itt a szokott kép tárul eléje. Ünnepi, szinte kísértetes nyomasztó csönd. Sehol egy lélek, csak egy-két komondor őgyeleg a néptelen utcákon és ijedt baromfi menekül lármásan a fás udvarokba. A falu végén fák között friss patak csörgedezik és vidám csobogással ömlik egy nagy itatóvályúba. Ló és lovas mohón esik neki, hogy a nagy hőségben és porban kiszáradt torkát felfrissítse. Szinte telhetetlenül isznak. Nem győznek betelni vele. De hátulról máris erős kiáltások hallatszanak: ‚Előre!'. A lovakat erőszakkal kell elhajtani az üdülést nyujtó italtól és megy a hajsza tovább vágtában, hogy az elveszett térelőnyt behozzák. Pedig nincs rá szükség, mert most az újonnan érkezettek isznak ugyanolyan mohón. Nyugodt felderítésről szó se lehet.

Egy huszár jön előlről vágtában, kardját forgatja feje

fölött. A repülőgépet jelezte. Az ezred már az előjárőr sarkában van, tehát ismét előre! Megint jön egy ellenséget jelentő huszár. Perczel Miklós főhadnagy jelenti, hogy ellenséges lovasok messziről tüzelnek reá, de ő tovább lovagol.

Az elővédszázad szelíd lejtőn kapaszkodik fel. A tisztek előveszik távcsöveiket. Előttük hullámos róna. Tarlók, répaföldek tarkítják. Itt-ott egy-egy repcetábla aranysárga vonala élesen üt el az erdőparcellák kékbeveszők sötétségétől. Elől 800—1000 lépésre áll Perczel járőre. Túl rajta sötét lovas alakok. A lándzsa és a hosszúfarkú lovak jelzik, hogy muszkák. Perczel járőréből egyes lovasok válnak ki előre és az erdő felé, majd a járőr is elindul. Ostorpattogásra emlékeztető lövések szakítják félbe a néma csöndet. A kezdődő haláltánc első akkordjai.

Közben Fráter alezredes is odavágtat a századhoz és azt rajrohamra rendeli. Az előhadtól előrevágtat a géppuskásosztag a 348. △ magaslat felé. Gyorsan lemálháznak és sietnek fel a dombtetőre.

Prónay százada fürgén oszlik fel rajba és jobbszárnyával a gorodoki út mentén haladva, vágtában megindul. Erre Gorodok felől éktelen gyalogsági tűz kezdődik. Lovak dűlnek el, halálra sebzett lovasok hullanak le lovaikról. De a század rendületlenül száguld tovább. Lovasnélküli lovak rohannak vele. Az orosz tüzérség is megszólal, de lecsapódó gránátjai nem képesek feltartóztatni a rohanó századot. Egyszerre csak, 80—100 lépésre az elszánt huszároktól, orosz gyalogosok nőnek ki a földből és élénk oldallépésekkel zárt csoportokká alakulnak, melyeknek szuronyai a lovasok felé meredeznek. A huszárok elkeseredett dühhel és ordítással rohannak nekik, friss földhányáson, mély árkokon keresztül. Prónay karcsú szürkéjén az egyik csoportba ugrat. Kézitusa keletkezik. Prónay egy tőle jobbra szuronnyal hadonászó orosszal verekszik és ezalatt egy másik balvállát lövi keresztül. Ludmann főhadnagy pisztolyával 3—4 lépésről többször rálő egy puskáját töltő orosz gyalogosra, ezalatt egy másik döfköd lovának lapockája felé. Ezt pisztolya csövével vállon taszítja és belelő. A jobbszárnyról őrült sebességgel száguld egy lovas az arcvonal előtt. Karjait az ég felé mereszti, majd felsőtestével mindjobban hátradőlve, a ló farán keresztül lezuhan. Gróf D'Orsay Aladár főhadnagy volt. Perczel Miklós főhadnagy és Liszkay Mihály szolgálatvezető őrmester is elesnek, Sarkady főhadnagy is megsebesül. A huszárok jó magyar virtussal verekszenek. A század áttöri a gyalogosokat és most már az egyedül épségben maradt Ludmann főhadnagy köré csoportosulnak. Az imént keresztülgázolt ellenség most hátba-

kapja őket tüzével s az erdő felől is hallatszik puskaropogás. Ludmann „gyülekező"-t ordít, a huszárok ismétlik, de tovarohannak. Ekkor „Tűzharchoz lóról"-t vezényel, levágódik lováról és végre valamennyi embere 100 lépésen belül megáll. Gyalog gyülekeznek. Lehet vagy két szakasznyi. Rajvonalat int Lisovody felé, ahonnan új lovasrohamot lát kibontakozni és az erdő felé, a puskaropogás irányában. A sebesültvivők a halálosan sebesült Liszkay őrmestert hozzák; Ludmann pár vígasztaló szót mond neki. Ekkor meglepetve látja, hogy az új rohanó osztag kitér és hogy Gorodok felől sűrű gyalog rajvonalak közelednek. Erre embereit ismét lóra ülteti és az egyedüli szabad irányban észak felé, majd a kremiennói majorba vágtat.

Ennek az első rohamnak hatása alatt az előterepen nyüzsgő orosz lovasok és később a gyalogsági rajvonalak is visszahúzódtak a Smotrycz mögé, illetve Gorodok nyugati szegélyére.

Az előhadnál tartózkodó Froreich altábornagy az 1. és 2. géppuskásosztagot a 348. △-re rendeli és tűzbevételi az erdő szélén és egyebütt mutatkozó ellenséges lovasokat és az erdőt. A géppuskásosztagokat az előbb láttuk a dombra felkapaszkodni. Rövid tüzelés után a géppuskásosztagokat, két lovasszakasz fedezete alatt, a Popów-majorhoz irányítja, az előhadat pedig ugyanazon az úton küldi rohamra, amelyen a Prónay-század támadott. Az előhad nem lovagolta végig a rohamot, hanem látva a Gorodok felől jövő orosz erősítéseket, a Popów-major felé tért ki. Ezt a mozdulatot látta Ludmann főhadnagy. A géppuskásosztagok az előhaddal egyszerre érkeztek a kijelölt helyre, ahonnan Fráter alezredes továbbirányította a géppuskásokat a 315. △ magaslatra.

Az eddig leírt események délután 1 és ½3 óra között zajlottak le. Ebben az időben vonultatta fel a hadosztályparancsnok a 348. △-tól északra fekvő teknőben a tüzérséget is és a 8. honvédhuszárezred két szakaszát rendelte melléje fedezetül. Az ezred másik két szakaszának pedig azt parancsolta, hogy a visszavonuló ellenséges lovasokat csak a látótávolságon belül kövesse, azután pedig biztosítsa a hadosztály balszárnyát, mint álló oldalvéd. Ugyanakkor a zöm is parancsot kapott arra, hogy Lisowodyn át ügetésben nyomuljon előre és balrakanyarodva, a patak mélyedésében helyezkedjék el, „Dandár kettős oszlopban, a dandárokkal egymás mögött".

A tüzérség megkezdette a tüzet. A baloldal védelmére kirendelt két század tőle északra állott, a lövegfödözet délre. Midőn a tüzérség később állást változtatott előre, akkor az oldalvédszázadok egyike gyalog megszállotta a kremiennói

major és Kremienno helység délkeleti sarka közötti teret. Felderítésre járőrök indultak észak felé. Alig szállotta meg a század rajaival a kijelölt vonalat, midőn az egyik járőrtől egy jelentőlovas vágtában visszatért és ellenséges lovasságot jelentett Kremienno felől. Erre báró Kemény Elemér százados századával megindul fejlődött vonalban északkelet felé, keresztüllovagol a rajvonalon, majd jobbszárnyszakaszát rajban előretolja. Amint ebben az alakzatban továbbhalad, Kremienno felől, a patak mélyedéséből, egy lovasszázadot lát balszárnya felé közeledni. Fejlődött századával azonnal feléje

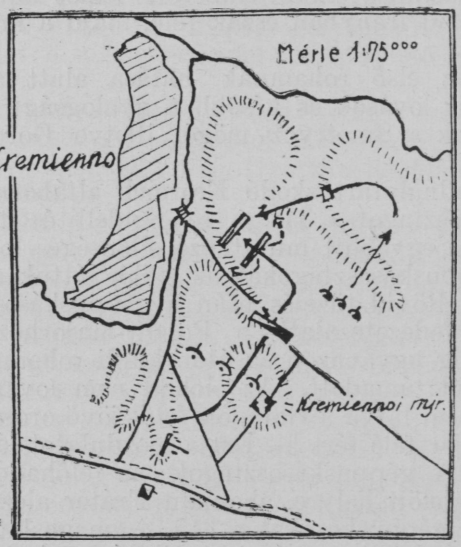

2. vázlat.

kanyarodik, rája ront és az összecsapásnál szétzúzza. Az ellenséges cserkeszszázad kétfelé nyílik és megszalad. Ámde ekkor egy másik cserkeszszázad jelenik meg ugyanabból az irányból. Bár a század az első összecsapástól veszít lendületéből és azt a rövid távolság miatt nem is tudja újra visszanyerni: mégis harcba száll. Az összecsapás már nem olyan heves, a huszárok összekeverednek a cserkeszekkel. A keletkező kézitusában a cserkeszek karabélyaikat is használják, amit a huszárok utánoznak. Most már az előbb szétzúzott cserkeszszázad is szorongatott bajtársai segítségére siet. Már-már félős, hogy az egyenlőtlen harc (3 szakasz 2 század ellen) kedvezőtlenül dől el, amidőn segítség érkezik. Az előretolt jobbszárnyszakasz nem vette mindjárt észre a század harcrakelését, de amint a

harci zajt meghallotta, azonnal zárkóztatja szakaszát és nekivágtat a kavargó gomolynak. Ez az utolsó lökés meghozza a döntést s a cserkeszek elhagyják a küzdőteret. De a század drágán fizette meg győzelmét, mert két vitéz kapitánya, Kemény és Mikes százados, elesett s a többi tiszt is megsebesült.

A hadosztályparancsnok délután 3 órakor parancsot ad a támadásra. Az intézkedés így szólott: „Támadás rajban! 23. dandár balra a major körül (Kremienno), irány: a gorodoki vörös tetők! (Jefimoff-gépgyár), 15. dandár jobbra a Popów-majoron keresztül és a mélyedésben, azután Gorodok déli vége!" A kiadott intézkedéseket a hadosztályparancsnok azzal egészítette ki, hogy a dandárparancsnokokra bízza, hogy a helyzet szerint gyalogtűzharccal vagy lóháton támadjanak-e.

A 23. dandár eddigi helyéről a patakmélyedésben húzódott a kremiennói majortól nyugatra eső teknőbe. Innen a 7. honvédhuszárezred II. osztálya indult elsőnek rohamra 3 óra 45 perckor.

Az osztály a rohamhoz következőképen tagozódott:

Scitovszky János százados százada rajban egy vonalban. Kétszáz lépésre mögötte a Sibrik-század, megosztva, az előbbi század két szárnyát követi lépcsőzetesen, a félszázadok fejlődött vonalban. Harmadiknak a Thaly-század indul fejlődött vonalban, ismét 200 lépésre az előző század után. A rohamra szánt osztály balszárnya a kremiennói majort érinti.

A roham megindul. Gyilkos tűz fogadja. Ágyútűz, géppuskák, kézilőfegyverek ritkítják sorainkat. A roham száguld tovább. Csoportostul buknak fel a lovak, mások gazdátlanul rohannak előre, gyalogmaradt huszárok keresnek fedezéket a pusztító tűz ellen. A roham száguld tovább. Scitovszky százados elesik, tisztjei megsebesülnek vagy lovaikat lövik ki alóluk, a vezetők nélkül maradt század kissé meginog, de a hátulról jövők támaszt adnak neki. Thaly százados is elesik, a század a bal félszázadot vezető Sibriket követi és tovább vágtat előre. Az oldalozó géppuskatűz nem töri meg az elszánt vad rohanást, Bárczay András őrnagy vitéz huszárjai elszántan vágtatnak Gorodok felé. Sibrik alól kilövik a lovat, ő maga megsebesül. Mindig kevesebb marad a vezető. Már-már elérik a haláltosztó ellenséget, amidőn a fényes rohamon végre erőt vesz a tűz és alig néhány lépésre a cél előtt összeroppan. Bárczay őrnagy és báró Kaas Andor százados sebesülten fogságba kerülnek. Ezek a hősök négy kilométeren át rohantak részben oldalozó tűzben.

A 23. lovasdandár csapatai közül a 7. honvédhuszárezred I. osztálya a kremiennói majort szállta meg gyalog, a 6. hon-

védhuszárezred szintén megindult rohamra, de később visszarendelték.

A két géppuskásosztag a 315. △-ra érve, északról erős tüzelést hall. Látják a helység nyugati szegélyén húzódó mély útban nyüzsgő tányérsapkás ellenséget és a 7. honvédhuszárezred II. osztályának a kremiennói majortól délre előretörő rohamát. A géppuskák azonnal megkezdik a tüzet és pedig

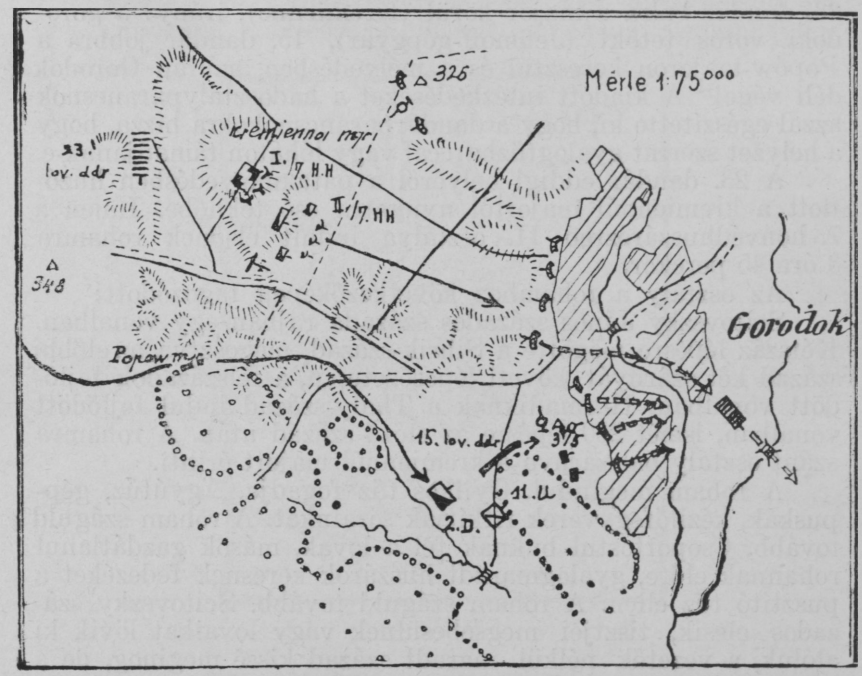

3. vázlat.

részben észak felé 1200 lépéses irányzékkal, részben pedig kelet felé 600 lépéses irányzékkal, a falu szélén fejlődött kozákokra. A 7. huszárezred rohamát nem sikerült előkészíteni, noha a lecsapódások jók, az idő azonban rövid, a roham csakhamar szórásba kerül, a tüzet tehát egyelőre be kellett erre a célra szüntetni. A géppuska most már teljes erejével kelet felé lő és ebben nem akadályozzák a sűrűn robbanó srapnelek sem. Az ellenség engedni kezd „és amikor előbb egyes emberek, majd egész csoportok futnak hátra, a géppuskás legénység lelkesedése leírhatatlan és legjobban szeretne maga is rohamra menni".

Ezalatt beérkezett a 15. dandár. A 11. dzsidásezred lóról szállott. Zárt szakaszai a hátráló oroszokat össztüzekkel lövik. Az egész orosz balszárny elhagyja állásait és visszavonul. A Gorodokról keletre, különösen Czernowody felé vezető útakon, már zárt osztagok menetelnek, pedig a dzsidásezred nem is fejlődött teljesen és a dragonyosezred érintetlenül állt az erdő szélén.

Ekkor jött a visszavonulást elrendelő parancs, mely az egész hadosztályt visszahívta. Senki sem tudta miért? A huszárok a győzelem érzetével fordultak vissza.

* * *

Az 1. huszárezred, 1918-ban, Ukrajna megszállásában vett részt és olyan adatok birtokába jutott, melyek meglehetősen pontosan tárják fel a gorodoki orosz helyzetet a támadás napján.

Gorodokban békében nem volt helyőrség. Július hó elején Zsigalin tábornok a „Swodnaja" lovashadosztállyal vonult be. Ennek ezredei: a Volga- és az Urupszky cserkesz-, a 16. és 17. kozákezredek voltak. Proskurów és Woloszysk környékén Kaledin tábornok állott a 12. lovashadosztállyal. Mindkét hadosztály a Zbrucz vonalát figyelte meg különítményekkel, de a határt sehol se lépte át.

Repülő- és kémjelentések útján hadosztályunk minden mozdulatáról, létszámáról stb. pontos jelentéseik voltak. Zsigalin tábornok védelemre szánta el magát, mert csapatait számra és minőségre is gyengéknek találta, azonkívül segítséget kért. Erősítésül megkapta a Kaledin-hadosztály három (12. vértes-, 12. huszár- és 12. dzsidás-) ezredét, egy gyalogzászlóaljat az odesszai „Vasdandár"-tól és 1 lovasüteget. Egy gyalogszázad autókon augusztus 16-án jött meg, Kaledin lovasezredei pedig augusztus 17-én érkeztek erőltetett menettel, fáradtan Gorodokba. Zsigalin tábornok ezek szerint: 7 lovasezreddel, 1 gyalogzászlóaljjal, 3 géppuskásszázaddal és 12 löveggel rendelkezett.

Ezeknek az elsőknek részletes felállítását az 1. vázlat mutatja. Zsigalin tábornok az ütközet kezdetén törzsével a Jefimoff-gépgyárba ment, melynek erkélyéről pezsgő és feketekávé mellett cigarettázva nézte végig a rohamot.

A rohamról az orosz tisztek a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak. Csodálták a rohanó osztagok haláltmegvető bátorságát, a példás rendet, a festői ruházatot és a szép lovakat.

Az oroszok a rohamot egy nagyobb támadás bevezetésének tartották és csak másnap, augusztus 18-án, mertek állásaikból kimozdulni. Még másnap délelőtt is várták támadásunkat. Se üldöző különítményeket, de még csak hírszerző járőröket se, küldtek ki. Sebesültjeinkért, akik alig feküdtek néhány lépésre az állások előtt, csak másnap délben küldtek ki apróbb járőröket.

Zsigalin tábornoknak makacs magatartása állásába került. Már augusztus 19-én felmentették.

III.

A 10. lovashadosztály a limanova—lapanovi csatában.

Az 1914 novembervégi helyzetet a 4. számú vázlat mutatja. A krakkói csoport déli szárnya (Lyubicic) Dobczycenél állott, saját 3. (Boroevic-) hadseregünk balszárnya Ólubló környékén. E két helység közötti 80 km-nyi rést mindössze a gyenge létszámú 11. honvédlovashadosztály védte Pilsudski lengyel legionáriusaival együtt, báró Nagy Gyula altábornagy parancsnoksága alatt.

A limanova—lapanovi csata (december 2—14-ig) azokból a törekvésekből keletkezett, melyekkel egyrészt az osztrák-magyar hadvezetőség ezt a rést betölteni, másrészt az orosz hadvezetőség áttörésre kiaknázni igyekezett. A kezdeményezés részünkről indult meg, amennyiben a krakkói vonalakból kivont 4. hadsereg parancsot kapott, hogy az orosz 3. hadsereg Dobczycenél támadó balszárnyát oldalba támadja.

A támadást Roth altábornagy kezdte meg a XIV. hadtesttel, a 13. Landwehr- és a 47. német tartalékhadosztállyal. A váltakozó szerencsével folytatott nehéz küzdelmek során, mindkét részről újabb és újabb erők jutottak a harcba, mígnem sikerült az oroszokat Ksiaznics-Rzegocina—Limanova vonalába visszaszorítani. Ámde míg az oroszok megmérhetetlen tartalékaikból folyton új erőket meríthettek, addig csapataink a napokig tartó nehéz harcoktól, a fárasztó tereptől és nem kevésbbé a zord időjárástól is megviselve, erejük fogytán állottak. Különösen gondterhessé vált a helyzet akkor, amidőn Dimitrieff tábornok északról két hadtestet vont át a Visztulán és azokat Rajbrodnál harcba vetette és amidőn Brusilow tábornok, Boroevic hadseregével szemben gyenge utóvédeket hagyván hátra, a 8. hadsereg zömével Dimitrieff tábornok támogatására sietett.

Amint hadvezetőségünk Bruszilow mozdulatait észrevette, Boroevic parancsot kapott, hogy egész hadseregével támadja meg az oroszokat. A támadás megindult, az orosz utóvédek engedtek a nyomásnak, a balszárnyon álló Szurmay altábornagy pedig csapatait erőltetett menetekben előre rántotta, hogy minél hamarább elérje Neu-Sandecet és Bruszi-

4. vázlat.

lowot hátbatámadva, csatára kényszerítse. A limanova-lapanovi csata sorsa hajszálon lógott. Minden attól függött, hogy a limanovai rész tudja-e magát addig tartani, amíg Boroevic Bruszilowot utóléri és hátbtámadja? Ezt eldönteni a 10. lovashadosztály volt hivatva.

A 10. lovashadosztály december elején indult el Mysteniéről és több napi menetben, Nowitarojon és Kroscienkón át, Alt-Sandec alá érkezett. Itt, december 5-én és 6-án, gyalogsággal megerősített orosz lovassággal kemény tűzharcot

vívott, mely amúgy is gyenge létszámát még jobban megapasztotta. Itt esett el báró Fiáth 10. huszárezredbeli főhadnagy is.

December 7-én báró Nagy Gyula altábornagy parancsa Timbarkba, Zamiescére és Slopnicére szólította a 10. lovashadosztályt, hogy a már erősen megtépázott 11. honvédlovashadosztálynak új támasztékot adjon a Neu-Sandec felől mindinkább erősbödő orosz támadás ellen. A 11. honvédlovashadosztály, a 6. lovashadosztállyal, a Rajbrodtól délnyugatra lévő magaslatokon elkeseredetten küzdött a Lososina völgyében előnyomuló orosz tömegekkel. Jobb oldalát a 3. honvédhuszár ezred 2 százada védte Limanovánál, Diószeghy százados vezetésével.

A 10. lovashadosztály csapatai közül elsőnek a 10. huszárezred került a Limanovától délkeletre az országúttal párhuzamosan haladó Jablonice magaslatra és pedig annak Marciszowkánál végződő alacsonyabb nyugati nyúlványára. Itt nehéz harcokat vívott a szemben álló szibériai lövészdandárral. Szurony és ásó nélkül, tüzérség híján, csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel tudta magát tartani a nehéz tüzérséggel támogatott oroszok ellen.

December 10-én Muhr Othmár ezredessel pótlások érkeztek a 9. huszárezred számára Slopnicére; azonban a századok ezekkel együtt is alig rendelkeztek 50—60 lovassal. Ekkor érkeztek be a kassai honvédhadosztály élei is Tymbarkra.

A december 10-éről 11-ére virradó éjjelen az oroszok igen heves támadásokat intéztek a 10. huszárezredre. Gyérülő soraik már alig bírtak ellentállni. Meg kellett őket erősíteni. December 11-én a hajnali órákban felriasztották a 9. és 13. huszárezredet, melyek gyors ügetésben indultak el Limanova felé.

Limanovára érve, erős harci zaj hallatszott a 10-esek állásai felől. Eltévedt lövedékek a főtéren lóról szálló ezredek soraiba estek és néhány huszárt meg is sebesítettek. A 9. huszárezred 4 százada és a 13. huszárezred 2 százada, a falu déli kijáratánál gyülekezett gyalog, századonkint alig 40—50 emberrel. Az egész tűzharcra rendelt csoport nem volt több 240—260 embernél. Vezetésükre a 10. huszárezred küldött le néhány altisztet. A csoport már a falu alatt harcalakzatba ment át és pedig a századokkal egymás mellett, a 9. huszárezred a középen, a 13. huszárezredbeli két század pedig a szárnyakhoz csatlakozva. Az egészet Muhr ezredes vezette.

A sötétben botorkálva, a nyirkos agyagon meg-megcsúszva, kapaszkodtak fel az első magaslatra. A ragadós sárban való erőlködés és a meleg öltözet erősen megizzasztotta

az embereket, akik csak úgy gőzölögtek a hideg hajnali ködben. A Jablonicán pokolian ropogott a fegyver, heves kiáltozás, ordítás jelezte, hogy odafenn csata folyik. Golyósüvítés mellett, a terep nehézségeivel küzdve, és attól egymástól megszakítva ereszkedtek le a vízmosás felé, majd újra nekiindultak a Jablonica nyugati lejtőjének.

A 10. huszárezred maradványai halálharcukat vívták. Az utolsó foszlányok, Kovácsfy főhadnaggyal, végső lehelletükig kitartva lelték halálukat, de egy tapodtat se tágítottak. Számtalan muszka fizette meg életével azt a dicsőséget, hogy állásaikba be tudott törni.

Az oroszok az elfoglalt állásokból gyors tüzelést zúdítottak a marciszowkai völgybe, véleményük szerint a menekülő 10-esekre. Ebben a tűzben kellett a 9-ik huszárezrednek a magaslatra kapaszkodnia. A sűrű ködtől nem láttak semmit se és így nem tudták, hogy mi történik odafenn. A dombtetőre érve Muhr ezredes csak oroszokat talál. Közvetlen közelről meredtek feléje az ellenséges szuronyok. A marcona szibériai lövészek közé került. A bátor katonának, akinek ez volt az első szereplése a háborúban, a pillanat hatása alatt az az egyedüli helyes elhatározás fogant meg keblében, hogy „Hurráh"-t kiáltott és az ellenségre vetette magát. Az elszánt kis csapat, szurony híján marokra kapott karabélyával rontott rá a muszkára és olyan mészárlást vitt végbe, hogy az elkeseredett kézitusa után az ellenség megszaladt.

Százával feküdtek az orosz holttestek a csatatéren vegyest a 10-es huszárok hősi halottaival, valamint a 9-es és 13-as huszárok új áldozataival. Muhr ezredes úgyszólván az első pillanatban esett el. Egy géppuska 15 lépésről lőtte le, gróf Thun századossal együtt, aki mellette rohant. Sorsukban még 12 tiszt osztozott. A harc elkeseredettségét misem bizonyítja jobban, mint hogy Takáts kapitány holttestét úgy kellett kiemelni 8—9 muszka teteme alól. A derék ember maga kezelte géppuskáját az utolsó pillanatig. A szibériaiak dühödten estek neki és számtalan szúrással és csapással egészen eltorzították. Géppuskáink mind tisztek és kezelőlegénység nélkül meredtek az égnek. Drága győzelem volt!

És csak azután következett a java. Az oroszok visszavonulása után még ott maradtak géppuskáik, tovább szedve áldozataikat a futtában ásott lövészteknőkben fekvő huszárok közül. Ezt tetézte még a szibériai lövészek bámulatosan pontos lövése is. Kiválóan viselkedett itt Márton 20. honvédgyalogezredbeli szakaszvezető, aki egy kis osztaggal, még a nagy visszavonulás alatt, csatlakozott az ezredhez. Bátran, halálmegvetéssel kúszott egyik embertől a másikhoz, bíztatta,

buzdította őket és olyan ügyesen vezette lövéseiket, hogy sikerült neki, a különösen kellemetlen géppuskákat féken tartania.

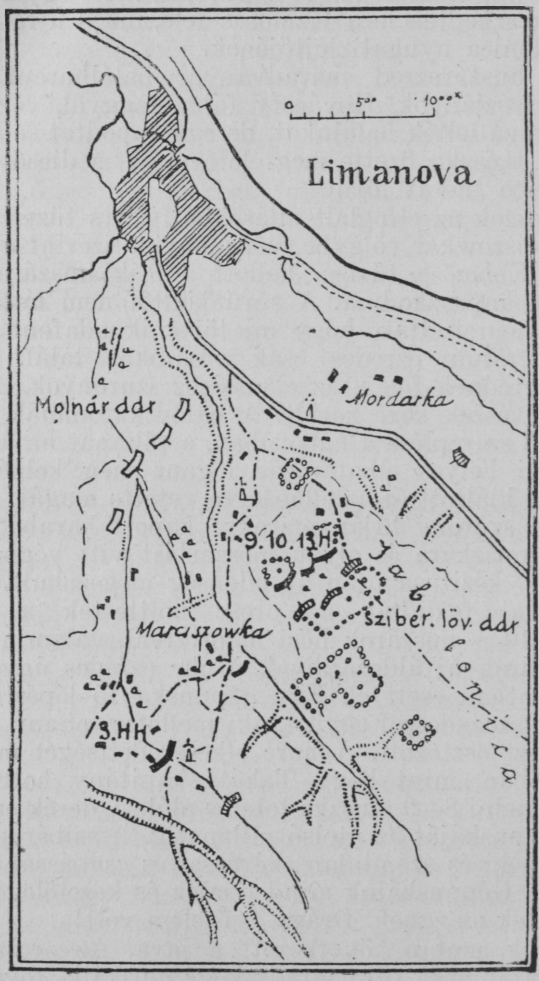

5. vázlat.

Nagy előnyt jelentett az időközben beérkezett honvéd-üteg, mely 3—4 km-nyire az állások mögé felvonulva, pontos tüzével támogatta a huszárokat. Erre nagy szükség is volt, mert az oroszok a délelőtt folyamán 14-szer indítottak táma-

dást soraik ellen. Az oroszok mindannyiszor keskeny arcvonallal, mélyen tagozva, sűrű rajvonalakban törtek elő az alig 300 lépésnyi távolságban elterülő ritka nyírfás csalitból; szerencsére mindig csak szemközt. Tüzérségünk pompás zárótüze mindannyiszor 80—100 lépésre zúzta össze támadásaikat. Csak kevesen jutottak vonalainkba, ahol agyonverték őket. Az első támadás után az orosz géppuskák is elkotródtak.

Délelőtt 10 órakor még két század 13. ezredbeli huszár érkezett a rajvonalba, új erőt öntve a diadalmas, de kimerülőfélben levő csatárokba, akiket a folytonos támadások, a pusztító gyalogsági tűz és a sűrűn lecsapódó orosz gránátok kemény próbára tettek.

A köd már korábban felszállt ugyan, de a párás levegő továbbra is megnehezítette a kilátást. Annyival inkább dícséretére válik a kiváló ütegnek, hogy ilyen nehéz légköri viszonyok között is olyan jól lőtt.

Déltájban a kassai honvédek bukkantak fel a Limanovától délre levő dombon, amelyet megszálltak. Onnan iparkodtak segíteni a Nádasdyaknak és jász-kunoknak tüzelésükkel. Ebben azonban nem volt sok köszönet, mert ha ezeknek mélyebben feküdt is a rajvonaluk és így az átlövés is lehető lett volna, mégis aránylag sok lövedék csapódott közéjük. Súlyosbodott helyzetük, amikor a tüzérség, félremagyarázva a honvédek tüzelését, a huszárokat is oroszoknak vélte és ugyancsak sűrűn eregette beléjük lövéseit.

Tarthatatlanná vált azonban annyi hősiességgel védett állásuk akkor, amikor az oroszok sikertelen és csak véres veszteségeket okozó arctámadásaikat abbahagyták és Mordarka felé osztagokat toltak oldalukba. Immár három oldalról tűz közé szorítva, el kellett hagyni állásaikat. Lassan vonultak vissza a honvédek felé, az őket még mindig oroszoknak tartó tüzérek tűzében.

Mikor a huszárok, délután 3 óra tájban, hősies és önfeláldozó küzdelmük után lovaikhoz kerültek, soraik nagyon gyérek voltak. A tisztek és legénység 60%-a a Jabloniec csupasz nyírfái között aludta örök álmát, örök dicsőséget szerezve a magyar huszár nevének. Ezek a hősök hiányos felszereléssel, meg nem szokott harcmódban dacoltak az orosz hadsereg egyik legkiválóbb csapatával, mely minden harceszköz igénybevételével, sokszoros számbeli fölénye ellenére se tudta megtörni acélos ellenállásukat.

Az oroszok vesztesége minden képzeletet felülmúl. Ezernél több hulla borította a csatateret. Ennyit találtak napok mulva a csatateret eltakarító embereink, részben lombok alá rejtve.

A honvéddandárral szemben a szibériai lövészeknek már csak roncsai állottak, amelyekkel könnyen elbánt. A Jabloniec magaslattól délre a 3. honvédhuszárezred 2. századának maradványai állottak.

Az oroszok ennek Kriaznicetől Limanova felé húzódó arcvonalát erősen megtépázták ugyan, de nem ingatták meg. Utolsó erőlködésük a 10. lovashadosztály szívós ellentállásán tört meg. Boroevic hadtestei utólérték Bruszilowot, aki a döntés elől még idejében visszavonta seregét a Dunajec mögé. A limanova-lapanovi csata befejeződött, hadseregünk a tarnów-gorlicei vonalig nyomult előre.

Schwarzer Jenő.

T Á R C A

MECSÉRY TÁBORNOK MEGSEBESÜLÉSE 1805 OKTÓBER 20-ÁN.

Nemrég olvastam Vargha Gyula ősz poétánk „Torstenson lakomája" című szép költeményét.[1] Arról szól ez a vers, hogy 1645-ben, a svédekkel szövetkezett I. Rákóczy György erdélyi fejedelmet lakomára hívja Torstenson svéd fővezér, egy osztrák főúr megszállott kastélyába. Ebéd után Segerskiöld ezredes, akit a nemzeti büszkeségen kívül a bor is ugyancsak hevített már, Kemény Jánossal társalogva, tamáskodni kezdett a magyar faj katonai kiválóságában. Véleményét azzal okolta meg, hogy Rákóczy seregében nagyon sok az öreg ember, már pedig a vitéz harcos rendszerint élete delén pusztul el a csatatéren.

Kemény János, mit se válaszolva, a könyvtárba hívja a svéd ezredest s ott egy *német* könyvet felnyitva, egy képet mutat neki. Ez a kép Baksa Márkus híres magyar kapitányt ábrázolta, amint egy török hegyesnyárs a jobb szemébe hatol s hátul a tarkóján jön ki. A képhez fűzött magyarázó szöveg pedig elmondotta, hogy Baksa — a szörnyű szúrást kiheverve — a törököt még azután is űzte-vágta, száz csatán. Kemény, a megszakadt párbeszédet folytatva, csak ennyit mond az ámuló Segerskiöldnek: „Miért van köztünk öreg ember? Bajtárs uram, itt van rá a felelet: ... *ha mi olyan könnyen halnánk, kihalt volna rég a fajtánk, annyi vérünk öntözé már a röget*".

Vargha Gyula költeménye rögtön eszembe juttatta, hogy a napoleoni háborúk zivatarai között is élt egy ilyen keménykoponyájú magyar huszár, akinek szívós élete fonalát 14, egyszerre reáhullott, súlyos kardvágás se tudta elmetszeni. Ez a vitéz katona báró Mecséry Dániel tábornok (később altábornagy) volt[2], maga a történet pedig ez:

[1] *Napkelet:* 1923. évf. 19. 20. l.

[2] Tsoóri Mecséry Dániel báró 1759 szept. 29-én Kőszegen született. 1778 jan. 1-én, mint „ex propriis" hadapród, lépett be a 33. gyalogezredbe. 1784-ben — mint őrmester — a 3. huszárezredhez került s a következő évben hadnagy lett. Részt vett az 1792., 1793. és 1794-iki hadjáratokban, s 1794-ben (már mint százados), Troisville és Avesnes le Sec-nél tanusított vitézsége jutalmául, a Mária-Terézia rend lovagkeresztjét kapta. 1796-ban Németországban harcolt. Egy évvel később alezredessé lépett elő, 1798-ban pedig ezredes s a 10. huszár-

Amidőn a franciák, 1805 október 12. és 14. között, Ulmtól nyugatra Albeck, Nersingen és Oberkirchberg vonalát megszállották, délfelé pedig Memmingen és Ochsenhausen vonalába jutottak: a németországi osztrák hadsereg parancsnoka — estei Ferdinánd főherceg — tüstént fölismerte azt a veszedelmes csapdát, amelybe az Ulmnál álló osztrák haderő jutott.[3] Mindenáron arra akarta tehát bírni a vezérkar főnökét, br. Mack Károly altábornagyot, hogy a franciák még be nem zárult gyűrűjéből menekülve, minél hamarább egyesüljön a Duna balpartján lévő seregrésszel.

Ámde Mack csökönyösen ragaszkodott ahhoz a feltevéshez, hogy nem az osztrákok, hanem a franciák kerültek pácba s hogy az utóbbiak visszavonulása talán már csak órák kérdése lehet. A főherceg, az altábornagy makacsságát látva, a faképnél hagyta őt s Ulmból Geislingen és Gmündön át Aalenbe lovagolt, hová 16-án hajnalban érkezett. Október 18-án magához vette a javarészben elfogott Werneck-féle tartalékhadtest egyes szétugrasztott részeit s azokkal együtt 19-én Öttingenig, 20-án virradatkor Schwabachig jutott[4], ahonnan — rövid pihenő után — Nürnbergen át Eschenau felé folytatta a visszavonulást.[5]

Azonban Klein francia tábornok nyomon követte s utól is érte őt, alighogy utóvédje Nürnberget elhagyta. Az első francia huszárezred és a gárdavadászok rögtön megtámadták a hg. Schwarzenberg altábornagy vezette utóvédet s abból 500 embert el is fogtak. Időközben megjött egy francia dragonyoshadosztály is, amelyet Klein — észak felől — az osztrák hátvédet megkerülve, Ferdinánd főherceg derékhada ellen indított.[6]

Alig érkezett a főherceg Eschenauba, máris megtörtént a baj. A francia dragonyosok az osztrákok baloldalába rontottak, mire a meglepett lovasság és tüzérség, eszeveszett vad iramodással, tarka összevisszaságban menekült a falun keresztül.[7]

ezred parancsnoka lett. 1799-ben és 1800-ban újra németföldön küzdött. 1800 elején megsebesült, de néhány hónap mulva ismét a harctérre ment. 1800 dec. 19-én a franciák fogságába jutott, a honnan visszatérve, tábornokká lépett elő. 1805 okt. 9-én (a günzburgi ütközetben), újra kitüntetvén magát, a Mária-II. 815. l. és *Rücker:* Aus dem Leben eines öst. Reitergenerals. — *Österr.* Terézia-rend középkeresztjét kapta. *(Hirtenfeld:* Der Mil. Maria-Theresien Orden. *Rundschau* 1911. évf. 43—50. l.)

[3] *Kraus:* 1805. Der Feldzug von Ulm. 414. és k. l.

[4] A főherceg ilyformán összeverődött serege mindössze $4^2/_6$ zászlóaljból, 28 lovasszázadból és a tüzértartalékból állott. *(Kraus:* i. m. 490. 4 l. l.)

[5] *„Schwarzenberg Uhlanen.* 1790—1887." 98. l.

[6] *Kraus:* i. m. 492. l.

[7] *Schwarzenberg Uhlanen. 1790—1887."* i. h.

Schwarzbach: „Gedenkblätter aus der Geschichte des k. k. Dragoner Regiments Nr. 3." 29. l.

Wrede: Geschichte des k. u. k. Drag. Regts. Nr. 6. 400. l.

Amon: Geschichte des k. u. k. Drag. Regts. Nr. 14. 372. 373. l.

Ebben a válságos pillanatban Mecséry tábornok, Hennuy 6. vértesezredbeli őrnaggyal, gróf Hardegg és Choiseul 4. könnyűlovasezredbeli századosokkal, Groot, ugyanazon ezredbeli főhadnaggyal, Eichelberg 2. dzsidásezredbeli alezredessel, egy — mindenféle ezredből hamarjában összeszedett — maroknyi lovascsapat élén, az üldöző franciákra rohant s őket a falu bejáratánál fel is tartóztatta. Az itt végbement áldás kézitusában Mecséry, 14 sebbel borítva, félholtan bukott le a lováról.[8]

Ekkor érkezett Eschenau elé hg. Schwarzenberg altábornagy az utóvéddel s kemény harc árán lehetővé tette, hogy a főherceg összekavarodott csapatai újra rendbeálljanak s útjukat folytathassák a csehországi Egerbe, hová október 22-én érkeztek meg.[9]

Mecséryt Fort nevű faluba szállították, de tovább már nem vihették, bajtársai. Így került a sebesült a főherceget tovább is üldöző franciák fogságába, akik őt Nürnbergbe szállíttatták, két — szintén hadifogságba jutott — osztrák katonaorvos kíséretében.[10]

A tábornok sebei olyan súlyosak voltak s *teljes* felgyógyulása annyira csodaszámba ment, hogy dr. Brosch cs. és kir. törzsorvos, egyetemi magántanár, a világháború alatt külön tanulmányt írt erről az érdekes és fölötte ritka esetről.[11] Könnyen meg is tehette, mert Mecséry, végrendeletében a bécsi anatómiai múzeumnak hagyta rettentően összevagdalt koponyáját, amely a világháború előtt már a bécsi 1. sz. helyőrségi kórház anatómiai gyüjteményét gazdagította.[12]

Brosch tanulmányából tudjuk meg, hogy a tábornokra mért 14 vágás közül 9 a fejét érte. Az utóbbiak egyike 14½, másika 22 cm. hosszú volt s mindkettő — az agyvelőig hatolva — valósággal szétrepesztette a koponyáját. Akár a sebekről Nürnbergben készült rézmetszetet, akár a koponya fényképét vizsgáljuk: mindenképpen borzalmas két vágást látunk. A harmadik fejvágás 6 cm hosszú és 3½ cm. széles csontdarabot szelt le koponyája hátsó részéből. Csontig ható súlyos sebet kapott Mecséry a jobbkarján

[8] *Schwarzbach:* i. h.
Amon: i. h.
Hirtenfeld: i. h.

[9] *Kraus:* i. m. 492. l. A főherceg 1500 foglyot és 33 ágyút veszített az eschenaui ütközetben. A halottak és sebesültek számát sehol se találom. A harcban résztvett a 12. huszárezred II. osztálya is s ez alkalommal 2 tisztje és 7 huszárja meg is sebesült. (*Amon:* Geschichte des k. k. 12. Husz. Rgts. 20. 21. és 292. l.)

[10] *Rücker:* i. h.

[11] *Dr. A. Brosch:* Ein Heros der Befreiungskriege. (Mil. Medizin u. kriegsärtzliche Kriegswissenschaft: 139—149. l.)

[12] Ha még megvan, érdemes volna megszerezni.

is, a többi vágás azonban, az előbbiekhez viszonyítva, könnyebb természetű volt.[13]

A sebesült, a maga feljegyzéseiben, könnyelműséggel és hanyagsággal vádolja azt a két orvost, aki őt az első kötéssel látta el: „Diese zwei leichtsinnigen und pflichtvergessenen Ärzte haben, in dem Vorurteile der Gefährlichkeit meiner... Kopfwunden... sowohl in dem Dorfe Fort, wohin ich mehr tot als lebendig und ganz verblutet vom Schlachtfelde gebracht worden bin, als auch in Nürnberg ausgesprengt, dass ich nicht aufkommen, sondern in ein paar Tagen ohnehin sterben werde und deswegen waren selbe so gewissenlos, mich nur oberflächlich zu verbinden und zu reinigen".[14]

Dr. Brosch pártjára kel a megvádolt két orvosnak s éppen a legújabb tapasztalások alapján, nagyon valószínűnek tartja, hogy Mecséry — vastermészetén kívül — jórészben annak köszönhette életbenmaradását, hogy csak bekötözték s az első napokban nem bolygatták sebeit.[15] A letöredezett csontszilánkokat is csak néhány nappal később kezdették eltávolítani, amikor ez a beavatkozás már nem volt annyira veszedelmes. Dr. Eichhorn nürnbergi orvos — két társa segítségével — apránkint 40 darab csontszilánkot szedett ki a sebesült koponyájából.[16]

A gyógyulás — természetesen — sokáig tartott, úgy, hogy Mecséry csak 1806 május 15-én hagyhatta el Nürnberget, ahonnan — külön erre a célra átalakított — kocsin, *lépésben* szállították Regensburgig, minthogy alig gyógyult sebei a rázást még nem állották volna ki. Regensburgban hajóra tették s azon vitték tovább Bécsig, hová május 22-én érkezett.[17]

Más, silányabb fából faragott, ember — ilyen körülmények között — bizonyára búcsút mondott volna a katonáskodásnak, joggal hivatkozván reá, hogy rettentő sebesülésével minden kötelességét búsásan lerótta már. De Mecséry, aki annyiszor komázott a halállal s aki alól a hosszú háborúk alatt 13 lovat lőtt le az ellenség, most se állott félre. Mihelyt teljesen felgyógyult, szolgálatra jelentkezett.

1809-ben, a magyar nemesinsurrectio utolsó felülésekor, már mint altábornagy, a dunántúli insurgenskerület parancsnoka volt s derekasan kivette a részét a június 14-én vívott győri csatából, a felkelő nemesség utolsó nagy küzdelméből. 1815-ben udvari haditanácsos, majd valóságos belső titkos tanácsos és a 2. sz. huszár-

[13] *Brosch:* i. m. 144. 145. l.
[14] *Rücker:* i. h.
[15] *Brosch:* i. m. 146. l.
[16] *Rücker:* i. h.
[17] *Rücker:* u. o.

ezred tulajdonosa lett, s élete 65-ik évében, 1823 december 30-án húnyt el Bécsben.[18]

Mint dr. Brosch írja, más anatómiai gyüjteményekben is lehet látni a Mecséryéhez hasonlóan összekaszabolt koponyákat; arra is van elég eset, hogy valaki, ilyen súlyos sebesülés után is, fellábadjon valamennyire. A szóban forgó — talán páratlan — esetben se annyira maga az életbenmaradás bámulatraméltó, mint inkább az, hogy Mecséry, felgyógyulása után rögtön szolgálatba állott s mikor újból arra került a sor, meg nem fogyatkozott testi és lelki erővel harcolt tovább, királyáért és hazájáért.[19]

Illő, hogy most, amikor halálának századik évfordulója közeleg, legalább néhány sort szenteljünk neki, mint a magyar hősiesség és önfeláldozás egyik tündöklő és követésreméltó példaképének.

Gyalókay Jenő.

[18] *Hirtenfeld*: i. m. III. 816. l.

[19] „. . . . . der Fall des Freiherrn von Mecséry dürfte . . . . . vielleicht der einzige sein, der, kaum erholt von so entsetzlichen Wunden, noch weiterhin mit dem Säbel in der Faust für seinen Kaiser Schlachten schlug. Das fast legendenhaft unglaubliche dieses Falles liegt weniger in dem Überleben so schwerer Verstümmlungen, als in der ungebrochenen Lebenskraft und unbezwingbaren Kampfesfreude des kaum genesenen; ein leuchtendes Beispiel heroenhafter Tatenkraft." *(Brosch*: i. h.)

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Báró Alvinczi József tábornagy levelei gróf Teleki Józsefhez (1787—1793.)

Budapesttől vagy harminc kilométernyire kelet felé, a m. kir. államvasutak Budapest—Szolnok közti vonalán lévő Gyömrő községben, egy vízválasztó dombháton fekszik a gróf Teleki családnak, a Magyar Nemzeti Múzeum főhomlokzatához hasonlatos, szép kastélya. E kastély, a hozzátartozandókkal együtt, jelenleg gróf Teleki Tibor nemzetgyűlési képviselő tulajdona és a hozzátartozó gazdasági melléképületek egyik szobájában őrzi a gróf Teleki-család levéltárának régebbi anyagából (XIII. századtól kezdve) az idegen családokra vonatkozó részt, továbbá azt a missilis levéltömeget, amely főleg Teleki József koronaőr és valóságos belső titkos tanácsos, ugocsai főispán, ennek fia, László, a Marczibányi-intézet elnöke, ennek fia, József, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, végül gróf Teleki László, a „Kegyenc" szerzője, az emigrációs idők nagy alakjának, levelezéseiből gyült össze.

A XVIII. század második és a XIX. század első felében, a gróf Teleki-család most felsorolt tagjai a magyar irodalom és a tudományos élet terén szinte vezető és irányító szerepet vittek. Így természetesen nemcsak az akkori idők politikai vezéralakjaival, hanem a tudomány és irodalom nagyjaival is élénk összeköttetést tartottak fenn, úgy, hogy alig van e korszakból valamirevaló irodalmi, tudományos vagy politikai név, amely ezekben a missilis-levelekben képviselve ne lenne.

Sem terünk, sem időnk nem engedi meg, hogy e helyen ezt a hatalmas levélanyagot, amely különben is még rendezés alatt áll, részletesen és behatóan ismertessük, azonban aki Mária Terézia uralmának második felétől számítva, hazánk politikai, kultúrális vagy gazdasági mozgalmainak valamelyikéről részletes képet óhajt megrajzolni, e levéltár és e levelek tartalmát alig nélkülözheti. A Hóra—Kloska-lázadás, a Martinovics-féle összeesküvés, magyar ifjak külföldi egyetemi tanulmányai, magyarok külföldi utazásai, a protestáns egyházi ügyek, Ugocsa, Szabolcs, Somogy vármegyék e korbeli részletes története, irodalmi, művészeti, tudományos moz-

galmak, a XVIII. századvégi műtörténet, a sárospataki mármarosszigeti, kolozsvári, nagyenyedi, debreceni ref. iskolák története, tanáraik működése, az udvari élet és annak ünnepélyei, a gazdaság- és ipartörténet, az 1794. évi lengyel felkelés, Budapest régi topográfiája, a politikai mozgalmak, országgyűlések, koronázások, az 1831. évi kolera- (vagy, amint akkor mondták: epemirigy-) lázadás, a Marczibányi-intézet, a magyar nemzeti játékszín, a Magyar Tudományos Akadémia alapítása, illetve működése első évtizedének története, a védegylet, a nőegylet, a gazdasági egyesület, szóval a reform-korszak bármely mozzanatának történetkutatója e levelek között bőséges forrásra akadhat.

Természetesen van itt nagyon sok adat a hadtörténész számára is. Így pl.: a török és francia háborúk történetére vonatkozó levelek szintén elég szép számmal vannak e levéltárban képviselve, azonban vannak itt hadtörténelmi vonatkozású levelek már a XVII. századból is. Veterani tábornoknak Teleki Mihályhoz (1689 április 19, Nagyszeben) intézett levele nyitja meg ez adatok sorát, azután a XVIII—XIX. századból Draveczky Antal és Miklós Siskovich-ezredbeli kadétok, Egri Ferenc kadét, Franckenstein őrnagy, Adorjányi Rátonyi István főstrázsamester, Malicki Ferdinánd hadnagy, Novotta János kapitány, Harsányi Sámuel ref. tábori pap levelei említhetők. Nagyobb tömegű harctéri levelet találunk gróf Wartensleben Vilmos tábornoktól (felesége gróf Teleki Klára volt), aki gróf Teleki József valóságos belső titkos tanácsossal és koronaőrrel (Királyfalvi Róth Johanna férjével) folytatott sűrű és érdekes levelezést és ugyanezzel a gróf Teleki Józseffel[1] levelezett egyik legbensőbb és legjobb bizalmas barátja Borbereki báró Alvinczi József tábornagy is, akinek fennmaradt leveleiből alább közlök egynéhányat.

* * *

Borbereki Alvinczi József báróról a magyar történelem voltaképen ma sem tud többet, mint a: „Kend az az Alvinczi?"-féle adomát, melyet az 1809. évi nemesi felkelés alkalmával a költő Kisfaludy Sándor, mint József főherceg nádor mellé beosztott insurrectionális hadsegéd, jegyzett föl róla Naplójában s amely csakhamar közismertté lőn. *Ez az adoma voltaképen súlyos és igazságtalan vád azon Alvinczi ellen, aki hazáját és nemzetét rajongó lelkesedéssel szerette.* Pedig Alvinczi, már kiváló egyéni tulajdonsá-

[1] Gróf Teleki József 1738 december 21-én született a mármarosvármegyei Huszton. Tanulmányait külföldi egyetemeken végezte. 1767-ben erd. kir. táblai bíró, 1782-ben Ugocsa megye főispánja, 1792-ben valóságos belső titkos tanácsos, 1795-ben koronaőr lett. Három gyermeke volt: László, István és Janka. Meghalt 1796. szeptember 1-én 57 éves korában, Szirákon.

gainál fogva is megérdemli, hogy személyével és tetteivel ne csak hadtörténelmi, hanem magyar nemzeti szempontból is foglalkozzanak. Alvinczi lelkes magyar, kiváló vitéz, sőt vakmerő katona és egész ember volt, akire nemzete és hazája méltán lehet büszke. Sajnos, eleddig Alvinczit még arra sem érdemesítették, hogy róla egy hozzája méltó életrajzot állítsanak össze, pedig talán ez lenne a legkevesebb, amivel nemzete emlékének tartoznék.

Azok a derűs, jóhumorú, kedves levelek, amelyeket a gyömrői gróf Teleki-levéltárból ez alkalommal közzéteszünk, amint látni fogjuk, rendkívül becses adalékokat és epizódokat szolgáltatnak nemcsak Alvinczi élet-, hanem inkább jellemrajzához is.

Borbereki Alvinczi József 1735-ben Erdélyben, Alvincen született és Nagy Iván állítása szerint[2] a hírneves tudós Alvinczi Péter, Bethlen Gábor udvari papjának családjából származott, amely állítás azonban mindeddig bebizonyítva nincsen.

Bárói diplomájának genealogiai adatai szerint, Józsefünk nagyatyja, Alvinczi *Péter*, I. Lipót király alatt ítélőmester (magister prothonotarius) volt és ennek *Mihály* nevű fiától, aki katona lett és mint egy magyar ezred őrnagya halt meg, származott Alvinczi József. Atyjának fivére, *Sámuel*, előbb lajstromozó (regestrator), majd az erdélyi kancellária tanácsosa és előadója lett (consiliárius és referendárius), másik fivére *Gábor* pedig erdélyi kancelláriai lajstromozó, azután főkormányszéki titkár és tanácsos lett és ebben a minőségben, 1744 november 13-án, Mária Teréziától báróságot kapott.[3]

Alvinczi József bárói diplomája szerint a leszármazás tehát a következőképen állapítható meg:

Borbereki Alvinczi *Péter* ítélőmester[4]

Mihály őrnagy — Sámuel — Gábor (báró 1744)

József (báró 1763) — Ádám (katona).

A fiatal József, aki gyermekéveit gróf Gyulai Ferenc generális udvarában töltötte, úgylátszik atyja és gróf Gyulai tábornok példáján felbuzdulva, már korán (15 éves korában), tehát 1750-ben, a gróf Gyulai-ezredben strázsamester, 1753-ban, tehát 18 éves korában, kapitány, 1763-ban másodőrnagy, 1771-ben alezredes, 1773-ban pedig ezredes lett a 19. számú, ekkor D'Alton Richárd tábornok nevét viselő, magyar gyalogezredben.

[2] *Nagy Iván:* Magyarország családai I. k. 25—26. l. — *Köblös Zoltán:* Adatok a Borbereki Alvinczi család történetéhez. Genealogiai füzetek, VI. évf. (1908) 1—6. és 44—49. l.

[3] *Orsz. Levéltár:* Erd. Liber Regius IX. k. 618. l.

[4] 1699 november 25-én kelt érdekes végrendeletét ld. *Történelmi Tár:* 1899. évf. 539. l.

Alvinczi résztvett a hétéves háborúban és — ismét csak a bárói diplomájában felsorolt adatokat idézzük — jelen volt a Csehországban Reichenberg és Teplic mellett vívott véres ütközetekben, ahol meg is sebesült. Ott volt továbbá a görlici, torgaui stb. ütközetekben is. 1757-ben, amidőn a porosz sereg Prágát ostromolta, Alvinczi a várból való kicsapásaival az ellenségnek nem csekély nyugtalanságot és kárt okozott. 1761-ben Alsó-Sziléziában Schweidnic ostromában vett részt s a sáncok megrohanásakor az elsők között harcolt, amikor több sebet is kapott.[5]

A hétéves háború után résztvett a hadsereg reorganizációjában. A bajor örökösödési háborúban, mint ezredes, 1779-ben Habelschwert bevételénél tüntette ki magát. Csapatával az úgynevezett cseh kaput támadta meg és ez alkalommal fogta el a Hessen-Philippsthali herceget. Ekkor nevezték ki vezérőrnaggyá és megkapta egyúttal a Mária Terézia-rendet is.

A háború után Ferenc főherceg, a későbbi magyar király, mellé rendelték a taktika tanítására, amelynek jutalmául 1786-ban a 26. gyalogezredet kapta, amelyet azonban még ugyanezen évben a D'Alton nevét viselő 19. gyalogezreddel cserélt el, melynek parancsnoka viszont gróf Kolowrat-Krakowsky Károly lett.[6] Ugyanekkor, ugyanezért, Ferenc főherceg sajátkezű levélben köszönte meg Alvinczinak fáradozásait s a levélhez egy lepecsételt doboz volt mellékelve, melyben „egy valóságos császári és fejedelmi ajándékot találék, egy igen szép és nagy brilliántos gyűrűt, mellyet is legaláb ezer aranyokra betsüllenek".[7]

1787-ben (ennek nyarán), mint maga írja: „Szekere rúdja már Niderland felé áll."[8] Ekkor már ezredében szolgál hű barátjának,

[5] *Orsz. Levéltár:* Erd. Liber Regius XI. k. 101. l. Erd. canc: 311/1763. — A bárói diploma mindezeket így adja elő: „Cruentissimis nempe pugnis ad Reichembergam et Teplicium in Bohemia, Gerlicium in Lusatia, Misniam, Maxenam, Torgaviam in Saxonia aliisque alibi pugnatis interfuisti. Dum regia nostra urbs Pragensis anno millesimo septingentesimo quinquagesimo septimo valida Borussorum premeretur obsidone belli et ibi fortiter tulisti incommoda, imo hosti eruptionibus lacessendo operam addicere non abhorruisti. Dum Suidnicium inferioris Silesiae urbs munita anno millesimo septingentesimo sexagesimo primo a milite nostro caperetur, ibi quoque in superando vallo, repellendoque hoste strenue et inter primos depuguasti, vulnera etiam aliquoties suscepisti, sanguine fidem probare constantia retinere perrexisti.) Ugyanezeket a bárói diplomából kiírva találjuk: Collectanea genealogiae et scutaria familiarum hungaricarum. *Magy. Nemz. Múzeum,* kézirattár: Quart. lat. 182. — Alvinczi címere a bárói diplomában sem lefestve, sem leírva nincsen. A *Siebmacherben* — Adel von Siebenbürgen 44. tábláján — közölt címer megfelel annak, amelyet pecsétein használt.

[6] Alvinczi ezredét 1734-ben gr. Pálffy Lipót alapította. Ld.: Geschichte des k. k. Linien-Infanterie Regiments Kronprinz Erzherzog Rudolf Nr. 19. *Hadtört. Közl.* 1917. évf. 124. l.

[7] 1786 szept. 27-én kelt levele Telekihez.

[8] 1787 júl. 15-én kelt levele Telekihez.

gróf Teleki Józsefnek ifjabbik fia, István is, aki résztvett a törökök elleni harcokban is s aki 1788 július 21-én 20 éves korában Mehádiánál, mint a báró Alvinczi-gyalogezred alhadnagya, „forró nyavalyá"-ban meghalt.[9]

1787 december 2—3. közötti éjjelére Alvinczi, Sztáray és Gemmingen tábornokok bízattak meg Belgrád meglepetésszerű megrohanásával és elfoglalásával, azonban Gemmingen a ködben eltévedt s Belgrád helyett Pancsova táján kötött ki, ami a tervet halomra is döntötte,[10] másrészt meg okozója lett a bekövetkezett török háborúnak, amelyben Laudon fővezérsége alatt Alvinczi is résztvett s ott volt Belgrád ostrománál s hogy milyen vakmerő bátorsággal vett részt személy szerint a hadműveletekben, azt az 1788 április 4-én Újvidéken írt leveléből (2. számú) láthatjuk, ahol érdekesen írja le azt a kalandos kémszemlét, amely majdnem életébe került.

1789-ben altábornaggyá nevezték ki, 1790-ben pedig ő vezényelte a Belgium lecsendesítésére kiküldött hadosztályt, miután ezt megelőzőleg, úgylátszik, Galiciában járt. (Lásd: 1789 december 22-én kelt levelét.)

1791-ben Lüttichbe rendelték, de a lóról való szerencsétlen esése folytán kénytelen volt a parancsnokságot másnak átadni. Ugyanezen esztendőben megkapta a cs. és kir. kamarási méltóságot. 1791 végén és 1792 elején itthon (Kolozsváron) volt, de már tavasszal Németalföldön, illetve Belgiumban van, ahol Dumouriez francia tábornok ellen operál, s maga írja meg a Maubeuge melletti ütközetben való részvételét. 1793 telén Alvinczi a Koblenz alatt álló Haupt-Armée-nál van,[11] tavasszal pedig, mint maga írja, ott látjuk Condé és Valenciennes várak ostrománál, amelyeket be is vettek.

1794-ben Mariollesnél megsebesült, de csakhamar meggyógyult és visszament a harctérre a sereghez és 1794 június 16-án felmenti Charleroi várát, amiért a Mária Terézia-rend nagykeresztjét kapta.

1795-ben a bécsi udvari haditanács tagja lett s ezen esztendő őszén (november 5—24) a Mantua várába szorult gróf Wurmser osztrák tábornok felmentésére küldték (Arcole, Rivoli stb.), azonban, a szerencsétlen véletlen körülmények folytán, a háromszor

[9] Nyomtatott halotti jelentése megvan a gróf Teleki család gyömrői levéltárában, II Levéltár, Elench. XXXVI. fasc. 1. geneal. jelzet alatt.

[10] *Gróf Szirmay Antal:* Historia secreta sui temporis című kéziratában 140—1. §§-okban mondja el ezt az esetet. A kézirat a Nemz. Múzeum quart részében őríztetik.

[11] 1793 február 27-én gróf Wartensleben Vilmos írja ezt Frankfurtból gr. Teleki Józsefnek. (Gróf Teleki-levéltár, Gyömrő, missilisek.)

egymásután megkísérelt felmentés végrehajtható nem volt s Mantua vára elesett.

Ekkor a hatvan esztendős és beteges tábornokot a sereg további vezérlete alól fölmentették s a felség Magyarország kommandirozó generálisává és valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki. Innenfogva inkább hadseregszervező tevékenységet fejtett ki és 1798-ban Alvinczi táborszernagy elnöklete alatt küldték ki azt a bizottságot, melynek feladata volt a hadsereg hiányait és hibáit megvizsgálni és e hiányok megszüntetésére javaslatot tenni.[12] Alvinczi ezt a megbízást is a felség megelégedésére hajtotta végre, úgy, hogy 1802 január 15-én Bécsben kelt adománylevéllel, a király a torontálvármegyei Trübsvetter, Szaravolla és Dugoszello birtokokkal jutalmazta.[13]

1808 szept. 7-én, 57 esztendei katonai szolgálatai jutalmául, a király tábornaggyá nevezte ki, 1809-ben pedig, a Lipót-rend alapításakor, a rend nagykeresztjét kapta meg.

Aktiv szerepet életében még egy ízben juttattak Alvinczinek, t. i. 1809-ben, a magyar nemesi felkelés alkalmával, a főparancsnok József nádor mellé Alvinczi lőn beosztva.[14]

Majdnem hatvan évi katonai szolgálat után, 1810 november 25-én este féltizenegy órakor, Budán, a szállásán, gutaütés folytán halt meg a Borbereki Alvinczi-család utolsó tagja. A felséget azonnal értesítették hű embere elvesztéséről, s a király és hálás tanítvány a tanítómesterének halálát tudató levélre sajátkezüleg ezt a megjegyzést írta: „Nagyon sajnálom ezen hűséges és emberséges szolgának elvesztését."

Alvinczi bajtársai, katonái között kívánt pihenni, oda temették el tehát a budai katonai temetőbe, ahol örök álmait alussza ma is.[15]

* * *

E néhány sorban kíséreltük meg Alvinczi életének főbb mozzanatait krónikaszerűen összeállítani, s természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy hézagos és hiányos ez a vázlatkísérletünk, melyet teljessé tenni különben is csak hosszabb és körültekintőbb

[12] Ekkor adta be Zach Antal ezredes híres emlékiratát. *(Hadtört. Közl.* 1913. évf. 139. l.)

[13] *Orsz. Levéltár:* Liber Regius LX. k. 594. lap. Canc: 1802. évi 178. szám. Az adománylevélben érdemei részletesen fel vannak sorolva.

[14] *Hadtört. Közlemények:* 1915. évf. 354. l.

[15] *Irodalom: Erdélyi Múzeum* 1814. évf. I. *Döbrentei Gábor:* Báró Alvinczi József tábornok. (Közli sírfeliratát is.) — *Vasárnapi Ujság* 1866. évf. 545 l. Báró Alvinczy József tábornok emléke. Síremlékének rajzával. — *Vasárnapi Ujság* 1909. évf. 38. szám. — *Magyar Kurir* 1788. évf. 373. l. 1810. (II.) 37—42. l. — *Magyarország Képekben* 1868. (II.) 125. l. — *Básthy József:* Magyarok emlékezete I. kötet. — *Magyar Hirlap* 1910. nov. 25. — *Neues Pester Journal* 1911. nov. 24.

kutatással lehet. Mielőtt azonban leveleinek közlésére térnénk, legyen szabad a fent elmondottakat még néhény szóval kiegészítenünk.

Az egykorú följegyzések és a kortársak szerint, Alvinczi delitermetű, szép, nyájas és derűs tekintetű ember volt. Tréfakedvelő, derűsen nyájas, kedvesen kötekedő természetére egyébként leveleiből is következtethetünk, hiszen bizalmas jóbarátjával, gróf Teleki Józseffel, sokat kötekszik és tréfál. Jószívű, emberszerető férfiú, aki mindenkin, aki szorult helyzetben van, segíteni igyekszik, amint azt a tiszadadai elűzött református pap esete igazolja. (6. levél.) Természetesen perlekedni, veszekedni sem szeret; a magánéletben tehát békés katona, aki például keresve-keresi a lehetőségét annak, hogy fivére feleségével a köztük fennforgó birtokügyben minden áron békés megegyezésre jusson, amire különben gavalléria is befolyásolja.

Alvinczi istenfélő, az isteni gondviselésben föltétlenül bízó, egyházát és vallását szerető protestáns ember, aki azonban végtelenül türelmes és a más vallását a világért sem bántja. Az Istent hívő és félő, s benne vakon bízó lélek, leveleiből is gyakran kiütközik.

Szigorú, de rendkívül igazságszerető ember, akinek jelszava: „Justitia est comes virtutum." Kemény, bátor, sőt vakmerő katona, aki nem retten vissza semmitől s aki a legnagyobb veszedelmekben sem veszti el lélekjelenlétét. Saját szavai szerint, mint „emberséges ember" szereti, óvja, gondozza katonáit, de viszont, ha valami szabálytalanságot követnek el, nem sajnálja tőlük az ötven páltzákat se.

Munkás, kötelességtudó, pontos ember, aki csak egy célt ismer: királyát és hazáját szolgálni. A legfelső szolgálat érdekében mindenre képes, de ha valami hőstettéről neki magának kell megemlékeznie, szinte szerényen mentegeti magát, hogy hiszen ő nem vakmerő, nem hirtelenkedő ember, hanem csak a szoros kötelesség és a szolgálathoz beléje rögzött szeretet vitte rá, hogy valami bravúrt elkövessen.

Renkívül ragaszkodóan és őszintén szerető jóbarát, s barátja kedvéért is kész bármely áldozatra. Szereti a föld népét, de viszont a nép is szereti őt.

Noha egy emberéleten keresztül szinte folyton a császár kabátját viseli, mégis jó, sőt lelkes magyar ember s nemcsak királyához, de nemzetéhez, hazájához és magyarságához is mindvégig hű maradt. Midőn Aranka György az erdélyi magyar nyelvművelő társaság felállításán fáradozott, Alvinczi egyike volt az elsőknek, aki a kitűzött cél elérésére évi segélyt ajánlott fel. Szerette a tudományokat is. Midőn 1803-ban gróf Széchenyi Ferenc kiadja könyvtára nyomtatott lajstromát, a gróf egy példányt Alvinczinak is

küldött belőle, amelyet ez a következő tartalmú levélben köszönt meg: Báró Allvintzi Joseff, Magyarországban hadi dolgok fető kormányzója, jeles Mária Theresia katonai rende nagy keresztes vitéze, császári és királyi belső titkos tanácsos és hadi udvari tanácsos, a hadi szerek fető igazgató generálissa, egy gyalog magyar sereg tulajdonos ezredesse gróf Széchenyi Ferencnek tiszteletét és szolgálatát ajánlja. — Irja, hogy vette ő excellentiája 1803. január 25-én kelt levelét („nemzeti magyar nyelvünken — írja szinte büszkén — írott és hozzám utasított nagyérdemű bötsös úri levelét") „melléje rekesztett könyv tárházban bé hellyheztet könyveknek ött kötetből álló lajstromát", melyet hálásan köszön és „rövidesen a dologhoz szólván, azon közönséges örömünket, mellyel teljes magyar szíveink már előre látják, ezen könyv tárházból eredendő tudósok által való hazánk boldogulását, abból főképpen állandót, hogy így ezen kints oly magyarokat fog nevelni, az kik tudományokkal telljes tanáttsal mind ősi hagyományainkat őrizni, mind az mostani jobb világ környül állásához szabandó és az egy közjóra czélozó igazgatásnak módjával hazánkat igazgatni fogják."[16]

Látnivaló mindezekből, hogy Alvinczi az ősi hagyományokat óvó és tisztelő derék magyar ember maradt egészen utolsó leheletéig. Halála után Dunaiszky Lőrincz besztercebányai szobrász megmintázta szobrát a pesti fegyvertár részére,[17] mi pedig ezen néhány szerény sorral és a következő nyolc levél közzétételével óhajtunk emlékének áldozni.

1.

1787. julius 15. Pest.

Báró Alvinczi József levele gróf Teleki Józsefhez.

Drága Kedves Jó Kedvü Druszám!

Tudom, hogy már eddig meg tsenget te füleidben is, hogy az válagatot emberek szekere rudja már Niderland felé áll, ez holnapnak kilentzedik napján stafetaliter parantsoltatánk, hogy késedelem nélkül utnak induljunk, mihelljest az szabadságban lévő vitézinket béhuzhatjuk, az magyarországi regimentek közül mennek négyen, az két Eszterházi, Ferdinánd, Gyulay, az generálisok Gemingen, Allvintzi és Nádasdy. Német infanteria megyen nyoltz, cavalleria három és egy huszár regiment. Hogy ha más parantsolatunk nem érkezik, az napja elindulásunknak határoztatot negyedik augusti. Hogy dolgaim kimondhatatlanok, aszt bölcsen által láthatod, mert az ujj nagy házzal is elég dolgom van. Az parantso-

[16] *Magyar Nemz. Múzeum.* Irodalomtört. levelek.
[17] *Századok:* 1874. évf. 38. l.

latom megjött, hogy ne építtessek tovább, de az mostani statusban az mint vagyon, lehetetlen félben hagyatnom, mert urunknak szörnyü nagy kárára válnék, azon vagyok azért, hogy azon rész az mellyis már megkészült fedél alá tétettessék. De már menjünk már, és szükségesebb materiára, kedves Druszám, baráttságodban bízván és nem kételvén, hogy magadis böltsen által láthatod, hogy az mit kintelenségből kelletik tennem az elkerülhetetlen, ezen nagy útra, háború campaniára sok pénz kel, minden felől kerestem, hogy ha betsületes ortzámra egy néhány ezer forintokat kaphatnék, de az szegény legénynek igen édeskevés az crediturna, avégre az el mulhatatlan szükség kénszeritet arra, hogy generalis Barcoval ekképpen végezzek. Én az te contractusodat hadjom kezénél zálogban (bene notandum) ez is bizonyítja szép creditumamat, holot még tsak egy fillérrel sem vagyok adóssa senkinek is, és az megnevezet fog anticipálni nékem utomra négy ezer forintokat, ő pedig az capitálist nem kivánja és egész örömmel te nállad hadja, hanem hogy az interest méltóztas nékie fizetni. Hogy ha azért indulunk, tehát ne ved rosz neven, hogy ily szükségben kényszeritettem esztet mivelni, mert el hid, hogy nem volna egyéb modom, ha penig nem találnánk menni, tehát én nékie az capitalissát azonnal le tészem és az contractust magamhoz vészem.

Druszám, meg ne haragudj, de necessitas frangit leges, az költség nagy, az utunk hirtelen és váratlan jöve reánk.

Az mi nézi az Thorotzkaitól való lovat, hogy ha ahoz értő emberek aszt mondják, hogy szép és jó ló válhatik belőle, kérlek tsak hozd fel, lészen módom és tészek rendelést, hogy utánnam küldik, az árrát ad meg, azonnal meg forditom és szép kezeidet is előbb téglával megsurolván, megtsókolom. De, szép Druszám, az ló ne légyen tsak lovas legénynek való, hanem hogy illyen főember, az mint én hogy járhasson rajta. Megbotsás többet nem írhatok, mert majd minden nap egyéb sok dolgaim között is mustrálnom kelletik az regimenteket.

Vagyok holtig hiv szivü barátod

Allvintzi.

Urfi kés(z)ittse ked az erszényt az posta pénzre, mert elég ujságokat fogok írni.

A borítékon: Monsieur monsieur le comte Joseph Teleky, chambellan, suppreme comte et directeure des etudes aux services de sa M. l'Empereur per Tömösvár a *Hermanstadt* en Transilvanie.

Papiroson, zárópecsétes borítékkal.

2.

1788. április 4. Ujvidék.

Báró Alvinczi József levele gróf Teleki Józsefhez.

Kedves Édes Barátom!

Ha bizonyos nem volnék ártatlanságomban, minden kigondolható móddal magamat menteni igyekezném, de tudván asztot, hogy kedves leveledre azonnal válaszoltam, enged meg, hogy ne fárasszom ártatlan ujjaimat, kik is már majd elvesztik erejeket az sok számos irások mián. Druszám szivem én néked bizony válaszoltam, de ha szintén leveleink el tünnek is, ezen nagyon ne tsudálkoz, mert az postáknak rosszaságok is okozhatja. Hogy penig az utolbszori dolgomat néked mind jó barátomnak meg nem irtam, aszt nékem rosz néven nem veheted, ugy meg írnom az mint volt és mely circumstántiák kéntelenéttettek arra az lépésre asztat meg nem irhattam volna, és mostan nem lehet arról szólanom, abban bizonyos légy, hogy sem vakmerőség, sem hirtelenség, anyival is inkább nem elegendő reflexió ezen lépésre nem vit, hanem az szoros kötelesség és az szolgálathoz belém rögzöt szeretet gerjesztette belém ezen tüzöt; az szent Isten megismérteté ez általis hozzám fen tartó kegyelmét és kegyes gondviselését. Magadis ezen rövid relatióból bővebbenis meg ismérед, hogy méltán büszkélkedhetem az szent Istennek kegyelmében. Én három izben az hová mennem kelletet éjjel és nappal el mentem, mindenkor szerentsésen visszajöttem azon nap, úgy mint éppen ma egy holnapja, ugyanazon az uton, tsónakommal lefelé evedzettem, egy hadnagyal és az én szegény hív és jó barátommal Preningerrel, midőn az szigetből kievedzettünk volna, tsak látjuk, hirtelen, hogy egy hajó, melybenis 13 néki készült válogatot vakmerő törökök, mellyek közül négyen már fegyvereket pofájoknál készen tartották, legfelljeb 40 lépésre tőllünk előnkben evedzenek, az első lövésre az kormányosunkat agyon lövik, melly is evedzésünket azonnal gátolta, három négy lövés még esztet követi, az negyedik az én kedves barátomat ki is mellettem ült, az világból ki szóllitá szerentsés halállal, az alat mi is fegyverünkhez kapván, az ő hajójuknak első része az mi tsolnakunknak hátulsó részit bé éri, azon dühüt emberek kardot rántanak és tsolnakunkban vagdalni kivánnak. Tzélban vészem őket és egy lövéssel ketteit az fen állóknak keresztül lövém, edgyike hanyat az vizben, az másik penig az hajóban elő dől, az hadnagy az ki velem volt pistaljával az harmadikát keresztül lövi, az rudas embereink is, kik már féltekben az rudjakat is oda hagyták volt, meg elevenednek, nagy fenyegetéssel munkához kezdenek és ez móddal, az mig ellenségünk az holt emberekkel bajoskodtanak (mint hogy négy azonnal megholt, az ötödike penig sebben eset), tsónakunkal tőllek eltávoz-

tunk és egy néhány lépést előte nyertünk, fél óráig tartó tüzelés között ugyantsak az Banatus földre verekedtünk. Az törökök nyakunkon lévén, tsak hirtelen és elhid, hogy minden legkisseb flegma nélkül kiszállottunk és minthogy mi tsak négyen voltunk, kik magunkat nyoltz ellen védelmezhettük volna, ők 13-man, mi penig mindöszve tsak egy először is 9. lévén, az megkettőztetet lépésel majdon hasig érő vízben tőllek távoztunk, ezekis ki szálván nyomunkat követték, mert szükséges képpen parantsolatjok szerént különös discursusban akartak velem lenni, egy egész órát ez móddal kergetének, míg az vizen szerentsémre egy tsolnakot evedzeni látok, kik is az hosszas lövésre patrouilban jöttenek, így ezeket közelíteni kénszeritvén, aval a minket üldözőink megállának és el maradának. Én rajtam seb nintsen, tsak egy contusiót nyertem az bal karomban, de az bundámon három lövés vagyon, de az farkas bőr inkáb szenvedheti, mind sem az én gyenge bőrem.

Már esztet ez szerint értvén, végy egy kis időt reflexióra és meg látod, ha az egek is nem könyörülnek az ártatlanokon és ha méltán mondhatom-é, hogy kegyes gondviselőm, mert az tagadhatatlan, hogy az életemet egy simpel és nem tsak bel marjásért is oda adtam volna, de elevenen kezekben ugyantsak soha sem estem volna. Hogy különös gusztusok volt én reám, az bizonyos, mert tudták, hogy én voltam az, a ki ő hozzájok cávéra menni szándékozot. Az dolog kedves druszám igy volt, ha mások külömben beszéllik, el hid hitemre, hogy hazudnak, hogy penig ennek igy kelletet lenni, ez is evangelium és igy én tsak asztat követtem, vagyis miveltem, az mint minden emberséges ember és hiv szolgája kegyes császárunknak kötelessége szerint el nem mulathatot volna.

Az mi kedves fiadat illeti, bizonyos légy abban, hogy minden alkalmatosság nékem örvendetes lészen, mind hozzád, mind penig az ő érdemeihez való szivességemet ha bizonyithatom. Ez derék ember és hid el az te jó véred van benne, de ki is ontottad akkor minden jó véredet, mert tsak az engemet nem szerető vér maradot benned, de esztet sem én, sem te nem hisszük.

Méltóságos groff Fekete ő excellentiáját alázatosan tisztelem és jelentem, hogy két vagy három napokkal ezelőt volt szerentsém az unokájához, ki is fris egésségben vagyon, emellet kérem ő excellentiáját, hogy tégedet az iffiu Berglassal edgyütt leg aláb is 24-szer mátzkozzon meg; ki is vagyok utolsó lehellésemig

hiv szivü barátod

Neusatz 4-dik április 1788. B. Allvintzi.

A borítékon: Monsieur monsieur le comte Joseph Teleky, chambellan de sa M. l'empereur a Pest en Ongrie.

Papiroson, zárópecsétes borítékkal.

3.

1789. május 12. Zimony.

Báró Alvinczi József levele gróf Teleki Józsefhez.

Drága Kedves Druszám!

Szép intésidet vöttem, rendes és bölts tanitásidat köszönöm, ne légyen rosz gondolatod irántam és tekintsed asztat, hogy tsupán az isteni segedelem kormányozot és vezérlet minden tselekedetimben. Ez vezéremnek örökké való háládatossággal tartozom, életemben és halálom óráján is. Mi lészen azután, úgy látom, hogy edgyikünknek sem tudja, de az jót az könyörülő kegyelem által reménljük.

Édes Druszám, eddig halhattad, hogy mi 17-dik ez holnapban innét el marchirozunk az nagy ármádával. Lagerezni fogunk az Dunán tul Banatusban Oppova nevezetü helységben, itten Semlinben és Semlin körül is maradnak egy néhány regimentek, meddig mulatunk az meg nevezett helljünkben, esztet az circumstantiák fogják megmutatni.

Egésségem, Istené az ditsőség, jó vagyon, de mégis minden nap kétszer eszem az chinát és rebarbarát, ha nyoltz napig kihagyom, oda erőm és egésségem. Nem hihetni asztot, mely szorgalmatosan kelletik itten az egésségünkre vigyázni.

Édes Druszám! Ujságot nem tudok irni, most éppen semmi sintsen, az F. M. Hadik már Futakra megérkezet és az többi generálisság is. Az Haubtquartély is Opován lészen, azért ha megalázod magadat nékem irni, tsak külgyed leveleidet a *L'Armé de Sa Majesté.*

Édes Kedves Telekim! Kérlek egész szivességgel, hogy ha ugyantsak bé mész Erdélyben, könyörgök néked, légy szó szóllóm és mondjad az kedves vérednek[18] ne kivánja kárát egy emberséges embernek, légyen edgyezésünk izetlenség nélküll. Az leveleknek kiadása is tsak huzódik és halad, az is káromra válhatik, mivel mostan is citáltatott az districtuális tábla valami productio iránt, én penig bizony semmit sem mutathatok elő.

Kedves Édes Druszám! Kérlek egész szivességgel, minek előtte elindulsz, fizettesd le azon kevés interest az nállad lévő capitalisról Berglasnak, mert egy kevés commissióim vagynak, melyleket is szeretnék kifizettetni, egy interimális quietantiát fog

[18] Özvegy báró Alvinczi Gáborné, gróf Teleki Katalin, akivel Alvinczi ki is egyezett.

adni Berglas az alat, megbotsás, ha ez által alkalmatlankodom, sed necessitas frangit leges.

Számtalan munkáim kényszerítenek, hogy végezzem és bizonyittsalak, hogy holtomig és tsep véremig

vagyok hiv

Allvintzid.

Semlin 12 maii 1789.

Papiroson, borítékja elveszett.

4.

1789. december 22. Pest.

Báró Alvinczi József levele gróf Teleki Józsefhez.

Édes Kedves Druszám!

Igy folyt ez álhatatlan világnak dolga, tegnapelőt már rebdeset szivem, hogy nem sokára az óhajtot örömömet elérem és nem sokára szives társaságodban lehetek, de mely hamar eltünék ezen boldog tsillagom, ez rövid tudósitásomból bővebben meglátod. Én ez holnapnak nyoltzadik napján Belgrádból megindulék, mint hogy az kereszt kérőknek tartatot gyülekezetje mián előbb onnét meg nem szabadulhattam, éjjet napot sietvén 11-dik ide Pestre megérkezém, 12-dik szabadságom iránt az Erdélyben való menetelemről bé adám, de mely változás és véletlen történet éré ez kérésemnek teljesítését esztet is mingyárt megérted. 14-dik reggel vészem az parantsolatot, hogy felséges urunknak kegyelmes parantsolatjára négy infanteria és két cavalleria azonnal masiroztassék Galitiában, ezek neveztettek, N. Eszterházi, Ant. Eszterházi, Gyulai és Devins, Jos. Toskana és Valdek az lovasok közül, és mindhogy még Silesiából is mennek regimentek, ezeket mind öszve comendirozza Venzel Colloredo és én mind F. M. Lieutinant mégyek véllek ezen két generálissal hertzeg Uisel és Rotini, ebből meg láthatod kedves édes barátom, hogy még le sem szállhattam jól az szekeremből, már megént kelletik az léptőre emelnem meg fáradot lábaimat leg felljeb nyoltz napok mulva meg lészen indulásunk. Evégre böltsen által láthatod szerentsétlen sorsomat és elkerülhetetlen károsodásomat. Ez szerint sem tégedet kivánságom szerint nem láthatlak, sem penig dolgaimban is legkissebbet sem végezhetek mind addig, míg ezen szoros kötelességimnek eleget nem tehetek.

Kedves édes Telekim! Szép dolog volna, ha lehetne távul létemben is dolgaimat B. Allvintzinével végeznem, te ugyan aszt irod, hogy kész volna az groffné egy summa pénzben velem meg

edgyezni„ tsak sokat ne kérjek, én sem sokat, sem keveset még eddig kérni sem tudok, nem lévén egész egész informatióm az joszágnak dolgairól; hiszen azon drága groffné legjobban tudja lélek szerint mi illessen engemet és mit érjen ezen engemet illető rész. Evégre szivemből óhajtanám, hogy ha szép móddal meg tudhatnád ez iránt való szándékát, hogy 1-mo mennyire szándékoznék és 2-do mely conditiokkal, melljeket is ha bizonjosan meg értek és által láthatom, hagy ő nadsága világos káromat nem kivánja, ugy eshetik meg, hogy ött vagy hat napra, az szükséges instrumentumoknak formálására talám be mehetnék, hogy ha az alat ő nadsága maga részéről nékem egy rövid plánumot küldeni méltóztatnék, ez igen könnyü dolog volna, ha az jószágok rövideden consignatióban tétetnének, egyenesen ezeknek jövedelmek im Durchschnit esztendőt által kitettzenének, ugy gondolom, hogy rövid napok alatt az edgyezés meg lehetne, ha penig esztet el nem érhetem, kéntelenittetem várakozásban lenni, az mig az dolgaimnak folytatásokra szükséges és elégedendő időt nyerhetek.

Légyen szivességed jó szivü barátodhoz és menj végire ezen kegyes szándéknak és annak idejében szíves tudósításodat közeld velem.

Mi okozza ezen mostani mozdulásunkat még erről bizonyost nem tudunk, én ugy itélem, inter tres litigantes quartus non gaudebit; az kontjosok igyekeznek az békességen és nagyon munkálnak, úgy itélem, hogy preliminárékat küldöttenek is.

Ha az Urfi itten volna, meggazdagulhatnál az márjás játékban, most gr. Allmásiné már capitalisokat nyert; bizony eléggé fájlalom, hogy vagy egy, vagy más móddal veled öszve nem jöheték, de az ki nem ur, az szolga és köteles az parantsolatoknak telljesitésekre. Ezen jó ki szolgád, barátod, szivességedben magát ajánlja és holtig lészen hiv szivü

szives

Alvintzid.

Pest, 22-dik decembris 1789.

Utóirat: Édes Druszám! Az következendő uj esztendőben néked szivemből áldást, békességet és fris vig egésséget kivánok.

A borítékon címzés: Monsieur monsieur le comte Joseph Teleky chambellan, suppreme comte du comitat d'Ugots de sa M. l'Empereur, per Tömösvár, Hermanstadt a *Maros Vásárhely* en Transilvanie.

Papiroson, zárópecsétes borítékkal.

5.

1792. január 23. Kolozsvár.

Báró Alvinczi József levele Teleki Józsefhez.

Drága Kedves Jó Barátom!

Nem érhete nagyob szerentsétlenség mind az, midőn kegyes jó szivü helljes tanátslásidra leg nagyob szükségemet láttam és óhajtottam, hogy személyedtől magomat megfosztotnak lenni kéntelenittettem, már ugyantsak jelenthetem néked, hogy dolgaimat nagy bajjal és nem kevés bosszusággal végire hajtottam, nagy bajjal és mondom bosszusággal, mert az midőn már atyafiságoson mindeneket végezni egész reménségünk vala, azon jószivü grofnénak az procatori ingerlések valójában nem hozzánk illő nyomdokra hajlani kezde, az dolog már annyira ment volt, hogy mind az két rész az törvényes utat kereste és az atyafiságos edgyezésnek vége vala, de ugyantsak végtére jobbanis közeliténk és groff Kemény Farkas és groff Teleky Ádám eő excellentiájok interpositiójára mindenek más szint vevének és edgyezésünk ugyantsak heljre hozatik, az groffné ő nadsága magának ugy vélem hogy nem tsak nyugadalmat, hanem bizony elég hasznot hajtot, én penig az procatoroktol szenvedendő bosszuságot el kerültem, mellyeket is midőn bővebben igaz lélekkel szóval elődben tészek, magad is meg fogsz ismérni, mind ezeket penig tulajdonitom az szerentsétlenségemnek, hogy az te szép közben járásod és tanátlásid által nem vezéreltettünk, mert tudom, hogy nékem is itten látod bizony nagyob hasznomra lött volna, de ugyantsak én ez szerént is megnyugodot szivel vagyok és bizony soha is az mig élek azon jó szivü drága groffnénak legkisseb nyughatatlanságot sem okozok, ki is valósággal minden tiszteletre érdemes. Az gálfalvi kevés jószágomat még ugyan által nem vöttem, de ez is nemsokára meglészen és igy nyugadalmas szivel megént hozzá fogok fogni kötelességem kormányozásához.

Kedves Édes Barátom! Tegnap vala az temetésinek tzerémóniája az szegény Rhédey (Rháday) Mihálynak,[19] hallám ollyan szép, ékes és okossággal telljes beszédjét azon hires predikator Borosnyainak, hogy olljat soha bizony nem hallottam, ezen nagy ember valójában jó sorsot érdemel, mert minden szavai jóra vezérlők.

[19] Rheday-nak irja, tehát *Rhédey-nek* is olvasható, s valószínűleg arról a gróf Rhédey Mihályról van itt szó, ki 1744-ben született s 1792. januárjában halt meg Kolozsváron.

Az deputatio vagy két napok alat elindul, ugy reménlem, hogy böltsességgel és engedelmességgel fogják dolgaikat kormányozni, az jó tanátsokat nem reménlem, hogy meg vessék, mellyeknek hiven való követésével pár nélkült való jó királyoknak és hazájoknak használnak és szolgálnak.

Itten sok haszontalan hireket hallunk, hogy az török az muszkával nem kiván edgyezni és némellyek hirdetik is, hogy az mi udvarunk az 30 ezer embert az szövetségi contingentia szerént megadni kivánja, kérlek ha valami bizonyast tudnál, közelnéd én velem, nagy baráttságul venném.

Az frantiák is tsak nyughatatlankodnak, de félek, hogy meg adják az árrát, mert ezeknek sem systemájok, sem disciplinájok nintsen. Jó volna nékiek is, ha az angliai font sterlingtől magokat nem kormányoztatnák.

Édes Kedves Telekim! Az mind te ily böltsen, jó lélekkel és mind meg próbált nagy érdemü és jó szivü ember az dolgokat kormányozza, aszt mondom néked: Semper honor, nomenque tuum, laudesque manebunt. Esztet penig bizonyitja néked tégedet mind holtig hiven tisztelő és utolsó lehelléseig tégedet szerető szives barátod és hiv szolgád

Allvintzi.

Kolosvár, 23-dik januarii 1792.

Kivül a borítékon: Monsieur monsieur le comte Joseph Teleky, chambellan, supreme comte du comitat d'Ugots au service de sa M. l'Empereur a Vienn.

Papiroson, zárópecsétes borítékkal.

6.

1792. junius 13. A Mons melletti táborban.

Báró Alvinczi József levele gróf Teleki Józsefhez.

Lager Mons 13-dik junii 1792.

Drága Kedves Jó Druszám!

Tagadhatatlan dolog, hogy szerentsétleneb correspondensem nálladnál nintsen, talán az posta mesterek is negligentiájokat bőveb mértékben kinyilatkoztatják az mi egymással való beszélgetésünkben, mind másokkal. Evégre nem merészlem az vétket te reád és halgatásokra vetni, hanem inkáb meg nyugodot szivel el hiszem, hogy Bétsből feljövetelemmel Pestre hozzád utositot irásom vagy eltévelyedet, vagy idegen kézre jött. Ez néked irot leve-

lemben nem lehetvén azon ohajtot szerentsém személljesen tégedet az mind reménlettem vala Bécsbe találni tzélozat legg főképpen egyenességü jó szivedbe és grátiádban, egy ártatlanul üldözés alá vettetett és érdemes vallásunkon lévő lelki vezérünket. Ez vagy két esztendőkkel ezelőtt volt az Tisza mellet Dadán, az holotis groff Gyulainé is bid(?),[20] szép érdemü predikator, egy Sziksay nevezetü conpossessor addig folytatta intrigáját, az mig ezen érdemes embert azon ecclesiából ki tojotta; mind az püspökitől, mind az diocesissa esperestjitől igen szép attestatiójit in originali szemeim eleiben terjesztette, mostan minden hivatal nélkült Szikszodan lakozván, ezen szegény érdemes ember ottan keresztül utozásommal én hozzám folyamodék, de én tőllem egyéb segedelmet sem nem nyerhete, sem penig nem várhata, hanem hogy én őtet kegyességedben ajánloni fogom, melljetis Bétsből majdan két holnapokkal ezelőt meg is töttem, de mind eddig válasz nélkült vagyok, ugj olvasom mostan szemeidből, hogy ennek nevét kivánni óhajtod, de szégyenlve meg vallom, hogy én ennek nevéről megfejtkeztem és nékem Bétsben küldöt levele sok irásim között elhányódot, kérlek azért groff Gyulainé ő nadságával, ki is mostan társaságodban lészen Pesten, beszély ezen szegény nyomoruságtól üldöztetet ember iránt, ő nadsága minden dolgait legjobban tudván és könyörüly szegénynek sorsán. Az főbb meritumi közöt az is vagyon, hogj igen szép és jó felesége van; én ugjan mind az kettőt egész életemben tsak egyszer láttom.

Mit irjak néked ezen mi háboru állapatunkról, rövid szóval tsak asztat mondhatom, hogy jobb lött volna, ha ezen haszontalan frantia nemzet hajlékában tsendesen nyugodot volna, mert nem képes kiirni, mely kevéssé lehet őket hasonlitani az igaz fegyver viselőkhez, az sárt ki nem álják, mihelljest hozzájok közelitünk és nékiek módat nyujtunk az egymáshoz való közelgetésre. Minket kerülnek, lageriket oda hadják, és mind az félelmes oroszlány az festungjokban, mind barlangjakban huzzák és szoritják magokat. Tegnap előt is felkeresők őket lagerekben Cruisol nevezetü helységnél, fél órányira Maubeushez, hat ezer emberből álló avant gárdját el kergetők, 600 vagy 700 embereket ottan hagyánok, holot is mi tsak 32 vesztettünk és vagy 40 sebeseket nyertünk és magokat azon festungjokban huzák. Az legjobb generálissok ki is job keze volt Lavaetnek[21] Guvion nevezetü ottan el eset. Egyébképpen az olta egész tsendességben vagyunk. Az prussus ármáda még tsak julius közepén fog közeliteni, ezekis nehezen mozdulnak.

[20] Bizonytalan, úgy látszik a lap végén félig tollban maradt szó.

[21] Ez alatt nyilván Lafayette értendő. Gouvion pedig XVI. Lajos hadsegéde volt.

Édes Druszám! Tudom, hogy az mi kegyelmes királyunkal az ország egész ditsőségben vagyon, ezen felség az egész magyar nemzettel feletteb megelégedet, az mind nékem maga is kegjelmesen mondotta, tégyetek mindent, hogy ezen pár nélkült való jó szivet és különös kegyelmü jó fejedelmet egészben magatokévá tegyétek,[22] engemet penig, hiv igaz szivü barátodat tarts szivességedben, ki is vég nélkült vagyok

hiv szivü

Allvintzid.

A második oldal felső margóján: Ha válaszodat nyerhetem irj: per Vienn, Francfort, Brüssel *a l'armé du Pays Bas.*

A borítékon címzés: Monsieur monsieur le comte Joseph Teleky chambellan, suppreme comte du comitat d'Ugots de sa Majesté le Roy, per Francfort, Vienn *a Pest* en Ongrie.

Papiroson, zárópecsétes borítékkal.

7.

1793. junius 4. A Herin melletti táborban.

Báró Alvinczi József tábornok levele gróf Teleki Józsefhez.

Lager Herin 4-dik junii 1793.

Drága Kedves Barátom!

Excellentiád jó szive és hozzám eleitől fogván mutatot szivessége nem gondolom, hogy ellenzené, hogy szintén oly bátor szivel valamint szintén eddig, mostanis minden tzeremonia nélkült irhatok, igaz dolog, hogy az mely irásomban már esztet kértem, sem engedelmet, sem választ még eddig nem nyertem, de ugyantsak mind ezen halgatásod meg nem tántorit, mert szivességednek fen tartása és megváltozhatatlansága ketsegtet.

Engedjed meg már mostan, hogy tudosithassalak, hogy még hiv szolgád életben és türhető egésségben légyen. Az egek az szörnyü és számos veszedelmek közöt még eddig nem tsak megtartottanak, de egy kevés erőt nyujtanak is ez számtalan nyughatatlanságoknak türésekre. Már minden szerentsés előmenetelit és ditsőséges ütközetit győzedelmes ármádánknak nem kétlem, hogy elégnyire tudod; mostan jelentem néked, hogy mi ezen két várát ellenségünknek ugy mint Condet és Valentient bé rekesztettünk,[23] az elsőt kilentzedik apprilistől, az másadikat penig

[22] II. Lipót királyt dícséri, aki azonban nemsokára meghalt.

[23] Condé és Valenciennes francia várakat az egyesült porosz-osztrák-magyar hadak nemsokára bevették. (Ld. a július 29-ikén kelt levelet.)

25-dik májustól fogván, minek utánna az hires és nagyon bé sántzolt Famar nevezetü lageriből egész győzedelemmel ki kergettük volna, ezen előbször nevezet vár tsak éhség által fog birtokunkban esni, az másadikat penig az szokot mód szerént fogjuk bé venni és minden szükséges készületek meg esvén, 11-dik ez holnapban kezdeni fogjuk az szokott mód szerént vini, oly reménséggel, hogy négy ött hetek alatt szerentsés végit érjük.

Az mi ellenkező és esze veszett atyánkfiai vissza huzták ármádojakkal magokat egész Cambreig és az Bouchain nevezetü várban tsak az garnizont hagyták, ez szerint, ha ezen mostan békeritet két vár kezeinkben esik, az harmadikhoz is könnyeb szerrel lehet reménségünk. Az mi ármádánk nagyon ékesedik, mert egy felől az anglusok, hannoveranusok herzeg Jork vezérlése alat, az job szárnyunkan penig az prussusok és hollandusok tündökölnek. Ezen négy vagy ött féle és mind eddig szépen edgyet értő külömböző armadák vagy is seregek tsak megérdemelnék, hogy megtekintésekre jönél.

Az Rhenus mellett munkálkodó prussusok igen lassu és tsendes lépéssel járnak, Mainzot úgyan bé zárták, de még eddig voltaképpen nem vijják.[24]

Frantia országban az felállat ellenkező rész, mellj is királyt és törvényes constitutiót kiván, nagy progressussal vagyon[25] és két naptól fogván az hirek bizonyitják, hogy már az capitalis városban is azon ellenkező rész fel zudult és az által óhajtva reménljük, hogy végét érjük az régtől fogván tartó ellenkezésnek.

Már jövek elődben az kérésemmel, ha jól jut eszemben, már harmadik esztendeje tölt el, hogy egymással számot vetni módunk nem volt, az költségim ezen felettéb drága országban mérték nélkült nagyok, kérlek azért egész szivességgel, ne sajnály tudósitani, hogy menyire mégyen azon kevés capitálisnak interesse (az papirosom nem lévén kezeim közöt), hogy az szerént küldhessem le az quietantiámat, vagy egyben, vagy penig különkülön elhuzván abból azon ezer forintoknak interessit, az melljel én néked tartozom és ha ezen calculust kezeimben küldeni méltóztatol, kérni foglak ezen interest méltóztatnál az agensem Schreidenak annak idejében kezeihez szolgáltatni, kinek is rendelésimet adni fogom mihellyest tudósitásodból az summát meg érthetem. Válaszodat külgyed per Vien, Cologne à l'armé du Prince Coburg. Ha penig jobnak itéled, külgy te nékem két esztendőre quietantiát, hogy az ezer forintoknak interessit fel vöt-

[24] Mainzot a poroszok nemsokára elfoglalták és védőjét Custine tábornokot, aki a várat feladta, a konvent lenyakaztatta.

[25] Itt talán a Vendée tartománybeli felkelésre céloz a tábornok. A hírek nem hazudtak, mert tudvalévőleg Franciaország ekkor tényleg válságos helyzetbe került.

ted és én néked kezeidhez szolgáltatom az három esztendőre való quietantiákat az egész summáról, már tanits meg, mert én bizony ehez nem tudok.

Már engedjed meg, hogy hiv szivel öleljelek és magamat szives baráttságadban ajánlván egész szivességgel légyek

holtig hiv szivü

Allvintzid.

A borítékon címzés: A son excellence monsieur le comte Joseph Teleky chambellan, conseillier intime actuel d'etat, suppreme comte du comitat d'Ugots, per Cologne, Vienn *a Pest* en Ongrie.

Papiroson, zárópecsétes borítékkal.

8.

1793. julius 29. A Herin melletti táborban.

Báró Alvinczi József tábornok levele gróf Teleki Józsefhez.

Lager Herin, 29. julii 1793.

Drága Kedves Barátom!

Hogy meglássad buzgó késségemet parantsolatidnak és kivánságidnak telljesitéseiben, imé jelentem néked ezer örömmel, hogy kedves leveledet ez holnapnak 26-dik napján vévén, azon órában minden rendelések meg estenek, hogy Valentien hosszas és kinos bombardirozásunk után magát parantsolatunkhoz szabja. Ez megis esék, mert ugyan azon nap östvefelé 24 órát tartó armisticiumot kértek, mellj is nékiek meg is adatot és ez idő alat capitulatiójakat könyörögvén ezeknek preliminaris articulussai 27-dik megköttettek, tegnap reggel penig in forma helyre is állot, oly móddal, hogy az egész garnison, melly is közel ött ezer emberből álló, fegyvereket letészik és magokat lekötelezik, hogy ezen egész háboruban az coalirozot potentatusok ellen szolgálni nem fognak és 1-ma augusti nékünk az várt és várost egészben által adják, mostan már az kapuit birtokunkban vévén. Mi vitte légyen penig erre őket, eddig tudom, hogy tudod, mivel 23-dik éjjel az mináket, mellyeket ellenek ásattunk, nem tsak hogy fel lobbantattunk, de annak alkalmatosságával ist der bedäckte Weg, der Horn Werk, zwei Fleschen und die Contregard gestürmet und glüklich erobert worden; man stürzte und vernagelte ihnen 17 Canonen und alles was man alda antraf und sich nicht bei Zeiten dafon machte, sind alle niedergemäzt worden. Man logirte sich so gleich auf den bedekten Weg und auf dem Horn Werk.

Tehát nem vala egyéb mód, hanem parantsolatink után magokat igazitani. Mind ezekből meg láthatod, hogy bizony nem aluszunk, és szeretném akármely históriában is olvasni, melljik esztendő mútat nékünk egy campaniában ily ditsőséges tselekedeteket. De az igaz mondás nállatok is bé telljesedik, que l'home n'est jamais content, ha látnád melj bajjal, mesterséggel, pénz és emberi költséggel mehet véghez egy várnak viása és bé vétele, nem oly könnyen gondolkodnék excellentiátok Lilről, még sokan fognak ottan megbotorkázni.

Az mi az interest illeti, én könyv nélkült bizonyost bizony nem tudok, de asztot bizonyithatom salvo errore az napról vagy holnapról, hogy már három esztendeje elmult, hogy fel nem vöttem és Bétsben midőn az ezer forintot nékem adtad, jelentetted, hogy az interest is vegyem fel, de én nem akartam ugyan azon okból, hogy az terminust nem tudtuk. Ez szerént én az agensem Schreidenak ez postával egy quieta(n)tiát küldek 700 forintokról az interesnek contójára, hogy annak az ki parantsolatodra az pénzt le tészi által adja és ha valaha kezeidben kerülnek irásid és tudtomra adod, esztet könnyü leszen kiváltani és akkor számot vetvén, hogy én is mennyit tartozom néked az ezer forint interessével, azonnal kibárdaljuk és kiegyenesitjük dolgainkat.

Kegyes és érdemes Fő Ispány Ur! Dolgozzatok azon mi párnál való kegjelmes urunk tetzésinek telljesitésén és adjatok vitézeket, kik is győzedelmeskedhessenek vakmerő és istentelen ellenséginken. Reménlem, hogy valamind szintén egész Európa, az magyaroknak bátor és vitéz magok viseleteken álmélkodik, az mi kedves hazánk fiai is az mi viseletünken örvendez.

Szegény Veselényi[26] ki is mind két lábát egy ágyu gulyabis által elvesztvén, meghala harmad nap mulván, az öttse penig sebeiből kigyógyult.

Szivességednek fentartását könyörögvén, vég nélkült vagyok

hiv igaz szolgád

Allvintzi.

Címzés a borítékon: A son excellence monsieur le comte Joseph Teleky, chambellan, conseillier intime actul (így!) d'etat et supprem comte du comitat d'Ugots, per Cologne Vienn Bude a *Otsa* en Ongrie.

Papiroson, zárópecsétes borítékkal.

Dr. Iványi Béla.

[26] Itt valószínűleg br. Wesselényi István és felesége br. Daniel Polixéna 12 gyermeke közül valamelyik és ennek öccse értendő.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Hírlapi szemle Törökországból.

A sztambuli folyóiratok legtöbbjét az ifjú-török forradalmat követő szabad korszak szülte s a nyomában járó másfél évtizedes háború tette tönkre. Tudományos folyóiratok ma Sztambulban nem jelennek meg s könyvalakban még kevesebb kutatás eredménye kerül a nyilvánosság elé. Már az is szerencsés eset, ha az egyes munkák csorba töredékei, vagy ügyesen megválogatott szemelvényei, a napilapokban helyet kapnak. A napisajtó egy része megértést tanusít a kutatókkal szemben és szívesen adja át hasábjait. Az így nyomtatás alá jutott cikkek — a politikát nem számítva — legtöbbször történelmi tárgyúak, mit egyrészt a téma közvetlensége, másrészt a keleti népek mesehajlama s a változatos múlt dicsőséges mozzanatain való szenvedélyes merengésük magyaráz meg. A közönség érdeklődése tehát befolyásal van a kutatás tárgyára, de a sekélyes belső érték okát már magukban az írókban kell keresnünk; még a régibb és tapasztaltabb kutatókat is kritika és módszer hiánya jellemzi. A török fővárosban talán a világ leggazdagabb történeti forrásanyaga lappang, de a török historikusok között ma is nagyon kevés a rendszeres kutató és földolgozó. Ezt a bélyeget viselik magukon a forradalom óta közölt történeti értekezések is.

A történeti tárgyú cikkek egy csoportja az oszmanli-törökség dicsőséges napjaiba vezet vissza. Az írók jelszava: „ismerjük meg történelmünket". A nacionalista alapon megindult munkában mindenki a *dicsőséges* multra vetette magát, mert ez hálásabb téma és nagyobb nevelő erővel bír. Ahmed Refik, a török történet agg kutatója is legszívesebben e téren mozog. Urchán gázi, Fátih Mehmed, Javuz Szelim és Kánúni Szülejman szolgáltatják legkedvesebb témáit. Az „Ikdam" hetenkint szokta közölni egy-két cikkét. A világháború alatt aktuális kérdésekkel is foglalkozott s ezek közül több a törökök szép kiállítású képes lapjában, a Harb medzmuási-ban jelent meg. Bizanc ostromával és bukásával kapcsolatosan sokat beszél a legendás „nagy" ágyúról, mely az utolsó ostrom történetének egy önálló fejezetét képezi. Adatai szerint az ágyú kalibere 12 arasz, hossza 32 lépés, lövedékének súlya 600 kg; csak azt a jól ismert tényt mulasztja el megemlíteni, mit majdnem minden olvasókönyv megír, hogy kifundálója és kezelője „ama híres madzarli Orbán barát volt". (Harb medzmuási 1335, 294. l.) A világháború szuezi expediciójával egyidejüleg, Javuz Szelim egyiptomi hadjáratáról elmélkedik s különösen kiemeli a nehéz-

ségeket, melyet Szelim tüzérségének szállítása a XVI. század elején okozott. Jogos büszkeséggel szól az akkori oszmanli-törökök harci erényeiről: a pompás tüzérségről, melyet elsőnek fejlesztettek ki valamennyi népek között (1334, 84. l.); hivatkozik ama tényekre, hogy a hadsereg élelmezése, ruházása, hadiszerrel való ellátása századokon keresztül sehol nem volt oly pontosan megszervezve, mint az oszmanliaknál. Ahol vas- vagy ércbányát fedeztek föl, a kitermelt anyag feldolgozására helyben műhelyeket rendeztek be, csak az ágyúcsövek öntését hagyták a megostromlásra kiszemelt vár környékére, hogy az ágyúóriások szállításával ne kelljen bajlódniok. Ilyen állami gyártelepek működtek a három fővárosban (Sztambul, Edirne, Brussza), a vilájetek központjain; legnagyobbak voltak Gallipoli, Trapezunt, Erzerum és Biledzik mellett. Ezeken kívül majd minden várban volt puskapormalom; a nagyobbak évenkint több ezer kantarnyit állítottak elő. Arányaikra tisztán következtethetünk abból az adatból, hogy egy ügyes mester, Musztafa Nun, 12 emberével évenkint nem tudott többet előállítani másfél kantarnál. (1335, 294. l.)

De a törökség nemcsak újításokat hozott a hadászatba, hanem szomszédainak intézkedéseit is átvette, ha a célszerűség vagy más ok úgy kívánta. A nomádéletből hozott védelmi fegyvereket páncél és sisak tökéletesítette és váltotta föl. A Harb Medzmuási képekben mutat be három sisakot Kánúni Szülejman és II. Szelim korából, azonkívül IV. Mehmed, Hadim Szinan pasa és IV. Murad sisakját. A szultánok között különösen a rendkívüli erejű, vad szenvedélyű IV. Murad kedvelte a sisakot s föléje veres sálból szarikot (turbánt) szokott kötni és sisakforgót („szergodz") tűzni. Alakjuk legtöbbször kúpalakú, ritkábban követi a csigavonalat és csak elvétve van karimája. Oldalt vagy a lejtőn Koránból vett citátumokat égettek beléjük. Leghíresebb gyártóhelyük Erzerum. (1335, 278. l.)

Mint látjuk, a dicsőséges momentumok keresésén kívül Ahmed Refik cikkeinek jellemző sajátsága, hogy alkalomszerűségre vágynak. A nehéz mozsárágyúk előtérbe nyomulása juttatja eszébe Fátih Mehmed rövidcsövű ágyúját, a mozsár ősét; a gázmaszk és a modern acélsisak a régiek sisakját; a galiciai és dobrudzsai expediciós hadtestek kapcsán IV. Mehmed, II. Oszman podoliai hadjáratáról ír. Tudományos szempontból e két vonásnál is súlyosabb hibája a kritika hiánya és a pongyolaság; nem egyszer fejezeteket közöl régebben megjelent munkáiból, anélkül, hogy csak egy újabb adatot fűzne a régiekhez. Forrásul néha megnevezi a XVI. és XVII. század udvari történetíróit, a vakámüviszeket, néha Hammert és Gibbont; de okleveleket sohasem. És mégis, bár kevés tudományos cikke van, lángoló lelkesedése és tárgyszeretete miatt, nemcsak az oszmanli-törökségnek, hanem a históriának is igyekvő munkását kell benne látnunk.

A történeti cikkek egyik csoportja a legújabb korra vonatkozik. Egy részüket elég lesz pusztán megemlítenünk: Liman von Sanders, Towsend generális hosszú időn át közölt emlékiratait, a palesztinai visszavonulásról közölt katonai tanulmányt. (Tevhid-i

ifkjar 1921, aug.—szept.) A török eredetű emlékezések, naplók nagy része Envert okolja a nemzeti katasztrófáért s az internacionális megszállás védelme alatt vagy többször talán éppen serkentésével, a világháború vezéralakjait rendkívül súlyos vádakkal illeti. Nem rajonganak többé a német szövetségért, sőt már a küzdelem vége felé sem rajongtak érte. Terhelőn írják le azt a módot, mellyel a németek Törökországot közbelépésre bírták, viselkedésüket, bántó modorukat stb. (Tevhid-i ifkjár 1921, aug.). — Serif az „Aksam"-ban adja ki tárcaszerű visszaemlékezéseit a szarikamisi harcokról. Envert rendkívül éles hangon bírálja; személyeskedéssel, sőt gyűlölködéssel s amellett tudatlansággal vádolja, kiről nem tudja megállapítani, hogy „őrült volt-e, vagy áruló"? (1921, okt.—nov.)

Ránk nézve némi történeti értékkel bírnak azok a naplók is, melyeket a különböző harcterek vándorai adnak ki. Majd minden lapnak volt vagy van tárcaírója az iraki, dobrudzsai, palesztinai, kaukázusi, galiciai frontról. A galiciai hadtest naplóírói őszinte ragaszkodás hangján szólnak a magyarokról. Míg a németeket „szövetségeseknek" nevezik, rólunk majdnem mindig „magyar testvéreink" néven szólnak. Tetszik nekik a magyar föld, a magyarság szíves fogadása s jó érzéssel olvassuk, hogy a mi nevünk a vesztett háború után is: „madzar kardaslarimiz". A jelenkori törökség legnagyobb lírikusa, Mehmed Emin, verset ír a magyar lányokhoz („Madzar kizina"). Lefordítására nem vállalkozom, tartalmából ennyit: Szép magyar lány, húgomhoz hasonlítasz; hangod ezüstösen cseng, mint az övé, menésed mint a vadgalambé. Harcba megyek, a ti hegyeitek közé. Ha nem jönnék vissza, a kárpáti szeleknél tudakozódj utánam és szép népdalokat énekelj emlékemre, mert én is turáni vagyok, mint a te babád, Sztambulban engem is vár a babám, ahogy te várod a babád. (Harb medzmuászi 1335, 194. l.) A hatalmas német faj nem hagyott ilyen kedves emléket maga után, mint a maroknyi magyarság.

Viszontláttunk végül egy szomorú képet, a krasznojarszki hadifogolytemető emlékkövét. Emlékezünk rá, hogy az emlékkő egy-egy oldala latin, magyar, német és török nyelven hirdeti a porladó halottak emlékét. A Harb medzmuási (1335, 302. l.) természetesen a török felírásos oldala mutatja be olvasóinak. Rajta az évszám is: 1914—1915. Akkor még csak a háború második évét éltük s az adakozók közül sokan sajátmaguknak emeltették az emlékkövet. *Dr. Fekete Lajos.*

Levéltári Közlemények. (A m. kir. Országos Levéltár folyóirata.) Szerkeszti Dr. Csánki Dezső. I. évfolyam, 1—2. szám.

Régi kívánság ölt testet ezen új történelmi szakfolyóirat első füzetével, a ma szomorú viszonyai között is diadalmasan hirdetve a magyar tudomány törhetetlen életerejét. Célja, a szerkesztő beköszöntő sorai szerint általánosságban a levéltári ügyet szolgálni, a levéltárak anyagát főleg magyar szempontból ismertetni, és levéltári forrásokon alapuló, szigorúan tudományos dolgozatokat, könyv- és folyóiratismertetéseket közölni.

Dr. Miskolczy Gyula Az Országos Levéltár felállítása című dolgozata ezen intézmény megalakulásának mozgalmas körülményeit ismerteti teljes részletességgel. 1875-ben, tíz évi tervezgetés után, Pauler Gyula irányelvei szerint kezdte meg munkásságát az Országos Levéltár és közel félszázad kellett ahhoz, hogy jelentőségének megfelelő, modern, szakszerű épületben nyerjen elhelyezést.

Dr. Eckhart Ferenc. A bécsi udvari kamarai levéltár.

A bécsi udvari kamarai levéltár lényegében az 1848-ban megszünt udvari kamara registraturája és rendeltetésénél fogva jóformán kimeríthetetlen tárháza a történetírónak. A szerző részletes áttekintést nyujt a levéltár anyagáról, melynek a XVI—XVIII. századokra vonatkozó jog-, gazdaság- és egyéb történeti jelentőségétől eltekintve, hadtörténelmi szempontból is nagy fontossága van. A régi registratura III., Hungarica csoportja a végvárak elszámolásait, a legkülönbözőbb közigazgatási stb. kérdéseket tárgyaló iratcsomagjai katonai szempontból is nagyértékű adatokat tartalmaznak.

Így például *Schiffsarmament und Marine* (1736—1744) című csomag Pallavicini generális terveiről és intézkedéseiről szól a dunai hadihajózás körül. *Cruciatengelder zum Festungsbau* jelzéssel a pápa és a főpapság támogatása a XVI. században a végvárak építéséhez kerül megvilágítás alá. A különböző törökországi követségi iratok a Magyarországra vonatkozó acta cameraliák stb. szintén bő eredményt nyujthatnak a hadtörténelmi kutatás számára.

Dr. Holub József Kutatások a párisi levéltárakban cím alatt párisi búvárkodásának eredményeit tárja elénk. Hadtörténelmi szempontból fölemlítjük az 1686. és 1687. évek hadieseményeiről szóló tudósításokat, különösen a nagyvezírnek, Maurocordatónak és Fontonnak az eszéki csatáról szóló érdekes levelét és a csata rajzát a csapatok helyének pontos megjelölésével. A végek katonai életéhez is értékes adatokat találunk; különösen a török-magyar határvillongások iratai szerepelnek nagy számmal. A simancasi spanyol állami levéltárból Franciaországba került hatalmas anyag között fölemlítünk egy 1514 jún. 30-án íródott, a Dózsa-lázadással foglalkozó levelet. A hosszú háború idejéből (1597—1606) a spanyol velencei követ jelentései szerző szerint rendkívül gazdagok magyar hadi vonatkozásokban.

Dr. Hajnal István. Kivonatok Hunyadi János kormányzói okleveleiből.

Okiratok alapján megállapítást nyer a kormányzó törvényes hatásköre; kitűnik, mily mértékben volt korlátozva hatalma a királyiéval szemben. A közlemény teljesen megfelel szerző cél-

jának, közvetlenebbül elénk hozza a nagy kormányzót mindennapi munkája közben.

Dr. Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei (1531—1549) tizenöt magyar nyelvtörténeti szempontból is fontos, korfestő levelet közöl; *Főglein Antal* pedig Zólyom vármegye levéltárát ismerteti, mely Nagy-Magyarország legrégibb vármegyei jegyzőkönyvét (1500) mondhatja magáénak. A hadtörténelmi kutató bőséges anyagra talál a XVI. és XVII. század katonai történetére nézve.

Kisebb közlemények során *Dr. Herzog József* a szepesi kamara levéltárnokának 1622. évi utasítását és a levéltár ugyane évből való leltárát közli. *Lukinich Imre* Tranquillus Andronicus életéhez szolgáltat újabb adatokat. A trau-i születésű humanista, Gritti titkára, szemtanúja volt ura bukásának.

Gyalókay Jenő Bem tábornokra vonatkozó külföldi iratokat ismertet, melyek a Nemzeti Múzeum Levéltárában foglaltatnak. Az írások jelentős adatokat tartalmaznak a tábornok életéhez. Különösen érdekes a húsz éves Bemről szóló 1813-ban kelt egyéni leírás, melynek megállapításait a jövendő mindenben igazolta. Kuriózumként hat, hogy Bem kétszer — 1813-ban és 1845-ben — nyerte el a francia becsületrend keresztjét.

A gyászos emlékű Haynau eredetiben közölt 1846. és 1847. évi minősítési táblázatai előljáróinak, Nugent és Piret tábornokoknak emberismeretét dícsérik. Megállapításaikat, miszerint Haynau csak erős ellenőrzés mellett, pozitiv hatalom gyakorolhatása nélkül alkalmazható, hogy dicsőségét abban keresi, miképp kínozhatja alattosait a szabályok kiélezett alkalmazásával és így végeredményben önálló állásra nem alkalmas, a következő évek szomorúan igazolták.

Bő könyvismertetések, a Magyar Történelmi Társulat bécsi intézetéről szóló közlemény és Winter Gusztávról, Pecz Samuról, valamint Fejérpataky Lászlóról szóló meleghangú megemlékezések zárják le a tartalmas füzetet. Kívánjuk, hogy a szerkesztő és a köréje sereglett szakavatott munkatársak önzetlen lelkesedéséből fakadt folyóirat, melynek megjelenését a vallás- és közoktatásügyi minisztérium áldozatkészsége tette lehetővé, megtalálja a közönség részéről is azt a támogatást és érdeklődést, melyet elsőrangú tudományos és közművelődési fontosságánál fogva joggal megérdemel.

Vadnai Emil.

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.
Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Budapest. — Szabó T. István.

8° 873

XXIII—XXIV. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADITÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

BUDAPEST, I, BÉCSIKAPU-TÉR 4. SZÁM.

I. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1923.

A Magyar Tudományos Akadémia 1910. évben a magyar hadi történelem művelésére megalakította a hadtörténelmi bizottságot, mely a **m. kir. honvédelmi kormány** *támogatásával, első feladatának tartotta, hogy újból megindítsa az 1898 óta szünetelő* **Hadtörténelmi Közlemények**-*et.*

Ez a folyóirat, előző évfolyamainak gazdag tartalmával, hazai történetírásunkban új irányt jelölt meg, hézagot töltött be, hozzájárult tisztikarunk tudományos képzéséhez és a szakkörökön kívül a közönségben is felkölt tte és megnövelte a magyar hadtörténelem iránti érdeklődést.

Újabb erőktől is támogatva, újabb kutatások eredményeitől lelkesítve, igyekszik folyóiratunk nemzeti nagy harcainkat széles körben ismertetni. A magyar hadi történetírás ápolását és fejlesztését, különösen pedig a hadtörténelem iránti érdeklődés ébrentartását célozván, eredeti forrástanulmányokon alapuló hadtörténelmi tárgyú értekezéseket s más a hadtörténelemre vonatkozó kútfőket ismertet, hadtörténelmi eseményeknek, eredeti kútforrások alapján készült történelmi, vagy már ismert és nyomtatott források tanulmányozásán alapuló katonai szakszerű földolgozásait közli. Nagy súlyt vet tárgyi hadtörténelmi emlékeinkre, ismertet és közöl tanulmányokat és leírásokat váraink-ról, régi hadfelszerelésünkről és csataképekről is. Arra törekszik, hogy a kétségtelen hiteles adatok gondos földolgozásban, ne csupán szakférfiak, hanem a nagyközönség által is élvezhető vonzó előadásban jelenjenek meg.

Hogy folyóiratunk e feladatát sikeresen megoldhassa, hogy az önálló magyar katonai irodalom megalapozásában részt vegyen, a bizottság a legjelesebb történetírók és magyar katonai írók közreműködését biztosította, kik lelkesedve veszik fel a tollat, hogy a magyar föld és a magyar nemzet hadtörténelmének létesítéséhez munkálataikkal hozzájáruljanak. A közönséget pedig arra kéri, hogy a vállalat pártolásával törekvéseit támogassa; dicső és diadalmas harcokban és szenvedésekben egyaránt gazdag hadi multunk emléke hadd menjen át a nemzet köztudatába, hadd merítsen abból okulást és erőt a jövő küzdelmeire, mert hiszen **a multon épül fel minden jövendő.**

A folyóirat évenként március, június, szeptember és december havában jelenik meg.

Előfizetési ára évenkint 240 K.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest I, Bécsikapu-tér 4. szám, III. emelet.

Lakásváltozások bejelentését kérjük.

József kir. herceg, tábornagy
bizottsági elnök.

Pilch Jenő
bizottsági előadó.

Értesítés.

Folyóiratunk 1923. évi előfizetési ára 240 koronában lett megállapítva. Alább megnevezett előfizetőinket felkérjük, hogy a mult év második feléről fennmaradt összegek kiegészítéséről gondoskodjanak, ha a folyóirat küldését tovább is óhajtják, mivel a kiadással összefüggő súlyos költségek nem engedik, hogy fölösszámú példányokat nyomassunk.

Ádám Kálmán főhadnagy 30 K, Kádár Ggyula gt. hadnagy 50 K, Nagy Gyula alezredes, Szende János százados és Szinte Gábor százados 50—50 K.

Egyúttal közöljük, hogy könnyítés céljából azokat az előfizetőket, akiknek előfizetése valamely folyóiratszám megküldésével lejárt, a címszalagon »Előfiz. lejár« felirattal fogjuk erre figyelmeztetni, hogy az előfizetést kellő időben megújíthassák.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
KIADÓHIVATALA
Budapest I, Bécsikapu-tér 4. III. em

Rt.

873.

XXIII—XXIV. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

BUDAPEST, I, BÉCSIKAPU-TÉR 4. SZÁM.

II. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1923.

TARTALOM

DR. MÁRKI SÁNDOR: Marlborough herceg és a kurucok. (1704.) 181
DR. LUKINICH IMRE: Porosz toborzás Magyarországon (1722—1740.) .. 199
SOÓS ELEMÉR: Sóvár története és leírása 244
DR. SZENDREI JÁNOS: Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban. (5-ik közlemény.) 269
SZENTGÁLI ANTAL: A segesvári ütközet (1849 júl. 31.) orosz forrás nyomán 279
STIELLY WALTER: Részlet a m. kir. 41. honvéd hadosztály kárpáti harcaiból, 1915 márciusában 290
DR. RÁKOSI GYÖRGY: Durazzo bevétele. (1916.) 310

TÁRCA

PILCH JENŐ: Pörpatvar báró Révay Antal tábornok hagyatéka körül (1806.) 324

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

GYALÓKAY JENŐ: Cziffra János huszárhadnagy vitézkedése. (1814/15.) 331

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

DR. KÁROLYI JÁNOS: Dr. Takáts Sándor: „Régi magyar kapitányok és generálisok." 336
—Y.: „Magyar könyvszemle." XXX. évf. I., II. füzet 345

A Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságából 347

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

Rt.

1873.

XXIII—XXIV. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADITÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

BUDAPEST, I, BÉCSIKAPU-TÉR 4. SZÁM.

III-IV. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1923.

TARTALOM

ERNYEY JÓZSEF: Blatnicza vára és urai 349
PILCH JENŐ: Adatok Görgey Arthur élet- és jellemrajzához 368
LUKÁTS KÁROLY: Buda és Pest megerősítésének terve 1850-ből 390
DR. RÁKOSI GYÖRGY: A 20. honvédhadosztály felvonulása az északi harctérre és első harcrakelése Rohatynnál (1914. augusztus 29., 30.) 397
BRAUN TIVADAR: Hajóhadunk olaszországi első haditette (1915.) .. 433
SCHWARZER JENŐ: Magyar huszárok a világháborúban 448

TÁRCA

GYALÓKAY JENŐ: Mecséry tábornok megsebesülése (1805 okt. 20.) .. 467

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

DR. IVÁNYI BÉLA: Báró Alvinczi József tábornagy levelei Gróf Teleki Józsefhez (1787—1793.) 472

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

DR. FEKETE LAJOS: Hírlapi szemle Törökországból 491
VADNAI EMIL: Levéltári Közlemények 495